భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయ సంపుటము

వ్యాఖ్యాత :
సరస్వతీపుత్ర
డా. పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

ప్రచురణ :
కార్యనిర్వహణాధికారి
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.
1989

BHAGAVATA SUDHALAHARI Vol. II

Commentary

Saraswathiputra Dr. Puttaparthi Narayana Charyulu

Edited by:

Mudivarthi Kondamacharyulu

T. T. D. Religious Series No. 341

Copies - 5,000.

Published by:

Sri CH. VENKATAPATI RAJU, I. A. S.,

Executive Officer,

T. T. Devasthanams,

Tirupati.

Printed at:

Tirumala Tirupati Devasthanams Press

Tirupati-517507.

ముందుమాట

వేదములు, పురాణములు, ఇతిహాసములు భారతీయసంస్కృతికి మూలాధారములు. లోకహితకాంక్షతో వేదరాశిని విభజించియు, వేదార్థములను భారతము నందు ప్రపంచించియు తృప్తిలేక సరస్వతీ నదీతటమున దుఃఖితుడై ఉన్న శ్రీవేదవ్యాసమహర్షి నారదప్రేరితుడై భగవద్గుణకర్మ నామములను కీర్తించు శ్రీమద్భాగవతపురాణమును రచించి సంతుష్టుడై తన కుమారుడగు శుకయోగిచే చదివించెను.

అష్టాదశపురాణములలో శ్రీమద్భాగవతమున కున్న వ్యాప్తి మరే పురాణమునకు లేదు. ఇందు శాస్త్ర వేదాంతాది విషయములు, మోక్షమున కనువైన భక్త్యాదియోగములు, భాగవతుల కథలు, భగవల్లీలలు, భగవానుని భక్తరక్షణ పరాయణత్వము ఇట్టివెన్నో వర్ణితములైనవి.

శృంగి శాపముచే మృత్యుముఖమున పడనున్న పరీక్షిన్మహారాజు దగ్గరకు శుకయోగీంద్రుడు వచ్చి భాగవతపురాణమును వినిపించెను. పరీక్షిత్తు భాగవత కథాసుధను ఆస్వాదించి అమృతత్త్వ మందెను. ఒక్క పరీక్షిత్తునకే కాక జనన మరణరూప సంసారసాగరమున కూలి దరిగానక పరితపించు మానవులకెల్ల శ్రీమద్భాగవత పురాణము సంతరణనౌక అయినది.

భాగవతము మోక్షశాస్త్రము. కర్మ భక్తి జ్ఞానమార్గములు మోక్షప్రాప్తికి హేతువులు. ఈ మూడింటిలో భక్తిమార్గము అంతక్లేశావహము కాదు. అట్టి భక్తితత్త్వమును భాగవతము చక్కగా ప్రబోధించుచున్నది. ప్రహ్లాదాంబరీషాదుల చరిత్రలు భక్తిప్రాశస్త్యమునకు దృష్టాంతములు. భాగవతము విన్నను, చదివినను ముక్తి సమకూడును.

క్రీ. శ. పదునైదవ శతాబ్దిలో పరమభక్తుడు, సహజపాండిత్యుడు, శారదా జన్ముడైన బమ్మెర పోతనామాత్యులు శ్రీమద్భాగవత పురాణమును తెనిగించిరి.

లలితసంస్కృత సమాసములతో, తేటతెనుగు నుడికారముతో, శబ్దార్థాలం
శోభితమైన పోతనగారి భాగవతము ఆంధ్రపాఠక లోకమున బహుళ వ్యాప్తి
నున్నది.

మహాభాగవత పురాణములోని శ్లోకములకు ప్రతిపదార్థ తాత్పర్య వి
వివరణములతో పోతనగారి పద్యగద్యములను కూడ జతపరచి డా॥ పుట్ట
నారాయణాచార్యులవారు 'సుధాలహరి' అను పేరుతో సురుచిర వ్యాఖ్యాన స
టములను సిద్ధపఱచియున్నారు. ఇది 'సుధాలహరి' లోని రెండవ తరంగ
ఈ ద్వితీయ సంపుటములో భాగవత ప్రథమస్కంధములోని ప్రథమ ద్విత
ధ్యాయములకు విపులమగు వ్యాఖ్యాన మున్నది,

డా॥ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవారు పండితప్రకాండులు. మహాకవ
వారు శ్రీధరీయాదులైన శ్రీమద్భాగవత వ్యాఖ్యానముల నెన్నింటినో పరిశీల
భాషాంతరములలోని భాగవతవిషయములను గూడ ఇందు క్రోడీకరించియున్నా
వారికి మా కృతజ్ఞతలు.

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమువారు ధర్మప్రచార సాధనముగా ధా
గ్రంథప్రకటనము సముత్సాహముతో చేపట్టి ఇప్పటి కెన్నో ఉత్తమ గ్రంథమ
వెలువరించి యున్నారు. ఈ గ్రంథము రసజ్ఞులైన ఆంధ్రపాఠకులకు ఆమోద
గూర్పగలదని మా విశ్వాసము.

తిరుపతి
18–5–89

సి.హెచ్. వేంకటపతిరాజు
కార్యనిర్వహణాధికారి,
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుప

హరిః ఓమ్

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ

భాగవత సుధా లహరి

శ్రీమద్భాగవత పాఠవిధిః

* * *

స్నానముచేసి శుచియై, ప్రాణాయామము చేసి, ముమ్మారు ఆచమించి మంగళాచరణ పూర్వకముగా భగవంతుని నమస్కరించవలెను. సంచితసామగ్రిచేత షోడశోపచారములతోను మానసికముగను వ్యాసుని శుకుని వాసుదేవుని శ్రీమద్భాగవతమును శ్రద్ధగా సవినయముగను భక్తిపూర్వకముగ పూజింపవలెను. పాఠారంభమునకు ముందుగా "ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ" యను ద్వాదశాక్షరమంత్రమును "ఓం క్లీం కృష్ణాయ గోవిందాయ గోపీజనవల్లభాయ స్వాహా" యను గోపాలమంత్రమును అష్టోత్తరశతము జప మొనర్ప వలెను. తర్వాత-

వినియోగము: ఓం అస్య శ్రీ శ్రీమద్భాగవతాఖ్యస్తోత్రమంత్రస్య నారదఋషిః, బృహతీఛందః, శ్రీకృష్ణః పరమాత్మా దేవతా, బ్రహ్మబీజం, భక్తిః శక్తిః, జ్ఞానవైరాగ్యే కీలకం, మమ శ్రీమద్భగవత్ప్రసాద సిద్ధ్యర్థే పాఠే వినియోగః.

ఋష్యాదిన్యాసః: నారదర్షయే నమః శిరసి, బృహతీఛందసే నమః ముఖే, శ్రీకృష్ణపరమాత్మదేవతాయైనమః హృది, బ్రహ్మబీజాయ నమః గుహ్యే, భక్తిశక్త్యయే నమః పాదయోః, జ్ఞానవైరాగ్యకీలకాయ నమః నాభౌ, శ్రీమద్భగవత్ప్రసాదసిద్ధ్యర్థక పాఠవినియోగాయ నమః సర్వాంగే, ద్వాదశాక్షరమంత్రేణ హృదయాద్యంగన్యాసం చ కుర్యాత్. అథవా అధోంకితరీత్యా అంగన్యాసకరన్యాసౌ విదధ్యాత్.

అంగన్యాసః : ఓం క్లీం శిరసే స్వాహా, ఓం క్లూం శిఖాయై వషట్, ఓం క్లైం కవచాయ హుం, ఓం క్లౌం నేత్రత్రయాయ వౌషట్ ఓం క్లః అస్త్రాయ ఫట్.

కరన్యాసః : ఓం క్లాం అంగుష్ఠాభ్యాం నమః, ఓం క్లీం తర్జనీభ్యాం నమః, ఓం క్లూం మధ్యమాభ్యాం నమః, ఓం క్లైం అనామికాభ్యాం నమః, ఓం క్లౌం కనిష్ఠికాభ్యాం నమః, ఓం క్లః కరతల కరపృష్ఠాభ్యాం నమః.

ధ్యానమ్ :

కస్తూరీతిలకం లలాటఫలకే వక్షఃస్థలే కౌస్తుభం
నాసాగ్రే నవమౌక్తికం కరతలే వేణుం కరే కంకణమ్,
సర్వాంగే హరిచందనం చ కలయన కంఠే చ ముక్తావళీ
గోపస్త్రీపరివేష్టితో విజయతే గోపాలచూడామణిః.
అస్తి స్వస్తరుణీ కరాగ్రవిగల త్కల్ప ప్రసూనాప్లుతం
వస్తు ప్రస్తుత వేణునాదలహరీ నిర్వాణ నిర్వ్యాకులమ్,
స్రస్తస్రస్త నిబద్ధ నీవి విలస ద్గోపీసహస్రావృతం
హస్తన్యస్త నతాపవర్గ మఖిలోదారం కిశోరాకృతిమ్.

అని ధ్యానించి పారా మారంభింప వలెను.

భాగవతసుధాలహరి

ప్రథమ స్కంధము

శ్లో. జన్మాద్యస్యయతోఽన్వయా దితరత
శ్చార్థే ష్వభిజ్ఞ స్స్వరాట్
తేనే బ్రహ్మహృదా య ఆదికవయే
ముహ్యంతి య త్సూరయః,
తేజోవారిమృదాం యథా వినిమయో
యత్ర త్రిసర్గోమృషా
ధామ్నా స్వేన తదా నిరస్తకుహకం
సత్యం పరం ధీమహి.

అర్థము : అస్య = ఈ ప్రపంచముయొక్క, జన్మాది = ఉత్పత్తి ప్రళయము మొదలైనవి, అన్వయాత్ = అన్వయము హేతువుగను, ఇతరతః = వ్యతిరేకము హేతువుగను, యతః = ఎవనినుండి (భవంతి = అగుచున్నవో), యః = ఎవడు, అర్థేషు = కార్యములందు, అభిజ్ఞః = సర్వదా సర్వత్ర సర్వవేత్తయైనవాడో యః = ఎవడు, స్వరాట్ = ఇతరాపేక్షలేక స్వయముగనే ప్రకాశించువాడో, యత్ = ఏ శబ్దబ్రహ్మయందు, సూరయః = విద్వాంసులును, ముహ్యంతి = భ్రమ చెందెదరో, బ్రహ్మ = అట్టి వేదమును, హృదా = స్వసంకల్పశక్తిచేతనే, ఆదికవయే = బ్రహ్మకొఱకు, తేనే = విస్తరించెనో, తేజోవారిమృదాం = అగ్ని, జలము, మన్ను వీనికి, వినిమయః యథా = పరస్పర భ్రాంతి యేర్పడినట్లుగా, యత్ర = ఎవనియందు, త్రిసర్గః = త్రిగుణాత్మకమైన సృష్టి, మృషా = అసత్యమో, స్వేన ధామ్నా = తన మాహాత్మ్యముచేతనే, సదా = ఎప్పుడును, నిరస్తకుహకం = పోగొట్టబడిన అజ్ఞానముగల, సత్యం = నాశములేనివాడైన, పరం = పరమేశ్వరునిగూర్చి, ధీమహి = ధ్యానింతుము.

తాత్పర్యము : ఈ లోకముయొక్క ఉత్పత్తి, స్థితి, లయము అను నీ మూఁడును అన్వయవ్యతిరేక హేతువులచే ఎవనినుండి యేర్పడు చున్నవో, ఎవఁడు కటాక్షమాత్రము చేతనే సకలమును సృష్టించి రక్షించి ప్రళయకాలమునందు తనయందే లీన మొనర్చు కొనునో, సకల భూతములందును ఎవఁడు సత్తారూపుఁడై యుండునో, అన్యాపేక్ష లేక స్వయముగా ప్రకాశించు వాఁడెవఁడో, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తు లను మూఁడవస్థలను గడచి సదా జ్ఞానస్వరూపుఁడై యెవఁడు ప్రకాశించునో, పరుఁడైన అట్టివానిని ధ్యానింతుము. బ్రహ్మకు స్వశక్తి చేత వేదములను బ్రసాదించినవాఁడు వాఁడే. వానినిఁ దెలిసికొనలేక విద్వాంసులు గూడ భ్రమింతురు. తేజస్సు నందు నీరను భ్రమ, కాచాదులం దగ్ని యనెడు భ్రమ, భూ వికారమం దొక్కొక్కసారి జల మనెడు భ్రమ - ఈ భ్రమ లున్నట్లు సత్యమైన యెవని స్వరూపము నాశ్రయించి యీ త్రిగుణసృష్టి సత్యము వలెనే గన్పించునో వానికి నమస్కారము. స్వప్రకాశమహిమచేత చిజ్జడరూపమైన సర్వము నతిక్రమించి కాలత్రయమునందును నాశము లేక ప్రకాశించుచుండువాఁడు వాఁడే. సర్వకారణస్వరూపము వాఁడే. వానికి నమస్కారము.

వ్యాఖ్య : భాగవత వ్యాఖ్యాత లనేకులు. వంశీధరుఁడు కొందరు వ్యాఖ్యాతల నిట్లు పేర్కొన్నాఁడు. "వాసనాభాష్యసంబంధోక్తి, విద్వత్కామధేను, హనుమద్భాష్య, తత్త్వభావార్థదీపికా, పరమహంసప్రియా, శుకహార్దమనోహరా, తోషిణీ, సందర్భిణ్యాదయః టీకాగ్రంథాః". వీరే కాక చిత్సుఖాచార్యుఁడు గౌడాచార్యుఁడు వల్లభుఁడు శంకరాచార్య విజయధ్వజాదు లున్నారు. విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్య వీరరాఘవీయము ప్రసిద్ధము. జీవగోస్వామి మఱియొక వ్యాఖ్యాకారుఁడు. మధుసూదన సరస్వతి మహాపండితుడు, మనస్వి విశ్వనాథ చక్రవర్తి, తర్కవాచస్పతి గోస్వామి, పురుషోత్తమచరణ గిరిధరాదులు ప్రసిద్ధులే. పండితప్రచారములో నీ శ్లోకమున్నది-

ధనంజయే హాటక సంపరీక్షా
మహాహవే యోధ సుసంపరీక్షా,
విపత్తికాలే గృహిణీపరీక్షా
విద్యావతాం భాగవతే పరీక్షా.

అద్వైతవ్యాఖ్యాత శ్రీధరుఁడు వ్యాఖ్యాతృచక్రవర్తి. అతఁడు పండితులలో నిట్లు ప్రసిద్ధుఁడు.

వ్యాసోవేత్తి శుకోవేత్తి శేషమైత్రేయ నారదాః,
పరాశరోద్భవో వాయుపుత్రశ్చైవ బృహస్పతిః.
ఏతేషాం నిఖిలా శ్శిష్యాః శ్రీమద్భాగవతం విదుః,
శ్రీధర స్సర్వథా వేత్తి శ్రీనృసింహప్రసాదతః.

శ్రీధరుఁడు గొప్ప నృసింహోపాసకుఁడు. భాగవతశ్లోకమునకు శ్రీధరుఁడు పీఠికాభాగము నిట్లారంభించినాఁడు—

"తత్రభవాన్ వేదవ్యాసః నానాపురాణ శాస్త్రప్రబంధైః చిత్తప్రశమమలభమానః తత్ర తత్ర అపరితుష్యన్ నారదోపదేశతః శ్రీభగవద్గుణానువర్ణన ప్రధానం భాగవతశాస్త్రం ప్రారిప్సుః తత్ప్రత్యూహనివృత్త్యాది సిద్ధయే తత్ప్రతిపాద్య పరదేవతా అనుస్మరణరూప మంగళ మాచరతి."

పై యవతారికలో "శాస్త్రప్రబంధైః" అనుచోటునున్న ప్రబంధ శబ్దమునకు 'రచనలచేత' అని యర్థము. నారదోపదేశతః=నారద మహర్షి యుపదేశమువలన; భగవంతునియొక్క గుణము లనఁగా లీలలు; వానిని ప్రధానముగా వర్ణించు భాగవతశాస్త్రమును, ప్రారిప్సుః=ప్రారంభింప నిచ్ఛించినవాఁడై ఆ శాస్త్రవర్ణనమందు ఏ ప్రత్యూహములు అనఁగా విఘ్నము లున్నవో వానిని నివర్తించికొనుటకొఱకు భాగవతశాస్త్ర ప్రతిపాద్యుఁడైన భగవంతుని యనుస్మరణ మనఁగా మాటిమాటికి స్మరించుట; అదే లక్షణముగా స్వరూపముగాఁ గలిగిన మంగళమును చేయుచున్నాఁడు.

ఇక్కడ పూర్వపక్షము; భాగవతము శాస్త్ర మెట్లైనది? ఉన్న వాఱుశాస్త్రములు.

కపిలస్య కణాదస్య గౌతమస్య పతంజలేః,
వ్యాసస్య జైమినేశ్చాపి శాస్త్రాణి షడ్విదు ర్బుధాః.

సర్వధర్మములకంటెను పరమపురుషార్థమైన మోక్షమునిది ప్రతిపాదించుటఁ జేసియు వ్యాసప్రణీత మగుటచేతను ఆ యాఱు శాస్త్రములలో నిదియు నంతర్భూత మనియును భావించుకొనవలెను.

"జన్మాద్యస్య యతః" ఇది వేదాంతసూత్రము. దాని నట్లట్లే వ్యాసభగవానుఁడు వాడినాఁడు. జన్మాది= జన్మ ఆదిః యేషాం తే జన్మాదయః అని విగ్రహము. స్థితిలయములు అన్యపదార్థములు. జన్మ గూడ దీనితోఁ జేరినది కనుక ఉత్పత్తి స్థితి లయములని పిండితార్థము. సాధారణముగా బహువ్రీహిలో అన్యపదార్థమే ప్రధానము. విగ్రహవాక్యములోనున్న పదములకు ప్రాధాన్యము లేదు. కాని యిక్కడ స్థితిలయములతో జన్మను గూడఁ జేర్చి లెక్కించుచున్నాఁడు. దీనికే తద్గుణ సంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి యని పేరు. 'లంబకర్ణ మానయ' - వ్రేలాడుచున్న చెవులు గలవాఁడు-రాముఁడను కొందము. రాముఁడన్యపదార్థము. లంబకర్ణుఁడైన రామునిఁ బిలిచికొనిరమ్ము అన్నప్పుడు వాని చెవులు ప్రక్కకునెట్టి రాముని మాత్రము పిలిచికొని పోలేము గదా! లంబకర్ణములతోపాటు పిలిచికొని పోదుము. అటులే ఇక్కడ విగ్రహములో నున్న జన్మను గూడఁ జేర్చికొన్నాము. జన్మస్థితిలయము లనుట పిండితార్థము. "ధీమహి"-ఇది ఛాందసప్రయోగము. భాగవతము వేదముతో సమాన మైనదని తోపింపఁజేయుటకై యీ ప్రయోగ మొనర్చుచున్నాఁడు. పరం=పరమేశ్వరుని పరమేశ్వరుఁ డెట్టివాఁడు? నిర్గుణుఁడా? సగుణుఁడా? ఇక్కడ పరమేశ్వరుఁ డనఁగా బింబభూతుఁ డగు నీశ్వరుఁడని యర్థము; ఇట్లు చెప్పుటతో మాయా

ప్రతిబింబితేశ్వరుఁడు గాఁడని చెప్పినట్లగును. ఇక్కడ రెండురీతులుగా ప్రక్రియ యున్నది. మొదటిప్రక్రియ అవిద్యాప్రతిబింబము జీవుఁడు. మాయాప్రతిబింబ మీశ్వరుఁడు. వాని యుపాధిభూతమైన మాయ త్రిగుణాత్మకము. అందుచే నా యా గుణములచేతఁ గూడికొన్న మాయాప్రతిబింబభేదముతో బ్రహ్మ విష్ణు శివస్వరూపములుగాఁ గనుపించుచున్నాఁడు. బింబభూతుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు నిరుపాధికమైన బ్రహ్మయే. వాఁడు నారాయణుఁడు, కృష్ణుఁడు-ఇత్యాది పదములచే వ్యవహరింపఁబడును. శైవపురాణములందు శివాది పదములచేతను; వాఁడు తన యంశమైన మాయయందు ప్రతిబింబితుఁడైన యీశ్వరుని ధర్మములైన సృష్ట్యాది కర్తృత్వములతో నభిలిప్తుఁడుగాఁడు. ఇక రెండవ ప్రక్రియ: అవిద్య మాయ-యీరెండును నొక్కటే. అవిద్యావిష్టుఁడు లేక మాయా విష్టుడైనవాఁడు జీవుఁడే. బింబభూతచైతన్యమైన ఈశ్వరుఁడు నిరుపాధికుఁడు. బింబత్వ ప్రతిబింబములచేత నాక్రమింపఁబడని శుద్ధచైతన్యమే పరబ్రహ్మ. ఈ శాస్త్రమునకు పరమ తాత్పర్యమైన బింబభూత పరమేశ్వరుఁడు నిర్గుణబ్రహ్మయే. వాని యందు దోఁచు గుణములు చిన్మయములు. ప్రకృతి పరిణామభూతములు గావు. అతఁడే యనుచున్నాఁడు-

మాం భజంతి గుణా స్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకమ్,
సుహృదం ప్రియ మాత్మానం సామ్యా సంగాదయోగుణాః.

"జన్మాద్యస్యయతః" అనుదానితో పరమేశ్వరుని తటస్థలక్షణము చెప్పుచున్నాఁడు. అప్రత్యక్షమైన పదార్థమును బోధపఱచుటకు ఒక లక్షణము చెప్పవలెను. అది రెండు రీతులు. స్వరూపలక్షణము, తటస్థలక్షణము. తటస్థ లక్షణ మనఁగా నేమి? అది స్వరూపాంతర్గతమై యుండదు. ఒకప్పుడుండి మఱియొకప్పుడు లేకుండును. దీనికి తార్కికు లిట్లు పరిష్కారము చెప్పిరి-

స్వప్రతియోగికప్రతియోగి వైయధికరణ్యా వచ్ఛిన్న అభావా భావవత్త్వమ్

ఇది తర్కశాస్త్రపరిజ్ఞానము లేనిదే యర్థము గాదు. సామాన్యముగా తటస్థలక్షణమనఁగా నొకప్పుడుండి మఱియొకప్పుడు లేకుండుట. "కాకవ ద్దేవదత్త గృహమ్"-ఒకఁడు మరియొకనిని దేవదత్తుని యిల్లేది? అని యడిగెను. "అదిగో! ఆ కాకి కూర్చున్నద"ని వాఁడు బదులు చెప్పినాఁడు. వాఁడు చెప్పు నిముసమం దా కాకి కూర్చొని యుండి మరు నిముసమున లేచిపోవచ్చును అట్లే సృష్టిస్థితిలయములు పరమేశ్వరుఁ డెప్పుడును చేయుచునే యుండఁడు. ప్రళయకాలమం దీ గొడవ లుండవు గదా! 'సత్యం పరం ధీమహి' అనుచో నున్న సత్యం అను మాట స్వరూపలక్షణమునకు సంబంధించినది. స్వరూపలక్షణమనఁగా సర్వావస్థలయం దుండుట బ్రహ్మ సత్యస్వరూపుఁ డన్నమాట. సత్యస్వరూపుఁ డెట్టివాఁడు? అనుదానిని "యత్ర త్రిసర్గో మృషా" అను దానితో సమర్థించుచున్నాఁడు. వాని మాయాగుణములు త్రిగుణములు. తమోగుణముతో నాకాశాది భూతపంచకసృష్టి. రజోగుణముతో కర్మేంద్రియ పంచకము ప్రాణపంచకము వీనిసృష్టి జ్ఞానేంద్రియపంచకము, సత్యసృష్టి, జ్ఞానేంద్రియపంచకము, అంతఃకరణచతుష్టయము ఆ యా యింద్రియాధిష్ఠాతృ దేవతలని విభాగము. త్రిగుణాత్మకమైన యీ సృష్టి యెవని సత్యముచే సత్యమువలె భాసించుచున్నదో అని యర్థము నిజమునకు సమస్తసృష్టియు మిథ్య కాని అధిష్ఠానసత్తయైన బ్రహ్మము చేత మిథ్యాభూతమైన సమస్త సృష్టియు సత్యమువలెనే భాసించుచున్నది. ఇక్కడ శంకరుల వేదాంతప్రక్రియను కొంత మన మర్థము చేసికొనవలెను. శంకరాచార్యుల కారిక యిట్లున్నది.

స్వచ్ఛేంతః కరణేఽశని ప్రసృమరే నేత్రాది మార్గోద్గతే
తత్తద్బాహ్యచయాత్మనా పరిణతే బింబీభవంతీ చితిః,
ఏకాప్యర్థమహో విశేషక వశా ద్ద్వైతం ప్రపన్నాహర
త్యజ్ఞానం ప్రకటీకరోతి విషయాన్ జ్ఞాతం మయేదం త్వితి.

ఘటప్రత్యక్షము మనకు గలుగుచున్నది. ఎట్లు గలుగుచున్నది? దానిని శంకరులు వివరించు చున్నారు. మెఱపుయొక్క ప్రకాశము నిమిషములో సర్వత్ర వ్యాపించునట్లు స్వచ్ఛమైన యంతఃకరణము నేత్రాదుల ద్వారా బయటపడి ఘటాత్మనా పరిణమించుచున్నది. ఎట్లు పరిణమించుచున్నది? జ్ఞాతృచైతన్యము దానియందు ప్రతిబింబించుచున్నది. జ్ఞాతృచైతన్య మనఁగానేమి? తెలిసికొనువాని చైతన్య మన్నమాట. అధిష్ఠానచైతన్యము అనఁగా బ్రహ్మచైతన్యము. దీని ప్రభావము వలన జ్ఞాతృచైతన్యము ఘటజ్ఞానమును పొందుచున్నది. వాస్తవమునకు రెండు చైతన్యములున్నవా! లేవు. "అర్థమనోవిశేషక వశాత్" అర్థమనఁగా ఘటము, మనస్సు ఈ రెంటికిని వశమై యధిష్ఠాన చైతన్యమే రెండు తెఱఁగులుగా గనుపించుచున్నది. వాస్తవమున కధిష్ఠాన చైతన్య మొక్కటే యున్నది. జ్ఞాతృ అధిష్ఠాన చైతన్యము లొక్కటై బ్రహ్మచైతన్యమే మిగిలినప్పుడు నా కిది తెలిసినది అను జ్ఞానము మన కేర్పడును. కనుక ప్రకృతమందు అధిష్ఠానచైతన్య ప్రభావమువలన మిథ్యాభూతమైనసర్గము సత్యమువలె భాసించుచున్నదని తాత్పర్యము.

'తం పరం సత్యం ధీమహి' అని యన్వయము. మిథ్యాభూతమైన ప్రపంచము సత్యమువలెఁ గన్పించునని ముందు చెప్పినాఁడు గదా! దానిని సాధించికొనుటకై యొకదృష్టాంతము నిచ్చుచున్నాఁడు. దానికి ముందు మన మొక యద్వైత పరిభాషను దెలిసికొనవలెను. ద్వైతవిశిష్టాద్వైతములలో సత్యములు రెండే. సత్తు, అసత్తు. అద్వైతములో నాల్గు సత్యము లంగీకరించినారు. ఒకటి పారమార్థికసత్యము. అనఁగా సర్వసిద్ధాంతమైన సత్యము. రెండవది వ్యావహారిక సత్యము. పరమార్థముగా నసత్య మయ్యు సత్యమువలె నగుపించునది. మూఁడవది ప్రాతిభాసికసత్యము. అనఁగా రజ్జువునందు సర్ప మనెడు భ్రాంతి జ్ఞానము. నిజముగా నది సర్పము గాదు. రజ్జువే యనెడు నిశ్చయ

జ్ఞానముకలిగినవెంటనే సర్పభ్రాంతి తొలఁగిపోవును. 'బ్రహ్మజ్ఞానేతర జ్ఞానబాధ్యత్వం' బ్రహ్మజ్ఞానభిన్నమైనదియు వ్యావహారిక సత్యము నైన రజ్జువనెడు నిశ్చయజ్ఞానము. అదిగల్గిన వెంటనే భ్రాంతిజ్ఞానము నశించును. వ్యావహారిక సత్యస్వరూపము బ్రహ్మజ్ఞాన బాధ్యత్వము 'తేజోవారిమృదాం' అనునదే ఆ దృష్టాంతము. వినిమయ మనఁగా వ్యత్యయము. వ్యత్యయ మనుటకు 'అన్యస్మిన్ అన్యావభాసః' ఒక వస్తువునందు వేఱొక వస్తువు భాసించుట. రజ్జువునందు సర్పము భాసించుటవలె. అట్లే యెండమావులందు నీటిబుద్ధి. నీరు దూరమున గన్పడునపుడు స్థలబుద్ధి, కాచు మొదలగు వానియందు తేజోబుద్ధి యథాతథముగ నూహించికొనవలెను. పరమాత్మునియందు త్రిసర్గము మృషాభూతమే. ఐనను అధిష్ఠానసత్తచేత 'ఘటస్సన్ పటస్సన' అను వ్యవహార మేర్పడుచున్నది. 'ఎవనియం దేర్పడుచున్నదో' అనివాడుట వలన ఆధారాధేయభావము ప్రతీయమాన మగుచున్నదేమో! దానితో నుపాధిసంబంధభ్రాంతి కలుగవచ్చును గదాయని. 'స్వేనైవధామ్నా' స్వప్రకాశముచేత 'నిరస్తకుహాకం' పోఁగొట్టఁబడిన యజ్ఞానము గల వాఁడని యారంభించుచున్నాఁడు. అనావృతసంప్రదూపుఁడైన బింబ భూతుఁడగు నీశ్వరునియందు అజ్ఞానముండదనిభావము. 'అన్వయాత్ యితరతశ్చ' 'యత్సత్వే యత్సత్వం' అనునదే అన్వయసంబంధము. అనఁగా నీశ్వరుఁ డున్ననే ప్రపంచముండును. బ్రహ్మసత్తయున్నది గనుకనే ప్రపంచము భాసించుచున్నది. 'యదభావే యదభావః' అనునది వ్యతిరేకము. గగన పుష్పాదులందు బ్రహ్మసత్తలేదు. అందుచే గగనపుష్పములేదు. లేక అన్వయశబ్దమునకు అనువృత్తియర్థము. ఇతరశబమునకు వ్యావృత్తి అర్థము. బ్రహ్మసత్త అనువృత్త మగుట చేతనే ప్రపంచము భాసించును. మట్టియే కుండగా మాఱినట్లు, సువర్ణమే కటకాదులుగా నైనట్లు దీనితో బ్రహ్మప్రపంచమున కుపాదానకారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు. వ్యావృత్త మనఁగా భేదము.

కార్యములందు కారణ మనువర్తించుచుండును. సువర్ణకుండలాదు లందు సువర్ణముండును గదా! కాని కారణమందు కార్యమను వర్తింపదు. కారణావస్థలో సువర్ణమందు కుండలాదు లుండవు గదా! నిమిత్తకారణ మనుట 'జన్మాద్యస్య యతః' అను సూత్రముచేతనే యేర్పడుచున్నది. ఈ ప్రపంచము జన్మగలది. ఎట్లు? అవయవములచే గూడియుండుట వలన. కనుక 'యత్ర సావయవత్వం ఘటాదౌ తత్ర జన్మాదిమత్త్వం, యత్ర జన్మాద్యభావః ఆత్మని తత్ర సావయవత్వాభావః' అనుట పరిష్కారము. పరమేశ్వరుఁడు సావయవుఁడు గానందువల్లనే జన్మాదిభావరహితుఁడు. దీని కుపపదముగా శ్రుతి నుదాహరించుచున్నాఁడు-

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయం త్యభిసంవిశంతి

ఎవనినుండి యీ సమస్తభూతములు పుట్టుచున్నవో, పుట్టినవి జీవించుచున్నవో, యెవనియందు లయము నందుచున్నవో, యెవని యందు సర్వతః ప్రవేశించుచున్నవో వాఁడే బ్రహ్మ యని శ్రుతి కర్థము.

స్మృతివాక్యమును గూడ నుదాహరించుచున్నాఁడు-

యత స్సర్వాణి భూతాని భవంత్యాది యుగాగమే,
యస్మింశ్చ ప్రళయం యాంతి పునరేవ యుగక్షయే.

ఆది యుగాగమమందు సమస్త భూతములు వానినుండియే గడ్డకు వచ్చును. యుగక్షయమందు వానియందే లయ మగును. పరమేశ్వరుఁడే జగత్కారణ మెందుకుఁగావలెను? జడప్రకృతి యేల కారాదు? అని యాశంకించికొని 'అభిజ్ఞః' అనుటతో దానికి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు. ప్రధానమే జగత్కారణ మనుట సాంఖ్య వాదము. శ్రుతివాక్యముతో దానిని ఖండించుచున్నాఁడు.

స ఈక్షతే ఇమాన్ లోకాన్ లోకపాలా న్నుసృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకా నసృజత,

పరమేశ్వరుఁడు లోకములను లోకపాలురను సృష్టింతునని చింతించెను. అతఁడే లోకములను సృష్టించెను. 'ఈక్షతే ర్నా శబ్దం' ఇది వేదాంతసూత్రము, ఈక్షతేః న అశబ్దం అని పదవిభాగము. ఈక్షతేః = ఈక్షిచ్ఛబ్ద ప్రయోగమువలన అశబ్దం వేదముచే ప్రతిపాదింపఁబడని ప్రధానము, న = జగత్కారణము కాదని భావము. పైఁ జెప్పిన శ్రుతివాక్యములో 'స ఐక్షత' అని వాడియున్నారు. ఈక్షణ మనఁగాఁ జింతించుట. జ్ఞానకర్తృత్వము అది చేతనములకే లభించును. ప్రధానము జడము. చేతనధర్మమైన జ్ఞానకర్తృత్వము దానికి సిద్ధింపదు. మఱి జీవుఁడే యెందుకు గాఁడు? దానికి సమాధానము 'స్వరాట్' 'స్వే నైవ రాజతే ఇతి స్వరాట్' స్వతస్సిద్ధమైన జ్ఞానము గలవాఁడని యర్థము. జీవునకు స్వతస్సిద్ధమైన జ్ఞానములేదు. చతుర్ముఖబ్రహ్మ కావచ్చునుగదా! అతఁడే హిరణ్యగర్భుఁడు. ఈ వాదమున కాధారముగా నీ శ్రుతివాక్య మున్నది-

హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్, స దధార పృథివీం ద్యామ్.

హిరణ్యగర్భుఁడే ముందుండెను. అతఁడే భూతములకు పతి. పృథివ్యాకాశముల కాధారము. ఈ పూర్వపక్షమును ఖండించుటకే 'తేనే బ్రహ్మహృదా' యని చెప్పుట. ఆదికవియైన చతుర్ముఖబ్రహ్మకును వేదము నెవ్వఁడు ప్రకాశింపఁజేసెనో. ఇచట 'బ్రహ్మ'యనఁగా వేద మని యర్థము.

యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై తగ్ం దేవ మాత్మబుద్ధి ప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే.

పరమేశ్వరుఁడు చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృష్టించి వేదము లుపదేశించినాఁడు. అతఁ డాత్మబుద్ధి ప్రకాశకుఁడు. ముముక్షువైన నే

నాతని శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను. చతుర్ముఖబ్రహ్మ వేదాధ్యయన మెవ్వరివద్దనైనను జేసినట్లు ప్రసిద్ధిలేదే! దానికి సమాధానమే 'హృదా' యన్నది. అనఁగా మనస్సుచేతనే స్వసంకల్పశక్తిచేతనే యని తాత్పర్యము. ఈ వాక్యముతో బుద్ధివృత్తిప్రవర్తకుఁడని చెప్పుటతో గాయత్ర్యర్థము సూచిత మగుచున్నది. బ్రహ్మదేవుఁడే స్వయముగా సుప్తప్రతిబుద్ధ న్యాయముతో వేదములు పొందినాఁడని చెప్పరాదా!

సుప్తప్రతిబుద్ధన్యాయ మనఁగా నిద్రపోయినవాఁడు మేల్కొన్నట్లని తాత్పర్యము. దానికి సమాధానము 'ముహ్యంతి య త్సూరయః' అని. యత్ = వేదమునకు సంబంధించిన యే శబ్దబ్రహ్మమందు, సూరయః = మహావిద్వాంసులును, ముహ్యంతి = భ్రమించుచున్నారో. వేదములు యథాతథముగా నర్థమైన వనఁగా నది పరమేశ్వరుని సంకల్పశక్తిచేతనే నని తాత్పర్యము. కనుక బ్రహ్మకుఁగూడ పరాధీనమైన జ్ఞానమేయని భావము. అందుచే స్వతస్సిద్ధజ్ఞానము గల పరమేశ్వరుఁడే జగత్కారణము. సత్యస్వరూపుఁడు 'మృత్తికే త్యేవ సత్యం' అనుచోటను సత్యశబ్ద మున్నది గదా! అట్లు గాదు, అది పరమార్థసత్యము కాదు గదా! అతఁడు సర్వజ్ఞుఁడు అగుటచే నజ్ఞానమును బోఁగొట్టువాఁడు. అట్టి వానిని నమస్కరింతు మని తాత్పర్యము. గాయత్రితో నారంభించుటచేత నీ భాగవతము గాయత్ర్యాఖ్య పరబ్రహ్మవిద్యారూపమని చెప్పిన ట్లైనది. మత్స్యపురాణమందు పురాణదాన ప్రస్తావములో నిట్లున్నది—

యత్రాధికృత్య గాయత్రీం వర్ణ్యతే ధర్మవిస్తరః,
వృత్రాసురవధోపేతం తద్భాగవత మిష్యతే.
లిఖిత్వా తచ్చ యో దద్యాత్ హేమసింహ సమన్వితమ్,
ప్రౌష్ఠపద్యాం పౌర్ణమాస్యాం స యాతి పరమం పదమ్.
అష్టాదశ సహస్రం తత్ పురాణం పరికీర్తితమ్.

గాయత్రీమంత్రముతో నారంభించి భాగవతధర్మములు భాగవతమందు ప్రతిబింబింపఁ బడుచున్నవి. వృత్రాసురునికథ యిందు వచ్చును. వృత్రాసురుఁ డనెడు రాక్షసుని వృత్తాంతము చాల చిత్రమైనది. వృత్రాసురుఁడు శ్రీమన్నారాయణునకు పరమభక్తుఁడు, పార్వతీదేవి శాపముతో రాక్షసుఁ డైనాఁడు. కాని వానికిఁ బూర్వజన్మజ్ఞాన మున్నది. మఱియొక పురాణమం దిట్లున్నది—

గ్రంథోఽష్టాదశ సాహస్రో ద్వాదశస్కంధ సంయుతః,
హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యా యత్ర వృత్రవధస్తథా
గాయత్ర్యా చ సమారంభః తద్వై భాగవతం విదుః.

శ్రీమద్భాగవతము పదునెనిమిదివేల శ్లోకములు, పండ్రెండు స్కంధములు. హయగ్రీవబ్రహ్మవిద్య (6-9) దీనియందే వచ్చును. పద్మపురాణములో నంబరీషునితో గౌతముఁ డనుచున్నాఁడు—

అంబరీష! శుకప్రోక్తం నిత్యం భాగవతం శృణు,
పఠస్వ స్వముఖేనాఽపి యదీచ్ఛసి భవక్షయమ్.

ఓయీ! యంబరీషా! మోక్షము గావలెనను కోరిక నీకున్నచో శుకుఁడు చెప్పిన భాగవతమును నిత్యమును వినుము. లేక నీవే చదువుము. కనుక వృత్రాసురవధ, హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్య యే గ్రంథములోఁ జెప్పఁబడునో అదియే భాగవతము. గాయత్రితో నది యారంభమగును. ఇక్కడ 'జన్మాద్యస్య యతః' అనుదాని వలన గాయత్రియందలి 'సవితుర్దేవస్య' యను పదద్వయార్థము చెప్పఁబడినది. 'వరేణ్య' మ్మను మాటకు వివరణమే 'పరం' అనుట; 'భర్గః' అనుటకు వ్యాఖ్య 'స్వరాట్ ధామ్నా స్వేన నిరస్తకుహాకం' అనుటయును; తృతీయపాదవ్యాఖ్యానమే 'తేనే బ్రహ్మహృదాయ ఆదికవయే' అనునది. ఇట్లు గాయత్రీమంత్ర మీ ప్రథమశ్లోకములోఁ బూర్తిగాఁ జెప్పఁబడిన ట్లైనది.

భాగవత మనేక వ్యాఖ్యానముల కాకర మైనది. ద్వైతవ్యాఖ్యాత లెందఱో గొప్పవా రున్నారు. మధ్వాచార్యులే 'భాగవత తాత్పర్యనిర్ణయ' మను మహాగ్రంథమును వ్రాసిరి. వీరేగాక, సత్యధర్మతీర్థులు ఆదినుండి పండ్రెండు స్కంధములకు టీక రచించిరి. వీరు ఉత్తరాదిమఠస్వాములు. శ్రీయాదవార్యులు భాగవతమునందు 1, 5, 7 స్కంధములకు టిప్పణీకారులు. వీరిని గూర్చి కొన్నికథలు ప్రచారమం దున్నవి. యాదవార్యులు వడ్డీవ్యాపారముతో జీవించెడి వారఁట! వారు డబ్బుసంచులను దీసికొని బయటికిఁ బోవునపు డంతయు నీ క్రింది శ్లోకమును రెండు మూఁడుసారు లనుకొని పోవుట వాడుక.

అగ్రతో నారసింహశ్చ పృష్ఠతో గోపనందనః,
ఉభయోః పార్శ్వయో రాస్తాం సశరౌ రామలక్ష్మణౌ.

ఒకసారి వీరిని దొంగ లడ్డిరి. వీరి గుఱ్ఱమునకు ముందుఁ బోవుచున్న యొక సింహము దొంగల కగుపించినది. వారు భయభ్రాంతులై స్వామికి నమస్కరించి "మీ గుఱ్ఱము ముందొక సింహము పోవుచున్న"దని విన్నవించినారు. "ఆ దొంగ లెంత ధన్యులు? ఆ నృసింహమూర్తి తనకు దర్శన మీయ లేదే" యను నీ చింతయే వారిని క్రుంగఁదీసినది. ఇంటికి వచ్చి యేదో సాకుఁ జెప్పి సంసారభారమంతయు భార్య కప్ప జెప్పినారు. వా రిల్లువిడిచి వెళ్ళిరి. ఆ నాటి నుండియు వారు సన్న్యాసి.

శ్రీనివాసతీర్థు లను మఱియొకరు ఏకాదశస్కంధ వ్యాఖ్యాత. భాగవతమున కామూలాగ్రముగ వ్యాఖ్యానమును రచించినవారు.

విజయధ్వజతీర్థులు: వీరు ఉడిపిలోని యష్ట మఠములకుఁ జెందిన పెజావరు మఠస్వామి. విజయధ్వజులు భాగవత వ్యాఖ్యానమును రచించుట కొక కారణ మేర్పడెను. వీరిని ప్రబలదారిద్ర్యము వరించినది. దానినిఁ బాపికొనుటకై సముద్రయానముఁ జేయవలసిన

దుఃస్థితియు నేర్పడెను. శిష్యు లొక్కొక్కరే వీరినుండి సెలవుదీసి కొన్నారు. మూఁడు నాల్గుదినము లుపవాసములు, క్షుద్బాధ యని వార్య మయ్యెను. ఇంకేమి సేతురు? వారే యన్నమును వండుకొనఁ బూనిరి. ఈ విషయము వ్యాసతీర్థులకు శ్రీపాదరాయలకు రఘు నాథతీర్థులకుఁ దెలిసినది. సన్న్యాసి యగ్నిస్పర్శ సేయరాదు. వారు ముగ్గురును విజయధ్వజుల కృత్యమును గర్హించిరి. ఈ పాపమునకు ప్రాయశ్చిత్తముగా భాగవతటీక వ్రాయవలసిన దని చెప్పినారు. వారి యాజ్ఞను మన్నించి విజయధ్వజులు వ్రతస్థులై యొక గుహాయం దేకాంతవాసమును బూనిరి. రెండుసారులు వ్యాఖ్యను బూర్తిచేసి నారు. ఆ రెండుమారులు నది సముద్రము పాలయ్యెను, మూఁడవ సారి వ్యాఖ్యానము పూర్తియైనది. ఇది భాగవతమునకు మహాగంభీర మైన వ్యాఖ్య.

సత్యాభినవతీర్థులు 'నిరోధోద్ధార' మను గ్రంథమును వ్రాసిరి. అది భాగవతమునందలి 367 శ్లోకములకు టీక. వా రా శ్లోకములకుఁ బరస్పర సంగతిని గల్గించుకొని వ్యాఖ్యానించుచుఁ బోయినారు. భాగ వతమునకుఁ బ్రాచీనులు శాస్త్రగౌరవము నిచ్చిరని ముందుఁ జెప్పి కొన్నాము. దాని శైలి, విషయవివరణ పద్ధతి యనేక శంకాసమాధా నములకుఁ జోటిచ్చినది. మొదటి శ్లోకమును వ్యాఖ్యానించుటలో వ్యాఖ్యాతల పాండిత్యము విశంకటమై పోయినది. వంశీధరుఁ డీ మొదటి శ్లోకమునకు నూఱర్థములు చెప్పినాఁడు. వాని వివరణ మిది-

గణేశో భారతీ భానుః శంకరస్త్రిప్రియా తథా,
తపస్సజ్జనసంగశ్చ గురు రోంకార ఏవ చ.
కర్మ మత్స్యశ్చ కమఠో నారద శ్రీనృసింహకౌ,
ధన్వంతరీ రామకృష్ణౌ శ్రీగంగా బ్రహ్మణ స్తథా.
వారాహో వామన శ్చైవ పరశురామ బలౌ తథా,
బుద్ధః కల్కి హయగ్రీవౌ దత్తః కపిల ఏవ చ.

సనకాద్యా గవాం శ్శైలః శ్రీరాధాకీర్తినందినీ,
బృందావనం హరే ర్నామ వాయ్వింద్ర వరుణా స్తథా.

ధర్మరాజః కుబేరశ్చ వహ్ని విష్ణు శివా స్తథా,
శ్రీమద్భాగవత వ్యాసౌ శ్రీశుకః పృథురేవ చ.

ఋషభ ధ్రువౌ తతః ప్రోక్తౌ నరనారాయణ స్తథా,
హంసోఽథ యమునా చైవ శ్రీపుష్కర ప్రయాగకౌ.

కురుక్షేత్రం తథా మాయాక్షేత్రం సాకేతకం తథా,
వారాణసీ ద్వారికా చ గోపీచందన మేవ చ.

ఊర్ధ్వపుండ్రం తథా కాంచ్యవంతికా క్షేత్రమేవ చ,
జగన్నాథోఽథ నైవేద్యం విష్ణుతీర్థం తులస్యథ,
శాలిగ్రామోఽథ బదరీ సేతురబ్ధి స్తథైవ చ.
కాశ్మీరం భారతం ఖండం కాలశ్చ మనసస్థితిః,
హిరణ్యగర్భ స్సేనానీ ర్జననీజనకౌ తథా,
ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధశ్చ ఫల్గున శ్చోద్ధవ స్తథా.
హనుమాన్ గరుడ శ్చైవ సుదర్శన మథో రమా,
అష్టాదశాక్షరో గీతా వేదో గాయత్రికా తథా.

గవాం కులంచ రుద్రాక్ష పంచాక్షరక మంత్రకౌ,
శివలింగం భస్మధృతిః బిల్వవృక్షః స్వయంపతిః.

నవగ్రహా హరే ర్ధ్వస్త్రస స్తర్కశాస్త్రం చ పుష్యభమ్,
కలి స్తుర్యాశ్రమశ్చైవ శతంచైతే ప్రకీర్తితాః.

వంశీధరుఁడు పండితరాయలకు ప్రబలప్రత్యర్థిగాఁ గన్పించుచున్నాఁడు. తన వ్యాఖ్యానావతారికలో నాతఁ డొనర్చిన దుర్జననింద జగన్నాథుని విశృంఖలతకుఁ దగినట్లున్నది. వంశీధరుఁడు శ్రీధరుని వ్యాఖ్యానమునకు వ్యాఖ్యాత. ఈ యర్థములు చాలక యతఁడు

'లీలాకల్పద్రుమ' మని మఱియొక గ్రంథమును వ్రాసెనఁట. దానిలో మఱి యిఱువదియై దర్థము లెక్కువగాఁ జేర్చెనని చెప్పికొన్నాఁడు. సత్యాభినవతీర్థులు గూడ మొదటిశ్లోకము నిట్లే పట్టి చూచిరి. ఆయన యా శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యాన మొనర్చిన పద్ధతి యిది-

రామాయణములోని ఏడుకాండల కథను జోడించికొనుచు నే డర్థములు.

భారతములోని పదునెనిమిది పర్వముల ననుసంధించుచు అర్థములు పదునెనిమిది.

భాగవతములోని పండ్రెండు స్కంధముల సమన్వయించుచు నర్థములు;

ఇవి చాలక బ్రహ్మసూత్రములలోని 'చతురధ్యాయి' చేర్చి కొని యర్థము.

దశావతారముల నిబంధించుచు పది యర్థములు. ఇన్ని చెప్పి కడపట "అస్య శ్లోకస్య పునరర్థాంతర కల్పనం, స్వబుద్ధిమాంద్యాదే వోపరమతే" అన్నారు. ఇంకను నర్థములు జెప్పుట కవకాశ మున్నది. నా బుద్ధిమాంద్య మడ్డువచ్చుచున్న" దని తాత్పర్యము.

వంశీధరుఁడు శ్రీధరుని ననుయాయి యయ్యును నడుమనడుమ స్వాభిప్రాయములను గూడఁ జెప్పికొనుచుఁ బోయెను. శ్రీధరుఁడు మొదటిశ్లోకము నద్వైతి గనుక నిరాకార బ్రహ్మపరముగా నన్వయిం చెను. భాగవతములోఁ గృష్ణలీలలే ప్రధానము. అందుచే వంశీ ధరుఁడు సాకారబ్రహ్మపరము గా నర్థ మొనర్చినాఁడు. 'పరం ధీమహి' శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వోత్కృష్టమైన వాఁడు. అతఁడు పూర్ణావతారుఁడు. అందుచే నంశావతారములకన్న నుత్కృష్టుఁడన్నమాట. 'ధామ్నా స్వేన' దీనిని వంశీధరుఁడు స్వరూపలక్షణముగా నన్వయించెను. స్వరూపలక్షణ మనఁగా నేమో ముందేచెప్పితిమి. స్వేన=ఆత్మీయమైన,

ధామ్నా=మధురాఖ్యమైన నివాసముచేత నచ్చటునుండువారి కెల్లప్పు డును, 'నిరస్తకుహాకం'=మాయాకార్యమైన సంసార లక్షణములను లేకుండఁ జేసినవాఁడు, జన్మాద్యస్య యతః=ఆద్యస్యజన్మాదివికార రహితునకును, యతః=ఎచ్చట అనఁగా వసుదేవగృహామునందు. ఇచ్చట సప్తమ్యర్థమందు 'తసిల్' ప్రత్యయము;దానినుండి. ఇతరతః= వేఱుచోటను అనఁగా నందగృహమందును, అన్వయాత్ =సంబంధ మేర్పడెనో; కృష్ణపరమాత్మ జన్మాదివికార రహితుఁడయ్యును జన్మ మును స్వీకరించి వసుదేవగృహమం దుద్భవించెను; నందగృహ మందుఁ బారాడినాఁడని తాత్పర్యము. నందగృహమున కెందుకువెళ్లి నాఁడు? దానికి సమాధానమే 'అర్థేష్వభిజ్ఞః'. అర్థేషు=కంసవంచనాది ప్రయోజనములందును, రాసలీల మొదలైన లోకోత్తరవిలాసరూపము లైన యర్థముల యందును, అభిజ్ఞః=తాదృశపరికరసంపాదనా నిపు ణుఁడని తాత్పర్యము. స్వరాట్=స్వైఃరాజత, ఇతిస్వరాట్=తనకు సంబంధించిన గోకులవాసులగు గోపాలకులచేత ప్రకాశించువాఁడు, అనఁగా గోపాలలీలయనెడు అవ్యాహతైశ్వర్యము గలవాఁడు. యః= ఎవఁడు, బ్రహ్మణే=చతుర్ముఖ బ్రహ్మ నాశ్చర్య చకితునిగాఁ జేయుట కొఱకు, హృదా=సంకల్పమాత్రముచేతనే, బ్రహ్మ=సత్యజ్ఞానానంద మాత్రైకరసమూర్తిమయమైన వత్సపాలాదిరూపవైభవమును విస్తరింపఁ జేసెనో, యత్=ఏ వైభవమందు, సూరయః=బలరాముఁడు, బ్రహ్మ మున్నగువారును, ముహ్యంతి=మోహపడిరో-అనఁగా కృష్ణపరమాత్మ వత్స-వత్సపాలాది వైభవమును జూపినప్పుడు ఈ వత్సము లెక్కడి నుండి వచ్చెను? ఈ వత్సపాలు రెవ్వరు? అని బలరామాదు లాశ్చర్య పడినారు. లేక యెవనియొక్క లౌకిక అలౌకిక లీలలచేత లీలాతత్త్వజ్ఞు లైన భక్తులుగూడ ప్రేమాతిశయముతో వివశు లగుచున్నారో ననియుఁ దాత్పర్యము. యత్=ఏ లీలచేత, తేజోవారిమృదాం యథా విని మయో భవతి=అనఁగా ఏ కృష్ణపరమాత్మయొక్క లీలలతో తేజో

వారి మృత్తులయందు వినిమయ మేర్పడుచున్నదో! వినిమయమనఁగా 'అన్యస్మి న్నన్యావభాసః' అని ముందే చెప్పితిమి. వ్రజలీలలోఁ గృష్ణుని ముఖకాంతిచేతఁ జంద్రాదులు నిస్తేజస్కులైనారు. కృష్ణ సమీపమందున్న వస్తువులు అతని తేజస్సుతోఁ జంద్రునికంటె నెక్కువ తేజస్సుగల వైనవి. వేణునాదలీలలలోఁ గొన్నిచోట్ల నీళ్లు రాళ్లైనవి. కఠినపాషాణాదులు కరఁగి నీరైనవి. యత్ర=ఏ కృష్ణనిమిత్తముగా, త్రిసర్గః=గోకుల, మధురా ద్వారవతీపురములందు, సర్గః=గోపాలరాధికల యొక్కయు, అక్రూరోద్ధవులయొక్కయు, రుక్మిణ్యాదులయొక్కయు ప్రాదుర్భావము, అమృషా=సత్యమైనదో, అనఁగా వీరందరు గోలోక వైకుంఠవాసు లగుటచేత, వారి శరీరములుగూడ భగవదవతారతుల్యములని పిండితార్థము.

ధీమహి=ధ్యానింతుము. ఈ బహువచన మెందుకు? కాలదేశ పరంపరాప్రాప్తములైన సర్వజీవులను, తనయం దిమిడ్చికొని, వారిని ధ్యానమున కభిముఖులనుగాఁ జేయుచున్నాఁ డన్నమాట.

'జన్మాద్యస్యయతః' ఈ ప్రపంచముయొక్క జన్మస్థితిభంగము లెవని వలన నేర్పడుచున్నవో. అవి కాలమువలనఁ గూడఁ గలుగుచున్నవిగదా! కనుక కాలమునే ధ్యానింపరాదా ? దానికి సమాధాన మిది.

'అన్వయా దితరతశ్చ' అన్వయాత్ = కారణ రూపముగాఁ గార్యమునం దన్వయించుటచేత; ఘటమునందు మృత్తు నన్వయించి నట్లుగా నని యర్థము.

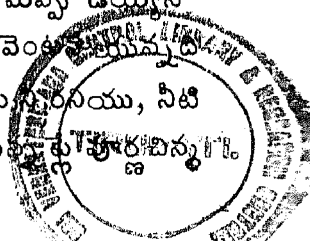
ఇతరతః=వేరువిధముగా, అనఁగా మృత్తునందు ఘటము లేదు గదా! దీనితో పరమేశ్వరుఁడే ప్రపంచమున కుపాదాన కారణ మని చెప్పిన ట్లైనది. 'చ' కారముతో నిమిత్తకారణ మని గూడ నర్థము. కాలము పరమేశ్వరుని ప్రభావరూపము మాత్రమే. పరమేశ్వరుఁడు

జగత్తున కుపాదానకారణ మైనచో వికారము తప్పదు గదా! కనుక ప్రకృతియే యుపాదాన కారణము. పరమేశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణ మని చెప్పికొందము ?

అది పొసఁగదు. శ్రుతి చేతనపదార్థమే జగత్కారణమని చెప్పు చున్నది. 'య స్సర్వజ్ఞ స్స సర్వవిత్ స ఐక్షత లోకాన్సృజ! ఇతి త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేతి' ఇత్యాది శ్రుతివాక్యములు ప్రసిద్ధ ములే. కనుక ప్రపంచమున కుభయకారణములును బరమాత్ముఁడే. ప్రకృతి యీశ్వరుని శక్తి. శక్తి శక్తిమంతుల కభేదము. కనుక పర మేశ్వరుఁడు ప్రకృతిద్వారానే జగదుపాదాన కారణ మని చెప్పవచ్చును. స్వరూపముతో నతఁడు ప్రకృత్యతీతుఁడు. అందుచే నిర్వికారుఁడు. ప్రకృతియే స్వతంత్రముగా నుపాదాన కారణమనుటను శాస్త్ర మంగీ కరింపదు.

ఐక్షత=అనుట కేమి యర్థము? చింతించుట; ఏమని చింతిం చుట? జగత్సృష్టికి ముందు పదార్థము లేమైన నున్నఁగదా! వీని నిట్లు పరిణమింపఁ జేయుద మని చింతించుట. అంతకుముందు మహ దాదిభూతములే లేవుగదా! పరమేశ్వరుఁడు నిర్విషయకముగా నెట్లు చింతించినాఁడు?

దీనికి సమాధానమే 'స్వరాట్' అనునది. శ్రుతు లేమను చున్నవి? 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే' 'స్వాభావికీ జ్ఞానబల క్రియాచ' అందుచేఁ దనకు తానే ప్రకాశించువాఁడు. అతని స్వరూప లక్షణమే జ్ఞానబలక్రియ లన్నమాట. 'ధీమహి' యనుటకు ధ్యాన మని గదా యర్థము! దానికిఁ బరమాత్మ విషయ మెప్పు డయ్యెనో అప్పుడు సాకారుఁడే యైనాఁడు. అనిత్యత్వము దానివెంట నున్నది గదా! అందుకే 'తేజోవారి మృదాం' తేజస్సునందు నీరనియు, నీటి యందు స్థల మనియు, ప్రాతిభాసికమైన జ్ఞాన ము... వర్ణించిన్నారు.

యాకారుని యందు 'త్రిసర్గః'. ఇతఁడు త్రిగుణములచేతఁ గూడిన నిర్మాణమనియెడి భ్రాంతి.

"తమేకం గోవిందం సచ్చిదానంద విగ్రహమ్,

బృందావన సురతరు తలాసీనమ్– అని బ్రహ్మగోపాలతాపిన్యుపనిషత్తు.

అర్ధమాత్రాత్మకో రామః, బ్రహ్మానందైక విగ్రహః–అని రామతాపినీ శ్రుతి.

"ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ, పురుషం నృకేసరి విగ్రహం"– అని నృసింహతాపిని.

"నిర్దోష పూర్ణగుణ విగ్రహ ఆత్మతంత్రో

నిశ్చేతనాత్మక శరీరగుణైశ్చ హీనః"

"ఆనందమాత్ర ముఖపాదసరోరుహాదిః"– ధ్యానబిందూపనిషత్తు.

"నందవ్రజ జనానందీ సచ్చిదానంద విగ్రహః"– బ్రహ్మాండపురాణము.

"సర్వే నిత్యాశ్శాశ్వతాశ్చ దేహాస్తస్య పరాత్మనః

హానో పాదానరహితా నైవ ప్రకృతిజాః క్వచిత్"–మహావరాహపురాణము

"స్వేచ్ఛామయస్య న తు భూతమయస్య"

"బబంధ ప్రాకృతం యథా"

"త్వ య్యేవనిత్య సుఖబోధతనౌ"

"శాబ్దం బ్రహ్మవపు ర్దధత్"

"సత్యజ్ఞానానంతానందమాత్రైక రసమూర్తయః"

ఈ మొదలైన భాగవతవాక్యము లేమి తెలుపుచున్నవి? కృష్ణ పరమాత్ముని యాకారము మాయాసంగతి లేనిది, చిన్మయమైనది. అతఁడే కాదు.

"అనింద్రియా అనాహారా అనిష్పన్నా స్సుగంధినః"

"ఏకాంతిన స్తే పురుషాః శ్వేతద్వీపనివాసినః"– (నారాయణీయము)

"దేహేంద్రియా ఽసుహీనానాం వైకుంఠపురవాసినామ్"-(భాగ. 7 స్కం)

ఈ వాక్యములచేత పరమాత్ముని భక్తులుగూడ శ్వేతద్వీపనివాసులు వైకుంఠపురవాసులు. వారు సాకారులైనప్పటికిని 'అనింద్రియా' ఇత్యాది విశేషణములచేత వారి దేహము లమాయికము లనుటయే స్థిరపడుచుండుట లేదా! భాగవత నవమస్కంధములో 'మాయయోపాత్తవిగ్రహం' మాయచే శరీరమును బొందినవాఁడని యున్నది గదా! మరి యచ్చటి 'మాయా' శబ్దమునకు గతి యేమి? భక్తుల యందలి కరుణచేత అని యర్థము. 'ధామ్నా' ప్రతిపద సముచ్ఛల న్మాధుర్యైశ్వర్య విభాసితమైన శ్రీవిగ్రహముచేతఁ గాలత్రయము లందును, నిరర్థకములైన కుతర్కములు గలవాఁడు. భగవంతుని నిరూపించుటకు తర్కము పనికిరాదు.

అచింత్యాః ఖలు యే భావాః న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్,
ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణమ్.

అసురులు శ్రీవిగ్రహమును జూచినను గుతర్కములతోఁ జూతురు. వారి కది యర్థము గావలసినట్లు గాదన్నమాట. కృష్ణుని శ్రీవిగ్రహము ప్రాపంచిక లోకదృశ్యమైనది గదా. 'యద్దృశ్యం తన్నశ్యం ఘటవత్' కన్పించున దంతయు నశించునదే ఘటమువలె. దానికి 'తేజోవారి మృదాం' అనుట సమాధానము. వీనికిఁ బరస్పరము వినిమయము ప్రాప్తించినట్లు పరమాత్మునియందు త్రిగుణదేహము మిథ్య. మఱి దర్శన మెట్లగుచున్నది? విచిత్రలీలలు సాధించెడు నతని యిచ్ఛతో నగుచున్నది. అట్లగుట గూడ నాతని యైశ్వర్యమే. కొందరు 'ఆదికవయే బ్రహ్మాతేనే' అనుట కిట్లర్థముఁ జెప్పెదరు. ఆదికవి విష్ణుఁడు, సత్యవ్రతమనువు. అతనికి బ్రహ్మ తన నిర్విశేషమైన స్వరూపమును, తేనే=తన యంశభూతమైన మత్స్యావతారము మూటుగాఁ బ్రకాశింపఁ జేసినాఁడు. మత్స్యావతారస్వామి యన్న వాక్య మిది—

మదీయం మహిమానం చ పరం బ్రహ్మేతి శబ్దితమ్,
వేత్స్యస్యనుగ్రహీతం మే సంప్రశ్నైర్వివృతం హృది.

వంశీధరుఁడు మఱి యొకరీతిగా ని ట్లన్వయించుచున్నాఁడు-

"తత్రాఽపి శుశుభే తాభిః భగవాన్ దేవకీసుతః"

వ్రజాంగనల సహవాసముతోనే కృష్ణావతారములోఁ బరమ మాధుర్య మేర్పడుచున్నది. కనుక కృష్ణచరిత్రలో శృంగారరసమే ప్రధాన మైనది.

అద్యస్య=శృంగారరసము యొక్క, జన్మ=ప్రాదుర్భావము, యతః=ఏ కృష్ణచరిత్రనుండి గలిగెనో, తం ధీమహి=ఆ శృంగార పురుషునకు నమస్కారము. అన్వయాత్ ఇతరతశ్చ=సంయోగ విప్రలంభరూపములతోనే శృంగారరసమునకుఁ బరిపుష్టి. ఆద్యరసమని చెప్పవలసినపుడు 'ఆద్య' మనియే నిలిపినాఁడు. ఇదె ట్లుచితము? భీమసేనునకు భీముఁ డనియు, సత్యభామా శబ్దమునకు 'భామ' యనియు వాడినట్లు 'నామైకదేశే నామగ్రహణం' అని వైయాకర ణుల సిద్ధాంతము. లేదా, 'పిబత భాగవతం రసం' అని యున్నది గదా! భాగవతశాస్త్రమే రసరూపము. కనుక 'ఆద్యో రస' అని సుల భముగా నన్వయించికొనవచ్చును.

'అర్థేష్వభిజ్ఞః=చతుష్షష్టికళలు మొదలైన రసోపయోగి వస్తు వులయందు సమర్థుఁడు. ప్రాకృతులైన 'నలా'ది నాయకులవలె కాలకర్మాదిగ్రస్తుఁడు గాఁడనుటకు 'స్వరాట్' అనుచున్నాఁడు.

యః=ఎవఁడు, ఆదికవయే=ఆదిరసమైన శృంగారమును సృష్టించిన భరతునికొఱకు, హృదా=అతని మనస్సుచేతనే, బ్రహ్మ= ఆదిరసమైన శృంగారరసతత్త్వమును, తేనే=వ్యాపింపఁ జేసెనో, యత్ర=ఏ శృంగారతత్త్వమునందు, సూరయః=పరమర్షులును, ముహ్యంతి=భ్రమింతురు. ఎట్లు? ప్రాకృతులైన నలాది నాయకుల

యందు దాని నారోపించి అదియే శృంగారమని భ్రాంతిఁ జెందిరన్న మాట. దానికి దృష్టాంతమే 'తేజోవారి మృదాం' అనుట. భగవదేక నిష్ఠమైన రసమునందు ప్రాకృతజననిష్ఠత్వ బుద్ధియే భ్రాంతి. క్రిమి విడ్భస్మాంతనిష్ఠులైన నశ్వరులైన ప్రాకృతజనులయందు రస మావిర్భవింప నేరదు. విభావాదుల పరిపుష్టి లేకుండుటవలన, తద్విపరీతముగా ఘృణామయమైన వైరస్యమే యేర్పడును. త్రిసర్గో మృషా= వాచ్య, లక్షణ, వ్యంగ్యము లనెడు అర్థములయొక్కయు, లేక వ్యంగ్యము లనెడు అర్థములయొక్కయు, లేక ధ్వనిగుణాలంకారములయొక్కయు, సర్గః=నిర్మాణప్రపంచము, అమృషా=సత్యమేయై అలౌకికమైనందువలన గొప్ప చమత్కారమును సృష్టించును. ఇతర ప్రాకృత నాయకులయందు కవిప్రౌఢోక్తి మాత్రమే యగును. అక్కడ మిథ్యయనియే సిద్ధాంతము. అర్థేష్వభిజ్ఞః అనుటకు ధీరశాంత ధీరలలిత ధీరోదాత్తపద్ధతులయందుఁ జతురుఁ డనియుఁ గొందరు చెప్పిరి. ఆది కవయే తేనే=ఇట్టి రసమాధుర్యమును, అదితః=పుట్టుకనుండియే, కవయే=తత్త్వజ్ఞుఁడైన శుకునికొఱకు, బ్రహ్మ=మూర్ధన్యరసమైన శ్రీభాగవతము, అందులోని మాధుర్యమయమైన రాసపంచాధ్యాయి, హృదా=హృదయ మంతయును, తేనే=వ్యాపింపఁజేసెనో!.

"ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్"

"శుకముఖా దమృతద్రవ సంయుతమ్"

"శుకవా గమృతాబ్ధీందుః"

ఇత్యాదులు పై భావమును దృఢీకరించుచున్నవి. ముహ్యంతి య త్సూరయః యత్=ఏ రాసపంచాధ్యాయి నావిష్కరించుటచేత, సూరయః=మహర్షులును, ముహ్యంతి=రసాస్వాదజనితమైన యానంద మూర్ఛనందెదరో లేక సూరయః=భక్తులు, ముహ్యంతి=మహావిజ్ఞులైనను, మూఢులై, ధర్మవిపర్యయము నందెదరో తేజోవారి మృదాం వినిమయః ఇచ్చట వినిమయమనఁగా స్వధర్మవ్యత్యయము

ఆ రాస లీలను జూచి, చంద్రాదులు చకితులైరి. స్వీయధర్మమైన చలనమును వదలినారన్న మాట. నీటికి మురళీవాద్యధ్వనితోఁ గాఠిన్యమేర్పడి మృద్ధర్మము గలిగినది. పాషాణాదులైన మృద్భేదములకు జలధర్మమేర్పడినది. పరం=సర్వోత్కృష్టమైన, సత్యం=నిత్యమైన, భక్తియోగమును, ధీమహి=ధ్యానింతుమనియు నన్వయించి కొనవచ్చును.

సత్యం తదేవసత్యం తదుహ్యైవమంగళమ్,
యదుత్తమశ్లోక యశోఽను గీయతే. (భాగ. ద్వాదశస్కం)

పరం=వాస్తవ వస్తురూపమైనది. త్రిగుణాతీతమైనది. సత్యం=సత్పురుషుల కిష్టమైనది. పరమకల్యాణగుణాకరమైనది. 'లక్షణం భక్తియోగస్య నిర్గుణస్య హ్యుదాహృతం' అని భాగవతమే చెప్పుచున్నది. అన్వయాత్=నిరంతరమును భక్తియోగము ననుసరించుట వలన ఇతరతః=నిష్కామకర్మయోగ, జ్ఞానయోగములందు భక్తి చేరుట వలన, అద్యస్య=పరమేశ్వరునియొక్క, జన్మ=ఉపాసకులయందు సాక్షాత్కారభావ మేర్పడుచున్నదో! 'కేవలజ్ఞానము చేతనే బ్రహ్మసాక్షాత్కార మేర్పడునని ప్రసిద్ధి గదా!'

దానికి 'అభిజ్ఞః' అను పదము చేత సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు-

అభి సర్వతోభావేన, జ్ఞా=జ్ఞానము, యతః=,జ్ఞానస్యసాత్త్వికత్వాత్ గుణాతీతాయాః భక్తేః తత్ర అన్వయం వినా పరమాత్మనో జ్ఞానం వినా అన్యథా న భవేత్'-

జ్ఞానము సాత్త్వికము, భక్తిగుణాతీతము. గుణాతీతమైన భక్తి చేరనిది కేవలజ్ఞానముచేత బ్రహ్మత్వజ్ఞానమే యేర్పడదని భావము.

నైష్కర్మ్యమప్యచ్యుత భావవర్జితమ్,
న శోభతే జ్ఞానమలం నిరంజనమ్. (భాగవతము)

నిరంజనమైన జ్ఞానము నైష్కర్మ్యస్వరూపము. దానికి భక్తితోడి సంబంధ మేర్పడితీరవలెను. లేకున్నచో దానికి శోభలేదు. గీతకూడ—

"భక్త్యామా మభి జానాతి, యావాన్ యశ్చాఽస్మి తత్త్వతః"

అనుచున్నది.

బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకై జ్ఞానయోగము, భక్తి నపేక్షించు నట్లు భగవత్సాక్షాత్కారమునకై భక్తియోగముగూడ జ్ఞానము నపేక్షించునుగదా! అందుకే 'స్వరాట్' స్వయముగాఁ బ్రకాశించును.

భక్తియోగము సమ్రాట్టువలె స్వతంత్రమై యితరమునకు దేనికిని లోఁబడునది కాదు.

అకామ స్సర్వకామో వా, మోక్షకామ ఉదారధీః,
తీవ్రేణ భక్తియోగేన, యజేతపురుషం పరమ్. (భాగవతము)

ఇది భాగవతమందలి విధివాక్యము. అకాముఁడైనను సర్వకాముఁడైనను మోక్షకాముఁడైనను తీవ్రమైన భక్తియోగముతోఁ బరమేశ్వరుని సేవింపవలెనని తాత్పర్యము.

తీవ్రేణ అనుటకేమియర్థము? మేఘాద్యమిళితమైన కేవల సౌరకిరణములచేతవలె జ్ఞానాద్యమిశ్రితమైన భక్తియోగముచేతనని యర్థము.

యత్కర్మభి ర్యత్తపసా జ్ఞానవైరాగ్యతశ్చ యత్,
సర్వం మద్భక్తియోగేన మద్భక్తో లభతే ఽన్యథా. (భాగవతము)

కర్మయోగముచే తపస్సుచే జ్ఞానవైరాగ్యములచేత నే మహాసిద్ధి లభించుచున్నదో ఆ సర్వఫలము సముదితముగ నా భక్తియోగమొక్కటే ప్రాపింపఁ జేయును. అందుకే—

తస్మాన్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినోవై మదాత్మనః,
న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయ శ్శ్రేయోభవే దిహ.

నా భక్తియుక్తుఁడైన యోగికి జ్ఞానముతోడి వై
వైరాగ్యముగూడ శ్రేయస్కరము గాదు అని భగవం

ఇట్టి భక్తియోగము భక్తానుగ్రహము తే
అందుకే 'తేనే బ్రహ్మహృదా' అనుచున్నాఁడు. బ్ర
సః బ్రహ్మహృత్, తేన బ్రహ్మహృదా, నిరంతరము
నము గలిగిన నారదునిచేత, ఆదికవయే=వ్యాసము
తేనే=ప్రకాశిత మైనది.

మఱి వ్యాసుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గదా! అత
తెలియదా?

ముహ్యంతి య త్సూరయః- సూరయః=
ద్యస్మిన్=ఈ గుణాతీతమైన భక్తియోగమునందు,
బుద్ధ్యాది అంతఃకరణములు ప్రవేశించుటచేత వారు
యగుచున్నా రన్నమాట.

హంసగుహ్యోక్తియందిట్లున్నది-

యచ్ఛక్తయో వదతాం వాదినాం వై
వివాద సంవాద భువో భవంతి,
కుర్వంతి చైషాం ముహురాత్మ మోహం
తస్మై నమోఽనంతగుణాయ భూమ్నే.

భగవంతుని యనంతములైన శక్తులు విచిత్ర
అవి ఇతరములందుఁ బ్రవేశించును, బ్రవేశింపవు న
వివాదములకుఁ గారణము లగుచున్నవి. మహాత్ముల
మోహమును గల్గించుచున్నవి.

భక్తియోగము కేవలము గుణాతీతము గా
తృతీయ స్కంధమునందు దానికిని గుణమయత్వము

యత్ర త్రిసర్గోమృషా- త్రిసర్గః=త్రిగుణములచేత స్పృశింపఁబడుట, మృషా=అవాస్తవము, యథా తేజోవారిమృదాం వినిమయః వినిమయ మనఁగా మేళనమన్నమాట. పాలు స్వయముగా నిస్తేజము కాని దుగ్ధము తప్తమైనదని వ్యవహారమున్నది. నీటివలె నున్నదను చున్నాము, మలినమైన దనుచున్నాము. అట్లే త్రిగుణాతీతమైన, భక్తి యోగము పురుషవర్తులైన సత్త్వాది గుణయోగము వలన, సాత్త్విక రాజసిక తామసిక భేదము లందుచున్నది.

ఆదికవయే అను శబ్దమును గొందరు వ్యాఖ్యాత లిట్లన్వయించి నారు-

ఆదిభూతం యత్కం సుఖం, బ్రహ్మానందరూపో మోక్షః తస్య వయః ప్రాప్తిః. అయ వయ గతౌ అని ధాతువు. ఆదిభూతమైన సుఖము బ్రహ్మానందమైన మోక్షము. దానిప్రాప్తి అనియర్థము. సంసారము లేకున్న, శ్రవణ మననాద్యనుష్ఠాన సాధన సిద్ధింపదు. అవి లేకున్నచో తత్త్వజ్ఞానోదయమే లేదు. అనాద్యవిద్యానివృత్తియు సంభవింప నేరదు. కనుక జీవులయొక్క మోక్షార్థమై సంసారమును సృజించినాఁడని భావము. ప్రౌఢుఁడైన విశ్వనాథచక్రవర్తి తన వ్యాఖ్యానమున కవతారికను చిత్రముగా నిచ్చినాఁడు. అతని యవ తారిక యిది-

ఇహ ఖలు నిఖిలకల్యాణగుణవారిధౌ, మహైశ్వర్యసంరాజి, స్వయం భగవతి, పరమ భాస్వత్యధిధరణి యథా సమయం విలస్య అంతర్హితే నానాశాస్త్రపురాణేతిహాసాదీనాం సర్వజన నికాయత్రాయ కత్వ రూపే ష్వర్థేషు యామికేష్వివ కాలేన దైవాద్వైగుణ్యోదయాత్ ఆలస్యే నేవ కేషు చిత్సుప్తేషు తే ష్వేవ మధ్యే కైశ్చిత్ కైశ్చిత్ ప్రత్యుత.

జుగుప్సితం ధర్మకృతే ఽనుశాసతః,
స్వభావరక్తస్య మహాన్ వ్యతిక్రమః.

ఇత్యాదితో అవగతై రనర్థా కారైః చోరై రివ ఉద్భూయ తత్త్వ ప్రణేతృ పర్యంతానాం సర్వేషాం చిత్తప్రసాదరూపేషు మహాధనేష్వ పహృతేషు—

యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాఽత్మానం సృజామ్యహమ్.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయచ ఇతిదుష్కృతామ్ ఇతి శ్రీగీతోక్త నిమిత్తలబ్ధక్షణతయా యాదస్సు మహామీన ఇవ, విహంగేషు హంస ఇవ, నృషు స్వయం భగవాన్ శ్రీకృష్ణ ఇవ, దేవేషు ఉపేంద్ర ఇవ వేదేషు శ్రీమద్భాగవతాఖ్యం శాస్త్రమాడామతిః.

కృష్ణే స్వధామోపగతే ధర్మజ్ఞానాదిభిస్సహ,
కలౌ నష్టదృశామేష పురాణార్కో ఽధునోదితః.

ఇతి వచన వ్యంజిత శ్రీకృష్ణప్రతి మూర్తికత్వేన మమ అహమే వాభిరూపః కైవల్యః ఇతి, నిరస్త తద్వినాఽన్య సాదృశ్యతయా శ్రీ శుకపరీక్షిద్భ్యాం శ్రీకృష్ణ ఏవ జ్యోతిస్సు సహస్రాంశురివ, పురాణేషు భాస్వాన్ ద్వాదశస్కంధాత్మకో అష్టాదశ సహస్రచ్ఛదనో మహాజన వాంఛితార్థకల్పతరు రివ అవతతార, కృష్ణపరమాత్మ నిఖిల కల్యాణ గుణ మాధుర్యవారిధి. మహైశ్వర్య సంపన్నుఁడు. అతఁడు గొంత కాలము పృథివి నలంకరించి యంతర్హితుఁడయ్యెను. అప్పుడు నానా శాస్త్రపురాణేతిహాసములు నిద్రించిన వైనది. సమస్తజనులను రక్షింప వలసిన వాని యర్థములును నిద్రించు యామికులు. వాని మధ్యలో గొన్ని లేచి జుగుప్సితములైన మార్గములను 'ధర్మము' లని చెప్పి చాటింపఁ జొచ్చెను. మానవుఁడు సాధారణముగా నింద్రియ లాల సుఁడు. అందుచే జుగుప్సితధర్మము లాచరించి కొన్నవి. విపరీతమైన ధర్మవ్యతిక్రమ మేర్పడెను. చోరులవంటి దురర్థములు లేచి మానవుల యొక్క చిత్తప్రసాద మనెడు మహాధనములను దొంగిలించినవి. గీత యందు భగవంతుఁ డిట్లున్నాఁడు—

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్,
ధర్మసంస్థాప నార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే.

ధర్మగ్లాని యేర్పడి నప్పుడు అధర్మోత్థాన మైనప్పుడు నేను చిన్మయమైన శరీరము నంగీకరింతును. ఎందుకు? సాధువులను రక్షించుట కొఱకు, దుర్మార్గులను నాశన మొనర్చుట కొఱకు, ధర్మ మును స్థాపించుటకొఱకు.

ఈ శ్లోకమునకుఁ గరపాత్రస్వామి చాల ప్రౌఢమైన వ్యాఖ్య నొనర్చినాఁడు. వారి వ్యాఖ్యా పద్ధతి యిది–

ఈ శ్లోకమందలి సాధుశబ్దమునకు గోపాంగనలవంటి సాధువు లనియే యర్థము. వీరి పరిత్రాణము భగవంతుని మహా ర్దర్శనముతో గాక యితరముతో గాఁజాలదు. అట్లే దీనియందలి 'దుష్కృతాం' అనుటకును సాధారణ దుర్మార్గులని యర్థము గాదు, భగవంతున కంతరంగులైన జయవిజయులవంటివారని తాత్పర్యము. వీరి దుర్మార్గ ములు భగవంతుని లీలావిశేషము యొక్క వికాసము కొఱకే. సామాన్యులైన దుర్మార్గులను వారి దుష్కర్మములే నాశ మొనర్చును. ఇక్కడ ధర్మసంస్థాపన మనఁగా భక్తియోగరూపమైన ధర్మమని యర్థము. అది భజనీయుఁడులేక సిద్ధింపదు కదా! భగవంతుని ప్రాదుర్భావమునకుఁ బ్రధానప్రయోజనము అమలాత్ములకు భక్తి యోగమును బ్రసాదించుటయే–

తథా పరమహంసానాం మునీనా మమలాత్మనామ్,
భక్తియోగ విధానార్థం కథం పశ్యేమహి స్త్రియః.

(భాగవతము ప్ర. స్కం.)

కాని అవాంతర ప్రయోజనము మఱియొకటి గూడ కద్దు. సన్మార్గమందున్న సాధువులరక్ష, వైదికస్మార్తాది కర్మముల స్థాపన. భగవంతుఁడు సర్వనియంత. అతని ప్రాదుర్భావము యోగారురుక్షుల

కొఱకును, యోగారూఢుల కొఱకును గూడ, యోగారురుక్షువులను వైదికస్మార్తకర్మములయందుఁ బ్రవృత్తులను గావించును. యోగారూఢులను సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకమైన కేవల భగవన్నిష్ఠయందే నియుక్తులను జేయును. అందుకే భగవంతుఁ డనుచున్నాఁడు—

న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన,
నానవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి.

యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః,
మమ వర్త్మాను వర్తంతే మనుష్యాః పార్థ ! సర్వశః. (గీత)

అర్జునా ! మూఁడు లోకము లందును నాకుఁ గర్తవ్యమను టయే లేదు. లేని దానినిఁబొందుట యనుటయును లేదు; కాని కర్మను నేను నిరాదరించుట లేదు. నేను కర్మను జేయకున్నచోఁ దక్కినవారు న న్ననుసరింతురు. లోకము భ్రష్ట మగును.

భగవంతుఁడు విధినిషేధముల కతీతుఁడు. అతఁడు కేవలము లోకశిక్షణకొఱకై విధి నిషేధశృంఖలములు దగిలించి కొనును. లేకున్నచో లోకమర్యాదా పాలనము జరుగదు. భాగవతమే చెప్పుచున్నది—

అథా ఒప్లుతోంభస్యమలే యథావిధి క్రియాకలాపం పరిధాయ వాససీ,
చకార సంధ్యోపగమాది సత్తమో కృతానలో బ్రహ్మ జజాప వాగ్యతః.

భగవంతుఁడు యథావిధిగా స్నాన మొనర్చెను. రెండు వస్త్రములతోఁ గ్రియాకలాపములు ముగించెను. సంధ్య వార్చెను. అగ్నియందు హోమించెను వాగ్యతుఁడై బ్రహ్మమును జపించెను.

ఇదంతయు లోకసంగ్రహము కొఱకు. చంచలమైన మర్కటము నదుపులోనికిఁ దెచ్చికొనుటకు, పొడవైన సంకెలను దగిలింతురు. అది శాంతమగు కొలఁదియు శృంఖల చిన్నదగును; కడకు, సంకెల వదల్చినను అది నిలుకడగనే యుండును. అట్లే అత్యంత

చంచలమైన చిత్తముయొక్క నిరోధమునకు విధి నిషేధరూపమైన పెద్దశృంఖల గావలెను. శాస్త్రీయశృంఖలా శూన్యు(డైన పురుషుని యొక్క దేహేంద్రియములు విశృంఖలముగ వర్తించును. కనుక మనస్సును నిశ్చేష్ట మొనర్చుకొఱకు దేహాదులను శాస్త్రీయశృంఖలా నిబద్ధముగ(జేయవలెను. మనస్సుయొక్క విశృంఖలత తగ్గినట్లుంతయు శాస్త్రశృంఖల గూడ చిన్నదగుచు వచ్చును. అట్టివా(డు మొదలు కామ్యకర్మానుష్ఠానముల ద్వారా ఇతరకర్మల నివారణ మొనర్చి కొనును. క్రమముగా(బారలౌకిక మహాఫలకర్మాసక్తు(డగును. క్షుద్రఫలదాయకములైన కామ్యకర్మలు వదలును. తరువాత నిష్కామ కర్మమూలమున సకల కామ్యకర్మలను వదలి ధ్యానసమాధులలో సర్వచేష్టలు నిరోధించి నైష్కర్మ్యస్థితి ననుసరించును. ఈ రీతి ఉత్తరోత్తరము సూక్ష్మతరములైన సాధన లభ్యసించుచు(గడకు, సమాధిస్థితు(డై పోవును; అప్పుడే యాలంబనమును లేకయున్నను సర్వథా మనస్సు నిశ్చేష్టమగును. వాని కే శృంఖలయు నక్కఱలేదు.

ఎవ రారురుక్షులో సంసారసాగరము నుత్తరింపలేరో వారి కొఱకై భగవంతు(డు లౌకిక వైదిక మర్యాదాపాలన మొనర్చుచున్నా(డు. ఎవరు యోగారూఢులో వారి కే విధియు లేదంటిమి. వారిని ఏకమాత్ర భగవన్నిష్ఠయందే స్థిరులనుగా నొనర్పవలెను. వారికొఱకు భగవంతు(డు మర్యాదోల్లంఘన మొనర్చును. వా(డు సమస్త విరుద్ధకర్మముల కాశ్రయము: వానికి మర్యాదాపాలనము, తదుల్లంఘనము రెండును సమానములే; యోగారూఢుల కొఱకునియమోల్లంఘనము శ్రేయస్కరము. ఎందు కన(గా వారి కభిలషితము భగవత్తత్త్వ మొక్కటే; దానిలో స్వారసికమైన ప్రవృత్తి మాత్రమే. వారికే శాస్త్రీయ నియమ మైనను బాధకమే యగును. ఎక్కడ నే విధమైన విధియుండునో అక్కడ స్వారసికమైన ప్రేమ లేదు. ఇది లోకములో మన కనుభవముం దున్నదే. స్త్రీ పుత్రాదులందు మనకు స్వారసికమైన ప్రీతి యున్నది. అట్టి ప్రీతి శ్రౌత స్మార్తాది కర్మలందు

లేదు గదా! ఎవరు మనోనిరోధపూర్వకముగ బుద్ధిని శుద్ధ పరబ్రహ్మ మందుఁ బ్రతిష్ఠింతురో వారినిగూడ విషయము లాకర్షించును. దుఃఖములు వారినిగూడ వెంటాడును. సర్వసుఖి నారాయణ పరాయణుఁ డొక్కఁడే.

జలజంతువులందు మహామీనము వలె, విహంగములందు హంసవలె, నరులయందు శ్రీకృష్ణునివలె, దేవతలయం దుపేంద్రుని వలె, వేదములందు శ్రీమద్భాగవత మనెడు శాస్త్రచూడామణి యావిర్భవించెను. దాని యావిర్భావముతో నర్కోదయ మైనది. సర్వజగత్తులును దెలివి నందినవి. ఆ భాగవతముతో సమానమైనది మఱి యొకటిలేదు. శుక పరీక్షిత్తులద్వారా అది ప్రపంచమున కవతరించెను. దాని యవతారము శాశ్వతమైన కృష్ణావతారము;

జీవగోస్వామి చైతన్యసంప్రదాయమునకుఁ జెందినవాఁడు. అతఁడు 'క్రమసందర్భ' మనెడు పేరుతో భాగవతవ్యాఖ్యాన మొనర్చెను. దానిలో నతఁడు చెప్పిన కొన్ని విషయము లివి–

భాగవతమందు వృత్రాసురవధ చెప్పఁబడినది. దానికిఁ గల ప్రత్యేకత యేమి?

వృత్రాసురుఁడు పరమభాగవతుఁడు. వామనపురాణమందు 'హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యగూడ భాగవతమం దున్న'దని చెప్పఁబడినది. వృత్రాసురవధ సాహచర్యముతో హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్య యనఁగా నారాయణ కవచమే; హయగ్రీవ శబ్దముచేత దధీచియే చెప్పఁబడినాఁడు. అత డశ్వశిరస్కుఁడు. అతనిచేతనే నారాయణకవచ మనెడు బ్రహ్మవిద్య ప్రవర్తింపఁ బడినది. అతని హయగ్రీవత్వము షష్ఠస్కంధమందు 'యద్వా అశ్వశిరోనామ' అనుటచేత సూచింపఁబడినది.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా తథో వాచ దధ్యఙ్ఙాథర్వణస్తయోః,
ప్రవర్గ్యం బ్రహవిద్యాంచ సత్కృతో సత్యశిల్పితః.

ఈ శ్లోకముయొక్క టీకలో దీని విచారము మున్ముందు వివరింపఁ బడును. భాగవతము భగవత్ప్రియ మైనది. భాగవతులకు పరమాభీష్టమైనది. పరమసాత్త్వికమైన పురాణము. పద్మపురాణమందు గౌత మాంబరీష సంవాదమం దిట్లున్నది–

పురాణం త్వం భాగవతం పఠసే పురతో హరేః,
చరితం దైత్యరాజస్య ప్రహ్లాదస్య చ భూపతే.

దైత్యరాజు హిరణ్యకశిపుఁడు, ప్రహ్లాదుఁడు–వీరి చరిత్రపఠనము పరమపావనము. దానిని భగవత్సన్నిధిని బఠించుట యుత్తమమైన సేవ. ఆ పురాణమందే 'వంజులీ' మాహాత్మ్యమం దిట్లు వచ్చును–

రాత్రౌ తు జాగరః కార్యః శ్రోతవ్యా వైష్ణవీకథా,
గీతానామసహస్రం చ పురాణం శుకభాషితమ్,
పఠితవ్యం ప్రయత్నేన హరే స్సంతోషకారణమ్.

రాత్రియందు మేల్కని వైష్ణవమైన కథను వినవలెను. అది యేమి? శుకభాషితమైన పురాణము, గీతాశ్రవణము, విష్ణుసహస్రనామ శ్రవణమును జేయవలెనని భావము. దీనితో వాసుదేవునికి సంతుష్టి యేర్పడును. దీని సారమునే పండితులు హాస్యమును జోడించి యిట్లు చెప్పికొందురు–

ప్రాత ర్ద్యూత ప్రసంగేన మధ్యాహ్నే స్త్రీప్రసంగతః,
రాత్రౌ చోరప్రసంగేన ....

ప్రాతఃకాలమున ద్యూతప్రసక్తిగల భారతముఁ జదువవలెను. మధ్యాహ్నమున రామాయణము; రాత్రులందు భాగవతమును సేవింపవలెను.

స్కాందపురాణమందలి ప్రహ్లాదసంహితలో నిట్లున్నది–

శ్రీమద్భాగవతం భక్త్యా పఠతే హరిసన్నిధౌ,
జాగరే తత్పదం యాతి కులబృంద సమన్వితః.

రాత్రులయందు నిద్రగట్టి యెవఁడు హరిసన్నిధిని భక్తితో భాగవతమును పఠించునో వాని వంశము వైకుంఠమునం దుండును. గారుడపురాణ మి ట్లనుచున్నది–

అర్థోఽయం బ్రహ్మసూత్రాణాం భారతార్థ వినిర్ణయః,
గాయత్రీ భాష్యరూపోఽసౌ వేదార్థ పరిబృంహితః.
పురాణానాం సామరూపః సాక్షాద్భాగవతోదితః,
ద్వాదశస్కంధయుక్తోఽయం శతవిచ్ఛేదసంయుతః.
గ్రంథోఽష్టాదశ సాహస్రః శ్రీమద్భాగవతాభిధః.

భాగవతము బ్రహ్మసూత్రముల కకృత్రిమభాష్యము. భాగవతమే భారతార్థమును నిర్ణయించుటకుఁ దగినది. గాయత్రీమంత్రమున కిది భాష్యము. సమస్త వేదార్థములతోఁ గూడినది. వేదములలో సామవేద మెట్లో, అట్లే పురాణములలో నిది సర్వోత్తమము. ఈ భాగవతమును చతుశ్లోకీ రూపమున భగవంతుఁడే సాక్షాత్తుగా వెలయించెను. ద్వాదశస్కంధ సంయుతమైన భాగవతమందు శౌనక సూతుల ప్రశ్నోత్తరరూపములుగా నూఱు కథావిభాగము లున్నవి. దీని శరీరము పదునెనిమిదివేల శ్లోకములు.

బ్రహ్మసూత్రములకు స్వరసమైన భాష్యము భాగవతముండగా నర్వాచీనులు స్వకపోల కల్పితములుగా నొనర్చిన భాష్యము లనాదరణీయము లని జీవగోస్వామి యనుచున్నాఁడు.

భాగవతమే అభ్యసింపఁదగినది. అదియే శ్రేష్ఠమైనది అని చెప్పుచు గోస్వామి స్కాందపురాణము ని ట్లుల్లేఖించెను–

శతశోఽథ సహస్రైశ్చ కి మన్యై శ్శాస్త్రసంగ్రహైః,
న యస్య తిష్ఠతే గేహే శాస్త్రం భాగవతం కలౌ.
కథం స వైష్ణవో జ్ఞేయః శాస్త్రం భాగవతం కలౌ,
న తిష్ఠతే గృహే యస్య స విప్రశ్శ్వ పచాధమః.

యత్ర యత్ర భవే ద్విప్రః శాస్త్రం భాగవతం కలౌ,
తత్ర తత్ర హరి ర్యాతి త్రిదశై స్సహ నారదః.
యః పఠే త్ప్రయతో నిత్యం శ్లోకం భాగవతం దినే,
అష్టాదశ పురాణానాం ఫలం ప్రాప్నోతి మానవః.

'కలిం సభాజయం త్యార్యాః' పెద్దలు కలియుగమును స్తుతించుచున్నారు. ఎందుకు? కేవల భాగవతపఠనముననే మానవుఁడు తరించిపోయెడు సౌకర్య ముండుటవలన; ఇంతెందుకు?

వేదాః పురాణం కావ్యం చ ప్రభుర్మిత్రం ప్రియేవచ,
బోధయం తీతి హి ప్రాహుః త్రివృద్భాగవతం స్మృతమ్.

వేదములు ప్రభుసమ్మితములు. 'అది చేయుము, ఇది చేయుము' అని ప్రభు వాజ్ఞాపించినట్లే కర్తవ్యమును బోధించును. పురాణములు వేదార్థములనే మిత్రులవలె చెప్పును. అనఁగా ఈ దుష్కార్యమును జేసినచో నీ దుష్ఫలము వచ్చును. దీనిచే వాఁ డిట్లు గీడు వడెను. ఈ శుభకార్యముచే నీ శుభఫలము గలుగును. దీనిచే వాఁ డిట్లు మేలు పొందెను అని చెప్పును. కావ్యములు ప్రియురాలివలె వ్యంజనలక్షణా పద్ధతులతో రసోల్లసితముగాఁ గర్తవ్యమును బోధించును. ఈ మూఁడు గుణములును భాగవతమందే యున్నవి. కనుక దీనికంటె నన్యము అభ్యసింపవలసినది లేదని తాత్పర్యము.

'పరం ధీమహి' ఇచటి 'పర' శబ్దమునకు 'బ్రహ్మ' మని యర్థము. భగవద్రామానుజుల వ్యాఖ్య యిది–

సర్వత్ర బృహత్త్వగుణ యోగేన హి, బ్రహ్మ శబ్దః ప్రవృత్తః బృహత్త్వంచ స్వరూపేణ, గుణైశ్చయత్ర అనవధికాతిశయం సోఽస్య ముఖ్యార్థః, సచ సర్వేశ్వర ఏవ.

బ్రహ్మ మనఁగా నేమి? బృహత్త్వగుణయోగము గల్గినవాఁడనుట. బృహత్త్వ మెట్లేర్పడుచున్నది?

స్వరూపముతోను గుణములతోను; ఈ రెంటితో ననవధికాతి శయ మెవనియం దున్నదో వాఁడే బ్రహ్మపదమునకు ముఖ్యార్థము. అతఁడు సర్వేశ్వరుఁడే. అనఁగా పురుషోత్తముఁడు సకలకల్యాణగుణ విశిష్టుఁడనియు, హేయగుణ రహితుఁడనియు, సర్వోత్తముఁ డనియు భావము. భాగవతమందే ప్రచేతు లి ట్లనుచున్నారు-

నహ్యంతో యద్వి భూతీనాం, సోఽనంత ఇతి గీయతే.

అతని విభూతుల కంతములేదు. అందుకే అతఁ డనంతుఁడు. ఈ మాటచే వివిధమనోహర అనంత ఆకారత్వ మున్నను తత్తదాకా రాశ్రయమైన పరమాద్భుతముఖ్యాకారత్వముగూడ నతనికి వ్యంజిత మగుచున్నది. ఈ రీతిగా బ్రహ్మమూర్తత్వము సిద్ధింపఁగా నా 'పర' శబ్దప్రయోగము చేతనే బ్రహ్మ శివాదిపరత్వముగూడ దర్శితమైనది.

'ధీమహి' ధ్యానింతుము. దీనిచే 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' సూత్రమందలి జిజ్ఞాసాపదము వ్యాఖ్యాతమైన దైనది. జిజ్ఞాసా తాత్ప ర్యము ధ్యానమే. భాగవతమందే యేకాదశస్కంధములో భగవంతు డి ట్లనుచున్నాఁడు-

శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతో న నిష్ణాయాత్పరే యది,
శ్రమ స్త స్యశ్రమఫలో హ్యధేను మివ రక్షతః.

శబ్దబ్రహ్మయందు నిష్ణాతుఁడై దాని ననుభవమునకుఁ దెచ్చి కొనని వాని శ్రమ మంతయు పాలీయని యావును రక్షించినట్లే. జిజ్ఞాస యనఁగా నిధిధ్యాసన మని యర్థము. రూప మున్నవానినే గదా ధ్యానించుటకు సాధ్యము? కనుక నీ పదము పరమేశ్వరుని సాకారత్వమునే బోధించుచున్నది.

కల్యాణగుణ విశిష్టుడైన పరమేశ్వరుని ధ్యానము సుకరమైనది. నిర్గుణోపాసన కష్టతమము. గీతలో భగవంతుఁ డేమను చున్నాఁడు?

మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే,
శ్రద్ధయా పరయోపేతాః తే మే యుక్తతమా మతాః.

అర్జునా! మనస్సును నాయందు లగింపఁ జేసి నిత్యయుక్తులై నన్నుపాసించువారు నాకు చాల దగ్గరివారు.

యే త్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే,
తే ప్రాప్నువంతి మా మేవ సర్వభూతహితే రతాః.
క్లేశోఽధిక తరస్తేషా మవ్యక్తా సక్తచేతసామ్,
అవ్యక్తా హి గతిర్దుఃఖం దేహవద్భి రవాప్యతే.

అర్జునా! అక్షరుఁడైన పరమాత్మను ఎవ్వ రవ్యక్తముగా ననిర్దేశ్యముగా నిర్గుణముగా నుపాసింతురో వారుగూడ నన్నే పొందుదురు. వారు సర్వభూతహితరతులు. కాని వారి ధ్యానప్రక్రియ చాల కష్టమైనది. అవ్యక్తోపాసనలో సిద్ధిఁ బొందువారు చాల అరుదు. ఈ యర్థమునే భాగవతదశమ స్కంధములో బ్రహ్మదేవుఁడు వివరించుచున్నాఁడు-

శ్రేయ స్స్రుతిం భక్తిముదస్య తే విభో
క్లిశ్యంతి యే కేవలబోధలబ్ధయే,
తేషా మసౌ క్లేశ లఏవ శిష్యతే
నాఽన్యద్యథా స్థూల తుషావఘాతినామ్.

స్వామీ! నీ భక్తి సకలశ్రేయము. దానిని వదలి కేవల జ్ఞానము కొఱకుఁ బ్రయత్నము సేయువారు, ధాన్యమును వదలి పొట్టుకై యత్నించువారు. వారికి దక్కునది కేవలము క్లేశము మాత్రమే;

భాగవతము నాశ్రయించుకొని అనేక సంప్రదాయము లభివృద్ధిఁ జెందినవి. వానిలో నింబార్క, చైతన్య, వల్లభ సంప్రదాయములు ప్రధానములు. ఉత్తరహిందూస్థానమున వల్లభసంప్రదాయ

మోతప్రోతముగా నిండికొనియున్నది; అన్ని సంప్రదాయములకును అవకాశ మొసఁగునట్టి గంభీరశబ్దబ్రహ్మనిర్భావము భాగవతశాస్త్రము. దక్షిణదేశమున ముఖ్యముగా మూఁడు మతములు ప్రచారములో నున్నవి, అద్వైత, విశిష్టాద్వైత, ద్వైతములు. వాని మూలసిద్ధాంతములను స్థూలముగా నైనను దెలిసికొనకున్నచో భాగవతము సమగ్రముగా నర్థమగుట కష్టము. అందుచే వాని మూలసూత్రములను, అత్యంతస్థూలముగా నైనను దెలిసికొనుట మంచిది. చార్వాకు లున్నారు. వారికే 'లోకాయతికు' లనిపేరు. వీరు దేహాత్మవాదులు. ఈ జగత్తున జడముదప్ప మఱి యేదియు లేదని తలఁచువారు. వారికి శరీర మొకటే నిజము. శరీరము నాశనమైనంతనే మానవుని చరిత్ర యంతయు ముగిసినట్లే; ఇంద్రియ చరితార్థతయే వారికిఁ బరమావధి, వారిని గూర్చి భగవానుఁడు గీతలో ని ట్లనుచున్నాఁడు-

అసత్య మప్రతిష్ఠం తే జగదాహు రనీశ్వరమ్,
అపరస్పర సంభూతం కి మన్య త్కామహైతుకమ్.

అర్జునా! అసురీసంపత్తిగలవారు జగత్తును 'వేద పురాణాది ప్రమాణశూన్యము' (అసత్యము) అని తెలుపుచున్నారు. అప్రతిష్ఠ మనఁగా ధర్మాధర్మవ్యవస్థాశూన్య మని వారి మతము. ఈ జగత్తు అనీశ్వరము. కర్తయును ఫలదాతయును నగు నీశ్వరుఁడు లేనిది. కామవశమున స్త్రీ పురుష సంయోగ మేర్పడును. దానిని బురస్కరించికొనియే ఈ జగత్తు ఉత్పత్తియైనది. దీని కితర కారణము లేవియు లేవు.

ఏతాం దృష్టి మవష్టభ్య నష్టాత్మా నోఽల్పబుద్ధయః,
ప్రభవం త్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽహితాః.

అర్జునా! ఇట్టి నాస్తికదృష్టి నవలంబించి పరలోకసాధనచ్యుతులును, క్రూరకర్ములును, అపకారులును, అల్పబుద్ధులు నగు వారు ప్రపంచవినాశనము కొఱకే పుట్టుచున్నారు.

న్యాయవైశేషికులు దేహాతిరిక్తమైన యాత్మ యున్నదందురు. దానికిఁ గర్తృత్వ భోక్తృత్వములు, కర్మాచరణము, సుఖదుఃఖభోగములును గలవని విశ్వసింతురు.

కర్తృత్వము శరీరస్థితమే యైనను, ఆత్మ నిష్క్రియమైనను సుఖదుఃఖముల భోక్త యని తలఁచువారు సాంఖ్య-పాతంజలులు.

'కర్తృత్వము-భోక్తృత్వము నీ రెండును శరీరమునకే. ఆత్మకు గావు. ఆత్మనిష్క్రియము, సుఖదుఃఖాతీతము. అది ద్రష్ట, నిర్వికారి గూడ'. ఇట్లు వాదించువారు వేదాంతులు, గీతగూడ నీ విషయమునే చెప్పుచున్నది.

అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాఽయ మవ్యయః,
శరీరస్థోఽపి కౌంతేయః న కరోతి న లిప్యతే.

అర్జునా! యీ పరమాత్మ అనాది, నిర్గుణము. అనఁగా గుణసంగము లేనిది. ఉత్పత్తి రహితము. ఉత్పత్తి యున్నచో వినాశముండును. గుణసంగ మున్నచో గుణవ్యయము గూడ నేర్పడును. అందుచే నది అవ్యయము. అవికారి యగు నీ పరమాత్మ శరీరమునందున్నను ఏమియును జేయుట లేదు. కనుక దానికిఁ గర్మఫలసంగముగూడ లేదు.

చార్వాకు లాత్మవస్తువునే యంగికరింప రంటిమి. న్యాయవైశేషికులు కర్తయును భోక్తయును నగు నాత్మ నంగికరించిరి. సాంఖ్య పాతంజలుల దృష్టిలో నాత్మ కేవలము భోక్తయే; వేదాంతులు నిర్గుణ మను ఆత్మను గ్రహించుచున్నారు. ఆత్మ యేకమా? అనేకమా? ఈ విషయమునఁ గూడ మతభేద మున్నది. వేదాంతమత మొక్కటే యేకాత్మవాది. తక్కిన వారందఱును నానాత్మవాదులు. ఆత్మబహుత్వము లేనిచో నొకనికి దుఃఖమో సుఖమో సంభవించినపుడు తక్కినవారందఱికిని యది అనుభవమునకు రావలసియుండును

గదా! అట్లు జరుగుట లేదు. కనుక ఆత్మల నానాత్వ మంగీకరింప వలెను. ఇదియే నానాత్మవాదుల ముఖ్య యుక్తి. కాని సుఖదుఃఖాదు లాత్మసంబంధములు గావు, మనోధర్మములు. శ్రుతులలోఁ బరమాత్మున కనంతత్వము గూడఁ జెప్పఁబడినది. అనంతమైన దొక్కటియే యుండును. రెండవదియుండిన మొదటిదాని యనంతత్వము బాధిత మగును. అట్టి యాత్మయే పరమాత్మ. ఈ విషయమునే భగవద్గీత యి ట్లనుచున్నది—

ఉపద్రష్టాఽనుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః,
పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః.

పరమేశ్వరుఁడు ప్రకృతికార్య మగు నీ శరీరమున వెలయుచున్నను స్వతంత్రుఁడు, ఉపద్రష్ట. అనఁగా సాక్షిభూతుఁడైనవాఁడు. వానికి శరీర ఇంద్రియ వ్యాపారసంసర్గము లేదు. వానినుండి వాఁ డెప్పుడును వేఱే. సామీప్యస్థితివలన నా వ్యాపారములను జూచువాఁడు, అనుమంతా చ=అనుమోదకుఁడు. ఆత్మకు స్వయంప్రవృత్తి లేదు. కాని శరీరేంద్రియ వ్యాపారములఁ బ్రవర్తిల్లునట్లును, వాని కనుకూలముగను దోఁచువాఁడు. 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ' (శ్వేతాశ్వ. 6-11) భర్తా=పాలకుఁడు. చిదాభాసతోఁ గూడిన దేహేంద్రియాదుల స్వరూపముతోఁ గూడుకొన్న చైతన్యాత్మ. కనుక ఈశ్వర రూపమున భర్త. భోక్త=అనుభవించువాఁడు. సుఖదుఃఖమోహాత్మకములైన బుద్ధి ప్రత్యయములు. నిత్యచైతన్య స్వరూపమగు నాత్మచేత కబళింపఁబడి పుట్టువానివలెఁ దోఁచుచున్నవి. కనుకనే భోక్త.

మహేశ్వరుఁడు, పరమేశ్వరుఁడు, సర్వాత్ముఁడు, స్వతంత్రుఁడైనవాఁడు.

పరమాత్మా=అవిద్యచేత ప్రత్యగాత్మ రూపమునఁ గల్పింపఁబడిన శరీరాదులనుండి బుద్ధివఱకుఁ గల యన్నిఁటికిని అంతరాత్మ.

ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష లోకపాలః (బృహ ఉ. 4-4.22)

మఱి వేదాంతు లన్నట్లు ఆత్మకర్తృత్వ భోక్తృత్వ రహితమే యైనచో లోకములో మనకుఁ గర్మాచరణఫలభోగముల ప్రతీతి యేల కల్గుచున్నది? ఇందులకు తాదాత్మ్య అధ్యాసయే కారణము. అధ్యాస మనఁగా నారోపము. మిథ్యాప్రత్యయము ఇంద్రియములు, మనస్సు అనెడు ప్రకృతికి ధర్మములైన కర్తృత్వమును, సుఖదుఃఖములును ఆత్మయం దారోపితము లగుచున్నవి; వాస్తవమునకు ప్రకృతి గుణములే కర్తృత్వమునకుఁ గారణములు. సుఖదుఃఖాదుల ననుభవించునది మనస్సు. వీని సంపర్కము కలిగినంతనే జీవుఁడు కర్తృత్వ భ్రాంతియందుఁ జిక్కుకొనుచున్నాఁడు. నిజముగాఁ జూచినచో నాత్మ అవికారి. తాదాత్మ్యముయొక్క అధ్యాసకు మూలము అవివేకమే. దానితోనే అసంగమును ఉదాసీనమును నగు ఆత్మ సంసారియై యహంకారవశమున అనఁగా బుద్ధితోఁ గూడి కర్తృత్వాభిమానమును బొంది సుఖదుఃఖముల ననుభవించు చున్నది. ప్రకృతినుండి ఆత్మను వివేకింపగల వ్యక్తి ఆత్మను ద్రష్టగా గ్రహింపఁ గలుగుచున్నాఁడు.

ఈ యాత్మయే బ్రహ్మము. నిరతిశయము. ఉపనిషత్తులు దీనిని రెండు విధముల వర్ణించుచున్నవి. అదియే స్వరూపతటస్థ లక్షణము. 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ' అనునదే స్వరూపలక్షణము. మిథ్యాత్వ జడత్వ పరిచ్ఛిన్నత్వములు బ్రహ్మమునకు లేవు. జన్మ, స్థేమ, భంగములకు బ్రహ్మమే కారణము.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. (తైత్తిరీ 3-1)

మొదలైన వాక్యములు బ్రహ్మముయొక్క తటస్థ లక్షణమును గూర్చి చెప్పుచున్నవి. గీతలో పదుమూఁడవ యధ్యాయమున బ్రహ్మవిచార మున్నది.

బ్రహ్మము అనాది. అనఁగా నస్పృష్టమని యర్థము. అదియే యన్నింటికిని మూలము. నిరతిశయవస్తువు. అది ప్రమాణ విషయము గాదు, నిషేధవిషయమును గాదు.

న సత్తన్నా స దుచ్యతే

అది యచింత్యశక్తివలన సర్వాత్మ సర్వతః పాణిపాదము. అది సమస్తమును వెలయించును. సృష్టికాలమున జీవసృష్టి యొనర్చి, స్థితికాలమునఁ బోషించి ప్రళయమున గ్రసించుచున్నది. అది భూతము లన్నింటికిని లోపలను వెలుపలను వెలయుచున్నది.

సర్వతః పాణి పాదం తత్సర్వతోఽక్షి శిరోముఖమ్,
సర్వత శ్రుతిమల్లోకే సర్వ మావృత్య తిష్ఠతి. (భగ. 13అ. 13శ్లో)
అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్,
భూతభర్తృచ తత్ జ్ఞేయం గ్రసిష్ణు ప్రభవిష్ణు చ. (భగ. 13_16)

అర్జునా! పరబ్రహ్మము విశ్వమునంతటను వ్యాపించి వెలయుచున్నది. సర్వత్ర దాని హస్తపాదములు. సర్వత్ర కర్ణనయనములు. సర్వత్ర శిరోముఖములు. (చూ. శేతాశ్వ. 2-16)

ఈ బ్రహ్మము సర్వభూతము లందును గారణరూపమున నభిన్నముగా, గార్యరూపమున భిన్నముగాఁ బ్రతీత మగుచున్నది. సముద్రమునందలి ఫేన బుద్బుదాదులు సముద్రమునకంటెను వేఱు గావు. కాని వేరైనట్లుఁ గన్పడుచున్నవి గదా!

సాంఖ్యుల యభిప్రాయములో బ్రకృతియే విశ్వరచయిత్రి. ప్రకృతికి స్వయముగా నేర్పడు పరిణామ ఫలమే యీ జగత్తు. జీవసాన్నిధ్యముతోఁ బ్రకృతియం దీ పరిణామము ఘటిల్లుచున్నది. భగవద్గీతలో నీ ప్రకృతిపురుష సంయోగము ఈశ్వరేచ్ఛ లేనిదే కలుగఁ జాలదని చెప్పఁబడినది ప్రకృతియం దీశ్వరుఁడు సృష్టిబీజము నుంచుచున్నాఁడు.

మమ యోని ర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్,

సంభవ స్సర్వభూతానం తతో భవతి భారత ।

అర్జునా! త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతి నాకు యోని. అనఁగా గర్భస్థానము. అందు నేను సృష్టిబీజము నుంచుచున్నాను. అనఁగా చిదాభాస నుంచుచున్నానని యర్థము. తర్వాత సమస్తభూతములు సృష్టింపఁబడుచున్నవి. ప్రకృతి దేశకాలముల నతిక్రమించును. సర్వ కార్యరూపమున వృద్ధిని బొందును. అందుచే మహద్బ్రహ్మ యనఁబడును.

క్షేత్రము - క్షేత్రజ్ఞుఁడు. అనఁగా జీవుఁడు. ఈ ప్రకృతి ద్వయము ఈశ్వరుని శక్తులు. అవిద్యాకామకర్మ రూపమైన యుపాధి ననుసరించు క్షేత్రజ్ఞుని ఈశ్వరుఁడు క్షేత్రముతో సంయోజితునిఁ జేయుచున్నాఁడు. ప్రళయకాలమందు తనలో లీనుఁడైన క్షేత్రజ్ఞుని సృష్టికాలమున క్షేత్రముతో సంయోజించుచున్నాఁడు. అవిద్యనుండి కామమును, కామమునుండి కర్మమును గలుగుచున్నవి. ఈశ్వరుని సంకల్పముచేతనే ప్రకృతి చరాచరమగు విశ్వమును బ్రసవించుచున్నది. ఈశ్వరాధ్యక్షతవలననే ప్రకృతి సృష్టి నొనర్చుట. ఈశ్వరుఁ డాకాశమువలె నిర్వికారుఁడు. యోగ మాయా వైభవముతో సృష్టి స్థితి ప్రళయములు సాధితము లగుచున్నవి.

ఈశ్వరుఁడు సృష్టి స్థితి భంగములు చేయుచున్నాఁడు. అతఁ డాప్తకాముఁడు. అందుచే నింతపని చేయుచున్నను నిరహంకారి.

నానవాప్త మవాప్తవ్యం

అర్జునా! నేను బొందఁదగిన దేమియు లేదు.

న మే కర్మాణి లింపంతి - న మే కర్మఫలే స్పృహా.

నాకుఁ గర్మకళ్కల మంటికొనదు. కర్మఫలమునందు నా కభినివేశము శూన్యము అని స్వామియే తన స్వభావమును బ్రకట మొన

ర్చికొన్నాఁడు. ఎట్టి ప్రయాసమును లేకుండ లీలామాత్రముగ నుచ్ఛ్వాసనిశ్వాస కార్యమువలె నీ సృష్టి యతనినుండి గలుగుచున్నది. సృష్టిలో నుత్తమాధమాది భేదము లున్నవి. కాని యతని కెట్టి వైషమ్యమును లేదు.

సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహమ్.

అర్జునా! జీవులందరును నాకు సమానులే. నాకు ప్రియాప్రియులు లేరు. కాని నన్ను భక్తిపూర్వకముగ భజించువారు నాయందును, వారి హృదయముల నేనును వెలయుచుందుము.

అగ్ని నుపయోగించు వారికి తమశ్శీతాది జనితమగు బాధ తొలఁగిపోవును. దాని నుపయోగింపని వారికి లేదు. అట్లే భగవంతుని సేవించువారు మిత్రు లగుచున్నారు. భక్తికిగల మహిమయట్టిది. అగ్నికే వైషమ్యమును లేదు. అట్లే భగవంతునకు లేదు. ఇది శ్రీధరస్వామి పై శ్లోకమున కొనర్చిన టీక.

మఱియు సృష్టివైచిత్ర్య మెట్లేర్పడుచున్నది? జీవునకుఁ గర్మానుసార మేర్పడుచున్నది. ఈశ్వరుని కరుణాదృష్టి యంతటను సమానముగనే ప్రసరించును. ఈశ్వరుఁడు కర్మఫలదాత. జీవుఁడు కర్మాధికారి. ఈశ్వరుఁడు ఫలదాన మొనర్చును. అతనినుండి యెవ రేమి కోరిన నది పొందుదురు. అతఁ డంతర్యామియై నిఖిలహృదయముల వెలుఁగుచు నియమనము సేయును. స్వామి జడాతీతుఁడు అగుటచే నాత్మనియంత. అందుచే బరమశబ్దవాచ్యుఁడు. జడవర్గమునకు అనఁగాఁ బ్రకృతికి గూడ నతీతుఁడు. చేతనవర్గముకంటె నుత్తముఁడు. కనుక నాతనికిఁ బురుషోత్తముఁ డని పేరు. సంసారబుద్ధిపూర్వకముగఁ దొలఁగిపోయిన అబ్రహ్మస్తంబపర్యంతము అన్నిఁటను అంతటను బరమాత్మయే వెలుఁగుచున్నాఁ డను జ్ఞానము లభించును.

సాంఖ్యులమతములోఁ బ్రకృతియే జగత్కారణ మని తెలిపియుంటిమి. తార్కికమతములైన న్యాయవైశేషికములు ప్రకృతి నుపాదాన కారణ మన్నారు. వారిదృష్టిలో నీశ్వరుఁడు నిమిత్తకారణము. పృథివి, జలము, తేజము, వాయువు నను చతుర్విధ పరమాణువు లున్నవి. వీని సంయోగముతో ద్వ్యణుక మేర్పడుచున్నది. ద్వ్యణుక సంయోగమున జగత్తును ప్రభవించు చున్నది. ఈ పరమాణువులు నిత్యములు. ఇవియే జగత్తున కుపాదాన కారణములు. కుండకు మట్టియైనట్లు, కుమ్మరి మృత్తికా సంయోగమునఁ గుండలను జేయును. అట్లే ఈశ్వరుఁ డీ పరమాణు సంయోగముతో జగత్తును సృష్టించును. అందుచే నతఁడు నిమిత్తకారణము. ఇట్లు తార్కికు లీశ్వరునిఁ బరమాణువులను జగత్తునకుఁ గారణము లని పల్కుచుందురు. ఈశ్వరుఁడే జగత్తున కుపాదానము, నిమిత్తకారణము గూడ నని వేదాంతు లనుచున్నారు. ఆయన సంకల్పముచేతనే యీ సృష్టి. 'ఏక ఏవ బహుధాస్యాం' నేనే పెక్కులుగ నగుదును అని యతఁడు దలఁచినంతనే యీ బ్రహ్మాండము ప్రస్ఫురిత మగును. 'స ఐక్షత' అతఁ డాలోచించెను. కనుక నీ సృష్టి ఇతని యాలోచనయే. సాంఖ్య, తార్కికాచార్యులు ద్వైతులు. వారు జీవబహుత్వము నంగీకరింతురు. ఈ జీవగణము పరమాత్మ నుండి వే ఱనియు, నీ జగత్తు సత్య మనియు వారివాదము. మధ్వాచార్యుల మతముగూడ నిదియె. ద్వైతసిద్ధాంతములను వ్యాసరాజస్వామి యీ క్రింది శ్లోకములో సంకుచిత రమ్యముగాఁ బ్రతిపాదించినారు—

శ్రీమన్మధ్వమతే హరిః పరతరః సత్యం జగ త్తత్త్వతో
భేదో జీవగణాః హరే రనుచరాః నీచోచ్చభావంగతాః,
ముక్తి ర్నైజ సుఖానుభూతి రమలా భక్తిశ్చ తత్సాధనం
హ్యక్షాదిత్రితయం ప్రమాణ మఖిలామ్నాయైకవేద్యో హరిః,

ఇవి తొమ్మిది సిద్ధాంతములు. 'హరిః పరతరః' — హరి యొక్కఁడే సర్వోత్తముఁడు. స్వతంత్రము, అస్వతంత్ర మని తత్త్వ

ములు రెండురీతులు. అనంతకల్యాణగుణ పరిపూర్ణుఁడును, అనంతుఁడును నగు శ్రీమన్నారాయణుఁ డొక్కఁడే స్వతంత్రతత్త్వము. తక్కిన జడచేతనసమూహము లన్నియు నస్వతంత్రములే. అతని కధీనములే. సర్వజ్ఞుఁడును, సర్వశక్తిమంతుఁడు, నద్వితీయుఁడునగు పరమాత్మయే జగజ్జన్మాదులకుఁ గారణము. అతఁడే మోక్షప్రదాత. అతఁడు జీవ జడప్రకృత్యాదులనుండి అత్యంతము భిన్నుఁడు. సచ్చిదానందము లాతని స్వరూపములు; నానారూపములు గలవాఁడు. అతని రూపగుణ క్రియాదులకుఁ బరస్పరముగను అతనినుండియు నత్యంతము నభేదము.

'సత్యం జగత్' పరమాత్మునిచే సృష్టింపఁబడిన యీ చరాచరాత్మక ప్రపంచము సత్యము. జీవితములో నిది మనము ప్రతిక్షణ మనుభవించుచునే యున్నాము. ప్రపంచము మిథ్య యని కొంద రందురు. సదసద్విలక్షణ మని మఱి కొందఱి మతము. వీరి యభిప్రాయము ననుసరించి త్రికాలాఽబాధితమైన దొక్కటే సత్యము. తక్కినవి గావు. త్రికాలాబాధితమగు టొక్కటే సత్యము గాదు. అది మూఁడు కాలములందును నుండవలె నను నియమము లేదు. భూత భవిష్య ద్వర్తమానములందు నెప్పుడైనను అస్తిత్వము కలిగియున్న పదార్థము సత్యమే యగును. పురిటియందు మరణించిన బిడ్డ అసత్యము కాదు గదా! దాని పుట్టుక సత్యము. కొంతకాల ముండినదియు సత్యము. మరణించుటయు సత్యము. ఈ దృష్టితోఁ జూడఁగా నొకప్పుడుండి మఱియొకప్పుడు నశించు నీ జగత్తు సత్యమనియే చెప్పవలెను. 'తత్త్వతో భేదః'— జీవునకునుఁ బరమాత్మకును జాల భేద మున్నది. జీవుఁ డస్వతంత్రుఁడు, అణుస్వరూపుఁడు. పరమాత్మ స్వతంత్రుఁడు. ఒక పరిమాణమునకుఁ జిక్కువాఁడు గాఁడు. సంసారమందు జీవుఁడు అవిద్య, దుఃఖము, భయము మొదలగు వానిచే బంధితుఁడు. పరమాత్మునిలో దోష లేశమును లేదు. ముక్తియందు జీవునకును బరమాత్మునకును గొన్ని సాదృశ్యములు వ్యక్త మగును.

కాని, అవి గుణమందును పరిమాణమందును, బరమాత్మునకన్నఁ జాల రెట్లు తక్కువైనవి. జీవులలోను బరస్పరము స్వరూపభేద మున్నది. ముక్తిలోఁ గూడ నీ భేదము నశింపదు. జీవు లందఱకు నొక్కతే రూపమైన ముక్తి సిద్ధింపదు. వారి వారి స్వరూపమును బట్టి ముక్తి యుండును. జీవ-ఈశ-జడములందు పంచభేదము లున్నవి. అవి యీ క్రిందివి-

1. పరమాత్మునకు-జీవునకును భేదము
2. జీవునికిని - జీవునికిని భేదము
8. జీవునికిని - జడమునకును భేదము
4. జడమునకు - జడమునకును భేదము
5. పరమాత్మకు - జడమునకును భేదము.

ద్వైతసిద్ధాంతమున కీ యైదు నాయువు పట్టులని చెప్పవచ్చు. ఈ భేద మెట్లు వచ్చినది? ఇది ధర్మియొక్క స్వరూపమే. 'జీవగణా హరే రనుచరాః'- జీవుఁ డస్వతంత్ర తత్త్వమునకుఁ జెందినవాఁడు. అతని యస్తిత్వము, జ్ఞానము, కర్తృత్వము అన్నియును బరమాత్మున కధీనములు. కాని జడమువంటి వాఁడు గాదు. విచక్షణాశక్తిగల వాఁడై తనకు హితమని తోఁచిన కార్యమునందుఁ బ్రవృత్తుఁడుగాఁ గలఁడు. ఇట్లొప్పుకొననిచో శాస్త్రములం దితనికై చెప్పఁబడిన విధి నిషేధములకుఁ బ్రయోజనమే లేకపోవును. అందుచే నితని కిట్టిశక్తు లున్నవని యంగీకరింపవలెను. కాని యవి భగవదధీనము లైనవి. జీవుని స్వభావము ననుసరించి యతని పూర్వకృత కర్మముల నను సరించి భగవంతుఁ డాతని శక్తులను గార్యోన్ముఖముగా నొనర్చు చున్నాఁడు. ముక్తిలోఁగూడ జీవుఁడు భగవంతుని కధీనుఁడే. అంతే కాదు; మీఁదుమిక్కిలి ముక్తియందే యతనికి తన స్వభావము భగవ దధీనమని చక్కగా వ్యక్త మగుచున్నది. ఆ స్థితియందు వీ రిరువురి సంబంధము పరమదయాళు వగు యజమానునకు భక్తివినయములు

గలిగిన సేవకునికి నుండు సంబంధము వంటిది. 'నీచోచ్చభావం గతాః'_ జీవు లనేకులు. ఒక జీవునకు మఱియొక జీవునకు భేదము గలదు. ఆభేదము సత్యము. అది ముక్తియందుఁగూడ గోచరించును. సంసార మందున్న పరస్పర భేదమును మన మనుభవించుచునే యున్నాము. కర్మసిద్ధాంతము ననుసరించి ఈ భేదము జీవునికి_జీవునికి మధ్యగల పూర్వకృత కర్మలయందలి భేదమువలననే గలుగుచున్నది. ఈ పూర్వజన్మకృత కర్మసంచయ మెట్లేర్పడినది? అంతకుముందు జీవునిచేఁ జేయఁబడిన కర్మఫలముగా సిద్ధించినది. కాని మొట్టమొదటి సారిగా జీవులలోఁ కర్మభేద మెట్లు ప్రాప్తించెను? కర్మసిద్ధాంతము దీనికి సరియైన యుత్తర మిచ్చుటలేదు. ఈ భేదమునకుఁ గారణము జీవునియొక్క ప్రత్యేకతయే యని మధ్వసిద్ధాంతము. ఈ ప్రత్యేకత జీవునిస్వభావమై యుండి ముక్తిలోఁగూడ జీవునికి_జీవునికి మధ్య భేదమునకును, ఆనంద తారతమ్యమునకును గారణ మైనది. జీవులు సాత్త్విక రాజసిక తామసికు లని మూఁడుతీరులు. ఇందు సాత్త్వికులే ముక్తియోగ్యులు.

'ముక్తిర్నైజ సుఖానుభూతిః'_ ముక్తి జీవుని చతుర్విధ పురుషార్థములలో నత్యంతము ముఖ్యమైనది. వాని నిజస్వరూపము సచ్చిదానందమే. కాని సంసారదశలో నవిద్య, దుఃఖము, భయము_వీనిచే నావరింపఁబడిన జీవుఁడు దన నిజస్వరూపమును దెలియలేఁడు. అవిద్యా, కామ, కర్మము లితని యైహికబంధములు. వీనిని జీవుఁడు సాధనములచే నివర్తించికొన్నప్పుడు అతని నిజస్వరూపమైన చిదానంద మభివ్యక్త మగును. దానినే ముక్తి యందురు. జీవునికి సంసారదశలో నుండెడు భగవంతునినుండి పృథగ్భావము స్వతంత్రభావము ముక్తిదశలోఁ దొలఁగిపోవును. అప్పుడు వాఁడు జగత్తు సర్వమును బరమాత్మునిచే వ్యాపింపఁ బడిన దనియును, అతని యధీనములో నుండున దనియును జక్కగా గమనించును.

'భక్తిశ్చ తత్సాధనం'-పరమాత్ముని సమీపించుటకు భక్తియే మార్గము. కాని, యది జ్ఞానసహితమై యుండవలెను. జ్ఞానరహితమైన భక్తికి ముక్తి సిద్ధింపదు. జ్ఞానము భక్తియందలి యొకభాగమే. అనంతములైన దోషరహితములైన కల్యాణపూరితములైన గుణములతోఁ గూడినవాఁడు పరమాత్ముఁడను జ్ఞాన ముండవలెను. తనయందును తనవారైన పుత్త్రకళత్రాదులందును గల ప్రేమకన్నను భగవత్ప్రేమ యధికముగా నుండవలెను. ఆ ప్రేమ విఘ్నసహస్రములచేఁ బ్రతిబద్ధము గారాదు. ఇట్టి ప్రేమప్రవాహమునకే భక్తి యని పేరు. ఇదియే భగవత్ప్రసాద మూలమున ముక్తిని గలిగించును.

'అక్షాది త్రితయం ప్రమాణం'- యథార్థజ్ఞానమును గలుగఁ జేయునది ప్రమాణము. పంచజ్ఞానేంద్రియములచే గ్రహింపఁబడుటకే ప్రత్యక్షమని పేరు. జ్ఞానేంద్రియవిషయ సన్నికర్షము నిర్దోషమై యున్ననే ప్రత్యక్షజ్ఞానము ప్రమాణ మగును. లేకున్న నది భ్రాంతి యగును. ప్రత్యక్షముగాలేని దూరవస్తువులను ఊహచే గ్రహింతుము. దానినే యనుమాన మందురు. అనుమానమువలనఁ గలుగు జ్ఞానమునకు 'అనుమితి' యని పేరు. అనుమాన ప్రయోగము దోషరహితమై యున్ననే దానిమూలమునఁ గలుగు జ్ఞానము ప్రమాణము కాఁగలదు. దోషరహితములగు శబ్దములకు 'ఆగమము' లని పేరు. వేదము లపౌరుషేయములు. అందుచే దోషరహితములు. కనుక వానినే ముఖ్యప్రమాణములుగా గ్రహింపవలెను.

'సకలామ్నాయైక వేద్యో హరిః'- పరమాత్ముఁ డనంతుఁడు. అప్రాకృతమైన శరీరము గలవాఁడు. కనుక ప్రత్యక్షమునకు గోచరుఁడు గాఁడు. అనుమానమునకుఁ జిక్కఁడు. అందుచే నాగమప్రమాణముచేతనే యతనిని గ్రహింపవలెను. కొన్ని శ్రుతులలో పరమాత్ముఁడు 'అవాఙ్మానసగోచరుఁడు' అని చెప్పఁబడినది. మఱియు నతఁడు శబ్దప్రమాణముచే గ్రాహ్యుఁడు గాకున్నచో జనులు వేదాధ్యయన

మునకుఁ బూనుకొనకయే యుందురు. "పరమాత్ముఁ డనంతుఁడు. అనంత పరిపూర్ణుఁ డగుటచేత వాక్కు అతనిని సంపూర్ణముగా గ్రహింప లేదు". ఇట్లే యా శ్రుతుల కర్థము చెప్పవలెను. నాల్గు వేదములును, వేదములలోని ప్రతి భాగమును బరమ ముఖ్యవృత్తిలోఁ బరమాత్ముని గూర్చియే చెప్పుచున్నది. అందుచేత వేదములలో నన్ని భాగములును జ్ఞానకాండములే.

కేవలము కర్మలను గూర్చిగాని ఇతర దేవతలను గూర్చిగాని చెప్పు భాగములు వేదమున లేనే లేవు. ఈ మాత్ర మర్థ మొనర్చి కొన్నచో ద్వైతము సంపూర్ణముగా మన కవగాహన మైనట్లే. విశిష్టాద్వైతి యగు రామానుజుల దృష్టిలో బ్రహ్మ సమస్త కల్యాణగుణ పరిపూర్ణుఁడు. సర్వజ్ఞత్వాది గుణశోభితుఁడు. జీవు లా బ్రహ్మ కంశములు. ఆయన కధీనములు. జగత్తు బ్రహ్మపరిణామ మగుటచేత సత్యము. జీవుఁడు, జగత్తు బ్రహ్మమునుండి భిన్నులయ్యును భిన్నులు గారు. బ్రహ్మ మేకము ననేకము గూడ. వృక్షము వృక్షరూపము ననేకమయ్యును శాఖాభేదము ననుసరించి బహుత్వమును బొందినట్లు; బ్రహ్మ రూపమున నేకత్వము, జగద్రూపమున నానాత్వము అతనికి సిద్ధించుచున్నది. అతఁడు శరీరి. జగత్తు శరీరము. కాని శరీరగత దోషము అనఁగా నానాత్వపరిణామదోషము లతనికి లేవు. బ్రహ్మమే జగత్తుగామారినను నతని ఏకత్వము అధికారిత్వము నష్టములు గావు. లౌకికదృష్టాంతములతో బ్రహ్మమును బోల్పరాదు. అచింత్యబ్రహ్మము ప్రపంచాకారముగాఁ బరిణమించినను అది ప్రపంచాతీతము.

అద్వైతమత మీ నానాత్వమును బొత్తిగా నంగీకరింపదు. భేదాభేదములు పరస్పర విరుద్ధములు. బ్రహ్మము నిర్విశేషము. సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేద రహితము. ఆత్మ పరమాత్మల కెట్టి భేదమును లేదు. ప్రతీయమాన మగు భేదము ఔపాధికము కల్పితము. జగత్తు దృష్టిగోచర మగుచున్నది. అందుచే గగనకుసుమమువలె కేవ

లాసత్యము గాదు. ఆత్మవలె సత్పదార్థము కూడ కాదు. నామరూపాత్మకమైన యిది ఘటాదులవలె వికారపదార్థము. దీని స్వరూప నిర్ణయము దుస్సాధ్యము. ఇది సత్తు గాదు, అసత్తును గాదు. అందుచే ననిర్వచనీయము, మిథ్య. ఇంద్రజాలికుఁడు అజ్ఞాతమగు నొకానొక శక్తి చేతఁ జూపెడి ఇంద్రజాల మసత్తు. అట్లే మాయాశక్తి చేతఁ దోఁచెడి యీ జగదింద్రజాలము గూడ నసత్తే. బ్రహ్మయే యీ జగత్తునకు మూలము. బ్రహ్మమే సత్యము. జగత్తు మిథ్య. ఇది యద్వైతుల వాదము.

శుకదేవ కృతమైన 'సిద్ధాంతప్రదీపము' భాగవతమునకు మఱియొక వ్యాఖ్య. ఇతఁడు నింబార్క సంప్రదాయమునకుఁ జెందిన వాఁడు. 'పరం' అనుటకు 'విశ్వకారణం' అని యితని వ్యాఖ్య. 'జన్మాది' అనుటకు జన్మ స్థితి భంగములే గాక మోక్షమును జేర్చి కొన్నాఁడు.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే
యేన భూతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి
తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి.

దీని కతని వ్యాఖ్యాక్రమ మిట్లున్నది—

యతో జాయంతే ఇతి జన్మోక్తిః, ఏన జీవంతీతి స్థిత్యుక్తిః యం ప్రయంతీతి ప్రళయోక్తిః. అభిసంవిశంతీతి మోక్షోక్తిః.

ఇంకను దీనిపై విస్తరము 'వేదాంతకౌస్తుభ' మనెడు సూత్రభాష్యమునం దున్నది. వేదాంతకౌస్తుభము నింబార్కసంప్రదాయము ననుసరించిన సూత్రభాష్యము. 'యత్ర త్రిసర్గో మృషా'–ఇక్కడ శ్రీధరుఁడు "ఏ బ్రహ్మ సత్యమైనదాని వలన మిథ్యాజగత్తు గూడ సత్యమువలె ప్రతీయమాన మగుచున్నదో" యని వ్యాఖ్యానించెను. దాని నితఁడు ఖండించినాఁడు.

శ్రీధర వ్యాఖ్య 'స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' అను శ్రుతి వాక్యముతో విరోధించుచున్నదఁట. అన్వయాత్ - 'జగత్సత్యం సదుపాదానకత్వాత్ ఘటవత్ ఇత్యన్వయాత్, న యత్సదుపాదానకం న తత్సత్యం ఖపుష్పవత్ ఇతి వ్యతిరేకాచ్చ హేతోః' అని యా ఖండన ప్రకారము సత్పదార్థ ముపాదాన మైనప్పుడు దానిచేత నేర్పడు ఘటాదులు సత్య మెట్లు గాకుండునని యాతని ప్రశ్న. అతఁ డీ శ్లోకము నుదాహరించినాడు-

సర్వేషా మపి వస్తూనాం భావార్థో భవతి స్థితః,
తస్యాఽపి భగవాన్ కృష్ణః కి మసద్వస్తు రూప్యతామ్.

సర్వపదార్థములకును 'ఉన్నది' అను క్రియయందే యన్వయము. దీనికినిఁ గృష్ణుఁడే మూలము. అట్టిచోఁ గృష్ణ భిన్నమైన పదార్థ మేమి యుండును? బ్రహ్మమునకు 'సత్య' మన్నది స్వరూప లక్షణము. 'జన్మాద్యస్య' యనుట తటస్థ లక్షణమని శ్రీధరులు; దాని నితఁ డంగీకరింపలేదు. జగత్కర్తృత్వముగూడ నతని స్వరూపమందే యుపపన్నమై యున్నందున నది తటస్థలక్షణము గానేరదు. స్వరూప లక్షణమే. మధుసూదన సరస్వతి యద్వైతి యైనను భక్తిసంప్రదాయము వచ్చినపుడు దనవే యైన యమూల్యవిషయము లెన్నో చెప్పినాఁడు. వల్లభాచార్యులు రచించిన వ్యాఖ్యానమునకు 'సుబోధిని' యనిపేరు. భాగవత భాషను గూర్చి వారు 'ఏషా సమాధిభాషా' యనిరి.

'జన్మ ఆద్యస్య ఆకాశస్య యతః' అని వారి వ్యాఖ్య. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః' అని శ్రుతి వాక్కు.

'బాలబోధిని' యను పేరిట గిరిధరులు మఱియొక వ్యాఖ్యా

ముగా భాగవతమునకు వ్యాఖ్యాన మొనర్చిరి. వీ రద్వైతులకు ప్రబల ప్రత్యర్థులు. వీరిని సమగ్రముగా నర్థముచేసికొన్నచో నద్వైత భిన్న భావములు ఈషద్భేదముతోఁ జక్కగా నర్థమైనట్లే. వారి వ్యాఖ్యాన మిట్లు సాఁగును. 'జన్మాద్యస్య యతః' అను శ్లోకమందు 'య' చ్ఛబ్ద ప్రయోగ మున్నది. అందుచే తచ్ఛబ్ద మధ్యాహృత మగును. అప్పుడు శ్లోకాన్వయ మిట్లగును–

"అన్వయా దితరతశ్చ, అస్య జన్మాది యతః, యశ్చ అర్థేషు అభిజ్ఞః యశ్చ స్వరాట్–యశ్చ బ్రహ్మహృదా ఆదికవయే తేనే, యం ప్రతిసూరయః ముహ్యంతి. తేజోవారి మృదాం వినిమయః యథా తథా త్రిసర్గః యత్ర మృషా, స్వేన ధామ్నా సదా నిరస్త కుహకం తం సత్యం పరం ధీమహి". 'అన్వయాత్' 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' మొదలైన శ్రుతి వాక్యములు. 'అహం సర్వస్య ప్రభవః మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే' 'స్రష్టా, పాతా, తథైవాత్తా నిఖిల స్యైక ఏవతు' మొదలైన స్మృతులు. వీని ఉపక్రమము, ఉపసంహారము, అభ్యాసము, అపూర్వత, ఫలము అనెడు తాత్పర్యమును నిర్ణయించు నైదు కారణములచేత గుణపూర్ణుఁడైన నారాయణుఁడే జగత్కారణ మని నిర్ధారిత మైనది. అంతేకాక 'ఆదికాలీనం' 'చేతనా చేతనాత్మకం జగత్' 'చేతనపూర్వకం కార్యత్వాత్పుత్రవత్' అనెడు అన్వయానుమాన మున్నది. ఈ యనుమానముతో నొక చేతన పురుషుఁడు జగత్కారణ మని నిర్ణీత మగుచున్నది. అతఁ డెవరు? నారాయణుఁడే. తక్కిన రుద్రాదు లెందుకు గారు? వా రందఱును సర్వజ్ఞులు గారు.

'ఇతరతశ్చ'=వ్యతిరేకానుమానము చేతను; వ్యతిరేకానుమాన స్వరూప మిది. 'యచ్చేతన పూర్వకం న భవతి, తత్కార్యం న భవతి యథా నిత్యపదార్థః' అనునదే వ్యతిరేకవ్యాప్తి. ఈ రీతిగా నన్వయ వ్యతిరేకములచేత, అస్య=ప్రత్యక్షమైన సత్యమైన ఈ జగత్తుయొక్క

జన్మాది=జన్మాదులు. ద్వైతుల మతములో సృష్టి స్థితి సంహారములే గాదు పరమాత్మ నడపునవి; ప్రవృత్తి, నియమనము, జ్ఞానము, అజ్ఞానము, బంధము, మోక్షము-ఇవన్నియు నతని యధీనములే.

యతః=ఏ విష్ణువుచే నగుచున్నవో, యశ్చ=ఏ విష్ణువు, అర్థేషు=ఘటపటములు ప్రకృతి, జీవులు మొదలైన వారి విషయమందు, అభిజ్ఞః=సర్వరీతులను దెలిసినవాఁడో. 'యస్సర్వజ్ఞ స్సనర్వవిత్ తా న్యహం వేదసర్వాణి న త్వం వేత్థ పరం తప' అను శ్రుతిస్మృతు లిందుకు ప్రమాణము. 'యశ్చ స్వరాట్'-దీనికి నాల్గురీతుల నర్థము చెప్పవచ్చును.

1. ఇతరాపేక్షలేక తనకు తానుగాఁ బ్రకాశించువాఁడు.

2. తనకుఁ దానే రాజు; అతని నియమించువాఁ డెవ్వఁడును లేఁ డన్నమాట.

3. తనయొక్క సృష్టికిఁ గారణమైన మఱియొక యధికారి లేఁడు. అందుచే స్వయంప్రభువు.

4. తనకుఁ దానే తన యిచ్ఛచేత మాత్రమే ప్రకాశపఱచును. మఱి యొకరి యిచ్ఛచేత గాదు.

యశ్చ ఆదికవయే బ్రహ్మహృదా తేనే- చతుర్ముఖుఁ డాదికవి ఎట్లయ్యెను? 'కవిర్యః పుత్త్రః స ఇమాచికేత' అను శ్రుతి వాక్య మిందుకుఁ బ్రమాణము. దీనితో బ్రహ్మ యాదికవి యని సిద్ధమైనది.

బ్రహ్మ=షడంగసహితమైన వేదరూప శబ్దరాశిని, ఆ సమస్త వేదము యొక్క అర్థభూతమైన పరబ్రహ్మను, హృదా=అనుగ్రహపూర్వకముగా, తేనే=ఉపదేశించెను, యం=ఏ విష్ణువుయొక్క విషయమందు, సూరయః=ఈ కల్పము, గతకల్పములయందలి బ్రహ్మ మొదలైనవారు, గురూపదేశమును బొందిన జ్ఞానులు గూడ ననియు

నర్థము, ముహ్యంతి=వాని యనుగ్రహము లేనిది జ్ఞానమును బొంద లేరో; పైఁగా అన్యథా జ్ఞానమును గూడ పొందెదరో, యత్ర=ఏ విష్ణువుయొక్క విషయమందు, తేజోవారి మృదాం=అగ్ని, నీరు, మన్ను-వీనియొక్క, వినిమయః యథా=కార్య మెట్లు సత్యమో, తథా=అట్లే సత్యమైన, త్రిసర్గః=ఈశ్వరసృష్టి, జీవసృష్టి, జడసృష్టి యనెడు మూఁడు విధములైన సృష్టియు సత్యమో; ఈశ్వరసృష్టి యనఁగా నేమి ?

ఒకటే మూలతేజస్సు తన కార్యమైన అరణి మొదలైన పార్థివ పదార్థములయందు అనేకరీతులుగాఁ బ్రవేశించియున్నది. గూఢమై యున్నది. ఘర్షణతో నది వ్యక్తమగుచున్నది. అట్లే శ్రీమహావిష్ణువు జగత్తును సృష్టించి తానే యనేకరూపముల నంది, ఈ జగత్తునందలి సమస్తపదార్థములలో నంతఃప్రవిష్టుఁడై యున్నాఁడు. జీవులయందలి కనికరముతో నతఁడే వాసుదేవాది రూపములతో బయటికి వ్యక్త మగును. సూర్యుఁడు మొదలైన తేజఃపదార్థములకు నీరు మొదలైన యుపాధులు నిమిత్తముగా ననేక ప్రతిబింబము లేర్పడును. అట్లే స్థూల సూక్ష్మాది శరీరము లనెడి ఉపాధులనుండి ప్రతిబింబభూతులైన జీవులు శ్రీహరినుండి జనింతురు. ఇది జీవసృష్టి. కుమ్మరి మట్టిని తీసికొని ఘటాదులను సృష్టించినట్లు ఈశ్వరుఁడు జడప్రవృత్తిని గ్రహించి మహత్తత్త్వము, అహంకారతత్త్వము మొదలైన జడపదార్థ ములను సృష్టించెను. ఇదే జడసృష్టి. ఈ మూఁడు విధములైన సృష్టి లును మృషా=వ్యర్థము; అనఁగా పరమాత్ముఁ డవాప్తసర్వకాముఁడగు టచేత నంతకుముం దతనికిలేని యే ప్రయోజనముగూడ నీ సృష్టితో నేర్పడుట లేదు. కనుక నాతని విషయమందు ఈ పదార్థసృష్టి వ్యర్థము. 'యత్రైవ' పరమాత్మ విషయమందు మాత్రమే వ్యర్థము అనుటచేత పరమాత్మ భిన్నమైన జీవ జడాత్మక ప్రపంచమునకు ఈ త్రిసర్గము-అమృషా=సార్థకము. అనఁగా ఇంతకు ముందు తాము

పొందని ప్రయోజనమును క్రొత్తగాఁ బొందించును. ఒక అర్థము నందు 'మృషా', రెండవ యర్థమునందు 'అమృషా' అని పదచ్ఛేదము. స్వేనధామ్నా = తన స్వరూపజ్ఞాన మహిమచేత, సదా = నిరంతరమును, నిరస్తకుహకం = ఇంద్ర జాలాది మాయలనుండి దూరమైన అనఁగా వంచనాదోషదూరుఁడైన యని తాత్పర్యము. సత్యం = దుఃఖము లేనివాఁడు, నిత్యనిరతిశయానందానుభవస్వరూపుఁడు. సత్య శబ్దమునకు వీరిమతములో పదవిభాగ మిట్లు (సత్ = ఉత్తముఁడు, తి = ఆనందము, య = జ్ఞానము), పరం = సకలగుణ పరిపూర్ణుఁడైన నారాయణుని, సర్వోత్తముఁడైననారాయణుని, సకల జగద్భిన్నుఁడైన నారాయణుని, ధీమహి = శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసలరూపమైన జిజ్ఞాసతో ఉపాసింతము.

తా. కలియుగమందు జీవరాసుల కజ్ఞానము మొదలైన దోషములు హెచ్చు. తత్ప్రాచుర్యము నణఁచుటకు కరుణాశాలులైన బ్రహ్మరుద్రాది దేవతలు శ్రీమహావిష్ణువును ప్రార్థించిరి. వారిని మన్నించి విష్ణువు బహుకాలము తపస్సొనర్చి పరిశుద్ధురాలైన సత్యవతీదేవియందు పరాశరుల మూలమున వ్యక్తుఁడై వ్యాసుఁడను నామమునఁ బ్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. దైత్యుల దురాగతముచేతను, ఋషుల శాపముచేతను నష్టమైన వేదము లనెడు కల్పవృక్షమును వ్యాసరూప నారాయణుఁడు పునరుజ్జీవింపఁ జేసెను. ఈ యుగమందలి మానవు లల్పమతు లని తెలిసి దయాశాలియై శాఖోపశాఖలుగా వేదములను విభాగించినాఁడు. ఆ వేదార్థ నిర్ణయమునకు బ్రహ్మసూత్రములు రచితము లైనవి. వేదములం దధికారము లేని జనులకై పురాణముల నొనర్చెను. వానిలో ముఖ్యమై వేదాంతతత్త్వమును నిస్సందేహముగ ప్రకటించు శ్రీమద్భాగవతమును రచింప సంకల్పించినాఁడు. కలిదళితములైన భాగవత ధర్మముల కీ గ్రంథము పునఃప్రతిష్ఠ. ఆయన కే విఘ్నము లున్నవి? తన నిజస్వరూప మాయనకు సర్వదా ప్రత్యక్షము. కాని జ్ఞానులైనవారు గ్రంథ ప్రారంభమునందు మంగళ మాచరించు

టావశ్యకమని తెలుపుటకును, పాఠకులకు సన్మంగళములు ప్రాప్తిం చుటకును ఇష్టదైవతమైన నారాయణుని వ్యాసరూపియైన నారాయ ణుఁడు స్మరించు చున్నాఁడు.

లక్ష్మీ బ్రహ్మాది జీవ జడాత్మకమైన ఈ కన్పించు ప్రపంచము నకు యథాయోగ్యముగా సృష్టి స్థితి లయములు నియమన జ్ఞానా జ్ఞానములు బంధమోక్షములు గల్పించువాఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడే. వేదముల తాత్పర్య మిదే. అన్వయ వ్యతిరేక అనుమానముల ద్వారా జగత్కర్త నారాయణుఁ డనియే నిర్ధారితము. జగత్తునందలి సమస్త పదార్థముల, సమస్త విశేషములఁ దెలిసినవాఁ డాతఁడే. ఇతనికి వే ఱొక్క నియామకుఁడు లేఁడు. ఇతఁడే ప్రీతితో బ్రహ్మదేవునికి వేదార్థ మని చెప్పఁబడు తన స్వరూపము నుపదేశించెను. నారాయణుని యనుగ్రహము లేనిది జ్ఞానులైన బ్రహ్మాదులకును నతని స్వరూపము చక్కగాఁ దెలియదు. ఒక దీపమునుండి వేఱొకదీపము వెల్గింపఁబడి నట్లు తన మూలరూపమునుండి వాసుదేవాద్యనంత రూపములు వ్యక్త ములగును. నీటియందు ప్రతిబింబములు పడునట్లు స్వరూప మనెడు నుపాధియందుఁ బరమాత్ముని ప్రతిబింబములగు జీవు లుందురు. కుమ్మరి మట్టినుండి కుండలు చేయునట్లు శ్రీహరి జడప్రకృతినుండి జడజగత్తును సృష్టించును. ఈ మూఁడు విధములైన సృష్టియు సత్యమే కాని శ్రీమహావిష్ణువునకు నీ కార్యకలాపములచేతఁ గ్రొత్త ప్రయోజన మేమియు లేదు. అందుచే సృష్టి వ్యర్థమని భావించరాదు. జీవుల ప్రయోజనమునకై ఈ సృష్టిని దయామయుఁడైన పరమాత్ముఁ డొన ర్చెను. తన మహిమచేతనే తా నెప్పుడును సమస్త దోషములకును దూ రుఁడైనవాఁడు. నిత్యముక్తుఁడు. దుఃఖలేశమును లేనివాఁడు. నిరతి శయమైన సర్వశ్రేష్ఠములైన ఆనందాది గుణముల ననుభవించువాఁడు. అందుచే సమస్త గుణగణపరిపూర్ణుఁడు. సమస్త జగత్పాలకుఁడు. సర్వ జగద్విలక్షణుఁడు. ఈ రీతి భగవంతుని ఈ భాగవత మూలకముగాఁ బ్రార్థింతు మని తాత్పర్యము.

విశేషార్థములు: 'పరం ధీమహి'. పరం అను శబ్దముచేత శ్రీమన్నారాయణుఁడే ఆధికారికము, అభీష్టమునైన దేవత యని తెల్పినట్లైనది. గ్రంథారంభమం దీ రెండు తెఱఁగులైన దేవతయే నమస్కారార్హము. జ్యోతిశ్శాస్త్ర గ్రంథములలో సూర్యాదిగ్రహ రూపమైన దేవత యాధికారికము. పరమప్రేమ విషయ మైనది, అభీష్టదేవత; శ్రీమన్నారాయణుఁడు. సమస్త ముముక్షుప్రాణులకు సంసారనాశ రూపమైన ఫలము నొసఁగుటకై ఈ భాగవత మనెడు శాస్త్రమందు ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నాఁడు. కనుక ఆధికారిక దేవత. 'తదేతత్ప్రేయః పుత్రాత్ప్రేయో అన్యస్మాత్సర్వస్మా దంతరం య దయ మాత్మా'-పుత్రాదుల కంటెను దక్కిన సమస్త విషయములకంటెను నారాయణుఁడే పరమప్రేమాస్పదుఁ డను శ్రుతివాక్యమునేత పరమప్రేమకు విషయమగుటచేత నభీష్టదేవతగూడ నైనాఁడు. పరుఁడను శబ్దమునకు నారాయణుఁడనియే యర్థము. హరివంశమందు సత్యంతపుని ప్రశ్నకు దుర్వాసుఁడుత్తర మొసఁగుచు పరశబ్దవాచ్యుఁడు నారాయణుఁడే యన్నాడు. ఆ శ్లోక మిది-

యదేతత్పరమం బ్రహ్మ వేదవాదేషు పఠ్యతే
స దేవః పుండరీకాక్షః స్వయం నారాయణః పరః.

'బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరం' అను శ్రుతి వాక్యమందును, 'బ్రహ్మ', 'పర' శబ్దము లాతనిగూర్చియే యుపయోగింపఁబడినవి. 'ధీమహి' యనుటచే భాగవతశాస్త్రము గాయత్ర్యర్థమే యని చెప్పినట్లైనది. అంతమాత్రమే కాదు. భాగవతము వేదతుల్యము. ఈ విషయమును సూచించుటకే వైదికప్రయోగము జరిగినది. పరశబ్ద మందు చెప్పఁబడిన గుణములనే 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇత్యాది విశేషణములతో స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు. అలౌకికమైన వస్తువును దెలుపవలెనన్నచో నొక లక్షణము మూలముననే తెలుప వలెను. వేఱుమార్గము లేదు. లక్షణముఁ జెప్పకున్నచో నది శశవిషాణమాత్రమే యగును.

కనుక శ్రీమన్నారాయణుని లక్షణమును జెప్పుటకు 'జన్మాద్యస్య యతః' అను విశేషణమును వాడినాఁడు. 'జన్మాది' యనుటకు సృష్టి స్థితి లయములని మూఁడే యర్థము గాదు.

సృష్టిస్థితిశ్చ సంహారో నియతి ర్జ్ఞాన మావృతిః,
బంధమోక్షౌ చ పురుషాత్ యస్మాత్సహరి రేకరాట్.

అనెడు స్కాంద పురాణ వచనముతో విరోధము ప్రాప్తించును.

ఒకానొక వృద్ధుఁడు గోవున కిది లక్షణమని చెప్ప ననుకొందము. మాణవకుఁ డా లక్షణముతోఁ గూడిన పదార్థము అశ్వాదుల కంటె భిన్నమని గో శబ్దవాచ్య మని తెలియును గదా! అట్లే శాస్త్ర మందుఁ జెప్పిన పరమాత్మలక్షణమును బట్టి జిజ్ఞాసుఁడైనవాఁడు పరుఁడైన హరిని జగజ్జన్మాది కారణ రూపలక్షణయుక్తుఁ డనియు, జీవ జడములకంటెను అత్యంత భిన్నుఁ డనియును, బరశబ్దవాచ్యుఁ డనియును దెలియును. 'శాస్త్రయోనిత్వా' త్తను సూత్రమందు బాదరాయణుఁడు నారాయణుని జగత్కర్తృత్వమునకు శ్రుతిస్మృతులే ప్రమాణమనియు వాని యర్థ ముపక్రమాది సమన్వయముచే సిద్ధించు ననియుఁ దెల్పెను. 'జన్మాద్యస్య యతః' అనుదానిచే నా యర్థమే యనూదితమైనది. రుద్రాదులకును జగజ్జన్మాది కారణత్వము శ్రుతులలో నక్కడక్కడ విన్పించును. కాని అనంత వేదపద సమూహముతో శ్రీమన్నారాయణుఁడే జగత్కారణ మని ప్రతిపాదిత మైనది. 'సర్వే వేదా యత్పద మామనంతి'; 'వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్యః' అనెడు శ్రుతిస్మృతులే ఈ విషయములకుఁ బ్రమాణము. వైశేషికులు శ్రుతులు పిపీలికాది లిపివంటివి. వానికి నియత ప్రామాణ్యము లేదు. కనుక పరమాణు పుంజమే జగత్కారణము అందురు. ఈ యాక్షేపణకు సమాధానముగనే 'ఇతరశ్చ' అనునది. కేవ లానుమానమే సాధకము గాదు. దానికి ఉపబలముగా ప్రత్యక్షము, ఆగమము అను రెండుఁగూడ నుండవలెను. అట్టి యనుమానముచేతఁ గూడ నారాయణుఁడే జగత్కారణుఁ

డనుట సిద్ధించుచున్నది. పరమాణుపుంజ వాదమును వ్యాసుఁడు 'సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః' అనెడు సూత్రముతో ఖండించెను. పరమాణుపుంజ వాదములో శ్రుత్యనుగతమైన అనుమానము లేదు. కేవ లానుమానము సాధకము గాదంటిమి. 'అన్వయా దితరతశ్చ'-ఇక్కడి 'చ'శబ్ద మెందుకు? వేదశ్రుతులవలె అనుమానము గూడ సాధకమే యని ఈ సముచ్చయము దెలుపుచున్నది. జగత్కర్త యెవ్వరని ప్రసిద్ధిలేదు గదా! అతనిని నిరూపించుటకు శ్రుతులే ప్రమాణము. అవి అపౌరుషేయము లగుటచే వాని ప్రామాణ్యమం దే సందేహమును లేదు. అట్టి వేదముల యనుగ్రహము చేతఁ గూడిన యనుమానమందు ఏ విధమైన తర్కముచేతను బాధ నాశంకింపఁ గూడదని సముచ్చయము సూచించుచున్నది. ఈ మూఁడు శబ్దములచేత 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' 'జన్మాద్యస్య యతః' 'శాస్త్రయోనిత్వాత్' 'తత్తు సమన్వయాత్' అనెడు మొదటి నాల్గు సూత్రములు వ్యాఖ్యానించిన ట్లైనది. 'ధీమహి' యనుటకు జిజ్ఞాసయే యర్థము. పరమాత్ముని చింతన యనఁగా వేదార్థమును విచార మొనర్చి నిర్ణయించిన గుణముల ధ్యానమే దప్ప వేఱుగాదు. ధ్యానమే జ్ఞానసాధనము. కర్మాదులు గాదు అను విషయముఁ దోపింపఁ జేయుటకే 'ధీమహి' యను పదప్రయోగము; కర్మలచేత శుద్ధమైన మనస్సు గలవాఁడే ధ్యాన మొనర్పఁ జాలును.

'అర్థేష్వభిజ్ఞః'-సాంఖ్యుల ప్రధానము-జగత్కారణము గాదని దీనివలనఁ జెప్పిన ట్లైనది. పాలు, నీరు మున్నగు జడపదార్థములందును జలనము మొదలగు ప్రవృత్తు లున్నవి గదా! కనుక జడప్రవృత్తియే జగత్కారణ మేల కారాదని వారి వాదము. కాని కర్తకెప్పుడును బదార్థములకు సంబంధించిన సమస్త జ్ఞాన ముండవలెను. ప్రధానము జడము. అందుచే జ్ఞానరహితము. విష్ణువు సర్వజ్ఞుఁడనుటలో శ్రుతిస్మృతులే ప్రమాణము. స్వరాట్=రుద్రాది దేవతలును,

వారి వారి యోగ్యతానుసారము సర్వజ్ఞులే. కాని వారు జగత్కార ణముగా లేరు. 'యం కామయే తం త ముగ్రం కృణోమి' లక్ష్మీదేవి యనుగ్రహముచేతనే రుద్రాదులకు జ్ఞానాది గుణములు సంభవించును. అట్టి లక్ష్మికిని బరమాత్ముని యనుగ్రహము వలననే జ్ఞానాదిప్రాప్తి. మఱియొకరి యధీనములేక జ్ఞానాదిగుణయుతుఁడు శ్రీహరి యొకడే. అతని గుణగతవిశేషము లనంతములు. వానిని పూర్తిగా లక్ష్మి-బ్రహ్మ మున్నగువారును దెలియ నేరరు. అందుచే వారు నిరవధిక సర్వజ్ఞులు గారు.

'వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం ఆదిత్యవర్ణం తమసః పర స్తాత్' అనెడు శ్రుతియందు నారాయణ విషయికమైన జ్ఞానసంపా దనమందు చతుర్ముఖబ్రహ్మకు స్వాతంత్ర్యము చెప్పఁబడినది గదా! అందుచే శ్రీహరి యుపదేశించిన జ్ఞానముచేతనే యతనికి సంబంధిం చిన జ్ఞానోత్పత్తి యగునని ఎట్లు చెప్పవచ్చును? 'యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః' అను శ్రుతియే దీనికి సమాధానము. శ్రీహరి యను గ్రహముచేతనే బ్రహ్మకు వేదార్థజ్ఞాన మబ్బినదని పిండితార్థము. దీనిని సాధించుటకే 'ముహ్యంతి య త్సూరయః' అనెడు ప్రయో గము.

సృష్టికార్యముతోఁ బరమాత్మున కేమి ప్రయోజనము? ప్రయో జనరహితముగాఁ బ్రవర్తించె నందురా? ప్రవృత్తులన్నియుఁ బ్రయో జనము నుద్దేశించియే కదా! 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోఽపి ప్రవర్తతే' సృష్టితో నేదో యొక ప్రయోజన మున్న దందురా? అ ప్రయోజన మాతనియం దంతకు ముందు లే దనియేకదా సిద్ధము? అందుచే నపూర్ణుఁడని చెప్పినట్లే యైనది. అపూర్ణుఁ డశక్తుఁడే. అతనితో సృష్టికార్య మెట్లగును? కనుక సృష్టిమాయామయ మనియే యంగీక రింపవలెను. ఈ శంకను బరిహరించుటకొఱకే 'తేజోవారి మృదాం

యథా వినిమయః, తథా త్రిసర్గో యత్ర మృషా' అనునది. భగవంతుని విషయమందు సృష్టి కే ప్రయోజనమును లేదు.

'దేవస్యైష స్వభావోఽయ మాప్తకామస్య కా స్పృహా ।'

'లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్'

అని స్మృతిసూత్రములు చెప్పినట్లు సమస్త ప్రయోజనములు పొందిన శ్రీహరి ప్రవృత్తి కేవలము లీల యనియే చెప్పవలెను. తేజోవారి మృత్తులయొక్క పనులు ఏదో యొక ప్రయోజనమున కగుచున్నవి గదా! కనుక జగత్తు సదసద్విలక్షణ మని చెప్పుటకువీలు లేదు. పరమాత్మునియందున్న ఈ త్రివిధసృష్టియు జీవుల ప్రయోజనమునకే యగుచున్నది. అతని విషయమందు వ్యర్థమే. కుండ అసత్య మైనచో నీరు తెచ్చుట అను కార్యమునకుఁ బనికివచ్చునా? నిరస్తకుహకుఁడైన పరమాత్ముఁడు మాయామయమైన సృష్టిసేయఁడు. సత్యసృష్టినే యొనర్చును. లోకమం దసమర్థులే యింద్రజాలాది కార్యము లొనర్తురు. సమర్థులు సత్యమైనపదార్థమునే చేయుదురుగదా! విష్ణువుపరిపూర్ణ శక్తిగలవాఁడు. ఐంద్రజాలికసృష్టి నతఁ డెందు కొనర్చును? కనుక జగత్సృష్టి 'సదా' విశేషణములతో ముక్తులందు సదా నిరస్తకుహకత్వము లేదని చెప్పిన ట్లైనది. ముక్తు లంతకుఁ బూర్వమం దజ్ఞానబంధము గలవారే కదా! అట్లైనచో లక్ష్మీదేవియు నిత్యనిరస్తమైన అజ్ఞానబంధముఁ గలదే గదా? అందురేమో! తన్నిరాసార్థమే 'స్వేనధామ్నా' అని చెప్పినది. ఆమె నిత్యనిరస్తకుహకత్వము ఆమె స్వసామర్థ్యముచేఁ గాదు. లక్ష్మి మొదలగువా రస్వతంత్రులు గదా! పరమాత్ముని మహిమచేతనే వారు నిత్యముక్తులైనా రని భావము. ఈ శ్లోకమందలి 'ధీమహి' యను ఛాందస పదప్రయోగముతో గాయత్రీ మంత్ర ప్రతిపాద్యుఁడు శ్రీమన్నారాయణమూర్తియే యని తెలిపినట్లైనది. 'చక్షోస్సూర్యో అజాయత' అను శ్రుతివలన సూర్యుఁడు పరబ్రహ్మయొక్క అవయవ జనితుఁడే. వేదాధ్యయనమునకు ముందు

గాయత్రి నెట్లుచ్చరింపవలెనో, అట్లే భాగవత ప్రారంభమందుఁ గూడ గాయత్రీ మంత్రమును జెప్పవలెను అనుటయు దీనిచే సూచితము. తక్కిన పురాణములను బాదరాయణులే రచించినను వాని యన్నిటి కన్నను దీనికి మహిమ హెచ్చు అని తెల్పుటకే 'ధీమహి' యనెడు ప్రయోగము; వేదసమానమైన ఈ భాగవత వ్యాఖ్యాన ప్రారంభ మందుఁ గొందఱు వ్యాఖ్యానలక్షణము నిట్లు చెప్పిరి -

పరిచ్ఛేదః పదార్థోక్తిః విగ్రహోవాక్య యోజనా,
ఆక్షేపశ్చ సమాధానం ఇతి వ్యాఖ్యానలక్షణమ్.

అతిరిక్తం పదం త్యాజ్యం హీనం వాక్యే నివేశయేత్,
విప్రకృష్టం చ సందధ్యా దానుపూర్వ్యం చ కల్పయేత్.

లింగం ధాతుం విభక్తిం చ యోజయే చ్చానులోమతః,
వాక్యార్థస్యానుసారేణ తేషాం చ ప్రత్యయోపి చ.

ఈ రీతిగా నున్న వ్యాఖ్యానలక్షణము భాగవతవిషయ మందు పనికిరాదు. వేదమునం దెట్లు 'అకః' అను పదము యొక్క స్థాన మందు 'అకరోత్' అని చేర్చుట సాధ్యపడదో, అట్లే ఇక్కడ గూడ ఒకపదమును విడిచి వేఱుపదమును జేర్చుటకు వీలుగాదు. దీనియందు వాడఁబడిన యే పదమును వ్యర్థమైనది లేదు. కనుక ఇతరగ్రంథ ములనువలె భాగవతమును వ్యాఖ్యానింప రాదు. మధ్వాచార్యులు దా మొనర్చిన వ్యాఖ్యానపద్ధతికి తంత్రభాగవతము నుండి ప్రమాణము ని ట్లుదాహరించినాఁడు-

తత్ర భాగవతే చ-
సృష్టిస్థిత్యప్యయేహా దేః శ్రుతిస్మృతి సమన్వయాత్,
యుక్తి త శ్చేత్స్వ పూర్వాదేః శ్రీబ్రహ్మభవపూర్విణః.

సుర గంధర్వ మనుజ పితృ దైత్యాత్మనః పృథక్,
కర్తా విష్ణు రజో నిత్య స్సర్వజ్ఞత్వా న్న చాపరః.

అనన్యాధిపతి శ్చాసౌ గరీయాన్ బ్రహ్మణో యతః,
తత్ప్రసాదమృతే తస్య నాన్యో వేత్తాఽస్తి కశ్చన.

తేజసో రూపవ ద్రూపం బహుధా కురుతే హరిః,
వారిస్థ తేజః ప్రతిమా జీవా స్తస్మా ద్వినిర్గతాః.

కులాలేన మృదా యద్వ న్నిర్మీయంతే ఘటాదయః,
విష్ణు నైవం ప్రకృత్యైవ నిర్మ్యతే జగ దీదృశమ్.

ఏష త్రిసర్గో విష్ణోస్తు వృథా లోకస్య చాఽవృథా,
ఇంద్రజాలవిధాం సృష్టిం మన్యంతే జ్ఞానదుర్బలాః.

నిత్యం నిరస్తేంద్రజాలే స్వత ఏవ కథం భవేత్,
అక్షమాః సత్యసృష్టౌహి మాయాసృష్టిం వితన్వతే.

అనంతాచింత్య విభవః కథం తా మీహ తే హరిః,
నిర్దుఃఖ పూర్ణానందత్వా ద్య మాహు స్సత్య మచ్యుతమ్.

నిర్దోషగుణపూర్ణత్వా త్పరం చాహు ర్జనార్దనమ్,
ఏవం విధాఽనుభావోయః స కథం నిందితం సృజేత్.

స్వప్నాధికం పరో దేవః ప్రాణాదిస్థ స్తనోత్యసౌ,
కేవలస్య పరస్యాఽస్య మాయాసృష్టి ర్న యుజ్యతే.

తస్మా ద్బాధాయుతా స్సర్వే స్వప్నాద్యాయేత్వ కేవలాః,
ఇదం న బాధ్యతే సర్వం జగ త్కేవలజం యతః.

మోక్షవ త్కేవలస్యాఽస్య శక్త్యా సమ్య గ్విజృంభితమ్,
ఏత ద్రహస్యం పరమం బ్రహ్మసూత్ర పదోదితమ్,

యే త్వేవం న విజానంతి తే హి యాంత్యధమం తమః,
యే త్వేతదభ్యసూయంతో నాఽనుతిష్ఠంతి మే మతమ్.

సర్వజ్ఞాన విమూఢాం స్తాన్ విద్ధి నష్టా నచేతసః,
యే త్వేత దనుతిష్ఠంతి పారంపర్యగతం మమ,
తే యాంతి పరమం స్థానం మయైవోదిత మంజసా.

లక్ష్మి, బ్రహ్మ, రుద్రుడు మొదలైన దేవతలు, గంధర్వులు, మనుష్యులు, పితరులు, దైత్యులు మొదలైన జగత్తుయొక్క సృష్టి స్థితి లయములు; ఇచ్ఛ మొదలైన వాని కన్నిటికిని జన్మరహితుఁడైన విష్ణువే కర్త. అతఁడు నిత్యుఁడు (ఈ మాటలలో 'జన్మాద్యస్య యతః' అను దానిని చెప్పినట్లైనది). శ్రుతి స్మృతులకు సదిగా నన్వయించికొని వాని తాత్పర్యము దెలియుటచేతను (దీనితో 'నన్వయాత్' అను శబ్దము వివరింపఁబడినది) వివాద విషయమైన కార్యము చేతన సహాయము వలననే జరుగును.

'వివతం కార్యం చేతనకర్తృకం కార్యత్వాత్ ఘటవత్' అను యుక్తి చేతను పరిశేషానుమానము చేతను (దీనితో 'ఇతరతః' అను పదము వివృతమైనది). శ్రీహరియే జగత్కర్త యని తెలియవచ్చుచున్నది. అతఁడే సర్వజ్ఞుఁడు. అందుచే తప్పైన్నుఁడు జగత్కర్త గానేరఁడు ('అర్థేష్వభిజ్ఞః' అనునది వివరింపఁబడినది). శ్రీమహావిష్ణువుపై మఱియొక్కఁ డధికారి లేఁడు (స్వరాట్ అనుదాని వివరణము). బ్రహ్మదేవుని కంటె నతఁడు శ్రేష్ఠుఁడు (తేనే బ్రహ్మహృదాయ ఆదికవయే అను దాని వివరణము).

పై విషయము లన్నియుఁ బరమాత్మయొక్క సర్వగుణ పూర్ణతకుఁ గారణములు; వాని యనుగ్రహము లేనిదే వాని నెవ్వరును దెలియలేరు (ముహ్యంతి య త్సూరయః అనునది గతార్థము). తేజోరూపమునకు సమములైన తన రూపములను శ్రీహరి వాసుదేవాద్యనేకరీతులఁ దోపింపఁజేయును. నీటియందుఁ గనఁబడు తేజోమయమైన సూర్యుని ప్రతిబింబము వలె పరమాత్ముని ప్రతిబింబములుగా జీవు లుదయమైరి; కుమ్మరి మట్టినుండి కుండలను జేయునట్లు, విష్ణువు జడప్రకృతినుండి జడసృష్టి నొనర్చును; ఈ త్రిసర్గమును అవాప్తసర్వకాముఁ డగుటచేఁ బరమేశ్వరుని యందు లీలయైనను జీవుల ప్రయోజనము కొఱకే యగుచున్నది; కనుక పరమాత్ముని విషయమందుఁ

ప్రయోజనరహితమగుటచే మృష; జీవుల విషయమందుఁ బ్రయోజన యుక్తమగుటచే నమృష. కొందఱీ మృషాశబ్దమునకు సృష్టి యైంద్రజాలికము వంటిదని వ్యాఖ్యానింతురు. అది సరిగాదు; వాఁడు సదా నిరస్తకుహకుఁడు. కపటముల నుండి దూరమైన వాఁడు, మాయామయమైన సృష్టి నొనర్పఁడుగదా! అందుచే మాయామయముగాదు. స్వప్నమునం దారోపితమైన జాగ్రదవస్థ ప్రాజ్ఞుఁడైన పరమాత్మతో నగుచున్నది. 'ఇంద్రజాలము' మాయావియైన పురుషుని యందున్న పరమాత్ముని చేతన నగుచున్నది కాని జగత్తు సాక్షాత్తుగాఁ బరమాత్మ నుండియే సృష్టమైనది. స్వప్న జాగ్రదాదులు ఇతరుల యందున్న పరమాత్మ నుండి ప్రదర్శితము లగుచున్నవి. ఆ కారణముచేత నవి బాధితములై సత్యములు గాకపోవచ్చును. కేవల పరమాత్మనుండియే సృష్టమైన ఈ జగత్తు అట్లు బాధిత మగుటకు వీలులేదు. సాక్షాత్సృష్టి యగుటచే నిది సత్యము. ఈ మొదటి శ్లోకమునకుఁ బోతనామాత్యుల యనువాద మిట్లున్నది-

సీ. విశ్వ జన్మ స్థితి విలయంబు లెవ్వని
వలన నేర్పడు ననువర్తనమున
వ్యావర్తనమునఁ గార్యములం దభిజ్ఞుఁడై
తాన రాజగుచుఁ జిత్తమునఁ జేసి
వేదంబు లజునకు విదితముల్ గావించె
నెవ్వఁడు బుధులు మోహింతు రెవ్వ
నికి నెండమావుల నీటఁ గాచాదుల
నన్యోన్యబుద్ధి దా నడరునట్లు

ఆ. త్రిగుణసృష్టి యెందు దీపించి సత్యము
భంగిఁ దోఁచు స్వప్రభానిరస్త
కుహకుఁ డెవ్వఁ డతనిఁ గోరి చింతించెద
నజుని నిత్యుఁ బరము ననుదినంబు.

పోతన్నగారు సామాన్యముగా శ్రీధరవ్యాఖ్యనే అనుసరింతురు. ఒకొక్కకసారి దమ స్వాభిప్రాయమును గూడ ననుసరించుట గద్దు. మూలశ్లోకమును 'జన్మాద్యస్య యతః' అని యారంభించినట్లే వీరును దటస్థ లక్షణముతోనే పద్యము నారంభించుచున్నారు. 'అస్య విశ్వస్య జన్మస్థితి భంగాః యతః పరమేశ్వరా ద్భవంతి' అని శ్రీధరులు. అతని యడుగుజాడలలోనే 'విశ్వజన్మ స్థితి విలయంబు లెవ్వని వలన నేర్పడు' నని పోతనామాత్యుఁడు అనువర్తనమున వ్యావర్తనమునన్ అనుటయును శ్రీధరీయమే. కార్యములం దభిజ్ఞుఁడై, అర్థేషు=ఆకాశాది కార్యేషు అభిజ్ఞః అని శ్రీధరుఁడు. కార్యములం దభిజ్ఞుఁడై యని పోతన; స్వరాట్=స్వేనైవ రాజతే యః అనుదానికి దెనుఁగు 'తాన రాజగుచు' ననునది. 'చిత్తమునఁ జేసి వేదంబు లజునకు విదితంబు గావించె నెవ్వఁడు' ఇదంతయు 'బ్రహ్మహృదాయ ఆదికవయే'యనుట.

'యస్మిన్ శబ్దబ్రహ్మణి సూరయోఽపి ముహ్యంతి' అని శ్రీధరుఁడు వ్యాఖ్యానింపఁగా 'బుధులు మోహింతు రెవ్వనికి' అని పోతన్న తనదేయైన మార్గము ద్రొక్కెను. 'ఏ పరమాత్మ విషయమందు వాని లీలామోహితులై బుధులు గూడ నొకొక్కకసారి భ్రమ పడుదురో!' యని యర్థము. త్రిగుణసృష్టి యనునది శ్రీధరీయమే. 'సత్యముభంగి దోఁచు'ననుటయు నతని యనుసరణమే. 'స్వప్రభా నిరస్తకుహకుఁ డెవ్వఁడు?' గూడ శ్రీధరుని వ్యాఖ్యానమే. అకాడమీ ప్రతిలో 'అనఘు విశ్వమయుని ననుదినంబు' అను పాఠమును వారు గ్రహించిరి. 'అనఘ-విశ్వమయ' శబ్దములకు మూలముతో సంబంధమును లేదు. 'అజుని నిత్యుఁ బరము ననుదినంబు' ననుట నాకు జ్ఞాపకమున్న పాఠము. నా దృష్టిలో నదియే సరిగా దోఁచుచున్నది.

'అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణః' అను గీతావచనము నందికొన్నట్లున్నది. 'పర'శబ్దము మూలములోనిదే; అజ-నిత్య శబ్దములు రెండును 'సత్య'శబ్దమునకు వ్యాఖ్యానములు. 'అనుదినంబు'

అనునది 'సదా' అను దాని వివరణము. పోతనామాత్యుఁడు 'సదా ధీమహి' అని యన్వయించికొన్నట్లున్నది.

తెనుగువచనము: "సత్యం పరంధీమహి యను గాయత్రీప్రారంభంబున గాయత్రీ నామ బ్రహ్మరూపంబై, మత్స్యపురాణంబులోన గాయత్రి నధికరించి ధర్మవిస్తరంబును వృత్రాసురవధంబును నెందుఁ జెప్పంబడు నదియ భాగవతం బని పలుకుటం జేసి ఈ పురాణంబు శ్రీమహాభాగవతం బన నొప్పుచుండు.

సత్యశబ్దముచేత గాయత్రీమంత్రమున కాదిపదమైన తత్పదము చెప్పఁబడినది. 'తత్సత్యమిత్యాచక్షతే' అని శ్రుతి. 'పరం' అను దానిచేత వరేణ్యమను పదము వ్యాకృతము. ధీమహి యనున దట్లే ప్రయోగింపఁబడినది. కనుక సత్యం పరం ధీమహి అను శబ్దములచేత సూచింపఁబడిన గాయత్రీమంత్రముతో నారంభించుటవలన 'గాయత్రీ నామ బ్రహ్మరూపంబై'- గాయత్రి యనెడు పేరుగల వేదస్వరూపమై అనఁగా వేదాధ్యయనము గాయత్రిరూపమైన ఓంకారముతో నారంభింతురు. శ్రీమహాభాగవతము గాయత్రీమంత్రమునకు విస్తృతమైన వ్యాఖ్య యని యభిజ్ఞమతము. మత్స్యపురాణమందు పురాణదాన మహాత్మ్య సందర్భములో నీ శ్లోక మున్నది-

యత్రాధికృత్య గాయత్రీం వర్ణ్యతే ధర్మవిస్తరః,
వృత్రాసుర వధశ్చాపి యత్తద్భాగవతం విదుః.

గాయత్రి నధికరించి అనఁగా గాయత్రీ మంత్రముతో నారంభమై యని యర్థము. భక్తిరూపమైన మహాధర్మ మెందు ప్రపంచింపఁబడుచున్నదో, పరమభక్తుఁడైన వృత్రాసురునివధ యెందు చెప్పఁబడుచున్నదో అదియ భాగవత మని పిలువఁబడుచున్నది. అట్లగుటచే నిదియే శ్రీమహాభాగవతము.

శ్లో. ధర్మః ప్రోజ్ఝిత కైతవోఽత్ర
పరమో నిర్మత్సరాణాం సతాం
వేద్యం వాస్తవ మత్ర వస్తు శివదం
తాపత్రయోన్మూలనమ్,
శ్రీమద్భాగవతే మహామునికృతే
కిం వా పరై రీశ్వర
స్సద్యో హృద్యవరుధ్యతేఽత్ర
కృతిభి శ్శుశ్రూషు భిస్తత్క్షణాత్. 2

మహామునికృతే=మహామునిచే రచింపఁబడిన, అత్ర శ్రీమద్భాగవతే=ఈ శ్రీమంతమైన భాగవతమందు, నిర్మత్సరాణాం=మాత్సర్యము లేనట్టి, సతాం=సత్పురుషులయొక్క, ప్రోజ్ఝితకైతవః=కపటము లేనట్టిదైన, పరమఃధర్మః=ఉత్కృష్టమైన ధర్మము (అస్తి=ఉన్నది), వాస్తవం=సత్యమైనదియు, శివదం=మంగళము లొసఁగూర్చునదియు, తాపత్రయోన్మూలనం = మూఁడు విధములైన తాపములను సమూలముగా నశింపఁ జేయునదియునైన, వస్తు=తత్త్వము, అత్ర=దీనిలో, వేద్యం=తెలియఁదగినది, పరైః=ఇతరములచేత, కిం?=ఏమి ఫలము?, కృతిభిః=పుణ్యవంతులును, శుశ్రూషుభిః=వినుట కిచ్ఛగించుచున్నట్టి జనులచేత, తత్క్షణాత్=అప్పుడే, హృది=మనస్సునందు, ఈశ్వరః=ఈశ్వరుఁడు, సద్యః=హఠాత్తుగా, అవరుధ్యతే=అవరోధింపఁబడును. సాక్షాత్కరించునని తాత్పర్యము.

తాత్పర్యము : వ్యాసుఁడు మహర్షులలో శ్రేష్ఠుఁడు. భాగవతము తత్కృతము. ఈ మహాభాగవతమందు మాత్సర్యము మొదలగు దోషవృత్తులు సమూలముగ నశించి పరమశుద్ధులైన సత్పురుషు లనుష్ఠించునదియు, ఫలాకాంక్షలేనిదియునైన భక్తిమార్గరూపమైన ధర్మము ప్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది. ఎప్పుడును నశింపని మంగళమును గల్గించి యాధ్యాత్మికము, అధిభౌతికము, అధిదైవికము ననెడు త్రివిధ

దుఃఖములకును మూలకారణమైన యహంకారగ్రంథిని సమూలముగ నశింపఁజేసి పరమానందము నొసఁగు పరమార్థవస్తువైన బ్రహ్మస్వరూపము దీనినుండి తెలియనగును. అందుచే దీనిని వదలి ఇతర గ్రంథముల నాశ్రయించియో ఏతద్ధర్మానుష్ఠానమును వదలి అన్యధర్మముల నాశ్రయించియో శ్రమపడవలసిన యావశ్యకత లేదు. ఇదియొక్కటే సమస్త శ్రేయముల నొడఁగూర్పఁ జాలును. అనేక జన్మ సంసిద్ధమైన పుణ్యము ఫలపరిపాకమునకు వచ్చినపుడు మాత్రమే భాగవత శ్రవణ తాత్పర్య మేర్పడును. అట్టి జనులహృదయములం దీశ్వరుఁడు సుస్థిరుఁడై వసించును. దీనికంటె పొందఁదగిన గొప్పసిద్ధి ఏదియు లేదు గనుక శ్రీమహాభాగవత మొక్కటే పరమపురుషార్థము నిచ్చుటకు సమర్థమైన దని పిండితార్థము; దీనికి శ్రీధరుల వ్యాఖ్యాన మిట్లు సాగినది.

అవతారిక యిది: ఇప్పుడు శ్రోతృప్రవర్తనము కొఱకై శ్రీమహాభాగవతము కర్మ జ్ఞాన ఉపాసనాకాండము లనెడు మూటియందునుఁ జెప్పఁబడిన విషయములుగల సర్వశాస్త్రములకంటెను శ్రేష్ఠ మని ప్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది. 'శ్రీమద్భాగవతే' సుందరమై ముముక్షువుల కతి రమణీయమైనట్టి భాగవతమందుఁ బరమధర్మము నిరూపింపఁబడుచున్నది. పరమత్వ హేతువును దెల్పుచున్నాఁడు ప్రోజ్ఝితకైతవః= ప్రకర్షముగా నుజ్ఝితమైన ఫలాభిసంధిలక్షణ మనెడు కపటముగలది. 'ప్ర' శబ్దముచేత మోక్షాభిసంధిగూడ నిరస్తమైనదని యర్థము. అనఁగా మోక్షమునందును అభిలాష లే దన్నమాట!

కేవల మీశ్వరారాధన లక్షణమైన ధర్మమిందు నిరూపింపఁబడుచున్నది. అధికారమును బట్టియు భాగవత ప్రతిపాద్య ధర్మమునకుఁ బరత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'నిర్మత్సరాణాం' పరోత్కర్ష అసహనమే మత్సరము. అది లేనివారికి, సతాం=సర్వభూతములయందును దయగలవారికి ఈ మాటతోఁ గర్మకాండ విషయకములైన శాస్త్రముల

కంటెను భాగవతమునకు గొప్పతనము ప్రతిపాదితమైనది. జ్ఞానకాండ విషయముల కంటెను శ్రేష్ఠత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. వాస్తవం= పరమార్థభూతమైనట్టి, వస్తు=వస్తువు, వేద్యం=దీనినుండి తెలిసికొనఁ దగినది.

వైశేషికాదులందు వలె ద్రవ్య గుణాదిరూపము గాదన్నమాట. లేక వాస్తవశబ్దమునకు అర్థాంతరమును జెప్పుచున్నాఁడు. వాస్తవశబ్దమునకు మూఁడర్థము లిచ్చుచున్నాఁడు.

1. వస్తువుయొక్క అంశమైన జీవుఁడు.
2. వస్తువుయొక్క అంశమైన మాయ.
3. వస్తువుయొక్క కార్యమైన జగత్తు.

ఈ మూఁడును వస్తువులే. ఇవి పరమాత్మకంటె భిన్నములుగావని తెలియఁబడవలెను. అది ఈ గ్రంథముచే సులభముగనే తెలియుటకు సాధ్యమగును. దానినుండి గలుగు ఫలమేమి? ఫలమునే వివరించుచున్నాఁడు. 'శివదం' పరమసుఖద మన్నమాట. అంతేకాదు ఆధ్యాత్మికాది తాపత్రయములను బూర్తిగాఁ దొలఁగించునది. దీనితో జ్ఞానకాండ విషయములకంటెను భాగవతము గొప్పదని చెప్పినట్లైనది. కర్త్రపేక్షతోను శ్రేష్ఠత్వమును జెప్పుచున్నాఁడు. మహామునికృతే- మహాముని=శ్రీమన్నారాయణుఁడు. అతనిచేత మొట్టమొదట చతుశ్శ్లోకీ రూపమున సంక్షేపముగా కృతమైన దన్నమాట. ఉపాసనాకాండమునకంటెను గొప్పతనమును జెప్పుచున్నాఁడు. కిం వా పరైః ఇతరశాస్త్రములచేతఁ గాని, ఈశ్వరః=ఈశ్వరుఁడు, హృది=మనస్సునందు, కిం వా సద్య ఏవ=అవరుధ్యతే? ఇక్కడ 'వా' శబ్దము కాపట్యలక్షణమైన కాక్వర్థము. అనఁగా వెంటనే హృదయమునందు స్థిరీకరింపఁ బడుచున్నాఁడా? లేదని తాత్పర్యము. మఱి యెప్పుడు? చాల ఆలస్యముగ అతిప్రయాసముతో, అత్ర=ఇక్కడందామా? శుశ్రూ

షుభిః = వినుట కిచ్ఛామా(త్రము గలిగిన వారిచేత, తత్క్షణాదేవ అవ రుధ్యతే = వెంటనే మనసున స్థిరీకరింపఁ బడుచున్నాఁడు. అట్లైనచో నందఱును దీనినే ఎందుకు వినరు? కృతిభిః = శ్రవణేచ్ఛ పూర్వపుణ్య సంచయములేక ఏర్పడదని భావము. కనుక కాండత్రయార్థములను భాగవత మొక్కఁడే తత్త్వములందు యథావత్ప్రతిపాదన మొన ర్చుటచేత సర్వశాస్త్రములకంటె నిదియే శ్రేష్ఠము. ప్రతిదిన మిదియే వినఁదగిన దని భావము.

వంశీధరుని భావార్థదీపిక:

వైశేషికాది శాస్త్రములుగూడ వాస్తవమైన వస్తువును దెల్పుటకే యుద్యుక్తములైనవి కదా! సర్వపదార్థ నిరూపణముచేత తత్త్వాదార్థము వీని యన్నింటికంటెను భిన్నమైన దని సిద్ధాంతిత మగుచున్నదిగదా! కనుక పదార్థవివేచనా రూపములైన వైశేషికాదులు వ్యర్థము లెట్లగునని ప్రశ్న? శాస్త్రాంతరములందుఁ జెప్పఁబడిన సాధనలతోఁ బరమార్థమును సంపాదించుట దుశ్శకము అని సమాధానము. అవాస్తవ వస్తుచింతన ముతోఁ బరమ పురుషార్థసిద్ధి లభి పదని భావము. కనుక వానియం దాసక్తిని వదలి ముముక్షువులు దీనినే నిరంతరము చింతించవలెనని తాత్పర్యము. తాపత్రయములు మూఁడు. ఆత్మనుగాని, శరీరమును గాని, అంతఃకరణమును గాని యధికరించి యే బాధ యేర్పడునో యది యాధ్యాత్మికతాపము. వాతపిత్తాది కోపజన్యము లేక కామాది జన్యము; ప్రాణుల నాధారముగఁ జేసికొని ఏ తాప మేర్పడుచున్నదో అది యాధిభౌతికము; వ్యాఘ్రచోరాదులచేత నేర్పడునది. దేవతలు అగ్న్యాదులు వాని నాధారముగా జేసికొని జనించునది ఆధ్యాత్మిక తాపము. దాహ శీతాది కృతము లేక యక్ష రాక్షస గ్రహావేశ నిబంధనము; ఇతర శాస్త్రశ్రవణముచేత దేవతాంతరములే మనస్సు నాశ్రయించును. దీని శ్రవణముచేత సాక్షాచ్ఛ్రీహరియే మనస్సు నావేశించును. భక్తియే పరమధర్మము. 'సవై పుంసాం పరో ధర్మో

యతో భక్తి రధోక్షజే' అని భాగవతము. భగవంతునియందు భక్తి దేనివలన నేర్పడుచున్నదో అదియే సర్వోత్కృష్టమైన ధర్మము.

భాగవతము ప్రధానముగాఁ బ్రతిపాదించునది శ్రీకృష్ణపాదారవింద భజనరూపమైన భక్తియోగము. కనుక భక్తియోగ పరముగాఁ గూడ నీ శ్లోకమును వ్యాఖ్యానింప వీలున్నది. దాని యన్వయ మిట్లు-

మహాముని కృతే భాగవతే, అత్ర పరమః ప్రోజ్ఝిత కైతవః ధర్మః అస్తి, అత్ర నిర్మత్సరాణాం సతాం, శివదం తాపత్రయోన్మూలనం శ్రీమత్, వాస్తవం వస్తు వేద్యం (అస్తి) పరైః ఈశ్వరః, హృది సద్యః అవరుధ్యతే కిం వా? అత్ర శుశ్రూషుభిః కృతిభిః తత్క్షణాత్ (ఈశ్వరః హృది అవరుధ్యతే).

అన్వయార్థము: మహామునికృతమైన యీ భాగవతమందు పరమును ప్రోజ్ఝితకైతవమైన ధర్మ మున్నది. దీనియందు నిర్మత్సరులైన సత్పురుషులకు శివదమును, తాపత్రయోన్మూలనమును, శ్రీమంతమును, వాస్తవము నైన వస్తువు వేద్య మగును. ఇతరముల చేత ఈశ్వరుఁడు మనస్సునందు వెంటనే యవరోధింపఁ బడునా? లేదు. దీనియందు శుశ్రూషువులైన కృతులచేత తత్క్షణమే ఈశ్వరుఁడు హృదయమం దవరోధింపఁ బడును.

అన్వయపదార్థముల కర్థము: మహామునికృతే = మహాత్ములైన నారదాది మునివరులచేతఁ బ్రవర్తింపఁ జేయఁబడినది, భాగవతం = భగవంతుఁడైన విష్ణువును భజింపవలసిన క్రమము భక్తియోగము, అత్ర పరమః = 'అత్రపులు' అనఁగా లజ్జలేనివా రన్నమాట, రమః = వారు రమించునట్టిది ఆనందించునది, ప్రోజ్ఝితకైతవః = వ్యాజము లేశ మాత్రమును లేనిది అయిన ఈ భక్తియోగము, నిర్మత్సరాణాం = అసూయ, మాత్సర్యము మున్నగు దోషములు లేనివారు, సతాం =

అట్టి భూతదయావంతులకు, శివదం = పరమ మంగళము నొడఁ గూర్చునది, తాపత్రయోన్మూలనం = కామాది దుఃఖముల హరింపఁ జేయునది, శ్రీమత్ = శ్రీతోఁ గూడినది. శ్రీ యనఁగా నిచ్చట రాధా దేవి బృందావనమందు కృష్ణస్వరూప శక్తిప్రాదుర్భావములు, వ్రజ వనితలు: బ్రహ్మసంహితలో నిట్లున్నది-

ఆనంద చిన్మయ రసప్రతిభావితాభిః
తాభి ర్యయేవ నిజరూపతయా కలాభిః,
గోలోకయేవ నివసత్యఖిలాత్మభూతో
గోవింద మాదిపురుషం త మహం భజామి.

ఆనంద చిన్మయ రసప్రతిభావితలైన గోపికల కలాశక్తిచేత శ్రీకృష్ణుఁడు వ్రజభూమియందు లీల లొనర్చును. వా రెట్టివారు?

లక్ష్మీ సహస్ర శతసంభ్రమ సేవ్యమానమ్

లక్ష్మీసహస్రశతసంభ్రమములు గలవారు. వారితో శ్రియః కాంతాకాంతుఁడైన పరమపురుషుఁడు ఏకాంతవల్లభుఁడుగా రమించును. భవిష్యోత్తరమల్లద్వాదశీ ప్రసంగములో శ్రీకృష్ణసంవాద మందీ శ్లోక మున్నది. ఆ గోపికల నామము లెట్టివి?

గోపీ నామాని రాజేంద్ర! ప్రాధాన్యేన నిబోధమే,
గోపాలీ పాలికా ధన్యావిశాఖా ధ్యాననిష్ఠికా.
రాధాఽనురాధా సోమాభా తారకాదశమీ తథా,

స్కాందమందును, ప్రహ్లాదసంహితలో 'లలితో వాచ' అని యారంభించి-

"లలితా, శ్యామలా, ధన్యా, విశాఖా, రాధా, శైబ్యా, పద్మా, భద్రేతి"

అని ఎనిమిదిమంది పేర్లివ్వఁ బడినవి. ఆగమములందు 'వనితా శతకోటిభిః' అన్నారు. బృందావనమందు రాధికాదేవికే పరమలక్ష్మీత్వము. ఆమెయే బృందవనాధీశ్వరి. పాద్మమం దిట్లున్నది-

బృందావనాధిపత్యం చ దత్తం తస్మై ప్రతుష్యతా,
కృష్ణే నాన్యత్ర దేవి తు రాధా బృందావనే వనే.

బృహద్గౌతమీయమందుఁ గూడ నిట్లు గలదు. బలదేవునితోఁ కృష్ణుఁ డనుచున్నాఁడు—

సత్త్వం తత్త్వం పరత్త్వం చ తత్త్వత్రయ మహం కిల,
త్రితత్త్వరూపిణీసాఽపి రాధికా మమవల్లభా.

ప్రకృతేః పర ఏవాఽహం సాపి మచ్ఛక్తిరూపిణీ,
సాత్త్వికం రూప మాస్థాయ పూర్ణోహం బ్రహ్మచిత్పరః.

బ్రహ్మణా ప్రార్థిత స్సమ్య క్సంభవామి యుగే యుగే,
త్వయా సార్థం త్వయా సార్థం నాశాయ దేవతాద్రుహామ్,

ఇచ్చట సత్త్వ మనఁగా కార్యత్వము. తత్త్వము కారణత్వము. దానికైనను పరమైన తత్త్వము అనఁగా కార్యకారణాతీతమైన తత్త్వ మన్నమాట. ఆ మూఁడును నేనే; అందులోనే రాధనుగురించి ఇంకను

దేవీ కృష్ణమయీ ప్రోక్తా రాధికా పరదేవతా,
సర్వ లక్ష్మీమయీ సర్వకాంతి స్సమ్మోహినీ పరా.

అని యున్నది.

ఋక్పరిశిష్ట శ్రుతియును:

'రాధయా మాధవో దేవో మాధవే నైవ రాధికా, విభ్రాజంతే జనేష్వా యితి' అని గలదు. 'విభ్రాజతే ఆ సర్వతః' అని శ్రుతి పదార్థము.

కనుక రాధాదేవి స్వామియొక్క పరమానంద శక్తిరూపిణి. శ్రీమత్ అనఁగా రాధాదేవీ సహితమైన దని యర్థము. వాస్తవం = సత్యమైన, వస్తు = తత్త్వము, కృష్ణస్వరూపమని తాత్పర్యము. వేద్యం = తెలియఁబడుచున్నది. పరం = ఇతరము అనఁగా కర్మయోగాదులు.

వ్యాసుఁడు శిష్యులను ముముక్షువుల నుద్దేశించి చెప్పుచు న్నాఁడు. ఈ శ్లోకమును మూఁడు భాగములుగా విభాగించుకొన వచ్చును.

1. ధర్మః ప్రోజ్ఝిత కైతవోఽత్ర పరమః
2. నిర్మత్సరాణాం .... తాపత్రయోన్మూలనమ్
3. శ్రీమద్భాగవతే ....

అని తక్కిన దంతయు నొక భాగము.

ఓ ముముక్షువులారా! భక్తియోగ మన్నదే సమస్త ధర్మముల సంపుటి; దీనిని దృఢముగా మనసునం దుంచికొనుఁడు. శ్రీమహా విష్ణువును పూజించుట, స్తుతించుట, సమస్కరించుట మొదలైన కార్య ములు భక్తియోగమున కంగములు. గట్టిగా నామసంకీర్తన మొన ర్చుట, సాష్టాంగపడుట అను నీ కార్యములందు లజ్జింపని వారికి వారి మనస్సులం దానంద ప్రాదుర్భావ మగును అట్టి వైష్ణవులు ఈ భక్తియోగమందు రోమాంచకంచుకితులై యానందనర్తన మొనర్తురు. భక్తిలేని వారికి గట్టిగా నామోచ్చారణ సేయుట మొదలగు పనులలో సిగ్గు వొడమును. అట్టివారు లజ్జింపఁదగిన యనేక కార్యములందు లజ్జించుట లేదు. నిర్భయముగా వానియందుఁ బ్రవర్తింతురు; అను చితాలాపము, పరదార గమనము, మోసముచే ఇతరుల వస్తువుల నపహరించుట మొదలైన నీచకార్యము లొనర్చుటలో వారికి లజ్జ వొడమదు. ఈశ్వరారాధనయందుఁ దాము ప్రవర్తింపకుండుటే గాదు. ప్రవర్తించు వారినిగూడ వా రవహేళన మొనర్తురు.

నామోచ్చారేఽథ సాష్టాంగ ప్రణతౌ శ్రీహరేః నృణామ్,
అభక్తానాం యథా లజ్జా జాయతే న తథా ధ్రువమ్.
మృషోక్తౌ వ్యభిచారాదౌ భక్తానాం త్వ న్యథా తతః

విష్ణుభక్తులు లోకనింద్యములైన కార్యము లొనర్చుటకు లజ్జిం తురు. ఈశ్వరారాధనమందు వారు నిస్త్రపులు. పై శ్లోకములు 'శ్రీహరి

భక్తిప్రదీపము'లోనివి. కుంతీదేవి భాగవతమందు కృష్ణభగవానునితో నిట్లు మొఱ పెట్టుకొనుచున్నది-

జన్మైశ్వర్య శ్రుత శ్రీభిరేధమానమదః పుమాన్,
నైవార్హత్యభిధాతుం వై త్వా మకించన గోచరమ్.

జన్మచే మద మెచ్చును. ఐశ్వర్యముచే పొగ రేర్పడును. లక్ష్మితో మానవుడు మదాంధుఁ డగును. విద్య యహంకారమును గూర్చును. వీనిచేతఁ గూడినవారు నీ పేరు స్మరింపనొల్లరు. స్వామీ! వీటినన్నిఁటి నుపేక్షించి నీ తిరువడి నాశ్రయించు వారికి మాత్రమే నీవు దర్శన మొసఁగుదువు.

రజస్సత్త్వతమో నిష్ఠా రజస్సత్త్వతమో జుషః,
ఉపాసతే ఇంద్రముఖ్యాన్ దేవాదీన్ న తథైవ మామ్.

ఇష్ట్వేహ దేవతా యజ్ఞైః గత్వా రంస్యామహే దివి,
తస్యాంత ఇహ భూయాస్మ మహాశాలా మహాకులాః.

ఏవం పుష్పితయా వాచా వ్యాక్షిప్తమనసాం నృణామ్,
మానినాం చాతిస్తబ్ధానాం మద్వార్తాపి న రోచతే.

రజస్సత్త్వ తమో గుణములచే నిబిడీకృతులై యాగాదికర్మల నొనర్తురు. తత్ఫలములైన స్వర్గాదులు గాంక్షింతురు. అల్పమైన బుద్ధి యున్నవారికి నా నామము నుచ్చరించుటకుఁ గూడ మనసు వొడ మదు; యాగాది పుణ్యకర్మఫలములను స్వర్గాదిలోకములయం దనుభ వించి మఱల వారు క్రిందికి వత్తురు.

వేదము వారిని బుష్పితములైన వాక్యములతో ప్రలోభించును. కాని వేదపురుషుఁడు భంగ్యంతరముగా నివి పుష్పము లనియు, ఫలము వేరున్నదనియుఁ జెప్పుచునే యున్నాఁడు. వీ రంత దూర మాలోచింపరు. ఈ పుష్పభంగియే వారిని విపరీతముగా నాకర్షించు చున్నది. భక్తియోగము శుద్ధ మశుద్ధ మని రెండురీతులు. ఈశ్వరుని

భజించుటకు ఫలముగా నైశ్వర్యాదులు లభింపవలెనను భక్తి యశుద్ధము; భక్తిసుఖముతోఁ బోల్చుకొన్నప్పుడు మోక్షము తుచ్ఛ పదార్థము. మోక్షమునుగూడఁ దిరస్కరింపవలెనని 'ప్రోజ్ఝితకైతవః' అను మాటచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఏ ఫలము నాకాంక్షింపకుండుటయే భక్తి యొక్క సుఖము. ఫలాకాంక్ష యున్నచో ప్రేమ లేదని యర్థము. ఉన్నను నది సర్వేశ్వరునందు లేదు. తానాశించిన ఫలమందే యున్నది. తా నాశించిన ఫలమును బొందుట కొరకు ద్వారముగ మాత్రమే సర్వేశ్వరు నారాధించుచున్నాఁడు. ఇదే యశుద్ధమైన భక్తి.

ఫలేచ్ఛా యత్ర జాయేత న సద్ధర్మ స్స కైతవః,
నిష్కామో యో భవే ద్ధర్మః స శుద్ధః పరికీర్తితః.

అన్నది స్మృతి వాక్యము. కైతవ మనఁగా విషమభావము. విషమభావలేశము గూడ లేనిది ప్రోజ్ఝితకైతవము.

విషమమతిర్న యత్ర నృణాం
త్వ మహమితి మమతవేతి యదన్యత్ర,
విషమధియా రచితోయః
సహ్య విశుద్ధః క్షయిష్ణు రధర్మ బహుళః.

ఎవనికి నేను-నీవు, నాది-నీది అను భావమున్నదో, అదే విషమత. ఈ దృష్టి యెవని భజన మందుండునో అది శుద్ధభక్తియోగము గానేరదు; దానినుండి యేర్పడు ఫలము గూడ నశించునదే. అట్టి భజనలో నధర్మము గూడఁ దిన్నగా వచ్చి చోటుచేసికొనును. సర్వత్ర సర్వేశ్వర దర్శనమే సమభావము; ఇదే శుద్ధభక్తియోగము చూచునది, వినునది, యనుభవించునది సమస్తము నీశ్వరావిర్భావమే. ఈ విధమైన యంతఃకరణశుద్ధియె భక్తియోగముయొక్క పరమలక్ష్యము. ఇది సిద్ధించినచో సమభావము సంపూర్ణముగా సిద్ధించినట్లే. ఈ భావమునే భగవంతు డుద్ధవునకు-

'కర్మశుద్ధి ర్మదర్పణమ్' అను వాక్యముతో నుపదేశించుచు న్నాఁడు. ఈ సమబుద్ధి యేర్పడవలెనన్నచో భాగవతతత్త్వము రక్త మజ్జాగతమై పోవలెను. సత్పురుషులు = సదాచారము ప్రాణమైన వారు. అపేక్షించుచున్న సత్యవస్తువిజ్ఞానము ఈ భక్తియోగముతో సిద్ధించును.

భక్త్యా మా మభిజానాతి యావాన్ యశ్చాఽస్మి తత్త్వతః

భక్తిచేతనే నా యియత్త యేమి? నాస్వరూప మేమి? యనుట తెలియును. పై వాక్యము లర్జునునకు భగవంతుఁ డుపదేశించినవి. ఆ వస్తువిజ్ఞానముచే సిద్ధించునదేమి? దానినే 'శివదం' అనుదానితోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. కైవల్యప్రద మని యర్థము. భక్తుఁడు కైవల్యము గోరఁడు. అదియే వానివెంటఁ బడును. మాత్సర్యాదు లున్నవారు సత్పురుషులు గారు. అట్టివారికి భక్తి లేదు అని తెల్పుటకే తాపత్ర యోన్మూలనం అను విశేషణము.

'తపంతి వివిధాస్తాపాః నైతా న్మద్గత చేతనః' వాఁడు నిరంత రము భగవత్పాదార్పితమై యుండును. కామాదివృత్తులు వానిని సమీపింపనేలేవు. ఉపాస్యమైన యా సద్వస్తుస్వరూపమును 'శ్రీమత్' అను దానితోఁ దెల్పుచున్నాఁడు. శ్రీ అనఁగా రాధాదేవి యంటిమి. శ్రీరాధతోఁ గూడియున్న కృష్ణుఁడే సత్యమైన వస్తువని యర్థము.

యస్మిన్ సర్వం విలీయేత వస్తు తత్పరమార్థకమ్,
ఏతాదృశం పరం బ్రహ్మ రాధాకృష్ణో న సంశయః.

దేనియందు సర్వము లయించునో అట్టి వస్తువే పరమాత్మ. అట్టి వస్తువే రాధాకృష్ణులు. పై వాక్యములు 'జీవగోస్వామి' యన్నవి. ఇట్టి భక్తియోగమును లోకమం దెవ్వరు ప్రాచుర్య మొనర్చిరి? 'మహా మునికృతే' నారదాది మహర్షులు ప్రచారమునకుఁ దెచ్చిరి లేక మహా మునియైన శ్రీమన్నారాయణుఁడే ఉద్ధవాది శిష్యుల కుపదేశించి వారి ముఖాంతరముగా లోకమునఁ బ్రాచుర్యమునకుఁ దెచ్చెనని యర్థము.

'మహామునిర్మహావంద్యః' అని గోపాలసహస్రనామము లందు వచ్చును.

'కిం వా పరైః' ఈ విధమైన భక్తియోగమును వదలి తక్కిన యోగముల నవలంబించుటలో ఫల మేమి? ఇతర యోగముల నను సరించు వారి మనసులందు కాలవిలంబములేక ఈశ్వర సాక్షాత్కార మేర్పడదు.

న సాధయతి మాం యోగో న సాంఖ్యం ధర్మ ముద్ధవః
న స్వాధ్యాయ స్తపస్త్యాగో యథా భక్తిర్మమోర్జితా.

ఓ ఉద్ధవా! ఊర్జితమైన భక్తియోగమే నన్ను స్వాధీనపఱచి కొనుచున్నది. అట్లు యోగమునకు నేను వశుఁడను గాను. సాంఖ్య మునకు లోఁబడను. కర్మమార్గమునకుఁ జిక్కను. అధ్యయన తపో దానములకు స్వాధీనుఁడను గాను. ఈ విధముగా వ్యాసముని తన శిష్యులను మేల్కొలుపుచు నీ గ్రంథముయొక్క స్వభావమును మొద టనే స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు.

వంశీధర వ్యాఖ్యలో నాతఁడు గొన్ని విశేషార్థములు దెల్పి నాఁడు. అవి యీ క్రింద నిచ్చుచున్నాఁడు. పరమః=పరా ఉత్కృష్టా మా యస్మాత్సః పరమః. ఉత్కృష్టమైన సంపదగలది యన్నమాట. ధర్మావలంబనముతో సర్వసంపదలు సిద్ధించును.

'వృణుతేహి విమృశ్యకారిణం గుణలుబ్ధాః స్వయమేవ సంపదః' అని భారవి. 'శ్రీమద్భాగవతే' ఋచస్సామాని యజూగ్ంషి సా హి శ్రీరమృతా సతాం అనెడు వాక్యములచేత వేదాభ్యాసమే యుత్తమ సంపద. 'సా విద్యతే అస్మిన్నితి శ్రీమత్' భాగవత పారాయణముతో చతుర్వేద పారాయణఫలము సిద్ధించునని తాత్పర్యము.

ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధర్మస్య యశస శ్శ్రియః,
జ్ఞానవైరాగ్య యో శ్చైవషణ్ణాం భగ ఇతీర్యతే.

అను స్మృతివాక్యము వలన షడ్విధైశ్వర్యము భగశబ్దార్థము. తత్సంపత్తి గలవాఁడు భగవంతుఁడు కృష్ణుఁడు. అతనికి సంబంధించినవారు భాగవతులు. వారి నధికరించి యొనర్చిన గ్రంథము భాగవతము. 'మహ్యతే పూజ్యతే సర్వైరితి మహాన్, మన్యతే జానాతి సర్వమితి మునిః, మహాంశ్చాసౌ మునిశ్చ మహామునిః'. శ్రీమన్నారాయణుఁడు లేక వేదవ్యాసుడు. సద్యః=తత్క్షణాత్ అని రెండుసమానార్థక పదములున్నవి గదా! అందుచే వంశీధరుఁడు సద్యః అను శబ్దమునకు వేఱు వ్యుత్పత్తిని గల్పించెను.

ద్యేన అబ్ధినా శయనార్థం వర్తత ఇది సద్యః

అనఁగా శయనార్థము క్షీరసముద్రము నాశ్రయించినవాఁడన్నమాట.

'ద్యోఽబ్ధిః ద్యౌస్స్యాత్ త్రివిష్టపం' అని సౌభరి నామమాల. అసూయచేఁ గూడుకొన్న వారికి ఒకవేళ జ్ఞానోత్పత్తియైనను అది గళితమై పోవును.

నిశ్శ్రేయసకరం జ్ఞానం సువృత్తానాం ప్రజాయతే,
దుర్వృత్తానాం కథమపి జాతమ ప్యన్యథా భవేత్.

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య :

విషయ ప్రయోజనసంబంధ అధికారిరూపమైన యనుబంధ చతుష్టయము నీ శ్లోకముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. విషయమనఁగా నేమి? ప్రధానముగాఁ బ్రతిపాద్యమానమైన వస్తువు; అది ఇచ్చట ధర్మము. ధర్మము సిద్ధసాధ్యరూపములతో రెండు రీతులు. సిద్ధరూపమైన వస్తువునందు ధర్మశబ్దప్రయోగము మహాభారతమందు వచ్చును.

యే చ వేదవిదో విప్రాః యే చాధ్యాత్మవిదో జనాః,
తే వదంతి మహాత్మానం కృష్ణం ధర్మం సనాతనమ్.

ధర్మ మనఁగా నేమి? అలౌకికమై శ్రేయస్సును సాధించునది. పరమాత్ముఁ డట్టివాఁడే. అందుచేత సిద్ధరూపుఁడైన పరమాత్మయందు ధర్మశబ్దము ప్రయుక్తము. సాధ్యధర్మము-పరమాత్మ ఆరాధనాత్మక మైన భక్తి. శ్లోకము మొదటినుండి సతాం = అను వఱకున్న భాగము సాధ్యధర్మమును గూర్చి చెప్పుచున్నది. వేద్యం అనునది మొదలు తాపత్రయోన్మూలనం అను పర్యంతము సిద్ధధర్మము ప్రతిపాదింపఁ బడినది; ఈశ్వరశబ్దముచేత ప్రయోజనము చెప్పఁబడినది. అదియును రెండు రీతులు. వ్యవహితము-అవ్యవహితము. ఏ ప్రయత్నము లేకుండ, మనస్సునందీశ్వరావస్థాన మవ్యవహితమైన ఫలము. భగవ దనుభవ పరంపరచే నేర్పడు తాపత్రయనివృత్తి వ్యవహితమైన ఫలము; సంబంధము గూడ రెండు రీతులు. సాధ్యసాధనభావరూపము, ప్రతి పాద్య ప్రతిపాదక భావరూపమును. ఇక్కడ ప్రయోజనోక్తిచేత సాధ్యసాధన భావరూపము, విషయోక్తిచేత ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక భావరూపమైన యర్థము వివక్షితము. సాధ్యధర్మమును జెప్పు చున్నాడు. ఈ పురాణమందు ప్రోజ్ఝితకైతవమై పరమమై నిర్మత్సరు లైన సత్పురుషుల ధర్మము సాధ్యముగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది. సత్పు రుషులకు సంబంధించిన ధర్మము-సాధ్యధర్మము; సంబంధము అనుష్ఠేయ అనుష్ఠాన భావరూపము. నిర్మత్సరాణాం సతాం అని చెప్పుటచేత, వేదోక్తమైన యాభిచారికక్రియావ్యావృత్తి. అభిచారాదిక క్రియ మాత్సర్యముతో నొనర్పఁబడును. పరమశబ్దముచేత క్షుద్రకర్మ ఫలప్రదకార్యవ్యావృత్తి; లేక మత్సరశబ్దము కామాదులకుపలక్షణము. అవిలేనివారు శమదమాద్యుపేతు లని పిండితార్థము; పరమైన దేది? 'సర్వేషా మేవ ధర్మాణాం ఉత్తమో వైష్ణవోవిధిః' వేద్యం ఇత్యాదిగా సిద్ధధర్మవివరణము. 'సతాం' అను శబ్దము కాకాక్షిన్యాయముతో నిచ్చటఁ గూడ నన్వయించుచున్నది. భగవంతునియొక్క స్వరూప రూపగుణవిభూతి ప్రతిపాదకమై నందువలన- 'భగవత ఇదం' భాగ

వత మని వ్యుత్పత్తి; మహామునికృతే అనుటచేత వక్తృవైలక్షణ్యము సిద్ధించినది. అందుచేఁ బరమప్రమాణము. ఇతర దేవతలు అసద్గుణ వంతులు. శ్రీమన్నారాయణుఁడే వాస్తవమైనవాఁడు. వాస్తవం= వస్తునః భావః వాస్తవం=స్వాభావిక ధర్మయుక్తమైనది. నారాయణ తత్త్వము; శివదం అనుటచే నిష్టప్రాపకమని యర్థము. తాపత్రయో న్మూలన మనుటచేత ననిష్టనివృత్తి; వాస్తవశబ్దముచేత శాస్త్రాంత రాభ్యుపేతులైన ఇతర దేవతలనుండి వైలక్షణ్యము ప్రతిపాదింపఁబడి నది; వారి యుపాసనలు క్షుద్ర-ఉపద్రవశత ఉపప్లుతములు. పరి మిత సుఖప్రదములు. కనుక ఈ గ్రంథమునందు విషయము మోక్ష సాధనమైన ధర్మము; తత్సమారాధ్యమైన పరదేవత. 'ఈశ్వర స్సద్యో హృద్యవరుధ్యతే' అనుటచేతఁ బ్రయోజనమును దెలుపుచున్నాఁడు.

జీవగోస్వామి కృతమైన క్రమసందర్భము:

ఈ శ్లోకమందు 'స వై పుంసాం పరో ధర్మో యతో భక్తి రధో క్షజే' అని యారంభించి

> అతః పుంభి ర్ద్విజశ్రేష్ఠాః వర్ణాశ్రమ విభాగశః,
> స్వనుష్ఠితస్య ధర్మస్య సంసిద్ధి ర్హరితోషణమ్.

అనువఱకును భాగవతమందుఁ జెప్పబడిన భగవత్సంతోషణ రూపమై శుద్ధభక్తిరూపమైన ధర్మము ప్రతిపాదింపఁబడినది.

ప్ర+ఉజ్ఝిత=ప్రోజ్ఝిత. ఇందలి యుపసర్గచేత సాలోక్యాది సర్వరూపమైన మోక్షములు గూడ నిరస్తమైనవి. తాపత్రయో న్మూలనం=తాపత్రయము మాయాకార్యము. దానిని నాశ మొనర్చుటయే గాక తన్మూలమైన యవిద్యను గూడఁ బోకార్చునని యర్థము. ఈ శ్లోకమందు 'అత్ర' అను శబ్దము మూఁడు తడవలు వాడఁబడినది. ఎందుకు? నిర్ధారణార్థము. అందుచేత సర్వులును భాగవతమునే సేవింపవలెనని తాత్పర్యము.

విశ్వనాథ చక్రవర్తికృతమైన 'సారార్థదర్శిని':

శ్రవణసమనంతరమే భగవంతుఁడు హృదయమందు గట్టి వేయఁ బడుచున్నాఁడు. అనఁగా తాదృశమైన గాఢప్రేమ జనించుచున్నదని తాత్పర్యము; భగవంతుఁడు ప్రేమైకవశ్యుఁడు. 'ప్రణయరశనయా ధృతాంఘ్రిపద్మః' అని భాగవతమే పలుకుచున్నది. తత్‌క్షణాదేవ శుశ్రూషుభిః— ఈ భాగవతనామము విన్నంతనే శ్రవణేచ్ఛ యేర్పడుచున్నది. అనఁగా శ్రద్ధకంటె ముందు ప్రేమ యేర్పడుచున్నది; దానిపై శ్రద్ధగూడఁ గలిగినచో బంగారునకుఁ బరిమళము

సకృదపి పరిగీతం శ్రద్ధయా హేలయా వా,
భృగువర నరమాత్రం తారయేత్ కృష్ణనామ.

అని భాగవతము. ఈశ్వరుఁడు మనసునం దవరోధింపఁబడుచున్నాఁడు. అక్కడి నుండి గడకు వచ్చుటకు సాధ్యము గానట్లుగ నవరోధింపఁ బడుచున్నాఁ డన్నమాట. అదియును నెప్పుడు? సద్య ఏవ. అప్పుడే అనఁగా శ్రద్ధయేర్పడక ముందే యని భావము. కనుక భాగవతము కృష్ణాకర్షకమైన మహావిద్య యని ప్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది.

ఇక్కడ కృతిభిః—సద్యః అని రెండుపదము లున్నవి. కృతార్థులైన వారికి సద్యః ఫలము. అకృతార్థులకుఁ గొంచె మాలస్యముగా నేర్పడునని భావము. 'భావుకాః పిబత' సంసారిణాం కరుణయాహ పురాణ గుహ్యం అని చెప్పుట చేత నిరుత్కృష్టులైన యధికారులకును తత్‌క్షణాత్—ఆ భాగవత శ్రవణ పూర్వకమైన యుత్సవముచేత ప్రేమమయమైన మనస్సునందు పరమానందము జనించుచున్నది; దీనితో నీ శాస్త్రముయొక్క ప్రయోజన వైశిష్ట్యము చెప్పఁబడినది. వాస్తవం— అది మధ్యావసానములయం దేది స్థిరమో ఆ వస్తువు నిర్మత్సరాణాం వేద్యం—సాక్షాత్తుగా ననుభవించుటకు శక్యము. నమత్సరులకు

శ్రవణాద్యావృత్తిచేత మత్సరాదులు నశింపఁగాఁ దర్వాత నేర్పడునని భావము. కనుక వారు నిరుత్సాహ పడవలసిన పనిలేదు; 'శివదం' ప్రేమచేత పార్షదవ ద్రిత్యము. ఇది అనుసంహితఫలము. తాపత్రయ వినాశరూపనమైన మోక్షము అననుసంహితఫలము; ప్రోజ్ఝిత=అనుచోటు నుండు 'ప్ర' శబ్దముచేత నిష్కామ కర్మశమ దమాద్యంగ జ్ఞానయోగ అష్టాంగయోగాదులును వ్యావృత్తము లైనవి; 'స వై పుంసాం పరోధర్మః' అనుటచేత ప్రాణిమాత్రులకిం దధికారమని సూచితము. ఈ శ్లోకమందు అత్ర త్రిరావృత్తమంటిమి. దాని కిట్లన్వయము. 'అత్ర వేశ్వరో అవరుధ్యతే నాఽన్యత్ర', అత్రైవ వాస్తవం వస్తువేద్యం నాన్యత్ర, 'అత్రైవ ప్రోజ్ఝితకైతవో ధర్మః నాన్యత్ర' అని అన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదము. అత్రాఽవరుధ్యత ఏవ' అని అయోగవ్యవచ్ఛేదము.

శుకదేవకృతమైన సిద్ధాంత ప్రదీపము:

శ్రీమద్భాగవతే=భగవత్స్వరూప గుణాదివర్ణనరూపా శ్రీర్విద్యతే యత్ = తత్ శ్రీమత్ =భగవత్స్వరూప గుణాదివర్ణన ముండుటచేత భాగవతము శ్రీమంతమైనది. 'శివదం=ముక్తిదం', తాపత్రయోపలక్షితం=కార్యకారణరూప ప్రకృతిసంబంధాతిక్రమ పూర్వక భగవద్భావాపత్తి లక్షణ మోక్షప్రదం. 'వస్తులక్షణం' శ్రీకృష్ణాఖ్యంతత్త్వం వేద్యం' అనఁగాఁ గార్యకారణ రూపమైన ప్రకృతిసంబంధము నతిక్రమించిన భగవద్భావాపత్తిరూప మోక్షమును బ్రసాదించు కృష్ణాఖ్య తత్త్వము; వాస్తవం=వస్తువునకు సంబంధించినది. అది ఏది? చేతనాచేతనాత్మకమైన పదార్థ ద్వయము. 'తత్ర చేతనః పదార్థో జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానాశ్రయః కర్తృత్వ భోక్తృత్వాది ధర్మవాన్, అణుపరిమాణకో బద్ధ ముక్తవాన్ జీవః', జ్ఞానస్వరూపుఁడై జ్ఞానాశ్రయుఁడై కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులు గలిగి యణుపరిమాణుఁడై బద్ధముక్తత్వాదులు గలవాఁడు జీవుఁ డొక తత్త్వము. ప్రాకృత అప్రాకృత కాల భేదములతో త్రివిధమైన యచేతన పదార్థ మొక తత్త్వము. బ్రహ్మ

పదార్థ మొక తత్త్వము. ఈ మూఁడును వేద్యము లన్నమాట. ఈ శ్లోకమందుఁ బంచార్థములును ప్రతిజ్ఞాతము లైనవి.

1. వస్తూపాస్యరూపమైన యర్థము.

2. చేతనము, ఉపాసక రూపార్థము.

3. కృపాఫలరూపమైన భగవద్భావాపత్తి లక్షణముక్తి.

4. భక్తిరసము.

5. విరోధి. ఈ విరోధి, శ్లోకమందలి 'పర' శబ్దముచేత సూచితము. ఇతర శాస్త్రములు తదుక్తసాధనములు, తదధికారులు, భాగవతధర్మ తత్ఫలాదులకు విరోధులని భావము. పూర్వాచార్య శ్లోకమిట్లున్నది-

ఉపాస్యరూపం తదుపాసకస్య చ
కృపాఫలం భక్తిరసస్తతః పరమ్,
విరోధినో రూప మథైతదాప్తేః
జ్ఞేయా ఇమేఽర్థా అపి పంచ సాధుభిః.

తత్త్వత్రయము విషయము. పంచార్థములు సంబంధము. నిర్మత్సరు లధికారులు. ముక్తిప్రయోజనము సంక్షేపార్థము.

వల్లభాచార్య కృతమైన సుబోధినీ వ్యాఖ్య:

భాగవత శ్రవణమందుఁ దప్పఁ దక్కినవాని యం దంతయును గాపట్య ముండు ననుచున్నాఁడు. వేద ప్రతిపాదితములైన యజ్ఞాదులందు ఫలరూపమైన స్వర్గాది పదప్రభవ జననాత్మకమైన కాపట్యము. పౌరాణిక ధర్మమైన యాచారమునందు సమానవస్తువులందే శుద్ధ్యశుద్ధిద్వారా భేదకల్పన మున్నది. ఎందుకు? మానవుని ప్రవృత్తి యొక్క సంకోచార్థము వస్తువులందు గుణదోషము లారోపింపఁబడుచున్నవి. అది గూడ కాపట్యమే. సత్యాది వచనములందు వ్యవహార

ముతో దాని స్వరూపము మారిపోవుచున్నది. అదియును గాపత్యమే; తపస్సు మొదలైన వానియందు 'కః క్షేమో నిజపరయోః, క్రియాన్ వార్థ స్వపరద్రుహా ధర్మేణ, 'కర్షయంత శ్శరీరస్థం భూతగ్రామ మ చేతసః' శరీరమందున్న భూతగ్రామమును గఠిన నియమాదులతోఁ దపింపఁ జేతురు గనుక వానియందును గాపత్యమున్నది. శ్రవణాదు లేతల్లేశమును లేనివి. 'పరమః'— పరో మాయత ఇతి భగవత్సా క్షాత్కార హేతుత్వా త్పరమః'. శ్రీమతి = లక్ష్మీయుక్తే భాగవతే, మహాముని కృతే = వేదవ్యాసకృతే. సమాధా వనుభూయ కృత త్వాత్ !— సమాధిభావార్థం మహాముని కృత మిత్యర్థః. సమాధియం దనుభవించి వ్రాసినందువలన, ప్రథమపురుషలో 'మహామునికృతే' అని చెప్పికొన్నాఁడు. ఉపాసనాకాండ మంత్రశాస్త్రము, పంచరాత్రము గూడః మంత్రశాస్త్ర మూలమున దేవత స్వాధీన మగును. పంచరాత్ర మూలమునను; కాని యీ రెండింటివలనను మంత్రాధిష్ఠాన స్వరూప ముగనే సాధకునికి స్వాధీన మగుచున్నది. మధురాదిస్థాన విశేషముల ననుసరించికూడ. కాని సాక్షాత్పురాణ పురుషుఁడు భాగవతశ్రవణము చేతనే హృదయస్థితుఁ డగుచున్నాఁడు. విచారచింతనములు లేకు న్నను శ్రవణమాత్రముచేతనే బుద్ధిస్థితుఁ డగుచున్నాఁడు.

గిరిధర కృతమైన బాలప్రబోధినీ వ్యాఖ్య:

భాగవతమందు ప్రతిపాదించు శ్రవణ కీర్తనాది లక్షణము లనే కములు. మఱి 'ధర్మః' అని ఏకవచనమే యున్నదే? వీని యన్నిటి కిని ఫల మొక్కటే. భగవత్స్వరూపప్రాప్తి. ఫలైక్యమునుబట్టి ఏక వచనము. మన్వాది ధర్మశాస్త్రములలోఁ జెప్పిన ధర్మములలో నివి చేరవు, అవియన్నియుఁ గ్రామ్యధర్మములు. భాగవతమునకు శ్రీమ త్వమెట్లు? నానావిధ రసవ్యంజక మధుర యథార్థ శబ్దవత్త్వముచేత; పరమ పురుషాఖ్యమైన వాసుదేవనామక శుద్ధతత్త్వము పరమహంస పరివ్రాజకాదులచేత నితర మార్గములతో నతికష్టముతోఁ బొందఁబడు

చున్నది. భాగవత శ్రవణమాత్రముతో స్త్రీ శూద్రాదులు గూడ నా యనుభూతి నందఁగలరు. మంద్ర మధ్యమ ఉత్తమాధికారులు సర్వులును దీని కర్హులే. 'సద్యః' 'తత్క్షణాత్' అను పదద్వయము చాల తొందరలో నేర్పడుచున్న దనుటలోఁ దోడ్పడుచున్నది. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁ డీశ్వరుఁడు. అట్టి వానియొక్క అవరోధము తనకు స్వాధీనుఁడుగాఁ జేసికొనుట. ఆ యవరోధము గూడ విస్తృతమైన ప్రదేశమందుఁ గాదు. అతి సంకుచితమైన హృదయమందు; దానికి బహు ప్రయత్నము గూడ లేదు. కేవల శ్రవణేచ్ఛ మాత్రమే. భాగవతము యొక్క గొప్పతన మేమని చెప్పవలెనని పిండితార్థము.

విజయధ్వజ వ్యాఖ్య:

మొదటి పద్యమందు సంక్షేపముగాఁ బురాణార్థము వర్ణితము. మంగళాచరణ మనెడు నెపముతో శ్రీమన్నారాయణుని స్మరించిరే గాని ఈ భాగవతమునకు వాఁడే విషయము గాదను సందేహ మేర్పడ వచ్చును. తన్నిరాసార్థము సర్వోత్తముఁడైన పరమాత్మను గూర్చిన యథార్థజ్ఞానమును గలిగించునట్టి పరమ భాగవత ధర్మము లీ శ్లోక మందుఁ జెప్పఁబడినవి. ఇందు చెప్పఁబడినట్లు శ్రీహరియే సర్వోత్తముఁ డనియు సర్వకర్తయనియుఁ దెలిసికొన్నచో వాఁడు మోక్షరూపమైన నిత్యమంగళము నిచ్చును. అంతే కాదు. త్రివిధములైన దుఃఖముల నన్నిటిని సమూలముగ నశింపఁ జేయును; ఈ భాగవతమును నారదునిచేతఁ బ్రార్థితుఁడై మనుష్యోత్తముల ననుగ్రహించు నిచ్ఛతో సర్వజ్ఞుఁడై వ్యాసరూపియైన పరమాత్ముఁడు రచించెను. ఇది శ్రవణ మనోహరము; బహ్వర్థగర్భితము; అందుచే శ్రీమద్భాగవతమని పేరు. ఇందులో స్వర్గము మొదలైన నశ్వరఫలముల నొసఁగు ధర్మములఁగాని యర్థకామములను గాని వర్ణించి ప్రయోజనము లేదు; పరమాత్ముని సాక్షాత్కారమును సిద్ధింపఁజేసి వాని యనుగ్రహముతో మోక్షసిద్ధి నొడఁ గూర్చు సద్భక్తధర్మములే ముఖ్యముగాఁ బ్రతిపాదితములు.

ముఖ్యముగానన్న-సర్వకాలనిర్దోషుఁడు గుణపూర్ణుఁడు, కాల, దేశ గుణ అపరిచ్ఛిన్నుఁడు నైన శ్రీమన్నారాయణుఁడే ప్రతిపాదింపఁ బడు చున్నాఁడు. గురుముఖముగా శాస్త్రధర్మమును జక్కగాఁ దెలిసి, గురువులు మొదలైన స్వోత్తములను సర్వోత్తముఁడైన శ్రీహరిని సేవించుటం దాసక్తులగు యోగ్యజీవు లీ భాగవతమును జదువవలెను. అప్పుడు శ్రీహరి వారి హృదయములందుఁ బ్రకాశించును. హరియందు వారికి భక్తి హెచ్చును. భక్తిపాశబద్ధుడై శ్రీహరి వారి హృదయ కమలమును విడిచి కదలనే కదలఁడు; శ్రవణాది సాధనసామగ్రి యున్న వానికి కాలవ్యవధానము లేక పురుషోత్తముఁడు వెంటనేగోచరుఁడగును. సాధనసామగ్రిని సంపాదించికొనుచున్న జీవులకుఁ దక్కిన పురాణ శ్రవణమునకంటె శీఘ్రముగా నేత్రచ్ఛవణముతో పుండరీకాక్షుఁడు గోచరమగును. ఇట్లు భాగవతమును జదువుట కధికారియెవరు? వానికగు ప్రయోజన మేది? ఈ గ్రంథమందు ముఖ్యవిషయ మేది? అని తెలిసి అధికారి, ఫలము, విషయము, సంబంధము వీనిని స్మరించికొని గ్రంథము నారంభించు వానికి శ్రీహరి మహాఫలము నొసఁగును. 'జన్మాద్యస్య యతః' అనెడు మొదటి శ్లోకముచేతనే భాగవతమందు తెల్పు సర్వ విషయములను దెలిపిన ట్లయ్యెను. కనుక ఈ శ్లోక మనావశ్యకమైనట్లే యనిపించును. కాని గ్రంథారంభమందు మంగళాచరణమునకై నారాయణుని ప్రస్తావము వచ్చినది. గ్రంథవిషయము భిన్నమై యుండవచ్చును అను సంశయమును బోఁగొట్టుటకును ఇందలి విషయమేది? దాని స్థానమేది? అధికారు లెవ్వరు? ప్రయోజన మేమి? విషయమునకును గ్రంథమునకును గల సంబంధ మేమి? యను వాని కుత్తరముగా విషయసాధన అధికారిప్రయోజన సంబంధములఁ దెల్పుటకును నీ రెండవశ్లోక మారంభింపఁ బడినది. అత్ర= శ్రవణరమణీయమై యాలోచించు కొలఁదియు గంభీరమైన యర్థము గల ఈ భాగవతమునందు, ప్రోజ్ఝితకైతవః = మోసమునుండి సంపూర్ణముగ విడివడినట్టి; కితవునియొక్క భావము కైతవము. 'కితవుఁ'

డెవ్వఁడు? మనసులో నొకటి, వాక్కున వే ఱొకటి, పనియందు మఱొకటి గలవాఁడు. ఇట్లుగాఁ జేయఁబడు సకామకర్మనుండి దూర ముగ విడివడిన అనియర్థము. పరమః=దీని కైదురీతులుగ వ్యాఖ్యాన మున్నది.

1. ఈశ్వరార్పణముతో నుత్తమ మయిన.

2. పరమాత్మను గూర్చిన యథార్థజ్ఞానమును గూర్చునట్టి.

3. పరమాత్ముఁడే కర్త యను జ్ఞానపూర్వకమైన.

4. శత్రువువలె నున్న సంసారమును నాశ మొనర్చునట్టి.

5. అధికతమమైన సుఖమునకుఁ గారణమైన భక్తియోగ స్వరూపధర్మము.

ఇది ఏమి చేయును? పతితుఁడైన జీవుని నుద్ధార మొనర్చును. సర్వాధారకుఁడైన భగవంతుని జూపించును. తన జ్ఞానము నకుఁ బరమాత్ముని విషయముగా నొనర్చును. సమస్త పాపములను హరించును. ఇట్టి భగవత్ప్రాప్తి సాధనమైన నివృత్తిధర్మ మీ గ్రంథ ములో సప్రధానముగాఁ బ్రతిపాదితమైనది.

అత్ర=ఈ భాగవతమందు, నిర్మత్సరాణాం=స్వోత్తములైన సజ్జనులందు మాత్సర్యము చెందనట్టియు, సతాం=ప్రశస్తకర్మనొనర్చు సజ్జనులగు భగవద్భక్తులకు, వేద్యం=శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసలతో జ్ఞానమునకు విషయీకృతుఁడైన, వాస్తవం=సర్వకాలములందును దోషదూరుఁడై గుణపరిపూర్ణుఁడైన; వస్తు=సమస్తకాల దేశములందు నుండెడు స్వభావముగల, శివదం=నిర్మత్సరముగా సర్వులకు తన జ్ఞానమూలకముగాఁ బరమానందము నిచ్చెడు, తాపత్రయములను హరించు వస్తువైన పరమాత్మ ముఖ్యముగా భాగవతమందుఁ బ్రతిపా ద్యుఁడు, కృతిభిః=పెద్దవారినుండి; శాస్త్రార్థశిక్షితమైన బుద్ధిగల్గినవారు, శుశ్రూషుభిః=మనోవాక్కాయ కర్మములచేత గురువులు మొదలగు

నుత్తమజీవులు, పరమాత్మ వీరి పరిచర్యను జేయుటయందుఁ గుశలులైన సాధనసామగ్రి గలవారు. ఈశ్వరః=1. లక్ష్మీ బ్రహ్మాది నియామకుఁడు. 2. సమస్త చేతనులకంటె నుత్తముఁడు, 3. లక్ష్మీ బ్రహ్మాది సకల జగత్తును బ్రవర్తింపఁ జేయుటయే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు, అట్టి పరమాత్ముఁడు. సద్యః=జాగ్రత్తగా, అవరుధ్యతే=శ్రోత హృదయ కమలమునందుఁ గానవచ్చుటయేగాదు—అచ్చటనే ప్రకాశించుచు నుండిపోవును. ఈ పురాణమునకు 'శ్రీమత్' అన్న విశేషణము వాడఁబడినది. ఇతర పురాణములకంటె నిది శ్రేష్ఠమని యర్థము.

రాజంతే తావదన్యాని పురాణాని సతాం గణే,
యావన్న దృశ్యతే సాక్షాత్ శ్రీమద్భాగవతం పరమ్.

అని వ్యాసవచనమే ఉన్నది. ధర్మమునకు ప్రోజ్ఝితకైతవః—పరమః అని రెండు విశేషణములు వాడఁబడినవి. ఫలాపేక్ష లేనిది, ఈశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ జేయఁబడినది యని యర్థము; ఈ విశేషణములతో నివృత్తిధర్మము చెప్పఁబడినట్లైనది; మనస్సునందు స్వర్గము మొదలైన ఫలములను ఉద్దేశముగా నుంచికొని పరమాత్ముని గుణగణములనే ప్రతిపాదించు వేదములకు అర్థాంతరములను జెప్పుచు నా దేహేంద్రియముల కధిష్ఠాత పరమాత్మయే; వానికే ఇవి లోఁబడినవి; కార్యములు చేయించువాఁడు వాఁడే; ఫలదాతయు వాఁడే అని చెప్పుచు నీ కార్యమునకుఁ గర్తను నేనే; నేనే సమర్థుఁడను; నేనే జ్ఞానిని—ఇత్యాది భావములతో నుండువాఁడు కితవుఁడు; వానిధర్మము కైతవము. విష్ణుపురాణమందు బంధమునకుఁ గారణము గానిదే కర్మ. మోక్షమునకుఁ గారణమైనదే విద్య యని చెప్పఁబడినది.

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ! తత్కురుష్వ మదర్పణమ్.

అను గీతావాక్యము ననుసరించి భగవదర్పితమైనదే పరమ ధర్మము; భక్తియోగమే పరమధర్మమని భారతమున భీష్ముఁడన్నాఁడు.

ఏష మే సర్వధర్మాణాం ధర్మోఽధికతమోమతః,
యద్భక్త్యా పుండరీకాక్షం స్తవైరర్చేన్నర స్సదా.

సజ్జను లెవ్వరు?

తితిక్షవః కారుణికాః సుహృతా స్సర్వదేహినామ్,
అజాతశత్రవః శాంతాః సాధవ స్సాధుభూషణాః.
మ య్యనన్యేన భావేన భక్తిం కుర్వంతి యే దృఢామ్.

సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములను సహించువారు, కరుణాశీలురు, యోగ్యులైన జీవుల కందఱకును స్నేహితులు, శత్రువులు లేనివారు, పరమాత్మనిష్ఠులు. వానియం దనన్యభావముతో భక్తి నొనర్చువారు; ఇట్టివా రని తెలుపుటకే 'నిర్మత్సరాణాం' అని వాడుట. మహాసంహితలో_

ఉత్తమే ష్వాత్మనో నిత్యం మాత్సర్యం పరివర్జయేత్,
కురుతే యత్ర మాత్సర్యం తత్తస్యైవ విహీయతే.

ఉత్తములందు మాత్సర్యము పరిహరింపవలెను. అది తన్నే చెఱచును అని గలదు. 'వాస్తవం' అని పరమాత్మను జెప్పుటవలన నిత్యసంహితలోని_

నిరస్తాఖిల దోషం య దానందాది మహాగుణమ్,
సర్వదా పరమం బ్రహ్మ తస్మాద్వాస్తవ మీర్యతే.

సర్వదా సమస్త దోషరహితుఁడు, ఆనందగుణ పరిపూర్ణుఁడు అని తెలిపినట్లైనది. వస్తు వన్నను బరమాత్ముఁడే.

వసనా ద్వాసనాద్వస్తు నిత్యాఽప్రతిహతం యతః,
వాసేనేదం యతస్తున్నం అత స్తద్బ్రహ్మ శబ్ద్యతే.

తాను వసించుటవలనను, ఇతరులను వసింపఁజేయుట వలనను అప్రతిహతుఁడు, నిత్యుఁడు నైన పరమాత్మయే వస్తువు. 'అపరైః' అనుటచే నివృత్తిధర్మమున కంటెను అర్థకామాదులు హీనము లని చెప్పినటులైనది. ప్రకృతిధర్మము హేయమే. సజ్జనులు అర్థకామము

లను గురుతుష్టిద్వారా ఈశ్వరుని స్వాధీనపఱచుకొనుట కుపయో గించికొందురు. ఆ యీశ్వరప్రసాదము శ్రవణాదులచేతనే చిక్కు నపుడువానిని వేఱుగాఁ జెప్పలేదని తెలియవలెను. గారుడములో-

ధర్మార్థ కామమోక్షాణాం ఏకమేవ పదం యతః,
అవరోధో హ్యదీశస్య పృథగ్వ్యక్త్యే న తానహమ్.

అని వ్యాసుఁడే యన్నాఁడు.

అకామ స్సర్వకామో వా మోక్షకామ ఉదారధీః.

అని భాగవతమే చెప్పుచున్నది. సద్యః-తత్క్షణాత్ ఈ రెండు పదములును అధికారి భేదమును సూచించుచున్నవి. సద్యః=అనఁగా శీఘ్రముగా నని యర్థము, కొంద రధికారులు సాధనసామగ్రిని సంపా దించి కొని యుందురు. మరికొందరు సంపాదనాయత్నములో నుందురు. సాధనాసామగ్రి సంపూర్ణమైన వానికి భాగవతశ్రవణమైన క్షణమందే భగవంతుఁడు హృదయమందుఁ దోఁచును. అది పూర్తిగాని వారికి నితర పురాణ శ్రవణముతో నపరోక్షమగుట కంటెను ముందే తొందరగనే యపరోక్షానుభూతి యగునని నర్థము. సద్యశ్శబ్దము ఇతరాపేక్షకంటె శీఘ్రముగానను నర్థము దోపింపఁజేయుచు సాపేక్ష కముగా నున్నది.

భక్తియోగస్వరూపమైన ధర్మము-ఈశ్వరుఁడు, ఇవి రెండును విషయములు; నిర్మత్సరులైన సజ్జను లధికారులు; ఇటువంటి యధి కారుల కేర్పడెడు భగవదపరోక్ష జ్ఞానముతో నుండెడు దుఃఖము లేని స్వస్వయోగ్యతా పూర్ణమైన యానందమే ఫలము. ఈ మూఁడు విష యములను దెలుపుటకే మూఁడుసారులు 'అత్ర' అనుపదము వాడఁ బడినది, కొందరు సగుణబ్రహ్మ, వాని తృప్తికి కారణమైన ధర్మము, నిర్గుణబ్రహ్మ ఈ మూటిని దోఁపింపఁజేయుటకు 'అత్ర'పదము మూఁడు సారులు వాడఁబడిన దందురు; ధర్మశబ్దము చేత కర్మకాండార్థమును మాత్సర్యరహితులు-ముఖ్యసత్త్వాధికారులు. ఉత్తమాధికారులు దేవతలే

యగుటచే 'నిర్మత్సరాణాం సతాం' అనుటతో దేవతాకాండ అర్థమును, వేద్యం=అనుటచే బ్రహ్మకాండ అర్థమును దెలుపఁబడినది. శ్రీమన్నారాయణ స్వరూపుఁడైన కృష్ణద్వైపాయనుఁడు ఆప్తతముఁడు. ఆ భాగవతము పరమప్రమాణము; కనుక ముముక్షువులందరును భాగవతము నభ్యసింపవలెను; అందుకే ఇతర పురాణములకు లేని శ్రీమచ్ఛబ్దము.

శ్రీమంతమై మునిశ్రేష్ఠకృతంబైన
        భాగవతంబు సద్భక్తితోడ
వినఁగోరువారల విమలచిత్తంబులఁ
        జెచ్చెర నీశుండు చిక్కుఁ గాక
యితరశాస్త్రంబుల నీశుండు చిక్కునే
        మంచివారలకు నిర్మత్సరులకుఁ
గపట నిర్ముక్తులై కాంక్షసేయక యిందుఁ
        దగిలియుండుట మహత్త్వబుద్ధి
పరఁగ నాధ్యాత్మికాది తాపత్రయంబు
నడఁచి పరమార్థభూతమై యఖిలసుఖద
మై, సమస్తంబుగాకయు నయ్యు నుండు
వస్తు వెఱుఁగంగఁ దగు భాగవతమునందు.

శ్రీమంతమై-శ్రీమచ్ఛబ్దమునకు శ్రీధరుఁడు సుందరమై ముముక్షువుల కతిరమణీయమైనదని యర్థ మొనర్చెను; మునిశ్రేష్ఠకృతము. మునిశ్రేష్ఠుఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడు. అతనిచేత మున్ముందు చతుశ్శ్లోకరూపముగాఁ జెప్పఁబడినది, బాదరాయణునిచేత విస్తృతీకరింపఁబడినది లేక మహాముని వ్యాసుఁడేయని యర్థము చెప్పుకొనవచ్చును భాగవతము భగవంతునికి సంబంధించినది. వినఁగోరువారలు శుశ్రూషుభిః అను దానికిఁ దెలుఁగు. చెచ్చెరన్=శీఘ్రముగా, సద్యః-తత్క్షణాత్ అని రెండు శబ్దములు మూలమందున్నవి. ఈ రెంటికిని బోతన్న యొక్కటే శబ్దమును వాడెను. 'ఈశ్వరః'అను దాని తెలుఁగు

ఈశుండు; అవరుధ్యతే అను దానినిఁ జిక్కుటగా మార్చెను. ఇతర శాస్త్రములు 'కింవాపరైః' అనుదానికి దెనుఁగుసేఁత; సతాం=అనుటకు మంచి వారలని తెలుఁగు; నిర్మత్సరాణాం=అనుదానికి నిర్మత్సరులకు అని పోతన్న. 'ప్రోజ్ఝితకైతవ' శబ్దమును మూలకారుఁడు ధర్మమునకు విశేషణము సేయఁగా పోతన్న భక్తులకు విశేషణ మొనర్చెను. కాంక్ష సేయక= ఫలాభి సంధిలేక అని యర్థము. ఇందుఁ దగిలియుండుట ఈ భాగవతమునం దాసక్తి గలిగియుండుట-మహాతత్త్వబుద్ధి- గొప్ప జ్ఞానమని యర్థము. వాస్తవం అనుమాటను శ్రీధరుఁడు రెండు రీతుల వ్యాఖ్యానించెను. పరమార్థభూతం అనున దొకయర్థము. దాని నమాత్యుఁ డట్లే వాడినాఁడు; యద్వా-అని యారంభించి శ్రీధరుఁడు జీవుఁడు, మాయ, జగత్తు ఈమూఁడును వస్తువే యన్నాఁడు. సమస్తంబుఁగాకయు నయ్యునుండు అని పోతన్న దానిని జేర్చుకొన్నాఁడు; కాని 'కాక యున్' అనునది పోతన్నగారి చేర్పు. అఖిలసుఖదము అనునది శివదం అనుదానికిఁ దెలుఁగు; మూలములో మంచివారలకు నిర్మత్సరులకు వేద్యమైన వస్తువు భాగవతమం దున్నదని చెప్పఁబడినది. దాని ప్రకారము మంచివారలకు నిర్మత్సరులకు పరఁగ.........భాగవతమునందు అని అన్వయించు కొనవలసి యున్నది. దూరాన్వయ మగు నేమో యను శంకపీడించుచున్నది. అట్లు గాక మంచివారలకు నిర్మత్సరులకు నితర శాస్త్రంబుల నీశుండు చిక్కనే!' అని యైన నన్వయముఁ జేసి కొనవచ్చును.

తాత్పర్యము ; భాగవతము శ్రీమంతమైనది. మునిశ్రేష్ఠకృత మైనది. దీనిని సద్భక్తితో వినఁ గోరువారి పరిశుద్ధములైన మనస్సులకే ఈశ్వరుఁడు చిక్కును. ఇతరములకుఁ జిక్కఁడు. కాపట్యమునువదలి భగవత్ప్రీతి దప్ప ఇతరకోర్కులులేక నిరంతరము నీ గ్రంథము నుపాసించుచుండుట గొప్ప తత్త్వబుద్ధి; భాగవతమందలి వస్తువు అధ్యాత్మికాదితాపత్రయమును బోఁదట్టెడు పరమార్థభూతము; అఖిలసుఖదము. సమస్తము గాకయు నయ్యు నుండునది.

నిగమకల్పతరోర్గళితం ఫలం
శుకముఖా దమృతద్రవ సంయుతమ్,
పిబత భాగవతం రసమాలయం
ముహురహో! రసికాః భువి భావుకాః. 3

భాగవతము సర్వశాస్త్రముల కంటెను శ్రేష్ఠమైనది. అందుచే దాని శ్రవణ మవశ్యముఁ గావింపఁ దగినది. ఈ విషయము ముందే ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. ఇప్పు డిది సర్వశాస్త్ర ఫలరూప మనియు నందుచేఁ బరమాదరముచే సేవింపఁదగిన దనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

నిగమ=వేదమనెడు, వేదమే కల్పతరువు. ఎందు కనఁగా నది సర్వ పురుషార్థోపాయ భూతము. దానిఫలమువంటిదే భాగవతము. అది వైకుంఠగతమై యుండెను. దానిని నారదుఁడు దెచ్చి నాకిచ్చి నాఁడు. నేను దానిని శుకముఖనిహితము గావించితిని. అది తన్ము ఖమునుండి భూమికి గళితమైనది. శిష్యప్రశిష్యాదిరూపమైన పల్లవ పరంపరగా మెల్లమెల్లఁగా నఖండముగా భూమికిఁ దిగివచ్చినది. పై నుండి పడుటవలన స్ఫుటితము గాలేదు. వ్యాసమహర్షి భాగవతము రచించు నాటికి శుకుని వృత్తాంతము ప్రవృత్తము గాలేదు. భవిష్య దర్థమును భూతకాలికమువలెఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఈ శాస్త్రప్రవృత్తి యనాగతాఖ్యానమే గదా! శుకముఖ నిహితమైన దానివలననే యమృతరూపమైన ద్రవముచేఁ గూడికొన్నది. శుకవదనస్పృష్టమైన ఫలము అమృతమువలె రుచికరముగా నుండుననునది లోకప్రసిద్ధ విషయము. ఇక్కడ శుకశబ్దము శ్లిష్టము. వేరొక యర్థము శుక నామధేయుఁడైన యొకముని. అమృత మనఁగా రసము, 'రసో వై సః' రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి అని శ్రుతివాక్యము. పర మాత్ముఁడు రసస్వరూపుఁడు. వాని యనుభవముతో జీవుఁ డానంద మయుఁ డగును. అందుచేత హేరసికాః = ఓ రసజ్ఞులారా! అంత మాత్రమేగాదు. భావుకాః=రసవిశేషభావనాచతురులారా! ఓహో! మీ

యదృష్ట మెంతని చెప్పవచ్చును. భువి గళితం = భూమిపైననే గళిత మైనది. అట్టి యీ భాగవతమనెడు ఫలమును, పిబత = త్రావుఁడు. ఫలమును దినునప్పుడు పొట్టు, గింజ మొదలగు వానిని బాఱవేసి తక్కిన దానినిఁ దిందుము. అందుకే 'రసం' అనుచున్నాఁడు, ఈ ఫలమే రసరూపమైనది, కనుక హేయాంశమే లేదని అర్థము. ఫలమునకు రసతాదాత్మ్యమును వివక్షించినాఁడు. రసముచేతఁ గూడినది యని మతుబర్థము గాదు. రసరూపమైన ఫలమని తాత్పర్యము, ఇక్కడ కేవల 'ఫలం' అని చెప్పినచో హేయాంశప్రసక్తి వచ్చును. దానిని నివారించుటకు రసమన్నాఁడు. కేవల రసమని చెప్పినచో గళితమైన రసమును త్రావుటశక్యము. తన్నివారణార్థమే ఫలమన్నాఁడు. ఈ భాగవతమనెడు అమృతపానము మోక్షమునందుఁగూడ విడువఁదగినది గాదని చెప్పుచున్నాఁడు

ఆలయం = మోక్షప్రాప్తిని గూడ వ్యాపించి, అనఁగా మోక్షప్రాప్త్యనంతరము గూడ భాగవతము చదువఁదగినదని భావము. స్వర్గాదిఫలములవలె మోక్షప్రాప్త్యనంతరము ఉపేక్షింపఁదగినది గాదు, లేక ఆలయం = శరీరపాత పర్యంతము, ముహుః పిబత = మాటిమాటికిని త్రావుఁడు. త్రాగుకొలఁదియు నానంద మతిశయించునే గాని తగ్గుట లేదు. భాగవతము నిగమకల్పతరు ఫలమని చెప్పుటచేత నుపాసనా కాండకంటె నిది యెక్కువని చెప్పుట యైనది. నిగమయతి = ధర్మార్థ కామమోక్షములను గూర్చి బోధించుచున్నది గనుక వేదమునకు నిగమ మనిపేరు. చతుర్విధ పురుషార్థములలో దేని నిచ్ఛించినవారికి దానిని వేదము ప్రసాదించును. అందుచే నది కల్పవృక్షము. తుములమగు దీనిని శుకమహర్షి యాస్వాదించి లోకోపకారమునకై శిష్య ప్రశిష్యపరంపరగా భూమియందు వ్యాపింపఁజేసెను. జన్మసాఫల్య మార్గమును వివేకించి తెలిసికొను సామర్థ్యముగల భావుకులారా! యీ భాగవతము శుకుని దయచేత భూలోకమందు వ్యాపించినది..

అమృతరసముతోఁ గూడినది. వేదమువలె సర్వాభీష్టములను ప్రసాదించునది. వేదమను కల్పవృక్షముయొక్క సారభూతమైన ఫలమే యీ భాగవతము. శ్రీవైకుంఠమందు భక్తిమాహాత్మ్యమును ప్రకాశింపఁజేయు నీ భాగవతముండెను. శ్రీనారదుని దయచే నాకు సిద్ధించినది. నే నిది నా కుమారుఁడైన శుకున కుపదేశించితిని. శిష్యప్రశిష్య రూపముగా నిది లోకమంతయు వ్యాపించినది. జీవన్ముక్తులుగూడ దీని నుపేక్షింపఁ దగదు.

పరాశరునకు భవిష్యత్ జ్ఞానముండెను. ఆ జ్ఞానము నీ శ్లోక రూపమున నిబంధించినాఁడు. ఈ గ్రంథమం దే యల్ప విషయము గూడ నుపేక్షింపఁ దగినది గాదు. సర్వరసస్వరూపము. ఆ రసమే మీ యందలి దయచే ఫలరూపమును ధరించి మీచెంతకు వచ్చినది. దీని స్వరూపమే సర్వాత్మనా యానందము. పరమానందానుభవమే జీవన్ముక్తుని స్థితి. కనుక ముక్త్యనంతరము కర్మనువలె దీనిని విడువఁ దగదు. ఈ భాగవతము సేవించు నదృష్టము రసజ్ఞులకే భావుకులకే దక్కును. భావుకు లనుటకు సదసద్వివేచనము గల్గిన వారని అర్థము.

శుకముఖాత్ = శుకుని ముఖము నుండి అనఁగా కేవల భక్తి స్వరూపమైన యీ మహాగ్రంథములోని భక్త్యంగములను వివరించెడి పరిశ్రమను స్వీకరించె నని భావము.

అమృతు లనఁగా భక్తులు. ద్రవ మనఁగా వారి మానసికార్ద్రిత. భాగవత గ్రంథపఠనమందు భక్తుల చిత్త మడుగడుగునను ద్రవించు నని భావము. భాగవతం = భగవత్స్వరూపము. ఆ స్వరూప మమృతులైన భాగవతులయం దార్ద్రిభావముతోఁ గూడి యుండును. రసం = ఆనందము లేక రసమూర్తియగు కృష్ణుఁడు. పదిరసములచేఁ గూడి కొన్నవాఁడు. రసస్వరూపుఁడు. శృంగార వీర కరుణ అద్భుత హాస్య భయానక బీభత్స రౌద్రరసములు వీనితోపాటు శాంత ప్రేమ భక్తి యనునవియుఁ జేరినవి. అందుచేఁ బదియైనవి. పైఁజెప్పిన యన్వయ

క్రమము ననుసరించి యీ విధమైన వేఱొకయర్థమును స్ఫురించును. ఓ విద్వాంసులారా! మీరు ముక్తిపర్యంతము భగవంతుఁడైనశ్రీకృష్ణుని స్వరూపము ధ్యానదృష్టితోఁ జూచి యానందింపుఁడు. నిర్గుణబ్రహ్మము ధ్యానవిషయము గానేరదు. అందుకే భగవంతుఁడు భక్తుల ననుగ్రహించు కొఱకు స్వేచ్ఛతో వేణుగోపాలస్వరూపము నంగీకరించెను. ఆ స్వరూపము విహరించిన దే ప్రదేశమందు? బృందావనమందు. బృందావన విహారి కేవల మనుష్యుఁడని భావింపరాదు సుమా! వేద కల్పవృక్షఫల మాస్వరూపము. వేదము చతుర్విధపురుషార్థములను వారివారి యుపాసనను బట్టి యొసఁగునట్లే కృష్ణపరమాత్ముఁడును వారి వారి యుపాసనాపద్ధతులను బట్టి ఫల మొసఁగును. కాని వేద ప్రతిపాదితులైన యింద్రాది దేవతలు త్రిపురుషార్థములను మాత్రమే యొసఁగఁ గలిగినవారు. కృష్ణోపాసకులకు మాత్రమే మోక్షసిద్ధి. కనుకనే క్షుద్రములైన త్రిపురుషార్థములను మాత్రమే యిచ్చుట కర్హులైన యింద్రాదులు వేద కల్పవృక్షమునకు శాఖలు. వారొసఁగు స్వర్గాదులు పల్లవపుష్పాదులు. ఫలస్వరూపము కృష్ణుఁడు మాత్రమే. అందుకే కృష్ణునే సేవింపుఁడు. నిగమశబ్దమునకు మఱియొక యర్థము గూడఁ జెప్పవచ్చును. 'నిగమయతి నితరాం ప్రాపయతీతి నిగమః.' అనఁగా పురుషార్థముల నెక్కువగాఁ బొందించునది, మనుష్యశరీరము. ఈ మనుష్యజన్మ కల్పవృక్షము వంటిది. దీని ఫలము శ్రీకృష్ణప్రాప్తి. తక్కినపురుషార్థములతో జరామరణ జన్మాది నివృత్తిలేదు. కృష్ణప్రాప్తి తోనే దుఃఖముల కాత్యంతికనాశము. ఆనందప్రాప్తి.

దుర్లభో మానుషో దేహో దేహినాం క్షణభంగురః,
తత్రాఽపి దుర్లభం మన్యే వైకుంఠ ప్రియదర్శనమ్.

మనుష్యజన్మ మహాదుర్లభము. అదియును బుద్బుదప్రాయము. ఆ జన్మలో విష్ణుభక్తులు లభించుట పరమ దుర్లభము. సత్పురుషుల సంసర్గముచేతనే భక్త్యుద్రేక మేర్పడును. వీని యన్నింటికిఁ గారణమైన

మనుష్యశరీరము కల్పవృక్షమే. వేదాది సమస్తవిద్యలు సాధించి శుక నారదాదులును శరణుఁ జొచ్చినది కృష్ణస్వరూపమునే. ఈ యర్థ మునే 'శుకముఖాత్' అని చెప్పుట.

వేదానాం చేహ సాంగానా మితిహాస పురాణయోః,
అధ్యాపనాది సాఫల్యం శ్రీకృష్ణం భజతాం భవేత్.
అధీత్యచతురో వేదాన్ యో న ధ్యాయేత కేశవమ్,
వృథా శ్రమో భవేత్తస్య పిష్టం పిష్టవతో యథా.

వేదములు, వేదాంతములు, ఇతిహాసములు, పురాణములు వీనినిఁ జదువుట చదివించుట ఈ కార్యములకన్నిఁటికి ఫల మేదిగలదో అది కృష్ణభజనముచేతనే గలుగును. నాల్గువేదములు చదివియు కృష్ణ భజనములేనివారు పిండినే మరల విసరుచున్నారు.

భగవాన్ బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన త్రి రన్వీక్ష్య మనీషయా,
తదధ్యవస్యత్ కూటస్థో రతి రాత్మన్యథో భవేత్.

సకల వేదభాగములను మూఁడుసారులు సర్వతః పరిశోధించి సర్వేశ్వరుఁడు తీర్మానించిన దేమి? పరమాత్మ విషయమందుఁ బరమ ప్రేమయున్నచో సమస్త వేదార్థమును అనుష్ఠానమునకు వచ్చినట్లే యని భాగవత దశమస్కంధమం దిట్లున్నది—

దాన వ్రత తపో హోమ జపస్వాధ్యాయ సంయమైః,
శ్రేయోభి ర్వివిధై శ్చాన్యైః కృష్ణభక్తిర్హి సాధ్యతే.

దానము, వ్రతము, తపస్సు, హోమము, జపము, వేదపాఠము ఇంద్రియనిగ్రహము—వీనివంటి పలు విధములగు నితర శ్రేయస్సాధన ములు. వీనియన్నింటితో సాధింపవలసినదేమి? శ్రీకృష్ణభక్తియొక్కటే. అదియున్నచో సర్వపుణ్య కర్మలఫలము సిద్ధించినట్లే. అది లేనిచో ననుష్ఠించిన యా కర్మ లన్నియు రిత్తలు. ఇన్ని యర్థములను మూల శ్లోకమందున్న 'రసం' అను శబ్దము సూచించుచున్నది. అనఁగా

నానందస్వరూపుఁడని యర్థము. నదులగమన మెంతవఱకు? సముద్ర మందైక్యమై నామరూపములను ద్యజించువఱకు! కృష్ణుఁ డానంద సముద్రుఁడు. జీవుఁ డానందసముద్రమందుఁ జేరిపోవువఱకు నామ రూపములు అవస్థాభేదములు దప్పవు. శ్రీకృష్ణుఁడు రసమూర్తి యను విషయము దశమస్కంధము కంసవధఘట్టములోని యీ శ్లోకమును బర్యాలోచించినఁ దెలియును.

మల్లానా మశనిర్నృణాం నరవరః స్త్రీణాం స్మరో మూర్తిమాన్
గోపానాం స్వజనో సతాం క్షితిభుజాం శాస్తా స్వపిత్రోః శిశుః,

మృత్యు ర్భోజపతేః విరాడవిదుషాం తత్త్వం పరం యోగినామ్
వృష్ణీనాం పరదేవతేతి విదితో రంగం గతస్సాగ్రజః.

శ్రీకృష్ణుఁడు కరుణామూర్తి, భక్తవత్సలుఁడు. కనుకనే మనుష్యలీలతో భక్తజనుల హృదయములను దనవైపున కాకర్షించి కొనుట. అతని చిత్తము భక్తుని విషయమందు నిరంతర కరుణా భరితము. ఈ విషయమును దెలుపుటకే 'అమృతద్రవసంయుతమ్మనుట' 'న మే భక్తః ప్రణశ్యతి' అని భగవంతుఁ డన్నట్లు అతని భక్తు లమృత స్వరూపులు. ద్రవ మనఁగా నిక్కడ అనురాగము. 'భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః'. ఇదియే పరమాత్ముఁడు పెట్టెడు శంఖఘోష. అట్టి యా గోపాలకృష్ణుని నిరంతరము సేవించుటే జన్మఫలము. పండ్రెండు స్కంధములలో భగవల్లీలలను వర్ణించు నీ మహాగ్రంథము నందలి స్థాయి రసము భక్తి, శృంగారాదు లక్కడక్కడ నున్నను భక్తికే ఇందు ప్రాధాన్యము. ఈ విషయముల నన్నిఁటిని పరాశరాత్మజుఁ డీ శ్లోకమున సంక్షేపముగ వివరించినాఁడు.

'కల్పతరుః' ఈ శబ్దమునకు వంశీధరుఁడు రెండు వ్యుత్పత్తులు చెప్పెను. 'కల్పితం సంకల్పితం రాతి దదాతీతి కల్పతరుః'. మనస్సు నందుఁ గోరినదాని నిచ్చును. కల్పిత శబ్దమునందలి 'ఇ' కారమునకు

ఇది ఆకృతిగణము. లేక ఆర్ష మగుటచే సాధువని మఱియొక సమాధానము. 'కల్పం' అతీవసమర్థం చతుర్వర్గం తరతి దదాతీతి కల్పతరుః అని మఱియొక వ్యుత్పత్తి. సమర్థమైన చతుర్విధ పురుషార్థముల నిచ్చుచున్నది గనుకఁ గల్పతరు వగునని భావము. మోక్షమును గల్పతరు వెట్లొసఁగునో యాతఁడే చెప్పవలెను. గిరిధరుఁడు 'కల్పశ్చాసౌ తరుశ్చ' అని విగ్రహించెను. త్రిపురుషార్థముల నొసఁగుటలో సమర్థమని యతని భావము.

వ్యాసభగవానుఁడు భాగవతమును రచింపలే దనియు భాగవత ప్రాకట్యమే యాతని పని యనియు వంశీధరుఁడు. భాగవతము వ్యాసకల్పిత మైనచో నితర ప్రాకృతగాథలవలె నిదియు నయ్యెడిది. అపుడు సంసారనిస్తారకత్వము పూర్తిగా సిద్ధించెడిది గాదు. 'కృతవాన్ ద్వాపరస్యాంతే' అని భాగవతమందే యున్నది గదా! అక్కడి కృతవాన్ అనుటకేమి యర్థము? ప్రకటీకరణ మనియే దానికినిఁ దాత్పర్యము.

సృష్ట్యాదియందు భగవంతుఁడు గూడఁ జతుశ్శ్లోకిని దాను రచియించి బ్రహ్మదేవున కుపదేశింపలేదు. అది వేదములవలె నంతకు ముందే యాతని హృదయస్థితమై యున్నది. దానిని బ్రహ్మదేవునకు బహిర్గత మొనర్చెను. అందుకే భాగవత పురాణము బ్రహ్మ సమ్మిత మైనది. 'ముహుః పిబత' ముహుః పలుమారు ననుట. సాలోక్యాది జీవన్ముక్తి యేర్పడినను భగవల్లీలాగాన ముండనే యుండును గదా యని యభిప్రాయము. 'లయ' మనుటకు రసాస్వాదజనితమైన ప్రళయ మని యర్థము. ఇది యెనిమిదవ సాత్త్వికభావము; తత్పర్యంత మని తాత్పర్యము. భాగవతపానమందు 'స్తంభాది' సాత్త్విక భావము లేర్పడును. ఎనిమిదవదియైన ప్రళయ మనెడు సాత్త్విక భావమందు విరామము. కాని, ప్రబోధము గల్గినవెంటనే మరల నష్టమసాత్త్వికభావము వఱకుఁ బాన మొనర్పవలెనని భావము.

భావుకాః = పరమభావనాధీనులైన, రసికాః = ప్రియురాండ్రైన గోపికలారా! అనఁగా భాగవతము సంపూర్ణముగాఁ బాన మొనర్చుటకు వ్రజభూమియందే జనింపవలెనని యాతని యాశయము లేక శ్రీకృష్ణుని యొక్క 'రసం-ఆలయం'; లయ మనఁగా నాలింగనము. 'లిశ్లేషణే' అని ధాతువు. కృష్ణపరమాత్ముని యాలింగనము లభించువఱకు నని తాత్పర్యము. కృష్ణుఁడు వ్రజభూమియందే పొరాడుచుండునఁటు; న్యాయరత్నాకర మందలి ఈ శ్లోకమును వంశీధరుఁడుద్ధృతీకరించెను.

పర మిమ ముపదేశ మాద్రియధ్వం
నిగమవనేషు నితాంత ఖేదఖిన్నాః,
విచినుత భవనేషు వల్లవీనామ్
ఉపనిషదర్థ ములూఖలే నిబద్ధమ్.

లేక

అమృతః అనశ్వరః యో ద్రవః మనోనయన ద్రౌత్యం
త త్సమ్మితం యథాస్యాత్తథా పిబతే త్యధరపానం సూచితమ్.

అనశ్వరమైన ద్రవము అనఁగా మనోనయనములు కృష్ణుని స్వరూపరసమునందు ద్రవించుట. అట్లుగా నాతని యధరపాన మొనర్చు పర్యంతము భాగవతమును పాన మొనర్పుము.

నిగమ కల్పతరోర్గళితం ఫలమ్. ఫల మనఁగా నిచట గోపీజనుల యందున్న రాగానుగమైన భక్తి. ఎట్లు? వేదము గూడ నా కృష్ణ స్వరూపానుభవము నందలి లోభముచేతనే వ్రజభూమియందు శతములుగా సహస్రములుగా గోపికలై జన్మించెను. జన్మించి వారియధర పాన మొనర్చినదని యతి రహస్యార్థము. భగవద్భక్తిచేత నిర్గుణ బ్రహ్మావాప్తి యెట్లేర్పడును? ఆ ప్రాప్తి యద్వితీయ తదేకానుభవము గదా! దానికే సమాధానము లీ క్రింది శ్లోకములు.

మాంచయో ఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే,
సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

నన్నవ్యభిచారభక్తితో సేవించువాఁడు గుణముల నతిక్రమించి పోవును. అట్టివాఁడు బ్రహ్మైక్యత్వమును తప్పక పొందును.

బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహం. అహం=నేనే, బ్రహ్మణః=సాధన దశ యందును, ఫలదశయందును అనువర్తించునట్టి భక్త్యాఖ్యధర్మము నకుఁ బ్రతిష్ఠ. బ్రహ్మభూయమునే గోరువాఁడు నా యందు పరమ ప్రేమను సంపాదించుకొని కైవల్యకామనతో నొనర్చిన నా భజన వలననే బ్రహ్మయందు లీయమానుఁడై బ్రహ్మధర్మమునుగూడ పొం దును. ఈ యర్థమే విష్ణుధర్మమునందును చెప్పఁబడినది.

ప్రకృతౌ పురుషే చైవ బ్రహ్మణోపిచ స ప్రభుః.
యథైక ఏవ సర్వాత్మా వాసుదేవో వ్యవస్థితః.

ప్రకృతి పురుషులకును బ్రహ్మకును ప్రభువైనవాఁడు వాఁడే. వాఁడే సర్వాత్ముఁడు. ఆ వాసుదేవుఁ డొక్కఁడే యుండునది. అందు ననే మఱియొకచోట-

యథా ఽచ్యుత ! త్వం పరతః పరస్మా
త్స బ్రహ్మభూతాత్పరతః పరాత్మా,
తథా ఽచ్యుత త్వం కురువాంఛితం త
న్మమాపదం చాపహరా ఽప్రమేయ!

స్వామీ ! నీ వచ్యుతుఁడవు. పరునికంటెఁ బరుఁడవు. ఆత్మ స్వరూపుఁడవు. నా సమస్త వాంఛితములును నీ స్వరూపమై పోవున ట్లొనర్పుము.

హరివంశమందును విప్రకుమారానయన ప్రస్తావమందు అర్జు నుని గూర్చిన భగవద్వాక్య మిట్లు గలదు-

తత్పరం పరమం బ్రహ్మ సర్వం విభజతే జగత్,
మమైవ తద్ఘనం తేజో జ్ఞాతు మర్హసి భారత ।

అర్జునా! నేనే యీ పరబ్రహ్మను. నా తేజము నెఱిఁగినచో సమస్తము నెఱిఁగినట్లే.

బ్రహ్మసంహితలోఁ గూడ నిదే యున్నది.

యస్య ప్రభా ప్రభవతో జగదండకోటి
కోటిష్వశేష వసుధాది విభూతిభిన్నమ్,
తద్బ్రహ్మ నిష్కల మనంత మశేషభూతం
గోవింద మాదిపురుషం త మహం భజామి.

అశేష బ్రహ్మాండముకంటెను వాని తేజస్సు భిన్నము. అదే బ్రహ్మ, నిష్కలము, అనంతశేషభూతము.

గోపాలతాపిన్యుపనిషత్తు గూడ నీ రీతిగనే వాకొనుచున్నది-

యోఽసౌ జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిమతీత్య,
తుర్యాతీతో గోపాలః తస్మై వై నమో నమః.

జీవగోస్వామి అమృత మనఁగా లీలారసమని వ్యాఖ్యానించెను. ఈ లీలారసాభివర్ణనము రెండు రీతులు. అతని ప్రీతి కుపయుక్తమైన దొకటి అతని ప్రీతిగనే పరిణమించిన దొకటి. రెండును మహనీయములే. సాధన మొదటిదానితో నారంభమై రెండవదిగా పరిణమించును. భావుకు లనఁగా రసవిశేష భావనాచతురులు.

స్మరన్ ముకుందాం ఘ్ర్యుపగూహనం పునః
విహాతు మిచ్ఛే న్న రసగ్రహో జనః.

పరమపురుషుని పాదములను గౌఁగిలించి దాని రస మెఱిఁగిన వాఁడు దానిని వదలలేఁడు. వైకుంఠమందుఁ గల్పతరు వున్నదఁట, దానిఫలములో రసమాత్రము లే నఁట. హయశీర్ష పాంచరాత్ర

మందు 'పంచతత్త్వ నిరూపణము'లో నీ శ్లోకము లున్నవని జీవ గోస్వామి యుద్ధృతీకరించెను.

> ద్రవ్యతత్త్వం శృణు బ్రహ్మన్ ప్రవక్ష్యామి సమాసతః,
> సర్వభోగప్రదా యత్ర పాదపాః కల్పపాదపాః.
>
> గంధరూపం స్వాదురూపం ద్రవ్యం పుష్పాదికం చ యత్,
> హేయాంశానా మభావాచ్చ రసరూపం భవేచ్చ తత్.
>
> త్వం బీజం చైవ హేయాంశం కఠినాంశం చ యద్భవేత్,
> సర్వం తద్భౌతికం విద్ధి! నహ్య భూతమయం హి తత్.
> రసవ ద్భౌతిక ద్రవ్య మత్రస్యా ద్రసరూపకమ్.

అత్ర అనఁగా వైకుంఠమందని యర్థము. వైకుంఠమందు సర్వమును రసమయమే. హేయాంశమే లేదని పై దాని భావము.

విశ్వనాథచక్రవర్తి రసికశబ్దము నిట్లు వ్యాఖ్యానించినాఁడు. 'భక్తులచే రతి యేర్పడునది. రతియే స్థాయీభావము. అదియే రస్యమాన మగునది. కనుక నిచ్చట జ్ఞాన కర్మయోగులకు భాగము లేదు'. వల్లభుల యభిప్రాయ మిది.

'నిగమకల్పతరు వన్నపుడు రూపకాలంకార మగును. అది కావ్యధర్మము. భాగవతము సర్వవేద సారోద్ధారము, బుద్ధిపరికల్పితములైన రూపకాద్యలంకారముల కందు తావు లేదు. కనుక వాచ్యార్థమునే చెప్పవలెను. అప్రమేయ మప్రసిద్ధమైనను సరే అది చెప్పకున్నచో వాక్యార్థము వ్యర్థ మగుచున్నది. భాగవతవాక్య మట్లు వ్యర్థ మగుటకు వీలు లేదు'. వ్యాపకవైకుంఠము అక్షరాత్మకము. దాని యందు ప్రణవబీజమైన వేదతరు వున్నది. అక్కడనుండి సర్వజనాహ్లాదమునకై దేవతాత్మకమైన యొకఫల మానీతమైనది. ఆ ఫలమే ఇక్కడ నిరూపింపఁ బడుచున్నది.

'తత్ర అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు' అని శ్రుతి. స్వర్గస్థులకు సూర్యుఁడే మధువు. మనకు తేనెవలె, స్వర్గమందుఁ గల్పవృక్షమువలె వేదైక సమధిగమ్యమైన వైకుంఠమందును శబ్దరసాత్మకమైన కల్ప వృక్ష మున్నది. 'అమృత ద్రవసమ్మితం'. అమృత మనఁగా మోక్షము. దానిని గూడ ద్రవింపఁ జేయునది. ఆలయం— 'ఈషల్లయః మోక్షః యస్మాత్' అనఁగా మోక్షానందము దీనికన్న నత్యల్పము. ముహుః అను మాట వ్యాసముని పారవశ్యమును దెల్పుచున్నది. రసికులు స్వయముగనే ద్రావుదురు గదా !.

శరీరమును మఱచి పరాశరుఁడు 'ముహుః పిబత ముహుః పిబత !' అనుచున్నాఁడు. రసికాః అనుటచే నొకఁడే త్రావినచో రసాభినివేశము సంభవింపదు కనుక గుంపుగాఁ ద్రావుఁ డనుచు న్నాఁడు. బోధయంతః పరస్పరం అనునట్లు—

పరస్పరం తద్గుణవాదసీధు
పీయూష నిర్యాపిత దేహధర్మాః.

అని భాగవతమే పల్కుచున్నది.

శుకముఖాత్ అనుటకు విజయధ్వజుల వ్యాఖ్యాన మిది. 1. శుకాచార్యుల ముఖమునుండి, 2. శుకాచార్యుఁడు మొదలైన పురాణవక్తల సమూహమునుండి అమృతద్రవ సంయుతం పరీక్షిత్తు నుద్దేశించి చెప్పఁ బడుటచేత నమృతమువలె రసయుక్తముగ నొనర్పఁ బడినదఁట ! మోక్షమునకు గురూపదేశమువలె వేదమునకు వ్యాఖ్యాన రూపమైనది. దేవలోకమందు దేవతలే మననము సేయుచున్న ఈ భాగ వతమును సజ్జనులయందలి దయచే బాదరాయణుఁడు భూలోకము నకుఁ దెచ్చెను. ఈ ఫలము వేదవృక్షమునుండి రాల్పఁబడలేదు. స్వయ ముగ నదియే పక్వమై రాలినది. బ్రహ్మాండపురాణము నుండి మధ్వా చార్యు లీ శ్లోకము లుదాహరించినారు—

ధర్మపుష్పస్త్వర్థపత్రః కామపల్లవసంయుతః,
మహామోక్షఫలో వృక్షో వేదోఽయం సముదీరితః.

శాతితాని ఫలానీహ కృష్ణద్వైపాయనేన తు,
భారతాదీని యానీహ తథా భాగవతం భువి.

అర్ద్రీకృతాని యానీహ శుకప్రభృతిభి ర్జనైః,
ఖ్యాపయద్భిః గురుప్రోక్తాన్ వేదార్థాన్ గ్రంథనిష్ఠితాన్.

కానిచి ద్దర్శయామాస వృక్షస్యాగ్రే ఫలాని తు,
వ్యాచక్షమాణో వేదార్థం భగవాన్ లోకపూజితః.

ఏతేషా మథకేషాం వా రసాన్ పిబత సజ్జనాః,
ఆమోక్ష న్మహతీ తృప్తిః అహో! మే పశ్యతో భవేత్.

వేద మనునది మహావృక్షము. ధర్మమే దాని పుష్పము. అర్థమే ఆకులు. కామమే చిగురు, మోక్షమే దానిఫలము. భారతాది పురాణములు భాగవతము ఆ వేదవృక్షమునుండి వేదవ్యాసుఁ డుద్ధృతీకరించిన ఫలములు. శుకాదులు సద్గురువులవలె వానియందున్న వేదార్థములను వివరించి వ్యాఖ్యానించిరి, అర్ద్రము లొనర్చిరి. ఈ మాత్రమేగాదు. వ్యాసుఁడు మూలరామాయణము పంచరాత్రము మొదలైన ఫలములను గూడ రాల్చెను. అవి వీనికన్నను మొదటే యుండినవి. వానిని వ్యాసరచితములైన యితర గ్రంథములను మోక్ష పర్యంతము మోక్షమునందును సజ్జనులు పాన మొనర్పవలెను. భగవత్ప్రీతియే భాగవతశ్రవణఫలము.

వేదకల్పవృక్ష విగళితమై శుక ముఖసుధాద్రవమున మొనసియున్న,
భాగవతపురాణ ఫలరసాస్వాదన పదవిగనుఁడు రసికభావవిదులు.

వేదకల్పవృక్ష విగళితమై, వేద మనెడు కల్పవృక్షము నుండి జాఱినదై, శుకముఖ=శుకమహర్షి యొక్క ముఖమందలి, సుధాద్రవమునన్=అమృతద్రవముచేత, మొనసియున్న=నిండియున్న, భాగవత

పురాణ=భాగవతపురాణమనెడు, ఫలరసాస్వాదనపదవిన్=ఫలరసము యొక్క ఆస్వాదనమనెడు మహాభాగ్యమును, రసికభావవిదులు=రసికమైన భావములను గుర్తించి, అనుభవింపఁగల ధన్యులు, కనుఁడు=పొందుఁడు, విగళితము=దానియంత కదేజారినది, ఎవరును బలవంతముగ రాల్చినది గాదని యర్థము. ఆ భాగవత ఫలములో శుకమహర్షి తనవ్యాఖ్యాన మనెడు నమృతమును నింపినాఁడు. మూలమందున్నట్లు శుకముఖమునుండి గళితము గాలేదు. శుకమహర్షియే తన వివరణ మనెడు నమృతము నింపి యార్ద్రి మొనర్చి పరీక్షిత్తునకుపదేశించెను. వేద మనెడు కల్పతరువునుండి నేరుగా నీపండు క్రిందఁబడలేదు. శ్రీమన్నారాయణమూర్తినుండి బ్రహ్మశాఖపైఁ బడ్డది. అక్కడనుండి నారదశాఖనందికొన్నది. అటునుండి పారాశర్యుఁడనెడి కొమ్మపై; అచట శుకముఖమునకుఁజిక్కినది. ఆ ఫలమున కాశుకమే తన చంచువుచేత నమృతనిష్క్రమణార్థము ద్వారము నొనర్చినది. శుక మాస్వాదించుటతో నా ఫల మింకను మధుర మైనది. సూతుఁడు మొదలైన సద్గురువులను కొమ్మలపైఁబడి భూలోకమునకు వచ్చినది. గురుపరంపర లేనిదే కేవల బుద్ధిబలముచేత భాగవతము నర్థ మొనర్చికొనుట కష్టము. భాగవతపురాణము వేదమువలెనే నిత్యము.

పురాణం సర్వశాస్త్రాణాం ప్రథమం బ్రహ్మణా స్మృతమ్,
అనంతరం చ వక్త్రేభ్యో వేదాస్తస్య వినిర్గతాః.

పురాణ మేక మే వా సీ త్తదాకల్పాంతరే ఽనఘ,
త్రివర్గ సాధనం పుణ్యం శతకోటి ప్రవిస్తరమ్.

అంగాని చతురో వేదాః పురాణన్యాయ విస్తరమ్,
మీమాంసా ధర్మశాస్త్రం చ ప్రతిగృహ్య మయా కృతమ్.

ప్రవృత్తి స్సర్వశాస్త్రాణాం పురాణస్య తతో నృప,
వ్యాసరూప మహం కృత్వా సంహరామి యుగే యుగే.

చతుర్లక్షప్రమాణేన ద్వాపరే ద్వాపరే సదా,
తథాఽష్టాదశధా కృత్వా భూర్లోకేఽస్మిన్ ప్రకాశ్యతే.
అద్యాఽపి దేవలోకేఽస్మిన్ శతకోటి ప్రవిస్తరమ్,
తదర్థోఽత్ర చతుర్లక్షం సంక్షేపేణ ప్రకీర్తితమ్.

(మత్స్య....50 అధ్యా.)

పై వాక్యములు మత్స్యమూర్తి చెప్పినవి. వానితోఁ బురాణములనాదియని యేర్పడుచున్నది.

ఫలరసాస్వాదనపదవి: మూలమందు ఫలం రసం అను రెండు శబ్దము లున్నవి. రసరూపమైన ఫలమని శ్రీధరుల వ్యాఖ్య. దానినే తక్కినవారుగూడ ననుసరించిన ట్లున్నది.

హేయాంశమే లేదని చెప్పుటకు రసరూప మన్నాఁడు. గళితమైన రసము ద్రావుటకు బనికిరాదు గనుక 'ఫల' మన్నాఁడు అని వ్యాసరచనను సమర్థించుటకు శ్రీధరుఁడు కొంచెము శ్రమపడెను. పైఁగా 'రసవత్తు' అని యర్థము వచ్చును గనుక మతు బర్థమున కవకాశ మున్నది. అది రానిదానికి 'వివక్ష' యను నొకకారణము నాశ్రయించి వ్యాకరణమును దృప్తిపఱచుటకై యాతఁడు గష్టపడెను. ఈ బాధను గమనించిన యమాత్యుఁడు 'ఫలరస' మను షష్ఠీతత్పురుషముగాఁ జమత్కార మొనర్చినాఁడు. ఇందులోఁ గూడ నాతఁడు 'రస' శబ్దమును విడువలేదు. ఫలమునుగూడఁ జేర్చికొన్నాఁడు. పోతన్న యి ట్లొనర్చుటతో ననేకక్లిష్టవ్యాఖ్యానములకుఁ జోటులేకపోయినది. మూలములో 'రసికాః భావుకాః' అని విడివిడిగా పదము లున్నవి. రసికశబ్దమును భావమునకుఁ బోతన్న విశేషణ మొనర్చెను. రసికమైన భావముల నెఱిఁగిన వారని తాత్పర్యము. భక్తియోగు లన్నమాట. ఈ మాటతో జ్ఞానకర్మయోగుల కిందు తావులేదని తేలినది. భక్తియోగ మడుగడుగునను రాసిక్యముతోఁ గూడికొన్నది. భావములలోని రాసిక్యమును హృదయార్ద్రిత నుపాసించు భక్తి

యోగులే యెఱుఁగుదురు. శుకముఖ సుధాద్రవము 'ఫలరసాస్వాద నము' రసికభావవిదులు.— ఈ మూఁడును బోతనామాత్యుఁ డొనర్చిన సమర్థవంతములైన మార్పులు.

నైమిశేఽనిమిష క్షేత్రే మునయ శ్శౌనకాదయః
సత్రం స్వర్గాయ లోకాయ సహస్రసమ మాసత. 4

త ఏకదా తు మునయః ప్రాత ర్హుతహుతాగ్నయః,
సత్కృతం సూత మాసీనం పప్రచ్ఛు రిద మాదరాత్. 5

ఋషయ ఊచుః:

త్వయా ఖలు పురాణాని సేతిహాసాని చానఘ,
ఆఖ్యాతా న్యప్యధీతాని ధర్మశాస్త్రాణి యాన్యుత. 6

యాని వేదవిదాం శ్రేష్ఠో భగవాన్ బాదరాయణః,
అన్యేచ మునయ స్సూత! పరావరవిదో విదుః. 7

వేత్థత్వం సౌమ్య! తత్సర్వం తత్త్వత స్త దనుగ్రహాత్,
బ్రూయు స్స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య గురవో గుహ్య మప్యుత.8

అనిమిషక్షేత్రే=వైష్ణవక్షేత్రమైన, నైమిశే=నైమిశారణ్యమందు, శౌన కాదయః=శౌనకుఁడు మొదలైన, మునయః=మునులు, స్వర్గాయ లోకాయ= స్వర్గవాసులైన దేవతలచేత నుతింపఁబడు హరింజేరుకొఱకు, సహస్రసమం= వేయివర్షములు పర్యాప్తముగాఁగల, సత్రం=సత్రయాగమును, ఆసత=చేయ దొరకొనిరి, తే మునయః=ఆ మహర్షులు, ఏకదాతు=ఒకానొకనాఁడు, ప్రాతః= ప్రాతఃకాలమందు, హుతహుతాగ్నయః=నెరవేర్పఁబడిన, నిత్యనైమిత్తికహోమ ములు గలవారై, సత్కృతం=గౌరవింపఁబడి, ఆసీనం=ఆసనోపవిష్టుఁడైన, సూతం=సూతునిగూర్చి, ఇదం=ఈ విషయమును (ఇట్లుగా), ఆదరాత్=ఆదర ముతో, పప్రచ్ఛుః=ప్రశ్నించిరి, ఋషయ ఊచుః=ఋషు లన్నారు, అనఘ!= పాపములేని వాఁడా! త్వయా=నీచేత, సేతిహాసాని=ఇతిహాసములతోఁ గూడికొన్న పురాణాని=పురాణములు, ఉత=ఇంకను, యాని ధర్మశాస్త్రాణి=ఏ ధర్మశాస్త్ర

ములు గలవో అవియును, అధీతాని=చక్కఁగా నభ్యసింపఁబడినవి, ఆఖ్యాతాని చ=వ్యాఖ్యానింపఁ బడినవిగూడ, విదాం=జ్ఞానులలో, శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుఁడైన, భగవాన్ బాదరాయణః=భగవంతుఁడైన వేదవ్యాసుఁడును, యాని=ఏ విషయములను, వేద=తెలియునో, పరావరవిదః=సగుణ నిర్గుణ బ్రహ్మల తత్త్వమును గూర్చి, అన్యేచ మునయః=తక్కిన మునులును, యాని విదుః=ఎయ్యవి తెలిసికొన్నారో, హే సౌమ్య ! సూత !=ఓ సౌమ్యుఁడవైన సూతా! తత్సర్వం=ఆ సమస్త విషయ గణమును, తదనుగ్రహాత్=వారి యనుగ్రహమువలన, త్వం=నీవు, వేత్థ=తెలిసికొన్నావు, గురవః=గురువులు, స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య=తమయందు ప్రేమగల శిష్యునకు, గుహ్య మపి=రహస్య విషయమును గూడ, బ్రూయుః ఉత=స్పష్టముగాఁ జెప్పుదురు గదా !

విష్ణుక్షేత్రమైన నైమిశారణ్యమందు, శౌనకాది మహర్షు లందరును జేరిరి. వారు స్వర్లోక గీయమానుండైన, హరిం జేరుకొఱకు, సహస్రవార్షికమైన సత్రయాగము నొనర్చుచున్నారు. ఒకనాఁడు వారి కడకు సూతుఁ డేతెంచెను. అతనిని వారు అర్ఘ్యపాద్యాదులతో నర్చించి, సుఖాసీనునిఁ జేసిరి. వారిట్లు ప్రశ్నించినారు. 'ఓయీ ! సూతా ! పాపదూరుఁడవు. వ్యాస భగవానునిచెంత సమస్తపురాణము లభ్యసించితివి. ఇతిహాసములు చదివితివి. ధర్మశాస్త్రములు అధ్యయన మొనర్చితివి. కేవలాధ్యయనము గాదు. వానిని పలుమాఱు వ్యాఖ్యానించితివి. భగవంతుఁడైన బాదరాయణున కెన్ని విషయము లవగతములో నన్నియు నీకుఁ దెలియును. అతని హృదయమం దట్టి స్థానమును నీవు ప్రేమబలమున సంపాదించుకొంటివి. పరావరవిదులైన యితరమహర్షులకుఁ దెలిసిన విషయములుగూడ నీ వెఱుఁగుదువు. ఎట్లెఱుఁగవలెనో అట్లే యెఱుఁగుదువు. వారికి నీయందుఁగల వాత్సల్య మట్టిది. భక్తిగల శిష్యునకు గురువులు రహస్యార్థములను గూడ బోధింతురు గదా !.

శ్రీధరవ్యాఖ్య :

ఇంతకుముందు వ్యాసభగవానుఁడు శ్లోకత్రయముతో విశిష్ట ఇష్టదేవతాస్మరణ మొనర్చినాఁడు. ప్రారంభింపఁ బోవు శాస్త్రము

నందలి విషయప్రయోజనాది వైశిష్ట్యమును దెలిపినాఁడు. భాగవతము సుఖసేవ్య మనియు నిరూపించినాఁడు. ఈ రీతిగా శ్రోతల నభిముఖుల నొనర్చికొని శాస్త్రము నారంభించుచున్నాఁడు. బ్రహ్మదేవుఁ డొకసారి మనోమయమైన చక్రమును వదలెను. ఎందుకు? మహర్షులు తమ తపస్సుల కనువైనచోటుఁ దెలుపుమని ప్రార్థించినారు. అతఁడీ మనోమయ చక్ర మెక్కడ శీర్య మగునో అది మీ కర్హమైన చోటని యా చక్రమును వదలెను. వాయుపీయమం దీ వృత్తాంత మున్నది.

ఏత న్మనోమయం చక్రం మయా యత్ర విసృజ్యతే,
యత్రాస్య శీర్యతే నేమిః స దేశ స్తపస శ్శుభః.

ఇత్యుక్త్వా సూర్యసంకాశం చక్రం సృష్ట్వా మనోమయమ్,
ప్రణిపత్య మహాదేవం విససర్జ పితామహః.

తేఽపి హృష్టతమా విప్రాః ప్రణమ్య జగతాం ప్రభుమ్,
ప్రయయు స్తస్య చక్రస్య యత్ర నేమి ర్వ్యశీర్యతే,
తద్వనం తేన విఖ్యాతం నైమిశం మునిపూజితమ్.

నేమి విరిసినచోటు నేమిశం. నేమిశమే నైమిశ మైనది. కొందరు 'నైమిష' మను పాఠమును జదువుచున్నారు. వరాహపురాణమందు తద్వివరణము వచ్చును. గౌరముఖుఁడను ఋషితో భగవంతుఁ డనుచున్నాఁడు—

ఏవం కృత్వా తతో దేవో మునిం గౌరముఖం తథా,
ఉవాచ నిమిషేణేదం నిహతం దానవం బలమ్.

అరణ్యేఽస్మిన్ తత స్త్వేత న్నైమిషారణ్య సంజ్ఞితమ్,
భవిష్యతి యథార్థం వై బ్రాహ్మణానాం విశేషకమ్.

మహావిష్ణు వన్నాఁడు. ఇక్కడ నిమిషమునను మహాముని చేత దానవబలము సంహరింపఁ బడినది. నాటినుండి దీనిపేరు నైమిషారణ్య మయ్యెను. ఇది దివ్య తపోభూమి యైనది.

అనిమిషే క్షేత్రే=అనిమిషుఁ డనఁగా శ్రీవిష్ణువు. అలుప్తదృష్టి యైన దానివలన దేవతలకు రెప్పలుండవు గనుక నతఁడలుప్త దృష్టి యైనాఁడు. పైఁగా శౌనకాదులు 'క్షేత్రేస్మిన్వైష్ణవే వయం' అను చున్నారు. ఈ వైష్ణవక్షేత్రమందు అనియర్థము. 'స్వర్గాయలోకాయ' స్వః స్వర్గే గీయత ఇతి, స్వర్గాయో హరిః, స ఏవ లోకః=భక్తానాం నివాసస్థానం తత్ప్రాప్తయే ఇత్యర్థః, స్వర్గవాసులచేత గీయమానుఁడు స్వర్గాయుఁడు- శ్రీమహావిష్ణువు. అతఁడే లోకము. అనఁగా భక్తులకు నివాసస్థానము, అతనినిఁ బ్రాపించుట కొఱకు అని తాత్పర్యము, సత్రం=సత్రయాగము.

సత్ర మాచ్ఛాదనే యజ్ఞే సదా దానే వనేఽపి చ.

అని నిఘంటువు, హుతహుతాగ్నయః=ఇచ్చట రెండు హుత శబ్దము లున్నవి. మొదటిహుతము నిత్యకర్మములకు రెండవ హుతము నైమిత్తిక కర్మములకు; నిత్యనైమిత్తిక హోమములు సాకల్యముగాఁ దీర్చి' అని యర్థము. ఇతిహాసములు మహాభారతాదులు. ఇతి+హ+ఆస అని వ్యుత్పత్తి. 'ఒకనాఁ డిట్లు జరిగెనుగదా! అని యర్థము. వంశీధరుఁడు వరాహపురాణమందు 'బ్రాహ్మణానాం విశేషకం' అను శ్లోకము నిట్లు వ్యాఖ్యానించుచున్నాఁడు. విశేషక మనఁగా వైశిష్ట్యా పాదకము. ఎక్కడ సాధకుఁడు కామాదులను శీఘ్రముగా జయించు టకు శక్తుఁడగునో అక్కడనే నివసింపవలెనని తాత్పర్యము. మొదలు శౌనకాదులకు సకామ పరత్వమేయుండెను. అప్పుడు రోమహర్షణునితో వారికి సంబంధ మేర్పడినది. అతఁడు నానాపురాణములు శాస్త్రములు మొదలైన వానిని వ్యాఖ్యానించెను. వానిని వారు తీవ్రముగా మనన మొనర్చిరి. దానితో జిజ్ఞాస యేర్పడెను. పిదప సాధువైన యుగ్రశ్రవ సునితోడి సంబంధము. దానితో భక్తిరసమునందు స్పృహ యేర్పడి నది. వారే యనుచున్నారు.

కర్మణ్యస్మి న్ననాశ్వాసేఽ ధూమధూమ్రాత్మనాం భవాన్,
ఆపాయయతి గోవిందపాద పద్మాసవం మధు.

ఓ సూతుఁడా! మే మశాశ్వత కర్మ లొనర్చుచుంటిమి. మా మనస్సులు ధూమముచేత ధూమ్రము లైనవి. ఇట్టి వారిలో గోవింద పాదపద్మాసవమును బంచితివి.

ఆ తరువాత జిజ్ఞాసయును శిథిలమై పోయెను. భక్తియందుఁ బరిశ్రమ మేర్పడినది. స్వర్గార్థకమైన సత్త్రయాగము విషమే యైనది. అనఁగా నప్రధానమై పోయినది.

వారే 'కథాయాం సక్షణా హరేః' అనుచున్నారు. మేము భాగవతకథయందు సావధానచిత్తులమై యున్నాము. భాగవతశ్రోత లైన వారియందు కర్మనిష్ఠ గళితమై పోయెను. భక్తిప్రభావ మెచ్చినది. శుకులు గూడఁ 'బరినిష్ఠితోఽపి నైర్గుణ్యే' నిర్గుణబ్రహ్మానుధ్యాన మునందు రతులు. కాని భాగవతభక్తి వారి నాయగడ్డ నుండి వెలికీడ్చినది. 'స్వర్గాయ లోకాయ' విష్ణులోకమైన వైకుంఠమున కని యర్థాంతరము.

బహుభ్యో దీయతే యత్ర తృప్యంతి ప్రాణినో బహు,
కర్తారో బహవో యత్ర తత్సత్రమభిధీయతే. అని

నీలకంఠుని గచ్ఛద్వ్యాఖ్య:

ఎక్కడ ననేకులకు దాన మీయఁబడుచున్నదో పలు ప్రాణు లెందుఁ దృప్తిపడుచున్నవో దేనియందుఁ గర్తలుకూడ ననేకమందియో యదియే సత్త్రము. భారతమునందు నీలకంఠుఁ డీ శ్లోకము నుదాహరించినాఁడు-

శౌనక స్య కులపతేః సత్రే ద్వాదశవార్షికే

అనునది సందర్భము. అక్కడ సత్రము ద్వాదశవార్షికము సాఁగినదని యున్నది. భాగవతము సహస్రసమ మనుచున్నది. ఈ

విరోధ పరిహార మెట్లు? దీనిని వంశీధరుఁడు చమత్కారముగా సమర్థించెను. 'ద్వాదశ' యనుదానికి 'ద్వాభ్యాం బిందుభ్యాం అధికా దశేతి ద్వాదశ' అని యతని విగ్రహము. అనఁగా పదిపైన రెండు సున్నలని యర్థము. లేక కల్పాంతరాపేక్షతో సమర్థింపవచ్చు నని వేఱు సమాధానము. మూఁడవ సమాధాన మిది. 'యో మాసస్సం వత్సరః' అని వివరణము. అనఁగా సహస్రమాసిక మన్నమాట. ఈ విషయము నీలకంఠుఁడే భారత వనపర్వమందు ముప్పదియైదవ యధ్యాయములో 'మాసః ప్రతినిధిః' అనుచో నుదాహరించినాఁడు. శౌనకః = 'శౌనస్సర్వ వివేకస్స్యాత్' అని లీలావతి సర్వవివేకము గలవాఁడు శౌనకుఁడు. సర్వవివేకము భగవద్భక్తులకే సిద్ధించును. సర్వవ్యాపియైన భగవంతుని యాథార్థ్యముగా గ్రహించువారు వారే గనుక భగవద్భావ రసికుఁడైన మునివరుఁడు శౌనకుఁడు లేక శునకుని కొడుకు శౌనకుఁడు.

శునక శ్శౌనకో యస్య బహ్వృచః ప్రవరో మునిః

అని నవమస్కంధము. ధర్మశాస్త్రము లనఁగా మను యాజ్ఞవల్క్యాది స్మృతులు.

మన్వాద్యా స్స్మృతయో ధర్మశాస్త్ర మిత్యభిధీయతే

'అధీతాని' అని చెప్పుటవలనఁ బురాణాదులు వేదములవంటివి గనుక గురుముఖముగనే పఠింపవలెనని సూచితమైనది. భగవాన్ బాదరాయణః = వ్యాసుఁడు నారాయణావతారము. అందుచే భగవంతుఁడు 'బదరీణాం సమూహో బాదరం తదుపలక్షితం అయనం నివాసస్థానం యస్యసః = బదరీవృక్షములచే నిండిన వనమే వ్యాసుని నివాసస్థానము.

తస్మిన్ స్వ ఆశ్రమే వ్యాసో బదరీ షండమండితే

అని భాగవతము. 'బదరీ తరుషండ మండలాంతర సరణిన' అని పెద్దన. 'వాదాన అనీశ్వర వాదాదిన రీణాతి హినస్తీతి బాదరా

యణః' అని వేఱు వ్యుత్పత్తి. 'రీ=గతిపోషణయోః' అని ధాతువు. అనీశ్వరవాదములను ఖండించువాఁడని యర్థము. సూత!=పౌరాణికా! అని సంబుద్ధి. 'సూతాః పౌరాణికాః ప్రోక్తాః పురాణం సర్వసంగ్రహః' అని ధరణిదేవుఁడు.

'నైమిశం' అని పాఠము గూడ నున్నదని వీరరాఘవీయ వ్యాఖ్య. 'నిమిశం త్యత్ర మహర్షయ ఇతి నిమిశమ్. నిమిశమేవ నైమిశమ్', మహర్షులు నివసించుచోటని యర్థము. స్వర్గ మనఁగా నిరతిశయానందము. అట్టి లోకము పరమపదము, వైకుంఠము.

స్వర్గోలోకోఽత్ర పరమపద మేవ. అనంతే స్వర్గేలోకే ఽజయ్యే ప్రతితిష్ఠతి. స్వర్గే లోకే అమృతత్వం భజంతి.

స్వర్గమందు నిరతిశయానందము. దానికన్న నధికమైన లోకము పరమపదము.

ఇక్కడ సత్ర మనఁగా బ్రహ్మసత్ర మని భావము. దాని లక్షణము శ్రుతిగీతయం దిట్లున్నది-

తుల్యశ్రుత స్తపశ్శీలా తుల్యస్వీయాది మధ్యమాః,
అపి చక్రుః ప్రవచనం ఏకం శుశ్రూషవోఽపరే.

హుతహుతాగ్నయః అనుదాని కితని వ్యాఖ్యాన మీ క్రిందిది-

హుతేన హోమార్హద్రవ్యేణ పయస్సర్పిరాది సాధనేన
హుతా అగ్నయః ఆహవనీయాదయః యై స్తథా భూతాః.

హోమద్రవ్యములు పయస్సర్పిరాదులు. అవే హుతః వానిచేత ఆహవనీయాదుల నర్చించి యని యర్థము. 'వేద అని యతఁ డొక్కతే పద మొనర్చినాఁడు. 'స్వరూపతః అవ పర్యంతార్థతశ్చ వేదం విదంతీతి వేదవిదః'- స్వరూపముతోను స్థానపర్యంతముగను వేదముల నెఱిఁగినవారు. 'పరావరవిదః', పరఁ

పరమాత్మతత్త్వం; 'అవరం ప్రకృతిపురుషతత్త్వం తద్విదః'; ప్రకృతి పురుషతత్త్వమును దెలిసినవారు.

శుకదేవుఁడు స్వర్గాయ లోకాయ అనుదానిని వ్యాఖ్యానించుచు స్వర్గశబ్దమునకు భగవల్లోకమని యర్థము చెప్పెను. అది సత్యలోకమునకుఁ బైనున్నదని ముద్గలోపాఖ్యానము.

బ్రహ్మణ స్సదనా దూర్ధ్వం తద్విష్ణోః పరమం పదమ్,
శుద్ధం సనాతనం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మేతి యద్విదుః.

జాపకోపాఖ్యానమందును-

ఏతే వై నిరయస్తాత ! లోకస్య పరమాత్మనః,
అభయం చానిమిత్తం చ న తత్క్లేశ సమావృతమ్.
ద్వాభ్యాం ముక్తం త్రిభి ర్ముక్తం అష్టాభి స్త్రిభి రేవచ.

దీని విస్తరము వేదాంతకౌస్తుభమం దున్నదఁట. 'పరావరవిదః ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మ పరం చ యత్ శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధి గచ్ఛతి'. అవరబ్రహ్మ, శబ్దబ్రహ్మ, పరబ్రహ్మ పరమాత్ముఁడు.

వల్లభాచార్యవిరచిత సుబోధినీవ్యాఖ్య :

భాగవతమునకు పరంపరాగతములైన యే డర్థము లున్నవి. అవి కథార్థమునకంటెను భిన్నమైనవి. ఇతర టీకాకారులు వీనిని దెలియరు.

శాస్త్రే స్కంధే ప్రకరణే అధ్యాయే వాక్యరే పదే,
ఏకార్థం సప్తధాఽజానన్న విరోధేన ముచ్యతే.

ఆనందరూపుఁడైన హరిలీలలు శాస్త్రార్థములు. వానికిఁ బ్రయోజనము భక్తి యేర్పడుట. సృష్ట్యాదులు లీలలని తెలిసినపుడే భక్తి యేర్పడును. కార్య మనుకొన్నపుడు లేదు. కౌతుకముతో ననాయా

సముగాఁ జేయఁబడు కర్మ లీల. అట్టి లీలకే మహత్త్వ మేర్పడును. నిర్దుష్టత్వమును బొసఁగును. ఆ లీల ముఖ్యముగాఁ బది రీతులు.

అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణ మూతయః,
మన్వంతరే శానుకథా నిరోధో ముక్తిరాశ్రయః.

అను పైని వచ్చు భాగవతశ్లోకముతో నీ యర్థము నిరూపింపఁ బడుచున్నది. ఈ దశవిధ లీలలును మూఁడవస్కంధము మొదలుకొని పదవస్కంధము పూర్తివఱకును చెప్పఁబడును. ప్రథమస్కంధమున శ్రోతృవక్తృలక్షణము; అంగనిరూపణము ద్వితీయ స్కంధమందు; కనుక గౌణ లీలలు రెండు; వెరసి పండ్రెండు, ప్రథమస్కంధమందు హీన మధ్యమ ఉత్తమ భేదములతో నధికారి లీల నిరూపింపఁబడును. ఎందుకు? భాగవతార్థజ్ఞానమందు తారతమ్య బోధనము కొఱకు; ఈ గ్రంథమందరి కొక్కరీతిగనే యర్థముగాదు. సూతశౌనకుల కర్థ మైన దొకరీతి, నారదవ్యాసుల కవగతమైనది వేరొకపద్ధతి. శుకపరీక్షిత్తులకుఁ దెలిసినది యుత్కృష్టమైన మూఁడవపద్ధతి. కనుక నధికారినిబట్టి భాగవత మర్థమగుచున్నదని తాత్పర్యము. మూఁడధ్యాయముల యందలి ప్రశ్నోత్తరరూపములచేత హీనాధికారి తెలుపఁబడుచున్నాఁడు. 'నైమిశే అనిమిషక్షేత్రే మునయశ్శౌనకాదయః'. అక్కడఁ జేరిన మునులు యజ్ఞాదులచేఁ బరిశుద్ధులు. యజ్ఞరూప భగవదావిష్టులు. భగవత్ప్రశ్నమందుఁ బ్రథమాధికారులు. సత్రమందు ఋత్విక్కులు అధ్వర్యులు నందరు సమానులు. ఇక్కడఁ జేరిన వారందరును మంత్రద్రష్టలు. సత్రయాగము భాగవతావిర్భావమునకు ముందొకసారి జరిగినది.

విశ్వసృజః ప్రథమాస్సత్ర మాసత,

అప్పు డలౌకిక భగవదావిర్భావమే జరిగెను. శౌనకాదు లారంభించినది రెండవసారి. ఇక్కడఁ గూడ భాగవతరూపమైన భగవంతుని యావిర్భావ మేర్పడినది. ఈ విషయము ఆ మునులకు ముందే తెలి

యును. ఏకదా=హరిగాథోపగాయన కాలమని యర్థము. ఆనాఁడు సూతుఁ డఖుదెంచునని మునులకు ముందే తెలియును వా రంద రలౌకిక పరిజ్ఞాన మున్నవారు. పప్రచ్ఛుః=ప్రశ్నించిరి. భగవత్కథారసాభినివేశముతో నొకరిని మించి యొకరు ముందుపడి యడిగిరనుట. అందుకే బహువచనము. ఇక్కడవారు వేయఁబోవునవి భగవద్విషయికములైన యాఱుప్రశ్నలు. ఎందుకు? భగవంతుఁడు షడ్గుణైశ్వర్య పరిపూర్ణుఁడు గనుక, ఖలు=కదా! మే మొనర్చునది స్తుతి కాదు. యథార్థకథన మని భావము.

అనఘ!=విద్యోపజీవనమైన పాపము లేదని యర్థము. ఆఖ్యాతాన్యప్యధీతాని=తొలుత నొకసారి చదివి వ్యాఖ్యానించుట, వ్యాఖ్యానించి మరలఁ జదువుట, మరలఁ వ్యాఖ్యానము. ఇట్లు పునః పునరాఖ్యానములు జరిగినవని భావము. అందుకే వారికి విషయనివేదనమందు నిస్సందేహము. 'ధర్మశాస్త్రాణిచ అధీతాని'

ధర్మార్థకామ మోక్షాఖ్యాః చత్వారోఽర్థా మనీషిణామ్,
జీవేశ్వర విచారేణ ద్వేధా తేహి నిరూపితాః.

ఈశ్వరవిచారి శాస్త్రములు వేదములే. జీవవిచారము నాల్గింటియందు నున్నది. స్మృతులయందు ధర్మము, నీతిశాస్త్రములం దర్థము వాత్స్యాయనాదులందు కామము, సాంఖ్యాదులందు మోక్షము. జీవ విచారమునకు సంబంధించి వేదభిన్నములైన సమస్త శాస్త్రములందును పౌరాణికులైన సూతులు సమర్థులు. బాదరాయణుఁడు గుహ్యములైన విషయములు సూతున కెట్లు చెప్పెను? సూతుఁ డత్యంత తపశ్శక్తితోఁ దదధికారమును సంపాదించి కొన్నాఁడు. పరావరవిదః =పరులు బ్రహ్మాదులు. అవరులు తక్కినవారు. ఆ మునులు ఈశ్వరేచ్ఛను భూతభవిష్యత్కాల స్వరూపమును దెలిసినవారు.

గిరిధరకృతమైన బాలప్రబోధిని :

స్వర్గలోక మనఁగా నిక్కడ వైకుంఠమే. 'స్వర్యానంమేఽభి కాంక్షంతి' అని యేకాదశస్కంధమందు వైకుంఠమునకు 'స్వ' శ్శబ్దమును భగవంతుఁడే వాడఁబోవు చున్నాఁడు. లేక 'స్వర్గాయ' యనఁగా భగవదానందాంశ లాభనుకొఱకై యనియుఁ జెప్పికొనవచ్చును. కలియుగమందు సాక్షాద్భగవ దావిర్భావ మసంభవము. ఐనను నామాత్మకమైన భాగవతరూపమైన భగవదావిర్భావము జరగినది. ఆసత—ఒనర్చిరి; ఇక్కడ 'అస' ధాత్వర్థ మవివక్షితము. కేవల ప్రత్యయార్థమే వివక్షితము. 'పశోరాలభన మాలభంత', 'శ్రాద్ధం నిర్వపతి', 'పాణిగ్రహణ ముపయంతి' ఇత్యాదులందు ధాత్వర్థమును వదలిపెట్టి 'చేసిరి' అను నర్థమునే స్వీకరించుచున్నాము గదా!

విజయధ్వజవ్యాఖ్య :

> బ్రహ్మజ్ఞానేన వా ముక్తిః ప్రయాగేమరణేన వా,
> అథవా స్నానమాత్రేణ గోమత్యాం కృష్ణసన్నిధౌ.

పైది స్మృతివాక్యము. బ్రహ్మజ్ఞానము, ప్రయాగమరణము, గోమతీస్నానము— ఇవి యొకొక్కటియు మోక్షసాధనము లని తాత్పర్యము. కనుక వేఱురీతితోఁ గూడ మోక్షప్రాప్తి యగును గదా! మరి బ్రహ్మజ్ఞాన జనకమైన యీ భాగవత శ్రవణముతో నేమిప్రయోజనము? అని ప్రశ్న. బ్రహ్మజ్ఞానముననే మోక్షప్రాప్తి. కేవలకర్మతోఁ గాదని సిద్ధాంతము. కర్మచేతనే మోక్షప్రాప్తి యగుచున్నచో నక్కడక్కడ శౌనకాది మహర్షులు హరిమాహాత్మ్యమును గూర్చి ప్రశ్నించుట వ్యర్థ మగును. కర్మ జ్ఞానప్రాప్తికిఁ గారణము. ఈ విషయమును దెలుపుటకే యీ ప్రారంభము. అంతేకాదు; తన శిష్యు లందఱును భాగవతశ్రవణము చేసినవారే యని చెప్పుటకే వ్యాసుఁడిట్లారంభించినాఁడు. భాగవతముఁ జదువు వారికిని వినువారికిని మహాపుణ్యమును

బ్రాపింపఁజేయుననుటకే శౌనకాదులప్రశ్న. సూతసమాధానముతో భాగవత మారంభింపఁ బడుచున్నది. నైమిషే=నిమిషులను మహర్షు లిందుఁ దపమొనర్చిరి. అందుచే 'నైమిషము'. ఆ మహర్షు లారగించుటకుఁ దగిన ఫలములుగల వృక్షములుగల దగుటచేతను నైమిషము. ఇచ్చట శ్రీనృసింహమూర్తి మొదలైన దేవతలు వసింతురు. 'మునయ శ్శౌనకాదయః' అనిగాక 'ఋషయశ్శౌనకాదయః' అని పాఠము. మహర్షులు త్రికాలజ్ఞులు మంత్రద్రష్టలు శౌనకాదులట్టివారు. 'స్వర్గాయ లోకాయ'=1. స్వర్గవాచ్యుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువు నివసించునది, 2. సర్వకాలములందును నానంద జ్ఞానములే దేహమైన శ్రీమహా విష్ణువుండునది. 3. స్వర్శబ్దవాచ్యుఁడైన విష్ణువును బొందించెడి లేక జ్ఞాపకమెలయించెడి వైకుంఠమునుబొందు నుద్దేశ్యముతో ననియర్థము. సత్రం=సజ్జనులను గాపాడునది, 2. పరమాత్మచేతనే రక్షితమైనది, 3. ప్రశస్తమైన కర్మలలోఁ బ్రశస్తమైనది. కర్మమే మోక్షసాధన మను భావమును నిరోధించుటకే వ్యాసుఁ డీ కథ నారంభించినాఁడు. దీనితో 'శివదం తాపత్రయోన్మూలనం' అని ముందుఁ జెప్పిన విషయమును గూడ సమర్థించినటు లైనది. దీనికిఁ బ్రమాణముగాఁ బద్మపురాణమం దీ శ్లోక మున్నది-

> ఆఖ్యాయికాః ప్రదర్శ్యంతే సర్వవేదేషు సర్వశః,
> ద్యోతయం త్యస్తు మహతాం తాత్పర్యం తత్ర తత్రహ.
> అలాభః పురుషార్థస్య ప్రోక్త మర్థ మృతేత్వితి,
> ద్యోతనాయ మహారాజ! శ్రద్ధావృద్ధ్యర్థ మేవ చ.

"అక్కడక్కడ శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడిన కథ లన్నియు నానా ప్రమేయ విశేషములందు మహనీయుల తాత్పర్య మేమి? యను విషయమునే ప్రపంచించును వారు చెప్పిన పద్ధతికంటె భిన్నమైన రీతిలో నీ పురుషార్థము లభింపదు" అను విషయమునే యవి సమర్థించుచున్నవి. వారు చెప్పిన రీతియందు శ్రద్ధను గూడ హెచ్చించు

చున్నవి. కనుక కథలును తాత్పర్యలింగము లనియే తెలియవలెను. పప్రచ్ఛ రిద మాదరాత్. ఇచ్చటి 'ఆదరాత్' అనుదానికి బదులుగా 'అదృతాః' అను పాఠమును వీ రాదరించిరి.

1. వినీతులైన, 2. వచ్చిన యతిథులైన సూతుల చేతను, బూజితులైన, తే ఋషయః=సత్రయాగ దీక్షితులైన యా ఋషులు దాము సర్వజ్ఞు లైనను, సత్కృతం=తమ యాశ్రయమునకు వచ్చి యోగ్యతకుఁ దగినట్లుగాఁ దమతో నుపచారము లందిన సూతునిఁ జూచి యని యర్థము. శౌనకాది మహామునులు ప్రశ్నించినది ప్రపంచ జనులయందుఁ దమకున్న దయచేతనే గాని తమ యజ్ఞతచేఁ గాదని తాత్పర్యము.

'సూత' ఇది ప్రశంసావాక్యము. తా మతనిఁ బ్రశంసించి నచో నుత్సాహవంతుఁడై హరికథాకథనము సంతోషముతోఁ జక్కగాఁ వివరింతురని ఈ పొగడ్త. అనఘ=సమస్త కార్యములను వదలిపెట్టిన వాఁడా! భగవాన్=శ్రీమన్నారాయణుని యవతారమైన వ్యాస మహర్షి, పరావరవిదః=సర్వోత్తమత్వమును తదితరమైన యస్వతంత్ర తత్త్వమును జక్కగా నెఱిఁగినవారు. గడచిపోయిన విషయములను ముందు రాఁగల విషయములను దెలిసిన బ్రహ్మాదులు శుకాదులునన్న మాట. తత్త్వతః=తమ తమ యోగ్యతకుఁ దగినట్లుగాఁ దమ తమ జీవస్వరూపమున కనుగుణముగా నని తాత్పర్యము.

ఓయి సూతుఁడా! సర్వజ్ఞుఁడైన బాదరాయణుఁడు రచించిన భారతాదులైన ఇతిహాసములను, పురాణ, ఉపపురాణములను జక్కఁగా దెలిసినవాఁడవు. మను, యాజ్ఞవల్క్యాది రచితములైన ధర్మశాస్త్రాదు లందును మేటు రివి. వ్యాసుఁడు, బ్రహ్మాద్యపరోక్షజ్ఞానులు మొదలైన వారి యనుగ్రహముచేత నీ యోగ్యతకుఁ దగినట్లు వేదభిన్నములైన పౌరుషేయ గ్రంథముల నన్నిటిని జదివి వ్యాఖ్యానించిన వాఁడవు. కనుక మా ప్రశ్నములకు సరియగు నుత్తరమిచ్చు సామర్థ్యము నీకుఁ

గలదు అందుచే నీ వెఱింగిన పురాణాదులలో ముముక్షుజీవుల కేది ముఖ్యముగా శ్రేయస్సాధన మని తెల్పఁబడినదో దానిని యుపక్రమము మొదలైన తాత్పర్యలింగములతో నిష్పక్షపాతమైన దృష్టితో నీవు తీర్మా నించికొన్న దానిని స్పష్టముగా మాకు నిర్వచింపు మని తాత్పర్యము. ఇందుపై నీ భాగమునకుఁ జెందిన పోతనామాత్యుల రచన వ్యాఖ్యా నింపఁ బడుచున్నది. వ్యాసుఁడు నైమిశే అనిమిష క్షేత్రే అని నైమిశా రణ్యమును సూచింపఁగాఁ బోతన్న యీ యరణ్యమును విస్తృతముగా వర్ణించినాఁడు.

పరమభాగవతుఁడైన పోతనామాత్యుఁడు వ్యాసకృతము మోక్ష ప్రదము నగు భాగవతము నాంధ్రీకరింపఁ బూని స్తుతిరూపమైన మంగళాచరణము నొనర్చుచున్నాఁడు.

శా. శ్రీకైవల్యపదంబుఁ జేరుటకునై చింతించెదన్ లోక ర
క్షైకారంభకు భక్తపాలన కళాసంరంభకున్ దానవో
ద్రేకస్తంభకుఁ గేళిలోలవిలసద్దృగ్జాల సంభూత నా
నాకంజాత భవాండకుంభకు మహానందాంగనా డింభకున్.

లోకరక్షైకారంభకున్ = లోకరక్షణమే ప్రధానలక్షణముగా గల ట్టియు, భక్తపాలన కళాసంరంభకున్ = భక్తులను రక్షించుటయే మహా యత్నముగాఁ గలిగినట్టియు, దానవోద్రేక స్తంభకున్ = రాక్షసుల యార్భాటమును దొలఁగింపఁ జేయునట్టియు, కేళిలోల .... భవాండ కుంభకున్ = లీలార్థముగాఁ బ్రసరింపఁ జేసిన కటాక్షమాత్రముచేతనే ఏర్పడిన యనేక బ్రహ్మాండములు గలిగినట్టియు, మహానందాంగనా డింభకున్ = నంద యశోదల యింటిముగింటి శిశువుగాఁ బారాడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మను గూర్చి శ్రీకైవల్యపదంబుఁ జేరుటకునై మంగళ కరమైన కైవల్యముఁ జేరు ప్రయోజనము కొఱకు, చింతించెదన్ = ధ్యానింతును.

తాత్పర్యము: మోక్షమును బొందుటకొఱకుఁ గృష్ణపరమాత్మను ధ్యానింతును. తక్కిన వన్నియుఁ గృష్ణపరమాత్మకు విశేషణములు. కృష్ణపరమాత్మ ధ్యానమునకు మోక్షము ప్రయోజనము. ధ్యానరూపమైన చింతయే సాధన. పోతనామాత్యుని భాగవతమునకుఁ గృతిభర్త పోతనామాత్యుఁడే. భాగవత ప్రతిపాద్యమైనవస్తువు గూడ పరమాత్ముఁడే. 'వేద్యం వాస్తవ మత్రవస్తు శివదమ్' అని వ్యాసభగవానుఁడే పైని చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. కనుక నీ మొదటి పద్యములో పోతన్న నమస్కారముతో పాటు వస్తునిర్దేశము గూడ ఎంతో నిపుణముగఁ గావించియున్నాఁడు. ఈ పద్యమున నమస్కరింపఁబడు వాఁ డెవ్వఁడు? మహానందాంగనాడింభకుఁడు. భాగవతమునందలి స్కంధములలో నెల్ల గథావిషయమందే గాక రసవిషయమందును దశమస్కంధము మహోదాత్తమైనది. నందాంగనాడింభకుఁడైన కృష్ణుని లీలాచరిత్రమే యందలి వస్తువు. ఈ మాట దశమస్కంధ కథనంతయు రేఖామాత్రముగ సూచించుచున్నది. భాగవత కథయంతయు దశమస్కంధ పరిపోషణకే. 'దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం' అని వ్యాసభగవానుఁడే వాడినాఁడు. భగవంతుఁడు ప్రపంచములో నెందు కవతరించెను? భక్తులను రక్షించుటకు; వారిని బాధించు దుష్టులను శిక్షించుటకు. భాగవతమందలి కథ లన్నియు సామాన్యముగా నీ ప్రయోజనమును సాధించుటకే. 'భక్తపాలన కళాసంరంభకు, దానవోద్రేకస్తంభకు' అను నీ రెండు విశేషణములును భాగవతకథల నర్థమునకు పైఁగా తమయందు దిమిడ్చికొన్నవి. 'కేళిలోల .... కుంభకుక్షి' లీలావలోకన మాత్రముచేతనే బ్రహ్మాండము లన్నియు సృజించినవాఁడు. ఇది పురాణములలో నొకటైన సర్గమున కుపలక్షణము. ఇతర కవులు కీర్తికో, అర్థమునకో కవిత్వములు వ్రాయుదురు. కాని పోతన్న వాంఛించిన ఫలము వేరు. పునర్జన్మలేని కైవల్యపద **మాతనికిఁ** గావలసినది. భాగవతపఠన ప్రయోజనము గూడ నిదియే.

తొలివాక్యమందే యాతఁడు తన యభిలాషను, పాఠకులు వాంఛింపఁ దగిన ఫలశ్రుతినిగూడఁ జక్కఁగా సూచించినాఁడు. కావ్యారంభమున 'శ్రీ' శబ్దప్రయోగము, మ గణము రెండును మంగళ ప్రదములు. పోతన్న ఇందులో మూఁడు విధములైన విశేషణము లుపయోగించి నాఁడు. భక్తపాలన కళాసంరంభకున్-దానవోద్రేకస్తంభకు-మహా నందాంగనా డింభకున్ ఈ మూఁడును ఆతని విభవావతారమునకు సంబంధించినవి. 'లోకరక్షైకారంభకున్' అనునది లీలగా మాయను స్వీకరించిన పరమేశ్వరుని యవస్థను సూచించును. పరమేశ్వరుఁడు స్వాంశ యగు మాయను స్వీకరించినపుడు ఒకఁడే ముత్తెఱఁగులుగా నగుపించును. అపుడు సత్త్వగుణప్రధానమగు మాయ నంగీకరించి విష్ణువై ప్రపంచమును రక్షించును. శివుఁడై లయింపఁ జేయును. బ్రహ్మయై సృజించును. 'కేళిలోల.... ....కుంభకున్' అను విశేషణ ముతో భాగవతప్రతిపాద్యమైన 'సత్యం-పరం' అనెడు భగవత్తత్త్వము నకు తటస్థలక్షణము నిచ్చుచున్నాఁడు. ఇందులో రెండు బ్రహ్మసూత్ర ముల యర్థము వివరింపఁ బడియున్నది. పోతనామాత్యుఁడు సాధన చతుష్టయమును సంపూర్ణముగ సంపాదించికొన్నవాఁడు. నిత్యానిత్య వస్తువివేకము, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగము, శమాది షట్కసంపత్తి, ముముక్షుత్వము- ఈ నాల్గును సాధన చతుష్టయము. 'శ్రీకైవల్య పదంబుఁ జేరుటకునై' అనుదానిచేతఁ దన ముముక్షుత్వమును పోత రాజు సూచించెను. అది నాల్గవదియగుటచేః దక్కిన మూటిని సంపా దించికొన్నాఁ డనియే తలఁపవలెను. 'బ్రహ్మయే నిత్యము, ఇతరపదా ర్థము లనిత్యములు' అని భావించి యనుభవములోనికిఁ దెచ్చికొను టయే నిత్యానిత్యవివేచనము. మోక్షార్థియగు వానికిది యంతరంగ సాధనము. ఈ లోకమున ననుభవింపఁబడుచున్న నారీ చందన మాల్యాది భోగములందును పరమున ననుభవింపఁబడు రంభాద్యా లింగనములందును ఇచ్ఛలేకపోవుట యిహాముత్ర ఫలభోగవిరాగము,

ఇది కలుగుటకు నిత్యానిత్య వస్తువివేకము మూలము. 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే. ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితోలోకః క్షీయతే-పూర్వకర్మచేత సంపాదింపఁబడిన యీ లోక మెట్లు క్షీణించునో' పుణ్యకర్మములచేత సంపాదితములగు స్వర్గాదులు నట్లే క్షీణించును అని శ్రుతివాక్యము. శమము, దమము, ఉపరతి, తితిక్ష, శ్రద్ధ, సమాధానము- నీ యాఱును శమాదిషట్కము. మనసును నిగ్రహించుట శమము. ఇంద్రియనిగ్రహము దమము. బ్రహ్మవిషయమందుఁ దప్ప ఇతరములందు సంకల్పము లేకుండుట ఉపరతి. శీతోష్ణాదులను లక్ష్యము చేయకుండుట తితిక్ష. వేదాంతవాక్యములందును గురువాక్యములందును నమ్మకమే శ్రద్ధ. సర్వసంకల్పములను విడిచి మనసును బ్రహ్మమునందే నిలిపి శాంతినందుట సమాధానము.

పై విశేషణములతో రెండు బ్రహ్మసూత్రముల అర్థము గర్భితమైన దంటిమి. మొదటిది 'జన్మాద్యస్య యతః' అనునది. 'అస్య జన్మాదస్య యతః సః' ప్రత్యక్షము మొదలగు సర్వప్రమాణములకు గోచర మగుచు నీ ప్రపంచము గానవచ్చుచున్నది. ఇది దేనివలన జనించుచున్నదో, యెందు నిలిచియున్నదో, నశించిన పిదప యెందు లీనమగుచున్నదో అదియే పరబ్రహ్మ. ఈ ప్రపంచము నానా నామరూపములు గలది, దేశకాలాది బహువిధభేదములు గలది. కర్తలు భోక్తలు అసంఖ్యాకులు. కొందఱు సుఖమును, మఱికొందఱు దుఃఖము నను భవించుచున్నారు. ఈ ప్రపంచస్థితి మనసున కగోచరమై యనిర్వాచ్యమయి యున్నది. ఇట్టి దానిని చక్కగా నిర్వహించుచున్నాఁడు గనుక నా పరబ్రహ్మ సర్వజ్ఞుఁడుగా, సర్వశక్తియుక్తుఁడుగా నుండవలెను. 'ఇది కుండ. దీని నిట్లు చేయవలె' నని తెలిసికొన్ననే కుమ్మరి కుండలను చేయఁజాలును. కనుక బ్రహ్మము సర్వజ్ఞుఁడు. ఈ యర్థమునే వ్యాసభగవానుఁడు 'అర్థేష్వభిజ్ఞః-స్వరాట్' అను రెండు పదములచే సూచించియున్నాఁడు.

ఇక్కడ పూర్వపక్షము: మీరు సూత్రార్థమును 'జన్మస్థితిభంగం యతః సర్వజ్ఞా త్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః' అని నిరూపించితిరి. ఇంత లక్షణ మనవసరము. ప్రపంచ మెవనినుండి పుట్టుచున్నదో అతఁడే బ్రహ్మ యన్నచోఁ జాలును. ప్రపంచోత్పత్తికి రెండవ కారణము లేదనియే గదా మీ మతము? పైఁగా భావవికారము లా ఉన్నవి. 'దేహో జాయతే అస్తి వర్ధతే విపరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతి (యాస్కసూత్రము) అనునవి. వీని నన్నిఁటిని గ్రహింపక కేవల జన్మ స్థితి భంగములనే యేల గ్రహింపవలసి వచ్చినది?

సిద్ధాంతము: లోకమున రెండు కారణములు గన్పించును: ఉపాదాన కారణము, నిమిత్తకారణము. ఏ కారణము కార్యరూపముగాఁ బరిణమించునో అది యుపాదానకారణము. ఏది నిమిత్తమాత్రమై యుండునో అది నిమిత్తకారణము. కుండకు మట్టి యుపాదానము; కుమ్మరి నిమిత్తకారణము. అందుచేఁ గార్యము ఈ రెండుకారణములలో దేనివలనైనను గల్గవచ్చును. కనుక బ్రహ్మము ప్రపంచమున కుపాదానకారణము అని నిరూపించుటకై యిట్లు చెప్పవలసి వచ్చినది.

ఇఁక యాస్కసూత్రములోని ఉండుట, వృద్ధిచెందుట మొదలగు వికారములు పుట్టిన తర్వాతను నశించుటకుముందేగదా సంభవించును? కనుక నివియన్నియు స్థితియందే చేరిపోవును. అన్నియును జెప్పుట నిరర్థకమని జన్మాదులను మూఁటినే చెప్పితిమి.

'కావచ్చును ప్రపంచమునకుఁ గారణము లనేకము లున్నవి గదా! ప్రధానము పరమాణువులు, జీవుఁడు, స్వభావము మొదలగునవి. మరి బ్రహ్మయొక్కఁడే కారణ మెట్లగును?

ప్రధానాదు లచేతనములని ఆ యా శాస్త్రములవారే అంగీకరించియున్నారు. జీవుఁడు చేతనుఁడైనను సర్వజ్ఞుఁడుకాఁడు. అందుచే నానాభేదములుగల యీ ప్రపంచమును నిర్మింపలేఁడు. స్వభావము

గూడ ప్రపంచకారణము గాదు. స్వభావ మనఁగా నేమి? స్వస్యభావః స్వభావః. ఒకపదార్థము యొక్క స్వస్వరూపస్థితి. ప్రపంచము స్వభావమువలన ఉత్పత్తిస్థితి వినాశములఁ బొందును అన్నచో దేని స్వభావము వలన? అని ప్రశ్నవచ్చును.

తన స్వభావమువలననా? తనకంటె భిన్నపదార్థము స్వభావమువలననా? తన స్వభావమువలన అనుటకు వీలులేదు. ఒక వస్తువునకు విరుద్ధధర్మములు స్వభావముగ నుండవు. అగ్నికి వేఁడియు చల్లదనముగూడ స్వభావము లగునా? కనుక పరస్పర విరుద్ధములైన ఉత్పత్తిస్థితి వినాశములు ఒక పదార్థమునకే అనఁగా ప్రపంచమునకే స్వభావములగుటకు వీలు లేదు. అందుచే ప్రపంచము తన స్వభావము చేతనే తాను పుట్టును నశించును అనుటకు వీలులేదుకదా! ఇఁక భిన్నమగు పదార్థముయొక్క స్వభావముచేగలుగు నందువా? నీవును మామతమునే యంగీకరించితివి. మరియొక పదార్థస్వభావమువలన సృష్ట్యాదులు గలుగు నన్నచో నా పదార్థము బ్రహ్మమే గావచ్చును. స్వభావ మనఁగా స్వరూపము. అందుచే బ్రహ్మస్వభావ మన్నను బ్రహ్మస్వరూప మన్నను నొక్కటే. పైఁగా స్వభావముతో నాకస్మికముగా జనించిన దానిలో నిట్టి చక్కని నియమము లుండుట సాధ్యము. కనుక నెట్లు చూచినను సర్వజ్ఞుఁడగు బ్రహ్మయే ప్రపంచమునకుఁ గారణము.

లోకమునఁ బిచ్చివాఁడైనను బ్రయోజనము లేనిది కార్యమును జేయఁడు. పరమేశ్వరుఁడు పూర్ణకాముఁడు గదా! అతఁ డెందులకుఁ బ్రపంచమును సృజించెను? లోకములో జనులు చిన్నపనినైనను బ్రయోజనము నపేక్షింపకఁ జేయరుగదా! మరి పరమేశ్వరుఁడు మహాప్రయాస సాధ్యమగు నీ ప్రపంచ సృష్టిని నిష్ప్రయోజనముగా నెందుకు సృష్టించెను? కొందఱు ప్రమాదమువలన ప్రయోజన రహితముగ గూడ నొకమహాకార్యమును జేయుచున్నారు. విలాసార్థము

గను పరోపకారమునకును ప్రవర్తించుచున్నారు. పైఁగా పరమేశ్వరునకును దీనివలన నేదైన నిగూఢ ప్రయోజన మున్నదేమో! ప్రమాదము కించిద్జ్ఞులగు పురుషులకును రావచ్చును. పరమేశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గదా! విలాసార్థమై చేయఁబడు పనులకుఁ గూడ నొకానొక సుఖమేఫలము, కనుక నదియును నిష్ప్రయోజనము గాదు. ఒకవేళనైనను నది ప్రపంచనిర్మాణమువలె బహుప్రయాస సాధ్యము గాదు కదా! అంతేకాక లోకదృష్టిలో భేదముండుటచే పరుఁడు పరోపకారము ఇత్యాదు లేర్పడును. పరమేశ్వరునిలో భేదమే లేదు కదా! ఉపాధిభేద మున్నదనుకొన్నను అది జీవదృష్టిలో మాత్రమే భేదము! కాని పరమేశ్వరుని దృష్టికిఁ గాదు. ఇట్లుండగా నాతఁ డెవ్వని కుపకరించుటకై సృష్టికార్యమునఁ బ్రవర్తించును? దీనివలన నాతని కే ప్రయోజన మున్నదనవలెను? అప్పు డతఁడు నిత్యతృప్తుఁడని చెప్పు శ్రుతులకు విరోధము వచ్చును, కనుక సర్వజ్ఞుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు ప్రపంచకర్త యెట్లగును? ఇది పూర్వపక్షము.

'లోకవత్తు లీలాకైవల్యం'; లోకవత్ తు లీలాకైవల్యం అని పదవిభాగము. కైవల్యమని విగ్రహము. పైఁజెప్పిన పూర్వపక్షమునకు సమాధాన మీ సూత్రముతో నొసఁగుచున్నాఁడు. లోకములో సర్వసమృద్ధిగలిగి నిశ్చింతులైయున్న ప్రభువులు మొదలగు వారు గూడ జ్ఞానవంతులయ్యును ప్రమాదాదుల నందకయు కేవలము విలాసార్థమై యనేక కార్యము లాచరించుచుందురు. ఇది ప్రత్యక్షసిద్ధము. అట్టి పనులుఁగూడఁగొంతఫలము నొసఁగు ననుట సత్యమే. కాని యా ప్రవర్తించు వాని యుద్దేశము మాత్ర మది గాదు. విహారార్థమై యొక యుద్యాన వనము నాటినాఁ డను కొందము. అందలి ఫలాదులచేఁ దనకును లోకమునకును గించిత్ప్రయోజన మేర్పడ వచ్చును. కాని నిర్మించిన వాని యభిప్రాయము మాత్రమది గాదు. వాఁడు విహరించుటకే దానిని నిర్మించును. కనుక అనుషంగికమగు ఫలమును

ప్రధానముగా నిర్ణయించుట యుక్తము కాదుగదా! ఇంకను 'లీల' యను నుద్దేశము లేకయే గార్యములందుఁ బ్రవర్తించు సందర్భములుఁ గూడ ననేకములుఁ గలవు. పురుషుఁడు స్వాభావికముగనే శ్వాసము విడుచుచున్నాఁడు. మరలఁ దీసికొనుచున్నాఁడు. దీనికి బాహ్య ప్రయోజన మేమి గలదు? జీవుఁడును నాత్మయు నిరువురును జ్ఞాన స్వరూపులే యగుటచేత వారల కీ ప్రాణసంచారము జ్ఞానమును గల్గింపదు. శరీరమును బ్రదికించునని చెప్పుద మనుకొన్నచో వాయువు సర్వకాలములయందు నుండుటచే మృతశరీరమందు గూడ శ్వాస ముండవలెను గదా! కావునఁ జక్కగ నాలోచించినచో నీయుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు జీవకార్యములు. శరీరమును బ్రదికించుటయు జీవుని పనియే. మరి జీవుఁడు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసము లేల చేయుచున్నాఁడు? స్వభావముగనే చేయుచున్నాఁడు; స్వేచ్ఛగా నూరకయే చేయుచున్నాఁడు. స్వభావ మన్నపుడిఁక ప్రశ్నకవకాశమే లేదు. కావునఁ బరమేశ్వరుఁడును నట్లే లీలామాత్రముగ నైనను, స్వేచ్ఛగా నైనను, స్వాభావికముగ నైనను బ్రపంచసృష్టియందుఁ బ్రవర్తింపవచ్చును. దీనివలన దనకుఁ బ్రయోజనము లేకున్నను నవిద్యోపాధిగల జీవులకుఁ బ్రయోజనము గల్గవచ్చును. బ్రహ్మసృష్టికి జీవభేదము లేదు. అగుటచే 'జీవులకై ప్రపంచమును గల్పించుచున్నాను' అను నుద్దేశ మాయనకుఁ గల్గుటకు వీలులేదు. సృష్టిమాత్రము లీలాదిరూపములతోఁ గల్గవచ్చును. దీనివలన భేదదృష్టిగల జీవులకుఁ బ్రయోజనముండవచ్చును. ఈ కారణముచే 'సృష్టి జీవార్థమై గల్పింపఁబడెను' అని గూడఁ జెప్పవచ్చును.' లీలకుఁగాను మహాప్రయాస సాధ్యమగు వ్యాపారమును జేయుదురా అందువేమో? మనకుఁ గష్టసాధ్యమని తోఁచినంతమాత్రమునఁ బరమేశ్వరునకును గష్టసాధ్యమన నక్కరలేదు. వానరులు అన్యుల కసాధ్యమైన సముద్రబంధనము గావించిరి. అర్జునుఁడు ఖాండవదహనమప్పుడు ఆకసమంతను బాణములతోఁ గప్పెను.

అగస్త్యుఁడు సముద్రజలము నాపోశన మొనర్చెను. కావున నొకనికిఁ గష్టసాధ్యమని తోఁచినంత మాత్రమున నందఱకుఁ గష్టము గానక్కఱ లేదు. సామాన్యులగు యోగుల విషయమే యిట్లుండ సర్వశక్తుఁడగు పరమేశ్వరుని గుఱించి యేమని చెప్పవలెను? కనుకఁ బరమేశ్వరుఁడు జగత్కర్త యనుటలో నాక్షేపణము లేదు. సృష్టిని గూర్చియు సర్వజ్ఞత్వమును గూర్చియు శ్రుతి చెప్పుచున్నది. కావునఁ బరమేశ్వరుఁడు ప్రపంచమును సృజించు చున్నాఁడు. సర్వజ్ఞుఁడై గూడ నున్నాఁడు. అందుచే మా మతమునకు దోష మేమున్నది? 'శ్రీకైవల్య పదంబు' ఇచ్చటి కైవల్యపదమున కర్థ మేమి? 'కేవలస్య భావః కైవల్యం'- స్వస్వరూపావిర్భావః' తన నైజస్థితిని బొందుట.

ముక్తిర్హిత్వా ఽన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః

అని భాగవతమే ముక్తికి స్వరూపవ్యవస్థితి యర్థ మని చెప్పు చున్నది. 'దానవోద్రేక స్తంభకున్' దనువుయొక్క వంశమువారు దానవులు. రాక్షసులలో ననేక వంశము లున్నవి. దైత్యులు కాలకేయులు మున్నగువారు. కనుక దానవశబ్దము రాక్షసులకు సామాన్య వాచకముగా వాడఁబడినది. 'కేళిలోల .... భవాండకుంభకున్' కంజాత మనఁగా పద్మము. నీటియందుఁ బుట్టునది. కంజాతభవుఁ డనఁగా బ్రహ్మ, విష్ణువు నాభికమలమందుఁ బుట్టినవాఁడు గదా. కంజాతభవాండము బ్రహ్మాండము. కంజాతభవాండము లనెడు కుంభములు గలవాఁడనుట. విష్ణువు కటాక్షమాత్రము చేతనే ప్రపంచ మును సృష్టించుచున్నాఁ డనుటకు నీ క్రిందిశ్లోక మాధారము.

క్వాఽజ్ఞాన మాపదపి మందకటాక్ష మాత్రా
త్సర్గస్థితి ప్రళయసంసృతి మోక్షహేతోః
దేవ్యాహరేః కిము విడంబన మాత్రమే త
ద్విక్రీడతోః సురనరాదివ దేవ తస్మాత్.

పై శ్లోకము బ్రహ్మాండపురాణములోనిదని మహాభారత తాత్పర్య నిర్ణయములో శ్రీమదానంద తీర్థులవా రుద్ధృతీకరించినారు.

ఉ. వాలిన భక్తి మ్రొక్కెద నవారిత తాండవకేళికిన్ దయా
శాలికి శూలికిన్ శిఖరిజాముఖ పద్మమయూఖ మాలికిన్
బాలశశాంకమౌళికిఁ గపాలికి మన్మథగర్వపర్వతో
న్మూలికి నారదాది మునిముఖ్య మనస్సరసీరుహాళికిన్.

అవారిత తాండవ కేళికిన్=అడ్డగింపఁ బడని విశంకటమైన తాండవ క్రీడగలవాఁడును, దయాశాలికిన్=కరుణాశాలియు, శూలమునుధరించిన వాఁడును, శిఖరిజా=పార్వతీదేవి; శిఖరము లనఁగా కొండకొమ్ములు; అవిగలది శిఖరి అనఁగా పర్వతము. శిఖరిజ యనఁగా హిమవంతునిబిడ్డ. ఆమెయొక్క ముఖపద్మ=ముఖమనెడు పద్మమునకు, మయూఖమాలికిన్=సూర్యుఁడైనవాఁడు, బాలశశాంకమౌళికిన్=శశాంకుఁ డనఁగా కుందేలు చిహ్నముగా గలవాఁడు. చంద్రునిలోని మచ్చను గుందేలుగా గవు లుత్ప్రేక్షింతురు. బాలశశాంకుఁడు బాల చంద్రుఁడు. అది మౌళియందు గలవాఁడు బాలశశాంకమౌళి. ఇది వ్యధికరణ బహువ్రీహి. రెండుపదము లేకవిభక్తియందుండుట వైయ్యాకరణమతమున సామానాధికరణ్యము. భిన్నవిభక్తి యందుండుట వైయధికరణ్యము. బహువ్రీహి సమాసములో రెండు పదములును సామాన్యముగా సామానాధికరణ్యమందేయుండును. బాలశశాంకః మౌళౌయస్య సః అనుచోట మౌళిశబ్దము సప్తమి యందును బాల శశాంకశబ్దము ప్రథమావిభక్తి యందును గలవు గనుక నిది వ్యధికరణ బహువ్రీహి. కపాలికిన్=కపాలమును ధరించినవాఁడు, మన్మథగర్వ పర్వతోన్మూలికిన్=మన్మథుని గర్వ మనెడు పర్వతమును పెకలించిన వాఁడు, నారదాదిమునిముఖ్య=నారదుఁడు మొదలైన మునులయొక్క మనస్సరసీరుహ=మనస్సులనెడు పద్మములందు విహరించు, అళికిన్=తుమ్మెదవంటి వానికి, అనఁగా నారదాది మహామునుల మనస్సులను

పద్మములను వెదకికొనుచుఁ బరమశివుఁడనెడు తుమ్మెద తిరుగుచుండు నని భావము. భక్తుల హృదయములకై భగవంతుఁడే పరుగిడుట వారి భక్త్యుత్కటస్థితిని దెలుపుచున్నది. పరమశివుని దేహచ్ఛాయ తెల్లనిది. తుమ్మెదలు నల్లనివి. మఱి సామ్యమెట్లు పొసఁగును? పద్మములచే తుమ్మెద లాకర్షింపఁబడును. అట్లే భక్తహృదయములచేఁ బరమశివుఁ డాకర్షింపఁబడెను. ఇంతమట్టుకే సామాన్య ధర్మము.

నారదుఁడు విష్ణుభక్తుఁడుగాఁ బ్రసిద్ధుఁడు ఇక్కడ శివభక్తుఁడైనట్లు వర్ణింపఁబడినది. ఇదెట్లు సంగతము? భాగవతదృష్టితో పరమ శివుఁడు విష్ణుభక్తులలో నగ్రేసరుఁడు. 'వైష్ణవానాం యథాశివః' అని వ్యాసభగవానుఁడే చెప్పినాఁడు. భగవచ్ఛేవకన్నను భాగవతసేవ భక్తులకు గొప్పదిగదా! కనుక పరమ భాగవతుఁడైన శివుని నారదాదులు తలఁచుచుందురని సమర్థింపవచ్చును. పోతన్నకు శివకేశవ భేదము లేదు. పద్మపురాణమందు రామచంద్రుఁడు శత్రుఘ్నునితోఁ జెప్పినట్లుగా నీ శ్లోకమున్నది-

శివే విష్ణౌ న వా భేదో న చ బ్రహ్మ మహేశయోః,
తేషాం పాదరజః పూతం వహామ్యఘ వినాశనమ్.

అట్టిభావము పోతనామాత్యునికి చాలదగ్గరిది. ఆతఁడే దశమ స్కంధములో శివకేశవుల కభేదము నిట్లు ప్రతిపాదించినాఁడు.

తనువున నంటిన ధరణీపరాగమ్ము
పూసిన నెఱిబూది పూఁతగాఁగ
ముందట వెలుఁగొందు ముక్తాలలామంబు
తొగలసంగడి కాని తునుకగాఁగ
ఫాలభాగంబుపైఁ బరగు కావిరిబొట్టు
కామునిగెల్చిన కన్నుగాఁగ
కంఠమాలికలోన ఘననీలరత్నమ్ము
కమనీయమగు మెడకప్పుగాఁగ

హారవల్లు లురగహారవల్లులు గాఁగ
బాలు లీల ప్రౌఢ బాలకుండు
శివుని పగిది నొప్పె శివునికిం దనకును
వేఱు లేమి దెలుప వెలయునట్లు. (దశ. 298 ప.)

అవారిత తాండవ కేలికిన్=పరమశివుఁడు తాండవప్రియుఁడు. రసభావములులేక తాళ లయాశ్రయమై యుండునది నృత్తము. ఈ నృత్తములో నుద్ధతముగా నడచుపద్ధతికి తాండవ మనిపేరు. పరమశివుఁ డుభయ సంధ్యలయందును తాండవ మాడుచుండునని ప్రసిద్ధి. దయాశాలికిన్=పరమశివుని దయాగుణము ప్రసిద్ధమైనది. అతని 'కాశుతోషుఁ' డనిపేరు. భస్మాసురునకు వరము లిచ్చి బాధపడినకథ భాగవతమందే వచ్చెను. ఇంద్రాదులచే ప్రార్థితుఁడై మన్మథుఁడు పరమశివుని భంగింప యత్నించుటయు అతని నేత్రాగ్నియందు దహింపఁ బడుటయుఁ బురాణసిద్ధములే, శిఖరిజా .... మాలికిన్= సూర్యోదయముతో పద్మములు వికసించును అట్లే పరమశివుని దర్శనముచే పార్వతీదేవి ముఖము వికసించునని భావము. ఈ రెండు సమానములలో గొప్పవైలక్షణ్య మున్నది. నారదాదుల మనస్సులనెడు పద్మములను వెదకికొనుచుఁ బరమశివుఁడే తుమ్మెదగాఁ బోవును. పద్మములందు తుమ్మెదకాసక్తి. సూర్యోదయమైనంతనే పద్మము వికసించును. ఇటు పద్మమున కాసక్తి, అనఁగా పార్వతీదేవిపై కంటెను భక్తుల మనస్సులపై శివునకు లోలుపత యెక్కువని కవి ధ్వనింపఁ జేయుచున్నాఁడు.

తాండవోత్సుకుఁడు, పరమదయాశాలి, శూలాయుధుఁడు, పార్వతీదేవి ముఖపద్మమునకు సూర్యునివంటివాఁడు నగు నా పరమశివునికి నమస్కారము. బాలశశాంకమౌళి కపాలి మన్మథగర్వ పర్వతము నున్మూలించినవాఁడు నారదాది మునిముఖ్యుల మనస్సుల వెంట దిరుగువాఁడు నైన యా పరమశివునకు నమస్కారము.

ఉ. అతతసేవఁజేసెద సమస్త చరాచర భూతసృష్టి వి
జ్ఞాతకు భారతీహృదయ సౌఖ్యవిధాతకు, వేదరాశి ని
ర్ణేతకు దేవతానికర నేతకుఁ గల్మషజేతకున్, నత
త్రాతకు ధాతకున్ నిఖిల తాపసలోక శుభప్రదాతకున్.

సమస్త=సమస్తములైన చరాచరభూతములకు సంబంధించిన, సృష్టి విజ్ఞాతకుః=సృష్టిపద్ధతులు దెలిసినవానికి, భారతీహృదయ సౌఖ్య విధాతకుః=సరస్వతీదేవి మనస్సున కాహ్లాదము గలిగించు వానికి, వేదరాశి నిర్ణేతకుః=వేదముల స్వరూపమును నిర్ణయించిన వానికి, దేవతానికరనేతకుః=దేవతాసమూహనాయకుఁడైన వానికి కల్మషజేతకుః= పాపములను జయించిన వానికి, నతత్రాతకుః= నమస్కరించువారిని రక్షించువానికి, నిఖిల తాపసలోక శుభప్రదాతకుః =సమస్తమునులకు క్షేమమును గల్గించెడు, ధాతకుః=అట్టివిధాతకు, అతతసేవః జేసెదః=విస్తృతముగా సేవఁ జెల్లింతును.

బ్రహ్మ సమస్త చరాచర భూతములకు సంబంధించిన సృష్టి విధానము లెఱిఁగినవాఁడు, భారతీదేవి మనస్సున కాహ్లాదముగల్గించు వాఁడు, శ్రీమన్నారాయణుని సంకల్పశక్తిచేత వేదార్థము లెఱిఁగింపఁ బడిన వాఁడగుటచే సమస్త నిగమ పండితుఁడు, దేవతానాయకుఁడు, కలుష విజేత, తన్ను గొలుచువారిని రక్షించువాఁడు, మహామునులకు శుభప్రదాత అగు నట్టి బ్రహ్మను గూర్చి సేవింతును.

వచనము: అని నిఖిలప్రధాన దేవతావందనంబు సేసి,

వ్యాఖ్య: నిఖిల=సమస్తులైన, ప్రధానదేవతా....సేసిముఖ్యులైన దేవతలకు వందన మొనర్చి,

ఉ. ఆదరమొప్ప మ్రొక్కిడుదు నద్రిసుతా హృదయానురాగ సం
పాదికి దోషభేదికిఁ బ్రపన్నవినోదికి విఘ్నవల్లి కా
చ్ఛేదికి మంజువాదికి నశేష జగజ్జననంద వేదికిన్
మోదకఖాదికిన్ సమదమూషక సాదికి సుప్రసాదికిన్.

విఘ్నేశ్వరునకు వందన మొనర్చుచున్నాఁడు.

అద్రిసుతా=పార్వతీదేవియొక్క, హృదయానురాగ=మానసిక ప్రేమయొక్క, సంపాదికిన్=సంపాదనగలిగినట్టియు, దోషభేదికిన్=సమస్త దోషములను బరిహరించునట్టియు, ప్రపన్నవినోదికిన్=శరణుఁజొచ్చిన వారిని వినోదముగా నవ్వునట్లుచేయునట్టియు, విఘ్నవల్లికాచ్ఛేదికిన్= విఘ్నము లనెడి తీగలను నాశనము చేయునట్టియు, మంజువాదికిన్= మంగళకర భాషణము గలట్టియు, అశేషజగజ్జన నందవేదికిన్=అనేకులైన, జగజ్జన=జగతిలోని జనులందరికిని, నందవేదికిన్=సంతోషము నందించుట చక్కఁగాఁ దెలిసినట్టియు; మోదకఖాదికిన్=కుడుములను భక్షించువాఁ డైనట్టియు, సమదమూషకసాదికిన్=మదించిన యెలుక వాహనముగాఁగల రౌతునకు, సుప్రసాదికిన్=మంగళకరమైన ప్రసాదము గలిగిన విఘ్నేశ్వరునకు నమస్కారము.

ఈ పద్యములోని వన్నియును విశేషణములే. కనుక దేనినో యొకదానిని విశేష్యముగా మార్చికొని, తక్కినవాని నన్వయింపవలెను. 'సమదమూషకసాదికి' అనుదానిని విశేష్యముగా నెన్నుకొని తక్కినవానిని దాని కన్వయించుటైనది.

దోషభేదికిన్='మహావిఘ్నాత్ప్రముచ్యతే, మహాపాపాత్ప్రముచ్యతే, సర్వదోషాత్ప్రముచ్యతే స సర్వవిద్భవతి' (గణపత్యథర్వశీర్షోపనిషత్) కనుక విఘ్నేశ్వరునిఁ దలఁచికొన్నచో గార్యములందశక్త్యాదులచేఁ గలుగు దోషము లన్నియు శమించునని భావము. విఘ్నవల్లికాచ్ఛేదికిన్=విఘ్నములనెడు తీగలను ఛేదించువాఁడు. అతఁడు గజాననుఁ డగుటచే విఘ్నములను తీగలతోఁ బోల్చుట బాగుగనే యున్నది. కార్యారంభమునందుఁ ద్రిమూర్తులు గూడ నాతనికి నమస్కరించినట్లుగా నొక కవి వర్ణించినాఁడు.

జేతుం య స్త్రిపురం హరేణ హరిణా వ్యాజాద్బలిం బధ్నతా
స్రష్టుం వారిభవోద్భవేన భువనం శేషేణ ధర్తుం ధరామ్,
పార్వత్యా మహిషాసుర ప్రమథనే సిద్ధాధిపై స్సిద్ధయే
ధ్యాతః పంచశరేణ విశ్వజితయే పాయాత్స నాగాననః.

భోజుడు తన రామాయణ చంపువులో విఘ్నములను పర్వతములతోఁ బోల్చెను. ఆ శ్లోకమిది-

లక్ష్మీం తనోతు నితరా మితరా నపేక్ష
మంఘ్రిద్వయం నిగమ శాఖిశిఖా ప్రవాళమ్,
హైరంబ మంబురుహా డంబర చౌర్యనిఘ్నం
విఘ్నాద్రి భేద శతధార ధురంధరం నః.

భోజుఁడు లక్ష్మీగణపతిని మనసున నిలుపుకొన్నాఁడేమో యనిపించును.

వినాయకుఁడు మూషకవాహనుఁడు.

దంతం చ పరశుం పద్మే మోదకాంశ్చ గజాననః,
గణేశో మూషకారూఢో బిభ్రాణ స్సర్వకామదః.
(శారదాతిలకం 13-79)

క్షోణితలంబు నెన్నుదురు సోఁకగ మ్రొక్కి నుతింతు సైకత
శ్రోణికిఁ జంచరీక చయ సుందరవేణికి రక్షితామర
శ్రేణికిఁ దోయజాత భవచిత్తవశీకరణైక వాణికిన్
వాణికి నక్షదామ శుక వారిజ పుస్తకరమ్యపాణికిన్.

సరస్వతీదేవిని స్తుతించుచున్నాఁడు-

టీక: వాణికిన్=సరస్వతీదేవికి, క్షోణితలంబు=భూమి, నెన్నుదురు=నెఱ+నుదురు, సోఁకగ=నిటలము సోఁకునట్లుఁగా, మ్రొక్కి=నమస్కరించి; నుతింతున్=స్తోత్రము చేయుదును. తక్కిన వన్నియును

వాణికి విశేషణములు. ఆమె యెట్టిది? సైకతశ్రోణి=ఇసుకతిన్నెలవంటి కటిస్థలము గలది, చంచరీకచయ=తుమ్మెదల గుంపువలె నున్న సుందరవేణికిన్=అందమైన నల్లనిజడ గలది, రక్షిత=రక్షింపఁబడిన, ఆనతశ్రేణికిన్=వినయముతోఁ దన్ను మ్రొక్కు భక్తులు గలది. తోయజాతభవుఁడు=బ్రహ్మ. అతని చిత్తము వశీకరించు పల్కులసొంపు గలది. స్ఫటికాక్షమాల, చిలుక, పద్మము పుస్తకము, వీనిచేత రమ్యమైన నాల్గుచేతులు గలది.

తాత్పర్యము: సరస్వతీదేవి సైకతశ్రోణి. తుమ్మెదలగుంపువలె నల్లని యందమైన జడగలది. తన్నుఁ గొలుచు భక్తుల రక్షించెడిది. బ్రహ్మదేవు నలరించు పల్కుల పొందుగలది. ఒకచేత నక్షమాల, మరియొకచేత కీరము, ఒకచేత పద్మము, మరియొకట పుస్తకము గల్గి నాల్గుచేతులతో నందమైన మూర్తి. ఆమెకు నమస్కరించుచున్నాను.

పుట్టంబుట్ట శరంబువన్ మొలవ నంభోయాన పాత్రంబున
న్మెట్టం గల్గను గాళిగొల్వను బురాణింపం దొరంకొంటి మీ
దెట్టే వెంట జరింతుఁ దత్సరణి నా కీ వమ్మ! యో యమ్మ! మే
ల్పట్టున్ మానకు మమ్మ! నమ్మితిఁ జుమీ! బ్రాహ్మీ! దయాంభోనిధీ!

సరస్వతీదేవి నింకొకపద్యముచే స్తుతించుచున్నాఁడు—

టీక: దయాంభోనిధీ! బ్రాహ్మీ!=దయాసముద్రము వంటిదానా! సరస్వతీ!, పుట్టంబుట్టన్=పుట్టయందు జన్మింపను, శరంబునన్ మొలవన్=తెల్లుగడ్డియందు జనింపను, అంభోయాన పాత్రంబునన్=పడవ యనెడు పాత్రయందు, మెట్టన్=పరాశరుఁడు సత్యవతితో సంగమింపఁగా, కల్గను=జన్మింపలేదు, కాళిన్ గొల్వను=కాళికాదేవినుపాసింపలేదు, పురాణింపం దొరంకొంటిన్=భాగవతపురాణమును వ్రాయఁ బూనితిని, మీఁదు ఎట్టు ఏవెంటన్ చరింతున=ఇఁకపైని నెట్లు, ఏ మార్గమునఁ గావ్యమును రచింపఁగలనో, తత్సరణిన=ఆ పద్ధతిని, నా కీవమ్మ=నాకు దయసేయుము, మేల్పట్టున్ మానకు

మమ్ము=నా కాధారముగా నుండుటను వదలకుము తల్లీ!, నమ్మితిఁ చుమీ=నమ్ముకున్నాను.

తాత్పర్యము: తల్లీ! సరస్వతీ! నేను పుట్టలో జన్మింపలేదు. అనఁగా వాల్మీకిని గానని యర్థము. తెల్లుగడ్డియందుఁ బుట్టలేదు. కుమారస్వామిని గానని తాత్పర్యము. కుమారస్వామి శరవణభవుఁడు చంపూరామాయణమునం దిట్లున్నది-

సాఽపి సప్తార్చిషా క్షిప్తం తేజస్త ద్వోఢుమక్షమా,
హిమవత్ప్రాంత కాంతారే క్రాంతా శరవణే జహౌ.

తత్రాఽభూ త్కృత్తికా ప్రీత్యై షోఢారూఢ ముఖాంబుజమ్,
తారకధ్వాంత విధ్వంసి సద్య ష్షాణ్మాతురం మహః.

పరాశరుఁడు సత్యవతితోఁ బడవయందు సంగమింపఁగా సద్యో గర్భమున వ్యాసమహర్షి జనించెను. కాళిదాసువలె కాళికాదేవి దయ సంపాదించికొన్నవాఁ డనుగాను, ఐనను, ధైర్యముగా భాగవతము రచింపఁ బూనుకొన్నాను. పైన ఏ రీతిగా రచన సాగింపవలెనో నాకు దిక్కు నీవే. నీవే నా కండగా నిలిచి, కావ్యమును బల్కింప వలెను. నిన్నే నమ్ముకొన్నాను. నీ దయను నానుండి తప్పింపకుము.

ఇక్కడ వాల్మీకి వ్రాసినది పురాణము గాదు. దానిని ప్రాచీను లాదికావ్య మనిరి. పురాణమునకుఁ గావలసిన లక్షణములు వేఱు. సర్గ ప్రతిసర్గాదులు. వానిపై వాల్మీకి దృష్టి నిల్పలేదు. అట్లే కాళిదాసు గూడ పురాణకర్త గాదు. పై నల్వురిలోఁ బురాణకర్త లిర్వురే. కుమార స్వామి, వ్యాసుఁడు. కాని తక్కిన యిర్వురను గూడ ప్రాయోవాద ముతోఁ జేర్చినాఁడని సమర్థించికొనవలెను. అనఁగా గొప్పరచన చేసిన వారని యర్థము. అంభోయాన మనఁగా నీటఁ బ్రయాణ మొనర్చు పడవ. కాళిదాసు కాళికాదేవి నుపాసించి ఆమె దయతోఁ గవితాశక్తి సంపాదించినాఁడని లోకములో వాడుక.

ఉ. అమ్మలగన్న యమ్మ ముగురమ్మల మూలపుటమ్మ చాల పె
ద్దమ్మ సురారులమ్మకడుపారడి బుచ్చినయమ్మ దన్ను లో
నమ్మిన వేల్పుటమ్మల మనమ్ముల నుండెడియమ్మ దుర్గ మా
యమ్మ కృపాబ్ధి యీవుత మహత్త్వకవిత్వ పటుత్వ సంపదల్.

అమ్మలగన్న యమ్మ=ఆ కొండ, అనఁగా హిమాలయము గన్న బిడ్డ, ముగురమ్మల మూలపుటమ్మ=మూఁడు శక్తులకును దొలి శక్తి, చాల పెద్దమ్మ=అనాదియైనది, సురారులమ్మ కడుపు=రాక్షసుల తల్లియైన దితిగర్భము, ఆఱడి బుచ్చినయమ్మ=వ్యర్థముగాఁ జేసినది, తన్ను లో నమ్మిన వేల్పుటమ్మల మనమ్ముల నుండెడి యమ్మ=తన్ను భజించు శచీదేవి, స్వాహాదేవి మున్నగు దేవతాస్త్రీల మనస్సులలో వసించు, దుర్గ=దుర్గ యను పేరు గలిగిన, కృపాబ్ధి=దయాసముద్రురాలైన తల్లి, మహత్త్వ కవిత్వ పటుత్వ సంపదల్=గొప్ప మహిమాన్విత కవిత్వసంపదలను, ఈవుతన్=నాకు ఇచ్చుఁగాక!

తాత్పర్యము: ఒకానొక యవతారమందు హిమవంతునకు జన్మించినది. ఆమెయే ముగురమ్మలకును మూలమైనది. అనాదియైన యామె మహాలక్ష్మి, మహాకాళి, మహాసరస్వతిగా నవతరించి రాక్షస సంహారము చేసి, దితి గర్భమును వ్యర్థ మొనర్చిన దామెయే. తన్ను భక్తితోఁ గొలుచు శచి, స్వాహా మున్నగు దేవకాంతల మనస్సుల వర్తించు తల్లి. దుర్గ యనియు నామె పేరు. అట్టి యామె గొప్ప కవితాశక్తుల నొసఁగుఁ గాక!

ముగురమ్మల మూలపుటమ్మ, దేవ్యథర్వశీర్షమం దీ గాథ వచ్చును.

సర్వే వై దేవాః దేవీ ముపతస్థుః. కాఽసిత్వం మహాదేవీతి. సాఽబ్రవీత్. 'అహం బ్రహ్మస్వరూపిణీ మత్తః ప్రకృతి పురుషార్థకం జగత్, శూన్యం చాశూన్యం చ, అహ మానందానందౌ, అహం విజ్ఞానావిజ్ఞానే, అహం బ్రహ్మాబ్రహ్మణీ వేదితవ్యే. అహం పంచభూతా...

మవేదోఽహం; విద్యాహమ విద్యాఽహం; అజాఽహ మనజాఽహం, అధ శ్చో
ర్ధ్వం చ తిర్యక్చాఽహం; అహం రుద్రేభి ర్వసుభిశ్చరామి, అహ మాదిత్యైరుత
విశ్వదేవైః; అహం మిత్రావరుణా వుభౌబిభర్మి, అహ మింద్రాగ్నీ; అహ మశ్వినా
వుభౌ; అహం సోమం త్వష్టారం పూషణం భగం దదామి, అహం విష్ణు మురు
క్రమం బ్రహ్మాణముత ప్రజాపతిం దధామి, అహం దధామి ద్రవిణం హవిష్మతే
సుప్రావ్యే యజమానాయ సున్వతే, అహం రాష్ట్రీ సంగమనీ వసూనాం చికితుషీ;
ప్రథమా యజ్ఞియానాం, అహం సువే, పితరమస్య మూర్ధాన్మమ యోని రప్స్వం
తస్సముద్రే, య ఏవం వేద, స దైవీం సంపద మాప్నోతి,' తే దేవా అబ్రువన్.

నమో దేవ్యై మహాదేవ్యై శివాయై సతతం నమః,
నమః ప్రకృత్యై భద్రాయై నియతాః ప్రణతాస్మతామ్.

పై వాని కర్థము. దేవతలు దేవిని సమీపించి 'అమ్మా! నీ
వెవ్వర'ని యడిగిరి. ఆమె యన్నది—

"నేను బ్రహ్మస్వరూపిణిని. నా నుండియే ప్రకృతిపురుషాత్మక
మైన సద్రూపము నసద్రూపమునై జగత్తు పుట్టెను. నే నానంద
మును అనానందమును. విజ్ఞానము, అవిజ్ఞానమును, బ్రహ్మాబ్రహ్మ
ములును నేనే. పంచీకృతములు అపంచీకృతములైన భూతములు
నేనే. నేనే యీ కన్పించు సమస్తజగత్తును. వేదమవేదము నేనే.
విద్యావిద్యలు నేనే. ప్రకృతియు, దానికంటె భిన్నమును నేనే. క్రింది
మీదులు ప్రక్కలు నానాస్వరూపములు; నేను రుద్రులు వసువులు వీరి
రూపములతో సంచరింతును. ఆదిత్య విశ్వేదేవతల రూపముతోఁ జరిం
తును. మిత్రావరుణులు, ఇంద్రాగ్నులు, ఇర్వు రాశ్వినులు, వీరి భరణ
పోషణములు గూర్చుదానను నేనే. నేనే సోముఁడు, త్వష్ట, పూష,
భగుఁడు వీరిని ధరింతును. మూఁడు లోకముల నాక్రమించుటకుఁ
బాదక్షేప మొనర్చిన విష్ణువు, బ్రహ్మ, ప్రజాపతి— వీరిని ధరించునది
నేనే, దేవతల కుత్తమ హవిస్సు లిచ్చువాఁడు, సోమము సిద్ధపఱచు
వాఁడు అయిన యజమానునకు హవిర్ద్రవ్యములతోపాటు ధనమిచ్చు

దానను నేనే. నేనే గగనాదుల సృష్టిని. నాయొక్కస్థాన మెచ్చట నున్నది? ఆత్మస్వరూపమును ధరించు బుద్ధివృత్తియందున్నది. ఇట్లు నన్నెఱుఁగు వాఁడు దైవీసంపద నందును". అప్పుడు దేవత లన్నారు

"తల్లీ! చేతనములను దనుతమ కర్తవ్యములందు ప్రవృత్తుల నొనర్చు కల్యాణకర్త్రికి నమస్కారము. నీవు గుణసామ్యావస్థా స్వరూపిణివి. మంగళమూర్తివి. నీకు నమస్కారము".

దేవికి దుర్గయనియుఁ బేరు.

తామగ్నివర్ణాం తపసా జ్వలంతీం వైరోచనీం కర్మఫలేషు జుష్టామ్,
దుర్గాం దేవీం శరణం ప్రపద్యే మహేఽసురా న్నాశయిత్రైయై తే నమః.

దుర్గాదేవి అగ్నివంటి శరీరచ్ఛాయ గలది. జ్ఞానముతోఁ బ్రకాశించు దీప్తి వంటిది; కర్మఫలప్రాప్తికి హేతువైన యా దుర్గాదేవికి నమస్కారము. అసురులను సంహరించునట్టి యా దేవికి నమస్కారము.

సౌందర్యలహరిలోఁ గవిత్వప్రాప్తి కీ ప్రయోగము చెప్పఁబడినది.

శరజ్జ్యోత్స్నా శుద్ధాం శశియుత జటాజూట మకుటాం
వరత్రాసత్రాణ స్ఫటిక ఘటికా పుస్తక కరామ్,
సకృన్నత్వాం న త్వా కథమివ సతాం సన్నిదధతే
మధుక్షీరద్రాక్షా మధురిమ ధురీణాః ఫణితయః.

ఈ శ్లోకమును దినమునకు సహస్రము జపించినచోఁ గవిత్వస్ఫూర్తి యేర్పడునని సాధకు లందురు. దీనితర్వాత మఱి రెండు శ్లోకములు సారస్వతప్రక్రియకు సంబంధించినవి యున్నవి. వీని విశేషములను తాంత్రికులనుండి గ్రహింపవలెను.

మ. హరికిం బట్టపుదేవి పుణ్యముల ప్రోవర్థంబు పెన్నిక్క చం
దురు తోఁబుట్టువు భారతీగిరిసుతల్ తోనాఁడు పూఁబోడి తా
మరలం దుండెడి ముద్దరాలు జగముల్ మన్నించు నిల్లాలు భా
సురతన్ లేములువాపు తల్లి సిరి యిచ్చున్ నిత్యకల్యాణముల్.

టీక: హరికిం బట్టపుదేవి = శ్రీమహావిష్ణువునకుఁ ప్ర
గృహిణి, పుణ్యముల ప్రోవు = పుణ్యరాశి, అర్థంబు పెన్నిక్క
+ ఇక్క = ధనమునకు నివాసస్థానము, చందురు తోఁబుట్టువు =
నకు సోదరి, భారతీగిరిసుతల్ = సరస్వతియుఁ బార్వతియు, తో
పూఁబోడి = తనతోఁ బాటు క్రీడించునట్టి యువతి, తామరలంద
ముద్దరాలు = పద్మవనములం దుండెడునది, జగముల్ మ
నిల్లాలు = ప్రపంచములు గౌరవించు గృహిణి, భాసురతన్ =
మానముగా, లేములు వాపు తల్లి = పేదఱికమును బోఁగొ
జనని, సిరి = శ్రీదేవి, నిత్యకల్యాణముల్ = శాశ్వతములైన శుభమ
ఇచ్చున్ = ఇచ్చునుగాక!

తాత్పర్యము: శ్రీమహావిష్ణువునకుఁ బ్రధాన గృహిణ
బుణ్యస్వరూపిణియు, ధనమునకు మూలస్థానమును, చంద్రుని
రియుఁ, బార్వతీ సరస్వతులు చెలిమికత్తెలుగాఁ గలిగినదియు
వనవాసినియు, పేదఱికమును బోఁగొట్టెడు తల్లి, శ్రీదేవి
నిత్యశుభముల నొసఁగుఁగాక!

హరికిం బట్టపుదేవి - 'విష్ణో రేషా ఽనపాయినీ' వి
నెప్పుడు నెడఁబడి యుండనిది. అందుచేతనే యామెను భగవ
నుజులు 'దేవదేవ దివ్యమహిషీమ్' అని సంబోధించిరి. 'రా
భవే త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని' ఇత్యాది ప్రకారము పరమేశ
విభవావతారమును ధరించినఁ దత్స్వరూపానుగుణముగ నా
వర్తించును. నిత్యవిభూతియందును ఆమె భగవంతునకుఁ (

యుండును. చందురుఁడు చంద్రశబ్దభవము. భారతీగిరిసుతల్ తోనాఁడు పూఁబోఁడి. యామునాచార్యుఁడు లక్ష్మీదేవిని చతుశ్శ్లోకిలో నిట్లు స్తుతించినాఁడు-

కాంతస్తే పురుషోత్తమః ఫణిపతి శ్శయ్యాఽఽసనం వాహనం
వేదాత్మా విహగేశ్వరో యవనికా మాయా జగన్మోహినీ,
బ్రహ్మేశాది సురవ్రజ స్సదయితః త్వద్దాస దాసీగణః
శ్రీరిత్యేవచ నామతే భగవతి బ్రూమః కథం త్వాం వయమ్.

పై శ్లోకము ననుసరించి బ్రహ్మేశాది దేవతలు, వారి భార్యలు లక్ష్మీదేవికి నిత్యకింకరులు. తామరలం దుండెడి ముద్దరాలు. ఇందిరా దేవి పద్మవనవాసిని. వేదాంతదేశికు లిట్లనుచున్నారు-

ఆవిర్భావః కలశ జలధా వధ్వరే వాఽపి యస్యాః
స్థానం యస్యా స్సరసిజవనం విష్ణువక్షస్స్థలం వా,
భూమా యస్యా భువన మఖిలం దేవి: దివ్యం పదం వా
స్తోత్రప్రజ్ఞై రవవధి గుణా స్తూయసే సా కథం త్వమ్.

పై శ్లోకములో లక్ష్మీదేవికి నివాసము విష్ణువక్షస్స్థల మనియు పద్మవన మనియు జెప్పఁబడియున్నది. పూఁబోణి = పూవువంటి శరీరము గలది. ఇక్కడ వ్యాకరణ సూత్రము ననుసరించి మేనునకు 'బోణి' యని యాదేశము వచ్చును.

వచః అని ఇష్టదేవతలఁ జింతించి, దినకరకుమార ప్రముఖులం దలంచి, ప్రథమకవితావిరచన విద్యావిలాసాతిరేకి వాల్మీకి నుతియించి హయగ్రీవదనుజకర పరిమిళిత నిగమనివహవిభాగ నిర్ణయనిపుణతా సముల్లాసుండగు వ్యాసునకు మ్రొక్కి, శ్రీమహాభాగవత కథాసుధా రస ప్రయోగికి, శుకయోగికి నమస్కరించి, మృదుమధురవచనరచన పల్లవితస్థాణునకుం బాణునకుఁ బ్రణమిల్లి, మహాకావ్యకరణ కళావిలాసుం గాళిదాసుం గొనియాడి, కవికమల విసరరవిం భారవిం బొగడి

కతిపయశ్లోక సమ్మోదితసూరు మయూరు నభినందించి, విదళితాఘు మాఘు నుతియించి, యాంధ్రకవితా గౌరవజనమనోహారి నన్నయ సూరిం గైవారంబు సేసి, హరిహరచరణారవింద వందనాభిలాషిఁ దిక్కన మనీషిం భూషించి, భక్తివిశేషిత పరమేశ్వరుండగు ప్రబంధ పరమేశ్వరుఁ బ్రణుతించి, మఱియు నితర పూర్వకవిజన సంభావ నంబు గావించి, వర్తమాన కవులకుం బ్రియంబు పలికి, భావికవుల బహూకరించి యుభయకావ్యకరణ దక్షుండనై—

కఠినపదముల కర్థములు: ఇష్టదేవతలు = తన కిష్టమైన దేవ తలు, దినకర కుమారప్రముఖులు = సూర్యుఁడు, కుమారస్వామి మొదలగువారు, ప్రథమ ....విలాసాతిరేకి = మొట్టమొదటిసారిగా లౌకికసంస్కృతమందు రచన గావించినవాఁడు వాల్మీకి, క్రౌంచ వధతో మనస్సు గలఁగిన మహాముని వదనమునుండి.

'మానిషాద। ప్రతిష్ఠాంత్వ మగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః' యనెడు శ్లోకము హఠాత్తుగా బయలుదేరినది. ఆ ఛందస్సుయొక్క హఠాదా విర్భూతికి వాల్మీకి వెఱఁగందుచుండెను ఇంతలో బ్రహ్మవచ్చినాఁడు చతుర్ముఖుఁడు—

మచ్ఛందా దేవతే బ్రహ్మన్। ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ,
రామస్య చరితం సర్వం కురుత్వ మృషిసత్తమ।

వాల్మీకిమునీ! నా యాదేశముచేతనే సరస్వతీదేవి లౌకికఛందో ఽవతారమును ధరించి నీ ముఖమునుండి బయలుదేరినది. కనుక పవిత్రమైన రామకథను రచింపుమని యాజ్ఞాపించినాఁడు. లౌకిక సం స్కృతములో బయలుదేరిన యాదికావ్యము రామాయణమే.

హయగ్రీవదనుజ .... నిపుణతాసముల్లాసు = ఆదికాలమున హయగ్రీవుఁడను రాక్షసుఁడొకఁ డుండెను. వాఁడు వేదముల నెత్తి కొనిపోయి వాని నన్నిఁటిని కలగాపులముగఁ జేసినాఁడు. వ్యాస

భగవానుఁడు మరల వానిని శాఖోపశాఖలుగా సంస్కరించినాఁడు. ఈ విషయము స్కాందపురాణమునం దిట్లున్నది-

చతురాననాయ చతురః పురాగమాన్,
ప్రదదా వముష్య సురరాశయే సుధామ్,
వినిహత్య హి శ్రుతిముషం పురాతనం
వపుషోద్ధతం హయముఖేన సద్రిపుమ్.

సతాం + రిపుం = సద్రిపుం

పై శ్లోకమును భారతతాత్పర్య నిర్ణయములోఁ బూర్ణప్రజ్ఞు లుద్ధృతీకరించిరి. శ్రీమహా.... యోగికి నమస్కరించి భాగవతకథ యనెడు సుధారసమును బంచెడువాఁడు శుకయోగి.... మృదుమధుర ....బాణునకుం బ్రణమిల్లి మృదులమై మధురమైన వచనరచనచేత శిలలం గూడఁ జిగురింపఁ జేయువాఁడగు బాణునకు నమస్కరించి, పల్లవితస్థాణుఁడు అనుటకుఁ బుల్కరించిన శివుఁడు గలవాఁడనియు సర్థాంతరము. వచనరచనచేత శివుని మెప్పునందినవాఁడు బాణుఁడు, శాక్తుడు. పేరునందే శివభక్తియున్నది. అతఁడు కాదంబరిలో-

'జయంతి బాణాసుర మౌళిలాలితాః' అని శివస్తుతి నెంతో రమ్యముగ నొనరించెను. బాణమయూరులు ఆదిశంకరులకు సమకాలికులో గాదో నిర్ణీతముగాదు. కాని శాక్తేయుఁడైన బాణునిచేత సౌరుఁడైన మయూరునిచేత శంకరులు తమ భాష్యశ్రవణముఁ జేయించిరని శంకరవిజయములో వచ్చును-

సకథాభి రవంతిషు ప్రసిద్ధాన్
విబుధాన్ బాణమయూర దండిముఖ్యాన్,
శిథిలీకృత దుర్మతాభిమానాన్
నిజభాష్య శ్రవణోత్సుకాం శ్చకార.

కతిపయ .... మయూరు నభినందించి—మయూరుఁడు మహా కవి. అతని సూర్యశతకము ప్రౌఢమైన రచన. ఇతఁడు సూర్యశతక మెందుకు వ్రాసెను? దీనినిఁ గూర్చి యొకటి రెండు కథలున్నవి. బాణమయూరులు బావమఱదులఁట! మయూరుని చెల్లెలిని బాణున కిచ్చినట్లు జనశ్రుతి. మయూరునిదుహిత బాణుని భార్యయైనట్లొక ప్రసిద్ధి. ఒకనాఁడు బాణునిపై భార్య కెందుకో కోపము వచ్చెను. ఎంత బతిమాలినను రోషము తగ్గలేదు. రాత్రి గడచినది. అప్పుడు బాణుఁడు—

గతప్రాయా రాత్రిః కృశతను శశీ శీర్యత ఇవ
ప్రదీపోఽయం నిద్రావశ ముపగతో ఘూర్ణిత ఇవ,
ప్రణామాంతో మాన స్త్యజసి నతథాఽపి క్రుధ మహో
కుచ ప్రత్యాసత్యా హృదయమపి తే సుభ్రు ః........

అసంపూర్తిగా బాణుఁడు నిలిపినాఁడు. 'చండి! కఠినమ్!' అను కొనుచు మయూరుఁడు గృహమునఁ బ్రవేశించెను. సుభ్రూ పదముకంటెను 'చండి' పద మిచట యుక్తము. దీనివలన బాణుని భార్యకుఁ గోపము వచ్చి యామె 'కుష్ఠరోగివి గమ్మ' ని మయూరుని శపించినది. ఇదియొక కథ. మయూరుఁ డొకనాఁడు ప్రొద్దుట లేచి ప్రియుని మందిరమునుండి బయటికి వచ్చుచున్న యొకానొక స్త్రీని జూచినాఁడు, ఆమె సౌందర్యము నెనిమిది శ్లోకములలో వర్ణించెను. దానికి 'మయూరాష్టక' మని పేరు. ఆ స్త్రీ కర్మవశాత్తు బాణుని భార్యయే యైనది. తత్సన్నివేశమున నామె 'కుష్ఠరోగివి గమ్మని' శపించినది. ఇదిమరియొక కథ. ఒకానొకనాఁడు మయూరుఁడు రాజ దర్శనమునకు వెళ్లెను. కుష్ఠరోగి యగుటచే దర్శనము లభించలేదు. అంతట నూఱుత్రాళ్లతో నొక యుట్టిని గట్టినాఁడు. తా నందుఁ గూర్చుండి క్రింద పెద్దమంటఁ బెట్టించెను. ఒక్కొక్కశ్లోకముఁ జెప్పి నపు డొక్కొక్క త్రాటిని యుట్టినుండి కోయుచుండినాఁడు. నూఱు

శ్లోకములైన తర్వాత సూర్యుఁడు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. 'ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్' అన్నట్లు సూర్యుని దయతో మయూరుని రోగము వదలినది. సూర్యశతకములో నూటరెండు శ్లోకములు గలవు. దీనిని మనసున నుంచికొని బాణుఁడు చండీశతకమును జెప్పినాఁడు. బాణ కృతమైన చండీశతకమున్నదని చాలమంది యెఱుఁగరు. కొన్ని శ్లోకములచేతనే సూర్యుని మెప్పించిన వాఁడు మయూరుఁడు. మహా కావ్యకరణవిలాసుఁడు కాళిదాసు. రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘదూతము నీ మూఁడు మహాకావ్యములు. కవికమల వినర రవి=కవు లనెడు కమలవనములకు సూర్యునివంటివాఁడు భారవి. 'భారవే రర్థగౌరవమ్' భారవి కవిత్వ మర్థ గౌరవమునకుఁ బ్రసిద్ధి. విదళితాఘుమాఘు స్తుతియించి=కవిత్వముతోఁ బాపములు పోఁగొట్టు కొన్నవాఁడు మాఘుఁడు. ఈ వాదుక మాఘుని గుఱించి లేదు. మఱి పోతన్న యభిప్రాయమేమో తెలియదు. బహుశః మాఘుఁడు కృష్ణకథను జెప్పుటతో నిష్పాపుఁ డయ్యెనని యూహించెనేమో!. ఆంధ్రకవితా........మనోహరు=ఆంధ్రకవిత్వమందు గౌరవమున్న జనుల మనస్సులను హరించువాఁడు. క్షైవారము=పొగడ్త. ప్రబంధ పరమేశ్వరుఁడని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడకు బిరుదు. సంభావనము=గౌరవము భావికవులు=పుట్టఁబోయెడి కవులు, ఉభయ కావ్యకరణదక్షుఁడు= తెలుఁగు సంస్కృతములందు రచనసేయు సామర్థ్యముగలవాఁడు.

తా॥ దినకరకుమార ప్రముఖులైన యిష్టదేవతలకు నమస్క రించి వాల్మీకిని స్తుతించి, వ్యాసునకుమ్రొక్కి, భాగవతసుధారసమును బంచిన శుకయోగికి నమస్కరించి, బాణ, మయూర, కాళిదాస, భారవి, మాఘుల గౌరవించి, నన్నయ, తిక్కన, యెఱ్ఱాప్రెగ్గడల నుతియించి, పూర్వకవులకు వర్తమానకవులకు భావికవులకు గౌర వము నిచ్చి రెండు భాషలయందును రచియింప సమర్థుఁడనై-

ఉ. ఇ మ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురమ్ములు వాహనమ్ములున్
సొమ్ములు గొన్నిపుచ్చుకొని, చొక్కి, శరీరమువాసి, కాలుచే
సమ్మెటవ్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరి కిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెర పోతరా జొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్.

దీనికిఁ బైనున్న వచనము ఉత్తమపురుషతో ముగియుచున్నది. ఈ పద్యమున బమ్మెరపోతరా జొకఁడని ప్రథమపురుషము గన్పడు చున్నది. వ్రాతప్రతు లన్నింటిలోను నీ పద్య మట్టులనే యున్నది. అందుచే దాని నట్లే యుంచితిమి. ఈ + మనుజేశ్వరాధములు, త్రిక సంధి, చొక్కి=పరవశించి, జగత్ + హితము=జగద్ధితము.

తాత్పర్యము : దుర్మార్గులైన రాజులకుఁ గృతినిచ్చుట దోషము. వా రేవో కొన్ని గ్రామము లిత్తురు. వాహనము లిత్తురు. కాకున్న బంగారుసొమ్ము లిత్తురు. వారి ననుసరించుట మహాక్లేశము. రాజులతో నీ మర్యాద లందినందులకు ఫల మేమి? మరణానంతరము యమునిచేతికిఁ జిక్కుట. యమకింకరులతో సమ్మెటవ్రేటులు దినుట. ఈ బాధ లొల్లని బమ్మెరపోతరాజు తన భాగవతమును శ్రీహరి కిచ్చి నాఁడు. దానితో నాత్మహితమే గాక జగద్ధితము నొనఁగూడినది.

పోతన్న కాలమున నుండిన రాజులు పరస్పర కలహములతోఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండిరి. ప్రజాక్షేమము వారి కంతగాఁ బట్టినట్లు లేదు. విజయనగరములో కొడుకులు దండ్రులను, తండ్రు లన్నలను జంపుచుండిరి రెడ్లు వెలమలకు యుద్ధములే కూడయ్యెను. ఈ దురాగతములు చూచియే పోతన్న 'ఇమ్మనుజేశ్వరాధము'లని వాడినాఁడు. విరక్తు లిట్లే యుందురు. దేశికులు—

దురీశ్వరద్వార బహిర్వితర్దికా
దురాసికాయై రచితోయ మంజలిః.

యని దండముఁ బెట్టిరి.

చేతులారంగ శివునిఁ బూజింపఁ డేని
నోరు నొవ్వంగ హరికీర్తి నుడువఁ డేని
దయయు సత్యంబు లోనుగాఁ దలఁపఁడేనిఁ
గలుగ నేటికిఁ దల్లుల కడుపుచేటు.

'అభిషేక ప్రియశ్శివః' శివునిఁ బూజించుట యనఁగా నభిషేకించుటయే. నోరు నొచ్చునట్లు భగవంతుని యశమును బాడవలెను. అంతమాత్రమే గాదు. దయ, సత్యము మొదలైన సాత్త్వికగుణముల నలవఱచికొనవలెను. అప్పుడే భక్తి యర్థవత్తగును నరజన్మ దుర్లభమైనది. ఈ జన్మములో వీనిని సాధించి కొనకున్నచోఁ 'దల్లుల యౌవనము వ్యర్థముఁ జేయ జన్మించినవారే'. మాతుః కేవల మేవ యౌవన వనచ్ఛేదే కుఠారా వయమ్. పోతన్నకు శివకేశవు లిర్వురు నొక్కటే యనుట కిది చక్కని యుదాహరణము. వీరశైవములోని రజోభక్తి యాతని నాకర్షింపలేదు. సాత్త్వికమైన విష్ణుభక్తి యాకర్షించినది.

వచనము: అని మదీయ పూర్వజన్మసహస్రసంచిత తపఃఫలంబున శ్రీమన్నారాయణ కథాప్రపంచవిరచనా కుతూహలుండనై యొక్క రాకానిశాకాలంబున సోమోపరాగంబు రాకగని సజ్జనానుమతంబున నభ్రంకషశుభ్ర సముత్తుంగభంగ యగు గంగకుం జని క్రుంకు లిడి వెడలి మహనీయమంజుల పులినతలమండప మధ్యంబున మహేశ్వరధ్యానంబు సేయుచుఁ గించి దున్మీలితలోచనుండనై యున్న యెడ-

మదీయ=నాయొక్క, పూర్వజన్మసహస్ర=వేయి పూర్వజన్మములయందు, సంచిత=సంపాదించికొన్న, తపఃఫలంబునన్=తపఃఫలముగా, శ్రీమన్నారాయణకథా=లక్ష్మీనారాయణ కథలయొక్క, ప్రపంచ=సమూహముయొక్క, విరచనాకుతూహలుండనై=రచించుటయం దాసక్తిగలవాఁడనై, రాకానిశాకాలంబునన్=పున్నమరాత్రి

యందు, సోమోపరాగంబు=చంద్రగ్రహణము, సజ్జనాను మతంబునన్ =సత్పురుషుల సమ్మతితో, అభ్రంకష=ఆకాశము నొరయుచున్న, శుభ్ర=స్వచ్ఛమైన, సముత్తుంగభంగ=సమున్నతములైన అలలు గలది, గంగకుం జని=ఒకానొక పుణ్యనదికిఁ బోయి, మహనీయ.... మధ్యంబున=గొప్పదై అందమైన ఇసుకప్రదేశమందలి మండపములో, మహేశ్వర ధ్యానము=పరమశివుని ధ్యానము, కించిత్=కొంచెము, ఉన్మీలిత=తెఱువఁబడిన, లోచనుఁడు=కన్నులు గలవాఁడు.

తాత్పర్యము: పూర్వజన్మ సహస్రసంచితమైన తపఃఫలము గనే శ్రీమన్నారాయణభక్తి యేర్పడినది. అందుచే పోతన్న భగవత్కథలు వ్రాయుటకుఁ బూనుకొనెను. ఒకానొక పున్నమనాఁటిరాత్రి చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున, చెంగటనున్న యొకనది కేగి స్నాన మొనర్చి వాలుకా ప్రదేశమున నొక మండపములో మహేశ్వర ధ్యానము సేయుటకుఁ గూర్చున్నాఁడు. పోతరాజు వ్రాయ సంకల్పించినది నారాయణకథ. ధ్యాన మొనర్చినది పరమేశ్వరునిఁ గూర్చి. కనిపించినవాఁడు రామచంద్రుఁడు. తానుఁ జెప్పిన షష్ఠ్యంతములు కృష్ణపరములు. దీనితో పోతన్నగారి యద్వైతభక్తి యెంత పరిపూర్ణమైనదో మన మూహించికొనవలెను.

మెఱుఁగు చెంగటనున్న మేఘంబు కైవడి
నువిద చెంగటనుండ నొప్పువాఁడు
చంద్రమండల సుధాసారంబు పోలిక
ముఖమునఁ జిఱునవ్వు మొలచువాఁడు
వల్లీయుత తమాల వసుమతీజముభంగి
బలువిల్లు మూపున బరఁగువాఁడు
నీలనగాగ్ర సన్నిహితభానుని భంగి
ఘనకిరీటము దల గల్గువాఁడు

ఆ. పుండరీకయుగము బోలు కన్నులవాఁడు
వెడఁద యురమువాఁడు విపులభద్ర
మూర్తివాఁడు రాజముఖ్యుఁ డొక్కరుఁడు నా
కన్నుఁగవకు నెదురఁ గానఁబడియె.

టీక : మెఱుఁగు=మెఱపు, చెంగటన్=సమీపమందు, కైవడి=వలె, ఇది యుపమావాచకము, ఉవిద=స్త్రీ, సందర్భము ననుసరించి సితాదేవి; చంద్రమండల సుధాసారము=చంద్రమండలములోని యమృతప్రవాహము, 'ధారాసంపాత ఆసార'అని అమరము; పోలికన=వలె, ఉపమావాచకము; వల్లియుత=తీఁగచేతఁ గూడికొన్న, తమాలవసుమతీజము భంగి=తమాలవృక్షమువలె, వసుమ+తీజము=భూమినుండి పుట్టినది, బలువిల్లు=పెద్దవిల్లు, మూపునన్=స్కంధము నందు, పరఁగువాఁడు=ఉన్నట్టివాఁడు, నీలనగ=నల్లనికొండల యొక్క, అగ్ర=శిఖరమును, సన్నిహిత=సమీపించిన, భానుని భంగిన్=సూర్యునివలె, ఘనకిరీటము=పెద్దకిరీటము తలగలుగువాఁడు పుండరీక యుగముఁ బోలు కన్నులవాడు=తెల్లదామరల జంటఁ దలపించు నేత్రయుగ్మమువాఁడు; పుండరీకం సితాంభోజం అని అమరము; వెడఁదయురమువాఁడు=విశాలవక్షస్థలము గలవాఁడు, విపులభద్ర మూర్తివాఁడు=పొడగరియై, మంగళప్రదమైన ఆకారము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము: సితాదేవి పచ్చని శరీరచ్ఛాయ గలది. రావణాసురుఁడు సీతను సంబోధించి, 'కాత్వం! కాంచనవర్ణాభే! పీతకౌశేయవాసిని! కమలానాం శుభాం మాలాం పద్మినీ మివబిభ్రతీ' అన్నాఁడు. రామచంద్రుఁడు మేఘశ్యాముఁడు. పోతన్నకు దర్శనమిచ్చిన రాముఁడు సీతాసహితముగ వచ్చెను. ఆమె మెఱుపువలె నున్నది. ఇతఁడు మెఱుపుతోఁ గూడిన మేఘమువలె నున్నాఁడు. ఉపమాలంకారము. ముఖము చంద్రమండలమువలె నున్నది. చిఱునవ్వు చంద్రునినుండి స్రవించు అమృతమువలె నున్నది. ఇదియు

నుపమాలంకారమే. తమాలవృక్షము అనఁగా కానుగు. అది నల్లగా నుండునని కవిసమయము.

మేఘైర్మేదుర మంబరం వనభువం శ్యామాస్తమాల ద్రుమైః

అని జయదేవుఁడు, రామచంద్రుని మూపున విల్లున్నది. ఆ విల్లు తీఁగ వలె నున్నది. అతఁడు తీఁగచేఁ గూడుకొన్న తమాలవృక్షము వలె నున్నాఁడు. రాముఁడు నల్లనికొండవలె నున్నాఁడు. ఆ కొండ కొమ్ముపై సూర్యునివలె ఘనకిరీటము ప్రకాశించుచున్నది. ఈ రెండును ఉపమాలంకారములే. మొదటి మూఁడవ పాదములలోని యుపమ లలో రామునకుఁ బ్రాధాన్యము. రెండు నాల్గు పాదములలోఁ జిఱు నవ్వునకుఁ గిరీటమునకుఁ బ్రాధాన్యము. నాల్గు నుపమాలంకారములే. ఐనను ఉపమలు చెప్పుటలో నొక వైచిత్రిని పాటించినాఁడు. తెల్ల దామరలవంటి కను లాతని ప్రసన్నతకు గుర్తు. కోపము వచ్చినపుడు స్వామి కను లరుణకమలము లగును.

పుండరీకాక్షుఁడగు తెల్లఁబోయి యప్పు
డరుణకమలాక్షుఁ డగుచు మురాంతకుండు

(భార. ఉద్యో 3, అశ్వా. 384 పద్య)

సీతాదేవితోఁ గూడ రాముఁడు దర్శనమిచ్చుట చాల శుభ సూచకము. ఆమె లక్ష్మీస్వరూపిణి. నిత్యాపురుష కార స్వరూపిణి. భక్తులను రక్షింపవలె ననియే యెప్పుడును భగవంతుని చెవిలో నూఁదిపోయుచుండును. పోతన్నకు దర్శనమిచ్చినపుడు సీతాదేవి వెంటనుండుట, పోతన్నకుఁ బునర్జన్మము లేకుండుటకు ప్రబల ప్రమాణము.

వచ: 'ఏ నా రాజశేఖరునిం దేఱిచూచి భాషింప యత్నంబు సేయునెడ నతండుఁ దా 'రామభద్రుండ, మన్నామాంకితంబుగా శ్రీ మహాభాగవతంబు తెనుంగు సేయుము. నీకు భవబంధములు దెగు'

నని యాన తిచ్చి, తిరోహితుం డయ్యె. నంత నే సమున్మీలితలోచ నుండనై వెఱఁగుపడి చిత్తంబున-

ఏను=నేను, రాజశేఖరుఁడు=రాజశ్రేష్ఠుఁడు, తేఱిచూచి=మొగ మెత్తిచూచి, మన్నామాంకితంబుగ=నాకుఁ గృతినిచ్చి, శ్రీ మహా భాగవతంబు = భాగవత పురాణమును, భవబంధంబులు = సంసార బంధములు, ఆనతిచ్చి = ఆజ్ఞ యిచ్చి, తిరోహితుఁడు = అదృశ్యమైన వాఁడు, సమున్మీలితలోచనుండనై = తెఱవఁబడిన నేత్రములు గల వాఁడనై, వెఱఁగుపడి = ఆశ్చర్యపడి

తాత్పర్యము: నే నా రాజశ్రేష్ఠునిఁ దలయెత్తి చూచితిని. ఏదో మాటాడుద మన్న యాకాంక్ష. ఇంతలో నాతఁడు 'నేను రామభద్రుఁ డను, నాకుఁ గృతినిచ్చి శ్రీమహాభాగవతము దెనుఁగు సేయుము. నీకు భవబంధములు దెగు' నని యానతిచ్చి యంతర్హితుఁడయ్యెను. నేను కన్నులుదెఱచి జరిగిన విషయమున కాశ్చర్యపడుచు, పై పద్య ముతో నన్వయము.

ఇచ్చట శ్రీమహాభాగవత మనఁగా సంపద్యుక్తమైన భగవద్భ క్తుల చరిత్రలతోఁ గూడిన భాగవతమని యర్థము. భాగవతమందుఁ బ్రధానముగాఁ జెప్పఁబడినది అష్టాక్షరీమంత్ర రహస్యమే. గోవింద రాజీయములో 'సీతాయాశ్చరితం మహత్' అను దానిని వ్యాఖ్యా నించు సందర్భమున నిట్లున్నది-

"అష్టాక్షరోప బృంహక శ్రీభాగవతాదిషు హి భగవత్ప్రాధాన్యం, అత ఏవ నారాయణ కథా మిమామితి తత్రోక్తమ్."

కనుక శ్రీమద్భాగవతమున ముఖ్యముగాఁ జెప్పఁబడినది యష్టాక్షరీమంత్ర మహాత్మ్యమే, కాని యష్టాక్షరిలోని 'ఓం'కారమందే లక్ష్మిగూడ నున్నదని, రహస్యత్రయసారవ్యాఖ్య. ఓంకారములోని అ-ఉ-మ అను మూఁడు పదములు క్రమముగా పరమాత్మను లక్ష్మిని

జీవాత్మను దెలుపును. లక్ష్మి మధ్యనుండి పురుషాకారము ద్వారా జీవాత్మ పరమాత్మలకు సంబంధమును గల్పించును. రామాయణ మందలి యీ శ్లోక మీ క్రింది యర్థమునే దృఢపఱచుచున్నది.

అగ్రతః ప్రయయౌ రామః సీతా మధ్యే సుమధ్యమా,
పృష్ఠతస్తు ధనుష్పాణిః లక్ష్మణో ఽనుజగామ హ.

లక్ష్మణుఁడు జీవునిస్థానమం దున్నాఁడు. నడుమనున్న సీతాదేవి లక్ష్మి. అట్లే యుద్ధమున రథము నడపుచున్నవాఁడు పరమాత్మ. అర్జునుఁడు జీవుఁడు. లక్ష్మియొక్క స్థానమందు రథ మున్నదని రహస్యత్రయసారమం దన్వయించినాఁడు.

పలికెడిది భాగవతమఁట
పలికించు విభుండు రామభద్రుండట నేఁ
బలికిన భవహర మగునఁట
పలికెద వేఱొండుగాథఁ బలుకఁగనేలా !

తాత్పర్యము : రచనమా భాగవతము. పలికించు ప్రభువా రామభద్రుఁడు. నేఁబలికినచో భవబంధములు దొలఁగునఁట! ఇఁక వేఱుగాథ రచించు టెందులకు?

ఇది పోతన్న మనస్సులో ననుకొన్న తలంపు. అంతకుముందు భాగవతమునే రచింపవలెనను నూహ పోతన్న కున్నట్లులేదు. ఏదో యొక నారాయణకథను వ్రాయవలె ననుకొన్నాఁడు. కాని భాగవతము రచింపు మనెడి యాదేశము రామభద్రుని నుండి వచ్చినదే. 'శ్రీమహాభాగవతంబు దెనుంగుసేయు'మని రాముఁ డన్నాఁడన్నచో నీచేతఁ బూర్తి చేయించెదనని యన్నట్లే. కనుక పలికించువాఁడు వాఁడే. భవహర మగునన్న మాట రామునిదే. అందుకే భాగవతమే వ్రాయవలెనను నిర్ణయమునకుఁ బోతన్న వచ్చినాఁడు.

భాగవతము దెలిసి పలుకుట చిత్రంబు
శూలికైనఁ దమ్మిచూలికైన
విబుధజనుల వలన విన్నంత గన్నంత
దెలియవచ్చినంత తేటపఱతు.

భాగవతము నర్థముఁజేసికొని దీనికిదే తాత్పర్యమని నిర్ణయించి చెప్పుటకు బరమేశ్వరునకు శక్తి లేదు. తమ్మిచూలియైన బ్రహ్మ చాలఁడు. ఇఁక నాబోటి వాని దేమున్నది? భావుకులైన యనుభవజ్ఞుల వలన నేను విన్నంత, నా యనుభవమునకు వచ్చినంత, నాకుఁ దెలిసినంత వఱకు అనుభవమును బరిపూర్తిగా మాటలలో నందించుటకు నాకు శక్తిలేదు. నాకు సాధ్యమైనంత భాషలో నెఱిఁగింతును.

సంస్కృతభాషలో భాగవతము చాలప్రౌఢమైనది. ప్రాచీనులు దానికి శాస్త్రగౌరవము నిచ్చిరి. 'భక్త్యా భాగవతం జ్ఞేయం'. భక్తియొక్కటే భాగవత మర్థమగుటకు మార్గము. ఒక్క ఉత్తర హిందూస్థానమందే భాగవతము నాధారముగాఁ దీసికొని యెన్నో సంప్రదాయములు బయలుదేరినవి. ఉత్తరాపథమందు దానికి సుమారు రెండువందల వ్యాఖ్య లున్నవని. పండితు లందురు_

కొందఱికిఁ దెనుఁగు గుణమగు
గొందఱికిని సంస్కృతంబు గుణమగు రెండుం
గొందఱికి గుణములగు నే
నందఱి మెప్పింతుఁ గృతుల నయ్యైయెడలన్.

తా. కొందరికిఁ దెనుఁగుపదము లెక్కువగా వాడినచో నిష్టమగును. కొందరికి సంస్కృతము వాడినచోఁ బ్రీతి. రెంటిని సమర్థముగా సమపాళ్లుగా వాడిన మరికొందరికి మెప్పు. నేనందరి నాయా ఘట్టములలో మెప్పింతును.

ఒనరన్ నన్నయ తిక్కనాదికవు లీ యుర్విం బురాణావళుల్
దెనుఁగుం జేయుచు మత్పురాకృత శుభాధిక్యంబు దా నెట్టిదో
దెనుఁగుం జేయరు మున్ను భాగవతముం దీనిం దెనింగించి నా
జననంబుం సఫలంబు సేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్.

ఒనరఁ=యుక్తముగా, నన్నయతిక్కనాదికవులు=నన్నయ్య తిక్కన మొదలగు కవులు. పురాణావళుల్ = పురాణసమూహములు, మత్పురాకృత శుభాధిక్యంబు=నా పూర్వజన్మ పుణ్యాధిక్యము.

తా. నన్నయ తిక్కనాది కవులింతకుముందే కొన్నిపురాణములను దెనిఁగించిరి. నా పూర్వపుణ్యాతిశయముచేత వారు భాగవతము జోలికి రాలేదు. దీనినిఁ దెనిఁగించి పునర్జన్మము లేకుండఁజేసికొందును అదియే మానవజన్మకు సాఫల్యము. నన్నయతిక్కనలు దెనిఁగించినది భారతము. అది యితిహాసము. పురాణము గాదు. తిక్కన రచన నిర్వచనోత్తర రామాయణ మాదికావ్యము. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ నృసింహ పురాణము, హరివంశము పోతన్న చూచియుండెనేమో! అన్నిఁటిని గలిపి పురాణావళు లన్నాఁడు.

మ. లలితస్కంధము కృష్ణమూలము శుకాలాపాభిరామంబు, మం
జులతా శోభితమున్ సువర్ణ సుమన స్సుజ్ఞేయముం సుందరో
జ్జ్వలవృత్తంబు మహాఫలంబు విమలవ్యాసాల వాలంబునై
వెలయుం భాగవతాఖ్య కల్పతరు వుర్విన్ సద్ద్విజశ్రేయమై.

భాగవత మనెడు కల్పతరువు. రూపక సమాసము అగుటచే, వృక్షపరము గాను, భాగవతపరము గాను రెం డర్థములు చెప్పుచున్నాఁడు. భాగవతము లలితస్కంధము. లలితములైన పండ్రెండు స్కంధములు గలది. కల్పవృక్షము లలితమైన మొదలుగలది. కృష్ణమూలము-కృష్ణపరమాత్మయే ఆధారముగాఁ గలది. అనఁగాఁ గృష్ణ పరమాత్మ నవలంబనముగాఁగొని, యనేకకథలు భాగవతము నందుఁ

ప్రపంచింపఁబడినవి. కృష్ణమూలము నల్లనై లావుగానున్న వ్రేళ్లుగలది కల్పవృక్షము. శుకాలాప+అభిరామమ్ము=శుకునిమాటలచే మనోహరమైనది. శుకుఁడు జన్మతః సిద్ధుడు. అట్టివాని నోటినుండి వెలువడుటచేఁ గృష్ణకథల కింకను మెఱుఁగు వచ్చినది. కల్పవృక్షము చిలుకల పలుకులచే మనోహరమైనది. మంజులతా శోభితము-సౌందర్యముతోఁ గూడుకొన్నది భాగవతము. మంజు=మనోహరములైన, లతా=తీఁగలల్లుకొనుటచేఁ బ్రకాశించునది కల్పవృక్షము, సువర్ణ=లలితములైన వర్ణములతోఁ గూడుకొని, సుమనస్=చక్కనిమనసుగల సత్పురుషులకు, సుజ్ఞేయము=చక్కగా నర్థము చేసికొనుటకుఁ దగినది; సువర్ణ=స్వచ్ఛమైన రంగుతోఁగూడిన, సుమనస్=సువాసనగల పూలచేత, సుజ్ఞేయము=తెలియఁ బడునట్టిది. ఆ కల్పవృక్షము పూలు మనోహరమైన వర్ణములుగలవి. అంతమాత్రమేగాదు. 'దూరాద్గంధో వాతి' అన్నట్లు తమ సువాసనలచేత దూరమునుండి మనుష్యుల నాకర్షించునవి.సుందరోజ్జ్వలవృత్తంబు=సుందరములై ప్రకాశమానములైన పలువిధములైన వృత్తములచేఁ గూడినది. సుందరమై యుజ్జ్వలమైన మండలముచేఁ గూడినది. మహాఫలంబు=గొప్పదగు మోక్షాఖ్యఫలమిచ్చునది; పెద్దపండ్లు గలది. విమలవ్యాసాలవాలంబు=స్వచ్ఛమైన వ్యాసుఁ డనెడు ఆధారము గలది. అనఁగా వ్యాసునిచే రచింపఁబడినదని తాత్పర్యము. కొందరు పండితులు భాగవతమునుటకు 'ప్రకాశకాః గావో యస్య సః భాగః, పరమాత్మా, భాగోరయ మవతారః భాగవః వ్యాసః తేన తన్యతే ఇతి భాగవతమ్' అనియును విగ్రహము చెప్పెదరు. పరమాత్మ అవతారమైన వ్యాసునిచే రచింపఁ బడినదని యర్థము. సద్ద్విజశ్రేయమై=ఉత్తమ విప్రులకు క్షేమము గల్గించునదై. ఇక్కడ ద్విజు లనఁగా భక్తులనియే సామాన్య తాత్పర్యము. మంచి పక్షుల కాశ్రయభూతమై యని వృక్షపరమైన యర్థము.

తా. ఈ భాగవతమన్నదే గొప్పకల్పవృక్షము. లలితములైన స్కంధములే స్కంధములు. నాయకుఁడైన కృష్ణుఁడే యా కల్ప వృక్షమునకు మూలము. అది శుకాలాపాభిరామము. భాగవతము మంజులతతోఁ గూడినది. కల్పవృక్షము దన్ను పరివేష్టించిన యంద ములైన తీఁగలు గలది. భాగవత రచన లలితాక్షర సంపన్నము. సత్పురుషులకే యర్థ మగును. కల్పవృక్షము పూలు సువర్ణములు. సుగంధ యుక్తములు. భాగవతమునందు మంజుల వృత్తములు. మోక్షమనెడు మహాఫలము భాగవతముచేతనే సిద్ధించును. భాగవత కల్పతరుఫలము కడు గొప్పది. వ్యాసుని వదనమునుండి జారిన సుధాధార యది. కల్పవృక్షమునకుఁ బాదు వ్యాస భగవానుఁడు. భక్తులకు మహాఫలదాయకము.

వ. ఇట్లు భాసిల్లెడి శ్రీ మహాభాగవతపురాణ పారిజాతపాదప సమాశ్రయంబున, హరికరుణా విశేషంబునఁ, గృతార్థత్వంబు సిద్ధించె నని బుద్ధి నెఱింగి లేచి, మఱల గొన్ని దినంబులకు నేకశిలానగరంబు నకుం జనుదెంచి యందు గురు, వృద్ధ, బుధ, బంధు జనానుజ్ఞాతుం డనై-

అర్థములు: భాసిల్లెడు=ప్రకాశించునట్టి, పారిజాతపాదపసమా శ్రయంబున=పారిజాతవృక్షము నాశ్రయించి, పారిజాతము కల్పవృక్ష భేదమే, 'పంచైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతకః, సంతానః కల్పవృక్షశ్చ పుంసివా హరిచందనమ్'-అని అమరము.

హరికరుణా విశేషంబునన్=శ్రీహరికరుణచేత, కృతార్థత్వము =జన్మసఫల మయ్యెడి మార్గము, ఏకశిలా నగరంబునకున్=ఒరుగల్లు నకు, గురు వృద్ధ బుధ బంధు జనానుజ్ఞాతుండనై=గురువులు, వృద్ధులు బుధులు, బంధువులు వీరి సమ్మతిని నాజ్ఞారూపముగఁ గైకొన్న వాఁడనై.

తాత్పర్యము. 'భాగవత మనెడు పారిజాత సమాశ్రయము నాకు లభించినది. హరికరుణావిశేషముతో జన్మసాఫల్యము సిద్ధించె' నని తెలిసి ఓరుగల్లున కేతెంచి, గురువృద్ధ బుధ బంధుజనుల యానతి శిరసా వహించినవాఁడనై.

గ్రంథకర్తృవంశ వర్ణనము:

కౌండిన్యగోత్ర సంకలితుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుండు పుణ్యుండు సుభగుఁడైన
భీమనమంత్రికిఁ బ్రియపుత్రుఁ డన్నయ
కలకంఠి తద్భార్య గౌరమాంబ
కమలాప్త వరమునఁ గవిన సోమనమంత్రి
వల్లభ మల్లమ వారి తనయుఁ
డెల్లన యతనికి నిల్లాలు మాచమ
వారిపుత్త్రుఁడు వంశవర్ధనుండు

లలితమూర్తి బహుకళానిధి కేసన
దాన మాన నీతిధనుఁడు ఘనుఁడు
తనకు లక్కమాంబ ధర్మగేహిని గాఁగ
మనియె శైవశాస్త్రమతము గనియె.

అర్థము; సుభగుఁడు = అందగాఁడు, కలకంఠి = మధురమైన కంఠధ్వని గలది, కమలాప్తువరము = సూర్యునివరము, బహుకళానిధి = అనేక కళలకు నిధివంటివాఁడు, దాన మాన నీతిధనుఁడు, దాన = వితరణము, మాన = వంశాభిమానము, నీతి = న్యాయము–వీనిచే గొప్పవాఁడు, ధర్మగేహిని = భార్య, శైవశాస్త్రమతము = శివభక్తికి సంబంధించిన పద్ధతి.

తాత్పర్యము: పోతన్నగారిది కౌండిన్యగోత్రము. ఆపస్తంబ సూత్రము. ఆ వంశమున భీమనమంత్రి జన్మించెను. అతఁడు సుభగుఁడు. అతని కొడుకు కన్నయ. తద్భార్య గౌరమాంబ. కమలాప్తుని

వరముతో సోమనమంత్రి జన్మించెను. సోమనభార్య మల్లమ. వారి కుమారుఁ డెల్లన. అతని గేహిని మాచాంబిక. వారిపుత్త్రుఁడే కేసన. ఈతఁడు వంశవర్ధనుఁడు. అనేకకళలయందు గొప్పవాఁడు. దానము-మానము-నీతియుఁ గలవాఁడు. అతని భార్య లక్కమ. వా రిర్వురును గొప్ప శివభక్తులు.

లలితమూర్తి = అందమైన శారీరకసంపద గలవాఁడు లేక యాకర్షించు మూర్తి గలవాఁడు. 'ప్రియశిష్యా లలితే కళావిధౌ' (రఘు. స 8 శ్లో. 67), 'సందర్శితేవ లలితాఽభి యస్య శిక్షా' (మాళవికాగ్నిమిత్రము అంక 4, ప. 9) సాహిత్య అకాడమీవారు పరిష్కరించిన భాగవతపీఠికలో పోతనవంశము వారును, బోతనయు వీరశైవులని తెలియుచున్నది. 'క్రమక్రమముగాఁ బోతన తిక్కనగారి వలెనే హరిహరులకు భేదమెంచని యద్వైతిగా మారెను' అన్నారు గురువు సోమనారాధ్యులు. రజోగుణ పూరితమైన వీరశైవ సంప్రదాయాసక్తి తగ్గిపోయిన దన్నారు.

నడవదు నిలయము వెలువడి
తడవదు పరపురుష గుణము దనపతి నొడువున్
గడవదు వితరణకరుణలు
విడువదు లక్కాంబ విబుధవిసరము వొగడన్.

అర్థములు: నిలయము = ఇల్లు, తడవు = ప్రస్తావించు, నొడువు = మాట, గడచు = అతిక్రమించు, వితరణకరుణలు = దానమును, దయయు, విబుధవిసరము = సత్పురుష సమూహము.

తాత్పర్యము: లక్కాంబ పతివ్రత. ఆమె పనిలేని పనిగా నితర గృహములకు వెళ్ళదు. పరపురుషుల గుణదోషము లెన్నదు. పతియాజ్ఞను దాఁటదు. దానము, కరుణ యీ రెంటి నెప్పుడు నుదాసీనింపదు. ఆమెను సత్పురుషు లెప్పుడును 'గొప్పది' యని పొగడుదురు.

ఉ. మానిను లీడుగారు బహుమాననివారిత దీనమానస
గ్లానికి దానధర్మమతి గౌరవమంజులతా గభీరతా
స్థానికి ముద్దుసానికి సదాశివ పాదయుగార్చనానుకం
పానయ వాగ్భవానికిని బమ్మెరకేసయ లక్కసానికిన్.

అర్థములు : బహుమాన=గౌరవపూర్వకముగా, నివారిత=నివారింపఁబడిన, దీన=దీనులయొక్క, మానసగ్లానికిన్=మనసుయొక్క దైన్యము గలిగినట్టియు, మతిగౌరవ=బుద్ధియొక్క గౌరవము, మంజులతా=అందము, గభీరతా=గాంభీర్యము మొదలైన గుణములకు, ఆస్థానికిన్=ఆస్థానము వంటిదియునైన, ముద్దుసానికిన్=ముద్దుసాని యను మారుపేరు గలిగినట్టియు, సదాశివపాద యుగార్చనా=పరమశివుని పాదయుగమును బూజించుటయందును, అనుకంపా=దయయందును, నయవాక్=ధర్మముగా మాటాడుటయందును, భవానికిన్=పార్వతితో సమానురాలైనట్టి, బమ్మెర కేసయ లక్కసానికిన్=బమ్మెరగ్రామ నివాసినియైన కేసనభార్య లక్కసాని యను నామెకు, మానిను లీడుగారు=ఇతరస్త్రీలు సాటిగారు.

తాత్పర్యము: బమ్మెరకేసయ లక్కసాని పోతనామాత్యుల తల్లి. 'సాని' శబ్దము స్వామినీ శబ్దభవము గావచ్చును. లక్కమ్మ లక్ష్మమ్మ శబ్దభవము. కేసయలక్కసాని: ప్రాచీనకాలములో భార్యలు భర్తలపేరు తమ నామములకు ముందు ధరించుచుండిరి. 'కేసయ లక్షసాని' యనునదట్టిదే. విజయనగరకాలములోఁ బురుషులు గూడఁ దండ్రులపేర్లు ముందుఁ జేర్చికొనెడివారు. 'రామరాజు తిమ్మరాజు' రామరాజు కొడుకైన తిమ్మరాజని యర్థము. కొంతమంది ప్రభువుల పేర్లు ముందుంచికొందురు. 'రామరాజ విఠ్ఠలరాజు' అనఁగా నళియ రామరాజునకు సామంతుఁడైన విఠ్ఠలదేవుఁ డనుట. లక్షసాని తన్నుఁ దరిసిన దీనుల గ్లానిని బోఁగొట్టునది. ఆ పోఁగొట్టుటలోఁ దన యాధిక్యము నేమియుఁ జూపించుకొనెడిది గాదు. వారియందు గౌరవ

మును గనపఱచుచునే వారి దుఃఖమును దొలఁగించెడిది. దానము-ధర్మము నామెకుఁ బ్రాణములు. తన మనస్సు తన కులగౌరవము నెప్పుడును రక్షించికొనెడిది. ఆమె మనోవృత్తి గంభీరమై, సుందరమైనది. సదాశివుని పాదయుగార్చనయందుఁ దీవ్రమైన యాసక్తి గలది. అనుకంప, నయవాక్కులు వీనియందుఁ బార్వతీదేవికి సమానురాలు. ఆమె కితర స్త్రీ లెవ్వ రీడుగారు.

ఆ మానిని కుదయించితి
మే మిరువుర; మగ్రజాతుఁ డీశ్వరసేవా
కాముఁడు తిప్పయ; పోతన
నామవ్యక్తుండ సాధునయ యుక్తుండన్.

అర్థములు: మానిని=స్త్రీ, అగ్రజాతుఁడు=పెద్దవాఁడు.

పై పద్యమందును దీనియందును 'మానినీ' శబ్దము స్త్రీ సామాన్యవాచకముగనే వాఁడఁబడినది. 'కోపము గలది' అను నర్థమునఁ గాదు. ప్రతిపదమును దాని వ్యుత్పత్తి ననుసరించి సార్థకముగనే వాడవలెనను నియమము చాలమంది కవుల కుండదు. దానిలో ప్రత్యేకతను సాధించినవాఁడు రామరాజభూషణుఁడు మాత్రమే.

తాత్పర్యము: ఆ లక్కసానికి మే మిర్వురము జనించితిమి. మా యన్న తిప్పయ. అతఁడు పరమ శివభక్తుఁడు. నేను పోతన్న నామమునఁ బ్రసిద్ధుడను. సత్పురుషులు మెచ్చు ప్రవర్తన గలవాఁడను.

వచ: అయిన నేను, నా చిత్తంబునఁ బెన్నిధానంబునుం బోని శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధానంబు గల్పించుకొని-

తాత్పర్యము: ఇట్టి నేను నా చిత్తమున శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధానంబు గల్పించుకొంటిని. అతఁడు నాకుఁ బెద్దనిధానము.

షష్ఠ్యంతములు :

ఉ. హారికి నందగోకుల విహారికి శక్రసమీరదైత్య సం
హారికి భక్తదుఃఖపరిహారికి గోపనితంబినీ మనో
హారికి దుష్టసంపదపహారికి ఘోషకుటీ పయోఘృతా
హారికి బాలకగ్రహ మహాసుర దుర్వనితా ప్రహారికిన్.

అర్థములు : హారికిన్ = మనోహరమైనవాఁడు, భక్తుల హృదయముల నాకర్షించువాఁడు, నందగోకులవిహారికి = నందుఁడున్న గోకులమున విహరించువాఁడు, చక్ర ...... హారికిన్ = తృణావర్తుని సంహరించినవాఁడు, భక్త .... పరిహారికిన్ = భక్తుల దుఃఖములను బోఁగొట్టువాఁడు, గోప .... హారికిన్ = గోపస్త్రీల మనస్సుల నాకర్షించినవాఁడు, దుష్ట ... . అపహారికిన్ = దుష్టుల సంపదలను హరించువాఁడు, ఘోష .... హారికిన్ = గోపాలుర ఇండ్లలోని పాలు వెన్న మీఁగడలు భుజించినవాఁడు, బాలక .... ప్రహారికిన్ = కంసుని పంపున వచ్చిన బాలగ్రహములు, ఇతర రాక్షసులు పూతన మున్నగువారిని చంపినవాఁడు.

ఇవి షష్ఠ్యంతములు షష్ఠ్యంత విశేషణములతోనే ముగియును. కడపట నిట్టి వానికి నేను గృతి యిత్తునని యన్వయించును.

తాత్పర్యము : భక్తుల నాకర్షించువాఁడు, నందుని నివాసమైన గోకులమందుఁ దిరుగాడు వాఁడు, తృణావర్తునిఁ జంపినవాఁడు, భక్తుల దుఃఖములఁ బరిహరించువాఁడు, గోపికాచిత్తముల హరించిన వాఁడు, దుష్టులసంపదలను బోఁగొట్టెడివాఁడు, గోపాలుర ఇండ్లలోని పాలు వెన్న మీఁగడలను భుజించెడివాఁడు, బాలగ్రహములు పూతన మున్నగు వారిని సంహరించినవాఁడు కృష్ణుఁడు. అట్టి వానికి సమర్పితముగా గ్రంథమును రచించుచున్నానని యన్వయము.

ఉ. శీలికి నీతిశాలికి వశీకృతశూలికి బాణహస్తని
ర్మ్మూలికి ఘోరనీరదవిముక్తశిలాహత గోపగోపికా
పాలికి వర్ణధర్మపరిపాలికి నర్జునభూజయుగ్మ సం
చాలికి మాలికిన్ విపుల చక్రనిరుద్ధ మరీచి మాలికిన్.

అర్థములు: శీలికిన్ = ఉత్తమ గుణములు గలవానికి, నీతిశాలికిన్ = నీతిగలవానికి, వశీకృత శూలికిన్ = లోఁబఱచికొన్న శివుఁడు గలవానికి, అనఁగా శివుఁడు కృష్ణభక్తుఁడని తాత్పర్యము. బాణహస్త నిర్మ్మూలికిన్ = బాణాసురుని హస్తములను ఖండించినవానికి, ఘోర.... పాలికిన్ = ఘోరములైన మేఘములనుండి రాల్చఁబడిన శిలలవంటి వడగండ్లచే బాధితులైన గోపగోపికలను గోవర్ధన పర్వతము నెత్తి రక్షించినవానికి, వర్ణధర్మపరిపాలికిన్ = వర్ణాశ్రమ ధర్మములను రక్షించెడు వానికి, అర్జునభూజ యుగ్మ సంచాలికిన్ = నారద శాపముచే మద్దిచెట్లుగా నైన గంధర్వులను శాపవిముక్తులఁ గావించుటకై యా మద్దులను బడనూకిన వానికి, మాలికిన్ = వైజయంతీమాల గలవానికి, విపులచక్ర నిరుద్ధ మరీచి మాలికిన్ = ఈ విశేషణము భారతకథకు సంబంధించినది.

భారతము ద్రోణపర్వములో జయద్రథవధ వచ్చును. అర్జునుఁడు సంశప్తకులపైకి యుద్ధమునకు వెళ్ళినాఁడు. ఆ యదను గని పెట్టి ద్రోణుఁడు పద్మవ్యూహమును ప్రకటించెను. దానిలోనికిఁ జొచ్చి కొనిపోవు పైనము దెలిసినవాఁ డభిమన్యుఁ డొక్కఁడే. ధర్మరాజు 'నీవు మొగ్గరమును జించుము. మేమును రథములపై నీ వెన్నుదన్ని వచ్చెద' మన్నాఁడు. అభిమన్యుఁడు ప్రవేశించెను. అతని వెన్కనే పాండవులను బోనీక సైంధవుఁ డడ్డెను. అభిమన్యుఁడు నికృష్టముగా వధింపఁబడినాఁడు. వధకుఁ గారకుఁడైన జయద్రథుని సూర్యాస్తమయములోఁగా వధింపనిచో గాండీవముతో నగ్నిప్రవేశముచేయుదు నని యర్జునుఁడు ప్రతిజ్ఞ చేసెను.

యద్యస్మి న్న హతే పాపే సూర్యేఽస్త ముపయాస్యతి,
ఇహైవ సంప్రవేక్ష్యామి జ్వలితం జాతవేదసమ్.

ఆ తరువాతి యుద్ధములో సైంధవుని చుట్టును దుర్యోధన, కర్ణ, వృషసేన, శల్య, కృపాశ్వత్థామలు జరిచుట్టి రక్షించుచుండిరి. అర్జునునకు వీరలఁ దలగడచి జయద్రథుని నిర్జించుట దుష్కరమైనది. అప్పుడు తన యోగమాయచేతఁ గృష్ణుఁడు సూర్యునిఁ గప్పెను. సూర్యుఁ డస్తమించెనని సంతసమున సైంధవుఁ డగుపించినాఁడు. అర్జునుఁడు వానితల నుత్తరించెను.

సంస్కృతభారతములో నిట్లున్నది. అర్జునునితోఁ గృష్ణుఁ డనుచున్నాఁడు—

యోగమత్ర విధాస్యామి సూర్యస్యావరణం ప్రతి,
అస్తంగత ఇతి వ్యక్తం ద్రక్ష్యత్యేకస్స సింధురాట్.

హర్షేణ జీవితాకాంక్షీ వినాశార్థం తవ ప్రభో।
న గోప్స్యతి దురాచారః స ఆత్మానం కథం చన.

తత్ర ఛిద్రే ప్రహర్తవ్యం త్వయా స కురుసత్తమ,
వ్యపేక్షా నైవ కర్తవ్యా గతోఽస్తమితి భాస్కరః.

ఏవ మస్త్వితి బీభత్సుః కేశవం ప్రత్యభాషయత్,
తతో ఽసృజత్తమః కృష్ణః సూర్యస్యావరణం ప్రతి.

యోగీ యోగేన సంయుక్తో యోగినా మీశ్వరో హరిః,
సృష్టే తమసి కృష్ణేన గతోఽస్త మితి భాస్కరః.

త్వదీయా జహృషుర్యోధాః పార్థనాశా న్నరాధిపాః,
తే ప్రహృష్టారణే రాజన్। నాఽపశ్యన్ సైనికా రవిమ్.

ఉన్నామ్యవక్త్రాణి తథా స చ రాజా జయద్రథః,
వీక్ష్యమాణో ఽతత్తస్మిన్ సింధురాజో దివాకరమ్.

పునరే వాబ్రవీత్ కృష్ణో ధనంజయ మిదం వచః,
పశ్య! సింధుపతిం వీరం ప్రేక్షమాణం దివాకరమ్.

భయం హి విప్రముచ్యైత త్వత్తో భరతసత్తమ!
అయం కాలో మహాబాహో; వధాయాస్య దురాత్మనః.

ఛింది మూర్ధాన మస్యాశు కురు సాఫల్య మాత్మనః,
ఇత్యేవం కేశవేనోక్తః పాండుపుత్రః ప్రతాపవాన్.

....

....

తతో వినిహతే రాజన్! సింధురాజే కిరీటినా,
తమస్త ద్వాసుదేవేన సంహృతం భరతర్షభ!

పశ్చాత్ జ్ఞాతం మహీపాల! తవపుత్రై స్సహానుగైః,
వాసుదేవ ప్రయుక్తేయం మాయేతి నృపసత్తమ!.

అర్జునా! నా యోగశక్తిచేతఁ జీఁకటి నావరింపఁ జేతును. కౌరవులకు సూర్యుఁ డస్తమించినాఁ డన్న భ్రాంతిఁ గలుగఁ జేతును.

అర్జునుఁ డన్నాఁడు 'కృష్ణా! అట్లే కానిమ్ము'-

యోగీశ్వరుఁడైన గృష్ణుఁడు కాఱు చీఁకటిని సృష్టించెను. సూర్యుఁ డస్తమించెనని కౌరవులు దలఁచిరి. ఇఁక నర్జునుఁడు అగ్ని ప్రవేశ మొనర్చునన్న ధైర్యముతో సింధురా జొంటిగా నగుపించెను. కృష్ణుఁ డర్జును నెచ్చరించినాఁడు. అతఁడు సైంధవునితల నఱకెను. కృష్ణుఁడు గల్పించిన తమస్సు విఱిగినది. కౌరవుల కా చీఁకటి కృష్ణ మాయ యని యర్థమయ్యెను. కృష్ణుఁడు దన చక్రమును సూర్యున కడ్డుపెట్టినట్లు సంస్కృతభారతమున నగుపడలేదు. తిక్కన్న తెనుఁగు సేతలోఁ గూడ నీ ప్రస్తావము లేదు.

ఇన మండలంబు మఱువడ
నొనరించెదఁ దమము పాండవోత్తమ! యది గ్రుం
కినచందమైన సైంధవుఁ
డును, గౌరవయోధులుం గడుం బ్రమదమునన్.

వచ. 'ప్రతిజ్ఞాభంగం బయ్యెనని కయ్యంబు కడంకఁ దక్కి విచ్చలవిడి నొండొరుల మెచ్చుచుఁ బొంగి చెలంగుదు రప్పుడు నీ పూన్కి దీర్చికొమ్ము' అని పలికినంతఁ దన పరాక్రమంబు సవ్యాజం బయ్యెనని మనోవ్యథం జెందిన సవ్యసాచిం గనుంగొనుచు న మ్మాధవుండు మాయాతిమిరమునం దిమిరవైరిఁ గప్పిన—

అది రవి గ్రుంకుట గాఁగొని
మద మెసకం బెసఁగ నార్చి మనసైన్యంబుల్
వొదలె దలయెత్తి హర్షా
స్పదమతి సింధుపతి యపుడు పడమరఁ జూచెన్.

తదవసరంబున

ఎలమి దేరిమీఁద నిలుచుండి పడమ ర
జెత్తి చూచుచున్న యి ద్దురాత్ము
మస్తకంబు దునుము మసలక యని యర్జు
నునకుఁ జూపె సైంధవుని మురారి.

అతఁడు గని గంధమాల్యా
ర్చితమై దొన మెఱయుచున్న శితశర ముగ్రో
ద్ధతి నేయ దేగ పులుఁ గును
గతి గొనక్రియ నది రహించె గ్రక్కున శిరమున్.

గదగు వీర నారాయణుఁడు రచించిన కన్నడ భారతములో మాత్రము 'చక్రము చేత నడ్డిన' ప్రస్తావ మున్నది.

సలిస బేహందు భకుతమాడిద
చలదభాషెయ నెనుత రవి మం
డలకె మరెయొడ్డిదను మురరిపు వరసుదర్శనవ।
కళనొళగె కత్తలిసితహితన
కొలెగె కావళ కలెత వోలరె
ఘళిగెయలి సుమ్మాన మసగితు సకల కురుబలకె॥

భక్తుని ప్రతిజ్ఞను జెల్లించవలెనని కృష్ణుఁడు మనసు పెట్టెను. రవిమండలమును దన చక్రముచే నడ్డినాఁడు. రణరంగమునఁ జీఁకటి యాక్రమించినది. కురుబలము జగ మంధకారమయ మయ్యె నని తలఁచెను.

తెనుఁగు దేశమందును నొక సంకటమును నివారింపవలసి వచ్చినప్పుడు 'చక్ర మడ్డు వేస్తావా' అనెడు మాట వాడుకలో నున్నది.

మఱి యీ చక్రప్రసక్తి యెక్కడనుండి వచ్చినట్లు? కుంభ కోణమువారు ప్రకటించిన దాక్షిణాత్యప్రతిలోఁ బ్రక్షిప్తముల క్రింద నీ శ్లోకము లున్నవి.

అనస్తమిత ఆదిత్యే ఏతాన్నిర్జిత్య సైంధవః,
న శక్తో హంతు మిత్యేవం మన్యమానో జనార్దనః,
సస్మారచక్రం దైత్యారిః హరిః తత్ర సుదర్శనమ్,
తదాదిదేశ భగవాన్ స్మృతమాత్ర ముపస్థితమ్.

అస్తం గత మివాదిత్యం తమసాఽచ్ఛాద యేతి చ,
తత్తథోక్తం భగవతా తమోభూత్వా వితాంపతే,
అంధం తమ ఇవాజ్ఞానా మాదిత్యస్యాఽహరత్ప్రభామ్.

పై శ్లోకములనుబట్టి పోతన్న దాక్షిణాత్య ప్రతి భారతమును జూచియుండె నేమో యనిపించుచున్నది. మధ్వాచార్యులవారు

'భారతతాత్పర్యనిర్ణయము', 'భాగవతతాత్పర్యనిర్ణయము' గూడ వ్రాసినారు. వారి భారత తాత్పర్య నిర్ణయమునందుఁ జక్రముచేత నడ్డగించిన ప్రస్తావములేదు. కాని 'తాత్పర్యనిర్ణయ ప్రమాణసంగ్రహ' మను వేరొకగ్రంథ మున్నది. దానిని రచించినవారు 'పాండురంగి ఆనందభట్టారకులు'. అందులోఁ జక్రప్రస్తావము వారు తెచ్చినారు. దానిపై వారొక పూర్వపక్ష మెత్తికొనిరి.

'సుదర్శన స్తోత్రములో' సుదర్శన! మహాజ్వాల! కోటి సూర్యసమప్రభ! అని యున్నది గదా! కోటి సూర్యసమప్రభగల చక్రము సూర్యునడ్డి నప్పుడు చీఁకటులెట్లు గ్రమ్మినవి?' అని ప్రశ్న.

దానికి సమాధానముగా వారి సమర్థన: హరిభక్తుఁడైన యంబరీషుని దుర్వాసుఁ డవమానించెను. వైకుంఠుని యాజ్ఞతోఁ జక్ర మాతని వెంటాడినది. అప్పు డాతఁడు 'నీవు నన్ను వెంటాడితివి గనుక నిస్తేజస్కుఁడవై పొమ్ము' అని శాప మిచ్చినాఁడట. దుర్వాసుఁడు రుద్రాంశ. తారతమ్యమునుబట్టి సుదర్శనమునకు శాపమిచ్చు యోగ్యత దుర్వాసునకు లేదు. ఐనను మహాచక్ర మంగీకరించి 'ఒక్కసారి నీ శాపమును నే ననుభవింతును పొ'మ్మని యన్నాఁడట. ఆ యవకాశ మును సుదర్శనచక్ర మిచ్చట వాడికొన్నాఁడు. ఈ కథ స్కాంద పురాణములో వచ్చునని యా గ్రంథములో నున్నది.

అర్జునున కూర్వశి శాపమిచ్చినది. తారతమ్యదృష్టితోఁ గవ్వ దికి శాపమిచ్చు యోగ్యత యామెకు లేదు. అందుకే యాతఁడు పని బడినప్పుడు వాడుకొందును లెమ్మన్నాఁడు. పెద్దవారికిఁ జిన్నవారు శాప మిచ్చినప్పుడు వారెందు కంగీకరింపవలెను? ఈ విషయమును వివరించుచు మధ్వాచార్యులవారు కాళీయదర్పహరణకథలోని సంద ర్భము విపులీకరించిరి. సౌభరిమహాముని యా హ్రదతీరమునఁ దప మొనర్చుచుండెను. ఒకనాఁడు గరుడుఁ డాఁకలిగొని యా హ్రదమున

గల సకల జలచరములను భక్షింప దొరకొన్నాఁడు. అవియు దిగు లొంది సౌభరిని శరణుఁజొచ్చినవి. అప్పుడతఁడు నేఁడాదిగా గరుడుఁ డీ హ్రదమ్మును సమీపించెనేని చచ్చున'ని శాపమిచ్చినాఁడు. ఆ ధైర్య ముతోఁ గాళియుఁ డా హ్రదమును జేరెను. సౌభరిశాపమును గరు డుఁడు స్వీకరించెను. ఆ సందర్భమున నీ శ్లోకము లున్నవి.

విష్ణునా విష్ణుభక్తైశ్చ బ్రహ్మశాపోఽనుమన్యతే,
బ్రాహ్మణానా మపీడాయై బలిభిః క్షత్రియాదిభిః.

విష్ణోశ్చ విష్ణుభక్తానాం శాపాద్వ్యేతి తపోఽఖిలమ్,
తథాఽపి చాసురావేశాత్ శపేయు ర్హరి మప్యహో.

అతస్తు సౌభరే శ్శాపం నాత్యవర్తత ఖగేశ్వరః,
అన్యథా తూత్తమానాం హి నాఽధమై శ్శాపయిష్యతే.

వరోఽపి దత్త స్త్వధికైః నాఽధమాధిక్య కారణమ్,
విష్ణోరపి వరస్తస్మాన్నాధిక్యం సంప్రయచ్ఛతి.

క్రమశః శ్రీవిరించాదేః కథం చిత్క్వాన చిత్క్వచిత్,
న చ దద్యా ద్ధరిస్తాదృక్ దద్యాద్వా బాహ్యమేవతు.

(ఇతి బ్రహ్మాండే....)

విష్ణువును, విష్ణుభక్తులును, దమకెవరికైన శాప మిచ్చినపుడు వారు దాని నంగీకరింతురు. బలవంతులైన క్షత్రియులు, బ్రహ్మజ్ఞాను లను బ్రాహ్మణులను బీడింప రాదను విషయమును మనస్సులోనుంచి కొని లోకమున వారి యాధిక్యతను జాటుటకై యట్లు నటింతురు. విష్ణువునకును విష్ణుభక్తులకును శాప మొసఁగినప్పుడు శాప మిచ్చిన వారి తపశ్శక్తి నశించును. కాని యసురావేశముతో నొక్కొక్కప్పుడు వారు హరినిగూడ శపింపఁ బూనుకొందురు. ఈ కారణమునుబట్టియే సౌభరి శాపమును గరుడుఁడు గ్రహించెను. అట్లే యధము లుత్తము లకు వరము లిచ్చినప్పుడు గూడ వారు గ్రహించినట్లే నటింతురు.

దీనిచే హీనుల కాధిక్యము రాదు. కనుక లక్ష్మీదేవి, బ్రహ్మాదులుగు వారి కెవరికైన వరములిచ్చినపుడు వారు స్వీకరించినట్లే నటింతురు.

ఈ దృష్టితోఁ జూచినప్పుడు రామాయణములోని గౌతముని శాపమును ఇంద్రుఁడు గ్రహించి 'సురకార్య మిదం కృతం' అన్న సందర్భమును గూడ నిట్లే యర్థ మొనర్చికొనుట యుక్తమనితోఁచును.

ఉ. క్షంతకుఁ గాళియోరగ విశాలఫణావళి నర్తనక్రియా
రంతకు నుల్లసన్మగధ రాజచతుర్విధ ఘోరవాహినీ
హంతకు నింద్రనందన నియంతకు సర్వచరాచరావళీ
మంతకు నిర్జితేంద్రియ సమంచిత భక్తజనానుగంతకున్.

అర్థములు: క్షంతకున్ = దోషములను క్షమించువానికి, కాళియోరగ .... రంతకున్ = కాళియుఁ డనెడు సర్పముయొక్క విశాలములైన ఫణామండలముపై నర్తించుటయందు ఆసక్తి గలవానికి, ఉల్లసన్మగధ .... హంతకున్ = ప్రకాశించుచున్న మగధరాజైన జరాసంధుని రథ గజ తురగ పదాతులను నాల్గు విధముల సైన్యమును నాశన మొనర్చినవానికి, ఇంద్రనందన నియంతకున్ = ఇంద్రుని కొడుకు జయంతుని శాసించినవానికి, సర్వచరాచరావళీమంతకున్ = సమస్త చరాచర సృష్టిని బ్రోచెడివానికి, నిర్జితేంద్రియ ... అనుగంతకున్ = ఇంద్రియముల జయించిన భక్తుల ననుసరించెడు వానికి,

తాత్పర్యము: భక్తాపరాధములను క్షమించెడువానికి, కాళియ ఫణామండలిపై నర్తించు నభిలాష గలవానికి, జరాసంధ చతుర్విధ వాహినులను నాశ మొనర్చినవానికి, సర్వచరాచర ప్రపంచమును సృష్టించి మనుచువానికి, ఇంద్రియజేతలై తనయందే మనసు నిల్పిన భక్తుల ననుగమించెడు వానికి, శ్రీహరికి సమర్పితముగా నీ గ్రంథము రచించుచున్నాను.

'ఇంద్రనందన నియంతకున్' ఈ విశేషణము రామావతారమునకు సంబంధించినది. సీతారాములు మందాకినీ ప్రాంతము లందుండిరి. ఒకనాఁడు నానాపుష్పసుగంధములు గలిగిన యుద్యానములందుఁ దిరిగి సీతాదేవి రాముని యొడిలో విశ్రాంతి దీసికొనుచుండెను. పర్యాయముగా సీతాంకమున రాముఁడు నిద్రించు తఱి శాపవశమున వాయసముగా నైన ఇంద్రునికొడుకు జయంతుఁడు మాంసబుద్ధితో సీతాదేవి స్తనాంతరమును ఘోరముగఁ జీల్చెను. రక్తస్పర్శతో మేల్కాన్న రాముఁడు వాయసమును జూచినాఁడు. కుపితరాముఁడు కాకముపై బ్రహ్మాస్త్రము నభిమంత్రించి విడిచినాఁడు. ఆ సందర్భమును సీతాదేవి సుందరకాండలో హనుమంతునితోఁ బ్రస్తావించినది.

వీక్షమాణ స్తతస్తం వై వాయసం సముదైక్షత,
నఖై స్సరుధిరై స్తీక్ష్ణైర్మా మేవాభిముఖం స్థితమ్.

పుత్త్రః కిల స శక్రస్య వాయసః పతతాం వరః,
ధరాంతరగత శ్శీఘ్రం పవనస్యగతౌ సమః.

తత స్తస్మిన్ మహాబాహుః కోపసంవ ర్తితేక్షణః,
వాయసే కృతవాన్ క్రూరాం మతిం మతిమతాం వరః.

స దర్భం సంస్తరా ద్గృహ్య బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ యోజయత్,
స దీప్త ఇవ కాలాగ్నిః జజ్వాలాభి ముఖోద్విజమ్.

సతం ప్రదీప్తం చిక్షేప దర్భం తం వాయసం ప్రతి,
తతస్తం వాయసం దర్భః సోంబరేఽను జగామహ.

అనుసృష్ట స్తదా కాకో జగామ వివిధాం గతిమ్,
లోకకామ ఇమం లోకం సర్వం వై విచచారహ.

స పిత్రాచ పరిత్యక్తః సురైశ్చ స మహర్షిభిః,
త్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః.

(సుందర కాండ. సర్గ, 38, శ్లో. 27-34 వరకు)

ఉ. న్యాయికి భూసురేంద్రమృత నందనదాయికి రుక్మిణీ మన
స్స్థాయికి భూతసమ్మద విధాయికి సాధుజనానురాగ సం
ధాయికిఁ బీతవస్త్రపరిధాయికిఁ బద్మభవాండభాండ ని
ర్మాయికి గోపికానివహ మందిరయాయికి శేషశాయికిన్.

అర్థములు: భూసురేంద్ర .... దాయికిన్=బ్రాహ్మణుని యొక్క చనిపోయిన కుమారుని వెనుకకుఁ దెచ్చియిచ్చిన వానికి, రుక్మిణీ మనఃస్థాయికిన్=రుక్మిణీదేవి మనస్సునందు నివసించువానికి, భూతసమ్మదవిధాయికిన్=సమస్త భూతములకును సంతోషముగల్గించు వానికి, సాధుజన .... సంధాయికిన్ = సత్పురుషులపైఁ ప్రేమ గలవానికి, పీతవస్త్రపరిధాయికిన్ = పీతాంబరమును ధరించువానికి, పద్మభవాండ భాండనిర్మాయికిన్=బ్రహ్మాండము లనెడు కుండలను చేయువానికి– ఈ విశేషణముతోఁ బరమాత్ముఁడు నిమిత్తకారణమనియు చెప్పుచున్నాఁడు. గోపికానివహమందిర యాయికిన్=గోపికాగృహ ములవిహరించువానికి, శేషశాయికిన్=శేషశయ్యపైఁ బవళించువానికి.

తాత్పర్యము: న్యాయమును బరిపాలించు వానికి, గతించిన భూసుర కుమారుని మరల వెనుకకుఁ దెచ్చియిచ్చిన వానికి, రుక్మిణీ మనస్సున వసియించు వానికి, సమస్త భూతములకును సంతోషము గల్గించువానికి, సాధువులఁ బ్రేమించువానికి, పీతాంబరునకు, బ్రహ్మాండ భాండములను :సృష్టించిన వానికి, గోపికాగృహముల సంచరించు వానికి, శేషశాయికి సమర్పితముగా నని యన్వయము.

ఈ షష్ఠ్యంతములలో సామాన్యముగా నన్నియుఁ గృష్ణపర ములే. విపులచక్ర నిరుద్ధ మరీచిమాలికిన్=అనునది భారతకథకు సంబంధించినది. ఇంద్రనందన నియంతకున్–రామాయణకథా ద్యోత కము, శేషశాయికిన్=అనునది వ్యూహావతారమునకు సంబంధించిన విశేషణము.

పోతన్నగారిదృష్టిలో నవతారములకు భేదములేదు. శ్రీమన్నారాయణమూర్తికిని, విభవావతారములకును భేదములేదు. 'శేషశాయి' శబ్దము వాసుదేవ వ్యూహమునకు సంబంధించినది. వైష్ణవసిద్ధాంతములో భగవంతునకైదు రూపము లున్నవి. పర, వ్యూహ, విభవ, అంతర్యామి, అర్చావతారములు. తత్త్వత్రయ సారదీపికలో నీశ్వర ప్రకరణమం దిట్లున్నది-

పరత్వమావదు అకాలకాల్యమాన నలమన్తమిల్లదోర్,
నాట్టిలే నిత్యముక్తర్కు భోగ్యనాయ్ కొండు,
యెళుం దరుళిమిరుక్కు మిరుప్పు.

పరత్వ మెట్టిదనఁగా 'న కాలస్తత్ర వై ప్రభుః' 'యత్కాలాదప చేళిమం' ఇత్యాదులవలె కాలమువలనఁ గలుగు పరిణామము లేని దేశమై యుండునది. 'నలమందమిల్లదోర్ నాడు' మితము లేని యానందము గలిగినది. అట్టి శ్రీవైకుంఠమందు అనంత, గరుడ, విష్వక్సేనాది నిత్యసూరులకును నివృత్తసంసారులగు ముక్తులకును, అనుభవ విషయభూతుఁడై వేంచేసియుండు స్థితి.

'వ్యూహమావదు- సృష్టిస్థితి సంహారార్థమాకవుం, సంసారి సంరక్షణార్థమాకవుం ఉపాసకానుగ్రహార్థ మాకవుం, సంకర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధ రూపేణ నిర్కుం నిలై.'

వ్యూహములకు వినియోగము లీలావిభూతియందే. ఈ విభూతి యొక్క సృష్టిస్థితి సంహారములను నిర్వహించుట కొఱకును బుభుక్షువులైన సంసారులకు అనిష్టనివారణము ఇష్టప్రాప్తియనెడు రక్షణము కొఱకును, ముముక్షువులై యుపాసించువారు సంసారమును వదలివైచి తన్నుఁజేరుట కనువైన యనుగ్రహము చేయుటకును, సంకర్షణ ప్రద్యుమ్న అనిరుద్ధు లగుచు నిలుచుస్థితి వాసుదేవ రూపమైన పరత్వములో జ్ఞానశక్తిబలాదులైన యాఱు గుణములును బరిపూర్ణముగా

నుండును. సంకర్షణాది వ్యూహములందు నొక్కొక్క వ్యూహములో రెండేసి గుణము లుండును. వాసుదేవమూర్తియే శేషశాయి,

విభవావతారము లనఁగా స్వసంకల్పముతో స్వామి రామకృష్ణాద్యవతారములుగాఁ గ్రిందికి వచ్చుట. అంతర్యామి యనఁగా సమస్త భూతములందును అంగుష్ఠమాత్రశరీరుఁడై యధివసించి, వారిని నియమించుచుండెడి మూర్తి. అర్చావతారము లనఁగా శ్రీరంగాది దివ్య క్షేత్రములందు స్వామి సాలగ్రామస్వరూపుఁడై ప్రకాశించుచుండుట. శేషశాయియైన వాసుదేవుఁడు లీలావిభూతి నధిష్ఠించి సృష్టి స్థితి సంహారములను సాగించుచుండును. పురాణవాఙ్మయములోఁ బ్రద్యుమ్న సంకర్షణా నిరుద్ధులే త్రిమూర్తులుగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నారు. ఈ వ్యూహావతారములను నమ్మాళ్వార్ తిరువాయ్మొళిలో నిట్లు సాయించిరి.

'విణ్మీ దిరుప్పాయ్ మలైమేల్ నిరుప్పాయ్, కడల్ శేర్పాయ్ మణ్మీ దుళల్వాయ్ యివట్రుల్ యెంగుం మఱైం దురైవాయ్ యెణ్మీది యెన్ర పురవండత్తాయనదాపి ఉణ్ మీవాడి యురుక్కాట్టాదే యొళిప్పాయో!'

విణ్మీదు=పరమ పదమందు, ఇరుప్పాయ్=వేంచేసి యుందువు, మలైమేల్=వేంకటాద్రియందు, నిర్పాయ్=నిలిచి నావు, కడల్=క్షీరాబ్ధిలో, శేర్పాయ్=పవ్వళించి యుందువు, మణ్మీదు=భూలోకమందు, ఉళల్ వాయ్=సంచరింతువు, ఇవట్రుల్=ఈ పదార్థములందు, ఎంగుం=అంతట, మఱైందు=మరగియుండి, ఉఱైవాయ్=వసింతువు, ఎణ్=సంఖ్యలను, మీదు=అతిక్రమించి, ఇయన్ర=ఉన్న, అసంఖ్యేయములైన యని తాత్పర్యము, పురం=బయటనున్న, అండత్తాయ్=అండములలోనున్న నీవు, యెనదు=నాయొక్క, ఆవి=నా యాత్మకు, ఉళ్ మీదు=లోపలను, బయటను, ఆడి=సంచరించి, ఉరుక్కాట్టాదే=నీ తిరుమేను గన్పింపఁజేయక, ఒళిప్పాయో=దాగుకొంటివా?

స్వామీ! నీవు పరమ పదమందు వేంచేసి యుందువు. శ్రీనివాసా! వేంకటాద్రిపై నర్చావతారుఁడవై నిలిచితివి. క్షీరాబ్ధియందు శేష శాయివై లీలావిభూతులను నడపువ్యూహముల నధిష్ఠించి యున్నావు. భూలోకమందు విభవావతారుఁడవై యున్నావు. అసంఖ్యములైన బ్రహ్మాండములలో నెన్నియో రీతుల నున్నావు. నా యాత్మకు నీవే లోపల బయటయుండి దర్శనమీయక దాగికొన్నావు.

వ. సమర్పితంబుగా నేనాంధ్రంబున రచింపఁబూనిన శ్రీ మహాభాగవత పురాణంబునకుం గథాప్రారంభం బెట్టిదనిన-

తాత్ప. ఆ శ్రీరామునకు సమర్పించి నేను దెనుఁగున రచింపఁ బూనుకొన్న భాగవతమునకుఁ బ్రారంభ మెట్టిదనఁగా-

పుణ్యంబై మునివల్లభ
గణ్యంబై కుసుమఫల నికాయోత్థిత సా
ద్గుణ్యమయి నైమిశాఖ్యా
రణ్యంబు నుతింపఁదగు నరణ్యంబులలోన్.

వ. మఱియును, మధువైరి మందిరంబునుం బోలె మాధవీ మన్మథమహితంబై, బ్రహ్మగేహంబునుంబోలె శారదాన్వితంబై, నీలగళ సభానికేతనంబునుంబోలె వహ్నివరుణ సమీరణ చంద్రరుద్ర హైమ వతీ కుబేర వృషభ గాలవ శాండిల్య పాశుపత జటిపటల మండితంబై, బలభేది భవనంబునుం బోలె నైరావతామృతరంభాగణికాభిరామంబై, మురాసుర నిలయంబునుం బోలె నున్మత్తరాక్షస వంశ సంకులంబై, ధనదాగారంబునుం బోలె శంఖ పద్మ కుంద ముకుంద సుందరంబై, రఘురామ యుద్ధంబునుంబోలె నిరంతర శరానల శిఖాబహుళంబై, పరశురామ ఖండనంబునుం బోలె నర్జునోద్భేదంబై, దానవ సంగ్రా మంబునుంబోలె నరిష్టజంభనికుంభ శక్తియుక్తంబై, కౌరవసంగరం బునుంబోలె ద్రోణార్జున కాంచన స్యందన కదంబ సమేతంబై, కర్ణ

కలహంబునుంబోలె మహోన్నత శల్యసహకారంబై, సముద్రసేతు బంధనంబునుంబోలె నలనీలపనసాది ప్రదీపితంబై, భర్గు భంజనంబునుం బోలె నానాశోకలేఖాఫలితంబై, మరుని కోదండంబునుం బోలెం బున్నాగ శిలీముఖభూషితంబై, నరసింహరూపంబునుం బోలెం గేసర కరజ కాంతంబై, నాట్యరంగంబునుం బోలె నటనటీసుషిరాన్వితంబై, శైలజా నిటలంబునుం బోలెం జందన కర్పూర తిలకాలంకృతంబై, వర్షాగమంబునుంబోలెం, నింద్రబాణాసనమేఘ కరక కమనీయంబై, నిగమంబునుం బోలె గాయత్రీవిరాజితంబై, మహాకావ్యంబునుంబోలె సరలమృదులతాకలితంబై, వినతా నిలయంబునుం బోలె సువర్ణరుచిరంబై, యమరావతీ పురంబునుం బోలె సుమనోలలితంబై, కైటభోద్యోగంబునుం బోలె మధుమానితంబై, పురుషోత్తమ సేవనంబునుం బోలె, నమృతఫలదంబై, ధనంజయ సమీకంబునుం బోలె నభ్రంకష పరాగంబై వైకుంఠపురంబునుం బోలె ఖడ్గపుండరీకవిలసితంబై, నంద ఘోషంబునుంబోలెం గృష్ణసారసుందరంబై, లంకానగరంబునుంబోలె రామమహిషీ వంచక సమంచితంబై, సుగ్రీవసైన్యంబునుం బోలె గజ గవయశరభశోభితంబై, నారాయణస్థానంబునుం బోలె నీలకంఠహంస కౌశిక శుక భరద్వాజ తిత్తిరి భాసురంబై, మహాభారతంబునుంబోలె నేకచక్ర బకకంకధార్తరాష్ట్ర శకుని నకుల సంచార సమ్మిళితంబై, సూర్యరథంబునుం బోలె నురుతరప్రవాహంబై, జలదకాల సంధ్యా ముహూర్తంబునుం బోలె బహువితతజాతి సౌమనస్యంబై యొప్పు నైమిశారణ్యంబను శ్రీవిష్ణుక్షేత్రంబునందు శౌనకాది మహామునులు స్వర్లోకగీయమానుం డగు హరిం జేరుకొఱకు సహస్రవర్షంబు లనుష్ఠానకాలంబుగాఁ గల సత్త్రసంజ్ఞికంబైన యాగంబు సేయుచుండిరి. అం దొక్కనాఁడు వారలు రేపకడ నిత్యనైమిత్తికహోమంబు లాచరించి సత్కృతుండై సుఖాసీనుండై యున్న సూతుం జూచి.

ఆ తాపసు లిట్లనిరి వి
నీతున్ విజ్ఞానఫణిత నిఖిలపురాణ
వ్రాతున్ నుతహరిగుణ సం
ఘాతున్ సూతున్ నితాంత కరుణోపేతున్.

సమతం దొల్లి పురాణపంక్తు లితిహాస శ్రేణులున్ ధర్మశా
స్త్రములున్ నీవ యుపన్యసింపుదువు వేదవ్యాసముఖ్యుల్ మునుల్
సుమతుల్ సూచిన యెన్నియన్నియును దోఁచు న్నీమదిం దత్ప్రసా
దమునం జేసి యెఱుంగనేర్తువు సమస్తంబున్ బుధేంద్రోత్తమా!

పుణ్యంబై=పుణ్యమును గల్గించునదియై లేక పుణ్యస్వరూపమై, మునివల్లభ=మునిశ్రేష్ఠులచేత, గణ్యంబై=గణింపఁదగినదై, కుసుమ=కుసుమముల యొక్కయు, ఫల=ఫలముల యొక్కయు, నికాయ=గుంపుచేత, ఉత్థిత=ఉత్పన్నమైన, సాద్గుణ్యమయి=సద్గుణముల యొక్క సంబంధము గలదై, నైమిశాఖ్యారణ్యంబు=నైమిశ మనెడు పేరుగలిగిన యరణ్యము, అరణ్యంబులలోన్=అరణ్యములలో, నుతింపందగున్=పొగడ్తకుఁ దగినది.

తాత్పర్యము: నైమిశారణ్యము గొప్పపుణ్యములు సమకూర్చునది. మునిశ్రేష్ఠులచేతఁ దపస్సున కర్హమైన ప్రదేశముగా గుర్తింపఁబడినది. పూలు పండ్లు, వీని గుంపుచేత నేర్పడిన సద్గుణములు గలది. అనఁగా దపస్సుల కర్హమైన పుష్పములు గలది, వారి యాహారములకుఁ దగిన ఫలములు గలది యని తాత్పర్యము.

'మునివల్లభగణ్యంబై' మూలవ్యాఖ్యానమందు 'బ్రాహ్మణానాం విశేషకం' అను నర్థమును వింగడించుచు వంశీధరుఁడు 'ఈ స్థలము యొక్క మాహాత్మ్యముచేత గామక్రోధాదులు సులభముగా నశించును. అట్టిది నైమిశ' మని చెప్పెను. నైమిష-నైమిశ-నైవిశ అని ముత్తెఱఁగులుగా నా పదము వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. మూలమునం

దీ విషయము లన్నియు విపులముగాఁ జర్చించితిమి. ప్రమాణములైన శ్లోకములను గూడఁ జూపితిమి. కాశీఖండమందుఁ గూడ 'నైమిశ'మని పేరు వచ్చుటకు శ్రీనాథుఁడు కారణమును దెల్పెను. ఆ పద్య మీ క్రిందిది-

ఆదిమనోమయం బగునొక చక్రంబుఁ
గల్పించె బ్రహ్మ జగద్ధితముగఁ
గల్పించి యా బండి కలుదొల్చె సత్యలో
కంబున నుండి యా కమలగర్భుఁ;
డది డొల్లగిలి విష్టపాంతరంబులు దాఁటి
క్రమముతో భూమిచక్రమున వ్రాలె;
వ్రాలి రంహస్స్ఫూర్తి వచ్చి వచ్చి ధరిత్రి
నిమ్నోన్నతుల శీర్ణనేమి యయ్యె;
నేమి విరిసిన కతన నన్నేలనెలవు
నైమిశం బయ్యె ....

(కాశీఖం. ప్రథ. 77)

నేమి విరియుటచే 'నేమిశ' మయ్యెను. నేమియే నైమిశ మని శ్రీధరుఁడు.

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య:

'నైమిశ'మను పాఠమును గ్రహించెను. అనఁగా సత్పురుషులు నివసించునదని యర్థము. మఱియొక పాఠము నైమిషము. నిమిషు లనెడు మహామును లచ్చటఁ దప మొనర్చిరి. అందుచే నైమిషమైనది. దీనికిఁ గూడ నాధారమును శ్రీధరుఁడే వరాహపురాణము నుండి యిచ్చెను. పుష్పఫల .... సాద్గుణ్యంబై నిమిషులు దప మొనర్చి రంటిమి. వారు భుజింప యోగ్యములైన ఫలములుగల వృక్షము లనుట. వారి పూజార్హములైనవి కుసుమములు. ఇఁకపై నమాత్యుఁడు దీర్ఘమైన సమాసముతో నైమిశమును వర్ణించుచున్నాఁడు-

శ్లేషసాహాయ్యముతో నుపమాలంకారము లిందు సాధింపఁబడినవి. మధువైరి మందిరంబునుం బోలె=మధుఁడను రాక్షసుని సంహరించిన శ్రీమహావిష్ణువు యొక్క మందిరమైన వైకుంఠమువలె, మాధవీమన్మథ మహితంబై-మాధవీ=లక్ష్మీదేవిచేతను, మన్మథునిచేతను, మహితంబై =గొప్పదై. శ్రీమహావిష్ణుఁడు మధుఁడను రాక్షసుని సంహరించిన కథ భారతము సభాపర్వమున 38వ యధ్యాయమందు వచ్చును. దాక్షిణాత్య గ్రంథములలో నీ వృత్తాంతము వచ్చునట్లున్నది. ఈ మధు కైటభు లిర్వురును-

కర్ణస్రోతోద్భవౌ తౌతు విష్ణోస్తస్య మహాత్మనః,
మహార్ణవే ప్రస్వపతః శైలరాజసమౌ స్థితౌ.

వీరు యోగనిద్ర యందున్న నారాయణుని కర్ణస్రోతముల నుండి జన్మించిరి. వారిని బ్రహ్మచోదితమై వాయు వావేశించెను. వాయుప్రాణులై వారు భయంకరముగా సంచరించుచుండిరి. ఒకఁడందులో మృదువైన కాయము గలవాఁడు. రెండవవాఁడు కఠిన శరీరుఁడు. మృదుశరీరునకు బ్రహ్మ 'మధు' వని నామకరణ మొనర్చెను. కఠినశరీరుఁడు కైటభుఁడు. వా రేకార్ణవమైన ప్రపంచమందు విశంకటముగఁ జరించిరి. నారాయణుఁడు వారితో యుద్ధ మొనర్చి వధించెను. ఆ దైత్యుల మేదస్సుచేత సమస్త భూమియు నిండినది. నాటినుండి వసుంధర 'మేదిని' యైనది. ఈ కథావివరమును దెలిసికొనఁ గోరువారు భారతమునఁ జూడవచ్చును.

'మాధవస్య ఇయం మాధవీ' అని వ్యుత్పత్తిని విజయధ్వజకారుఁడు చెప్పెను. ఆ సందర్భ మిది-

దుర్గేతి భద్రకాళీతి విజయా వైష్ణవీతి చ
కుముదా చండికా కృష్ణా మాధవీ కన్యకేతి చ,
మాయా నారాయణీశానీ శారదే త్యంబికేతి చ.

(భాగ. 10-3)

మాధవుఁ డనుటతోనే లక్ష్మీభర్తయని యౌగికార్థము. మరల 'మాధవస్య ఇయం' అనుటతో సాధించున దేమి? కనుక నచట మాధవశబ్దమునకుఁ గేవల రూఢ్యర్థమునే గ్రహింపవలెను. మాధవుఁ డనఁగా విష్ణువు. అతనికి సంబంధించినది మాధవి.

సకీచకైర్మారుత పూర్ణరంధ్రైః కూజద్భిరాపాదిత వంశ వృత్తమ్.

అనుచోటు మల్లినాథుఁ డీ పనినే యొనర్చెను. కీచకములే మారుతపూర్ణరంధ్రములు. "వేణవః కీచకాస్తేస్యుః యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః' అని యమరమున నాతఁడే యుట్టంకించెను. మరల మారుత పూర్ణరంధ్రైః యను విశేషణమేమి? కనుక నచ్చటఁ గీచకము లనఁగా కేవలము వెదుళ్ళనియే యర్థము. అట్లే యిచ్చటఁ గూడ సమర్థించి కొనవలెను. అరణ్యపక్షమందు: మాధవీ=పూల గురివిందతీఁగలచేతను, మన్మథ=వెలఁగచెట్లచేతను, మహితంబై=గౌరవింపఁ దగినదై అని యర్థము. బ్రహ్మగేహంబునుంబోలె=బ్రహ్మదేవుని సత్యలోకమువలె, శారదాన్వితంబై=సరస్వతీదేవితోఁ గూడినదై, శారద మనఁగా నరణ్య పక్షమందు యేడాకు లరఁటిచెట్టు; నీలగళ.... ....మండితంబై=నీల గళుఁ డీశ్వరుఁడు. విషపానముచేత నల్లనికంఠము గలవాఁడు. అతని సభామందిరమువలె, వహ్ని=అగ్నిదేవుఁడు, వరుణ=వరుణుఁడు, చంద్ర, రుద్రులు, హైమవతియనఁగాఁ బార్వతి, కుబేరుఁడు, వృషభ= నందీశ్వరుఁడు, గాలవ=శైవుఁడైన యొకముని, శాండిల్యుఁడు= మఱియొకముని, పాశుపతులు మొదలైన జటిపటల=జడలుధరించిన మునుల సమూహముచేత, మండితము=కూడికొన్నది. అరణ్యపక్ష మందు: వహ్ని=చిత్రమూలము, వరుణ=ఉలిమిరిచెట్టు, సమీరణ= మరువకము, చంద్ర=కంపిల్లము, హైమవతి=కరక, కుబేర=నంది వృక్షము, గాలవ=లొద్దుగు, శాండిల్య=మారేడు, పాశుపతవృక్షము, మారేడు, జటి=జువ్విచెట్టు- ఈ వృక్షములతోఁ గూడికొన్నది. బల భేది భవనంబునుం బోలె=బలుఁడను రాక్షసుని సంహరించిన వాఁ

డింద్రుఁడు. బలునికథ భారతమందేవచ్చును. కశ్యపునకు ధనాయు వనెడు స్త్రీమూలమున నల్గురుపుత్రులు గల్గిరి. బలుఁడు, విక్షరుఁడు వీరుఁడు, వృత్రుఁడు.

ధనాయుషః పునః పుత్రాః చత్వారోఽసుర పుంగవాః,
విక్షరో బలవీరౌ చ వృత్రశ్చైవ మహాసురః.

బలదైత్యుని దేవేంద్రుఁడు సంహరించెను. ఈ వృత్తాంతము వనపర్వములో నున్నది.

రథేనానేన మఘవా, జితవాన్ శంబరం యుధి,
నముచిం బలవృత్రౌ చ, ప్రహ్లాద నరకావపి.

(వనపర్వము. 138 అధ్యా. 81 వ శ్లో.)

బలభేది భవనంబునుం బోలె=బలాసుర సంహర్తయైన యింద్రుని భవనమువలె. ఐరావతముచేతను అమృతముచేతను రంభయను గణికచేతను, అభిరామము=అందమైనది, అరణ్యపక్షము: ఐరావత= నారింజ, అమృత=ఉసిరిక, రంభా=అరఁటి, గణికా=అడవిమొల్ల- వీనిచేత మనోహరమైనది. మురాసురభవనంబునుం బోలె=మురుఁడను రాక్షసుని యొక్క గృహమువలె. మురుఁడొక యసురుఁడు. వీఁడు ప్రాగ్జ్యోతిషపురాధీశ్వరుఁడైన నరకాసురుని రాజ్యసీమలను రక్షించు నల్వురిలో నొకఁడు. వీనికిఁ బుత్రులు నేవురు. వారిలోఁబదిమంది నరకుని యంతఃపురరక్షకులు. మురుఁడు దప స్సొనర్చి గొప్పవరము లందెను. వీఁడు భౌమాసురుని రాజ్యసీమలందు అరువేల పాశముల నేర్పాటు చేసియుండెను. వానికి మౌరవపాశము లనిపేరు. ఈ పాశ ముల కొనలయందుఁ గత్తులు. కృష్ణుఁ డీ పాశములను చక్రముతో ఛేదించి మురుని సంహరించెను.

(భార. సభా. దాక్షిణాత్యప్రతి. 39 అధ్యా.)

ఉన్మత్త=మదించిన, రాక్షసవంశ=రాక్షసులకులములచే నిండి నది. అరణ్యపక్షము: రాక్షస=నల్లకచ్చూరము, వంశ=వెదుళ్లు-వీనిచే నిండినది. ధనదాగారంబునుంబోలె=కుబేరభవనమువలె, శంఖ కుంద ముకుంద సుందరంబై-ఇవియన్నియుఁ గుబేరుని నిధులు.

మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకర కచ్ఛపౌ,
ముకుంద కుంద నీలాశ్చ ఖర్వశ్చ నిధయో నవ.

(అమరము)

అరణ్యపక్షమందు: శంఖ=నఖమను గంధద్రవ్యమునకుఁ బనికి వచ్చు రస మొసఁగెడు చెట్టు, పద్మ=పద్మము, కుంద మొల్లలు, ముకుంద=కుందురుష్కమనెడు గంధద్రవ్య మొసఁగెడు చెట్టు-వీనిచే సుందరము; రఘురామయుద్ధం........బహుళంబై=రాముని యుద్ధము వలె నెల్లప్పుడును బాణముల నుండి బయలుదేరిన యగ్ని జ్వాలల చేతనిండినది. అరణ్యపక్షము: శర=రెల్లుగడ్డి నంటుకొన్న అనలశిఖల చేత బహుళము. పరశురామ........అర్జునోద్భేదంబై=పరశురాముని యుద్ధమువలెఁ గార్తవీర్యుని భేదించినది. అర్జునమనఁగా శమీవృక్షము, అర్జునోద్భేదను శమీవృక్షములు పరస్పరము రాచికొన్నచో నగ్ని పుట్టును. శమీవృక్షములందు గూఢముగా నగ్నియుండుట ప్రసిద్ధమే. 'అగ్నిగర్భాం శమీ మివ' అని ప్రయోగము. దానవ ....శక్తి యుక్తంబై=దానవ యుద్ధరంగమువలె నరిష్టుఁడు జంభుఁడు, నికుంభుడు మొదలగు రాక్షసులశక్తిచేఁ గూడినది. అరణ్యపక్షము: అరిష్టము=కుంకుడు, జంభ=నిమ్మ, నికుంభ=అత్తియాకులవంటి యాకులుగల యొకచెట్టు-వీనిచే కూడినది. కౌరవ .... సమేతంబై = కౌరవ యుద్ధమువలె, ద్రోణార్జునాదులయొక్క బంగారు రథ సమూహము లతోఁ గూడినది. ద్రోణ=తేళ్లు, అర్జున=కనపు, కాంచన=సంపంగి, స్యందన=నెమ్మిచెట్టు, వీని కట్టెలతో రథములు చేయుదురఁట. కదంబ మనఁగా గుంపు. కర్ణకలహంబు .... సహకారంబై, కర్ణుని యుద్ధము

వలె గొప్పదైన శల్యుని సాయమునఁ గూడికొన్నది. శల్యములనఁగా మంగచెట్లు, సహకారములు, మామిడిచెట్లు. సముద్ర ... ప్రదీప్తంబై =సముద్రమందు రాముఁడు గట్టించిన సేతుబంధమువలె. నలుఁడు, నీలుఁడు, పనసుఁడు మున్నగువారిచేఁ గొనిరాఁబడిన కొండలుగలది. అరణ్యపక్షము. నల=వట్టివేళ్ళు.

'నలనామధేయ తృణంబైన వినపడ్డ' అని నైషధములో శ్రీనాథుఁడు. నీలి=నీలిచెట్టు, పనస=పనసచెట్టు, మున్నగు చెట్లచేతను, గొండలచేతను ప్రకాశించునది అని యర్థము. భర్గు........కలితంబై =శివుని భజనమువలె శోకములేని యనేకులైన దేవతలచేత సార్థకమైనది. అరణ్యపరము: అశోక లేఖ=అశోకవృక్షముల వరుసలు వీనితో నిండినది. నరసింహ...., ... కాంతంబై=నృసింహుని రూపమువలె కేసరములచేత, వాడియైన గోళ్ళచేతను అందమైనది, అరణ్యపరము: కరజ=కానుగ, కేసర=సురపొన్న-వీనిచేత నందమైనది, నాట్యరం .... అలంకృతంబై=నాట్యరంగమువలె నటులు, నటీమణులు, పిల్లనగ్రోవులు వీనితోఁ గూడినది, అరణ్యపరము: నట=దుండిగపు చెట్లు, నటి=నళి యను గంధద్రవ్యము, సుషిర=గువ్వగుత్తికలు, శైలజా .... అలంకృతంబై=పార్వతీదేవి నిటలమువలెఁ జందన కర్పూర తిలకములచే నలంకరింపఁ బడినది. అరణ్యపరము: చందనము కర్పూరము తిలకవృక్షములు వీనిచేఁ గూడినది. వర్షాగమం .... కమనీయంబై=వానకాలమువలె, నింద్రబాణాసన అనఁగా నింద్రధనుస్సు. 'బాణాః అస్యంతే అస్మిన్నితి'-బాణాసనం=బాణములు దీనియందుంపఁబడుచున్నవి కనుక బాణాసనము. మేఘ=మబ్బు, కరక=వడగండ్లు. అరణ్యపరము: ఇంద్ర=మద్దిచెట్లు, బాణ=నల్లగోరింటు, అసన=వేగిచెట్లు, మేఘ=తుంగముస్తెలు, కరక=కరకచెట్లు-వీనితోఁ గూడినది.

నిగమం....విరాజితంబై=వేదమువలె గాయత్రీమంత్రముతోఁ గూడినది గాయత్రి యనఁగా చంద్రచెట్టు, మహాకావ్యం....కలితంబై=మహాకావ్యమువలె సరళమైమార్దవముతోఁ గూడినది. అరణ్యపరము: సరళములై మృదువులైన లతలతోఁ గూడినది, వినత .... సుపర్ణరుచిరంబై=వినతయింటివలె గరుత్మంతునితోఁ గూడినది. అరణ్యపరము: గరుత్మత్పక్షులు. అమరావతీ........ లలితంబై=స్వర్గమునకు ముఖ్యపట్టణ మమరావతి. సుమనస్సు లనఁగా దేవతలు, అరణ్యపరము: సుమనోలలితంబై = పుష్పములచే లలితమై, కైటభోద్యోగం .... మానితంబై=కైటభరాక్షసుని ప్రయత్నమువలె, మధురాక్షసునిచే గౌరవింపఁబడినది. అరణ్యపరము: మధుమానితంబై=తేనెలచేత గౌరవింపఁబడినది. పురుషోత్తమ.... .... ఫలదంబై=శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క సేవవలె, నమృతమోక్షఫల మొసఁగునదై. పురుషోత్తమ శబ్దము శ్రీ మహావిష్ణువునందే రూఢము. 'బ్రహ్మశబ్దేనచ స్వభావతో నిరస్త నిఖిల దోషో-అవధికాతిశయా సంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణః పురుషోత్తమోఽభిధీయతే' అని శ్రీభాష్యము. అమృతఫలము లనఁగా నుసిరికలు.

ధనంజయ.........పరాగంబై, ధనంజయ=అర్జునునియొక్క, సమీకంబునుం బోలె=యుద్ధమువలె, అభ్రంకష పరాగంబై=ఆకాశమంటెడు ధూళిగలదై, అరణ్యపరము: ఆకాశమునంటుటయం దాసక్తి గల, అంతవరకును బెరిగిన అని యర్థము. అగంబై=వృక్షములుగలదై, వైకుంఠ .... విలసితంబై, హరి=హరియొక్క, ఖడ్గ=ఖడ్గమైన నందకముచేతను, పుండరీక=పుండరీకుఁ డను పార్షదునిచేతను, విలసితంబై=ప్రకాశించునదై, హరికి బార్శ్వచరులలోఁ బుండరీకుఁ డను నొకఁడు.

పుండరీకుండు శంఖకర్ణుండు వామ
నుండు కుముదాక్షుఁడును విజయుండు జయుఁడు
సర్పనేత్రుండు నను పార్శ్వచరులలోన
హరికిఁ గుముదుండు మానసీయుండు.... (పాండురం. 3 అ. 112 ప.)

అరణ్యపరము : హరి = సింహములు, ఖడ్గ = ఖడ్గమృగములు, పుండరీక = పెద్దపులులు, వీనిచే విలసితంబై = ప్రకాశించునదై, నంద ఘోష .... సుందరంబై, నంద = నందునియొక్క, ఘోషంబునుం బోలెన్ = గొల్లపల్లెవలె, 'ఘోష ఆభీరపల్లీస్యాత్' అమరము. కృష్ణ సార = కృష్ణుఁ డనెడు సారముచేత, అనఁగా కృష్ణతత్త్వముచేత నని తాత్పర్యము. సుందరంబై = సుందరమైనదై, అరణ్యపరము: కృష్ణసార = నల్లనియిఱ్ఱులచేత సుందరంబై, లంకానగ .... సమేతంబై = లంకా నగరమువలె, రామమహిషీ = రాముని భార్యయైన సీతాదేవియొక్క, వంచకసమేతంబై = వంచించు రాక్షసులచేఁ గూడినదై. అరణ్యపరము: రామ = పెద్దదుప్పి, 'గంధర్వశ్శరభో రామః' అమరము. 'వ్యాధాః అస్మిన్ దృష్టే రమంతే ఇతి రామః!' రము క్రీడాయాం అని ధాతువు. బోయలు దీనిని జూచి సంతోషింతురు. మహిషీ = ఆడ అడవిదున్న, వంచక = నక్కలు, వీనిచేత సమేతంబై = కూడినదై, సుగ్రీవ .... శోభి తంబై = సుగ్రీవుని సైన్యమువలె గజుఁడు, గవయుఁడు, శరభుఁడు అనెడు వానరులచేఁ బ్రకాశించునదై, అరణ్యపరము: గజ = ఏనుఁగు, గవయ - 'గాం అయతే సదృశత్వాదితి గవయః అయ గతౌ' గోవునః బోలునది దున్నపోతు, శరభ = శరభమృగము 'శృణాతి సింహమితి శరభః శృ హింసాయాం' సింహమును జంపునది; దీని కెనిమిదికాళ్లు 'అష్టపా దూర్ధ్వనయన శ్శరభో వనగోచరః' మహాభారతము. నారా యణ .... భాసురంబై, నారాయణ స్థానంబునుం బోలె = నారా యణుని స్థానమైన వైకుంఠమువలె, నీలకంఠ = శివుఁడు, హంస = సూర్యుఁడు లేక విష్ణువు.

నిర్లోభ నృపతౌ విష్ణౌ అంతరాత్మన్య మత్సరే,
యతిభేదే చ హంసస్స్యాత్ శ్రేష్ఠే రాజాది పూర్వకమ్.

రాజాదిపూర్వకమైన హంసశబ్దమునకుఁ బై జెప్పినన్ని యర్థము లున్నవి. నిరుపపదముగఁ గూడ నన్వయించికొన వచ్చును. లేక సూర్యుడను నర్థముతోనైన తృప్తిపడవచ్చును. కౌశిక = ఇంద్రునితోను,

'మహేంద్రగ్గుగ్గులూ లూకవ్యాళ గ్రాహిషు కౌశికః' అమరము. భారద్వాజ=భరద్వాజుని అపత్యము లేక గోత్రాపత్యము. ఒకానొక ఋషి యని మేదిని. అగస్త్యముని యని శబ్దరత్నావళి. బృహస్పతి పుత్త్రుఁడని హేమచంద్రుఁడు (శబ్దకల్పద్రుమము) తిత్తిరి=మునివిశేష మని విశ్వకోశము. 'తిత్తిరి ర్యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ససుతో రోమహర్షణః (మహాభార. 2. 4. 12) వీరందఱును విష్ణుభక్తులుగా వైకుంఠమం దుందురని పిండితార్థము.

అరణ్యపరము: నీలకంఠ=నెమళ్లు, హంస=హంసలు, భారద్వాజ=భరద్వాజపక్షులు, తిత్తిరి=తీతువు, 'తిత్తీతి రౌతీతి తిత్తిరిః' తిత్తి యని పలుకును. మహాభారతంబును బోలె.... ...సమ్మిళితంబై, ఏకచక్ర=ఏకచక్ర పట్టణము, బక=బకాసురుఁడు, కంక=కంకభట్టను నామముగల ధర్మరాజు, ధార్తరాష్ట్ర=ధృతరాష్ట్రుని కుమారులైన దుర్యోధనాదులు, శకుని=దుర్యోధనునిమామ, శల్య=ధర్మరాజుమామ, నకులుడు. వీరియొక్క సంచార=సంచారముచేత, సమ్మిళితము= కూడినది.

అరణ్యపక్షము: చక్రములనఁగా చక్రవాకములు, ఏకచక్రపుజంట విడిపోయి యొంటిగా సంచరించెడి చక్రవాకములు. చక్రవాకములకు రాత్రి విరహము. శ్రీరామచంద్రుని శాపముతో సంభవించినదని యాముక్తమూల్యద. ఈ యర్థ మంత సమంజసముగా నగుపించుట లేదు. ఏకలము అనఁగా వనవరాహము. ఏకచరమనఁగా నయ్యదియే ఒంటిగా సంచరించునది. కనుక ఏకమనఁగా వరాహమని చెప్పికొన వచ్చును. ఇదియుఁ గ్లిష్టమే. బక=కొంగలు, కంక=రాపులుఁగు, ధార్తరాష్ట్ర='ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైః' అని అమరము. నల్లనిముక్కులతో కాళ్లతోఁగూడిన తెల్లనిహంసలు, శకుని=ఇతరపక్షులు, నకుల=ముంగిస వీని సంచారముచేతఁ గూడినదై, సూర్యరథంబునుం బోలె నురుతర ప్రవాహంబై=సూర్యుని రథమువలె నురుతరమైన ప్రవాహము గలది.

ఉరుతర ప్రవాహము లనఁగా గుఱ్ఱములు. వానితోఁగూడినది సూర్యుని రథము. జలదకాల .... సౌమనస్యంబై = జలదకాలసంధ్యా ముహూర్తమును బోలె=వర్షాకాలపు సాయంకాలమునువలె, బహు వితత=అనేకముగా నల్లుకొన్న, జాతి=జాజిపువ్వులు, సౌమనస్యంబై= అందముగలదై; జాతిపుష్పములు తెల్లనివి. పుష్పాణాంప్రకరస్స్కృతేన రచితో నోకుందజాత్యాదిభిః' అని యమరుకము. ఇవి వర్షాకాలమం దెక్కువగాఁ బూచును.

నిలీయమానై ర్విహగై ర్నిమీలద్భిశ్చ పంకజైః,
వికసంత్యా చ మాలత్యా గతోఽస్తం జ్ఞాయతే రవిః.

(రామా. కిష్కిం. 28-52)

నైమిశంబను శ్రీవిష్ణు క్షేత్రంబునందు 'అనిమిష క్షేత్రే' అనుదానికిఁ దెనుఁగు. స్వర్లోకగీయ మానుండగు హరిం జేరుకొఱకు స్వర్గాయ లోకాయ అను మూలమునకు శ్రీధరుని వ్యాఖ్యాన మిట్లే యున్నది. అమాత్యుల రచన యీ వ్యాఖ్యానమునకు నేరుగాఁ దెని గింపు. సహస్రవర్షంబులు సహస్రసమం అని మూలము. వేయివర్షము లన్న మాట. దీని విచారము మూలములో వంశీధరుని వ్యాఖ్యాన మందు వివరించితిని. యాగంబు సేయుచుండి 'ఆసత' అని మూలము. ఇక్కడ ధాత్వర్థ మవివక్షితమని ముందే వివరించితిని. రేపకడ=ప్రాతః కాలమందు నిత్యనైమిత్తిక హోమంబులు 'హుతహుతాగ్నయః' అను దానికిఁ దెనుఁగు. సత్కృతుండై = గౌరవింపఁ బడినవాఁడై, సత్కృతం అనునది మూలము.

సుఖాసీనుండైయున్న సూతుంజూచి=సుఖకరమైన యాసన మందుఁ గూర్చున్న సూతునిఁజూచి, ఆసీనం అనుటకుఁ దెనుఁగు.

పద్య: విజ్ఞాన = శుద్ధవిజ్ఞానముచేత, ఫణిత = వివరింపఁబడిన నిఖిల పురాణవ్రాతున్=సమస్త పురాణ సమూహములు గలిగినట్టియు,

నుతహరిగుణ సంఘాతున్_పొగడఁబడిన హరిగుణములు గలిగినట్టియు, నితాంత=ఎక్కువైన, కరుణోపేతున్_కరుణా + ఉపేతున్_దయచేతఁ గూడినట్టియు, వినీతున్_వినయము గలిగినట్టి, సూతున్_సూతుని గూర్చి, ఆ తాపసు లిట్లనిరి_ఆ మునులిట్లు ప్రశ్నించిరి. ఇది పోతన్న సొంత పద్యము. సూతున్ ఆ తాపసు లిట్లనిరి, అత్యంత సంయోగ మందు ద్వితీయ.

తాత్పర్యము: సూతుఁడు వినీతుఁడు. శుద్ధజ్ఞానముతో వ్యాఖ్యానింపఁబడిన సమస్తపురాణములు గలవాఁడు. నిరంతరమును హరిగుణ గణములను బొగడువాఁడు. ఎక్కువదయచేఁ గూడినవాఁడు. అట్టి వానిని గూర్చి మును లిట్లు ప్రశ్నించిరి.

తొల్లి_ముందు, పురాణపంక్తుల_పురాణములను, ఇతిహాస శ్రేణులున్_భారతాదులైన ఇతిహాసములగుంపును, ధర్మశాస్త్రములున్_ ధర్మశాస్త్రములును, సమతన్_ఆ పాతగోచరములైన విరోధములను బరిహరించి, నీవ_నీవే, ఉపన్యసింపుదువు_వ్యాఖ్యానించితివి. వేద వ్యాసముఖ్యుల్_వ్యాసభగవానుఁడు మొదలైన, సుమతుల్ మునుల్= మంగళకరమైన బుద్ధిగలిగిన మహర్షులు, సూచిన వెన్ని_ఆలోచించి యనుభవించిన వెన్నియర్థములో అన్నియును, ఆ సమస్తార్థములును, నీ మదిం దోఁచున్_నీ బుద్ధియందు భాసించును. తత్ప్రసాదమునం జేసి_వారియొక్క యనుగ్రహమువలన సమస్తంబున్_అంతయును, ఎఱుంగ నేర్తువు_తెలియఁ గలవు, బుధేంద్రోత్తమా=బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడైన వాఁడా.

తాత్పర్యము: సూతా! నీవు పురాణపంక్తులు భారతాదులు ధర్మశాస్త్రములు, వీనిలోఁబైపైనగోచరించు విరోధములను బరిహరించి అన్నిటికిని సమానముగ వ్యాఖ్యానముచేయఁగల నేర్పరివి. వేదవ్యాసుఁడు మున్నగు పరావరులైన మునులు భావించి యనుభవించిన

సమస్తముతైన యర్థములును నీ మదియందు భాసించును. వారికి నీ యందుఁగల యనుగ్రహ మట్టిది. నీకుఁ దెలియని విషయము లేదు. నీవు బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడవు

తత్ర తత్రాంజసా యుష్మన్! భవతా యద్వినిశ్చితమ్,
పుంసా మే కాంతతశ్శ్రేయ స్తన్న శ్శంసితు మర్హసి. 9

ప్రాయేణాల్పాయుష స్సభ్య! కలావస్మిన్ యుగేజనాః,
మందా స్సుమందమతయో మందభాగ్యా హ్యుపద్రుతాః 10

భూరీణి భూరికర్మాణి శ్రోతవ్యాని విభాగశః,
అతస్సాధో! ఽత్ర యత్సారం సముద్ధృత్య మనీషయా 11

బ్రూహి న శ్శ్రద్ధధానానాం యే నాత్మాసంప్రసీదతి,
సూత! జానాసి భద్రంతే! భగవాన్ సాత్వతాంపతిః. 12

దేవక్యాం వసుదేవస్య జాతో యస్య చికీర్షయా,

ఆయుష్మన్! దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవైన సూతా! తత్రతత్ర—అచ్చటచ్చట, పుంసాం—పురుషులకు, ఏకాంతతః—నాశములేనట్టి, శ్రేయః—శ్రేయస్సాధనము, భవతా—నీచేత, వినిశ్చితం—నిశ్చయింపఁబడినది, యత్—ఏది కలదో, (తత్—దానిని) నః—మాకు, అంజసా—పరమార్థముగా, శంసితుం—చెప్పుటకు, అర్హసి—తగినవాఁడవు.

ఆయుష్మంతుఁడవైన సూతా! ఆ యా గ్రంథములందు మనుష్యుల నాశరహితమైన శ్రేయస్సాధనమునకుఁ బర్యాప్తమైన యనుష్ఠానమేది? యని నీవు నిశ్చయించుకొన్నావో దానిని మాకుఁ దెలుపుము. 9

సభ్య—సభయందు యోగ్యుఁడవైనవాఁడా! అస్మిన్ కలౌ యుగే—ఈ కలియుగమందు, జనాః—జనులు, ప్రాయేణ—సామాన్యముగా, అల్పాయుషః—అల్పమైన అయుస్సుగలవారు, మందాః—నిరుత్సాహులు, సుమందమతయః—చాల

తక్కువైన బుద్ధిశక్తిగలవారు, మందభాగ్యాః=భాగ్యహీనులు, ఉపద్రుతాః హి=రోగాద్యుపద్రవములచేఁ బీడితులు, భూరికర్మాణి=అనేకములైన కర్మలతోఁ గూడి నవియు, విభాగశః=వేర్వేఱుగా, శ్రోతవ్యాని=వినుట కర్హములైన (శాస్త్రములు) భూరీణి=అనేకములు.

ఓ సభ్యుఁడవైన సూతుఁడా! ఈ కలియుగమందు జనులు సామాన్యముగా నల్పమైన యాయుస్సు గలవారు. నిరుత్సాహులు, బుద్ధిలేనివారు, భాగ్యహీనులు, రోగాద్యుపద్రవపీడితులు. ఇఁక శాస్త్రములా? అనేకములు. అనుష్ఠానయోగ్యములైన యనేక కర్మల నవి చెప్పును. వానిని వేరువేరుగా వినవలెను. 10

అతః=అందుచేత, సాధో!=యోగ్యుడైనవాఁడా! అత్ర=దీనిలో, యత్ సారం=సారమైన దేదిగలదో దానిని, మనీషయా=బుద్ధిశక్తిచేత, సముద్ధృత్య=నీవే వేరుగానెత్తి, శ్రద్దధానానాం=వినుటయందు మహాశ్రద్ధ గలిగినట్టి, నః=మాకు, బ్రూహి=చెప్పుము, యేన=ఏ సారభూతమగు విషయమును నీనుండి వినుటచేత, ఆత్మా=బుద్ధి, సంప్రసీదతి=ప్రసన్న మగునో.

ఓ సాధువైన సూతుఁడా! సామాన్యులు బహుశాస్త్రములను వినలేరు. వానియందుఁ జెప్పఁబడిన కర్మ లనుష్ఠింపలేరు. గ్రహింపను గూడ లేరు. దానికిఁ దగిన యాయుస్సు, ఉత్సాహము, బుద్ధిశక్తి మొదలైనవి లేవు. నీవా! పరానుగ్రహపరుఁడవు. అపౌరుషేయము లన్నియు నీ వెఱుఁగుదువు. వాని సారమునెత్తి మాకుఁ జెప్పుము. మే మా విషయమును గ్రహించుటయందు శ్రద్ధధానులము. దానిని వినుటతో మా మనస్సులు పరమ శాంతిని బొందును. 11

సూత!=ఓ సూతుఁడా!, జానాసి=అ సారభూతమైన రహస్యమును నీ వెఱుఁగుదువు, తే=నీకు, భద్రం=మంగళ మగుఁ గాక!, సాత్వతాం=భక్తులకు, పతిః=పాలకుఁడైన, భగవాన్=శ్రీమన్నారాయణుఁడు, యస్య=ఏ పనియొక్క, చికీర్షయా=నిర్వహించు నిచ్ఛచేత, వసుదేవస్య=వసుదేవుని భార్యయైన, దేవక్యాం=దేవకియందు, జాతః=జన్మించెనో.

శ్రీధరవ్యాఖ్య :

అంజసా=గ్రంథార్థవముతో నని యర్థము. ఏకాంతతః శ్రేయః=అవ్యభిచారియైన శ్రేయస్సాధనము నన్నడుగు టెందులకు? మీరే బహుశాస్త్ర శ్రవణాదులతో నిర్ణయించికొన వచ్చునుగదా! దానికి సమాధాన మిచ్చుచున్నాఁడు-

కలియుగమందు జనులు మందులు. అందునను నలసులు. అందునను సుమందమతులు. చాలని దానికి మందభాగ్యులు- విఘ్నములచే బాధితులని యర్థము. ఉపద్రుతులు=రోగపీడితులు. బహుశాస్త్రశ్రవణముచేనైనను ఫలసిద్ధి యేర్పడదని చెప్పుచున్నారు. భూరి కర్మాణి భూరీణి='భూరీణి కర్మాణి అనుష్ఠేయాని యేషు తాని' అనఁగా నా శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడిన కర్మల ననుష్ఠించిననే ఫలము. భాగవతము శ్రవణమాత్రముననే ఫల మిచ్చును.

'సూత! జానాసి' అను నైదు శ్లోకములతోఁ బ్రశ్నాంతరము. 'భద్రంతే!' ఔత్సుక్యముతో నాశీర్వాదము. భగవాన్=నిరతిశయైశ్వర్యాది గుణయుక్తుఁడైనవాఁడు, సాత్వతాం సత్=అనఁగా సత్త్వమూర్తియైన భగవంతుఁడు. వా డెవ్వరి కుపాస్యుఁడో వారు సాత్వతులు, భక్తులు.

వంశీధరవ్యాఖ్య :

ఆయుష్మన్! ఓయి సూతా! నీ యాయుస్సు గొప్పది. అందుచే దీరికగా శాస్త్రముల నన్నిటిని విచారించి శ్రేయస్సాధనమును నిర్ణయించి కొంటివి. మేము బ్రాహ్మణులము. నీ కిచ్చుటకు మా కడ నేమి యున్నది? కేవల మొక్క యాశీర్వాదమే నని యును ధ్వని. అంజసా=శీఘ్రముగా, నీ వివరణమునందు వాక్యక్లిష్టతలు లేక సులభముగా నర్థమగునట్లు వివరింపుము. ఏకాంతతః=సర్వథా; లేక ప్రథమా విభక్తిపైని 'తసి' ప్రత్యయము. ఏకం=అద్వితీయమైనది.

అంతతః = తారతమ్య పరిగణనలోఁ బరాకాష్ఠకుఁ జెందినది. అనఁగా దానికన్న నుత్తమమైన శ్రేయస్సాధనము మఱియొకటి లేదనుట. అట్టి శ్రేయ మేది? భగవత్ప్రేమయే; బ్రహ్మ = పరమాత్మ- భగవంతుఁడు వీనిలో ముఖ్యమైన భగవత్స్వరూపమును గూడ నా ప్రేమయే వశీకరించికొనును. 'తత్రతత్ర అంజసా' అనునది మొదలుకొని 'అత స్సాధో!' అనునంత వఱకును సర్వశాస్త్రసారోద్ధారరూపమైన ప్రశ్న; ఈ ప్రశ్న మొదటిది దీని కుత్తరము 'స వై పుంసాం' మొదలుకొని 'వాసుదేవే భగవతి' అనునంతవఱకు 'నా నుండి సర్వశాస్త్రములను విని మీరే శ్రేయస్సాధనమును నిర్ణయించికొనరాదా?' దాని కుత్తరముగా 'హే సభ్య!' అని యారంభించుచున్నారు. సభ్య! = దేశకాల పాత్రముల నెఱిఁగినవాఁడా! ఈ కలియుగము ప్రమాదాకులమైనది. సాధారణముగా జను లల్పాయుష్కులు. ఒకవేళ నెవ్వఁడైన దీర్ఘాయుష్కుఁ డుండినను వాఁడు మందుఁడు. అనఁగాఁ బరమార్థ సాధనమం దలసుఁడు. నిరలసుఁడైనను నిర్బుద్ధి, సుబుద్ధియైనను మందభాగ్యుఁడు. అనఁగా నీవంటి సాధువుల సంపర్కము లేనివాఁడు. ఒకవేళ నట్టి సంపర్కము లభించినను రోగాద్యుపద్రవములు. దీనితో సత్పురుషులనుండి ఏదైన వినుటకుఁగాని స్వశ్రేయమును నిర్ణయించి యనుష్ఠించుటకుఁ గాని సాధ్యము గాదు. సాధో! పరోపకార పరాయణుఁడైనవాఁడా! సూత జానాసి మొదలుకొని యశః కలిమలాపహం అనువఱకును రెండవప్రశ్న. (అధ్యా 1-16 శ్లో)

'సూతా! నా కన్నను మీరు మహానుభావులు. ఐనను నన్ననుగ్రహించి యడుగుచున్నారు అని నిశ్చయించి మా ప్రశ్నకుఁ గాలక్షేపము సేయక తొందఱగా నుత్తర మిమ్ము.'

భగవంతుని వనేకావతారములు. ఐనను ప్రారంభమందే శౌనకాదులకుఁ గృష్ణావతారైక తాత్పర్యము. ముందు వారు 'ఏకాంత శ్రేయ' మేదియో యడిగిరి. సర్వశాస్త్రసారమును జెప్పవలెనన్నారు.

అది యాత్మప్రసాదహేతువై యుండవలెననియు నొక కోర్కి. కాని ఈ ప్రశ్నలకు వారే ముందుగనే తమ మనస్సులలో నుత్తరము నిశ్చయించికొన్నారు. అదేమి? కృష్ణలీలావర్ణనము; ఆ నిశ్చయముతో 'భద్రంతే' అని యారంభించుచున్నారు. కృష్ణలీలా ప్రశ్నమందుఁ గల మహాదరముతోఁ జేసిన యాశీర్వాదము; సాత్వతు లనఁగా యాదవులు. యాదవులకుఁ బరిపాలకుఁ డనియు నర్థము. జాతః= జగత్తునందు దృశ్యమానుఁ డయ్యెనో! యస్య చికీర్షయా–ఏ కార్యము నిచ్ఛించినవాఁడై. ఆయనకు భూ భారహరణ మొక లెక్కలోనిది గాదు. స్వయశఃఖ్యాపనమే ప్రధాన కారణము; అందుకే కుంతీదేవి తన స్తుతిలో 'శ్రవణ స్మరణార్హాణి కరిష్యన' అని చెప్పఁబోవుచున్నది. వసుదేవః='వసునా గోధనేన దీవ్యత ఇతి వసుదేవః'– గో ధనముతో ప్రకాశించువాఁడు.

వీరరాఘవవ్యాఖ్య :

శ్రేయస్సాధనమైన పరమధర్మముఁ జెప్పుమనుటయే పిండితార్థము త్రివర్గసాధనము–శ్రవణయోగ్యమైనదే గాదు. వానియందాసక్తులు దౌర్భాగ్యులు. వారు వినఁదగిన వనేకములు. మాకా గొడవ వలదు. సర్వశాస్త్రార్థసారభూతమైన ముక్తిసాధనమును జెప్పుమని యడుగుచున్నారు. అల్పాయుషః–కృతాదియుగములందు మానవులు దీర్ఘాయుష్కులు. అందుచే వారు యథేష్టముగా భోగముల ననుభవించి, తర్వాత ముముక్షువులైనను బాధలేకుండెడిది కలియుగమందట్లు గాదని భావము. ఉపద్రుతాః–తాపత్రయములచేతను, ధర్మార్థకామములచేతను, తృష్ణాదులచేతను బీడింపఁబడెడివారు. సుమందమతయః–శ్రేయస్సాధనమును వివరించినను తొందరగా నర్థముచేసికొనలేనివారు. అనేక ఫలములతో ననుష్ఠింపవలసిన ధర్మము లనేకములు. వానిని వినుటకే యెంతయో కాలము పట్టును. పైఁగా భూరికర్మాణి–పౌండరీక వాజసనేయాది భేదములతో ననేకములు.

అందులోను మరల నవాంతరభేదములు. కనుక సారమును నీవే యుద్ధృతీకరించి యనిష్టనివర్తకము ఇష్టప్రాపకమునునైన వైష్ణవధర్మ మును, మనీషయా=సూక్ష్మబుద్ధిచేత నిర్ధరించి చెప్పుము. ప్రాయేణ =అనునది ప్రతిహానితోను నన్వయించును. 'ప్రాయేణ మందాః, ప్రాయేణ సుమందమతయః' ఇత్యాదులు. దీనితో 'మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే' అనెడు గీతావాక్యము స్మారితమైనది. 'యే నాత్మా సంప్రసిదతి' ఆత్మప్రసాదమే ముముక్షువునకుఁ గావలసినది.

ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరస్యోపజాయతే,
ప్రసన్న చేతసోహ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతి.

అను గీతావాక్యప్రకారము ఆత్మప్రసాదముతో దుఃఖహాని తనంతట నదే సిద్ధించును. లేక ఆత్మా=పరమాత్మ, సంప్రసీదతి= ప్రసన్నుఁ డగునో!

కి మలభ్యం భగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతనే.

భగవంతుఁడు ప్రసన్నుఁ డైనచో సర్వము నప్రయత్నముగా సిద్ధించును. 'భూరీణి విభాగశ స్సంతి తత్రతసారం బ్రూహీత్యనేన భూరికర్మాణి న శ్రోతవ్యా నీతి ప్రతీయంతే. యద్యపి కర్మాణ్యపి ఫల ద్వారాహానాయ స్వరూపేణ ఉపాదానయ చ శ్రోతవ్యాన్యేవ. అన్యథా సాంసారిక ఫలనిర్వేదాసంభవేన నిశ్శ్రేయసస్సాధనావబోధ్య అధ్యాత్మ శాస్త్రశుశ్రూషాయా ఏవ అసంభవాత్ పరమాత్మోపాసనస్య అనభి సంహితఫల కర్మోపకార్యత్వ జ్ఞానాభావ ప్రసంగాచ్చ తథాప్యేకయై వోక్తా సర్వాణి ఫలతస్త్యాజ్యా న్యుపాసనాంగతయా యథాశక్త్యా అనుష్ఠేయాన్యేతావదేవ శ్రోతవ్యం ముముక్ష్వభిప్రాయేణైవ ముక్తం'.

శ్రోతవ్యము లనేకవిధములు. అనేకములు. వాని సారమును జెప్పుచున్నారు. ఇట్లుడుగుటతో 'భూరికర్మములు' వినఁదగినవిగావని స్ఫురించు చున్నవి. కర్మములు విడువఁ దగినవి గావు, తత్ఫలమే

త్యాజ్యము. కనుక స్వరూపజ్ఞానముకొఱకు కర్మములు వినదగినవే. ఫలాభి సంధిరహితమైన కర్మానుష్ఠానము లేనిచో సాంసారిక ఫల నిర్వేద మేర్పడదు. నిశ్శ్రేయసస్సాధనా కారణమైన యధ్యాత్మ శాస్త్ర శ్రవణేచ్ఛయే జనింపదు. పరమాత్మోపాసనకు అనభిసంహితఫలమైన కార్యముచేత నేర్పడెడు జ్ఞానము ముఖ్యము. అట్టి జ్ఞానముతోఁ బని లేదనెడు విపరీత జ్ఞానప్రసక్తి యేర్పడవచ్చును. ఉపాసనాంగముగఁ గర్మల ననుష్ఠించి తీరవలెను. వాని ఫలములయం దాసక్తి బొత్తిగా పనికిరాదు. ఇట్టివాఁడే ముముక్షువు. ఈ రీతిగా మునులు ముక్తిసాధన మడిగినారు. వానిలోఁ బ్రధానమైనది-

శ్రవణం కీర్తనం విష్ణో స్స్మరణం పాదసేవనమ్,

అని మొదట ప్రతిపాదింపఁ బడినది శ్రవణభక్తి. తదున్ముఖముగాఁ గృష్ణావతార చరిత్రను బ్రశ్నించుచున్నారు.

శుకదేవుని సిద్ధాంతప్రదీపము :

సాత్వతు లనఁగా వైష్ణవశాస్త్రములను వక్కాణించువారు.

వల్లభాచార్యుల సుబోధిని :

ఒక ఫలమును బొందుటకుఁ దత్సాధనమును వెదుకవలెను. ఏది ఫలము? ఏది కాదు? అను విచారము గూడ బయలుదేరును. అభ్యుదయమో నిశ్శ్రేయసమో ఫల మగును. ఈ సందేహముతోనే ప్రశ్న. సూతునకు గురువు లనేకులు. వారిలో నన్యోన్యము విప్రతిపత్తి యున్నను అనేకగురువుల పరిచర్యవలన సూతునకు బుద్ధివైశద్య మేర్పడినది. స్వయముగా నిర్ణయించుకొను శక్తియుఁ గల్గినది. 'ప్రాయేణాల్పాయుషః' అను శ్లోకము తమ్ముగుఱించి చెప్పినది గాదు. తాము ఋషులు చిరంజీవులు. లోకమునందలి యితర మనుజులను గుఱించిన ప్రశ్నయది. 'పుంసాం ఏకాంతతశ్శ్రేయః' అనెడు ప్రశ్నలో ఋషులు దమ్మునుగూడఁ జేర్చికొన్నారు. 'సభ్య!' సభయందుండఁ

దగినవాఁడు గనుక మా ప్రశ్న కుత్తరము హృదయ వంచనలేక యథార్థముగాఁ జెప్పవలెనని భావము.

సభాం న ప్రవిశేత్ప్రాజ్ఞః సభ్యదోష మనుస్మరన్,
అబ్రువ న్విబ్రువన్నజ్ఞో నరః కిల్బిష మశ్నుతే.

అని స్మృతి వాక్యము 'జాయత ఇతి జనః' జన్మగలవారు. అనఁగా సహజసంసారు లనుట. ఇది వారియందుఁ గల సహజమైన దోషము. ఇఁక నాగంతుకదోషము. మందు లనఁగా నలసులు. ఆల స్యము చిత్తజాడ్యము. ఇదియొక దోషము. 'సుమందా మతిర్యేషాం సుమందమతయః. దీనితో జ్ఞానేంద్రియదోషము. మందభాగ్యాః. అదృష్టము కర్మేంద్రియమైన దానివలన తద్దోషము. ఉపద్రుతాః రోగాది దోషములు. ఈ నాల్గును ఆగంతుక దోషములు.

న హి కశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్.

కనుక, లౌకిక కర్మవ్యాపృతులు; కర్మశ్రవణమే మోక్షసాధనము గాదు. అనుష్ఠానము గావలెను. సారం=పారంపర్య ఫలవ్యభిచారాది దోషరహితమైనట్టిది. ఏకవచనముచేత నసాధారణ్యము సుగమత్వ మును సూచితము. 'మనీషా'- మనశ్చాంచల్య నివారకమైన బుద్ధి చర్యచేత భగవంతుఁడు షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడు. అతఁడు గార్య కారణ సంబంధమునకై దేహయోగము నపేక్షింపవలసినది లేదు. జీవసంబంధము బ్రహ్మయందు లేనే లేదు. 'దేవక్యాంజాతః' అను టతో జీవులవంటి ప్రాదుర్భావ మతనికిఁ జెప్పఁబడినది. ఇదెట్లు పొసఁ గును? సత్త్వైకనిష్ఠులు సాత్వతులు. వారు దేవతలు లేక ముక్తుల్యు వారిని వదలి మనుష్యులయం దావిర్భావ మెందుకు? సాత్వతుల కతఁడు పతియైనప్పుడు వారిని బరిత్యజించు టనుచితము గదా! దేవతలు ముక్తులు. వారు బ్రహ్మదేవుని మనస్సునుండి పుట్టిరి. కొంద ఱతని శరీరమునుండి పుట్టిరి, అంతేగాని స్త్రీలకు జనింపలేదు. మఱి

యితఁడు దేవకి కెందుకుఁ బుట్టెను? అట్లవతరించుటలో సాధించిన పనియేమి? కంసాదులవధను మార్గాంతరములచేతను జేయవచ్చును గదా! కనుక 'యస్య చికీర్షయా జాతః తన్నః కథయ' 'ఏ ఫలము నిచ్చించి జన్మించెనో దానిని మాకుఁ దెలుపుము'. ప్రభవరూప కార్యమున్నందునఁ బ్రయోజనముండి తీరవలెను. ఈ రహస్యము యోగులకే తెలియును. నీవు దయచేసి మాకుఁ దెలుపుము. నీవు యోగివి.

విజయధ్వజవ్యాఖ్య:

సౌమ్య! = 1. భక్తి జ్ఞానరూపమైన సోమరసపానమున కర్హుఁడైన వాఁడా! 2. సాధువైన సూతుఁడా!, తత్త్వతః = నీ యోగ్యతకుఁ దగినట్లని యర్థము. ఆయుష్మన్! = ప్రశస్తమైన ఆయుస్సున్న సూతుఁడా! తత్ర తత్ర = పురాణాది గ్రంథములలో నక్కడక్కడ, అంజసా = 1. ఋజుమార్గముతో, 2 ఉపక్రమము మొదలైన తాత్పర్య లింగముల కనుగుణముగా, పుంసాం = మోక్షాధికారులైన పురుషులకు, ఏకాంతతః = 1. ముఖ్యముగా, 2. నియమబద్ధముగా, యత్ = ఏది; శ్రేయః = మోక్షాది పురుషార్థసాధనమని, భవతా = సమస్త పౌరుషేయ గ్రంథములను దెలిసిన నీచేత, వినిశ్చితం = నిర్ణీతమో, తత్ = ఆ మోక్షాది పురుషార్థ సాధనమునే, నః = మాకు, శంసితుం = వివరముగాఁ దెలిసి చెప్పుటకు, అర్హసి = తగినవాఁడవు.

తాత్పర్యము: అధికారులైన జనులు బహుకాలము బహుశాస్త్రములను శ్రవణ మొనర్చి, శ్రేయస్సాధనమును దామే నిర్ణయించుకొందురు. మఱి ఇచ్చట సంగ్రహించి తెలుపవలసిన యావశ్యకమేమి? దానికిఁ గారణమునే చెప్పుచున్నాఁడు.

'ప్రాయేణాల్పాయుషస్సభ్య!' అనుదానికి బదులు 'మర్త్యాః' అను పాఠమును విజయధ్వజులు స్వీకరించిరి. మరణమే స్వభావముగా గలవారని యర్థము. అస్మిన్ కలౌ యుగే జనాః = ఈ కలియుగమందు

సాధన మొనర్చికొనుటకై పుట్టిన యధికారి చేతనులు. ప్రాయేణా ల్పాయుషః=స్వల్పాయుష్కులు. అందుచేతనే 'మర్త్యాః'; అందునను మందాః; కర్మ లొనర్చుటకు శక్తిలేనివారు. సుమంద మతయః= అత్యల్పమైన ప్రజ్ఞగలవారు, మందభాగ్యాః=అల్పపుణ్యముతోఁ గూడిన వారు. ఎక్కడో ఒకొక్కక్కరు మాత్రమే ఈ గుణముల కపవాదముగా నుందురని తెల్పుటకే 'ప్రాయేణ' అనుట.

అల్పాయుస్సు మొదలైన కారణములతోఁ జాల దుర్బలులైన జనులు, పరమశ్రేయస్సును దెలుపు శాస్త్రమునువదలి, అర్థము మొద లగు విషయములను దెలుపు ననేక శాస్త్రములను విను టశక్యమైనపని యనుచున్నాఁడు. 1. విభాగశః=ప్రతియొక్కటియు వేరు వేరుగా విభక్తమైన, 2. వేరువేరుగా శైవాదివాదులయొక్క విభాగముతో, భూరీణి=అనేకములు, భూరికర్మాణి=కష్టసాధ్యములైన అనేక వ్యాపా రములు గలవి. శ్రోతవ్యాని=1. శ్రవణము సేయఁదగిన యర్థము మొదలైన విషయములను ప్రతిపాదించు శాస్త్రములు, 2. వేరు వేరు సమయములకుఁ జెందిన ప్రతివాదులచేఁ జెప్పఁబడిన శ్రేయస్సాధన ములు (యతస్సంతి=ఏ కారణమువలన నున్నవో), 1. అతః=ఆ కార ణముచేత, 2. సందేహమును గలిగించు విరుద్ధ వాక్యములతో, నిశ్చయ జ్ఞాన మేర్పడనందువలన, 3. అర్థాది విషయములను బోధించు శాస్త్ర ములు తెలిసికొనుట కశక్యమైనదానివలన, 4. తెలిసికొన్నను మోక్ష మునకు విరుద్ధమైనందు వలన, 5. ఆయుస్సు అల్పమైనందుచేత, సాధో! హీనకులజుఁడవైనను దోషరహితుఁడైన సూతుఁడా!, అత్ర= ఈ శాస్త్రములలో, యత్ సారం=1. ఏది ముఖ్యముగా గ్రాహ్యమో, 2. సర్వశ్రేష్ఠమైనదో, 3. తప్పక మోక్షరూప ఫలము నొసఁగునదో, 4. ఋజుమార్గముతో ననుష్ఠింపఁ దగినదో, తత్=అట్టి శ్రేయస్సాధన మును, మనీషయా=నీ బుద్ధితో, సముద్ధృత్య=నిశ్చయించి, భూతా నాం=ముముక్షువులైన జీవరాసులయొక్క, భద్రాయ=మోక్షరూపమైన

మంగళము కొఱకు, బ్రూహి=చెప్పుము, యేన=ఏ సీ చెప్పిన సార మును వినుటవలన, 1. ఆత్మా=శ్రీహరి, 2. మనస్సు, ఆశు ప్రసీదతి= శీఘ్రముగాఁ బ్రసన్నుఁడై యనుగ్రహము నొనర్చునో, 2. నిర్మల మగునో, 'సంప్రసిదతి' అనుటకు బదులు 'ఆశు ప్రసీదతి' అని వీరి పాఠము.

తాత్పర్యము: ఓయీ సూతా! శాస్త్రములందమా అర్థశాస్త్రము మొదలైనపద్ధతులతో ననేకరీతులుగా విభక్తములు. శివ సర్వోత్తమము శక్తిసర్వోత్తమము మొదలైన వాదము లొనర్చు ప్రతివాదులు, తమ తమ బుద్ధులకుఁ దోఁచినట్లు శ్రేయస్సాధనములను జెప్పినారు. ఈ శాస్త్రములవలెనే కర్మలుగూడ ననేకములు. వానిలోఁ బ్రతికర్మయుఁ గష్టసాధ్యమై యాచరించుటకే భయపడవలసి యున్నది. కనుక బహుదుర్బలులైన కలియుగజనులకు వీని నన్నిఁటిని వినుట, ఆ పై విచార మొనర్చికొని ఇదియే యుత్తమసాధన మని నిర్ణయించి కొనుట చాల కష్టమైన పని. నీవు సకల పౌరుషేయ గ్రంథవేదివి. అందుచే నీ నిర్ణయమునే మాకుఁ దెల్పుము. తప్పక మోక్షరూపమైన శ్రేయస్సు నొసఁగున దేది? దేనిని విన్నచోఁ బరమాత్మ ఆలసింపక మోక్షము నొసఁగు ననుగ్రహముచేయును? దేని శ్రవణము ముముక్షు జీవుల మనస్సులను నిర్మల మొనర్చి మోక్షమునకుఁ గారణమగు న ట్లొనర్చును? ఆ యుత్తమ సాధనమునే లోకకల్యాణమునకై మాకుఁ దెల్పుము. అదియే సమస్తశాస్త్రసారమై యుండును. సందేహము లేదు.

సారభూతమైనది కృష్ణావతార కథాశ్రవణమే. దీనిని మించి నది లేదు. ఈ నిర్ణయమునకు మహర్షులు ముందే వచ్చినారు. వచ్చియే ప్రశ్నించుచున్నారు.

హే సూత=ఓయి సూతుఁడా!, జానాసి=కృష్ణావతార కారము మొదలైన సమస్త రహస్యముల నెఱిఁగినవాఁడవు లేక బింబ

రూపుఁడై వెలసిన, భద్రం—సర్వమంగళకరుఁడైన భగవంతుని, జానాసి—తెలిసినవాఁడవు, 'తే భద్రం అస్తు'—నీకు మంగళమగుఁ గాక! ఇది యౌత్సుక్యముతోఁ జెప్పినమాట. సాత్వతాం పతిః—పాంచరాత్రోక్తమైన కర్మల నొనర్చు యాదవులు మొదలైనవారికి పాలకుఁడైన, భగవాన్—భగవంతుఁడు; యస్య—ఏ విశేషకార్యముయొక్క, చికీర్షయా—చేయు నిచ్ఛతో, వసుదేవస్య దేవక్యాం జాతః—వసుదేవునకు దేవకియందు జన్మించెను.

పోతన్నగారి కవిత్వము:

గురువులు ప్రియశిష్యులకుం
బరమరహస్యములు దెలియఁ బలుకుదు రచల
స్థిరకల్యాణం బెయ్యది
పురుషులకును నిశ్చయించి బోధింపు దగన్.

ఓయి సూతా! ప్రియశిష్యులైన వారికి గురువులు పరమ రహస్యముల నైనను దాపక చెప్పెదరు. మానవులకు అచలస్థిరమైన శ్రేయస్సు నొడగూర్చు సాధన మేది? నీవే దానిని నిశ్చయించి చెప్పుము.

'స్నిగ్ధస్య శిష్యస్య' అను మూలమునకు 'ప్రియశిష్యులకున్' అని తెనుఁగు. 'గుహ్యం'—'పరమరహస్యములు' అని యాంధ్రీకరణము, 'అచలస్థిరకల్యాణంబు'—'ఏకాంతతశ్శ్రేయః' అనునది దీనికి మూలము. ఏకాంతతః—'అవ్యభిచారేణ' అని శ్రీధరుఁడు. 'ఒకప్పుడును వీడక' అని తాత్పర్యము. ఈ యర్థమునే యమాత్యుఁడు 'అచలస్థిరకల్యాణ' మని వివరించినాఁడు. 'నిశ్చయించి'—'సముద్ధృత్య' అనుటకుఁ దెనుఁగు. 'తెలియఁబలుకుదురు'—గుహ్యములైన యర్థములు ఒకసారి చెప్పినంత మాత్రముతోఁ దెలియవు శిష్యునకుఁ దెలియు వఱకును మాటిమాటికిని బోధింపవలెను. ఎన్ని సారులు

గురువు చెప్పినన్ని దచటు ప్రశ్న గాదు. శిష్యునకు సమగ్రముగాఁ దెలిసినదా లేదా యనుటయే విచార్యము. పారమార్థికవిషయములు కేవలబుద్ధితోఁ దెలిసికొన్న లాభములేదు. అనుష్ఠానముననే వాని సార్థక్యము. కనుక 'తెలియఁ బలుకుదు' రనుటకు శిష్యున కర్థమగు వఱకును బలుమారు చెప్పి అవి యనుష్ఠించు నపుడు గలిగెడు కష్టములను నివారణమును గావించి యనుష్ఠింపఁజేయుట; బోధింపుతగ‌ఁ 'బుధ-అవగమనే' అనిధాతువు. తన కర్థముగానిది యెదుటి వానికి బోధించుట కష్టము. నీవు గొప్పయనుష్ఠాతవు. తగన్—నీకుఁజక్కఁగాఁ దెలిసిన విషయమైనను దానిని మా కెట్లు చెప్పిన నర్థమగునో ఆ ప్రకారముగా మలచి చెప్పుమని తాత్పర్యము.

మన్నాఁడవు చిరకాలము
గన్నాఁడవు పెక్కులైన గ్రంథార్థంబుల్
విన్నాఁడవు వినఁదగినవి
యున్నాఁడవు పెద్దలొద్ద నుత్తమగోష్ఠిన్.

'చిరకాలము మన్నాఁడవు'. 'ఆయుష్మన్' అనుటకిది తెలుఁగు. చిరకాలము బ్రదుకుటచేఁ జాలవిషయములు దెలిసికొనుటయు ననుష్ఠించుటయు జరగినది. పెక్కులైన గ్రంథార్థంబుల్ గన్నాఁడవు-పురాణములు ఇతిహాసములు ధర్మశాస్త్రములు మొదలైన గ్రంథములన్నియు నీకుఁ గరతలామలకములే. శబ్దముల కర్థవివరణము వేరు వేరుగా నుండును. ఈ శబ్దమున కీ సందర్భములో నీ యర్థమే దగినదను నిశ్చయము వానిని బహుకాలము పరిశోధించుటచేఁ గాని యేర్పడదు. కనుక నిస్సందేహముగ గ్రంథార్థములను నిర్ణయించికొన్నవాఁడవు. 'విన్నాఁడవు వినదగినవి'— వినఁదగినవి మాత్రమే విన్నావు, లేనిపోని కుశంకలకు దూరముగా నుండెద వని తాత్పర్యము. ఉత్తమగోష్ఠి—గొప్పవారి సంసర్గముతో; సభలు వేరు, గోష్ఠులు వేరు. సభలలో భిన్నభిన్న జనులు. భిన్నభిన్నములైన యభిరుచులు. కనుక నచ్చుట

గంభీరార్థములు వివరింప వీలుండదు. జనరంజనము అచ్చట ప్రధానము. సామాన్య విషయములతోనే సభలు ముగియును. గోష్ఠు లట్లు గాదు. ఒక విషయమం దభిరుచి అధికారము గలవారు మాత్రమే యచటఁ జేరెదరు. వక్త చెప్పుచున్నప్పుడు శ్రోత కేదైన సందేహా మేర్పడిన వెంటనే ప్రశ్నించుట కవకాశ ముండును. కనుక ఉత్తమ గోష్ఠులలో నుత్తముల నడిగి యెన్నియో విషయములు దెలిసికొన్నా వని తాత్పర్యము. పెద్దలు జ్ఞానవృద్ధులు వయోవృద్ధులు వయోవృద్ధులనుండిగూడఁ దెలిసికొనవలసిన విషయము లనేకము లుండును.

అలసులు మందబుద్ధియుతు లల్పతరాయువు లుగ్రరోగ సం
కలితులు మందభాగ్యులు సుకర్మము లెయ్యవి సేయఁ జాలరీ
కలియుగమందు మానవులు గావున నెయ్యది సర్వసౌఖ్యమై
యలవడు నేమిటం బొడము నాత్మకు శాంతి మునీంద్ర! చెప్పవే!.

మూలములో సూతుని గూర్చిన విశేషణములు సౌమ్య! సభ్య! రెండే. అమాత్యుఁడు, 'మునీంద్రా!' అన్నాఁడు. సూతుని యం దతనికి ప్రత్యేక గౌరవమని స్పష్ట మగుచున్నది. కలియుగమం దలి మానవు లలసులు, సోమరులు. ఒకవేళ శ్రమించినను మంద బుద్ధులు. ఒక విషయము సరిగా నర్థము గావలెనన్న వారికి బహు కాలము పట్టును. దానికి బాధకమే అలసత్వము. ఈ రెంటిని సవరించి కొన్నను వారి యాయువు చాల స్వల్పము. చాలని దాని కుగ్రరోగములు. ఇవన్నియు నెందుకు? మందభాగ్యులు గనుక అనఁగా పూర్వ పుణ్యము చాల కొలఁదిగా నుండు ననుట.

మందాః=దీని వివరణమే 'అలసులు', ఉపద్రుతాః=ఉగ్రరోగ సంకలితులు. కర్మలు రెండు రీతులు. నిత్య నైమిత్తికములు. నిత్యకర్మ లకు వేరు ఫలములేదు. చేయకున్నచోఁ బ్రత్యవాయము. నైమిత్తికములు గూడ నట్టివే. వీని నొనర్చుచు, సుకర్మము లొనర్పవలెను. వానిని గూడ ఫలాభిసంధి రహితముగఁ జేయవలెను. ఇంతచేసినను

వాని ఫలము చిత్తశుద్ధివఱకే. కనుక కలియుగమందలి మానవులు గర్మాచరణముతోఁ జిత్తశుద్ధిని సాధించి కొనలేరని తాత్పర్యము. 'ఎయ్యది సర్వసౌఖ్యమై యలవడుఁగ', 'సారం' అనుటకిది వివరణ. సిద్ధియందే గాక సాధనా దశయందును సౌఖ్యకరమై యుండవలెను. శాస్త్రనియమములు మనసును వేధింపరాదు. ఆత్మకు సర్వవిధముల శాంతి నొడగూర్చు నదియై యా సాధన యుండవలెను. ఆత్మశాంతి యేర్పడినప్పుడు మోక్షము తనంత వచ్చును.

తన్నశ్శుశ్రూషమాణానా మర్హస్యంగానువర్ణితుమ్, 13
యస్యావతారో భూతానాం క్షేమాయ్మ చ భవాయ చ,

ఆపన్న స్సంసృతిం ఘోరాం, యన్నామవివశోగృణన్. 14
తత స్సద్యో విముచ్యేత, యద్బిభేతి స్వయం భయమ్,

యత్పాద సంశ్రయా స్సూత! మునయః ప్రశమాయనాః. 15

సద్యః పునం త్యుపస్పృష్టాః, స్వర్ధున్యాపో ఽను సేవయా,
కోవాభగవత స్తస్య పుణ్యశ్లో కేడ్యకర్మణః. 16
శుద్ధికామో న శ్రుణుయా ద్యశః కలిమలావహమ్,

తత్ = దానిని, శుశ్రూషమాణానాం = వినుటకు కోరికగల, నః = మాకు, అంగ! = పూజ్యుఁడైన వాఁడా! అనువర్ణితుం = క్రమముగా వర్ణించిచెప్పుటకు, అర్హసి = తగినవాఁడవు, యస్య = ఎవనియొక్క, అవతారః = అవతారము, భూతానాం = ప్రాణుల యొక్క, క్షేమాయ = పాలనము కొఱకు, భవాయ చ = అభివృద్ధి కొఱకును అగుచున్నదో!.

తాత్పర్యము: ఆ విషయమును వినుటకు అత్యంతాసక్తిగల మాకు ఆ యవతారమును, దానికి సంబంధించిన లీలలను, క్రమముగాఁజెప్పవలెను. భగవంతుని యవతారము సకల ప్రాణుల రక్షణకును, సమృద్ధికిని యగుచున్నదిగదా! 13

ఘోరాం—భయంకరమైన, సంసృతిం—సంసారమును, అపన్నః—పొందిన వాఁడును, వివశః—పరవశుఁడును ఐయున్న మానవుఁడు, య న్నామ—ఎవని నామ మును, గృణన్—ఉచ్చరించినవాఁడై, సద్యః—తత్క్షణము, తతః—దాని నుండి, ముచ్యేత—విముక్తిని బొందునో, భయం—భీతి, యత్—ఏ నామమునుండి, స్వయం బిభేతి—తానే భయపడుచున్నదో.

తాత్పర్యము: భగవంతుని ప్రభావము సర్వోత్తమమైనది గదా! మహాభయస్థానమైన సంసారమును బొందినవారు అ దుఃఖముతో నవశులై గాని, వాని నామము నొక్కసారి యుచ్చరించిన మాత్రము ననే సంసారభయమునుండి తత్క్షణమే ముక్తు లగుదురు. ఎవనినామో చ్చారణముచేత సాక్షాద్భయ స్వరూపుఁడైన యముఁడును భీతిల్లునో, ఆ భగవంతుని మహిమ యత్యాశ్చర్యకర మైనదిగదా!. 14

సూత!—ఓ సూతుఁడా!, య త్పాదసంశ్రయాః—ఎవని పాదమే యాశ్ర యముగాఁ గల, ప్రశమాయనాః—కేవల శాంతినే మార్గముగా స్వీకరించిన, మున యః—మునులు, సద్యః—వెంటనే, పునంతి—పవిత్రీకరింతురు, స్వర్ధున్యాపః— గంగాజలము, ఉపస్పృష్టాః—తాకఁబడినవై, అనుసేవయా—క్రమముగా సేవ చేయుటచేతనే, శుద్ధ్యంతి—పరిశుద్ధుల నొనర్చును.

సజ్జనస్పర్శ గంగాస్నానమున కంటెను శ్రేష్ఠమైనదని చెప్పు చున్నాఁడు. భగవంతుని పాదముల నాశ్రయించి పరమశాంతి నుపా సించు మునివరుల సంగతితో సంతఃకరణము తత్క్షణమే శుద్ధమగును. ఆ భగవంతుని పాదములనుండి పుట్టిన గంగాజలము గూడ, చిరకాల సేవనము చేతనే పరిశుద్ధిని గల్గించును. 15

పుణ్యశ్లోకేడ్య కర్మణః, పుణ్యశ్లోక—పుణ్యమైన కీర్తి గలవారు—వారిచేత, ఈడ్య—స్తుతింపఁదగిన, కర్మణః—కర్మలతోఁ గూడిన, భగవతః తస్య—భగవం తుఁడైన వానియొక్క, కలిమలాపహం—కలిమలములను నాశ మొనర్చెడు, యశః —కీర్తిని, శుద్ధికామః—తన మనోనైర్మల్యములను గోరియున్న, కః—ఎవఁడు, న శృణుయాత్—వినఁడు?

తాత్పర్యము : సత్పురుషులు పవిత్రమైన కీర్తి గలవారు. వారిచే కీర్తింపఁదగినవి భగవంతుని క్రియలు. అవిగూడ ననేకములు. వాని యశస్సు, సమస్త కలిదోషములను హరించును. మనశ్శుద్ధి నాకాంక్షించు నెవ్వఁడైనను దత్కీర్తినే వినవలెను. వేఱుమార్గము లేదు. 16

శ్రీధరుఁడు :

సామాన్యముగా భగవంతుని యవతారము-భూతముల క్షేమమునకును, సమృద్ధికిని హేతువు. కాని యంతమాత్రమే కాదు. జ్ఞానులకు భక్తులకుఁ బరమ ప్రయోజనరూపమైన మోక్షమును గల్గించుటకే భగవంతుని యవతారము.

అపన్నః = ఆపదనందినవాఁడు, సంసారమునందు జన్మించుటయే మహాపద. ఉపస్పృష్టాః=సన్నిధిమాత్రేణ సేవితాః_కేవలము వారి సమీపమున నుండుటయే గాదు. వారి తిన్నని కటాక్షవీక్షణమే మనోనైర్మల్యమును గల్గించును.

మోక్షమునకు బాధకమైన పూర్వపాపమునంతయు నష్టమొనర్చును. స్వర్ధున్యాపః = భగవంతుని పాదములందు జన్మించిన జలములు అవి యక్కడనే నిలువలేదు. ముల్లోకములకుఁ బాఱెను. ఆ జలము-తత్సంబంధముచేత మనుష్యులను బావన మొనర్చును. ఎప్పుడు? అనుసేవయా = చాలకాల మనుసరించి సేవించుటవలన. అంతేకాని సన్నిధాన మాత్రముననే మనోనైర్మల్యమును గల్పింపవు. సాధువులో గంగాజలములకంటె నుత్తములు. వారు 'నద్యః పునంతి' తత్క్షణమే పవిత్రుల నొనర్చుచున్నారు. కలిమలాపహం = సంసార దుఃఖోపశమన మని తాత్పర్యము.

వంశీధరుఁడు :

వివశః = విశేషముగా వశుఁడు. అత్యంత పరాధీనుఁ డని యర్థము. యన్నామ-ఏ కృష్ణునియొక్క నామమును; కృష్ణుఁడు

సర్వావతారుఁడు. అందుచే నే యవతార నామమును స్మరించినను, వానియందే పర్యవసించుచున్నది. వాసుదేవ, దామోదర, గోవిందాది నామము లన్నియు కృష్ణపరములే. ఇక్కడ 'ఘోరాం' 'సంసృతిం' 'తతః' 'వివశః' 'సర్వః' అను నీ పదములతో నజామిళాది పరమ పాపులు సూచింపఁబడుచున్నారు. యద్బిభేతి స్వయం భయం—మూల భూతమైన భయము-మహాకాలుఁడు. వాఁడే భయపడుచున్నాఁడు. ఇఁక మృత్యువు యముఁడు యమదూతలు భయపడుటలో నాశ్చర్య మే మున్నది? ప్రశమాయనాః—ప్రశమ మనఁగా భగవన్నిష్ఠమైన బుద్ధిని గల్గియుండుట. 'శమో మన్నిష్ఠతా బుద్ధేః' అని యేకాదశ స్కంధమున భగవంతుఁడే యన్నాఁడు. సాక్షాత్తుగా పూర్ణావతారుఁ డైన శ్రీకృష్ణునియొక్క లీలాకృష్టచిత్తులు, మునులు, శుకదేవాదులు 'సద్యః పునంతి' సహవాసనగా సర్వపాపములనుండి విముక్తిని గల్గించుచున్నారు. స్వర్ధుని గంగ–

యోఽసౌ నిరంజనో దేవః చిత్స్వరూపో జనార్దనః,
స ఏవ ద్రవరూపేణ, గంగాంభో నాత్రసంశయః.

ఎవఁడు నిరంజనుఁడో, యెవఁడు చిత్స్వరూపుఁడో అట్టి జనార్దనుఁడే గంగ. అతఁడే ద్రవరూపముగఁ బాఱుచున్నాఁడు. ఇందుకు సందేహము లేదు.

గంగ యిట్టిదయ్యును, సాక్షాత్తుగా వామనమూర్తి చరణ నిస్సృత యయ్యును, అనుసేవయా—అనుదిన సేవచేతనే, శుద్ధ్యతి— పవిత్రులనుగాఁ జేయుచున్నది. సన్నిధాన మాత్రముచేతనే పవిత్రీక రింప లేదు. సేవతోనైనను, న సద్యః—అప్పుడే పవిత్రుల నొనర్పలేదు. కాలాంతరమందు. కనుక భగవదవతారమైన గంగాజలమునకంటెను భగవదాశ్రయులు గొప్పవారనుట. 'తీర్థం చక్రే నృపోనం యదజని యదుషు స్వస్సరిత్పాద శౌచం' అంతకు ముందు స్వర్ధునియే సర్వాతి శయమైన తీర్థముగా నుండెడిది. ఇప్పుడు 'యదుషు య దజని'

యాదవులయందేది గల్గినదో. తీర్థం= శ్రీ కృష్ణరూపమైన గంగాతీర్థము స్వస్సరిత్ =స్వర్గంగను, పాదశౌచం = తాను గల్గించు పుణ్యములోని నాల్గవభాగమును మాత్రమే యిచ్చుదానినిగా, ఊనం చక్రే= తక్కువ పఱచినది.

విశ్వనాథచక్రవర్తి:

సద్యః=స్మరించినంత మాత్రముననే, యవిద్యామాలిన్యమును గూడ బోగొట్టుచున్నారు. ఇఁక వారినిఁ జూచుట, తాఁకుట, తటస్థించినచోఁ దత్ఫలమునకు మితి యేమున్నది?

ఏషాం సంస్మరణా త్పుంసాం సద్య శ్శుధ్యంతి వై గృహాః,
కిం పునర్దర్శన స్పర్శ పాదశౌచాసనాదిభిః.

వారిని స్మరించినంతనే గృహములు పావనము లగుచున్నవి. ఇఁక తద్దర్శనము, స్పర్శము పాదశౌచాసనార్పణములు వీని ఫలమెంతన వలెను? స్వర్గంగజలములు గూడఁ బుట్టినచోటి నుండి దూరములకుఁ దరలివచ్చినవి.

ముక్తిస్త్వద్దర్శనా దేవ న జానే స్నానజం ఫలమ్.

గంగాదేవీ! నిన్ను చూచినంతనే ముక్తి. ఇఁక స్నానఫలమేమో నాకుఁ దెలియదు. సద్యః అనుటకు స్మరణమాత్రముననె యని యర్థముఁ జెప్పకున్నచోఁ బై వాక్యముతో విరోధ మేర్పడును శుద్ధి యనఁగా నాత్మప్రసాదము. 'ఏ నాత్మా సుప్రసీదతి' అని తాసె చెప్పెనుగదా!

యశః=రాసక్రీడాదికమైన, నాఽన్యతో దర్శనీయమైన విలక్షణమైన కీర్తి, పుణ్యశ్లోకేడ్యకర్మణః—

పుణ్యశ్లోకో నలో రాజా పుణ్యశ్లోకో యుధిష్ఠిరః
పుణ్యశ్లోక స్తు వైదేహః పుణ్యశ్లోకో జనార్దనః,
పుణ్యశ్లోక శ్శాంతనవః పుణ్యశ్లోకా స్సనాదయః.

అని పురాణోక్తి పుణ్యశ్లోకులైన యుధిష్ఠిరాదులు పొగడఁదగిన కీర్తిమంతులని యర్థము. లేక పుణ్యశ్లోకశ్చాసౌ ఈడ్యకర్మాచ'అని కర్మ ధారయము. కలిమలాపహం=కలిపురుషుఁడు స్వాంగముల నావే శించుటచేత, దుర్మార్గప్రవృత్తి యేర్పడెను. అదియే కలిమలము. కాయిక మానసికాది పాపము లన్నమాట, కోవా=అనిచెప్పుటచేత, సర్వులును స్వాంతఃకరణ శోధనార్థము, కృష్ణచరిత్రమునే వినవలెనని భావము. సూత జానాసి అన్నది మొదలుకొని, 'కోవా' అన్నంత వఱకును, కృష్ణావతార ప్రయోజనము. ఆ చరిత్ర యీ రెంటికిని, సంబంధించిన ప్రశ్న. తస్య కర్మా ణ్యుదారాణి' అనునది మొదలు కొని విశ్వసృష్ట్యాదిలీలా ప్రశ్నము దానికుత్తరము. 'స ఏవేదం ససర్జాగ్రే' అని యారంభించి చెప్పఁ బోవుచున్నాఁడు-

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య:

అర్హసి=సూత! నీవే సత్పురుషానుగృహీతుఁడవు. పూర్తిగాఁ గృష్ణచరిత్ర నెఱిఁగినవాఁడవు, దానిని వర్ణించుట కధికారివి. ఈ మహోపకారము నీ వలననే గావలెను. 'భూతానాం భవాయ' భూతములయొక్క విభవము కొఱకు. అది యోగరూపమైన విభ వము. గీతారూపమున నాతఁడే యోగశాస్త్రమును జెప్పెను గదా! క్షేమాయ=వారిని రక్షించుట కొఱకును; ఇక్కడ 'భక్తానాం' అని చెప్పవలసియున్నది. అట్లు చెప్పక భూతానాం అని సామాన్యముగాఁ జెప్పుటలో నుద్దేశ మేమి? శత్రువులను గూడ నాతఁడు దమించి యప వర్గ మొసఁగును. వారినిఁ జంపుట యపవర్గప్రదానము కొఱకే. అందుకే ప్రాణిమాత్రులకు మహోపకారకుఁడు. ఘోరాం=జన్మజరామర ణాదిరూపమైన సంసృతిని, ఆపన్నః=పొందిన శత్రువైనను, వివశః= పారవశ్యముతోనైనను కృష్ణనామమును స్మరించును గదా! పారవశ్య ముచే నైనను ఉచ్చారణమాత్రము చేతనైనను శత్రువైనను మోక్షము నందుచున్నాఁడు. ఇక్కడ భవః-అని పాఠము. అతని నామోచ్చారణ

ముతో భవరూపమైన సంసారమే భయపడుచున్నది. 'భయ' మను పాఠమునందును జన్మమరణాది భయ హేతువగుటచే భవమే వివక్షిత మైనది. దేహావసానకాలమందు భగవన్నామోచ్చారణము అవ్యవధానముగా ముక్తి నొసఁగుచున్నది. తద్భిన్నకాలమందు, కర్మజ్ఞానయోగములవలె భక్తియోగము అనుగ్రాహకమైనది. తద్ద్వారా ముక్తి నొసఁగును. అజామిళోపాఖ్యానమునందలి యంతరార్థ మిది. అవతారముల నామోచ్చారణ మాహాత్మ్యము గొప్పదగు టట్లుండ నిమ్ము; తదీయుల మాహాత్మ్యముగూడ వాఙ్మనస్సుల కగోచరమని వివరించుచున్నాఁడు. 'యత్పాద సంశ్రయాః' పాదములే ప్రాప్యములుగా ప్రాపకములుగా నున్నవాఁడు. ఉపాయోపేయములు రెండునునతఁడే యనుట. దీనిచే ప్రపత్తిధర్మము సూచితము, మునయః=తత్పాదారవిందమననశీలురు, ప్రశమాయనాః=శమదమాది గుణముల కాశ్రయులు. ఉపస్పృష్టాః= పాదముల స్పర్శ గలిగినవారై, సజ్జనులకు శరణాగతులైనచో నని యర్థము, భగవత్పాదజన్యయైన గంగ 'అనుసేవ' చేతనే పవిత్రుల నొనర్చునది. వీరి పాదములు తాఁకినంతనే పవిత్ర మొనర్చుచున్నవని భావము. భగవంతునికంటె భాగవతులు గొప్పవారనుటయు స్ఫురించుచున్నది. లేక 'స్వర్ధున్యాపః, అనుసేవనయా పునంతి, తథామున యోఽప్యుపస్పృష్టా పునంతి, దృష్టాంతో వాఽభిప్రేతః' అనఁగా స్వర్గంగాజలము లనుసేవతో నెట్లు పవిత్రీకరించు చున్నవో అట్లే సాధువు లుపస్పృష్టులై పవిత్రీకరించు చున్నారు. ఇది దృష్టాంత దార్ష్టాంతిక భావము.

వల్లభాచార్యుల సుబోధినీవ్యాఖ్య :

మేము వినవలెననెడు కుతూహలముతో నున్నాము. మా కుతూహలమును దృప్తి పఱచుటకుఁ గృష్ణకథలు చెప్పవలెను. శ్రవణేచ్ఛ యోగముతోఁ దొలఁగదు. యోగ మందఱకును సాధ్యము గాదు. యోగ మొనర్చినను భగవదీయమైన పదార్థము శ్రవణముచేతనే

యెఱుఁగ నగుచున్నది. భాగవతము భగవద్వాక్యము. సాక్షాత్తుగాఁ గాని, పరంపరగాఁ గాని భగవన్ముఖోద్గతము.

దేవతిర్యఙ్నరాదులందు భగవంతుని యవతరణము అనఁగా నలౌకికమైన తేజస్సంక్రమణము; భూతానాం = జాతమాత్రములైన స్థావరజంగమముల, క్షేమాయ = ఐహికసర్వసుఖమున కగుచున్నది. 'చ'కారముతో-సర్వదుఃఖనివృత్తిగూడ నేర్పడునని భావము. భవాయ మోక్షాయ = మోక్షము కొఱకు, 'చ' కారముతో నవిద్యా నివృత్తిని గలుపుకొనుచున్నాఁడు. 'భూ సత్తాయాం' అను ధాతువువలన సన్మాత్ర మున కని భావము. కనుక భగవదవతారము సర్వుల యభ్యుదయార్థము-నిశ్శ్రేయసార్థమును. జనిష్యమాణుల గతియేమి? వారికిఁ గూడ నామస్మరణముచేఁ బురుషార్థసిద్ధి యని నామమాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఘోరాం సంసృతిం = సర్పాది యోనిభూతము గాని మహా వ్యాధ్యాది రూపము గాని యగుటచే ఘోరము, యస్య = ఏ కృష్ణావతారముయొక్క, నామ = నామమును, వివశః = 'వేః కాలస్య వశః' కాలవశుఁడై యని తాత్పర్యము. గృణన్ = ఉచ్చరించినంతనే, ఉచ్చారణ కాలమందే యని భావము. యద్బిభేతి స్వయం భయం = అంత్యకాల మందు-కాలమున కధికారియైన భయనాముఁ డొకఁడు మృత్యుపాశములతో జీవులను బంధించుచున్నాఁడు. 'సైనికా భయనామ్నః' అని భాగవతమందే వచ్చును. నామోచ్చారణకాలమందే వాఁడు తన పాశములను వదలించును. ఎందుకు? బిభేతి = భయనాముఁడే భయపడును. స్వరూపనాశ మేర్పడునని భయము. లేక స్వరూప భూతమైన భయము వదలిపోవుచున్నదని భావము. ద్వైతదృష్టి నశించుచున్నది 'ద్వితీయాద్వై భయం భవతి' అని శ్రుతి. నామోచ్చారణ సామర్థ్యములేని వృక్షపశ్వాదుల గతియేమి? యత్పాదసంశ్రయాః = భక్తులస్పర్శచేత నవిగూడ తరించును. భగవత్సమాశ్రయణము జ్ఞానమార్గమందును కద్దు. కాని వారికి దేహాధ్యాసము లేదు.

అందుచే, వారి పాదస్పర్శ ముక్తినీయదు. వారి యుపదేశమే మోక్ష ప్రదము. పాదసంశ్రయణము భక్తిమార్గమందే; పాదసంశ్రయులైన ఋషులు ప్రశమాయనులై జ్ఞానకర్మల నాశ్రయించియు, భక్తినే చరమోపాయముగా ననుసంధించుచున్నారు. ఈ త్రివేణీ సంగమమే ముక్తిమార్గము. వారు స్వపరిశుద్ధికి జ్ఞానకర్మల ననుష్ఠించుచు భక్తి ద్వారా యితరులను బవిత్రీకరించుచున్నారు. ఇతరోపాయములతో కాలవ్యవధానముచేతనే పావనత్వము సిద్ధించుచున్నది.

త్రిస్స్వాధ్యాయం వేద మధీయీత త్రిరాత్రం వా
సావిత్రీం సంవత్సరాదేవాత్మానం పునీత.

అని శ్రుతి. ఉపస్పృష్టాః=ఉపసర్గతో-వంచనతో-క్రౌర్యముతోఁ దాఁకిన ప్రయోజనములేదు' అని భావము. గంగాజలము భగవద్భక్తులనే పవిత్రీకరించుచున్నది. 'ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణాని' అని భాగవతము. భగవద్భక్తులును, గంగాజలమును, భగవంతునియందు ప్రేమౌత్సుక్యము నుత్పన్న మొనర్తురు. భగవత్సేవ కభిముఖుల నొనర్తురు; దానితోఁ బవిత్రత. కలియుగమందు దేశ, కాల, ద్రవ్య, కర్తృ, మంత్ర కర్మములు నీయారు నశుద్ధములే. కనుక భగవత్కథాశ్రవణముదప్ప వేఱుమార్గముతోఁ గలియుగమందు ముక్తి లేదు. 'పుణ్యాః శ్లోకాః ఏషాం' భగవద్భక్తులుగూడ కీర్తిని సంపాదించికొనుచున్నారు. భగవత్కీర్తనా మాహాత్మ్య మట్టిది, లేక పుణ్యశ్లోకాః ఈడ్యకర్మాణః ఏన= అని సమానము. పుణ్యశ్లోకులైన భగవద్భక్తులు ఈ భగవంతు నాశ్రయించుటచేత పరులచే స్తుతింపఁ దగిన కర్మములు గలవా రగుచున్నారని యర్థము; 'స్వర్ధున్యాపః' అనునది యితరములైన యమునాది జలములకును ఉపలక్షణము. 'యత్రతగంగాదయో నద్యః' అని భాగవతము. తత్ స్పర్శ జన్మములో సిద్ధింపనివారి గతి యేమి? వారి యుద్ధార మెట్లు? సర్వులకు నుద్ధారమైనచో జగదుత్సేధ మేర్పడును. అది భగవంతున కభిప్రేతము. అందుచేతఁ గొంద రధికారులకే వాని

స్పర్శచేతనుద్ధారము భగవంతున కభిప్రేత మని తాత్పర్యము. కీర్తన మాత్రముచేతనే సంసారభయనివృత్తి యేర్పడుచున్నది గదా! మఱి యందఱును భగవత్సంకీర్తన మేల యొనర్పరు? అనేక జన్మసుకృతానుష్ఠానము లేనిదే భగవద్యశః శ్రవణ సంకీర్తనాదులు దుర్లభము. అందుకే పుణ్యశ్లోకులైన వారిచేత 'ఈడ్యకర్మణః' అనుచున్నాఁడు. అనేక జన్మ సుకృతానుష్ఠానముతోఁ బుణ్యములైన కీర్తులు గలవారు పుణ్యశ్లోకులు. శుద్ధికామః=తన యంతఃకరణశుద్ధి నపేక్షించువాఁడు. అది కలిమలాపహము. ఈ యుగమందు యజ్ఞాది నిర్వహణము దుష్కరము. అందుచేఁ గృష్ణకథాశ్రవణము సమస్త దోషహరము.

విజయధ్వజులు ;

యస్య=ఏ పరమాత్ముని, అవతారః=అవతారము, అనఁగా శరీరముతో వ్యక్తిత్వము, భూతానాం=జీవరాసులయొక్క, క్షేమాయ=ఐహికాముష్మికసుఖమునకు, విభవాయ చ=అభివృద్ధికిని, భవతి=అగుచున్నదో, అంగ!=మా కత్యంతప్రియుఁడవైన సూత! తస్య=ఆ కృష్ణుని యొక్క, తం=ఆ కార్యవిశేషమును (వానిచరిత్రను), శుశ్రూషమాణానాం=విసవలెనను నిచ్ఛగల మాకు, అనువర్తితుం=చక్కఁగా వివరించి తెలుపుటకు, అర్హసి=తగినవాఁడవు.

తాత్పర్యము: కృష్ణపరమాత్ముని యవతార మనఁగా వ్యక్తమగుట. అంతేగాని భౌతికదేహయుక్తుఁడై గర్భమందు పెరిగి జన్మించుట లేదు. గర్భమునందుఁ బెరిగి గడ్డకువచ్చిన ట్లగుపించుట యనధికారిచేతనుల మోహింపఁ జేయుటకే. ఈ విషయమై యెప్పుడును స్పష్టముగా జ్ఞాపక ముంచికొనవలెను. క్షేమ మనఁగా ప్రాప్తమైన వస్తువును రక్షించికొనుట. విభవ మనఁగా సప్రాప్తములైన ఐశ్వర్యములను ప్రాప్తము లగున ట్లొనర్చికొనుట. 'యస్య అవతారః' అను పద్యము మొదలు 'కలిమలాపహం' అనువఱకును పరమాత్ముని మూల

రూపము. అవతారరూపములు వీనికిర్తి తప్పక తెలియవలెనని చెప్పి నట్లైనది. సకలకథాసార మగుటచేఁ గృష్ణుని చరిత్రనే వర్ణింపవలెను. ఇంకొక దానిని గాదు. ఎందుకనఁగా వాసుదేవా! గోవిందా! మొదలైన వాని నామముల నుచ్చరించుటచేతనే సమస్త బంధములును నివృత్తియగును గదా! మఱి వాని చరిత్రశ్రవణము దాని మననము వీనితో బంధనివృత్తి యగుటలో సందేహము లేదు. కైముత్యన్యాయముతోఁ బరమాత్ముని చరిత్రశ్రవణ మావశ్యకమని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఘోరాం=దుఃఖభూయిష్ఠమై భయంకరమైన, సంసృతిం=సంసారమును (జననమరణ పరంపరను), ఆపన్నః = పొందిన యధికారియైన చేతనుఁడు, వివశస్సన్ = 1. బహుకాల మభ్యసించిన మానసిక జపము గలవాఁడై, 2. విషయాసక్తి రహితుఁడై, య న్నామ=ఏ పరమాత్ముని పేరును, గృణన్=అర్థానుసంధాన పూర్వకముగా నుచ్చరించుచు, తతః = ఆ ఘోరమైన సంసారమునుండి, సద్యః = వెంటనే లేక జాగృతుఁడై, విముచ్యేత=విశిష్టమైన మోక్షము నందునో, యం ప్రతి= ఏ పరమాత్ముని నుండి, భవ=1. సంసారము, 2. అహంకారమునిచ్చి జీవులను బద్ధులనుగాఁ జేసెడు రుద్రుఁడు, స్వయం=తానే, బిభేతి = జంకునో, జంకి వెనుకకుఁ దగ్గునో యని యర్థము.

తాత్పర్యము: పరమాత్ముఁడు సంసారమునకు భయప్రదుఁడు. వాని నామోచ్చారణముతో సంసారనివృత్తి; హరి నామోచ్చారణ సంసారమోచక మనుటతో నే రోగమున కెవఁడు వైద్యుఁడో, వాని నామోచ్చారణము తద్రోగవిముక్తికర మని చెప్పినట్లైనది. సర్పభిషక్కైన గరుడుని నామోచ్చారణము సర్పభయము నుండి తొలఁగించినట్లు; వివశః అనఁగాఁ బరవశుఁడని చెప్పరాదు. పరవశుఁడైనవాఁడు నామోచ్చారణమే చేయలేఁడు. చేసినను, దానియందు మనస్సుండదు. వానికి దానితో మోక్షము సిద్ధింపదు. కనుక నిరంతర హరిస్మరణ రూపమైన మానసికాభ్యాస మొనర్పవలెను. దీనితో శరీరము

మొదలైన బాహ్యవిషయములయం దానక్తి తొలఁగిపోవును. బాహ్య విషయానాసక్తుఁడై జప మొనర్పవలె ననియే 'వివశః' అను పదమున కర్థము. ఇట్టి మానసికాభ్యాసమునకుఁ గారణ మేది? దాని కార్య మేది? అనుటను ప్రమాణమైన ఈ శ్లోకము తెలియఁబఱచుచున్నది–

శారీరా ద్వాచికాభ్యాసో వాచికాన్మానసో భవేత్,
మానసా ద్వివశాన్ముక్తిః నాన్యథా ముక్తిరిష్యతే.

విష్ణు, వైష్ణవసేవారూపమైన శరీరాభ్యాసముతో నధ్యయనము వ్యాఖ్యానము మొదలైన వాచికాభ్యాస మేర్పడును. దీనిచేత నిరంతర హరిస్మరణానురూపమైన మానసికాభ్యాసము గల్గును. ఇది విషయ పరవశతను దప్పించును. దానినుండి మోక్షసిద్ధి. కానిచో మోక్షము రాదు.

సూత=సూతుఁడా, యత్పాద సంశ్రయాః=ఏ పరమాత్ముని పాదములే సంశ్రయముగా నున్న, ప్రశమాయనాః=శ్రేష్ఠమైన భగవ న్నిష్ఠ కాశ్రయభూతులైన లేక భగవన్నిష్ఠనే యాశ్రయించిన, మున యః=మననశీలురైన అపరోక్షజ్ఞానులు, ఉపస్పృష్టాః=అధికారిచేతను లతో సేవింపఁబడినవారై, తాన్=అధికారిచేతనులకు, అనుసేవయా= స్నాన, ఆచమన, పానాదులైన సేవచేత, స్వర్ధునీవ=గంగవలె, సద్యః =తత్కాలమే, పునంతి=తర్కోపదేశాదులచేత పవిత్రులనుగా నొనర్తురు.

తాత్పర్యము: గంగానది గురూపదేశము ద్వారా, పవిత్రుల నొనర్చునను విషయమును దెలుపుటకే 'అను'అనెడి పదప్రయోగము. సాధువులు తత్కాలముననే విలంబనము లేకుండ పవిత్రుల నొనర్తురు. ఈ విషయము దెలుపుటకే 'సద్యః' అను పదము. ఎవని భక్తుల సేవయు శుద్ధికారకమో అట్టి భగవంతుని యశశ్శ్రవణము శుద్ధి కారకమని వేరు చెప్పవలెనా?

పుణ్యశ్లోకేడ్య కర్మణః=1. పవిత్రమైన కీర్తిగల బ్రహ్మాది చేత నులచేత స్తోత్రము చేయఁదగిన కంసవధ మొదలైన కార్యరూపమైన

చరిత్ర గలిగిన 2. పవిత్రమైన కీర్తిగలవాఁడు. స్తోత్రార్హములైన కార్యములు గలవాఁడును నైన, తన్య=ప్రసిద్ధుఁడైన, భగవతః=షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన శ్రీహరియొక్క, కలిమలాపహం=కలియుగ నిమిత్తముగా నేర్పడిన పాప మనెడు మలమును సంపూర్తిగాఁ బోఁగొట్టినట్టి, యశః=చరిత్ర మనెడు కీర్తిని, శుద్ధికామః=అంతఃకరణము నిర్మలము కావలెనను కోరు, కోవా=ఎవఁడు, న శ్రుణుయాత్=మనశ్శుద్ధిని గోరు ప్రతియొకఁడును వినియేతీరునని యర్థము.

ఎవ్వని యవతార మెల్లభూతములకు
సుఖమును వృద్ధియు సొరిదిఁ జేయు
నెవ్వని శుభనామ మేప్రొద్దు నుడువంగ
సంసారబంధంబు సమసిపోవు
నెవ్వని చరితంబు హృదయంబుఁ జేర్చిన
భయమంది మృత్యువు పరువువెట్టు
నెవ్వని పదనది నేపారు జలములు
సేవింప నైర్మల్యసిద్ధి గలుగుఁ

దపసు లెవ్వని పాదంబుఁ దగిలి శాంతి
తెలుగు గాంచిరి; వసుదేవ దేవకులకు
నెవ్వఁ డుదయించెఁ దత్కథలెల్ల వినఁగఁ
నిచ్చ పుట్టెడు నెఱిఁగింపు మిద్ధచరిత!

ఇద్ధచరిత!=ప్రశస్తమైన జీవనచరిత్రము గలవాఁడా!, ఎవ్వని యవతారము=ఏ భగవంతుని యవతారము, ఎల్లభూతములకున్=ఎల్ల ప్రాణులకును, సుఖమున్=సుఖమును, వృద్ధియున్=అభివృద్ధియును, సొరిదిన చేయున్=క్రమముగాఁ జేయునో, ఎవ్వని శుభనామము=ఎవని యొక్క శుభములను గలిగించెడు నామము, ఏ ప్రొద్దు=ఎల్లప్పుడు, నుడువంగన్=ఉచ్చరింపఁగా, సంసారబంధంబు=సంసార మను బంధ

మును, సమసిపోవున్=నాశమగుచున్నదో, ఎవ్వనిచరితమ్ము=ఎవని చరిత్రము, హృదయమ్ముఁ జేర్చినన్=మననముద్వారా హృదయమునకు హత్తించినచో, మృత్యువు భయమంది=మరణము భయపడి, పరువు వెట్టున్=పరుగెత్తునో, ఎవ్వని పదనదిన్=ఎవని పాదమనెడు నదిలో, ఎవని పాదజనితమైన నదియందు, ఏపారు జలములు=అతిశయించి, విజృంభించు జలములను, సేవింపన్=సేవింపఁగా, నైర్మల్యసిద్ధి=మనస్సు పవిత్రమగుట యను మహాసిద్ధి, కలుగున్=ఏర్పడునో, తపసులు=మహర్షులు, ఎవని పాదంబున్=ఏ భగవంతుని పాదములను, తగిలి=ఆశ్రయించి, శాంతితెఱఁగున్=శాంతితోఁ గూడిన పద్ధతిని, కాంచిరి=పొందిరో, వసుదేవ దేవకులకున్=దేవకీ వసుదేవులకు, ఎవ్వఁడుదయించెన్=ఎవఁడు ప్రభవించెనో, తత్కథ లెల్లన్ వినఁగన ఇచ్చపుట్టెడున్=వాని చరిత్రవినుట కాకాంక్ష జనించినది, ఎఱిఁగింపుము=తెలియఁబలుకుము.

తాత్పర్యము: 'అవతారము'-అవతారము లనేకరీతులు. జ్ఞానావతారము, కర్మావతారము, ఆవేశావతారము, అంశావతారము మొదలైనవి. పరమాత్ముఁడేరీతిగాఁ బ్రపంచమునను వచ్చినను, తద్దర్శనముతో సమస్తప్రాణులకును మేలుగల్గునని భావము. భూతము లన జీవులు. 'భూసత్తాయాం' అని ధాతువు. పలుమారు జన్మించుటయే స్వభావముగాఁ గలవి. మోక్షము నందవలెనను జ్ఞానము గూడ లేనివి. అవిగూడ పరమాత్ముని దర్శన స్పర్శనాదులచేత నుత్తమస్థితిని బొందును. స్థావర జంగమము లన్నియు నని భావము. 'సుఖమునున్=పాలనాయ' అని శ్రీధరుఁడు. ఐహికసుఖములను గూడ నిచ్చునని తాత్పర్యము. వృద్ధియున్=సమృద్ధి నని శ్రీధర వ్యాఖ్య. ఎవ్వనిశుభనామము= ఈ శుభనామము పోతన్న చేర్చినదే. ఏ ప్రొద్దున్=సర్వకాలముల యందునని తాత్పర్యము.

అపవిత్రః పవిత్రో వా సర్వావస్థాం గతోఽపి వా,
యస్స్మరే త్పుండరీకాక్షం స బాహ్యాభ్యంతర శ్శుచిః.

పుండరీకాక్షుని స్మరించువాఁడు నిత్యశుచి. అపవిత్రుఁడుగా జపించినను, పవిత్రుఁడుగా జపించినను సర్వావస్థలతో చెడి చెన్నంగి యైనను నిరంతర విష్ణునామ మననశీలుఁడు లోపలను బయటను శుచియే, సుఖియే. చైతన్యచరితామృతములో నీ శ్లోక మున్నది—

నో దీక్షాం న చ దక్షిణాం న చ పునశ్చర్యాం మనాగీక్షతే
మంత్రోఽయం రసనాస్పృశేవ ఫలతి శ్రీకృష్ణనామాత్మనః,

మంత్రజపమునకు దీక్ష లేదు. దక్షిణ నివ్వవలసినది లేదు. పురశ్చర్యా నియమము లేదు. కృష్ణనామము నాలుకను దాఁకినంతనే తత్కాలముననే ఫలించుచున్నది. సర్వమంగళకరమైన ఈ నామజప ప్రశస్తి మఱియు నిట్లున్నది—

వేపంతే దురితాని మోహమహిమా సమ్మోహమాలంబతే
సాతంకం న ఖరంజనీ కలయతి శ్రీచిత్రగుప్తః కృతీ,
సానందం మధుపర్క సంభృతివిధౌ వేధాః కరో త్యుద్యమం
వక్తుం నామ్ని తవేశ్వరాఖిలపతే। బ్రూమః కి మన్యం పరమ్.

భగవాన్! నీ నామోచ్చారణ మొనర్పుట కభిలాష జనించి నంతనే సంపూర్ణపాపములు గంపించుచున్నవి. సంసారాసక్తిరూప మైన మోహము తానే మోహమంది పరువెత్తుచున్నది. సకల మాన వుల పుణ్యపాపములను వ్రాయు లేఖకుఁడు యమునిచెంత చిత్ర గుప్తుఁ డున్నాఁడు. నామోచ్చారణ నిష్ఠాపరుఁడైన వానిని నే నింతకు ముందు పాపులలోఁ జేర్చియుంటిని గదా! వాఁ డిప్పుడు నామ జప నిష్ఠుఁడైనాఁడే. నే నిప్పుడు వాని పేరెత్తి వేయవలెనని యాలో చించు చున్నాను. నామనిష్ఠుఁడైన పురుషుఁడు బ్రహ్మాండము భేదించి కొని పరమపదము నందును. వానిని నేను దప్పక పూజింపవలెనని

బ్రహ్మదేవుఁడు మధుపర్క సంపాదన కుద్యమించును; స్వామీ! నీ నామమాహాత్మ్యము నింతకంటె నే నేమి చెప్పవలెను.

శ్రీమన్నామ ప్రభోస్తస్య శ్రీమూర్తే రప్యతి ప్రియమ్,
జగద్ధితం సుఖోపాస్యం సరసం తత్సమం నహి.

(బృహద్భాగవతామృతము 2.3.194)

భగవంతునకుఁ దన శ్రీవిగ్రహముపై కంటెను నామముపై నాదరము మెండు. ఈ లోకమునందు సమస్తహితములను సంపాదించును. సుఖోపాస్యమైనది. దీనివంటి సరసమైన సాధన మఱి యొకటి లేదు. అందునను కలియుగమందు దీనిని మించిన యుపాయమే లేదు.

కృతే యద్ధ్యాయతో విష్ణుం త్రేతాయాం యజతో మఖైః,
ద్వాపరే పరిచర్యాయాం కలౌ తద్ధరికీర్తనాత్,

(భాగ. 12 స్కం. 3.52)

కృతయుగమందు ధ్యానముతోఁ దరించుచుండిరి. త్రేతయందు యజ్ఞములు తరణమార్గములు. ద్వాపరమందు విధిపూర్వకముగా సేవాదులు. కలియుగమందు భగవన్నామ సంకీర్తన మొకటే మోక్ష మొసఁగఁజాలును. ముక్తులు గూడ భగవన్నామమును స్మరించుచునే యుందురు.

ముక్తా అపి లీలయా విగ్రహం కృత్వా భగవంతం భజంతి.

ముక్తులు గూడ శరీరములు ధరించి భగవంతుని భజించుచుందురు. బృహన్నారదీయములో నీ శ్లోకము గలదు.

హరే ర్నామ హరే ర్నామ హరే ర్నామైవ కేవలమ్,
కలౌ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ గతి రన్యథా.

కలియుగమందు హరినామమే శరణ్యము. వేఱుసాధనముతో

ముక్తి శూన్యము. నామసంకీర్తనపరుఁడైన మానవుఁడు స్వయముగాఁ బవిత్రుఁడగుచున్నాఁడు. భూమిని గూడఁ బవిత్రమొనర్చును.

వాగ్గద్గదా ద్రవతే యస్య చిత్తం
హసత్యభీక్ష్ణం రుదతి క్వచిచ్చ,
విలజ్జ ఉద్గాయతి నృత్యతే చ
మద్భక్తియుక్తో భువనం పునాతి.

(11 స్కం, 14-24 శ్లో.)

భక్తుఁడు గద్గదవాక్కుతో నామస్మరణ మొనర్చును. భగవంతుని పేరనుకొన్నంత మాత్రమున వానిహృదయము ద్రవించును. ఊరకయే కన్నీరు గార్చును. ఒకసారి యూరకయే యేడ్చును. నిస్త్రపుఁడై గట్టిగా పాడును. నర్తించును. నా భక్తియుక్తుఁడు ప్రపంచమునే పవిత్ర మొనర్చును. ఇంతయేల? చైతన్యమహాప్రభువు ఒక్కటే యన్నాడు-

కలికాలే నామరూపే కృష్ణ అవతార్,
నామ హైతే హయం సర్వజగత నిస్తార్.

కలికాలమందు నామరూపములతో కృష్ణుని యవతారము. నామజపముతోఁ జరాచరప్రకృతియే తరించిపోవుచున్నది.

'నుడువంగన్'-ఉచ్చరించినచో; వైఖరీవాక్కుతో గట్టిగా నామస్మరణమొనర్చినను ఫలముగద్దు. అగ్నిని తెలిసి తాఁకినను దెలియక తాఁకినను దహించును గదా! సంసారబంధంబు=సంసారము. 'సృ గతౌ' అని ధాతువు. నిరంతరము పాఱుచుండుటయే దాని స్వభావము. ప్రారబ్ధము-ఆగామి-సంచితము అను స్వరూపములతో జీవునిఁ దనలో నిరంతరము కొట్టుకొనిపోవునట్లు చేయును. దీనితో జీవునకు విడివడని లంకె. హరినామ జపమాహాత్మ్యముతో దీనిలంకె తొలఁగిపోవును.

'యస్మిభేతి స్వయం భయం—భయ మపి స్వయమేవ బిభేతి' అని శ్రీధరుల వ్యాఖ్య. భయము గూడ భయపడునని తాత్పర్యము. వంశీధరుఁడు భయశబ్దమునకు 'మూలరూప భయ' మని వ్యాఖ్యా నించి మహాకాలుఁ డని నిర్ణయించెను.

విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్య:

సంసారరూపభయ మనెను. వల్లభాచార్యుఁడు కాలాధికారి భయుఁ డను నొకపురుషుఁ డని తన యభిప్రాయమును వెల్లడించెను. కనుక మృత్యురూపభయ మనుట పోతన్నగారిదైన వ్యాఖ్య; స్వర్ధున్యాపోనుసేవయా అనుదానికి గంగాజలమునకంటెను సత్పురుషుల సేవ గొప్పదనియే యందఱు వ్యాఖ్యాతలును వివరించిరి. వీరరాఘవ మొక్కఁటే దృష్టాంత దార్ష్టాంతిక భావ మనెను. దానిని పోతన్నగారు చూచియుందు రనుటకు వీలులేదు. కనుక సీసమునందలి నాల్గవ పాదము వారి యభిప్రాయమే. 'తపసులు తాపసులు' రెండు రూపములను వారే ప్రయోగించిరి. ఎవ్వనిపాదంబు దగిలి, 'యత్పాద సంశ్రయాః' అనుటకుఁ దెనుఁగు. 'తగిలి' యనుట సంశ్రయణము నకుఁ దెనుఁగు. 'ప్రశమాయనాః' 'శాంతితెఱఁగు గాంచిరి'. వసు దేవదేవకులకున్—సంబంధసామాన్యషష్ఠి. దేవకీవసుదేవులు కృష్ణజన్మ యందుఁ గేవల నిమిత్తమాత్రులే యని భావము.

భూషణములు వాణికి నఘ
పేషణములు మృత్యు చిత్త భీషణములు హృ
త్తోషణములు గల్యాణ వి
శేషణములు హరిగుణోపచిత భాషణముల్.

హరిగుణ—వాసుదేవుని గుణములచేత, ఉపచిత—కూడుకొన్న లేక వ్యాపించిన, భాషణముల్—మాటలు, వాణికిన్, భూషణములు— వాగ్దేవికి సొమ్ములవంటివి. అఘ పేషణములు—పాపములను బిండిగా

రాచునట్టివి. మృత్యుచిత్త భీషణములు:—మృత్యుదేవి మనస్సునకు భయమును గల్గించునవి. హృత్తోషణములు—మనస్సున కానంద కారణములు.

'స్వాంతం హృన్మానసం మనః' అని అమరము. కల్యాణవిశేషణములు—మంగళముయొక్క విశేషములు లేక మంగళమునకే విశేషణభూతమైనవి. అనఁగాఁ గల్యాణమును ఇతరమునుండి వ్యావృత్తి మొనర్చుచు దానియందలి గుణవిశేషమును దెలుపునవి.

నీలోఘటః అన్నప్పుడు నీలత్వము రక్తఘటమునుండి నీల ఘటమునకు వ్యావృత్తి యొనర్చుచున్నది. ఘటమునందలి గుణ విశేషమునుగూడ దెల్పుచున్నది. అట్లే కల్యాణమునకుఁ జెప్పిన విశేషణము లశివమునుండి వ్యావృత్తి మొనర్చి కల్యాణములోని గుణ విశేషములను చెప్పుచున్నవి. 'కల్యాణం మంగళం శుభం'—అమరము. హరిగుణములచేఁ గూడికొన్నమాటలు. పాపములను పిండిగా నొనర్చును. మృత్యువునకు భయముగల్గించును. మనస్సున కాహ్లాద మొనర్చును. శుభములకే విశేషణము లగును.

భూషణములు వాణికిన్—సరస్వతీదేవికి యలంకార ప్రాయ ములు. ఈ సందర్భమును తులసీదాసు అవధీభాషలోఁ జక్కగా నిబంధించెను. భాషాంతరమని దానినిఁ జెప్పకపోరాదు గదా!

భగతి హేతువిధి భవన విహాయీ
సుమిరిత సారద ఆవతిధాయీ
రామచరిత సరవిను అన్హవాయే
సోశ్రమ జాయిన కోటి ఉపాయే.

కవికోవిద అసు హృదయ విచారీ
గావహి హరిజన కలిమల హారీ
కీన్హే ప్రాకృత జనగుణ గానా
సిరధుని గిరాలగత పఛతానా.

హృదయసింధు మతి సీపిసమానా
స్వాతీసారద కహహి సుజానా
జౌంబరసయి బరబారి విచారూ
హోహికవిత ముకుతామని చారూ.

'భక్తికారణముగా సత్యలోకమును వదలి స్మరించినంతనే సరస్వతీదేవి పరుగెత్తుకొని వచ్చును. ఆయాసము దీర వలెనన్నచో నామె రామచరితమానసమను సరస్సునం దవగాహన మొనర్పవలెను. దానితోఁ దప్ప కోటియుపాయములతో నైనను ఆ బడలిక దీరదు. కవులు, పండితులు ఈ సత్యమును దెలిసి కలిమలాపహమైన హరిచరిత్రను గాన మొనర్తురు. ప్రాకృతజనులను వర్ణించినచో నే నెందుకిట్లు పరువెత్తి వచ్చితి నని యామె పశ్చాత్తాపపడును. హృదయమే సముద్రము. బుద్ధి ముత్యపుచిప్ప. సరస్వతి స్వాతీనక్షత్రము. శ్రేష్ఠములైన విచారముల నా సమయమున వర్ణించినఁ గవిత్వ మనెడు ముక్తామణులు బయలుదేరును. భగవచ్చరిత్రముతోఁ బాపములు గడగడ వడఁకును. పూర్వపద్యమందు 'భయమంది మృత్యువు పరువువెట్టు' నన్నాఁడు. మృత్యుచిత్తభీషణములని మఱియు ననుచున్నాఁడు. మఱి భక్తుఁడు మరణింపఁడా? వాఁడు శాశ్వతుఁడైనచోఁ బోతనాదు లెట్లు మరణించిరి? కనుక మృత్యువు పరువువెట్టు ననఁగా వాఁడు చావఁడని యర్థము గాదు. సామాన్యులవలె మరణింపఁడని భావము. 'నేను భగవన్నియమనముతో స్థూలదేహమును వదలుచున్నాను. అతని సాన్నిధ్యమున కేగెదను. అర్చిరాదిమార్గమున నా త్రోవ అనెడు జ్ఞానము వానికుండును. అప్పుడు మరణభయ మావంతయు నుండదు. లేక యింతకన్నను గొప్పవంశమున జన్మింపఁబోదు ననెడు ధైర్యమైన నుండును. అందుచే సామాన్యులవలె మృత్యుభయముతో మరణింపఁడని యర్థము. సామాన్యుఁడు పాపదూషితుఁడు, భక్తిరహితుఁడు. మరణముతో స్థూలదేహమే పోవుచున్న దన్న విశ్వాసము పూర్ణముగా వానికిలేదు. 'రాఁబోవు జన్మ మేమి వచ్చునో పశుపక్ష్యాదులందు

జన్మింతునేమో! ఆ సంకటము లెట్లో?' అని భయపడుచు భయ పడుచు పోవును. తుకారాముఁడు ధైర్యముగా నిట్లనెను.

'స్వామీ! నే నెన్ని జన్మల నుండియో నీ యానతిని తల దాల్చి భక్తిప్రచార మొనర్చుచుఁ బ్రపంచమునకు వచ్చిపోవుచు న్నాను. ఇంక వేయిజన్మ లిచ్చినను నేను బాధపడను'.

కులశేఖరాళ్వారు గూడ-

దివి వా భువి వా మమాస్తు వాసో
నరకే వా నరకాంతకః ప్రకామమ్,
అవధీరిత శారదారవిందౌ
చరణౌ తే మరణేఽపి చింతయామి.

అన్నాఁడు. ఇందులో నొక చమత్కార మున్నది. 'నరకే వా' అనుచు 'నరకాంతక' అని సంబోధించు చున్నాఁడు. నరకాంతక! శ్లిష్టము. నరకమందైనను నే నుందు ననుచు 'నీవు నరకాంతకుఁడవు. నాకు నరక మెట్లివ్వగల'వని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు. ప్రాణప్రయాణ సమయము సామాన్యునకు భయంకరమైనది. కఫ వాత పిత్తములు కంఠము నావరించును. అందుకే మొదటినుండియు జపసాధన మభ్యాస మొనర్చికొనవలెను. ఈ భావముల నన్నింటిని మనస్సులోఁ బెట్టుకొనియే కవికులగురువైన కాళిదాసు ధ్వనిగంభీరముగా-విశాల ముగా ని ట్లనుచున్నాఁడు-

మరణం ప్రకృతి శ్శరీరిణాం
వికృతిర్జీవిత ముచ్యతే బుధైః.

నాయనా! మరణమే జీవుని ప్రకృతి. అనఁగా జన్మాదులు లేకుండుట స్వస్వరూపస్థితి లేక వైకుంఠవాసము. పండితులు జీవితమే వికృతి యందురు. భగవంతుని మఱచియే ప్రపంచమునకు మానవుఁడై వచ్చుట. స్వస్వరూపము నుండి పతితుఁడైన మానవుఁడు

మాయావచ్ఛిన్నుఁ డగును. 'హృత్తోషణములు'- మనసున కానందము కల్గించునవి, హరికథలు వినుకొలఁదియు మనసునకు సంతోషము గలుగును. భగవంతుని స్వరూపమే యట్టిది. అందుకే యొకానొక కవి సరస చమత్కారముగా నిట్లు పలికెను-

శక్యం యన్నవిశేషతో నిగదితుం ప్రేమ్ణైవయచ్చింతితం
మృద్వంగీ వదనేందు మండలమివ స్వాంతే విధత్తే ముదమ్,
యన్ముగ్ధా నయనాంత చేష్టిత మివాఽభ్యాసేఽపినో లక్షితం
తత్తేజో వినయా దమంద హృదయానందాయ వందామహే.

అభ్యాసేఽపి=సన్నిధానమం దున్నను అని యర్థము. కల్యాణ విశేషణములు=అనేక కల్యాణములను గలిగించునవి. ఐహికాముష్మిక ఫలము నిచ్చునవి. కనుక నొక్కొక్కకల్యాణ మొక్కొక్క విశేషణముతోఁ గూడినది.

కలిదోష నివారకమై
యలఘు యశుల్ వొగడునట్టి హరికథనము ని
ర్మలగతి గోరెడు పురుషుఁడు
వెలయఁగ నెవ్వాఁడు దగిలి వినఁడు? మహాత్మా!

కలిదోషనివారకమై=కలిదోషములైన పాపములను నివారించునదై, అలఘు యశుల్=గొప్ప కీర్తిగలిగిన సత్పురుషులు, పొగడునట్టి హరికథనము=స్తుతించునట్టి హరికి సంబంధించిన చరిత్ర, నిర్మలగతిఁ గోరెడు పురుషుఁడు=మనశ్శుద్ధి నిచ్ఛించెడు మానవుఁడు, ఎవ్వాఁడు=ఎవ్వఁడు, తవిలి వినఁడు=ఆసక్తి యమితమై విరామము లేక వినఁడు?

తాత్పర్యము: భగవచ్చరిత్ర కలిమలాపహమైనది. పుణ్యశ్లోకులైన సత్పురుషులు వొగడునట్టి శ్రీహరి కథలను శుద్ధికాముఁడైన యెవ్వాఁడు ఏకాగ్రచిత్తముతో వినఁడు? తప్పక విను నన్నమాట.

హరికథా శ్రవణమువలన సమస్త కలిదోషములు నివర్తించును. తద్ధ్యానము తచ్ఛ్రవణము సమస్త పాపములకు గొడ్డలిపెట్టు. శ్రీవేదాంత దేశికు లిట్లనుచున్నారు—

రమాదయిత ! రంగభూరమణ ! కృష్ణ ! విష్ణో ! హరే !
త్రివిక్రమ ! జనార్దన ! త్రియుగనాథ ! నారాయణ !
ఇతీవ శుభదాని యః పఠతి నామధేయాని తే
న తస్య యమవశ్యతా నరకపాతభీతిః కుతః ?

పాపములతోనే నరకప్రాప్తి. అలఘు యశుల్—పుణ్యశ్లోకులనుట్టుకుఁ దెన్నఁగు. పవిత్రమైన కీర్తి గలవారు. భక్తు లార్జించికొను కీర్తిలో మాలిన్య ముండదు. వారికీర్తి గంగానది. అందులోఁ జేరిన వన్నియు గంగయే. అందుకే వైష్ణవసిద్ధాంతములో భగవదపచారమున కన్నను భాగవతాపచారము గొప్పది. తనయం దొనర్చిన యపచారమును భగవంతుఁడు క్షమించును. భాగవతులయం దొనర్చిన దోషమును క్షమింపఁడు. అంబరీషోపాఖ్యాన మీ విషయమునే దెలుపును.

శ్రీహరి ప్రపంచమం దవతరించి రావణాదులను హతమార్చెను. కేవల సంకల్ప మాత్రముచేతనే వారిని సంహరింపవచ్చును గదా ! వారు పలువిధములైన భాగవతాపచారము లొనర్చిరి. వారిని సంకల్ప మాత్రమునఁ జంపినఁ జాలదు. స్వయముగాఁ దానే యవతరించి చేతులార చిత్రవధ చేయవలెనని భూమియం దవతరించెను.

శ్రీవచనభూషణములో నంజియ్యారు వ్యాఖ్య—

యా ప్రీతిర్మయి సంవృత్తా మద్భక్తేషు సదాఽస్తు తే,
అవమానక్రియా తేషాం సంహరత్యఖిలం శుభమ్.

అని భగవద్వాక్యము.

భాగవతాపచారము లేవి? కొన్ని యివి-

అదిలే యొన్ఱు అవర్‌గళ్ పక్కల్ జన్మనిరూపణమ్,
ఇదుదాన్ అర్చావతారత్తిల్ ఉపాదాన స్మృతియిలుం కొట్టిల్ ప్రారం.

వారి జన్మనిరూపణము, జ్ఞాననిరూపణము, ఆచారనిరూపణము, దేహస్థితి, బంధువాసస్థాన నిరూపణములు మొదలైనవి. హీనకుల మందుఁ బుట్టిన భాగవతులను, భగవత్సంబంధముచే వచ్చిన గౌర వమునుజూడక జన్మమును మాత్రమే చూచి, యలక్ష్యము చేయుట మహాపచారము. ఇది అర్చావతారమందు ఉపాదాన విచారము కంటెను గొప్పదోషము. అర్చావతారమం దుపాదాన కారణనిరూపణ మనఁగా నీ విగ్రహ మే లోహముతోఁ జేసిరి? ఏ శిలాకృతము? ఇత్యాదులు.

అర్చావతారోపాదాన వైష్ణవోత్పత్తి చింతనమ్,
మాతృయోని పరీక్షాయాః తుల్య మాహు ర్మనీషిణః.
త్రిశకుంపై వోప్పలే కర్మచండాలనాయ్
మార్పిలిట్ట యజ్ఞోపవీతం తానే
వారాయ్ విడుం.

ఈయపచార మేర్పడిన తత్క్షణము గర్మచండాలత్వము వచ్చును. యజ్ఞోపవీతము వానికి నిరుపయోగ మగుచున్నది. జన్మచండాలున కీ జన్మమందో వేఱుదానియందో భగవత్కటాక్షమును బొంది భాగ వతుఁడగు యోగ్యత గలదు. భాగవతాపచారరూప కర్మచండాలున కా యర్హత లేదు. ఎందు కనఁగా వాఁడు ఆరూఢపతితుఁడు. ఒక సారి భాగవతుఁడైయుండి భగవదపచారముతోఁ గ్రిందఁబడినవాఁడు. అందుచే వానికి నిష్కృతి లేదు. కనుక ముక్తికి భాగవతసంబంధమే చాలును. వినాశనమునకు భాగవతాపచారమే చాలును. 'తగిలి విన్ఁడు'-తీవ్రమైన యాకాంక్షతో వినవలెను, భక్తిశ్రద్ధలతో వినవలె నని తాత్పర్యము.

యస్య కర్మాణ్యుదారాణి పరిగీతాని సూరిభిః. 17
బ్రూహి నః శ్రద్దధానానాం లీలయాదధతః కలాః,
అథాఽఖ్యాహి హరేర్ధీమన్ అవతారకథాః శుభాః. 18
లీలావిదధతః స్వైర మీశ్వరస్యాత్మ మాయయా,
వయం తు న వితృప్యామ ఉత్తమశ్లోక విక్రమే. 19
యచ్ఛృణ్వతాం రసజ్ఞానాం స్వాదుస్వాదు పదేపదే,
కృతవాన్ కిల వీర్యాణి రామేణ సహ కేశవః. 20
అతిమర్త్యాని భగవాన్ గూఢః కపటమానుషః,

లీలయా=లీలచేత, కలాః=కళలను, దధతః=ధరించిన, తస్య=వానియొక్క ఉదారాణి=గొప్పవైనట్టియు, సూరిభిః=విద్వాంసులచేత, పరిగీతాని=ఆదరపూర్వకముగాఁ గీర్తింపఁబడినవియు నైన, కర్మాణి=కార్యములను, శ్రద్దధానానాం=శ్రద్ధావంతులైన, నః=మాకు, బ్రూహి=చెప్పుము.

స్వేచ్ఛగా-బ్రహ్మ, శివుఁడు మొదలైన మూర్తులను ధరించెడు భగవంతునియొక్క జీవానుగ్రహసమర్థములైన సృష్ట్యాది వ్యాపారములనుగూర్చి వినుటకు శ్రద్ధానులమైన మాకుఁ దెలుపుము. సర్గాది లీలలను దెలుపవలెనని మూఁడవప్రశ్న. 17

అథ=అనంతరము, స్వైరం=స్వేచ్ఛగా, ఆత్మమాయయా=తన మాయాశక్తిచేత, లీలాః=లీలలను, విదధతః=చేయుచున్న, ఈశ్వరస్య=ఈశ్వరుఁడైన, హరేః=హరియొక్క, శుభాః=మంగళకరములైన, అవతారకథాః=అవతారకథలను, ధీమన్=బుద్ధిశాలియైన సూతుఁడా! ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

ఓ బుద్ధిమంతుఁడవైన సూతా! జీవుల ననుగ్రహించుటకై, స్వేచ్ఛగా మాయాశక్తితోఁ గూడి సృష్టి, స్థితి, సంహారము, తిరోధానము, అనుగ్రహ మనెడు నైదు విధములైన లీలలను జేయుచున్న సర్వేశ్వరుఁడు శ్రీహరియొక్క మంగళకరములైన మత్స్యాద్యవతార కథలను గూడ వివరింపవలెను.

యత్=దేనిని, శృణ్వతాం=వినుచున్న, రసజ్ఞానాం=రసజ్ఞులైన వారికి, పదేపదే=ప్రతిపదమునందును, స్వాదుస్వాదు=పై పైని మధురముగా నుండునో, ఉత్తమశ్లోక విక్రమే=ఉత్తమశ్లోకుఁడైన శ్రీహరి విక్రమమునందు, వయంతు=మేము, న వితృప్యామః=తృప్తిపొందము.

భగవంతుని పరాక్రమాది వైభవములను ప్రకటీకరించు కథలను వినుచు, వానిలోని రసమును గ్రహించిన వారికి పదపదమునందు నానంద మేర్పడుచున్నది. అటువంటి యా వీర్యాతిశయములను ఎంత విన్నను, మాకు విన్నది చాలు ననిపించుటలేదు.

కపటమానుషః=కపటమనుష్యుఁడును, గూఢః=అందఱకును సులభముగాఁ దెలిసికొనరాని, భగవాన్=మహిమోపేతుఁడైన, కేశవః=శ్రీకృష్ణుఁడు, రామేణ సహ=బలరామునితోఁ గూడి, అతిమర్త్యాని=మానవాతీతములైన, వీర్యాణి=పరాక్రమములను, కృతవాన్ కిల=చేసినవాఁ డయ్యెను గదా।

మానవుఁ డనెడు ఛద్మముతో సంచరించుచున్నవాఁడును, ఎవరికిని గ్రహింప నశక్యమై సకలభూత హృదయాంతరాళములలో గూఢముగ వసించువాఁడును నగు మహామహిమోపేతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు బలరామునిఁ గూడి, యతి మానుషపరాక్రమ ప్రవృత్తులను గనుపఱిచెను గదా!

శ్రీధరవ్యాఖ్య : ఉదారాణి=గొప్పవైన, విశ్వసృష్టి మొదలైన కార్యములు, సూరిభిః=నారదాదులచేత, కలాః=బ్రహ్మరుద్రాది మూర్తులను, అవతారకథాః=లోకస్థిత్యర్థమై ఆ యా యవసరములం దొనర్చిన మత్స్యాద్యవతారములు, వానికి సంబంధించిన కథలు. కృష్ణావతార ప్రయోజన ప్రశ్నచేతనే, యాతని చరిత్రను వర్ణింపవలెనను విషయము గూడ వచించినట్లే యైనది. వారి కా కథయం దత్యంత ఔత్సుక్యము. అందుచే నా చరిత్రను వినుటయం దాసక్తిని గనఁబఱచుచున్న వారై, తమయొక్క తృప్త్యభావమును దెలుపుచున్నారు. యోగయాగాదులందు మాకుఁ దృప్తి యేర్పడినది. కాని

కృష్ణకథా శ్రవణమందు తృప్తి యేర్పడలే దనుచున్నారు. ఉత్తమశ్లోకః ఉద్గచ్ఛతి తమః యస్మాత్సః ఉత్తమః, ఉత్తమః శ్లోకః యస్య సః ఉత్తమశ్లోకః—ఎవరిదర్శన శ్రవణాదులచేఁ దమోగుణము తరలిపోవునో వా రుత్తములు. అట్టిది యుత్తమము. ఉత్తమమైన కీర్తిగలవా రుత్తమ శ్లోకులు. వయం తు-అనుచోట 'తు' శబ్దము వారితృప్తి మెందుగా నున్నదని సూచించుచున్నది కృష్ణకథా శ్రవణముతో నితరులకుఁదృప్తి యేర్పడు గాక! మాకు లేదని భావము. సాధారణముగాఁ దృప్తి మూఁడురీతుల నేర్పడును. ఉదరాదిభరణ మొకటి. అనఁగా నాహారా దులచేఁ గడుపునిండినట్లు. రెండు: వచించు దాని యందలి రసాను భూతి దెలియకపోవుట. మూఁడు: చెప్పెడి దానిలో మాధుర్యము తఱుగుట. ఈ మూఁడును ఉత్తమశ్లోక విషయమునందు లేవు. శ్రోత్ర మాకాశ స్వరూపము. అందుచే నది నిండుట యనున దేర్పడదు. రసానుభూతిఁ దెలియకున్నచోఁ జెప్పెడి విషయము గాఁబట్టకపో వచ్చును. దాని కుత్తరమే 'రసజ్ఞానాం' అనుట. మేము రసజ్ఞులము. నీ చెప్పు విషయము లన్నియు గ్రహించి యానందింపఁ గలవారము. వచించెడి విషయమందు మాధుర్యము తగ్గుట, యతృప్తికి మఱియొక కారణము. ప్రతిపదమందును కృష్ణకథ-మాధుర్యముల కన్నను మధురమైనది. 'అతి మర్త్యాణి' మనుష్యుల కశక్యములైన పనులను జేయుట-గోవర్ధనోద్ధారణాదులు.

వంశీధరుఁడు:

కృష్ణచరిత్రములను ముఖ్యముగా వచింపవలెను. తక్కిన వానుషంగికముగా; ఈ విషయమును 'అథ' అను పదము దెలుపు చున్నది. హరేః-ప్రకరణబలముతో దీనికి శ్రీకృష్ణుఁడనియే యర్థము. అవతారాః = పురుషావతారములు, గుణావతారములు, లీలావతార ములు-మూఁడు రీతులు. కొన్ని సృష్ట్యాది కర్మరూపములు. మఱి కొన్ని భూభారహరణాది రూపములు.

ఆత్మమాయా తదిచ్ఛాస్యాత్ జడమాయా జడాత్మికా. (మహాసంహిత)

నిజేచ్ఛయా=తన ఇచ్ఛచేతనని భావము. శుభాః=వినువారికి సర్వవిధములైన మంగళములను గల్గించునవి. విదధతః=ధరించు చున్న ఇది వర్తమానార్థకము. కనుక, ఆయన లీలలు నిత్యములని తాత్పర్యము.

శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వప్రధానుఁడు. అతని మహైశ్వర్య మాధుర్యము లనన్యాదృశములు. గోలోకధారియైన కృష్ణపరమాత్మునికంటె వైకుంఠనాథుఁడు తక్కువ శక్తిగలవాఁడు. అతని యంశములే మత్స్యకూర్మాదులు. ఎవరియందు ఒకానొక శక్తిమాత్రమే సంక్రమించునో అవి యావేశావతారములు. పృథు నారదాదులవంటివి.

ఈ యవతారములు ముత్తెఱఁగు లంటిమి. కారణోదశాయియైన సంకర్షణాంశ గలిగిన పురుషుఁడు ప్రథమావతారము; ఇతఁడు మహత్తత్త్వమును సృష్టించిన వాఁడు; ప్రకృత్యంతర్యామి; గర్భోదశాయి రెండవవాఁడు. ఇతనిది ప్రద్యుమ్నాంశము; సమష్టివిరాడంతర్యామి; మూఁడవవాఁడు క్షీరోదశాయి; ఇతఁ డనిరుద్ధాంశము. వ్యష్టివిరాడంతర్యామి; ఈ మూఁడును పురుషావతారములు; సత్త్వగుణప్రధానుఁడైన పురుషుఁడు పాలనకర్త; ఇతఁడు క్షీరోదశాయియే; రజోగుణప్రధానుఁడైన బ్రహ్మ సృష్టికర్త; గర్భోదశాయి నాభిపంకజము నుండి యుద్భవించినవాఁడు; ఒకానొక కల్పమునందు నాభిపద్మ సంభవుఁడైనబ్రహ్మతో సమానమైన పుణ్యమును గావించిన జీవుఁడును బ్రహ్మ గావచ్చును; అప్పుడు అతనియం దీశ్వరునియొక్క సృష్టిశక్తి సంచారమగును; తదావేశముతో నది యావేశావతారము. రజోగుణ సంబంధముతో గుణావతారత్వము గూడ గావచ్చును. విష్ణువుతో నాతనికి సామ్య మెట్లేర్పడుచున్నది? ఒకానొక కల్పమందు విష్ణువే బ్రహ్మ యగుటయుఁ గద్దు. ఒక కల్పములో యజ్ఞావతారమే యింద్రు

డయ్యెనని భాగవతమే చెప్పుచున్నది. పాతాళాది సత్యలోకాంతమైన స్థూల సమష్టివిరాట్ స్వరూపము, ప్రాకృతమైన బ్రహ్మశరీరమే. ఆ బ్రహ్మ పరమపరిశుద్ధుఁడైన జీవుఁడు; హిరణ్యగర్భుఁడు. ఆతనియందు అంతర్యామిగా నున్న గర్భోదశాయి. తమోగుణముతో రుద్రుఁడు; సంహారకర్త. ఒకప్పుడు విష్ణువే సదాశివుఁడు; బ్రహ్మ శివునికంటె నధికుఁడు గాఁడు. సదాశివుఁడు సగుణుఁడుగా భాసించినను నతనికి విష్ణువుతో సామ్య మున్నది; ఇవి యన్నియు గుణావతారములు, లీలావతారములు. సనకాదులు, నారద, వారాహ, మత్స్య, యజ్ఞ, నరనారాయణులు, కపిల, దత్త, హయగ్రీవ, హంస, పృశ్నిగర్భులు, ఋషభ, పృథు, నృసింహులు, కూర్మ, ధన్వంతరి, మోహినీ, వామన పరశురామ, రఘునాథ, వ్యాస, బలభద్ర, బుద్ధ, కల్క్యాదులు-వీరు ప్రతికల్పమందును ప్రాదుర్భవింతురు. మన్వంతరావతారములు మరికొన్ని. యజ్ఞ, విభు, సత్యసేన, హరి, వైకుంఠులు, జిత, వామన సార్వభౌమ, విష్వక్సేన, ఋషభ, ధర్మసేతు, సుదామ,యోగేశ్వర, బృహద్భానులు యుగావతారములు. శుక్ల, రక్త, పీత, కృష్ణ వర్ణములు వీనిలోఁ గొన్ని యావేశములు; కొన్ని ప్రభావములు; కొన్ని వైభవములు; మరికొన్ని పరావస్థలు. సనాదులు, నారద, హరి, విష్ణు, పృథు ప్రభృతు లావేశములు; వీనికంటెను శక్తి గలవి ప్రభావములు; మోహినీ, ధన్వంతరి, ఋషభవ్యాస, దత్త, శుకాదులు; వీనికన్న నధికములు వైభవములు, మత్స్య, కూర్మ, నరనారాయణ, వరాహ హయగ్రీవ, పృశ్నిగర్భ, బలదేవయజ్ఞాదులు; ఎత దధికము పరావస్థ; వీనిలోఁ గూడ నుత్తరోత్తర శ్రేష్ఠములు నృసింహ రామకృష్ణావతారములు. కృష్ణుఁడే స్వయముగా భగవంతుఁడు. అతనికన్న నధికుఁడు లేఁడు. ఇతని వాసస్థానములు వ్రజ, మధుపుర, ద్వారవతీ, గోలోకములు; వీనిలోఁ బూర్వపూర్వములు ముఖ్యములు. సపరి

వారుఁడై, బలదేవసహితుఁడై, వ్రజనివాసియైన కృష్ణుఁడు పూర్ణతముఁడు; మధురలోఁ బూర్ణతరుఁడు. ద్వారకలోఁ బ్రద్యుమ్న, అనిరుద్ధ సహితుఁడై, సపరివారుఁడై పూర్ణుఁడు; గోలోకమందుఁ బూర్ణకల్పుఁడు. కాని బృందావనమం దేలీలలు జరగెనో అట్టివే గోలోకమందును నిరంతరము జరగుచుండును. అందుచే నక్కడి కృష్ణుఁడు పూర్ణతమసజాతీయుఁడు. ఈ కృష్ణులలోఁ బూర్వపూర్వులందు మాధుర్యాధిక్యము. ఐశ్వర్యప్రకటనమందును దారతమ్య మున్నది. ఉత్తరోత్తరమునందు మాధుర్యహాని. విరజానదీజలములం దనేకకోటి బ్రహ్మాండము లుండును. మహావిష్ణు రోమకూపములం దెన్నియో యన్ని. ఈ విరజానది మహావైకుంఠ లోకమునకు పరిఘ. దానికిఁ బైననే మహావైకుంఠము. తదూర్ధ్వభాగమందు గోలోకము. దానియందు శ్రీకృష్ణుఁడు దేవలీలలతో సపరివారుఁడై వర్తించును. అతని విలాసమే మహావైకుంఠవాసుఁడు. ఇతఁడే పరవ్యోమనాథుఁడు. అతని విలాసము వాసుదేవుఁడు; తద్విలాసము పరమాత్మ. గోలోకనాథుని యొక్క ద్వితీయ వ్యూహము బలదేవుఁడు, తద్విలాసము మహావైకుంఠమందున్న సంకర్షణుఁడు. అతని యంశమే కారణార్ణవశాయి; గర్భోదశాయి తద్విలాసము. ఇతఁడు బ్రహ్మాండాంతర్యామి, ప్రద్యుమ్నాంశము. క్షీరోదశాయి తద్విలాసము అనిరుద్ధాంశము. అతనివిలాసమే అంతర్యామి; మత్స్యాద్యవతారములు గర్భోదశాయి విలాసములు. ద్వారకా, మధురా, బృందావనాఖ్యములైన ధామత్రయము నందు శ్రీకృష్ణుఁడు పరలీలలొనర్చును. ఐశ్వర్యాధిక్యతాతారతమ్య మున్నది. బృందావన కృష్ణుఁడు సర్వోత్తముఁడు. ఈ లీల రెండురీతులు. ప్రకటము, అప్రకటము, బాల్య, పౌగండాది విలాసములు సపరివారముగా, నిత్యమును గోలోకమం దప్రకట లీలగా జరుగుచుండును. అవి తత్కాలమందే తత్సదృశలీలలతో బృందావనమందుఁ బ్రకటింపఁబడినచోఁ బ్రకట లీలలగును. అనంత బ్రహ్మాండము లున్నవి; కాని

బృందావన మధురా ద్వారావతులు మాత్రము బ్రహ్మాండకోటిమధ్య గతమైనవి- భారతభూమియందే యున్నవి; వీనినే తత్తద్బ్రహ్మాండ నివాసులైన జనులు చూతురు; ఈ ప్రకటలీలలలో బాల్యాది లీలలు నిత్యములు. ఇవి సచ్చిదానంద రూపములు. మౌశల మహిషీహర ణాది లీలలు కృత్రిమములు; ప్రకటలీలయందును బృందావనము లోను మణిమయభూములు గల్పవృక్షములు మున్నగునవి కృష్ణ పరివారమునకుఁ గన్పింపవు; అతని ఇచ్ఛతో నొక్కొక్కనికి మాత్రమే నయనవిషయ మగును; ప్రకటలీలలు ముగిసిన తర్వాత కృష్ణభక్తులు భజనాధిక్యపరవశులైనపుడు వారి కత్యుత్కంఠ జనించినపుడు కాదా చిత్కముగా నగపడును. అదియును వారి వాసనాధిక్యతను బట్టి, భగవదిచ్ఛనుబట్టి. కనుక నన్ని రూపములకంటెను వ్రజేంద్రనందన రూపము చాలముఖ్యమైనది. అన్ని ధామములకంటెను గోలోకము పరమధామము. అక్కడ గూడ-

చతుర్ధా మాధురీ తస్య వ్రజ ఏవ విరాజతే,
ఐశ్వర్య క్రీడయో ర్వేణో స్తథా శ్రీవిగ్రహస్య చ.

భాగవతులు ఈ క్రిందివారు-

మార్కండేయోంబరీషశ్చ వసు ర్వ్యాసో విభీషణః,
పుండరీకో బలి శ్శంభుః ప్రహ్లాదో విదురోద్ధవౌ.
దాల్భ్యః పరాశరో భీష్మో నారదాద్యాశ్చ వైష్ణవాః,

వీరిలోఁ బ్రహ్లాదుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. అతనికంటె పాండవులు, వారికంటె గొందరు యాదవులు, వారికంటె యుద్ధవుఁడు, అతని కంటె వ్రజవనితలు శ్రేష్ఠమైనవారు. అందరికంటెను రాధ సర్వోత్తము రాలు.

త్రైలోక్యే పృథివీధన్యా యత్ర బృందావనం వనమ్,
యత్ర రాధా సఖీవర్గః తత్ర రాధాప్రియా మమ.

అని భగవద్వాక్యము, శ్రోత్రమాకాశరూపము, 'కర్ణశష్కుళ్యవచ్ఛిన్నం నభశ్శ్రోత్రం' అని తల్లక్షణము. విక్రమము అమూర్తము. మూర్తద్రవ్యముగాదు. అందుచేఁ జెవులు దానిచేనిండుట సంభవము. కపటు మానవః=కైతవమనుష్యుఁడు. అందుచే గూఢుఁడు. కాని ఆ పురుషుఁడే భగవంతుఁడు. 'ప్రాకృతం పురుషం మత్వా' అని స్యమంతకోపాఖ్యానములో జాంబవద్వచనము.

గూఢుఁ డగుటకు హేతువు కాపట్యము. ఇదియును భక్త హితార్థమే. బ్రహ్మాదుల ప్రార్థనకొఱకు; ప్రాకృతులైన జరాసంధాదుల మోహనము కొఱకు; అప్రాకృతలైన గోపీజనులను వేణునినాదముద్వారా యాకర్షించి, వారి వివిధ రసముల నుల్లసింపఁ జేయుట కొఱకు;

లీలయా=లీలచేత, కర్మణా కాదని యర్థము. చాల సునాయాసముగా స్వాభావికముగాఁ జేయఁబడునది లీల. ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములవలె. దీనిచేత హరి యవతారము లన్నియుఁ గర్మతో నేర్పడునవి గాదని భావము. మనజన్మలు గర్మములతోఁ గలుగునవి. 'కలాః దధతః' కళలను ధరించుచున్నట్టి. దీనితోఁ గృష్ణావతారమే ప్రధానమని సూచితమైనది. ఈశ్వరస్య=సర్వనియంతయైన వాని యొక్క ఆశ్రితులదురితములను హరించువానియొక్క, శుభాః=విను వారికి శుభములను గలిగించునట్టి, లోకక్షేమము నేర్పఱచునట్టి, పదే పదే=క్షణ క్షణమును, అనఁగా ప్రతిక్షణమునందును బూర్వాపేక్షతో రుచికరమైనదని యర్థము.

క ఇతి బ్రహ్మణోనామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్,
ఆవాం త్వదంగసంభూతౌ తస్మాత్కేశవ నామవాన్. (రుద్రనిరుక్తము)

కేశవపదవాచ్యుఁడైన కృష్ణుఁడు బలరామసహితుఁడై లీలల నొనర్చెను. కపటమానుషః=ఛద్మమానవుఁడు. 'మానుషేష్వపి కం

సుఖం పతతి, ప్రాప్నోతీతి కపటమానుషః'- మానవుల మధ్యనుండియు, సుఖము ననుభవించువాఁడు. ఉదారాణి=పరమానందదాయకములు (జీవగోస్వామి), 'భక్తాభీష్టప్రదాని' అని వేఱే యర్థము. (విశ్వనాథ చక్రవర్తి).'కశ్చ ఈశశ్చ కేశౌ కేశయోః వం అమృతం యస్మాత్ ఇతి కేశవః'-శివునకు బ్రహ్మకునుగూడ నానందమొసఁగువాడు (వల్లభాచార్యులు). భగవచ్చరిత్ర నాధునికులు గూడ వర్ణింతురు. అట్టివియుఁ బ్రమాణము లేనా!. పరిగీతాని సూరిభిః-నారద పరాశర పారాశర్యాదులచేఁ గీర్తింపఁబడినవి. అవియే ప్రమాణములు. స్వైరం=యథేష్టముగా లోకమర్యాదనుగూడ నతిక్రమించి లీలలనొనర్చును. ఎందుకు? 'స్వభక్తానాం సంసారదుఃఖదూరీకరణార్థం' తన భక్తులకు సంసారదుఃఖములను దొలఁగించుటకు, స్వాదు స్వాదు= శ్రవణముతో నవిద్యానివృత్తి యెంతెంతగా నగునో అంతంతగా లీలారసాస్వాద మగుచుఁ బోవును. జ్వరము తగ్గుకొలఁదియు నన్నరసాస్వాదము బెరిగెడునట్లు.

విజయధ్వజులు :

కృష్ణావతారకథ మాత్రమేగాదు. మూలరూపముయొక్కయు మత్స్యాద్యవతార రూపములయొక్కయు కథలనుగూడఁ జెప్పవలెనని యడుగుచున్నాఁడు.

లీలయా=అనాయాసముగా, కలాః=నాలుగు, ఐదు, పది, పంద్రెండు, ఇరవదినాలుగు, నూఱు, వేయి ఇత్యాది సంఖ్యలుగల వ్యూహరూపములను, దధతః=ధరించుచున్న, తస్య=మూలరూపియైన శ్రీమన్నారాయణునియొక్క, సూరిభిః=బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలైన అపరోక్షజ్ఞానులచేత, పరిగీతాని=భక్తితో గానము చేయఁబడిన, ఉదారాణి=1. క్లేశములేని, 2. దోషరహితములైన, 3. మోక్షాది పురుషార్థప్రదములైన, కర్మాణి=కార్యము లనెడు చరిత్రను, శ్రద్దధానానాం= శ్రద్ధగలిగిన, నః=మాకు, బ్రూహి=చెప్పుము.

లీలగా ననేక వ్యూహములను ధరించు మూలరూపియైన శ్రీమన్నారాయణునియొక్క కర్మములను మాకు వివరింపుము. మత్స్యాద్యవతార కార్యములను గూడఁ దెలుపుము.

విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయమందు సాధారణముగా వ్యూహములు నాలుగే. ద్వైతసిద్ధాంతములో సుమారు వేయివఱకునున్నవి.

అథ=మూలరూపచరిత్రను వర్ణించిన తరువాత, శ్రద్ధతో వినుచున్నమాకు కలిదోషములను బరిహరించునట్టి, ఆత్మమాయయా=తనస్వరూపమైన యిచ్ఛతో, స్వైరం=తన యిష్టమువచ్చినట్లు, లీలాః=ప్రళయజలమందు విహరించుట మొదలైన క్రీడలను, విదధతః=చేయుచున్న, ఈశ్వరస్య= 1. స్వతంత్రుఁడైన హరియొక్క, 2. సంసార విమోచకుఁడైన పరమాత్మయొక్క, శుభాః=మంగళకరములైన, అనఁగా- నిష్టమైన మోక్షమునొసఁగి యనిష్టమైనదుఃఖమును బరిహరించెడు, అవతారకథాః=మత్స్యాద్యవతారకథలను, ధీమంతుఁడవైన సూతా! ఆఖ్యాహి=చెప్పుఁడు.

'శుభ' 'శబ్దము' 'లీలా' శబ్దమునకు విశేషణముగఁ గూడ నన్వయించి కొనవచ్చును.

విశేషార్థము: శ్రీహరి తనమూలరూపముతోఁ గొన్నిలీలల నొనర్చును. అవతారరూపముతోఁ గొన్నిఁటి నొనర్చును. వీని యన్నిఁటికిని యతని ఇచ్ఛయే కారణము. వేరు కారణము లేదు. ఇందుకే, స్వైరం 'అనుపదము వాడఁబడినది'. పరమాత్మునకు జడాంతఃకరణమే లేదుగదా! అట్టిచో నిచ్ఛయెట్లు కలిగినది? ఇట్లు శంకింపరాదు. పరమాత్ముని స్వరూపభూతమైన యిచ్ఛయే దీని కంతయుఁ గారణము. దీనినే 'ఆత్మమాయయా' అనుటతోఁ దెలుపుచున్నాఁడు. మాయాశబ్దము ఇచ్ఛార్థమందుఁ గూడనున్నది. స్కాందము ప్రమాణము.

మహామాయే త్యవిద్యేతి నియతి ర్మోహినీతి చ,
ప్రకృతి ర్వాసనే త్యేవ తవేచ్ఛాఽనంత ! కథ్యతే,

అనంతుఁడవైన పరమాత్మా! నీ యిచ్ఛకే 'మహామాయ అవిద్య నియతి మోహిని ప్రకృతి వాసన' యని నామాంతరములు.

ఈ శ్లోకమందు నిచ్ఛకు మహామాయ యని చెప్పుటచేత 'మాయ' యనిగూడ చెప్పినట్లైనది. లేక 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్' అను ప్రమాణమును బట్టి మాయాశబ్దపర్యాయపదమైన ప్రకృతి శబ్దము పైశ్లోకములో నుండినందున నిచ్ఛయనియే చెప్పఁ బడినట్లయ్యెను. ఇచ్ఛ పరమాత్ముని స్వరూపమనుటకుఁ బ్రమాణము.

ఇచ్ఛా శక్తి ర్జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తి రితి త్రిధా,
శక్తి శక్తిమతో శ్చాఽపి న భేదః కశ్చనేష్యతే,

(విష్ణుసంహిత)

శ్రీహరిశక్తి ఇచ్ఛా జ్ఞానక్రియలని మూఁడురీతులు. శక్తికి శక్తి మంతునకు వైలక్షణ్యములేదు; రూపభేదమునులేదు. ఇట్లు చెప్పుటతోఁ బరమాత్ముని యిచ్ఛ యతనిస్వరూప మనియే చెప్పినట్లైనది.

తాత్పర్యము: శ్రీహరి తనమూలరూపమునుండి వాసుదేవాది చతుర్విధరూపములను ధరించును. వాసుదేవ, ప్రద్యుమ్న, సంకర్షణ, అనిరుద్ధులు. ఈ వ్యూహములలో వాసుదేవునిది శ్వేతవర్ణము. సంకర్షణునిది రక్తవర్ణము. ప్రద్యుమ్నుఁడు పీతవర్ణుఁడు. నీలదేహుఁ డనిరుద్ధుఁడు.

వాసుదేవుని యాయుధములు శంఖ, చక్ర, గదాపద్మములు.

సంకర్షణుఁడు శంఖ, చక్ర, హల, ముసలధారి.

ప్రద్యుమ్నుఁడు శంఖ, చక్ర, ధనుర్బాణధారి.

అనిరుద్ధుఁడు చక్ర శంఖ ఖడ్గ చర్మధారి; నారాయణాది పంచ రూపములను గూడ మూలరూపము ధరించును. మత్స్యాది దశరూపములను, కేశవాది దామోదరాంతములైన పండ్రెండు రూపములను మనము సంధ్యలోఁజెప్పు కేశవ, నారాయణ, మాధవ, గోవింద, విష్ణు, మధుసూదన, త్రివిక్రమ, వామన, శ్రీధర, హృషీకేశ, పద్మనాభ, దామోదరులు. వీరు ధరించు నాయుధములు వేరు వేరు. కేశవాది కృష్ణాంతములైన నామములు రెండు పదులు; కృష్ణుఁడు మొదలు కొని, మఱి నూఱు రూపము లున్నవి. విశ్వాది సహస్రరూపములు; పరాద్యనంతరూపములు; వీని వివరణము మధ్వాచార్య కృతమైన 'తంత్రసారసంగ్రహము' నుండి తెలియవచ్చును. మఱికొంత వివరముగాఁ బంచరాత్రములోఁ గనిపించును. ఇన్నిరూపములను ధరించువాఁడు శ్రీహరియే. ఈ రూపములతో నాతఁ డొనర్చిన క్రీడ లనంతములు. వానిని బ్రహ్మాదులైన యపరోక్షజ్ఞానులు భక్తితో గాన మొనర్తురు. అవి యన్నియు దోషరహితములు, మోక్షరూప పురుషార్థ ప్రదములు. సూతా! శ్రద్ధధానులమైన మాకవియెల్లఁ దెలుపవలెను. అతని చరిత్రము కలిమలహరము. అతఁడు తన స్వరూపమైన యిచ్ఛచేతనే ప్రళయజలవిహారాది క్రీడ లొనర్చును. వాని నన్నిఁటిని మాకుఁ దెల్పుము.

శౌనకాది మహర్షు లింతకుముం దనేక పర్యాయములు పరమాత్ముని కథలను విన్నారు. విన్నను మరల వినుటయం దెక్కువ కుతూహల మున్నది. దానినే వివరించుచున్నారు.

వయం తు=మేమన్ననో, శృణ్వతాం=వినుచున్న, రసజ్ఞానాం=రసవివేకమున్న జ్ఞానులకు, యత్=పరమాత్ముని యే విక్రమసమూహము, పదేపదే=అడుగడుగునను, స్వాదుస్వాదు భవతి=అత్యంత మధురమైయుండునో అట్టి, శ్రుతైః=పలుసారులు విన్న, ఉత్తమశ్లోక

విక్రమైః=తమస్సును నాశమొనర్చు పరమాత్ముని పరాక్రమములను చరిత్రల నుండి, న వితృప్యామః=తృప్తిపడుట లేదు.

తాత్పర్యము : సూతా! భగవంతుని కథలనేక పర్యాయములు విన్నాము. కాని మాకు కుతూహల మాగుటలేదు. అవి రసజ్ఞులకు అడుగడుగునను మధురాతిమధురములైనవి. ఇతరులకేమైన హరికథల యందుఁ దృప్తి కలుగునేమో కాని మాకుఁ గల్గుట లేదు.

వారికిఁ గృష్ణావతార కథయందే తాత్పర్యము. ఈ విషయ మును సూతునకుఁ దెలుపుటకే ముందు సూక్ష్మముగా నడిగిన కృష్ణావతార కథలను నింకను గొంత విశదముగా నడుగుచున్నారు.

భగవాన్=షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడైనట్టియు, గూఢః=జను లచేఁ దెలియఁబడని మాహాత్మ్యము గలిగిన, కపటమానుషః=భ్రాంతి జ్ఞానముతో మనుష్యులవంటి దేహమేయని తలఁపఁబడుచున్నది. (పర మాత్మునిదేహ మప్రాకృత మైనది. కాని మనుష్యదేహమువలెనే యుండినది. అందుచే నందఋను దానిని ప్రాకృతదేహ మనియే భ్రమించిరని యర్థము.)

మనుష్యులకుఁ గూడ సుఖకరమగు దేహముండిన, కేశవః= బ్రహ్మరుద్రాది నియామకుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, సహ రామేణ= బల రామునితోఁబాటు, యాని=యే, అతిమర్త్యాని=1. మనుష్యుల పరా క్రమములను మీఱిన, 2. మనుష్యులందు సంభావింపని, వీర్యాణి= పరాక్రమ మనిపించుకొను కార్యములను, కృతవాన్ కిల=చేసెనో, తాని=వానిని, నః=మాకు, బ్రూహి=చెప్పుము.

తాత్పర్యము : షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన భగవంతుఁడు దన మాహాత్మ్యమును సామాన్యజనుల కర్థమగునట్లు చేయఁడు. అతఁ డప్రాకృతదేహముతో వచ్చును. కాని, మనుష్యుల దేహమువలెనే యుండును. అందుచే జనులు ప్రాకృతదేహమనియే భ్రమింతురు.

అతని దేహ మెప్పటికి నప్రాకృతమే. ఉపాసించు వారి కది యైహికా ముష్మికముల నొసఁగును. బ్రహ్మరుద్రాది నియామకుఁడైన శ్రీహరి ఇట్టి దేహముతోఁ గూడినవాఁడై బలరామునితోఁబాటు ననేక విక్రమ ములు చేసి చూపెను. అవి మనుష్యులం దనంభావితములు. వాని నన్నిఁటిని దయచేసి సవిస్తరముగా మాకుఁ జెప్పవలెను.

పోతన్నగారు:

అనఘ! విను, రసజ్ఞులై వినువారికి
మాటమాట కధిక మధురమైన
యట్టి కృష్ణకథన మాకర్ణనముసేయఁ
దలఁపు గలదు మాకుఁ దనివిలేదు;

అనఘ!=పాపదూరుఁడవైన సూతా! 'రసజ్ఞులై, రసజ్ఞానాం అనుటకుఁ దెనుఁగు', శృణ్వతాం=వినువారికి, మాటమాటకున్=పదే పదే, అధికమధురము=స్వాదు స్వాదు.

ఓయి సూతా! చెప్పుదానిలో రసభావవివేకులైన వారికి మాట మాట కధిక మధురమైనది కృష్ణకథ. కర్షతీతి కృష్ణః=భక్తుల మన స్సుల నీడ్చువాఁడు, ఆకర్ణనం=సవిస్తరముగా వినుట. నీవు మాకుఁ బ్రతివిషయమును స్పష్టముగా నర్థమగువలెను జెప్పవలెను. నడుమ నడుమ మా ప్రశ్నలకు సరియైన సమాధానము లీయవలె సుమా! 'తలఁపు గలదు'. ఎన్నియో దినములనుండి మేము నీ కొఱకై కాచి యున్నాము. నీ నుండి కృష్ణకథలను మధురమధురముగా వినవలె నను కోరిక మమ్ముఁ జాలకాలమునుండి పీడించుచున్నది; ఆ యౌత్సు క్యముతోనే నిన్ను మాటిమాటి కడుగుచున్నాము. మాకుఁ దనివి లేదు. ఇంతకుముం దెందఱో కృష్ణకథలను వివరించినారు. వినెడు కొలఁదియు మాకుఁ దృప్తికి బదు లతృప్తియే గలుగుచున్నది. అది ఇంతకుఁ బూర్వము కథ వినిపించినవారి యసామర్థ్యము గాదు. కృష్ణకథలలోని యాకర్షణ మట్టిది. ఇట్టి శ్రోతలు దొరకుట నీకు

నదృష్టమే గదా! కృష్ణకథ మాటమాటకు మధురతమము. అందుచేత నే మాటయు మా శ్రవణమునకుఁ దప్పిపోరాదు. ప్రతిపలుకును నీవు స్పష్టముగా వివరింపవలెను. మధురమైన యొకమాట విందుము. దాని ననుభవించునంతలోనే మఱియొకమాట వచ్చును. అది ఇంకను మధురముగా నుండును. తర్వాతి పలుకు ఈ రెంటినిమీఱి తియ్యగా నుండును. కృష్ణకథ యన్నదే యొక యమృతసరస్సు. దాని యందు మున్కలువేయు నదంతయుఁ దీపే. ఎవరికి? వినువారికి; శ్రవణాసక్తులకు; శ్రవణభక్తి పరమేశ్వరున కత్యంతప్రియ మను జ్ఞాన మున్నవారికి. అన్యుల కది యరణ్యరోదనము. ఊరక విన్నచో నేమి ప్రయోజనము? వారు రసజ్ఞులు గావలెను. ఒకమాట వాడి నప్పుడు ఆ శబ్దమెంత రసపౌష్కల్యము గలిగినదో దాని స్వరూపము నంతయుఁ జక్కగా ననుభవించువారు గావలెను. ఇక్కడఁ జేరిన గోష్ఠి యట్టిది. ఈ శ్రోతలకుఁ దగిన వక్తవు నీవు.

ఈ క్రింది రెండు పద్యములును పోతన్నగారి స్వకపోల కల్పనలు. సాధారణముగా 'భక్తి' వచ్చినప్పుడు భక్త్యుద్రేకముతోఁ బోతనామాత్యులు గొంత సొంతముగా వ్రాయుదురు.

మ. వరగోవింద కథాసుధారస మహావర్షోరు ధారాపరం
పరలంగాక బుధేంద్రచంద్ర! యితరోపాయానురక్తిం బ్రవి
స్తర దుర్దాంత దురంత దుస్సహ జనుస్సంభావితానేక దు
స్తర గంభీర కఠోరకల్మష కనద్దావానలం బాఱునే!

బుధేంద్రచంద్ర=బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడా!, వర= ఉత్తమమైన, గోవింద=శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, కథా=కథ లనెడు, సుధారస=అమృతధారలచేఁ గూడిన, (రస=జల మనియు నర్థాంతరము), మహావర్ష=గొప్పవర్షముయొక్క, ఉరుధారా=లావైన ధారల యొక్క. పరంపరలంగాక=వరుసలతోఁ గాక, ఇతరోపాయ=తక్కిన యుపాయముల యందలి, అనురక్తిన్=అనురాగముచేత, ప్రవిస్తర=

విశాలమైన, దుర్దాంత=అణఁపరాని, దురంత=అంతములేని, దుస్సహ=భరింపరాని, జనుస్=జన్మములచేత, సంభావిత=కూడుకొన్న, అనేక=అనేకములైన, దుస్తర=దాఁటరాని, గంభీర=అగాధములైన, కఠోర=పక్వమైన, ఫలమునకు సిద్ధముగానున్న, కల్మష=పాపములనెడు, కనత్=ప్రకాశించుచున్న, దావానలంబు=అడవికంటుకొన్న నిప్పు, ఆఱునే=ఆఱునా? యని కాక్వర్థము. ఆఱదని సిద్ధాంతము.

తాత్పర్యము: బుద్ధిమంతులలో శ్రేష్ఠుడవైన సూతా! గోవిందునియొక్క కథయే సుధారసవర్షము. ఆ వర్షమం దున్నవి జలము గాదు. అమృతమే జలముగాఁ బాఱును. ఆ మహార్ణవముయొక్క ధారాపరంపరలచేతనే కల్మష మనెడు దావానలము చల్లారును. ఆ కల్మషమే యనేక జన్మములను గల్గించునది. ఆ జన్మ లొకటి రెండు గాదు. ఇరువదినాలుగు లక్షలు. దానిశక్తి నణఁచుట కెవ్వరికిని సాధ్యము గాదు. ఒకజన్మ నెత్తినప్పుడు మనుష్యుఁ డహంకారముతో మఱికొన్ని పాపము లొనర్చును. అవి వీనికి తోడుగా మఱికొన్ని జన్మల నీనును. ఇట్లే ఈ జన్మపరంపర యంతములేని దగును. పుట్టుటకుముందు గర్భస్థితుఁడైనప్పుడు జీవి యనుభవించెడు యాతన ఘోరముగ నుండును. ఈ పుణ్యపాపవిచారము మహాగంభీరమైనది. ఏది పుణ్యమో, ఏది పాపమో నిర్ధరించుటకు మహామతులైన మనీషులు చాలరు. ఆ పాపఫలము పండి పక్వమైనప్పుడు దాని ననుభవింపక పోవ నెవ్వరికిని సాధ్యము గాదు. ఇది దావానలమువలె జీవిని జుట్టుకొని యెల్లప్పుడును గాల్చుచుండును. ఆ దావానలము ప్రవిస్తరము అగుటచేఁ గొన్నిచోట్ల పలుచగా మఱికొన్నిచోట్లఁ దీవ్రముగా నంటికొన్నట్లు భాసించును. పలుచగా నంటికొన్నచోటు నెక్కువ కాలినట్లగుపించదు. అదియుఁ గూడ నగుపించుట మాత్రమే. వెంటనే యక్కడఁ గూడ నగ్ని చెలరేఁగి గ్రసించును. జీవిగూడ నంతే. పాపఫలము తక్కువగా నున్నప్పుడు సుఖాభానము. దీనితోఁ దాను సుఖి

నని మోసపోవుట. ఆ తృప్తి యెంతవఱకు? క్షణకాలము. వెంటనే దుఃఖము రెండింతలుగాఁ బైకొని బాధించును. ఈ బాధకు విరుగుడు హరికథాశ్రవణ మనెడు మహావర్షమే. అది సుధామయ మగుటచే సమస్త సౌకర్యములు సమకూర్చును. శరీరమునకు నూత్నమైన యుత్తేజము నొసఁగును. మనస్సు నానందములో ముంచెత్తును.

ఉదీర్ణ సంసార దవాశుశుక్షణిం
క్షణేన నిర్వాపపరాం చ నిర్వృతిమ్,
ప్రయచ్ఛతి త్వచ్చరణారుణాం బుజ
ద్వయానురాగామృత సిందుశీకరః.

(ఆళవందార్‌స్తోత్రం. 29 శ్లో.)

యామునాచార్యులు సంసారమునే దవాగ్నితోఁ బోల్చిరి. కల్మషములతోఁ బ్రాపించునది సంసారము. కారణమును బోతన్న గారు చెప్పగా గార్యమును యామునాచార్యులు వివరించెను. అమృత సింధుశీకరములతో యా మునులు దృప్తిపడిరి. పోతన్నగారి భావము మహావర్షమువఱకును బోయినది. బుధేంద్రచంద్ర! బుధేంద్రులనఁగా బుద్ధిమత్తరులు, వారిలోఁ జంద్రుఁడనఁగా శ్రేష్ఠుఁడు, ఇంద్రచంద్ర శబ్దములు రెండును శ్రేష్ఠవాచకములు. బుద్ధిమత్తముఁడని తాత్పర్యము లేక బుధేంద్రులను వాక్కౌశల్యముచేత నాహ్లాదింపఁజేయువాఁడని యును జెప్పికొనవచ్చును. 'చది అహ్లాదనే' అను ధాతువునుండి చంద్రశబ్ద మేర్పడినది. ఇతర + ఉపాయ = ఇతరోపాయ + అనుర క్తిన్ = ఇతరోపాయములను బ్రేమించి వాని ననుసరించుటచేత యోగము జ్ఞానము ఇత్యాదులచేత నని భావము. ప్రవిస్తర = జన్మమరణముల పట్టిక చాలవిస్తారమైనది. మానవుని యహంకృతితోఁగూడిన కర్మా చరణముచే నది ఇంకను బెరిగిఁ పోవును. దానితో వాఁడు నిత్యసంసా రిగా నుండుట తటస్థించును. దుర్దాంత = అణఁచుటకు సాధ్యము గాని వనియు నర్థము. ఎక్కువ గర్వముతోఁగూడిన వనియు స్ఫురించును.

అనఁగా నీ జనన మరణముల ప్రతాప మగమ్య మైనది. ఎంతలేసి వారికి నడ్డగింపరానిది.

దుర్దాంతానాం దమనవిషయః క్షత్రియే ష్వాయతంతే(మహావీరచరిత్రము) అని ప్రయోగము.

దురంత=వానియంతమెప్పటికో తెలియుటలేదు. యామును లీభావమునే చెప్పిరి.

దురంత స్యానాదే రపరిహరణీయస్య మహతః
నిహీనాచారో౽హం నృపశు రశుభస్యాస్పద మపి,
దయాసింధో! బంధో! నిరవధికవాత్సల్య జలధే!
తవస్మారం స్మారం గుణగణ మితేచ్ఛామి గతభీః.

అది యనాదిగనుకనే దురంతము. అపరిహరణీయము. దాని నుండి తప్పించికొనుట కుపాయమొక్కటే. పరమేశ్వర గుణగణ వర్ణనము, చింతనము లేక మననము. దుస్సహ గర్భవేధ మహా దుస్సహము. అందుకే గర్భస్థజీవుఁడు భగవంతుని నానారూపములఁ జింతించుచున్నాఁడు. వాని యాతనా వర్ణనము భాగవత తృతీయ స్కంధము కపిలదేవ హూతిసంవాదమున వచ్చును. జనుః=జన్మము, 'జనుర్జనన జన్మాని' అమరము. దుస్తరం=దుఃఖేన తర్తుం శక్యం దుస్తరం=ఎంతో దుఃఖముతోఁగాని, దాటుఁటకు సాధ్యముగాదు. ఈ శబ్దము మూలములోనిదే. ఈ సందర్భముననే వచ్చును. 'దుస్తరం నిస్తీర్ణ తాం' అని, గంభీర=గంభీర గభీర శబ్దములు రెండును సమానార్థకములే, అగాధమైన యని యర్థము. కఠోర=కఠినమైనది దయాహీనమైనదియును. అర్థములు పొసఁగవు. అవి రెండును చేతన ధర్మములు. కఠోర మనఁగా బూర్ణమైన యని యర్థము.

స తప్త కార్తస్వర భాస్వరాంబరః,
కఠోర తారాధిప లాంఛనచ్ఛవిః.

(మాఘము 1 సర్గ. 21 శ్లో.)

అతంక స్ఫురిత కఠోర గర్భగుర్వీమ్,
క్రవ్యాద్భ్యో బలిమివ దారుణం క్షిపామి.

(ఉత్తరరామచరితం. 1 అం.)

కఠోరగర్భః పూర్ణగర్భః అని వ్యాఖ్య. కనుక బాగుగా పక్వమై ఫలమునకు వేచియున్న పాపములని తాత్పర్యము. 'కల్మషం=కర్మ శుభకర్మ, స్యతి నాశయతీతి కల్మషం' అనఁగా పాపము జీవుని శుభ కర్మలను నాశము చేయుచున్న దనుట.

(రస్య లత్వే షత్వే చ, పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః)పృషోదరాది గణమునందుఁ బఠింపఁబడుటచేత నీ శబ్దము సాధువు. రకారమునకు లకారాదేశము వచ్చెను. షకారము ప్రాప్తించినది. 'కల్మషం వృజినైనోఘం' అమరము.

యామీస్తా యాతనాః ప్రాప్య సజీవో వీతకల్మషః,
తాన్యేవ పంచభూతాని పునరప్యేతి భాగశః.

(మనుస్మృతి. 12-22)

జీవుఁడు నరకములందు పాపము లనుభవించి కల్మషమును బోఁగొట్టుకొన్నవాఁడై మరల పాంచభౌతిక శరీరము నెత్తుచున్నాఁడని భావము.

హరినామకథన దావానలజ్వాలలఁ
గాలవే ఘోరాఘకాననములు
వైకుంఠదర్శన వాయుసంఘంబుచేఁ
దొలఁగవే బహుదుఃఖ తోయదములు
కమలనాభధ్యాన కంఠీరవంబుచేఁ
గూలవే సంతాప కుంజరములు
నారాయణస్మరణ ప్రభాకరదీప్తిఁ
దీఱవే షడ్వర్గ తిమిరతతులు

నళినసయన భక్తినావచేఁ గాక, సం
సారజలధిదాఁటి చనఁగరాదు
వేయునేల? మాకు విష్ణుప్రభావంబు
దెలుపవయ్య సూత! ధీసమేత!

ధీసమేత! సూత!=హరినామకథన=శ్రీహరియొక్క నామ స్మరణము, కథాశ్రవణమునను దావానల జ్వాలలచేత ఘోరపాపము లనెడు నరణ్యములు గాలవా! కాలియేతీరునని తాత్పర్యము.

వైకుంఠ=శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, దర్శన=స్మృతిరూపదర్శన మనెడు, వాయసంఘుంబుచేన్=గాలిగుంపుచేత, బహుదుఃఖ తోయద ములు=అనేకదుఃఖములనెడు మేఘములు, తొలఁగవే=తొలఁగిపోవా? కమలనాభధ్యాన కంఠీరవంబుచే=శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క ధ్యానమను కంఠీరవముచేత (సింహముచేత) సంతాపకుంజరములు=సంతాపము లనెడు యేన్గులు, కూలవే=నశింపవా! నారాయణస్మరణ=నారాయ ణుని స్మరణ మనెడు, ప్రభాకర దీప్తిన్=సూర్యప్రకాశముచేత, షడ్వర్గ తిమిరతతులు=కామాదు లనెడు చీఁకటిగుంపులు, తీఱవే=మాసిపోవా! నళినసయన భక్తినావచేఁ గాక=శ్రీమహావిష్ణువు యొక్క భక్తి యను నావతోఁ గాక, సంసారజలధిన్=సంసారమను సముద్రమును, దాఁటి చనఁగరాదు=దాటిపోరాదు, వేయునేల=తక్కిన వేయిమాటలెందుకు? మాకు శ్రీమహావిష్ణు ప్రభావమును దెలుపుము.

విశేషార్థములు: హరినామకథన = హరి యను పేరుగల శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క, కథనము = కథావర్ణనము, హరి నాముఁడు అనఁగా నంతస్వారస్యముగా లేదు. అప్రసిద్ధులకే యా యర్థము నరిపోవును. 'ధుంధుమారనామ రాజా' అన్నట్లు. ఇక్కడ నామ చ కథనం చ నామకథనే అని చెప్పికొనవచ్చును. శ్రీమహావిష్ణువు నామ స్మరణము=కథాకథన మని యర్థము. లేక నామకథన మనియుఁ

జెప్పవచ్చును. ఘోరాఘకాననములు_ పూర్వపద్యమునందుఁ జెప్పిన 'ప్రవిస్తర' అను శబ్దమున కిది వ్యాఖ్యా ప్రాయముగా నున్నది. 'హరి' యనుట కనేకార్థము లున్నను శ్రీమహావిష్ణువునందే రూఢము.

హరిర్యథైకః పురుషోత్తమ స్మృతో
మహేశ్వర స్త్ర్యంబక ఏవ నాఽపరః,
తథా విదుర్మాం మునయ శ్శతక్రతుం
ద్వితీయగామీ నహి శబ్ద ఏష నః.

(రఘు. 3 స. 47 శ్లో)

హరతి పాపానీతి హరిః. వైకుంఠః=శ్రీమహావిష్ణువు.

తే సాధుకృత సర్వార్థాః జ్ఞాత్వా ఒత్యంతిక మాత్మనః,
మనసా ధారయామాసు ర్వైకుంఠ చరణాంబుజమ్.

అని భాగవతమునందే గలదు. ఇక్కడ దర్శన మనుటకు ధ్యానముచేత నేర్పడు 'దర్శన సమానాకారత' యని యర్థము. ధ్యాన మనుటకు శ్రీమద్రామానుజుల భాష్యము_

ధ్యానం చ తైలధారావ దవిచ్ఛిన్న స్మృతి సంతానరూపం
ధ్రువాస్మృతిః. స్మృతింలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్ర
మోక్ష ఇతి. ధ్రువాయాస్స్మృతేః అపవర్గోపాయత్వ
శ్రవణాత్. సా చ స్మృతి ర్దర్శనసమానాకారా.

ధ్యాన మనఁగా తైలధారవలె యవిచ్ఛిన్నమైన స్మృతిసంతానము. స్మృతికి ధ్రువత్వ మనఁగా 'విజాతీయ ప్రత్యయాంతరా వ్యవహిత సంతతిత్వ' మని శ్రుతప్రకాశికా వ్యాఖ్య. స్మృతితోఁ దోఁచు దర్శనము క్షణకాలమే యుండును. అట్లు గాక స్మృతి స్థిరముగా నుండుట. అట్టి స్మృతి దర్శనముతో సమానమైనది. అట్టి దర్శనమిక్కడ వివక్షితము. నిజమైన దర్శనమే యైనచో దుఃఖతోయదము లుండుటకు వీలులేదు గదా! విష్ణుపురాణమునందుఁ గూడ నిట్లే యున్నది.

తద్రూప ప్రత్యయైకైక సంతతిస్సా౽న్య నిస్పృహా,
తద్ధ్యానం ప్రథమైరంగైః షడ్భిర్నిష్పాద్యతే నృప ।

తద్రూపస్య ధారణాసిద్ధస్య వస్తునః, ప్రత్యయాః యస్యాం సంతతౌ సా ఏకావచ్ఛిన్నా సంతతిః, అన్య నిస్పృహా విషయాంతరేణ అవ్యవధీయమానా, విజాతీయ ప్రత్యయాంతరితః, స జాతీయ ప్రత్యయ ప్రవాహో ధ్యాన మిత్యర్థః, తస్య ప్రథమైః యమాదిభిర్ధారణాంతైః షడ్భిరంగైః నిష్పాద్యతే. (టీక) లేక యర్చావతార దర్శన మనియైన నర్థముఁ జెప్పికొనవచ్చును.

బహుదుఃఖ తోయదములు- ఇక్కడ దుఃఖము లనఁగాఁ త్రితాపము లని యర్థముఁ జెప్పికొన్నచో మఱల మూఁడవచరణములో 'సంతాపకుంజరము'లని యున్నది. సంతాపము లనఁగా దుఃఖము లనియే యర్థము. కనుక నిక్కడి దుఃఖమునకు సంతాపము లని సంసారము లేక రోగ మనియు నర్థముఁ జెప్పినచో సరిపోవును.

భే కాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోణిత క్షయసంభవైః.

అని భావప్రకాశము. రోగైః అనుదాని టీక.

కమలనాభః=కమలము నాభియందు గలవాఁడు - వ్యధికరణ బహుప్రీహి; శ్రీమహావిష్ణు వని యర్థము. కంఠీరవమనఁగా సింహము. కమలనాభుని ధ్యాన మనెడు కంఠీరవముచేత, కంఠ్యాం రవో యస్య సః కంఠీరవః = కంఠమందు ఘోరగర్జనము గలది. సంతాపకుంజరములు=త్రివిధములైన తాపములనెడు నేనుఁగులు కూలవే=కూలవా? నారాయణ స్మరణ=నారాయణునియొక్క స్మరణ మనెడు, ప్రభాకర =సూర్యునియొక్క, దీప్తిన్= కాంతిచేత, షడ్వర్గతిమిరతతులు = కామ క్రోధాదులనెడు చీఁకటుల గుంపులు, తీఱవే=తీరిపోవా! నారాయణ శబ్దమున కనేకార్థములు చెప్పిరి.

భాగవతము దశమస్కంధము బ్రహ్మస్తుతిలో నిట్లున్నది-

నలినాక్ష! నీ వాదినారాయణుండవు
జలము నారము జీవచయము నార
మందు నీవుంట నీయం దది యుంటయు
నారాయణుం డను నామ మయ్యె.

నార మనఁగా జలము, జీవసమూహము. జలమం దాతఁడు గలఁడు. 'అబ్ధి నిద్రించు నారాయణుఁడవు' అని పైననే యున్నది. అతనియందు సమస్త బ్రహ్మాండములతో పాటు సముద్రములు గూడ గలవు. అతనియందు జీవచయ మున్నది. జీవచయములలో నతఁ డున్నాఁడు. ఈ రెండర్థములతో నారాయణుఁ డనుట పొసఁగును. ప్రభాకరుఁడు సూర్యుఁడు. ప్రభ కాధారమైనవాఁడు. నళిననయనః= శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, 'నళినే ఇవ నయనే యస్యసః' నళిననయనః; పుండరీకములవంటి కన్నులుగలవాఁడు. పుండరీకాక్షశబ్దము శ్రీవిష్ణువు నందే రూఢము. నామ=పదవ, స్మరణము ధ్యానమునకును, ధ్యానము దర్శనమునకును గారణ మగుచున్నది. స్మరణ మనఁగా నియమితకాల మందు నియమిత పద్ధతులతో నొనర్చెడి జపాదులు, ఇవి ధ్యానము నకు దారితీయును. ధ్యాన మనఁగా శ్రీభాష్యములోఁ జెప్పిన విధము; దర్శనము ధ్యానముతో నేర్పడు దర్శనసమానాకారమైన దర్శనము.

తాత్పర్యము: శ్రీహరి నామస్మరణము, తత్కథాకథనము నివి దావానల జ్వాలలవలె పాపారణ్యములఁ జుట్టికొనును. వానిని తెగఁ గాల్చివేయును. చాలకాలమునుండి పెరిఁగిన వృక్షములు గూడ దావాగ్నిచే దహింపఁబడినట్లు, అనేక జన్మలనుండి పెరిఁగిన పాపములు నామకథనములచేఁ గాల్పఁబడును. వైకుంఠ తీవ్రధ్యాన మనెడు వాయువులతో దుఃఖతోయదములు చెల్లాచెదరుగా విసరివేయఁబడును. కమలనాభుని ధ్యానమే మహాసింహము. దీనితో దేహియొక్క త్రివిధతాపము లను మహాగజములు నశించును. కంఠీరవంబుచే ననుట చేత కంఠీరవము గర్జింపవలసిన పనిలేదు. దాని చూపే కుంజరము

లకు మరణము. సింహము కలలో వచ్చినను ఏనుగులు మరణించును. అంత భయమన్న మాట! అట్లే ధ్యానారంభమందే సమస్త సంతాపములు నశించునని తాత్పర్యము. నారాయణ స్మరణమే సూర్యదీప్తి. దానితోఁ గామాదులను తిమిరములు మూలమట్టముగాఁ బోవును.

ఇక్కడ ప్రతిపాదమందును రెండు రెండు రూపకాలంకారములు గలవు. సంసార మన్నదే మహాసముద్రము. అది గంభీరమైనది. కఠోరమైనది. దానిని మానవుఁడు స్వప్రతాపముతో దాఁటలేఁడు. దానిని దాఁటించుటకొక నావ గావలెను. అదియే భక్తి. ఇట్లుగా భక్తిని స్తుతించుచు, మాకు విష్ణుప్రభావమును దెలుపుమని ఋషులు ప్రార్థించుచున్నారు.

వచనము: మఱియును గపటమానవుండును గూఢుండునైన మాధవుండు రామసహితుండై యతిమానుషములైన పరాక్రమంబులు సేసెనఁట; వానిని వివరింపుము. కలియుగంబు రాఁగలదని వైష్ణవ క్షేత్రంబున దీర్ఘసత్రనిమిత్తంబున హరికథలు విననెడ గలిగి నిలిచితిమి. దైవయోగంబున—

మఱియున్ = ఇంకను, కపటమానవుండును = మానవుఁడుగా ప్రవర్తించుచున్నవాఁడును, గూఢుండునునైన మాధవుండు = భగవంతుఁడని యర్థము చేసికొనరాని శ్రీహరి, రామసహితుండై = బలరామునితోఁ గూడినవాఁడై, అతిమానుషంబులైన పరాక్రమంబులు = మానవులయందు సంభావితములు గాని పరాక్రమరూపములైన లీలలను, చేసెనఁట = కావించెనని వినుచున్నాము. వానిని వివరింపుము = వానిని స్పష్టముగా వ్యాఖ్యానింపవలెను. కలియుగంబు రాఁగలదని = కలియుగము రాఁబోవుచున్నదని, 'కలిమాగతం' అని మూలము. పోతన్న భావ్యర్థమున వాడెను. అనఁగా కలియుగప్రభావ మప్పటి కెక్కువ పడలేదనియు, రాఁగ రాఁగ నెక్కువగుననియు నభిప్రాయము

గావచ్చును. వైష్ణవక్షేత్రంబునన్ = విష్ణుక్షేత్రమైన నైమిశమందు, దీర్ఘ సత్రంబునన్ = చాలకాలము జరగెడు నను నెపముతో, హరికథలు వినన్ = శ్రీహరికథలు వినుటకు, ఎడగలిగి నిలిచితిమి = కలియుగ ఫలముల నుండి తప్పుకొని దూరముగ నిలిచినాము, దైవయోగంబునన్ = అదృష్టవశాత్తు నిన్నుఁ జూచితిమని పైకి తాత్పర్యము.

కపట మానుషః అను సంస్కృతమునకుఁ గపట మానవుండును అని తెనుఁగు. 'గూఢ' శబ్దము నట్లే యున్నది. కేశవః అను దానిని పోతన్న మాధవుఁడుగా మార్చికొన్నాఁడు. రామసహితుండై = రామేణ సహ; అతిమానుషములైన = అతిమర్త్యాని; పరాక్రమంబులు = వీర్యాణి; చేసెనఁట = కృతవాన్.

కలిమాగత మాజ్ఞాయ క్షేత్రేఽస్మిన్ వైష్ణవే వయమ్. 21
ఆసీనా దీర్ఘసత్రేణ కథాయాం సక్షణా హరేః,

త్వం న స్సందర్శితో ధాత్రా దుస్తరం నిస్తితీర్షతామ్. 22
కలిం సత్త్వహరం పుంసాం కర్ణధార ఇవార్ణవమ్,

బ్రూహి యోగేశ్వరే కృష్ణే బ్రహ్మణ్యే ధర్మవర్మణి. 24
స్వాం కాష్ఠా మధునోపేతే ధర్మః కం శరణం గతః,

ఇతి శ్రీమద్భాగవతే మహాపురాణే అష్టాదశసహస్రికాయాం
సంహితాయాం పారమహంస్యాం శ్రీవైయాసిక్యాం
శ్రీ హయగ్రీవ బ్రహ్మవిద్యాయాం
ప్రథమస్కంధే నైమిశోపాఖ్యానే
ప్రథమోధ్యాయః.

వైష్ణవే = విష్ణుప్రతిష్ఠ గలిగిన, అస్మిన్ క్షేత్రే = ఈ క్షేత్రమందు, దీర్ఘ సత్రేణ = దీర్ఘకాలము వర్తించెడు సత్రయాగముతో, ఆసీనాః = ఉన్నట్టి, వయం = మేము, కలిం = కలియుగమును, అగతం = ప్రాప్తమైన దానినిగా, అజ్ఞాయ = తెలిసికొని, హరేః కథాయాం = హరియొక్క కథయందు, స క్షణాః = అవసరమున్న వారుగా నైతిమి.

ఓ సూతా! కలియుగ మారంభమైనది. దీనిని గ్రహించిన మేము వైకుంఠమును జేరవలెనను నాసతో విష్ణుక్షేత్రమైన నైమిశమందు నిలిచితిమి. దీర్ఘకాలికమైన సత్రయాగము నారంభించినాము. శ్రీ మహావిష్ణువుయొక్క కథాశ్రవణము గావించు నవసర మెప్పుడో యని కాచియున్నాము. 21

పుంసాం = పురుషులయొక్క, సత్త్వహారం = సత్త్వమును హరించునదియు, దుస్తరం = ప్రయాసతోఁ దరింపఁ దగినదియు నైన, కలిం = కలియుగ మనెడు, అర్ణవం = సముద్రమును, నిస్తితీర్షతాం = దాఁట నిచ్ఛించుచున్న, నః = మాకు, కర్ణధార ఇవ = పడవను నడపువాని వలె, త్వం = నీవు, ధాత్రా = బ్రహ్మదేవునిచేత, సందర్శితం = చూపఁబడితివి.

ఈ కలియుగము మహాక్రూరమైనది. దీని దుష్ఫలితమునుండి దాఁటుట యశక్యము. మాగతి మహార్ణవమును దాఁటుటకై యొడ్డున నిలిచినవారివలె నున్నది. దైవయోగమున నీవొక కర్ణధారుఁడవుగా మాకు దొరకితివి. దయచేసి, ఈ కలియుగమను గొప్పసముద్రమును శ్రీహరి కథాశ్రవణమను నావతో మమ్ము దాఁటింపుము. 22

బ్రహ్మణ్యే = బ్రాహ్మణహితకారియు, ధర్మవర్మణి = ధర్మమును గవచము వలె రక్షించువాఁడును, యోగేశ్వరే = యోగేశ్వరుఁడైన, కృష్ణే = శ్రీకృష్ణుఁడు, అధునా = ఇప్పుడు, స్వాం కాష్ఠాం = తనయొక్క స్థానమును, ఉపేతే = పొందినవాఁడగుచుండఁగా. ధర్మః = ధర్మము, కం = ఎవనిని, శరణ్యం గతః = శరణముఁ బొందినది, బ్రూహి = చెప్పుము.

కృష్ణపరమాత్మ బ్రాహ్మణ హితకారి. ధర్మమునకుఁ గవచము వంటివాఁడు. యోగీశ్వరేశ్వరుఁడు. అట్టివాఁ డిప్పుడు వైకుంఠము నకుఁ దరలిపోయెను. ఇఁక ధర్మమునకు గతియేది? అది యెవ్వరిని శరణుఁజొచ్చును? దయచేసి తెలుపుము. కృష్ణావతారము చాలించిన దినమే కలియుగ ప్రవేశము. ఆ పరమాత్ముఁడు జీవించినది నూట యిఱువదియైదు సంవత్సరములు; 23

శ్రీధరవ్యాఖ్య :

సూతుఁ డనుచున్నాఁడు: మీ రందఱు యజనాధ్యాపనాది వ్యగ్రులు. మీకు శ్రవణావకాశ మెక్కడిది?

దాని కుత్తరముగా 'కలి మాగతం' అని యారంభించు చున్నాఁడు. కలిభయముతో విష్ణుపదమును బొంద నిశ్చయించిన వారమై వైష్ణవక్షేత్రమున నిలిచితిమి; సత్రయాగము నిమిత్తము మాత్రమే. కలిం=సంసారమును, నిస్తితీర్షతాం=దాఁట నిచ్ఛగించు చున్నట్టి అని యర్థము. ధర్మవర్మణి=ధర్మమునకుఁ గవచమువలె నుండిన, స్వాం కాష్ఠాం=తన మర్యాదయైన స్వస్వరూపస్థితిని.

వంశీధరునివ్యాఖ్య :

మీకు యజ్ఞయాగాదులందు తలఁపుగదా! కృష్ణకథోత్సుకత యెట్లేర్పడినదని ప్రశ్న. ఈ కలియుగమందు ద్రవ్య, కాల, దేశశుద్ధి లేకపోవుటచేత, కేవలనామమాత్రమే మా యాజ్ఞికత్వమని యుత్త రము. సక్షణాః= క్షణ మనఁగా నుత్సవము. 'క్షణ ఉద్ధవ ఉత్సవః'- అమరము. కథాశ్రవణోత్సవమునకుఁ బరమాసక్తులమై అని తాత్ప ర్యము. సత్త్వహరము=ధైర్యహరము, 'సత్త్వంధైర్యేగుణే సత్యే' అని నిఘంటువు. యోగీశ్వరే=అనుటతోసామర్థ్యము, బ్రహ్మణ్యే=యనుటతో దయాళుత్వము సూచితము. కాష్ఠాం='కాష్ఠోత్కర్షే స్థితాదిశి' అని

నిఘంటువు. ధర్మః=భక్తిజ్ఞానరూపమైన ధర్మము. ఈ భాగవతమం తయు, నాలు ప్రశ్నలకు సమాధానము. ఆ ప్రశ్న లీ యధ్యాయ మందే యున్నవి

1. పుంసా మేకాంతత శ్శ్రేయః. ఇది సాధనకు సంబంధిం చిన మొదటిప్రశ్న.
2. సర్వశాస్త్రసారమును మాకుఁ జెప్పు మనుట రెండవది. 'బ్రూహి న శ్శ్రద్దధానానాం యేనాత్మా సుప్రసీదతి'.
3. దేవకీదేవియందు కృష్ణుఁ డెందు కుద్భవించెను? 'తన్న శ్శుశ్రూషమాణానాం అర్హ స్యంగానువర్ణితుం'
4. కృష్ణపరమాత్ముని కర్మలను గురించిన ప్రశ్న: 'బ్రూహి న శ్శ్రద్దధానానాం లీలయా దధతః కలాః.
5. అవతార కథలు. 'అఖ్యా హి హరేర్ధీమన్? అవతార కథా శ్శుభాః'
6. కృష్ణుఁడు పరమపదింపఁగా ధర్మ మెవరిని శరణుఁజొచ్చి నది? 'ధర్మః కం శరణంగతః?'

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య:

సూత! కలియుగము తపోవిఘ్నకర మైనది. వే ఉపాయము లతో దీనిని జయించుట సాధ్యముగాదు. అందుచేఁగలి కృతములైన దోషములను హరించు కథాశ్రవణమం దాసక్తులైయున్నాము, సత్త్వ హరం=తపస్సు మొదలైన సత్త్వములను హరించునది, దుస్తరం= ఉపాయాంతరములతో దాఁటు నశక్యమైనది. మీ మీ వర్ణాశ్రమ ధర్మముల చేతనే కలిని జయింపవచ్చును గదా! హరికథా శ్రవణ మెందుకు? దాని కుత్తరమే- 'బ్రూహి' యనెడు శ్లోకము. వర్ణాశ్రమ

రూపమైన ధర్మమునకుఁ గృష్ణుఁ డింతవఱకును గవచముగా నుండెను. ఇఁక నవి సాఁగవు. అందుకే హరికథాశ్రవణము.

వల్లభాచార్యుల సుబోధినీ వ్యాఖ్య:

సత్త్వహారం=వివేక ధైర్య, జ్ఞానాదుల హరించునది. సత్త్వగుణ మును హరించునది. ఇఁక మిగిలినవి రజస్తమస్సులే. అందుచే లయ విక్షేపాదులు తప్పవు. కనుక హరికథాశ్రవణమే సర్వశ్రేయము. కృష్ణుఁడు కనుమఱుఁ గయ్యెను. అతఁడు ధర్మమునకుఁ గవచమువంటి వాఁడు. అతఁడు పోయెనేగాని ధర్మ మున్నది. అందుచే, 'ధర్మః కం శరణం గతః' అనుచున్నాఁడు.

విజయధ్వజ వ్యాఖ్య:

ఋషులైన మేము యజనాధ్యాపనాది కార్యములను వదలి దీర్ఘకాల సత్రయాగమందు దీక్షితుల మైతిమి. అందుచేఁ గథా శ్రవణ మునకు అవకాశ మున్నదని శౌనకాదు లనుచున్నారు.

అగతం=జనుల మనస్సులందుఁ బ్రవేశించిన, కలిం=ఈ యుగమున కధీశ్వరుఁడైన కలిని, అజ్ఞాయ=వాని పరాక్రమమును దెలిసికొన్నవారమై, వాని భయముతో, నితరవ్యాపారములను వర్జించి, అస్మిన్ క్షేత్రే= 1. విష్ణు భక్తులు నివసించునట్టి, 2. విష్ణు సన్నిధానముచేఁ బవిత్రమైన నైమిశమందు, దీర్ఘసత్రేణ=సత్రమనెడు నెపముచేత, ఆసీనాః=వసించుచున్నాము. అందుచే, హరేః కథా యాం సక్షణాః= 1. శ్రీహరికథను వినుటయందు, అవసరమున్న వారుగా నైతిమి 2. సంతోషపడుచున్నాము.

ఇప్పుడు నీ దర్శనము దైవికముగా నైనది. సూతా! పుంసాం= ముముక్షువులైన యధికారి చేతనులయొక్క, సత్త్వహారం=సత్త్వగుణ కార్యములైన జ్ఞాన భక్తి వైరాగ్యములను నాశ మొనర్చు, కలిం= ఈ

యుగాధిపతి కలిని, నిస్తితీర్షతాం=1. సంపూర్ణముగ దాఁటువలెనను నిచ్ఛ గలిగిన, 2. నిశ్చయముగా దాఁటవలెనను కోర్కిగల.

మఱియొక ప్రశ్న నడుగుచున్నారు. అధునా=ఇప్పుడు, 'ధర్మ కర్మణి' అని వీరి పాఠము. ధర్మముతైన కార్యము లొనర్చునట్టి, బ్రహ్మణ్యే=బ్రహ్మజ్ఞానులకు హితకరుఁడైన, యోగేశ్వరే=1. అణిమాద్యష్ట యోగములకును స్వామియైన, 2. పరమాత్మను బొందెడు భక్తి జ్ఞానాత్మకమైన సాధనాసామగ్రికి నియామకుఁడైన, 3. బ్రహ్మాది యోగులందటికిని, నియామకుఁడైన, కృష్ణే=సచ్చిదానంద స్వరూపియైన కృష్ణుఁడు.

కృషిర్భూవాచక శ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతి వాచకః,
తయోరైక్యం పరంబ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్యభిధీయతే.

స్వాం కాష్ఠాం=తనయొక్క గుణపూర్ణమైన మూలరూపమును ఉపేతే సతి=పొందినవాఁడు కాఁగా (అవ్యక్తుఁడు కాఁగా), ధర్మః= కృష్ణరక్షితమైన భక్తిజ్ఞానాత్మక ధర్మము, కం శరణం గతః=ఎవరి నాశ్రయించెను?

శ్రీకృష్ణుఁడు అవ్యక్తుఁడు కాఁగా, నిప్పుడు ధర్మరక్షకుఁ డెవ్వఁడని తాత్పర్యము.

ఈ యధ్యాయమం దాఱు ప్రశ్న లున్నవి. వంశీధరుఁడు వానిని జెప్పెను. విజయధ్వజులు గూడఁ జెప్పినారు. ప్రశ్న లాఱే. కాని వాని స్వరూపమందు భేద మున్నది.

1. పుంసాం ఏకాంతత శ్రేయః?
   ఇది శ్రేయస్సాధన విషయమైన ప్రశ్న.

2. బ్రూహి భద్రాయ భూతానాం
   బింబరూపి పరమాత్మకు సంబంధించిన ప్రశ్న.

3. అర్హస్యంగాను వర్ణితుం
కృష్ణావతారమునకు సంబంధించిన ప్రశ్న.

4. బ్రూహి న శ్రద్దధానానాం
మూలరూపముయొక్క యశోవిషయక ప్రశ్న.

5. అథా ఖ్యాహి హరేః
ఇతరావతారములకు సంబంధించిన ప్రశ్న.

6. బ్రూహి యోగేశ్వరే
ఇది ధర్మవిషయకమగు ప్రశ్న. దీని సమాధానమే భాగవతము.

తాత్పర్యము: ఈ నైమిశారణ్యము విష్ణువు, విష్ణుభక్తులు_వీరి సన్నిధానముతో వైష్ణవ క్షేత్ర మనిపించికొన్నది. ఈ కలియుగమందు ధర్మములేవియు నడువవు. దీనిని గ్రహించిన మేము దీర్ఘ కాలిక సత్ర యాగ మనెడు నెపముతో నిందు నిలిచితిమి. దానితో శ్రీహరి కథలను జక్కగా విను నవకాశము మాకు లభించినది. ఈ కలియుగము ముముక్షువులైన యధికారి చేతనులయొక్క సత్త్వగుణ కార్యములైన జ్ఞాన భక్తి వైరాగ్యాది కార్యములను నాశ మొనర్చును. దీని బాధను దప్పించికొనుట అంతసులభమైన పనిగాదు ఈ కలిని సంపూర్ణముగా దాఁటవలె నను కోరిక మా కున్నది. దైవయోగముతో నీవులభించితివి. ఒక సముద్రమును దాఁటవలె నను గోర్కిగలవానికి, నావికునివలె నీవుఁ జిక్కినావు. కృష్ణపరమాత్ముఁడు దన మూలరూపముతోఁ జేరి, యవ్యక్తుఁ డయ్యెను. అతఁ డున్నప్పుడు తాను ధార్మికములైన కార్యము లొనర్చెడివాఁడు. బ్రహ్మజ్ఞానులకు హితకారియై యుండెను. అణిమాద్యష్టయోగ సిద్ధుల కతఁడు ప్రభువు. భక్తి జ్ఞానాది సాధ్య సామగ్రికి నియామకుఁడు. బ్రహ్మాది సమస్త యోగిజనులకును నియామకుఁడే. అతఁ డవ్యక్తుఁడైన తరువాత, తద్రక్షితమైన ధర్మము ఇప్ప

డనాథ యైనది. తన రక్షణకై ఇప్పు డెవరి నాశ్రయించును? ధర్మ మును రక్షించుకొను మార్గమేది? కనుక—

1. ముఖ్యమైన శ్రేయస్సాధన మేది?
2. బింబరూపియైన పరమాత్ముని దెలియు టెట్లు?
3. కృష్ణావతార చరిత్ర యేమి?
4. మూలరూపియైన పరమాత్ముని కార్యము లెట్టివి?
5. భిన్నభిన్నములైన యవతారములలో శ్రీహరి చూపిన పరాక్రమముల రహస్య మేమి?
6. ఇఁకమీద ధర్మము నిలుచు మార్గ మేమి?

ఈ యాఱుప్రశ్నలకును సమాధాన మీయవలెను.

పోతన్నగారు :

జలరాశి దాటఁగోరెడి
కలముజనుల్ కర్ణధారుఁ గాంచిన భంగిన్
కలిదోషహరణ వాంఛా
కలితులమగు మేము నిన్నుఁగంటిమి సూతా !

జలరాశి దాఁటఁగోరెడి కలము జనుల్=సముద్రమును దాటఁ గోరెడు పడవకొఱకై కాచినవారు, కర్ణధారున్=ఓడ నడపువానిని, కాంచిన భంగిన్=చూచినట్లు, కలిదోషహరణ కాంక్షాకలితులమగు మేము=కలిదోషములను బోఁగొట్టుకొనవలె నను కోర్కితోఁ గూడిన మేము, నిన్నుఁ గంటిమి=నిన్నుఁ జూచితిమి, దుస్తరం-అర్ణవం-నిస్తి తీర్షతాం=అను దాని తెలుఁగే జలరాశిదాఁటగోరెడి జనులు. 'కర్ణధార' మూలశబ్దమే. కలిం నిస్తితీర్షతాం-కలిదోషహరణ వాంఛాకలితులు.

తాత్పర్యము: సముద్రమును దాఁటఁగోరెడి వారికి కర్ణధారుఁడు ప్రాప్తించినట్లు, కలిదోషహరణ వాంఛాకలితులమైన మాకు దైవయోగ

మున నీవు గన్పించితివి. ఇక్కడ మూలమందు 'కలిం నిస్తీర్షతాం అర్ణవం నిస్తీర్షతాం' అను రెండు రీతులుగా నన్వయము. అమాత్యు లా స్వారస్యమును గమనించి వాని నట్లే చెప్పినారు-

క. చారుతర ధర్మరాశికి
భారకుఁడగు కృష్ణుఁ డాత్మపదమున కేగన్
భారకుఁడులేక యెవ్వని
జేరెను ధర్మంబు బలుపుసెడి మునినాథా!

చారుతర = ఎక్కువ సుందరమైన, ధర్మరాశికిన్ = ధర్మముల సమూహము యొక్క, భారకుఁడగు కృష్ణుఁడు = భారము వహించెడు కృష్ణపరమాత్మ, ఆత్మపదమున కేగన్, భారకుఁడు లేక = భరించువాఁడు లేక, ధర్మంబు = ధర్మము, బలుపుసెడి = పుష్టిని గోల్పడినదై, ఎవ్వనిఁ జేరెను = ఎవరి నాశ్రయించినది?

తాత్పర్యము: రమణీయమైన ధర్మమునకు, కృష్ణుఁడు రక్షకుఁడుగా నుండెను. అతఁడు వైకుంఠమునకుఁ బోఁగా ధర్మమునకుఁ బుష్టితగ్గెను. రక్షకుఁడులేక యా ధర్మమెవని నాశ్రయించినది? ధర్మరాశి 'చారుతర' మైనదని పోతన్న చెప్పెను. అతని దృష్టిలో ధార్మికముగాఁ బ్రదుకుటలో గొప్ప యందమున్నది. భారకుఁ డనఁగా నిక్కడ రక్షకుఁడనియే యర్థము. కృష్ణపరమాత్మ యున్నంత వఱకు ధర్మమునకు గొప్పధైర్యముండినది. 'నాకు రక్షకుఁడున్నా' డనుకొనెను. అతఁ డవతారముఁ జాలించినంతనే యా ధైర్యము తగ్గినది.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదాసునిచే విరచింపఁ
బడిన 'భాగవతసుధాలహరి' యందు
ప్రథమాధ్యాయము.

భాగవత సుధాలహరి

ద్వితీయాధ్యాయము

* * *

వ్యాస ఉవాచ :

ఇతి సంప్రశ్న సంహృష్టో విప్రాణాం రౌమహర్షణిః,
ప్రతిపూజ్య వచ స్తేషాం ప్రవక్తు ముపచక్రమే. 1

వ్యాస ఉవాచ :—వ్యాసుఁ డనెను.

విప్రాణాం—విప్రులయొక్క, ఇతి—ఈ ప్రకారమైన, సంప్రశ్న సంహృష్టః—చక్కని ప్రశ్నచేత చక్కఁగా సంతోషించి, రౌమహర్షణిః—రోమహర్షణుని పుత్త్రుఁడు, తేషాం—వారియొక్క, వచః—వాక్కును, ప్రతిపూజ్య—అభినందించి, ప్రవక్తుం—చెప్పుటకు, ఉపచక్రమే—ఆరంభించెను.

ప్రథమాధ్యాయమందు మును లడిగిన యాఱుప్రశ్నలలో నాల్గింటికి, సమాధాన మీ రెండవ యధ్యాయములో వచ్చును.

బ్రాహ్మణు లడిగిన యీ ప్రశ్నకు రౌమహర్షణుఁ డెంతయో సంతోషించెను. వారివాక్యముల నభినందించి, సమాధానము చెప్పుట కారంభించినాఁడు.

శ్రీధరవ్యాఖ్య :

శాస్త్రౌఘసారః శ్రీకృష్ణకృత్యం సృష్ట్యాదికేళయః,
అవతారకథాః కృష్ణవృత్తయో ధర్మరక్షణమ్.
తదేవం ప్రథమేఽధ్యాయే షట్ప్రశ్నా మునిభిః కృతాః,
ద్వితీయేతూత్తరం సూతః చతుర్ణామాహ తేష్వథ.

సంప్రశ్నములు చక్కనివి, సంపృష్టః=సమ్యక్ పృష్టః, వా రొనర్చిన ప్రశ్నలకు- సూతునకు మహాసంతోష మైనది. తన కథా కథనమున కర్హులైన శ్రోతలు దొరకినారని హర్షము, ప్రతిపూజ్య= ఎంతచక్కని ప్రశ్నము లొనర్చితిరని వారి నభినందించి-

వచనము: అని యిట్లు మహనీయ గుణగరిష్ఠులైన శౌనకాది మునిశ్రేష్ఠు లడిగిన, రోమహర్షణపుత్రుండై యుగ్రశ్రవసుండన నొప్పి నిఖిలపురాణవ్యాఖ్యాన వైఖరీ సమేతుండైన సూతుండు.

అర్థములు: మహనీయ = గొప్పవైన, గుణ = గుణములచేత, గరిష్ఠులు=గొప్పవారైన, 'గరిష్ఠ-ద్రాఘిష్ఠ బృంహిష్ఠాః' అని యమ రము; భారమైనదని యర్థము. సందర్భము ననుసరించి గొప్పవా రనుట శౌనకాదిమునిశ్రేష్ఠులు = శౌనకుడు మొదలైన మునులలో శ్రేష్ఠులైనవారు. రోమహర్షణుఁడు-

రోమాణి హర్షయాం చ క్రే శ్రోతౄణాం య స్స్వభాషణైః,
కర్మణాప్రథితస్తేన రోమహర్షణ సంజ్ఞయా. (కూర్మపురాణము)

తన భాషణములచేత, శ్రోతలకు రోమోద్గమము గల్గునట్లు చేయువాఁడు. ఆ కర్మచేత రోమహర్షణుఁడని ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. రోమహర్షణుని కొడుకే రౌమహర్షణి. తండ్రియొక్క గుణములన్నియుఁ బుత్రునకు సంక్రమించిన వన్నమాట. ఉగ్రశ్రవసుఁడు- ఉగ్రస్యశ్రవః యస్యసః=ఉగ్రశ్రవాః. నృసింహ తాపినీయోపనిషత్ప్రతిపాద్యుఁడైన, ఉగ్రుఁడనఁగా నృసింహుఁడు. అతనిని గూర్చిన గొప్పశ్రవణము గల వాఁడు, అనఁగా నృసింహోపాసకుఁడని యర్థము, నిఖిల=సమస్తము లైన, పురాణ=పురాణములయొక్క, వ్యాఖ్యాన=వ్యాఖ్యాన మొనర్చెడు, వైఖరీ=వైఖరీ వాక్కుచేత, సమేతుఁడు=కూడినవాఁడు; వైఖరి యను టకు శబ్దకల్పద్రుమమందీ వివరణ మున్నది. బుద్ధ్యుత్థిత-కంఠగతనాద రూపవర్ణః.

మూలాధారా త్ప్రథమ ముదితో యస్తుతారః పరాఖ్యః
పశ్చాత్పశ్యం త్యథహృదయగో బుద్ధియు ఙ్మాధ్యమాఖ్యః,
వక్త్రే వై ఖర్యథ రురుదిషోరస్య జంతోః సుషుమ్నా
బద్ధ స్తస్మాద్భవతి పవన ప్రేరితో వర్ణసంఘః.

(అలంకార కౌస్తుభము)

యస్తు తారోనాదః వర్ణరూపః ననాభిరూప మూలాధారాత్
ప్రథమ ముదయం ప్రాప్తశ్చేత్పర ఇతి ఆఖ్యా,
సంజ్ఞా యస్య తథా భూతో భవతి.

అథ సవివహృదయం చిత్తం గతశ్చేత్ రోదన సమయే నాసికాద్వారా యథా కథంచి ద్ధ్వనతి, రురుదిషోర్జంతోః నాసామధ్యస్థిత సుషుమ్నానాడ్యాబద్ధః తథా చ, నాసాద్వారైవ యథాకథంచిత్ నాదస్వరూపః ప్రత్యక్షం భవతీ త్యర్థః. తస్మాద్వైఖరీ దశాపన్నాన్నాదాత్. పవన ప్రేరితో వర్ణసమూహో బహి స్సర్వేషాం ప్రత్యక్ష విషయో భవతీత్యర్థః. పరా పశ్యంతీ దశాపన్నస్యతు, యోగినామేవ ప్రత్యక్షో. న తు సర్వేషామిత్యపి బోధ్యమ్.

(తత్ టీకా)

నాదము వర్ణరూపము నాభిరూప మూలాధారమునుండి బయలుదేరును. అప్పుడు దానికి 'పరావా'క్కని పేరు. అదే హృదయ గతమై 'పశ్యంతి' యనఁబడును. రోదన సమయమందు నాసికా ద్వారమున నది శబ్దించును. నాసికామధ్యగతమైన సుషుమ్నా నాడీ బద్ధమై నాసికాద్వారముననే యతికష్టమునఁ బ్రత్యక్షమగును. వక్త్రము నందు 'వైఖరీ' వాక్కని దానికిపేరు. పవన ప్రేరితమై యది సర్వు లకును బ్రత్యక్ష మగును. 'పరా' 'పశ్యంతీ' అను రెండువాక్కులును యోగులుమాత్రమే విందురు.

సూత ఉవాచ:

యం ప్రవ్రజంత మనుపేత మపేతకృత్యం
ద్వైపాయనో విరహకాతర ఆజుహావ,
పుత్రేతి తన్మయతయా తరవోఽభినేదు
స్తం సర్వభూతహృదయం మునిమానతోఽస్మి. 2

సూతుఁ డనెను: ప్రవ్రజంతం_సమస్తము నుపేక్షించి పోవుచున్నవాఁడును, అనుపేతం_ఉపనయనము లేనివాఁడును, అపేతకృత్యస్య—సమస్త కార్యములనుండి దూరమైనవాఁడును నైన; యం_ఏ శుకబ్రహ్మ నుద్దేశించి, విరహకాతరః—వియోగభయముతో దుఃఖితుఁడైన, ద్వైపాయనః—వ్యాసభగవానుఁడు "పుత్ర! ఇతి"_"ఓ కుమారా!" యని, ఆజుహావ_పిలిచెనో, తన్మయతయా_అతని స్వరూపములే యగుటచే, తరవః_వృక్షములు, అభినేదుః_ప్రతిధ్వని నిచ్చినవి, సర్వభూతహృదయం—సర్వభూతములయందును హృదయభూతుఁడై నిలిచిన, తం మునిం—ఆ మునినిగూర్చి, ఆనతః అస్మి—శిరమును వంచినవాఁడనైనాను

సూతుఁడు వ్యాఖ్యారంభమందు తన గురువైన శుకమహర్షి యొక్క సర్వాత్మభావమును ప్రకాశింపఁజేయుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శుకబ్రహ్మ కర్మమార్గము నాదరింపలేదు. అందుచే కర్మాధికారము నొసఁగు నుపనయనము నంగీకరింపలేదు. సర్వము నుపేక్షించెను. అతఁ డాత్మారాముఁడు. తండ్రిని గూడ వదలి సన్న్యసించి పోవుచున్నాఁడు. ఆ వియోగదుఃఖము వ్యాసునకు దుస్సహమైనది. అతఁడు 'పుత్రా' యని గట్టిగా నఱచెను. ఆ యడవి యందున్న వృక్షము లన్నియు నా శబ్దమునే ప్రతిధ్వనించినవి. ఆ యడవియంతయు శుకమయమే యైనది. ఆత్మస్వరూపుఁడైన శుకుఁడు తండ్రి యొక్క పుత్త్రప్రేమరూపమైన పాశము నుత్సేధించుటకు ఈ రీతియైన శబ్దమును వృక్షముల నుండి బయలువెడలఁ జేసెను. సర్వభూతముల యందును నొకే సమయమందుఁ బ్రవేశింపఁ జాలెడు మహిమగల సర్వాత్ముఁడైన ఈ శుకబ్రహ్మకు నేను నమస్కరించుచున్నాను. వృక్ష

ములు గూడ 'పుత్రా!' యని యఱచుటచేత 'సర్వాత్ముఁడైన తనకు పితృ-పుత్ర భావమే లేదు' అని వ్యక్త మొనర్చిన ట్లైనది.

శ్రీధరవ్యాఖ్య:

ప్రవచనమునకు ముందు సూతుఁడు గురుదేవతా నమస్కార మాచరించుచున్నాఁడు. ఇవి మూఁడు శ్లోకములు. శుకమహర్షి యైశ్వర్యము ఆ చరిత్రవర్ణనముచేతనే సూచింపఁబడినది. ప్రవ్రజంతం యం=సర్వమును సన్న్యసించి పోవుచున్నట్టియు,అనుపేతం=నా కుపనయన మొనర్పవలెనని యాచార్యసన్నిధికిఁ బోవనివాఁడును, 'అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ ముపనయీత' యను నియమము ననుసరించి యెనిమిదవయేట నుపనయనము గావలసియుండఁగా తద్విధికిఁ గూడ ననర్హమైన వయసువాఁడు, అతిబాల్య మని భావము. లేక, అనుపేతం-ఎవ్వరును వెంటరానివాఁడును, ఏకాకిగాఁ బోవుచున్నవాఁడన్నమాట. అపేతకృత్యం=కృత్యశూన్యుఁడు, నైష్ఠికుఁ డైనందుచేఁ గర్మమార్గమందుఁ బ్రవర్తింపనివాఁడు. ద్వైపాయనుఁడు వ్యాసుఁడు. పుత్రా+ఇతి = పుత్రేతి. ఇక్కడ ప్లుతసంజ్ఞ రావలసి యుండెను. అప్పుడు సంధి కుదరదు. ఆర్షమైన ప్రయోగమిది. తన్మయ తయా-శుకరూపప్రాప్తిచేత, తరవః అభినేదుః-వృక్షములు ప్రత్యుత్తర మిచ్చినవి. తండ్రి స్నేహానుబంధ పరిహారమునకై, వృక్షరూపముగా నుత్తర మిచ్చినాఁడని భావము. సమస్తవృక్షములును శుకరూపము లెట్లైనవి? సర్వభూత హృదయం-సర్వభూతములయొక్క, హృత్-మనస్సును, అయతే యోగబలేన ప్రవిశతీతి సర్వభూతహృదయః=యోగశక్తిచేత సర్వభూత హృదయములను బ్రవేశించినవాఁడు.

వంశీధరకృతమైన భావార్థదీపికా వ్యాఖ్య:

'ద్వైపాయనః ద్వీప ఏవ అయనం స్థానం యస్యసః ద్వైపాయనః'- యమున మధ్యమందుఁగల ద్వీపమందు సత్యవతీ పరాశరు

లకు జన్మించినవాఁడని యర్థము. లేక, 'పులినం ద్వీప ముచ్యతే' అని నిఘంటువు. యమునా పులినమే అయనం_తపోభూమిగాఁ గల వాఁడు. వ్యాసశుకుల మధ్య జన్యజనకభావ మున్నను, పితృ పుత్ర వ్యవహారము లేదు. 'నా యందుఁ బుత్రత్వము, నీయందు పితృత్వము వ్యర్థమైనవే' యని వ్యాసునకుఁ దెల్పుటకే 'పుత్రా!' యని యాతని పిలుపును తరువులయందు వ్యాపింపఁ జేసినాఁడని తాత్పర్యము, లేక, అయం సర్వభూతహృత్, అయం=అ శుకబ్రహ్మ, సర్వభూతహృత్ =సర్వభూతములను, హరతి, ప్రాప్నోతి=పొందును.ఎట్లు? అంతర్యామి రూపముతో సర్వమునందు నున్నాఁడని తాత్పర్యము. ఈ దృష్టితోఁ గూడ పుత్రా! యని పిలుచుట గూడ పొసఁగదని భావము. లేక ధ్యానావేశముతో శుకుఁడు పోవుచున్నాఁడు. 'దృష్ట్వానుయాంత మృషి మాత్మ జమప్య నగ్నం' అని పైన భాగవతమందే వచ్చును. అతఁడు వ్యాసున కుత్తరమిచ్చుటయే లేదు. తత్పక్షపాతముతో నంతర్యామియైన భగవంతుఁడే వృక్షములద్వారా యుత్తర మొసఁగినాఁడని పక్షాంతరము. శుకుఁడు సర్వాత్మబ్రహ్మనిష్ఠుఁడు. అందుచే నిరపేక్షుఁడు. అతనియందు తండ్రి స్నిగ్ధుఁ డయ్యెను. అతఁడే కాదు. తరువులు గూడ స్నిగ్ధములైనవి. కనుక తన్మయతయా=వ్యాసునివలె స్నేహముచేతఁ గూడినవై చెట్లుగూడ, అభినేదుః=అతి ముఖ్యముగా నదించినవని వే రర్థము. తరువులే యాభిముఖ్యములైనప్పుడు తక్కిన జీవుల మా టేమిటి? అందుకే సర్వభూతముల హృదయములు ఎవని యందుఁగలవో వాఁడు సర్వభూతహృదయుఁడు. ఇది యర్థాంతము.

విశ్వనాథ చక్రవర్తి కృతమైన 'సారార్థదీపిక':

మహర్షులు 'ఏనాత్మా సుప్రసీదతి' యని ప్రశ్నించిరి. 'సర్వరహస్యసారమును మాకుఁ దెలుపవలెను. అంతమాత్రమే గాదు. ఆ సారము భవ్యులు దేని నాత్మప్రసాదకముగా నిర్ణయించిరో యది కావలెను'. ఆ నిర్ణయమును సూతునకే వదలినారు. కొందరు సాం

ఖ్యమే సర్వసాధన మందురు. కొందఱికి మీమాంసాదులు సాధన ములు. వేఱు కొంద ఱుపనిషత్పక్షపాతులు. కొందరు సకలోపనిష త్తాత్పర్య నిర్ణాయకములైన వేదాంతసూత్రములచేత మనఃప్రసాద మేర్పడు నందురు కాని వేదాంతసూత్రములను రచించిన కృష్ణద్వై పాయనునకే చిత్తప్రసాదము గుదురలేదు. భాగవతనిర్మాణానంత రమే చిత్తశాంతి యేర్పడినది. పరీక్షిత్సభలో నన్ని యభిప్రాయముల వారునుండిరి. ఆ చోటు భాగవతమే సకల సారమని నిర్ణీతమైనది. పరీ క్షిత్సభ యను నగ్నితాపముతో భాగవత మనెడు బంగారు సర్వశుద్ధమై తేలెను. శౌనకాదు లడిగినప్పుడు వీరికిఁ జెప్పవలసినది భాగవతమే యను నభిప్రాయము సూతునకు దృఢమైనది అందుచే వెంటనే తదు పదేశకుఁడైన శుకునకు నమస్కరించి యారంభించుచున్నాఁడు.

ఏనార్పితో హరిస్తేన తర్పితాని జగం త్యపి,
రజ్యంతి జంతవస్తత్ర స్థావరా జంగమా అపి.

(పద్మపురాణము)

కనుకనే తరువులు శుకమయములై యాభిముఖ్యముగఁ బ్రతి ధ్వని మిషతో వ్యాసు ననుకరించినవి. వ్యాసునంత వానికి విరహ కాతర్య మేల యేర్పడినది? శుకబ్రహ్మ సకల భూతహృదయుఁడు. సమస్త భూతముల మనస్సులును నాతనియం దున్నవి.

అందుచేత సర్వమనోహరమైన భగవచ్ఛ్రీవిగ్రహమునందువలె శ్రీశుకునియందు వ్యాసున కేర్పడినది ప్రాకృత మోహము గాదని తాత్పర్యము.

'ఓ నా కుమారా!' అని వ్యాసుఁ డఱచినప్పుడు శుకరూపమైన తరువులును 'ఓ కుమారా!' అని యఱచినవి. నీవు నేను బుత్త్రుఁడై నప్పుడు నాకు నీ వెందుకుఁగావు అని శుకుఁడు మారుప్రశ్న వేసినట్లు, చెట్లును 'హే పుత్త్రా!' యని శబ్దించినవి.

కస్యకే పితృపుత్త్రాద్యాః మోహ ఏవ హి కారణమ్.

అను సత్యమును విస్మరించి, 'ఎందుకట్లు మోహపడుచున్నావు' అని తరువులు ప్రతిధ్వని మిషతో నీవిషయమును వ్యంజింపఁజేసెను 'జడములైన వృక్షములయందుఁ బ్రవేశించి, తండ్రికే సమాధాన మొసఁగిన శుకబ్రహ్మ చేతనుఁడైన నాయందుఁ బ్రవేశించి, నానుండి భాగవతమును వ్యాఖ్యానింపఁ జేయునుగాక ! యనియును వ్యాఖ్యానము. తానేగాక భాగవతమును వ్యాఖ్యానించు ప్రతియొక్కని వక్త్రమునందును శుకుఁడు సన్నిధానము సేయునుగాక ! అని యాశీస్సు. ప్రతివ్యాఖ్యాతయు నిట్లే తలఁపవలెనని విధి.

వీరరాఘవవ్యాఖ్య :

ప్రవ్రజంతం=దైవపిత్రాదీన్ పరిత్యజ్యవ్రజంతం, దైవము పిత మున్నగువారిని విడిచి వెళ్లుచున్నవాఁడు, అపేతకృత్యం=కర్తవ్యాంశరహితుఁడు. ఉపాసనము నిష్పన్నమగుటచే కృతకృత్యుఁడనుట. ప్రవ్రజంతం=అనుటచేత దేహానుబంధిత్యాగము, అపేతకృత్యమనుటతో మమతారాహిత్యము, అనుపేతం=అనుటతో నిస్సహాయత్వము దేహపోషక సహాయాంతర రహితుఁడై యని యర్థము. దేహాత్మ భ్రమరూపమైన యహంకార రాహిత్యము వ్యంజిత మగుచున్నది.

శుకదేవకృత సిద్ధాంత ప్రదీపిక:

శుకా ! అని వ్యాసుఁడు పిలిచెను. శుకబ్రహ్మ 'ఓ' యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చినాఁడు. ద్రుమాదులుగూడ శుకునివలెనే ధ్వనించిన వని యర్థము.

యస్యదేవే పరాభక్తిః యథా దేవే తథా గురౌ,
తస్యైతే కథితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః.

అనెడు శ్రుత్యర్థాను సారముగా, గురువు వాసుదేవునితో నభిన్నుఁడు. సర్వభూత హృదయ మనుటతో నా యర్థమునే చెప్పు

చున్నాఁడు. సర్వేషాం = సర్వులయొక్క, బ్రహ్మాదిస్తంబ పర్యంత జీవులయొక్క, హృది=మనస్సులందు వ్యాపించి, అయితే, గచ్ఛతి= పోవుచున్నాఁడు. సర్వాంతర్యామి వాసుదేవుఁడు.

'ఆచార్యం మావిజానీయాత్ ' అనునట్లు శుకబ్రహ్మను వాసు దేవునిగా నెంచి, సూతుఁడు, నమస్కరించుచున్నాఁడనుట.

వల్లభాచార్యకృత సుబోధినీవ్యాఖ్య:

శుకునిగూర్చిన స్తుతి శ్లోకములు రెండు.

1. అతని వైరాగ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

2. అతని విజ్ఞానమును,

ప్రవ్రజంతం=ఎంతగా విరక్తుఁడైన, నంతగా నధికారిత్వము సిద్ధించును. శుకునకుఁ బూర్వజన్మమందే, సంపూర్ణ జ్ఞానము లభించి నది. అతఁడు యోగ్యదేహము నన్వేషించు చుండెను. విష్ణుస్వరూపుఁ డైన వ్యాసునినుండి, దేహము నందినాఁడు. పూర్వసంస్కారము దృఢ ముగా నున్నది, అందుచే ననుపనీతుఁడుగనే బయలుదేరెను. శుకునకు దేహపితృసంగతితో స్వనాశరూపమైన భయమేర్పడినది. వ్యాసుఁడు సంపూర్ణాధికారి యగుటచే దేహాది ధర్మములు ప్రవర్తించినను, భయ రహితుఁడు, భగవద్బలమే బలమని, పుత్రుని వారించుచున్నాఁడు, అపేతకృత్యం = కర్మాధికారిత్వమునకే యుపనయనము. పైఁగా నతఁడు విష్ణుసకాశమునుండి పుట్టెను. అందుచే నితర సంస్కారములతో నావశ్యకత లేదు. వ్యాసుఁడు ప్రేమచే సన్నకంఠుఁడైనాఁడు. దానితోఁ బ్లుతమునకు ప్రాప్తిలేదు, సంధివచ్చినది. విష్ణువునుండియే తరువులు జనియించినవి. శుకుఁడుగూడ విష్ణుపుత్రుఁడు. అందుచే వారి కేకోపాదాన కత్వము, తన్మయత. కనుకనే ప్రతిధ్వానము. 'వైష్ణవీ, వై, వనస్పతయః' అని శ్రుతి. లేక 'వాగ్దేవేభ్యోపాక్రమత్ యజ్ఞాయాతిష్ఠమానా సా వనస్పతీన్ ప్రావిశత్, సైషా, వా, గ్వనస్ప

తిషు వదతి', ఈ శ్రుతివలన వృక్షములనుండియే శబ్దోత్పత్తి. సర్వ భూతహృదయములను ప్రేరణార్థమై ప్రవేశించిన వాఁడుగనుక సర్వ భూతహృదయుఁడు. సర్వభూతప్రేరణ సామర్థ్యమున్న వాఁడని తాత్పర్యము.

ద్వైతవ్యాఖ్య :

శౌనకాదుల కుత్తరముగా భాగవతమునుఁ జెప్పనారంభించిన సూతుఁడు శిష్టసంప్రదాయము ననుసరించి, ప్రారంభమందు తన యిష్టగురువైన రుద్రుని యవతారమైన శుకుని నమస్కరించు చున్నాఁడు. అతని చరిత్ర వర్ణన మూలకముగా నమస్కారము.

విజయధ్వజము :

విరహకాతరః=పుత్రవియోగముతో నధైర్యమునందిన వానివలెఁ గన్పించుచున్న, నిజమున కధైర్యము వ్యాసునకు లేదు. అతఁడు విష్ణ్వవతారము. అధైర్యమందిన వానివలెఁ గన్పించుచున్నాఁడు. ద్వైపాయనః= 1. యమునానదియొక్క నడిగడ్డయే వాసముగా గలవాఁడు. 2. యమునానది యొక్క పులినతలమే ఉత్పత్తి స్థానము గాఁగలవాఁడు, అనుపేతం=అభిమానము లేదు, అందుచే దేహమునం దాసక్తిలేదు. అపేతకృత్యం= 1. కృతకృత్యుఁడైనవాఁడు, 2. ఛేద నము మొదలైన హింసాకృత్యములను వదలినవాఁడు, దానితో 'ప్రవ్రజంతం' సన్న్యసింపను బయలుదేరిన, యం=ఏశుకుని, పుత్రేతి=కుమారుడా! యని, యదా=ఎప్పుడు, ఆజుహావ=పిలిచెనో తదా=అప్పుడు,తన్మయతయా=ఆశుకునిచేత నధిష్ఠితమైన, తరవోఽపి= వృక్షములుఁగూడ, నేదుః=ప్రత్యుత్తర మొసఁగినవి, తరవోఽభినేదుః= ఇతరులపాఠము. తరవోఽపి నేదుః=వీరి పాఠము.

'మీకు నావియోగముండదు. నేను సమస్తప్రాణుల దేహము లందుఁగూడ నున్నాను. అందుచే మీరు భీతిల్ల నవసరములేదు.' ఇట్లు తండ్రిని సమాధాన పఱచుటకై తాను సమస్తమునందుండుటను

శుకాచార్యుఁడు ప్రకటించెను. అతఁడే సమస్త ప్రాణులందుండి, తానే వ్యాసున కుత్తర మొసఁగెనని తెలివిడి. సర్వభూతహృదయం=అహంకార తత్త్వాభిమానియైన సమస్తజీవుల హృదయములను బొందినవాఁడు.

ద్వీపమునందు బుట్టినవాఁడనుట ఔపచారికమే. అట్లే పరాశరుని కుమారుఁడనుటయు. ఈ విషయమును దెలుపుటకే ద్వైపాయన శబ్దము వాడఁబడినది. అనుపేతం=ఉపనయనము లేనివాఁడని యర్థము చెప్పరాదు. ఉపనయనము లేనివాఁడు సన్న్యసించుటకు వీలు లేదు. ప్రవ్రజన మనఁగా సన్న్యాసమని యర్థముగాదు. ప్రకర్షముగాఁ బోవుట యనునర్థమునుగాదు. 'యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్-వైరాగ్యము నెప్పుడు పొందినాఁడో, అప్పుడే సన్న్యాసమును స్వీకరింపవలెను. పై గౌతమసూత్రమందలి, ప్రవ్రజన శబ్దమునకు సన్న్యాస మనియే యర్థము. దానికి విరుద్ధముగా నర్థకల్పనము సరి కాదు. కనుక, అనుపేతం=దేహాదులతో యుక్తుఁడుగాని వాఁడని యర్థము. శుకునకు దేహమున్నదిగదా! లేదనిచెప్పుటెట్లు? అందుకే మధ్వాచార్యులు 'అనభిమానాత్' అన్నారు. అభిమానము లేకుండుటచే దేహమున్నను లేనట్లే. ఇట్లు నిరభిమాని యగుటయే సన్న్యాసమునకుఁ గారణమని తెలియవలెను; విరహకాతరః=వేదవ్యాసుఁడు విరహకాతరునివలెఁ గన్పించినాఁడేగాని, నిజముగాఁ గాతర్యము లేదని యర్థము. దీనికీ స్కాందవచనములు ప్రమాణము.

నిత్యతృప్తః వరానందో యోఽవ్యయః పరమేశ్వరః.
యస్య పుత్త్రఫలం నైవ య్జ్ఞాతం జగదీదృశమ్.
యదధీన శ్రియోఽపాంగాత్ బ్రహ్మరుద్రాది సంస్థితిః,
స పుత్త్రార్థం తపస్తేపే వ్యాసో రుద్రస్య చేశ్వరః.
కాతర్యం దర్శయామాస వియోగే లౌకికం హరిః,
కుతః కాతరతా తస్య నిత్యానంద మహోదధేః.

శ్రీమన్నారాయణుఁడు నిత్యతృప్తుఁడు. పరానందుఁడు. అవ్యయుఁడు. పరమేశ్వరుఁడు. అతనినుండియే యీ దృశ్యప్రపంచము జన్మించినది. కాని, యతనికిఁ బుత్త్ర ఫలము లేదు. ఎవనికి లోఁబడిన శ్రీదేవియొక్క కటాక్షముచే బ్రహ్మరుద్రాదుల సంస్థితియో అతఁడు పుత్త్రార్థమై తప మొనర్చెను. రుద్రుఁడు దనకు గుమారుఁడు గావలెనని; పుత్త్ర వియోగమందు వ్యాసభగవానుఁడు లౌకికము గాతర్యము బ్రదర్శించెను. నిత్యానంద మహోదధియైన వానికిఁ గాతర్య మెక్కడిది? పరమాత్ముఁడు దైత్యుల మోహనార్థమై యప్పుడప్పుడు దన స్వభావమునకు విరుద్ధములైన కార్యము లొనర్చును. దీనికిఁ బ్రమాణము ఉద్యోగపర్వమునందలి యీ శ్లోకము.

ఈశన్నపి హి లోకస్య సర్వస్య జగతో హరిః,
కర్మాణి కురుతే విష్ణుః కీనాశ ఇవ దుర్బలః.

శ్రీహరి లక్ష్మీ బ్రహ్మాది సమస్త జగత్తును నియమించువాఁడు. ఐనను వ్యాసాదిరూపధారియైన విష్ణువు సామర్థ్యములేని కర్షకునివలెఁ గాతర్యప్రదర్శకములైన కర్మము లొనర్చును. పరమాత్ముఁ డవతారమెత్తినపుడు అప్రాకృత దేహధారి యైనను ప్రాకృత దేహధారివలె తత్తచ్ఛరిరానుగుణములైన కర్మములే చేయును.

దేవత్వే దేవవచ్చేష్టా మానుషత్వే చ మానుషీ. (విష్ణుధర్మోత్తరము)

కనుక, మనుష్యరూపియైన వ్యాసుఁడు తదనుగుణమైన కార్యము నొనర్చెనని తెలియవలెను. దీనితో దేవతలుగూడ మనుష్య శరీరధారులైనపుడు మనుష్యులవలెనే వర్తింపవలెనని విధి యేర్పడినది. శుకాచార్యుఁడు సర్వభూత హృదయగతుఁడు. దీనికిఁ బ్రమాణముగా నానంద తీర్థు లీ శ్లోకమును జూపించిరి.

అహం కారాత్మకో రుద్రః శుకో ద్వైపాయ నాత్మజః.(స్కాందపురాణము)

అహంకార తత్త్వాభిమానియైన రుద్రుఁడే వ్యాసపుత్త్రుఁడు శుకాచార్యుఁడు. కనుక నతఁడు సర్వభూత హృదయగతుఁ డగుటలో

నాక్షేపము లేదు. 'పుత్రా!' యని వ్యాసుఁడఱచినపుడు 'ఓ' యని శుకుఁడు బదు లిచ్చెను. ఆ యుత్తరమునే సమస్త వృక్షములు గూడ ప్రతిధ్వనించినవి.

పోతన్నగారు :

మ. సముఁడై యెవ్వఁడు ముక్తకర్మచయుఁడై సన్న్యాసియై యొంటి బో
ప మహాభీతి నొహో! కుమార! యనుచున్ వ్యాసుండు చీరంగ వృ
క్షములున్ దన్మయతం బ్రతిధ్వనులు సక్కంజేసె మున్నట్టి భూ
తమయున్ మ్రొక్కెద బాదరాయణిఁ దపోధన్యాగ్రణిన్ ధీమణిన్.

అర్థములు : మున్ను = ఒకనాఁడు, సముఁడై = బ్రాహ్మీస్థితిని బొందినవాఁడై, ముక్తకర్మచయుఁడై; ముక్త = వదలఁబడిన, కర్మ చయుఁడై = కర్మకాండమునకు సంబంధించిన సకల ప్రవృత్తులు గల వాఁడై, సన్న్యాసియై = సన్న్యసించినవాఁడై, ఒంటిన్ + పోవన్ = ఏకాకియై పోవుచుండఁగా, మహాభీతిన్ = ఎక్కువ కాతర్యముతో, వ్యాసుండు = వ్యాసభగవానుఁడు, ఒహో కుమార యనుచున్ = ఓ కుమారా యని, చీరంగన్ = పిలువఁగా, తన్మయతన్ = శుకరూపముతో, వృక్షములున్ = ఆ యడవియందున్న చెట్లు గూడ, ప్రతిధ్వనులు = ప్రతి శబ్దములను, చక్కంజేసెన్ = చక్కగా నొనర్చినవి. అట్టి భూతమయున్ = అట్లు సమస్త భూతముల హృదయములందును వర్తించుచున్న వాఁడైన, తపోధనాగ్రణిన్ = తపస్సుతో ధన్యాత్ములైన మహామునులలో శ్రేష్ఠుఁడును; ధీమణిన్ = బుద్ధిమంతులలో నుత్తముఁడును నైన, బాదరాయణిన్ = వ్యాసుని కుమారుఁడైన శుకబ్రహ్మను గూర్చి, మ్రొక్కెదన్ = నమస్కరించెదను.

విశేషార్థములు : సముఁడై = బ్రాహ్మీమయుఁడగుటచే, సమస్త ద్వంద్వములందును, సమభావముగల స్థితప్రజ్ఞుఁడు. అతఁడు నిరహం కారుఁడు, నిర్మముఁడు, శాంతియుక్తుఁడు, సర్వదుఃఖహానికిఁ గారణ

మైన చిత్తనైర్మల్యము గలవాఁడు. 'ముక్తకర్మచయుఁడై'-కర్మమార్గము విధినిషేధములతో నానాప్రకారము. ఇంతచేసినను దానితో లభించునది చిత్తశుద్ధియే. వేదపురుషుఁడు పుష్పితములైన వాక్కులతోఁ గర్మమార్గమునకుఁ బ్రేరేచెను. కర్మభేదముతో బుద్ధి బహుశాఖలై యనంతమై పోవుచున్నది. దీనినే భగవానుఁ డిట్లన్నాఁడు.

> కామాత్మానః స్వర్గపరాః జన్మకర్మ ఫలప్రదామ్,
> క్రియావిశేష బహుళాం, భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి.
>
> భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం తయాఽపహృత చేతసామ్,
> వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిః, సమాధౌ న విధీయతే.
>
> త్రైగుణ్య విషయా వేదాః, నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున!
> నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్.

అర్జునా! కర్మమార్గరతులు కామాత్ములు, స్వర్గపరులు వారు. జన్మములను, గర్మఫలములను నొసఁగునదియైన కర్మమార్గము ననుసరింతురు. అది భోగైశ్వర్యముల కుపాయము. వివిధ కర్మకలాపములతోఁ గూడినది. భోగైశ్వర్యప్రసక్తులైన వారిబుద్ధి సమాధియందు నిలువదు. వేదములు త్రైగుణ్యవిషయములు. అర్జునా! నీవు నిస్త్రైగుణ్యుఁడవు గమ్ము. నిర్ద్వంద్వుఁడ వగుము. నిత్యసత్త్వస్థుఁడవై యుండుము. యోగక్షేమ రహితుఁడవు గమ్ము. ఆత్మవంతుఁడ వగుము.

ప్రవ్రజంతం=అనుదానికి సన్న్యాసియై, యనునది తెనుఁగు, అనుపేతం=అనుటకు, శ్రీధరుఁడు రెండర్థములు చెప్పినాఁడు. 1. నా కుపనయనము సేయుఁడని యాచార్యుల చెంతకుఁ బోవనివాఁడు. 2. ఎవ్వరును వెంటలేనివాఁడు, ఏకాకి యనుట.

రెండవయర్థ మెందుకుఁ జెప్పవలసి వచ్చినది?

అనుపనీతునకు సన్న్యాసాధికారములేదు గనుక.

అందుకే శ్రీధరుఁడు 'ప్రవ్రజంతం' సర్వం సన్న్యస్య గచ్ఛంతం అని మాత్రమే చెప్పెను. సన్న్యస్య=వదలి అని యర్థము. దీనిని మనసులోఁ బెట్టికొనియే యమాత్యుఁడు 'సన్న్యాసియై' అన్నాడు. శుకాచార్యుని సన్న్యాసము విధిపూర్వకమా కాదా యనుప్రశ్న యిరువురును బెట్టుకొనలేదు. విజయధ్వజవ్యాఖ్యాత దీనికిఁ జక్కని యుపపత్తి నిచ్చినాఁడు. అది యిది.

అనుపేతుఁ డనఁగా దేహ మున్నను దేహబుద్ధి లేనివాఁడు. మధ్వాచార్యులు 'అనభిమానాత్' అన్నారు. నిరభిమాని. నిరభిమాని యగుటయే సన్న్యాసి యగుటకుఁ గారణమైనది. మహాభీతిన్=కాతరః అనుటకుఁ దెనుఁగు. సంస్కృతములో పుత్త్రేతి పుత్త్ర+ఇతి అని విభాగము. అక్కడ సంధి యార్షము. తెలుఁగులో నా వింగడింపు కష్టము. కనుక తెనుఁగుఁదనము నాకళించికొన్న పోతనామాత్యుఁడు 'ఓహో! కుమార' యన్నాఁడు. దీనితో ప్లుతసంజ్ఞ స్వరసముగా నేర్పడినది. తన్మయతన్=శుకరూపము లగుటచేత, వ్యాసుని యఱపునకుఁ బ్రతిశబ్దమొసఁగినవి అనఁగా శుకుఁడు సర్వభూతమయుఁడు. సమస్తభూతములయం దాతఁడున్నాఁడు. ఈ విషయము వ్యాసభగవానుని జ్ఞప్తి కెలయించి, పితృ పుత్త్ర సంబంధము కృతకమైనదని తెలిపినాఁడని భావము. నేనెట్లు నీకుఁ బుత్త్రుఁడనో అట్లే నీ వెన్నోసారులు నాకుఁ బుత్త్రుఁడవై యుందువు' అని తెల్పినట్లైనది. సర్వభూత హృదయం=అనుటకు సర్వభూతమయుఁడని యమాత్యుని దెనిఁగింపు. సమస్తప్రాణులును దానే యైనాఁడని యర్థము. మూలార్థముగూడఁ దాత్పర్యములో నమాత్యుని యర్థమందే పర్యవసించుచున్నది. 'బాదరాయణి' బాదరాయణునియొక్క కుమారుఁడు. బదర మనఁగా రేగు. దాని సమూహము బాదరము. ఎవని తపోభూమి బాదరమో యాతఁడు బాదరాయణుఁడు. ఈ శబ్ద మెందుకు వాడవలసి వచ్చినది? శుకుని మహత్త్వ కేవల వ్యక్తిత్వముతోనే రాలేదు. అతని తండ్రి

గొప్పవాఁడు. అతని తపోభూమిగూడ గొప్పది. అనఁగాఁబరంపరగా శుకుని కౌన్నత్య మేర్పడినది. బదరీవనమునందు వ్యాసుఁడు దప మొనర్చి, తత్ఫలముగా శుకునిఁ గాంచెను. బదరికాశ్రమము జ్ఞాన భూమి. అక్కడి తపము విలక్షణ మైనది. శుకుఁడు పూర్వజన్మమందు భగవంతునకు బరమాంతరంగుఁడు. నికుంజ మందిరమందున్న లీలా శుకమే శుకుఁడుగా జన్మించెను. వ్యాసుఁడే స్వయముగా నారా యణుఁడు. తీవ్రమైన తపము. అదియును బదరికాశ్రమమందు. దీని ఫలమే శుకుఁడు. దీనితో నేమి తెలియుచున్నది? అతఁడు చెప్పఁబోవు కథ సామాన్యమైనది గాదని యర్థము. ఏ మహాపురుషుఁడును గ్రామ్య కథను వచింపఁడు. వాని సన్నిధానముగూడ గ్రామ్య కథా భంజకము. వాని యెదుటనే యెవ్వఁడును గ్రామ్యకథాకథనమునకు సాహసింప లేనిచో వాఁడెట్లు గ్రామ్యకథలు చెప్పును? అతఁ డేదో దివ్యాతిదివ్యమైన రహస్యమునే యుద్ఘాటించును. ఇట్లు భగవంతుఁడైన బాదరాయణుఁడు మాతృమంతుఁడు; పితృమంతుఁడు; ఆచార్యవంతుఁ డైనాఁడు.

యస్స్వానుభావ, మఖిలశ్రుతిసార మేక
మధ్యాత్మదీప మతితీరషతాం తమోఽంధమ్
సంసారిణాం కరుణయాహ పురాణగుహ్యం
తం వ్యాససూను ముపయామి గురుం మునీనామ్. 3

స్వానుభావం=సాధారణమహిమ గలదియు, అఖిల శ్రుతిసారం=సమస్త వేదసారమును, ఏకం=అద్వితీయమును, అంధం తమః=సంసారమనెడు గాఢాం ధకారమును, అతితీరషతాం=దాఁటఁ గోరుచున్న, సంసారిణాం=సంసారబంధ మున్నవారికి, అధ్యాత్మదీపం=ఆత్మస్వరూపమును బ్రకాశింపఁ జేయునదియునైన, పురాణగుహ్యం=పురాణరహస్యమును, కరుణయా=దయతో, యః=ఎవఁడు. ఆహ=పలికెనో, మునీనాం గురుం=మునిశ్రేష్ఠులకును గురువైన, తం వ్యాస సూనుం=ఆ వ్యాసపుత్త్రుఁడైన శుకమహర్షిని. ఉపయామి=శరణ మందెదను.

సంసారమనునది ఘోరమైన యంధకారము. దీనిని దాటఁగోరెడు, సామాన్యులపై నున్నదయతో శుకమహర్షి భాగవతమును వచించెను. ఇది యసాధారణ మహిమగలది. వేదసార మంతయు నిమిడ్చికొన్నది. దీనితోఁ బోల్పఁదగినది మఱియొకటి లేదు. ఆత్మస్వరూపమును జక్కఁగాఁ బ్రకాశింపఁజేయు దీపమువంటిది. అతఁడు మహర్షులకును గురువు. అట్టి వ్యాసపుత్త్రునకు నేను నమస్కరించుచున్నాను.

నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్,
దేవీం సరస్వతీం వ్యాసం తతో జయ ముదీరయేత్. 4

నారాయణం=శ్రీమన్నారాయణుని, నరోత్తమం=నరులలో శ్రేష్ఠుఁడైన, నరం చ=నరుని, దేవీం సరస్వతీం=వాగ్దేవియైన సరస్వతిని, వ్యాసం=వ్యాసభగవానుని, నమస్కృత్య=నమస్కరించి, తతః = అనంతరము, జయం = గ్రంథమును, ఉదీరయేత్=చెప్పవలెను.

శ్రీనారాయణునకును, నరోత్తముఁడైన నరునకును, వాగ్దేవియైన సరస్వతికిని, వ్యాసునకు నమస్కరించి, తర్వాత గ్రంథారంభ మొనర్పఁబడును.

శ్రీధరీయము :

ముందటి శ్లోకములో, శుకుని యైశ్వర్యమును, బ్రకటించినాఁడు. ఈ శ్లోకములో నాతని దయను వివరించుచున్నాఁడు. అంధం తమః=సంసారమును, అతితీర్షతాం=దాటఁగోరుచున్నవారు. 'అతితీర్షతాం'=అని యుండవలెను. వ్యాసభగవానుఁడు అతితీరషతాం, అని ప్రయోగించినాఁడు. రేఫరకారవిశ్లేషము ఛాందసము; పురాణములలోనిది మహారహస్యమైనది. ఈ విషయమున కుపష్టంభకముగా నాల్గువిశేషణములున్నవి. స్వానుభవం-స్వ=తనయొక్క, అసాధారణ

మైన అని యర్థము. అనుభవ మనఁగా, ప్రభావము. అది కలది స్వానుభావము.

స్వః అనుభావః యస్య తత్-అని సమాసము, అఖిల శ్రుతిసార మనునది రెండవ విశేషణము. ఏకం=అనునది మూఁడవ విశేషణము. అద్వితీయ మనుట. ఆత్మతత్త్వం 'ఆత్మానం కార్యకారణ సంఘాత మధికృత్య వర్తమానం అధ్యాత్మం' ఆత్మతత్త్వ మనుట. ఆత్మ కార్య మం దున్నది, కారణ మందున్నది. ఇది యద్వైత ప్రక్రియ. దీనిని గూర్చి మొదటి శ్లోకవ్యాఖ్యానమందే వివరించితిమి. అట్టి యాత్మ తత్త్వమును గనుపింపఁజేయు దీపమువంటి దీ గ్రంథము.

ఇట్లు రెండు శ్లోకములతో గురువందన మొనర్చి యిష్టదేవతా ప్రార్థనముఁ జేయుచున్నాఁడు.

జయత్యతి నే సంసారతి మిజయో గ్రంథః. ఈ గ్రంథముచే సంసారమునుండి నరుఁడు తరించుచున్నాఁడు.

వంశీధరుని భావార్థదీపిక :

'తద్వ్యత్తి స్తదితరా దావృత్తి రసాధారణః' తనయందుండి ఇతర మందేగుణము లేదో అది యసాధారణ గుణము. భాగవతమం దున్న ప్రభావము మఱిదేనియందును లేదు. శుకమహర్షి తనతండ్రి యైన కృష్ణద్వైపాయనుని యందే అనుసంధాన రహితుఁడు. ఇట్టి వాఁడు భగవల్లీలా వర్ణనామయమైన భాగవతగ్రంథావేశముతో నిట్టి వాఁ డయ్యెనని తాత్పర్యము. ఈ యర్థమును యః అనునది తెలుపును. భాగవతగ్రంథమందే మఱియొకచోట శుకస్తుతి వచ్చును. అది యిది.

స్వసుఖనిభృతచేతాః తద్వ్యుదస్తాన్యభావో
ప్యజిత రుచిరలీలాకృష్ట సార స్తదీయమ్,
వ్యతనుత కృపయాయస్తత్త్వ దీపం పురాణం
త మఖిల వృజినఘ్నం వ్యాససూనుం నమామి.

స్వసుఖ నిభృతచేతాః=స్వానందముచేత నిండిన మనస్సుగల వాఁడు. సాధారణముగా ప్రాణులచిత్తములు విషయములతోఁ బూర్ణమైయుండును. కాని, స్వభావతః అది యాత్మానందపూర్ణమైనదే. ఒక ఘటమున్నది. దాని యందాకాశ మున్నది, ఘటాకాశము; ఆకాశముతో ఘటము పూర్ణమైనదే, కాని జలముతో నింపెదము. ఈ యస్వాభావికమైన పూర్ణత్వముతో, స్వాభావిక పూర్ణత్వము లోపించును. అట్లే చిత్తమునకు స్వాభావికమైన బ్రహ్మాకార కారిత్వము అస్వాభావికమైన విషయాకారకారిత్వముచే నివృత్తమై పోవును. ఇది సామాన్యులస్థితి. కాని శుకబ్రహ్మచిత్తము విషయ వ్యామోహము నుండి నివృత్తమైనది గదా! అందుచే నాత్మానందముచేత మాత్రమే పూర్ణమైయుండినది. కనుకనే 'స్వసుఖ నిభృతచేతాః' అను విశేషణము 'తద్వ్యుదస్తాన్య భావః' ఆత్మానందమందు విశ్రాంతుఁ డగుటచే, నన్యపదార్థముల నతనికి, సత్యత్వబుద్ధి లేదు. ఇట్లుండగా– 'అజిత రుచిర లీలాకృష్టసారః'– అజితునియొక్క లీలలు శుకమహర్షి చిత్తములో వ్యాపించినవి. అతని బ్రహ్మాకారవృత్తియొక్క నిశ్చలత కృష్ణ భగవానుని లీలలచే నపహృతమై పోయినది. అప్పుడు శుకుఁడు కృపావశుఁడై, తత్త్వప్రదర్శకమైన నీ పురాణమును విస్తరించెను. అతఁడు సమస్త జనుల పాపములను హరించువాఁడు. సామాన్యులందఱికిని, 'అజిత రుచిరలీల' లందలి రహస్య మవగాహనము గాదు. వారు అజితలీలాశ్రవణము చేయుటకుఁ బోఁగలరు. అటుతరువాత వాని మననముతో రహస్యమును దెలిసికొనుటకై యత్నింతురు. 'సంసారిణాం కరుణయాహ' కేవలము పరీక్షిత్తు ఒక్కఁడే గాదు తరింపవలసినది. పుట్టఁబోవు సంసారులును దీనిచేఁ దరింతురు గాక యనెడు విశాలభావము గలవాఁడు శుకమహర్షి. అధ్యాత్మతత్త్వం– ఆత్మయం దధిష్ఠించిన మహదాది తత్త్వములు. వానియొక్క స్వరూపమును స్పష్టముగాఁ దెలియఁ జేయును; భాగవత పఠనముతో సంసారుల

కవిద్యాక్షయ మగుచుండును. శుద్ధభక్తులకు అఖిలములైన శ్రుతుల నఁగా నుపనిషత్తుల వానిసారము దొరకుచుండును. శ్రుతీనాం=వేదములకు, సారం=ఆస్వాద్యమానమగు వానిలో శ్రేష్ఠమని యర్థాంతరము. 'స సంహితాం భాగవతీం'- 'యత్రైషాసాత్వతీ శ్రుతిః' అనుచు, 'సంహిత'- 'శ్రుతి' ఇత్యాది శబ్దములు భాగవతమును గూర్చి వాడినందువలన నిది వేదస్వరూపమేగాని యన్యముగాదని భావము.

నారాయణం నమస్కృత్య:

పురుషోత్తముఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు భాగవతమునకు దేవత. సరస్వతి శక్తి; వ్యాసుఁడు ఋషి; బీజ మోంకారము. దీనిలోఁ బ్రధానముగా గాయత్రీఛందము. దానితోనే గ్రంథారంభ మగుట వలన- 'ఉదీరయేత్' గ్రంథము నారంభింపవలెను అనుటచేఁ బ్రతిపౌరాణికుఁడు నిట్లే చేయవలెనని విధించినట్లైనది. నమస్కృత్య=నమస్కరించి, జయం=గ్రంథమును, ఉదీరయేత్=అరంభింపవలెను. ఇంత మాత్రమే చాలును; తతః=అను టనవసరము. దీనిని గర్తృవిశేషణముగా నన్వయింపవచ్చును. 'తన్యతే అనేనేతి తతః'- ఇతనిచేత గ్రంథము, స్వబుద్ధ్యనురూపముగా విస్తరించి చెప్పఁబడుచున్నది. కనుక నమస్కృత్య=పైదేవతలకు నమస్కరించి, తతః=పౌరాణికుఁడు, జయం=గ్రంథమును, ఉదీరయేత్=చెప్పవలెను.

కొంతమంది నర శబ్దమును 'గురుపరముగా నన్వయింతురు'. 'నృణాతి ఇతి నరః'- అనఁగా సదుపదేశములచేత శిష్యుని సంసారమునుండి యుద్ధరించువాఁడు. నరోత్తముఁ డనఁగా వాయువు. 'నరాః ఉత్తమాః ఏన'- యని సమాసము. ప్రాణసంచారములేనిది దేహము శవమై పోవుచున్నది. ఉపనిషత్తులలో వచ్చు ప్రాణేంద్రియ సంవాదకథచే ప్రాణవాయువునకే యుత్కర్ష చెప్పఁబడినది. వాయువునకు నమస్కార మెందుకు? శ్రుతిలో నిట్లున్నది.

'ఓం నమో బ్రహ్మణే నమస్తే వాయో త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాఽసి, త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిష్యామి. ఋతం వదిష్యామి, సత్యం వదిష్యామి. తన్మా మవతు, తద్వక్తార మవతు. అవతు మా మవతు వక్తారమ్'–

జయతి సంసార మనే నేతి జయః– సంసారము దీనిచేత జయింపఁబడును. పురాణ, మహాభారతాదు లన్నియు జయములే.

అష్టాదశపురాణాని రామస్య చరితం తథా,
కార్ష్ణం వేదం పంచమం చ, యన్మహాభారతం విదుః.
తథైవ విష్ణుధర్మాశ్చ శివధర్మాశ్చ శాశ్వతాః,
జయేతి నామ తేషాంచ ప్రవదంతి మనీషిణః.

(భవిష్యపురాణము)

వీరరాఘవీయవ్యాఖ్య:

పురాణగుహ్యం, గుహ్యం పురాణం అనుట. 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళం' అను సూత్రమందున్న బహుళగ్రహణముతో విశేష్యమైనను పురాణశబ్దమునకుఁ బూర్వనిపాత మేర్పడినది. గుహ్యమైన పురాణమని యర్థము. స్వానుభావం స్వ=శుకునిచేత, అనుభావం=మొదట ననుభవింపఁబడినది. కర్మణి 'ఘఞ్' ప్రత్యయము, అఖిల శ్రుతిసారం= సమస్తవేదసారము. వేదపూర్వభాగమైన కర్మకాండ విషయములు గూడ భాగవతమునం దక్కడక్కడ భగవదారాధనా రూపములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. కనుక, ఫలాఽనభిసంధి పూర్వకముగాఁ గర్మలొనర్ప వలెననియే భాగవత భావము. అధ్యాత్మదీపం=ఆత్మన్యధి అధ్యాత్మం, విభక్త్యర్థమం దవ్యయీభావ సమాసము. పరమాత్మ స్వరూపమును జీవస్వరూపమును స్పష్టముగాఁ జూపుటలోఁ దెల్పుటలో దీపము వంటిదని యర్థము. అతితీర్షతాం=సంసారమునుండి తరింప నిచ్ఛ లేనివారైనట్టి సంసారులయొక్క, తమః=సంసృతిరుచి జనకమైన యజ్ఞానమును, అంధయతి=తిరోధానమును బొందించుచున్నది.

సంసారసాగరము నుండి దాఁటు నిచ్ఛలేని వారిని గూడ నాకర్షించి కొని, సంసారమందు రుచి గల్గించు వారి యజ్ఞాన మను చీఁకటిని నివారించుచున్నదని భావము. జయం=ఇది ఈ గ్రంథమునకే సార్థకనామము. అఖిలదురితజయ మనుట కర్థమైన దిది యొక్కటే గనుక; నరనారాయణు లిద్దఱును నమస్కరింపఁ దగినవారే.

యో వై భారతవర్షేఽస్మిన్, క్షేమాయ స్వస్తయే నృణామ్,
ధర్మజ్ఞాన సమోపేత, మాకల్పా దాస్థిత స్తపః.

అను భాగవతము ప్రకారము శిష్యాచార్యరూపులైన వారు జనక్షేమము కొఱకుఁ, గల్పాంతమువఱకుఁ దప మొనర్చుచున్నారు. దేవీం సరస్వతీం=దేవీం అనుటచేత, చతుర్ముఖుని భార్యయైన సరస్వతి. కనుక చతుర్ముఖుని స్తుతి గూడఁ జేయవలెనని యర్థము. చతుర్ముఖ బ్రహ్మ అనిరుద్ధుని నాభికమలమునుండి జన్మించెను. అనిరుద్ధుఁడు నారాయణుని తురీయవ్యూహము. బ్రహ్మ తన స్తుతితో ననిరుద్ధుని సంతసింపఁ జేసి, చతుశ్లోకీ భాగవతము నుపదేశమందెను. అతఁడు నారదున కుపదేశించినాఁడు. అందువలన నా బ్రహ్మమహోపకర్త, నారదానిరుద్ధులుగూడ నీ సందర్భమున స్తుత్యార్హులు. వ్యాసుఁడు భాగవతకర్త. ఈ శ్లోకమం దీక్రమము వివక్షింపఁబడినది. మొదట నమస్కారము శుకునకు. తరువాత వ్యాసుఁడు, పిమ్మట నారదుఁడు, అటు పై సరస్వతీ బ్రహ్మలు, తదుపరి అనిరుద్ధుఁడు, ఆ పై నరనారాయణులు.

శుకదేవకృత సిద్ధాంత ప్రదీపము:

యః=ఏ శుకుఁడు, సంసారిణాం=సంసారులకు, తమోఽంధం=అవిద్యను బోఁగొట్టుటకును, సంసారమునుండి, అతితితీర్షతాం= దాఁటు నిచ్ఛగల ముముక్షువులకు, సూక్ష్మదేహనాశనమగు వఱకుఁ బఠించుట కర్థమైన దానిని భాగవతమును జెప్పెను. స్వానుభావం= సర్వజీవోపకారకమైన ప్రభావము గలది. అఖిలశ్రుతిసారం=సర్వ

వేదప్రతిపాద్యుఁడైన భగవంతుని స్వరూపమును దెలుపునది. అధ్యాత్మ దీపం—'ఆత్మని జీవే వర్తమానం అధ్యాత్మం' జీవునియం దంగుష్ఠ మాత్రశరీరుఁడై వర్తించువాఁడు.

యద్విజ్ఞాతేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతి య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మ నోంతరోయ మాత్మానం వేద.

ఇత్యాది శ్రుత్యర్థభూతమైన భగవత్తత్త్వమును బ్రతిపాదించునది.

వల్లభాచార్య కృతమైన సుబోధిని:

శుకబ్రహ్మ సంగభయముతో వ్యాసుని విడిచివెళ్లెను. తర్వాత నిరంతర మననముతో భగవదావేశ మేర్పడి మరల వ్యాససమీపమునకు వచ్చినాఁడు. భాగవతపాఠము జరిగినది, తర్వాత భాగవత రసావిష్టమైన మనస్సుగల భాగవతుల కాతఁడు పురాణగుహ్యము నుపదేశించినాఁడు. అందుకే 'గురుం మునీనాం' అని ప్రయోగము. మహర్షులకుఁ గూడ గురువైనాఁడు. భాగవతమునకు నాల్గు విశేషణము లున్నవి.

1. ప్రమేయరూప, 2. ప్రమాణరూప, 3. సాధారణ్యరూప, 4. సాధనోత్తమరూప ప్రతిపాదకములు. స్వానుభావం—భాగవతము భగవద్రూపము. భగవంతునకు సర్వభక్తులయందు నసాధారణమైన యనుభావము. అనఁగా ప్రభావ ప్రదర్శన మున్నది. భాగవతము గూడ నిట్లే. తన్నుఁ జింతించువారియందుఁ దన ప్రభావోత్కర్షమును జూపును.

అఖిలశ్రుతిసారం—కర్మ జ్ఞాన కాండాదుల యందును, వేదములలో భక్తి ప్రతిపాదింపఁ బడినది. సర్వశ్రుతి ప్రతిపాద్యుడైన భగవంతుని బ్రతిపాదించు భక్తిశాస్త్ర మిది. అఖిలశ్రుతిసార మనుటలో

'అఖిల' శబ్దముచేత వేదము దైత్యులయందును, దేవతల యందును వ్యాపించిన దని యర్థము. దైత్య దానవులు వారి వారికిఁ దోఁచిన యర్థములు చెప్పెదరు. శ్రుతుల కిట్టే యర్థము చెప్పవలెనని భాగవతము సూచించును. ఏకం=అసాధారణమైనది. అట్లుగానిచో దీనియందును నితర రసములకుఁ బ్రాధాన్య మిచ్చి వ్యాఖ్యానించుట జరుగవచ్చును. భక్తికే యిది యసాధారణశాస్త్ర మని యర్థము. అధ్యాత్మదీపం= బహుపురాణములలో నధ్యాత్మమును నేరుగాఁ జూపించునది గనుక నిది యధ్యాత్మదీపము. ఇక్కడ వల్లభులు వాడిన వాక్యము లద్భుత ముగా నున్నవి. వానినే యెత్తి చూపింతును.

బహిస్సంతి దీపాః బోధకాః పురుషాశ్చ. ఆత్మని పున ర్విరళాః; వాచాబోధ యం త్యేవ; నహి తాదృశో భాగవతా దన్య ఉపాయో౽స్తి. గురూపదేశ తపస్సా ధన వ్యతిరేకేణ ఏన సర్వేషా మాత్మసాక్షాత్కారో భవేత్. యథా గృహే దీపే స్థాపితే ఘటాదీనాం న గుర్వాద్యపేక్షా, తథా భాగవతేన న కాప్య పేక్షేత్యర్థః.

భాగవత మున్నచో గుర్వాద్యపేక్ష లేదు. అది యొక్కటే మానవునిఁ దరింపఁ జేయు ననుచున్నారు. సంసారులకును మునుల కును భాగవతము గావలసినదే. ఈ సందర్భములో వల్లభు లిట్లనిరి.

యథా మలాపకరణే వస్త్రాదౌ మలిన నివృత్తిః శుద్ధిశ్చ భవతి. శుభ్రాణాం తు కర్మయోగ్యతైవ తథా సంసారిణాం మునీనాంచ విశేష ఇతి భావః.

వస్త్రాదులందు మలమును దొలఁగించినచో మలనివృత్తి, శుద్ధి రెండును నేర్పడుచున్నవి. శుభ్రములైన వస్త్రములకు మలాపకరణ ముతోఁ బూర్ణసందేహనివృత్తి, పూర్ణయోగ్యతయు నేర్పడుచున్నది.

విజయధ్వజము:

అహంకార తత్త్వాభిమాని రుద్రుఁ డంటిమి. తత్త్వాభిమాను లైన దేవతలకుఁ గొన్ని గుణము లుండును. అవిమాత్రమే గాక, శుక బ్రహ్మయందు గొన్ని యసాధారణ గుణములు గూడ నున్నవి.

అందుచే నతిశయముగా నమస్కరింపఁ దగినవాఁడు. ఈ విషయమును సూచించుచు, భక్త్యుద్రేకముతో మరియొక్కమారు నమస్కరించుచున్నాఁడు. మరి, శుకబ్రహ్మ స్వానుభావం=ఇతరులకధీనముగాని, సామర్థ్యము గలిగిన గుణపూర్ణుఁడైన పరబ్రహ్మను, ఆహ=నాకుపదేశించెనో, చ=ఇంకను, యః=ఎవఁడు, అంధంతమః=గ్రుడ్డివార నొనర్చు నజ్ఞానమను పెనుజీఁకటిని, తితీర్షతాం=సంపూర్ణముగా ననఁగాఁ, దమతమ యోగ్యతకుఁ దగినంతఁ బోగొట్టుకొనవలెనను నాశ గలిగిన, సంసారిణాం=నూవంటి ముముక్షువులైన యధికారుల విషయమందు, కరుణయా=కనికరముతో, అఖిల శ్రుతిసారం= 1. సమస్త శ్రుతుల యర్థమును దెలుపుటచేత నుత్తమ మనిపించికొన్న, 2. అధికారులైన జీవులయొక్క కర్ణములకు సుఖప్రదమైన, 3. సమస్త శ్రుతులకును, విషయమై, తాత్పర్యభూతమైన, ఏకం= 1. సమస్త పురాణముల కంటెను, ము ఖ్యమైన, .. సర్వోత్తమమైన, అధ్యాత్మదీపం= 1. దేహము మొదలు కొని, యీశ్వర పర్యంతమున్న తత్త్వముల ప్రకాశపఱచు నట్టి, 2. జీవులదేహమందు దీపమువలె, ప్రకాశించుచున్న, పురాణగుహ్యం= 1 పురాణములందు దాఁటును, రహస్య ప్రతిపాదకమైన పురాణ మనిపించికొనిన-భగవంతుని సన్నిధానమునకు యోగ్యమైన శ్రీమద్భాగవతమనెడు పురాణమును, 2. భాగవతాది సమస్త పురాణముల రహస్య మనిపించికొనిన, స్వానుభావం= స్వతంత్ర మాహాత్మ్యము గలిగిన పరబ్రహ్మను, ఆహ=వ్యాఖ్యానమొనర్చెనో అందుచేత, మునీనాం గురుం=సమస్త ఋషులకును గురువులైన, తం=ప్రసిద్ధుఁడైన, వ్యాససూనుం=వ్యాసభట్టారకుని కుమారుఁడైన శుకబ్రహ్మను, ఉపయామి=శ్రీమహాభాగవతమును వ్యాఖ్యానించు కార్యమందు శరణుఁ జొచ్చెదను.

ఈ శ్లోకముతో శుకునియందు దయాళుత్వ ముపపాదితమైనది. జైమిని మొదలగు సమస్త ఋషులకుఁ బరబ్రహ్మ నుపదేశించుటచే,

మునులకుఁ గూడ గురువైనాఁడు. ఈ రెండు గుణములును అతని పునర్నమస్కారమునకుఁ గారణము లని యర్థము. ఈ శుకుఁడే సూతునకు పరబ్రహ్మను తెలియఁజేసెను. పరబ్రహ్మయనఁగా స్వతంత్రుఁడు గుణపూర్ణుఁడును నైన శ్రీమన్నారాయణుఁడే అతని సామర్థ్యము ఇతరుల కధీనమైనది గాదు. సమస్త వేదముల ముఖ్యతాత్పర్యమతఁడే. ఆ నారాయణచరిత్రము అధికారుల కెల్లను గర్ణరసాయనము. అతఁడే సమస్తజీవుల దేహమందు దీపమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. సంసారమందుఁ జిక్కి యజ్ఞానముతో గ్రుడ్డివారై దానినుండి తప్పించికొనవలెనను యాశగల జీవరాసులకు శ్రీమహావిష్ణువు అనుగ్రహమే ముఖ్యము. అందుచే నీ జీవరాసులపైఁ గనికరముతో శుకబ్రహ్మ సమస్త పురాణములందును రహస్యముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన విష్ణు స్వరూపమును భాగవతమందు వివరించెను. ఇది సమస్త వేదసారము. విమర్శించి చూచిన పురాణములలో నిదియే ముఖ్యము. శరీరము మొదలుకొని పరమాత్మవఱకును గల సమస్తతత్త్వములను బ్రతిపాదించును. అంధత్వమును గలిగించు నజ్ఞానమును దొలఁగించి కొనునిచ్ఛగల జీవులకు దీనిశ్రవణమునకన్న వేఱు మార్గములేదు దయాశాలియైన శుకుఁడు దొలుతఁ దాను మునుల కుపదేశించి, గురుపారంపర్యముతో నీ దీపమును జగత్తున వెలిగించినాఁడు. ఇట్టివ్యాస పుత్త్రునకు నమస్కరింతును. గురువుల పేరుచెప్పి నమస్కరించు టనుచితము. అందుచే నతని గుణములను వర్ణించి, శుకుని వ్యంజింపఁ జేసి సూతుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

ఇట్లు గురువులను నమస్కరించి శాస్త్రారంభమం దవశ్యముగా నమస్కరింపఁదగిన దేవతలకు నమస్కరించి, గ్రంథారంభమున బ్రతిజ్ఞచేయుచున్నాఁడు. సూతున కిష్టదేవతయు శాస్త్రగురువు నొకరే యని తెలియవలెను.

నారాయణం=సమస్త శాస్త్రప్రతిపాద్య దేవతయైన నారాయణుని, దేవీం=సకల భాగ్యాత్మికయైన లక్ష్మీదేవిని, నరోత్తమం=జీవోత్తముఁడైన వాయుదేవుని, సరస్వతీం=విద్యాభిమానినియైన సరస్వతీదేవిని, నరం చ=ఉపసాధకుఁడైన యాదిశేషుని, నమస్కృత్యైవ=నమస్కరించియే, తతః=వారి యనుగ్రహమువలన, గ్రంథం=భాగవత గ్రంథమును, ఉదీరయే=మీ ప్రశ్నలకుత్తరముగాఁ జెప్పఁబోవుచున్నాను. 'ఏవ'కారముచేత వక్తలును శ్రోతలును నీ దేవతలకు నమస్కరించియే తీరవలెనని విధి. తతోజయ ముదీరయేత్=అనుపాఠమును వదలి 'తతోగ్రంథముదీరయే' యని వీరు స్వీకరించిరి. జయమనుమాట యెగిరి పోయినది. 'ఉదీరయేత్'=అను క్రియాపదము ఉదీరయే యని యుత్తమపురుషగా నైనది. గ్రంథారంభమందు తత్ప్రతిపాద్యదేవతలు, గర్తలు, భాగ్యదేవతలు, సాధకనియామకులు విద్యాభిమానిని, ఉపసాధకులును స్తుత్యర్హులు.

పోతన్నగారు:

కార్యవర్గంబును గారణసంఘంబు
నధికరించి చరించు నాత్మతత్త్వ
మధ్యాత్మ మనఁబడు నట్టి యధ్యాత్మమ్ముఁ
దెలివిసేయఁగఁ జాలు దీప మగుచు
సకలవేదములకు సారాంశమై యేక
మై, యసాధారణమగు ప్రభావ
రాజకంబైన పురాణమర్మంబును
గాఢసంసారాంధకార పటలి

దాఁటఁగోరెడు వారికి దయదలిర్ప
నే తపోనిధి వివరించె నేర్పడంగ
నట్టి శుకనామధేయు మహాత్మగేయు
విమల విజ్ఞానరమణీయు వేడ్కఁగొలుతు.

అర్థములు : కార్యవర్గంబునన్ = కార్యస ఘాతమును, కారణ సంఘంబున = కారణములగుంపును, అధికరించి = వీనిపై యధికారమును నెఱపుచు, అనఁగాఁ గార్యకారణములు దన సత్తచేతనే వ్యావహారిక ప్రపంచమందు సత్యములై భాసించుచున్నవని తాత్పర్యము. ఈ యద్వైతసంప్రదాయము ప్రథమ శ్లోకార్థమునఁ గొంత వివరింపఁబడి నది. ప్రపంచము మిథ్య, కనుకఁ గార్యకారణములును మిథ్యలే. కాని, యాత్మయొక్క సత్తచేత వ్యావహారిక కార్యకారణములు రెండును సత్యములైనట్లు భాసించుచున్నవి. అట్టి యాత్మయొక్క తత్త్వమని పిండితార్థము. అట్టి యాత్మతత్త్వరహస్యమును దీపమువలె నీ భాగవత పురాణము దెలివిడి సేయుచున్నది. ఇది సకలవేదములకును సార భూతమైనది. ఏకమై యద్వితీయమైనది. అసాధారణమగు తనదే యైన ప్రభావముచేత, రాజకంబైన = ప్రకాశించుచున్నది. అట్టి పురాణ మర్మము = పురాణముయొక్క రహస్యమైన భాగవతమును, గాఢ = దట్టముగ నున్న, అనఁగా ననాదికాలము నుండి తన్ను వెంబడించి వచ్చుచున్న యని యర్థము. సంసారమను, నంధకార పటలిన్ = చీకటి గుంపును, దాఁటఁ గోరెడివారికిన్ = దాఁటెడు గోర్కిగల వారికి, ఏ తపోనిధి = ఏ తపశ్శాలియైన శుకుఁడు, ఏర్పడంగన్ = స్పష్టముగా, దయదలిర్పన్ = దయ చిగురించినట్లుగా, వివరించెన్ భాగవత మనెడు రహస్యమును వివరించెనో, అట్టి = అటువంటి, మహాత్మగేయున్ = మహాత్ములచేఁ బొగడఁదగిన వానిని, విమల = స్వచ్ఛమైన, విజ్ఞాన = అధ్యాత్మ విజ్ఞానముచేత, రమణీయున్ = మనోహరుఁడైనట్టియు, శుకనామధేయున్ = నా గురువైన శుకబ్రహ్మర్షిని, వేడ్కన్ గొలుతున్ = ఉత్సాహముతో నమస్కరింతును.

విశేషార్థములు : కార్యవర్గంబులు ...... అధ్యాత్మ మనఁబడు. ఇదియంతయు శ్రీధరుని వ్యాఖ్యానములోని వాక్యమే. అధ్యాత్మము .... దీప మగుచు. 'అధ్యాత్మదీపం' అనుటకుఁ దెనుఁగు 'అఖిల శ్రుతిసారం' అనునది సకల వేదములకు సారాంశమై యని తెనుఁగు

లోనైనది అసాధారణమగు ప్రభావరాజకంబు, 'స్వానుభావం' అను దాని కాంధ్రీకరణము. 'పురాణమర్మం' పురాణగుహ్యం అనుటకుఁ దెనుఁగు. తమోఽంధం-సంసార మనెడు చీఁకటి గంపు. ఇదియు శ్రీధరుల యభిప్రాయమే కరుణయా=దయదలిర్పన్ అతితీర్షతాం=దాఁటఁగోరెడు వారికిన్,

నారాయణునకు నరునకు
భారతికిని మ్రొక్కి వ్యాసుపదములకు నమ
స్కారము సేసి వచింతు ను
దారగ్రంథంబు దళితతనుబంధంబున్.

నారాయణునకును, నరునకును, భారతికిని నమస్కరింతును. వ్యాసునకు నమస్కార మొనర్తును. దళిత=పోఁగొట్టఁబడిన, తనుబంధంబున్=తనువుతోడి సంబంధము గలది. అనఁగా శరీరమే యాత్మ యనెడు నజ్ఞానమును బోఁగొట్టి, యధ్యాత్మజ్ఞానమును గలుగఁజేయు నుదారగ్రంథంబు=గొప్పగ్రంథమును, వర్ణింతున్=వర్ణింతును.

ఇక్కడఁ బోతనామాత్యుఁడు గూడ 'జయ' మని వాడలేదు. అతఁ డనుసరించిన ప్రతిలో 'గ్రంథ'మనియే యున్నదేమో! మూల మందలి 'నరోత్తమం' అను శబ్దము నాతఁడు వదలెను. నారాయణ సంయోగముచే నరుఁ డనఁగా సులభముగా 'నర్జునుఁ' డని తెలియు నని భావించెనేమో! భారతి యనఁగా వాగ్దేవి. 'బ్రాహ్మీతు భారతీ భాషా గీర్వాగ్వాణీ సరస్వతీ' అని యమరము 'దేవీం' అనుపదము గూడఁ దెనుఁగులోఁ బోయినది. అన్నిపదములు నట్లట్లే యనుసరింప వలె ననుచో యతిప్రాసలు-ఛందశ్శరీరము మొదలైన చిక్కులుండును గదా!

మునయ స్సాధుపృష్టోఽహం భవద్భిర్లోక మంగళమ్,
యత్కృతః కృష్ణసంప్రశ్నో యే నాత్మా సుప్రసీదతి. 5

అర్థములు: కార్యవర్గంబునన్‌—కార్యసమూహమును, కారణ సంఘంబున్‌—కారణములగుంపును, అధికరించి—వీనిపై యధికారమును నెఱపుచు, అనఁగాఁ గార్యకారణములు దన సత్తచేతనే వ్యావహారిక ప్రపంచమందు సత్యములై భాసించుచున్నవని తాత్పర్యము. ఈ యద్వైతసంప్రదాయము ప్రథమ శ్లోకార్థమునఁ గొంత వివరింపఁబడి నది. ప్రపంచము మిథ్య, కనుకఁ గార్యకారణములును మిథ్యలే. కాని, యాత్మయొక్క సత్తచేత వ్యావహారిక కార్యకారణములు రెండును సత్యములైనట్లు భాసించుచున్నవి. అట్టి యాత్మయొక్క తత్త్వమని పిండితార్థము. అట్టి యాత్మతత్త్వరహస్యమును దీపమువలె నీ భాగవత పురాణము దెలివిడి సేయుచున్నది. ఇది సకలవేదములకును సార భూతమైనది. ఏకమై యద్వితీయమైనది. అసాధారణమగు తనదే యైన ప్రభావముచేత, రాజకంబైన—ప్రకాశించుచున్నది. అట్టి పురాణ మర్మ ము—పురాణముయొక్క రహస్యమైన భాగవతమును, గాఢ—దట్టముగ నున్న, అనఁగా ననాదికాలము నుండి తన్ను వెంబడించి వచ్చుచున్న యని యర్థము. సంసారమను, నంధకార పటలిన్‌—చీఁకటి గుంపును, దాఁటఁ గోరెడివారికిన్‌—దాఁటెడు గోర్కిగల వారికి, ఏ తపోనిధి—ఏ తపశ్శాలియైన శుకుఁడు, ఏర్పడంగన్‌—స్పష్టముగా, దయదలిర్పన్‌—దయ చిగురించినట్లుగా, వివరించెన్‌ భాగవత మనెడు రహస్యమును వివరించెనో, అట్టి—అటువంటి, మహాత్మగేయున్‌—మహా త్ములచేఁ బొగడఁదగిన వానిని, విమల—స్వచ్ఛమైన, విజ్ఞాన—అధ్యాత్మ విజ్ఞానముచేత, రమణీయున్‌—మనోహరుఁడైనట్టియు, శుకనామ ధేయున్‌—నా గురువైన శుకబ్రహ్మర్షిని, వేడ్కన్‌ కొలుతున్‌—ఉత్సాహ ముతో నమస్కరింతును.

విశేషార్థములు: కార్యవర్గంబులు....... అధ్యాత్మ మనఁబడు. ఇదియంతయు శ్రీధరుని వ్యాఖ్యానములోని వాక్యమే. అధ్యాత్మము .... దీపమగుచు. 'అధ్యాత్మదీపం' అనుటకుఁ దెనుఁగు 'అఖిల శ్రుతిసారం' అనునది సకల వేదములకు సారాంశమై యని తెనుఁగు

లోనైనది అసాధారణమగు ప్రభావరాజకంబు, 'స్వానుభావం' అను దాని కాంద్రీకరణము. 'పురాణమర్మం' పురాణగుహ్యం అనుటకుం దెనుంగు. తమోఽంధం-సంసార మనెడు చీఁకటి గంపు. ఇదియు శ్రీధరుల యభిప్రాయమే కరుణయా=దయదలిర్పన్ అతితీర్షతాం= దాఁటఁగోరెడు వారికిన్,

నారాయణునకు నరునకు
భారతికిని మ్రొక్కి- వ్యాసుపదములకు నమ
స్కారము సేసి వచింతు ను
దారగ్రంథంబు దళితతనుబంధంబున్.

నారాయణునకును, నరునకును, భారతికిని నమస్కరింతును. వ్యాసునకు నమస్కార మొనర్తును. దళిత=పోఁగొట్టఁబడిన, తనుబంధంబున్=తనువుతోడి సంబంధము గలది. అనఁగా శరీరమే యాత్మ యనెడు నజ్ఞానమును బోఁగొట్టి, యధ్యాత్మజ్ఞానమును గలుగఁజేయు నుదారగ్రంథంబు=గొప్పగ్రంథమును, వర్ణింతున్=వర్ణింతును.

ఇక్కడఁ బోతనామాత్యుఁడు గూడ 'జయ' మని వాడలేదు. అతఁ డనుసరించిన ప్రతిలో 'గ్రంథ'మనియే యున్నదేమో! మూల మందలి 'నరోత్తమం' అను శబ్దము నాతఁడు వదలెను. నారాయణ సంయోగముచే నరుఁ డనఁగా సులభముగా 'నర్జునుఁ' డని తెలియు నని భావించెనేమో! భారతి యనఁగా వాగ్దేవి. 'బ్రాహ్మీతు భారతీ భాషా గీర్వాగ్వాణీ సరస్వతీ' అని యమరము 'దేవీం' అనుపదము గూడఁ దెనుఁగులోఁ బోయినది. అన్నిపదములు నట్లట్లే యనుసరింప వలె ననుచో యతిప్రాసలు-ఛందశ్శరీరము మొదలైన చిక్కులుండును గదా!

మునయ స్సాధుపృష్టోఽహం భవద్భిర్లోక మంగళమ్,
యత్కృతః కృష్ణసంప్రశ్నో యే నాత్మా సుప్రసీదతి. 5

స వై పుంసాం పరోధర్మో యతో భక్తిరధోక్షజే,
అహైతుక్య ప్రతిహతా యయాత్మా సుప్రసీదతి.
వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగః ప్రయోజితః,
జనయత్యాశు వైరాగ్యం జ్ఞానం చ యదహైతుకమ్.

మునయః — ఓ మునులారా!, భవద్భిః — మీచేత, అహం—నేను, సాధ
యోగ్యరీతిలో, పృష్ట—పృచ్ఛింపఁబడితిని, యత్ —ఏ యొక్కటి, లోకమంగళ
లోకమంగళమైనదో, కృష్ణసంప్రశ్నః—కృష్ణునిగురించియున్న ఆ విధమైనప్ర
కృతః—చేయఁబడినది, యేన—దేనిచేత, ఆత్మా—ఆత్మ, సుప్రసీదతి—గొప్పశా
వందుచున్నదో.

మహామునులారా! మీరు లోకమంగళమైన కృష్ణచరిత్ర
గూర్చి యడిగిరి. ఈ ప్రశ్నతో నేను పరమధన్యుఁడనైనాను. శ్రే
స్సాధనమైన కృష్ణచరిత్రను జెప్పవలెనంటిరి. ఈ ప్రశ్న వేయుట
మీరు నన్నను గ్రహించినట్లైయైనది; ఎందు కనఁగా కృష్ణకథ వి
వారికిఁ జెప్పువారికి నవశ్యము మనఃప్రసన్నత చేకూర్చును.

యతః—దేనినుండి, అహైతుకే—ఒక హేతువునుబట్టి కలుగనిదియు, అ
హతా—విఘ్నములచే నప్రతిహతయునైన, అధోక్షజే భక్తిః—శ్రీకృష్ణభక్తి, :
సాం— పురుషులకు సిద్ధించునో, స వై—అదే, పరోధర్మః—పరమధర్మ:
యయా—దేనిచేత (ఏ భక్తినుండి), ఆత్మా—మనస్సు, సుప్రసీదతి—చక్క
శాంతిని బొందునో!

ఏ విధమైన ప్రపత్తితో నహైతుకమును నప్రతిహతమును
భక్తి శ్రీకృష్ణునియందు దేర్పడునో ఆ ప్రవృత్తియే నాశరహితమైన
మును నిశ్చయముగా నొసఁగెడు పరమధర్మము. భక్తి యున్నప్పు
మనస్సు రజస్తమముల నధిగమించి సత్త్వగుణమును మాత్ర
యవలంబించును. పరమానందప్రాప్తికి యోగ్యత యున్నదగు
స్వర్గాదిఫలముల నాకాంక్షించి, ఈశ్వరునియందు ప్రేమ సేయ

శుద్ధభక్తి గాదు. ఫలకాంక్షతో సంబంధములేని భక్తి పరమానంద హేతు వగును. అదియే శాశ్వతము. 6

భగవతి=భగవంతుఁడైన, వాసుదేవే=వాసుదేవునియందు, ప్రయోజితః=ప్రయోగింపఁబడిన, భక్తియోగః=భక్తియోగము, ఆశు=శీఘ్రముగా, వైరాగ్యం=విరక్తిని ఆహైతుకం=శుష్కహేతువాదములచేఁ గూడని, జ్ఞానం=ఆత్మజ్ఞానమును, జనయతి=కల్గించుచున్నది.

యజ్ఞము, జ్ఞానము, తపస్సు మొదలైనవానితో నేర్పడు జ్ఞానమే గదా మోక్షమునకు హేతువు? భక్తితో మోక్ష మెట్లు సిద్ధించుచున్నది? ఈ శంకకు సమాధానమే ఈ శ్లోకము. జ్ఞానము, వైరాగ్యము మొదలైన యైశ్వర్యములకు కృష్ణచరిత్రము పరమాశ్రయము. మహనీయమైనది అట్టి కృష్ణచరిత్రమందుఁ బరమప్రేమ లక్షణమైన భక్తి ఏర్పడినప్పుడు ఇతర తుచ్ఛవిషయముల యందు రతి తోఁపదు. దానితో వైరాగ్య మప్రయత్నముగా లభించును. అంతఃకరణము దనకుఁ దెలియకయే పరిశుద్ధ మగును. దానితో నుపనిషత్తులతోఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన యాత్మస్వరూపజ్ఞానము లభించును. కనుక భక్తి జ్ఞానసాధక మగునని తాత్పర్యము.

ధర్మస్స్వనుష్ఠితః పుంసాం విష్వక్సేన కథాసు యః,
నోత్పాదయే ద్యదిరతిం శ్రమఏవ హి కేవలమ్. 8

స్వనుష్ఠితః=చక్కఁగా ననుసరింపఁబడినదైన, యో ధర్మః=ఏ ధర్మము, పుంసాం=పురుషులకు, విష్వక్సేన కథాసు=విష్ణుకథలయందు, ప్రీతి=తాత్పర్యమును, న ఉత్పాదయేద్యది=కలిగింపకపోయినచో ఆ ధర్మము, కేవలం=నిశ్చయముగ, శ్రమ ఏవ=శ్రమమాత్రమే, హి=కదా!

ఏ విధమైన ప్రవృత్తియైనను భగవద్భక్తిని జనింపఁజేసినచో నదియే శ్రేయస్సాధనము. దీనినే వ్యతిరేక ముఖముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ధర్మము వర్ణాశ్రమాదులతో విభక్తము. ఇట్టి ధర్మమును

జక్కఁగా ననుసరించిన, నది శ్రీహరి కథలయందు తాత్పర్యము నేర్ప రుప వలెను. అట్టి తాత్పర్యమున కభిముఖమైన యంతఃకరణశుద్ధిని గల్పింపవలెను. అది శ్రీహరి కథలయందు తాత్పర్యమును గల్గింప లేనిచో నది కేవలము కాయికకష్టము మాత్రమే; ధర్మానుష్ఠానము నకు ఫలము అంతఃకరణశుద్ధి. దాని లక్షణము భగవత్కథారతి.

శ్రీధరీయము :

"ప్రతిపూజ్య వచస్తేషాం" వారి ప్రశ్నమును జక్కఁగా నభి నందించి అని యర్థము. ఆ యభినందన ప్రకారముతో శ్లోకము నారంభించుచున్నాఁడు—

ఓ మునలారా! చాల సముచితముగ నడిగితిరి మీ రడిగిన ప్రశ్న లోకమంగళమైనది. కృష్ణవిషయ ప్రశ్నను మీ రొనర్చితిరి అంతకన్నను లోకమంగళ మేమున్నది? సర్వశాస్త్రార్థసారము నుద్ధ రించి చెప్పవలెననియు మీ రెండవప్రశ్న దాని యుత్తరముగూడ కృష్ణునియందే పర్యవసించుచున్నది. సర్వశాస్త్రసారమైన యైకాంతిక శ్రేయము నడిగితిరి. దానికి సమాధానము చెప్పుచున్నాను.

'స వై పుంసాం' అను శ్లోకముచేత ధర్మము రెండు రీతులు. ప్రవృత్తి ధర్మము, నివృత్తి ధర్మము. స్వర్గాదులను గోరునది ప్రవృత్తి ధర్మము. ఏ ధర్మముచేత శ్రవణాదరాది లక్షణమైన భక్తియేర్పడునో యది పరమధర్మము. అదియే యైకాంతికమైన శ్రేయము. ఆ శ్రేయ స్సాధనమైన భక్తి యెట్టిది?, 'అహైతుకీ' హేతు వనఁగా ఫలాను సంధానము. అదిలేనిది. 'అప్రతిహతా' విఘ్నములచేత ప్రతిహతము గానిది. 'తమేతం' వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణాః వివిదిషంతి, యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన'–స్వాధ్యాయము చేతను యజ్ఞాదులచేతను, అనాశకమైన తపస్సుచేతను భగవంతుని దెలిసికొనుచున్నారు. ఇత్యా దులచేత ధర్మము జ్ఞానాంగమని తేలుచున్నది గదా! ఇట్టి ధర్మము

భక్తిహేతు వెట్లైనది?' నిజమే. ధర్మము జ్ఞానాంగమనుట భక్తిద్వారా; ఈ విషయమునే 'వాసుదేవే భగవతి' అను శ్లోకముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు, 'అహైతుకీం' శుష్కతర్కాద్యగోచరమైనది. ఔపనిషద మైనది వ్యతిరేకలక్షణముతోను నీ యర్థమును నిరూపించుచున్నాఁడు. 'ధర్మస్స్వనుష్ఠితః' అనుచు; మోక్షార్థమైన ధర్మములోఁ గూడ శ్రమ యున్నదిగదా! నిజమే. కాని, భక్తిభిన్న ధర్మాచరణము 'శ్రమ ఏవ హి' కేవలము విఫలమైన శ్రమమాత్రమే. భక్తిలోఁగూడ స్వర్గాది ఫలములున్నవి గదా? ఏవకారముతో దానిని నిరాకరించుచున్నాఁడు. స్వర్గాదులు భక్తికి ఫలముగావని యర్థము. అవి క్షయిష్ణువులు. కాని 'అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్య యాజినః సుకృతం భవతి'. చాతుర్మాస్య యాజికి అక్షయమైన సుకృతము లభించుచున్నది. ఈ శ్రుతిచేత స్వర్గాది ఫలములు క్షయిష్ణువులుగావని చెప్పఁబడినదే? కాదని 'హి' శబ్దముచే సాధించుచున్నాఁడు. 'తద్యథేహ కర్మచిత్ లోకః క్షీయతే' అనెడు తర్కానుగృహీతమైన శ్రుతిచేత స్వర్గాదిఫలములకు క్షయిష్ణుత్వమే యని తాత్పర్యము.

వంశీధరకృత భావార్థదీపిక:

'మునయః' మనన శీలురైనవారే యిట్టి ప్రశ్నలు వేయఁగలరని భావము. అందుకే పైశ్లోకము లందును, అధోక్షజ, వాసుదేవ, సాత్వతాంపతి కృష్ణ శబ్దములు తత్తత్ప్రాధాన్య వివక్షతోనే వాడఁబడినవి.

వంశీధరుఁడు తన వ్యాఖ్యలో నక్కడక్కడ విశ్వనాథు నుట్టంకించుచుఁ బోవును. వీరిరువురును శ్రీధరునివ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్యాతలు. అందుచేత వంశీధరవ్యాఖ్యను జెప్పినప్పుడు అందులో విశ్వనాథ చక్రవర్తి భావములుగూడ మిళితములై యుండునని యెఱుఁగవలెను. 'పుంసాం' పురుషమాత్రులకు, పరః=పరమమైన ధర్మము, శ్రవణ కీర్తనాది లక్షణము,

ఏతా వా నేవ లోకేఽస్మిన్ పుంసాం ధర్మః పరస్స్మృతమ్,
భక్తియోగో భగవతి తన్నామ గ్రహణాదిభిః.

కనుక, పరధర్మ మనఁగా భక్తియోగమే. 'ఏతావానేవ' అను చోట మతుప్పును, ఏవకారమును, భక్తిభిన్నత్వమునకు పరధర్మత్వము నిషేధించుచున్నవి. భక్తికి ప్రేమయే లక్షణము. శ్రవణకీర్తనాది రూపమైన ధర్మము సాధనావస్థలో భక్తి, పాకదశయందు ప్రేమ. ఈ రెండును భక్తిశబ్దముచేతనే వ్యవహరింపఁబడును. 'భక్త్యాసంజాతయా' 'భక్త్యాబిభ్రత్యుత్పులకాం తనుం' 'యతో భక్తి రధోక్షజే' ఇత్యాదులందు భక్తికి తత్పూర్వమున్న భక్తికారణము. పండునకు కసుగాయ కారణమన్నట్లు స్వాదభేదనిబంధనమే దానికిఁ గారణము. ఇది కాల్పనికమే; వాస్తవముగాదు; బాలబోధనార్థము; ఒకానొక పురుషునియందు బాల్య యౌవనాదు లుండును. వానికి హేతుహేతు మద్భావము ఘట పట ఓదనాదులందు మృత్తంతు తండులాదులకువలె తాత్త్వికముగాదు. మృత్తంత్వాదులందు నామరూపభిన్నత యున్నది. ఇట్టి హేతుహేతుమద్భావము భక్తియందుఁ గల్పించుటకు వీలులేదు భక్తికి సాధుసంగము కారణ మనుటకును లేదు. దానికి హేతువు శ్రద్ధ. శ్రద్ధతో సాధుసంగము; దానితో భజనక్రియాదులు. భక్తిశాస్త్రములో భక్తి ద్వితీయభూమికకుఁ జెందినది. భక్తియే 'స్వ్యన్మహత్సేవయా విప్రాః' అన్నట్లు సాధుసంగముతో నేర్పడినది. దాన వ్రత తపో హోమాదినిష్కామ కర్మయోగము జ్ఞానాంగభూతమైన సాత్త్వికభక్తికి అతికష్టముతో హేతు వగుచున్నది, నిర్గుణభక్తికి గాదు.

యన్నయోగేన సాంఖ్యేన దానవ్రత తపోఽధ్వరైః,
వ్యాఖ్యా స్వాధ్యాయ సన్న్యాసైః ప్రాప్నుయాద్యత్నవా నపి.
అని ఏకాదశస్కంధము.

నిర్గుణభక్తికి భగవత్కృపయే కారణ మనుటకును వీలు లేదు. దానికి హేతువేది? ఇట్లు ప్రశ్నించుచుఁ బోయినచో ననవస్థా దోష

మేర్పడును. భగవత్కృప నిరుపాధికము. నిరుపాధికమై హేతువగుచున్నది అని చెప్పుదురా! అట్లనుటకు వీలులేదు. భగవత్కృప అందఱి యందును అనఁగా సార్వత్రికముగఁ బ్రవర్తించుట లేదు. కనుక భగవంతునికి వైషమ్యభావ మారోపిత మగును. భక్తులయొక్క కృపయే హేతువని చెప్పికొన్నచో నే బాధయు నుండదు. ఉత్తమ భక్తులకు వైషమ్యభావ ముండకపోయినను-

ప్రేమ మైత్రీ కృపోపేక్షా యః కరోతి సమధ్యమః

అనురీతి మధ్యమభక్తులందు వైషమ్యభావము గనుపడుచున్నది. కనుక భగవంతుఁడు భక్త్యధీనుఁడగుటచేత, భగవత్కృప భక్తకృపానుగామిని యని సిద్ధాంతము. అప్పుడు భక్తికి అహైతుకత్వ మెట్లు సిద్ధించినది? ఇట్లు. భగవత్కృప భక్తకృపాంతర్భూతమైనది. భక్తకృప భక్తిసంగాంతర్భూత మైనది. భక్తసంగము భక్త్యంగము. అందుచే భక్తి కహైతుకత్వమే సిద్ధించినది. భక్తకృపకు హేతువు భక్తునియొక్క హృదయమందున్న భక్తియే. అదిలేనిది కృపోదయమే యేర్పడుట లేదు. కనుక నెట్లు చూచినను భక్తికి భక్తియే కారణము.

'అప్రతిహతా' సర్వథా ధ్వంసరహితం సత్యపి ధ్వంసకారణే (రూపగోస్వామి). జ్ఞానకర్మాదులచేత ననావృతమైనదే భక్తి. భక్తిచేతనే మనస్సు ప్రశాంతమగును. కామనామాలిన్యమున్నపుడు మనఃప్రసాద మేర్పడదు. కనుక భక్తి నిష్కామమనుట స్వభావముగనే సిద్ధించినది. 'వేదానువచనం' వేదాభ్యాసము, 'అనాశకేన' జీవాఽభయప్రదాన మొనర్చునట్టిది. ఆత్మప్రసాద మెట్టిది? సర్వదుర్విషయ వైముఖ్యాపాదకమైన భగవద్రూపగుణ మాధుర్యాద్యనుభవజ్ఞానము. 'ప్రయోజితః' దాస, సఖ్య, వాత్సల్య, మధురభావాదియుక్తమై భగవంతునితోఁ బెనవేసికొన్నది. ప్రయోజిత మనుటకుఁ బ్రయోజనముగాఁ జేయఁబడినది యనియు నర్థము. భక్తియోగమునకు భక్తియోగమే

ప్రయోజనము. వేరొకటి గాదు. జ్ఞానవైరాగ్యాదులను సంపాదించి కొనుటకు భక్తుఁ డెప్పుడును వేఱుగాఁ బ్రయత్నింపరాదు. 'ఆశు' వైరాగ్యజ్ఞానములు భక్తితోఁ దత్కాలముననే యేర్పడుచున్నవి.

భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తి
రన్యత్ర చైషత్రిక ఏకకాలః,
ప్రపద్యమానస్య యథా శ్నతస్స్యుః
తుష్టిః పుష్టిః క్షుదపాయోఽనుఘాసమ్.

గడ్డి దినుచున్న జంతువునకు తుష్టి పుష్టి క్షుణ్ణివారణ ఇవి చెప్ప కయే యేర్పడుచుండును. అట్లే భక్తి, సర్వేశానుభవము, అన్యవిషయ విరక్తి ఇవి యేకకాలమునందే యేర్పడుచున్నవి. 'జ్ఞానాన్మోక్షః' అని యున్నదిగదా! మఱి భక్తి యహైతుక మెట్లు?' 'అన్నస్య హేతో ర్వసతి'- అన్నము హేతువుగా వసించుచున్నాఁడు అన్నట్లు; వసిం చుట కన్నమును గారణము గావచ్చును. కాని యది యొక్కటియే గారణము గాదు. అట్లే యంగీకరించినను భగవద్రూపగుణ మాధు ర్యానుభవమయమైన జ్ఞానము వానికుండనే యున్నది. చతుర్థస్కంధ ములో-

వాసుదేవే భగవతి భక్తియోగ స్సమాహితః,
సధ్రీచీనేన వైరాగ్యం జ్ఞానం చ జనయిష్యతి.

అని యున్నది. సధ్రీచీన మనఁగా నొకదానితోడనేఁ బోవుట వాసు దేవప్రయుక్తమై సమాహితమైన భక్తియోగము తనతోడనే వైరాగ్య జ్ఞానముల నేర్పఱచుకొనునని భావము; తత్ఫలముగా భక్తుఁడు మోక్షాదిఫలాంతరాసక్తి నుండి దూరమగుచున్నాఁడు. కనుక భక్తికి కారణము భక్తియే; లేక భక్తికిఁ బ్రయోజనము వాసుదేవుఁడు. విష్వ క్సేనః-విష్వక్ = అంతటను వ్యాపించియున్న, భక్తిలక్షణమైన సేన గలవాఁడు. 'విష్వక్ సర్వవ్యాపినీ సేనేవ సేనాభక్తి లక్షణా-భక్త

సంసారదుఃఖ జేతృత్వాద్యస్య సః విష్వక్సేనః'- కర్మణా=కర్మచేత, చితః=సంపాదింపఁబడినది కర్మచితము. ఘటాది పుణ్యముచేత సంపాదితము. పుణ్యచితము స్వర్గాది. 'కర్మణా పితృలోకః' అని శ్రుతి. వాసుదేవుని కథలయందు ప్రీతి జనింపఁజేయని వర్ణాశ్రమాచారరూప ధర్మము కేవలము పితృలోకమునే ప్రసాదించును. కనుక స్వధర్మమును విడిచియైనను శ్రవణ కీర్తనాది లక్షణమైన పరధర్మము నాశ్రయింపవలెనని తాత్పర్యము; అచ్యుతభక్తివర్జితమైన నైష్కర్మ్యము గూడ నిష్ఫలమే

'శ్రేయః సృతిం భక్తిముదస్య' అని భాగవతమే భక్తిహీనమైన నైష్కర్మ్యము లాభము లేదని తెలుపుచున్నది. ఇంతకును భక్తి నిరపేక్షమైనది. జ్ఞానవైరాగ్యములు సాపేక్షములు. ఇది పిండితార్థము

వీరరాఘవీయము:

సర్వత్రాఽసౌ సమస్తేచ వసత్యత్రేవ వై యతః,
తతస్స వాసుదేవేతి విద్వద్భిః పరిగీయతే. (వాసుదేవనిరుక్తము)

భగవతి=షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణుఁడైన యని యర్థము.

విజయధ్వజము:

మునయః=శౌనకాది మునులారా!, లోకమంగళం=సజ్జనులకు మంగళమగుఁగాక యని, యత్=ఏ కారణముచేత, కృష్ణ సంప్రశ్నః=పరమాత్ముని మూలరూపము, కృష్ణాద్యవతార రూపమునకు సంబంధించిన, సంప్రశ్నః=చరిత్రప్రశ్నయు, కృతః=మీచేత చేయఁబడినదో, అతః=దానితో, అహం=నేను, భవద్భిః=మీచేత, సాధు=అన్నిసాధనముల కంటెను ఉత్తమసాధనమును, మఱియు లోకమంగళం=అధికారి చేతనుల కందఱకు శ్రవణ మననాదులతో శ్రేయస్కరమైన విషయమునే, పృష్టః=అడుగఁబడితిని, ఏన=ఏ కృష్ణ చరిత్ర ప్రశ్నచేత, ఆత్మా=1. మనస్సు 2. పరమాత్ముఁడు, ప్రసీదతి=

ప్రసన్నమగునో; కనుక మీ ప్రశ్న మోక్షకరము; సర్వపురాణసార ముగా కృష్ణచరిత్రనే శౌనకాదు లడిగిరని దీనితోఁ దెల్లము.

తాత్పర్యము: శౌనకాదులారా! మీరడిగిన మూలరూపము, అవతారములు వీనిచరిత్ర ప్రశ్న; అధికారులైన చేతనుల కందఱికిని మోక్షకారకమైనది, సమస్త కల్యాణకరము. మీరు సాధనోత్తమము నడిగితిరి. ఇట్టి కృష్ణసంప్రశ్నముతో మనస్సు ప్రసన్న మగును. ప్రసన్నమైన మనస్సుగలవానిని భగవంతుఁడు వలచును.

భగవంతునియందు భక్తిని గల్పించుటతో కృష్ణచరిత్రప్రశ్నమే యుత్తమధర్మము. అధికారులైన సమస్తచేతనులకు నిదే ముఖ్యమైన శ్రేయస్సు. ఇది ఋషు లడిగిన మొదటిప్రశ్న కుత్తరము.

యతః = 1. ఏ కృష్ణచరిత్ర ప్రశ్నచేత 2. ఏ ధర్మముచేత, అధో క్షజే = ఇంద్రియజన్య జ్ఞానమైన ప్రత్యక్షమునకు విషయముగానట్టి (భూతేంద్రియ గోచరుఁడు గానట్టి) పరమాత్మయందు, అహైతుకీ = పరమాత్ముని ప్రసాదముదప్ప వేరైన యే కామ్యఫలము అపేక్షింపని, అవ్యవహితా = మనస్సు ఇతర విషయములయం దాసక్త మగుటచేత నేర్పడెడు వ్యవధానము లేనట్టి, యయా = ఏ భక్తిచేత, ఆత్మా = పర మాత్ముఁడు, ప్రసదతి = ప్రసన్నుఁ డగునో, స వై = ఆ ధర్మమే, ఆ కృష్ణ ప్రశ్నమే, పుంసాం = అధికారులైన చేతనులకు, పరోధర్మః = అత్యుత్తమ ధర్మము.

తాత్పర్యము: ఏ ధర్మాచరణముతో నింద్రియప్రత్యక్షమునకు దూరగుఁడైన యధోక్షజునియందు భక్తి యేర్పడునో అదే యుత్తమ ధర్మము. అట్టి ధర్మముచేత నేర్పడు భక్తి పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము దప్ప నితరమైన యే ఫలమును ఆకాంక్షించునదిగా నుండరాదు, విషయసుఖముల యాలోచనతో విక్షిప్తము గారాదు. కొంద 'రవ్యవ హిత' శబ్దమునకు జ్ఞానముతో సంబంధము లేనిది యని యర్థము,

జెప్పుదురు. వారు 'అథ యోఽన్యాం దేవతా ముపాస్తే, అన్యో సావన్యో ఽహమస్మీతి. న సవేద యథా పశుః' అనెడు బృహదా రణ్యక వాక్యమును 'నా విష్ణుః కీర్తయే ద్విష్ణుం' అనెడు స్మృతిని ఉదాహరింతురు. అది సరిగాదు, 'న అవిష్ణుః' అనుచోట 'అవిష్ణుః అనఁగా విష్ణుభక్తుఁడు గానివాఁడని యర్థము. శ్రుతివాక్యములోని 'యన్య' శబ్దమునకు స్వతంత్రుఁడని యర్థము; కనుక నీ శ్రుతిస్మృతుల యాధారముతో 'భేదబుద్ధి లేక' అని యర్థము చేయుటకు వీలు లేదు. అంతేగాక 'వ్యవధానం తిరోధాన మపిధాన మథో చ్యతే' యనెడు కోశము ననుసరించి, యవ్యవహిత మనుట కతిరోహిత మనుటయే శాస్త్రీయమైన యర్థము. 'అప్రతిహతా' యనెడు పాఠము అంగికార్యము గాదు. ఒకవేళ దాని నొప్పికొన్నను 'స్ఖాలిత్యము లేనిది' అనియే యర్థముఁ జెప్పవలెను. 'అవ్యవహితా' అని వీరి పాఠము.

భక్తిగూడ వైరాగ్యమును గల్గించియే యపరోక్షజ్ఞానమునకు సాధన మగుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు—

భగవతి=షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన, వాసుదేవే=1. సర్వత్ర వసించెడు, 2. సర్వమును దనయందుగల క్రీడాది గుణవిశిష్టుఁడైన శ్రీహరియందు, ప్రయోజితః=ఉపయోగింపఁ బడిన, భక్తియోగః= భక్తి యనెడు పరమాత్మ దర్శనోపాయము, వైరాగ్యం=విషయముల సారమనెడుబుద్ధిని, అహైతుకం=1. అకారవాచ్యుఁడైన విష్ణుప్రసాదమే నిమిత్తముగానున్న, 2. శుష్కతర్కముతో సంబంధములేని, యుపనిషత్తుల కనుగుణమైన, యత్=ఏ, జ్ఞానం=జ్ఞానము కలదో, తచ్చ= దానిని, శాస్త్రీయమైన పరమాత్మ విషయక జ్ఞానమును, ఆశు= శీఘ్రముగా, జనయతి=కల్గించుచున్నది. తమేన మాత్మానం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన'

అనెడు శ్రుతులలో ధర్మము జ్ఞానహేతువనుట ప్రసిద్ధము. అది భక్తికిఁ గారణ మెట్లైనది?

యజ్ఞాది ధర్మములు భక్తివైరాగ్య మూలకముగానే జ్ఞానమును గల్గించునని యర్థము. అహైతుకం అనుటతో ధనలాభాదులకుఁ గారణమైన యింద్రజాలాది జ్ఞానముగాదని తాత్పర్యము.

అన్నిటియందు నున్నవాఁడు అన్నియుఁ దనయందున్న వాఁడు వాసుదేవుఁడు. ఇట్టి వాసుదేవునియందుఁ బ్రయుక్తమైన భక్తి యోగము, అధికారిచేతనునకు విషయముల సారములను వైరాగ్యము గల్గించును తద్వారా అకారవాచ్యుఁడైన విష్ణువుయొక్క అనుగ్రహమే ఫలమైన జ్ఞానమును గల్గించును. పరమాత్మయందు నిజమైన భక్తిగల వానికి ద్రవ్యసంపాదనా కారణమైన జ్ఞాన మేర దదు. కనుక, భక్తి వైరాగ్యమును గల్గించి, యపరోక్షజ్ఞానమునకు సాధన మగును.

నిత్యనైమిత్తిక కర్మలున్నవి గదా! వానికంటె నిది యుక్తమైన దని చెప్పుట యెట్లు? అని యాశంకించి, యా రెండు ధర్మములును బరమాత్ముని కథయందాసక్తిని గల్గించుచున్నవి. అందుచేనవి దీనికి సాధనములు, కనుక నిదియే పరమధర్మమని చెప్పుచున్నాఁడు.

యః= (పురుషైః=జనులచేత) స్వనుష్ఠితః=సాంగముగా నెర వేర్పఁబడిన, ధర్మః=శాస్త్రోక్తమై, సదాచారద్రవ్యదేశకాలానుగుణముగాఁ జక్కగా నాచరింపఁబడిన స్వధర్మము, విష్వక్సేన కథాశ్రయాం= 1. నామకీర్తిచేతనే దైత్యసేనలనుగూడ సమస్త దిక్కులకును బరువెత్తఁ జేయు, 2. సమస్త దిక్కులందును, బ్రహ్మాదిరూపమైన సైన్యము గల్గిన, శ్రీహరియొక్క కథాశ్రయమైన, రతిం=ఆసక్తిని, ఆనందమును పుంసాం=అధికారులకు, నోత్పాదయేద్యది=కల్గింపకున్నచో, సః ధర్మః=ఆ ధర్మము చక్కగా ననుష్ఠితమైనను, కేవలం శ్రమ ఏవ= కేవలము శ్రమమాత్రమే. అనుష్ఠానకాలమునందును, అనుష్ఠానానం

తరమును, కేవల మాయాసమునే గల్గించుటతో శ్రమమాత్రమేనని యర్థము. ధర్మానుష్ఠానము చేయుచున్నకాలమందు సుఖకరము గాదు. ఈ విషయమును, 'ఏవ' కారముతోఁ దెల్పుచున్నాఁడు. అనుష్ఠానానంతరము నశ్వరఫలమునే యొసఁగుటచేఁ బూర్ణసుఖకరముగాదని 'కేవల' శబ్దముచేఁ దెల్పుచున్నాఁడు. కనుక, 'ఏవ' కార 'కేవల' శబ్దములు పునరుక్తులు గావు. 'హి' అనుటతో నిది శ్రుతి సమ్మతము అనుచున్నాఁడు. అనేవం విత్ మహత్పుణ్యకర్మ కరోతి, తద్వాచ్యాం తతః క్షీయతే, యతే' అని శ్రుతివాక్యము. ఇట్లుగాఁ బరమాత్మను దెలియక మహత్తర పుణ్యకర్మమునే యొనర్చినను కడకదియును నశించి నశ్వరమైన ఫలమునే యొసఁగును అనెడు శ్రుతివాక్య మా యర్థమునే దెలుపును.

నిత్యనైమిత్తిక ధర్మము లున్నను భక్తియోగమే పరమ సాధనము. అధికారి చేతనుఁ జేయఁబడు ధర్మములు పరమాత్ముని కథలయందాసక్తిని బుట్టింపవలెను. సదాచారసంపన్నుఁడై ద్రవ్యదేశకాలానుగుణముగా సాంగముగా నొనర్చినదే ధర్మానుష్ఠానము. ఎవని పేరు నుచ్చరించినంతనే దైత్యసేన పరుగెత్తునో యా పరమాత్మునకు విష్వక్సేనుఁడని పేరు. అట్టిపరమాత్మకథను వినుటయం దాసక్తిని గల్గించి దానియం దానందమును, వినకుండుటతో దుఃఖమును, గల్గించుటయే యనుష్ఠానమునకుఁ బ్రధానఫలము. అట్టిదిగానిధర్మము అనుష్ఠానకాలమందును తదనంతరమును కేవలశ్రమము మాత్రమే. పరమాత్మజ్ఞానములేనివాఁడు గొప్పపుణ్యము చేసినను ఆ పుణ్య మంతమందు క్షయమై పోవును.

ధర్మస్య హ్యాపవర్గ్యస్య నాఽర్థోఽర్థాయోపకల్పతే,
నార్థస్య ధర్మైకాంతస్య కామోలాభాయ హి స్మృతః. 9

అపవర్గ్యస్య=అపవర్గము నుద్దేశించియున్న, ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క, అర్థాయ=ప్రయోజనమునకు, అర్థః=అర్థము, న ఉపకల్పతే=సమర్థమైనది గాదు.

ధర్మైకాంతస్య=ధర్మమునే ముఖ్యముగా నిశ్చయించికొన్నట్టి, అర్థస్య= అర్థము యొక్క, లాభాయ=లాభముకొఱకు, కామః=విషయభోగము, న స్మృతః=స్మరింపఁబడలేదు.

హరిభక్తితో విషయవైరాగ్య మేర్పడుచున్నది. దానినుండి యాత్మజ్ఞానము. కనుక, హరిభక్తియే పరమధర్మమని, యింతకు ముందు శ్లోకములలో వివరింపఁబడినది. కొందరి యభిప్రాయ మిది కాదు. ధర్మమునకు ఫలము అర్థము. అర్థమునకు ఫలము కామము అనఁగా విషయభోగము. కామఫల మింద్రియప్రీతి. ఈ ఇంద్రియ ప్రీతికై మఱల ప్రవృత్తి. మఱల ధర్మార్థాదిప్రాప్తి. ఇది చక్రవత్పరివర్తనము, కనుక ధర్మానుష్ఠానము గావలసినదే యని వారందరు. ఈ యభిప్రాయమును గాదనుటకై మూఁడు శ్లోకములు.

సంసార సంకటముల బొత్తిగా నశింపఁ జేసి, నిత్యానంద స్వరూపమైన మోక్షము సాధించుటకుఁ, బ్రధానసాధనమైన ధర్మమునకు ముఖ్యప్రయోజనము అర్థసంపాదన మనుట సరిగాదు. అర్థము నశ్వరమైనది. అది యిచ్చునది క్షణికసుఖమునే. శాశ్వతసుఖమును గాదు. అందుకే యర్థప్రాప్తితోమాత్రమే ధర్మము చరితార్థము గాలేదు. అట్లే ధర్మసాధనమునకు, ముఖ్యకారణమైన యర్థము ఇంద్రియ ప్రీతిని గల్గించెడు విషయభోగమునే ఇచ్చును. దీనితోఁ గామము కృతకృత్యమైన దని చెప్పుటకు వీలులేదు. భోగావసానమందు ఇంద్రియప్రీతి గూడ నశించునదే! కనుక నర్థమునకు ఇంద్రియప్రీతి రూపమైన, తుచ్ఛఫలము ప్రయోజనముగాదు. దానినట్లు వినియోగింపరాదని తాత్పర్యము.

కామస్యనేంద్రియ ప్రీతిః లాభో జీవేత యావతా,
జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థో యశ్చేహ కర్మభిః. 10

కామస్య = విషయభోగమునకు, ఇంద్రియప్రీతిః = ఇంద్రియములప్రీతి, న లాభః=ప్రయోజనముగాదు, యావతా=ఎంతమాత్రముచేత, జీవేత జీవిం

చునో, (తావాన్ లాభః_అంతమాత్రమే లాభము) జీవస్య_జీవించుటయొక్క, అర్థః_ప్రయోజనము, ఇహ_ఈ లోకమందు, కర్మభిః_కర్మములచేత, యః_ఏ ఫలమో, సః న_అదికాదు, తత్త్వజిజ్ఞాసా_తత్త్వజిజ్ఞాసయే ఫలమని యర్థము.

విషయభోగరూపమైన కామముయొక్క పరమ ప్రయోజన మింద్రియప్రీతి గాదు. ఇంద్రియములు కామోపభోగముతోఁ దృప్తి జెందవు. మరల మరల వానికై దేవులాడుటయే జరుగును. కనుక, నే మాత్రమైన విషయోపభోగము జీవించుట కావశ్యకమో ఆ మాత్రమే యనుభవించుట కామమునకు ముఖ్యప్రయోజనము. జీవనప్రయోజనము గర్మ లాచరించి, మరల మరల నర్థాదుల సంపాదించుట గాదు. దేనిని తెలిసికొనుటచే మఱల నిట్టి సంసారదుఃఖ మనుభవించు నవసర ముండదో ఆ పరమతత్త్వము దెలియుట కుపకరించెడు ప్రవృత్తిమాత్రమే జీవితమునకుఁ బరమ ప్రయోజనము.

వదంతి తత్తత్త్వవిద స్తత్త్వం యద్జ్ఞాన మద్వయమ్,
బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే. 11

తత్త్వవిదః_తత్త్వము నెఱిఁగినవారు, తత్ తత్త్వం_ఆ తత్త్వమును, అద్వయం_రెండుగా గాని, యత్ జ్ఞానం_ఏ జ్ఞానము గలదో, అదియే యని, వదంతి_చెప్పెదరు, బ్రహ్మ ఇతి_బ్రహ్మ మనియును, పరమాత్మా ఇతి_పరమాత్మ యనియును, భగవా నితి_భగవంతుఁ డనియును, శబ్ద్యతే_కీర్తింపఁబడు చున్నది.

అవ: 'తత్త్వజిజ్ఞాస యనుట ధర్మజిజ్ఞాసయే గదా! ధర్మమే గదా తత్త్వము?' ఈ యభిప్రాయము గొందరిది. దీనిని ఖండించుటకే ఈ శ్లోకము.

తత్త్వస్వరూపమును జక్కఁగా నెఱిఁగిన ఋషులు అద్వయమైన జ్ఞానమే పరమతత్త్వ మని పలికిరి. క్షణక్షణమునకును మారుచుండెడు జ్ఞానము, తత్త్వము గాదు; జ్ఞాన మవికారి; ఏకరూపము; ప్రతి

ద్వంద్విలేనిది; ఈ విషయమును దెల్పుటకే పై శ్లోకమందు అద్వయం అనునది జ్ఞానవిశేషణముగా వాడఁబడినది.

'తత్త్వవిదు లందఱును నొకతేరీతిగఁ జెప్పుటలేదు. పలురీతులఁ బల్కుచున్నారు'. ఈ వాదము సరికాదు. ఒకతే తత్త్వమును మూరు పేరులతో వారు పిలుతు రంతే. దానితో వస్తుభేదము లేదు. ఉపనిషత్తులను ప్రబలప్రమాణముగాఁ బాటించువారు పరమాత్మతత్త్వమును బ్రహ్మ మందురు. హిరణ్యగర్భోపాసకులు ఆ తత్త్వమునే పరమాత్మ యనియు, భక్తులు దానినే భగవంతుఁ డనియు వ్యవహరింతురు.

తచ్ఛ్రద్దధానా మునయః జ్ఞానవైరాగ్య యుక్తయా,
పశ్యం త్యాత్మని చాత్మానం భక్త్యాశ్రుత గృహీతయా. 12

మునయః=మునులు, శ్రుతగృహీతయా=వినుటతో గ్రహింపఁబడిన దానిగను, జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా=పరోక్షమైన జ్ఞానముతోను, విషయవైరాగ్యముతోను గూడినదైన, భక్త్యా=భక్తితో, ఆత్మానం=పరమాత్మను, ఆత్మని=క్షేత్రజ్ఞునియందు, పశ్యంతి=చూచుచున్నారు.

పైఁ బ్రస్తావింపఁ బడిన భిన్నవ్యక్తులు భిన్ననామములతో వ్యవహరించెడు నా పరమార్థతత్త్వమును దెలిసికొనుటలో శ్రద్ధగలమునులు ఆ జ్ఞానమును బ్రతిపాదించెడు వేదాంతములు, ఉపనిషత్తులు మొదలైనవాని నాచార్యముఖముగా విందురు. అప్పుడు వారికి నాశరహితమైన యొక తత్త్వ మున్నదను పరోక్షజ్ఞాన మేర్పడును. ఆ పరోక్షజ్ఞానముతో నితర విషయముల యందలి శ్రద్ధ తగ్గును. తత్త్వమునందుఁ బరమప్రేమ లక్షణమైన భక్తి జనించును. దానితో వారు శరీరాదిజడతత్త్వములను బ్రకాశింపఁజేయుచు, నీ శరీరమందుఁ బ్రకాశించుచున్న క్షేత్రజ్ఞుఁ డని పిలువఁబడెడు జీవాత్మ పరమాత్మలొక్కటే యను అనుభవ మా మునుల కేర్పడును.

శ్రీధరీయము :

ఇక్కడ నొక విషయముఁ జెప్పవలసి యున్నది. వావిళ్ళవారి ప్రతిలో ధర్మస్య హ్యాపవర్గస్య అనెడు శ్లోకమునకు ముందు ఈ క్రింది శ్లోక మున్నది.

శ్రుత మప్యౌపనిషదం దూరే హరికథామృతాత్,
యన్న సంతి ద్రవచ్చిత్త ప్రేమాశ్రు పులకోద్గమాః.

ఈ శ్లోకమునకు వావిళ్ళవారిప్రతిలో శ్రీధరీయ వ్యాఖ్యగూడ కద్దు.

'వేదాంతశ్రవణాదులతోనే తత్త్వసాక్షాత్కార మగుచున్నది గదా! భక్తితో నేమి పని?' యని యవతారిక. ఆస్వాద్యమానమైన హరికథనుండి ద్రవచ్చిత్తము, ప్రేమాశ్రువులు, పులకోద్గమము ఎవ్వరి కేర్పడవో వారికి శ్రుతమైన యాత్మతత్త్వము గూడ సరిగాఁ దెలియదని తాత్పర్యము. భాగవతమునకు వ్రాయఁబడిన 'భాగవత చంద్రిక' యను విశిష్టాద్వైతవ్యాఖ్యలోను ఈ శ్లోక మున్నది. కాని, మఱి యితరములలో అనఁగా వంశీధర, రూపగోస్వామి, వల్లభాదు లలో దీనికి వ్యాఖ్య లేదు. వీరరాఘవీయములోను గన్పింపదు. మధ్వా చార్యులవారి భాగవతతాత్పర్య గ్రంథమందును నిది లేదు. కనుక నిది ప్రక్షిప్త మనియే చెప్పవలెను. శ్రీధరీయ మిట్లారంభింపఁ బడు చున్నది. 'హరిభక్తి ద్వారా వైరాగ్య ఆత్మజ్ఞానపర్యంతము పరమైన ధర్మము'– కొందఱు దీని నంగీకరింపరు. ధర్మమున కర్థము, అర్థ మునకుఁ గామము అనఁగా నింద్రియప్రీతి ఫలమనియు వారియూహ. మఱల ధర్మార్థాదుల సంపాదన. ధర్మాదర్థశ్చ కామశ్చ స కి మర్థం న సేవ్యతే' అని వారి ప్రశ్న; 'అపవర్గ్యస్య'–అపవర్గపర్యంతమైన ధర్మము యొక్క ఫలముగా నర్థమును నిర్ణయింప వీలులేదు. అది యోగ్యము గాదనుట. అట్లే ధర్మైకాంతస్య–ధర్మఅవ్యభిచారియైన, అర్థస్య–అర్థము నకు కామమును లాభముగాఁ జెప్పుటకు లేదు. కామమున కింద్రియ

ప్రీతిఫలము గాదు. జీవయాత్ర ఎంతవఱకు సాఁగునో అంతమాత్రమే కామమునకు ఫలము. కర్మానుష్ఠానముతో మఱల చక్రవద్భ్రమణమే యగును. తత్త్వజిజ్ఞాసయే జీవనఫలము.

'తత్త్వజిజ్ఞాసయు, ధర్మజిజ్ఞాసయు నొక్కటే గదా! ధర్మమే గదా తత్త్వము?'- దీనినే 'వదంతి తత్తత్త్వ విదః' అను శ్లోకముతో ఖండించుచున్నాఁడు. తత్త్వవిదులు జ్ఞానమునే తత్త్వ మని చెప్పుదురు. అది యద్వయము. బ్రహ్మ-పరమాత్మ-భగవాన్ ఇత్యాదులకు నామభేదమే గాని వస్తుభేదము లేదు. ఈ పరోక్షజ్ఞానమును జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తమైన భక్తి చేత క్షేత్రజ్ఞుని మునులు ప్రత్యక్షీకరించి కొందురు. ఎట్లు? వేదాంతాది శ్రవణగృహీతమైన భక్తి చేత.

విశ్వనాథచక్రవర్తి:

లోకమందు నాల్గువిధములైన మనుష్యు లున్నారు. కేవల కర్మనిష్ఠులు, జ్ఞానులు, యోగులు, భక్తులు. ధర్మార్థకామములను చక్రవత్పరివర్తనముగ ననుసరించువారు కేవల కర్మనిష్ఠులు. వారికి ధర్మము అర్థముకొఱకే; తక్కినవారికిగాదు. జ్ఞానులకు ధర్మము శమదమాదుల కొఱకు; యోగులకు యమ నియమాదులకు; భక్తులకు శ్రవణ కీర్తనాదులకు; వీరికి అర్థము ప్రధాన ఫలము గాదు. అనుషంగికమే. దానిని దృష్టిలోఁ బెట్టికొని వీరు ధర్మము ననుసరింపరు గనుక; వారిదృష్టిలో నపవర్గమే ధర్మమునకుఁ బ్రధానఫలము. జ్ఞానులు, యోగులు- వీరి యభిప్రాయములో నపవర్గ మనఁగా మోక్షము. భక్తులయభిప్రాయములో నపవర్గ మనఁగా ప్రేమభక్తి.

'ఏనాపవర్గాఖ్య మదభ్ర బుద్ధిః' ఖగేంద్రధ్వజ పాదమూలః ఇత్యాదులు ప్రథమస్కంధములోనే యున్నవి.

నిశ్చలాత్వయి భక్తిర్యా సైవముక్తి ర్జనార్దన।
ముక్తా ఏవ హి భక్తాస్తే తవవిష్ణో। యతో హరే।

అని స్కాందరేవా ఖండములోని శ్లోకముగూడ నేతదర్థకమే. అట్లే అర్థమునకుఁగూడఁ బ్రధానఫలము కామముగాదు. ఎందుకనఁగా నర్థము ధర్మైకాంతము. అర్థమునకుఁ బ్రధానఫలము ధర్మానుష్ఠానమే. కనుక జ్ఞానులు యోగులు, శమ దమాద్యనుకూలములును- యమ నియమాద్యనుకూలములునునైన, ధర్మములకే యర్థమును వినియోగింతురు. భక్తుఁడు భగవంతునకును, భాగవతసేవకును వెచ్చించును. అట్లే కామమున కింద్రియప్రీతి లాభమని వీ రంగీకరింపరు. ఎంత వఱకు బ్రదుకున కవసరమో యంతవఱకే కామమును సేవింతురు. ఇక్కడ నొకవిషయ మున్నది. జ్ఞానులు యోగులు- వీరికి అర్థ, కామ ఇంద్రియప్రీతులు జ్ఞాన, యోగములకు అనుషంగిక ఫలములు. అవి గర్మఫలములైనట్లే లెక్క. ఎందుకనఁగా జ్ఞాన, యోగములందు అర్థకామములు నిష్కామ కర్మపరిణామములు; కనుక జ్ఞానులకును యోగులకును గల్గెడు సుఖదుఃఖములు కర్మఫలములే. భక్తులకుఁ గల్గెడు అర్థ, కామ, ఇంద్రియప్రీతులు భక్తికే అనుషంగిక ఫలములు. భక్తి కర్మముగాఁ బరిణమించుట లేదు గనుక వారి సుఖ దుఃఖములు భక్తిఫలములే.

యస్యాహ మనుగృహ్ణామి హరిష్యే తద్ధనం శనైః,
తతోఽధనం త్యజం త్యస్య స్వజనాదుఃఖ దుఃఖితమ్.

అను భాగవతవచనముతో వారిదుఃఖము భగవంతుని నుండి యేర్పడినదే. లేక భక్త్యాపరాధఫలమైనను గావచ్చును; కనుక జీవుని యొక్క జీవనమునకు తత్త్వజిజ్ఞాసయే ప్రధానఫలము. కర్మాదులతో నేర్పడు స్వర్గముగాదు.

వదంతి తత్త్వవిదః— ఈ శ్లోకములో 'నద్వయం' అను పద మున్నది. అద్వయమైన యే జ్ఞాన మున్నదో అది తత్త్వమని భావము. ఔపనిషదుల బ్రహ్మమే జ్ఞానుల జ్ఞానము. జ్ఞానుల మతములో జ్ఞాన మద్వయమెట్లో వివరింతుము. వీరిమతములో జ్ఞానము నిరాకారము.

జ్ఞాతృజ్ఞేయాది విభాగశూన్యము, చిత్సామాన్యము. చిద్విశేషములైన భగవద్ధామములు మొదలైన వానిని జ్ఞానమునకంటె భిన్నముగా వారు భావింపరు. అభిన్నముగనే మననచేతురు. జీవుఁడు మాయ యీ రెండును జ్ఞానముయొక్క శక్తులు. అందుచే నంతర్భూతములే; కనఁబడు ప్రపంచము కారణమాత్రాత్మకము. అందుచే నద్వైతము. యోగులు పరమాత్మయని దేనినందురో యదియును జ్ఞానమే. దీని కద్వైతమెట్లు? యోగుల మతములోఁ బరమాత్ముఁడు చిదేకరూపుఁడు. కనుక జ్ఞానమాత్రుఁడు. జ్ఞానమాత్రుఁడైనను. సాక్షిత్వాది జ్ఞానవిశేషముల కాశ్రయుఁడు; ద్యుమణి దీపములు జ్యోతిస్స్వరూపములే. కాని, జ్యోతిష్మంతములనియుఁ బ్రతీతి; వీరిలో మరియొక తెగయున్నది. వా రిట్లందురు.

స్వదేహాంతర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసంతం.

వీరిసిద్ధాంతములోఁ బురుషుఁడు సాకారుఁడు. అప్పుడద్వైతమెట్లు? ఇట్లు.

మాయ వానిశక్తి. జీవుఁడు తద్విభిన్న పదార్థాంశము. మాయికము లన్నియు తదన్యములు. కనుక ద్వితీయమైన వస్తువు లేదు. అందుచే నద్వయము. భగవంతుఁడని భక్తు లందురు. వారి విషయములో నద్వైతమెట్లు?. భగవంతుఁడు జ్ఞానస్వరూపుఁడు. షడ్గుణములాతని కున్నను అవియుఁగూడ నప్రాకృతములైన దానివలన చిన్మాత్రములే. కనుక తద్రూపములే. విష్ణుపురాణ మిట్లన్నది.

ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః,
జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరిణాః.
జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య వీర్యతేజాం స్వశేషతః,
భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః.

భగవంతుఁడు ఒక్కొక్కసారి ద్విభుజుఁడు, చతుర్భుజుఁడు. ఆయన చిద్ఘనాకారము లనేకములు, అట్లే యాతఁడు బహిరంతరము

లందు వర్తించును. అప్పు డద్వయ మెట్లు సిద్ధించును? స్కాంద మిట్లను చున్నది.

న చ్యవంతే చ యద్భక్తా మహాత్యాం ప్రలయాదపి.

ఆయనచిద్ఘనాకారము లెన్నియున్నను, సేవ్య, సేవక, సేవాది విభేదము లున్నను వాఁడొక్కఁడే యనుటయే యద్వైతము. వాని శక్తులైన చిదాదులు, వానివిలాసములైన వైకుంఠాదులు, వాని స్వరూపములుగనే వీరు భావింతురు. కనుక జ్ఞానాధికారులు బ్రహ్మయందురు. యోగాధికారులు పరమాత్మయందురు, భక్త్యధికారులు భగవంతుఁ డందురు. వీరిదృష్టిలో అచింత్యానంత చిదానందమయుఁడు భగవంతుఁడు. స్వరూపరూపగుణ లీలాద్యనేక ధర్మవంతుఁడు.

'యన్మిత్రం పరమానందం పూర్ణబ్రహ్మ సనాతనమ్' 'బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహం' మదీయం మహిమానం చ పరంబ్రహ్మేతి శబ్దితమ్. 'విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్నం ఏకాంశేన స్థితో జగత్.'

ఇత్యాది వచనములచేత, భక్తులకు మోక్షప్రాప్తియు నున్నదని సూచింపఁ బడుచున్నది. బ్రహ్మ పరమాత్మోపాసకులకు భగవద్విషయిక ప్రేమప్రాప్తిలేదు. బ్రహ్మత్వ పరమాత్మత్త్వములు భగవంతుని రెండువిశేషములే. కనుక భగవత్తత్త్వమే మూలరూపము. బ్రహ్మోపాసకులకంటెను యోగి శ్రేష్ఠుఁడు, వానికంటెను భగవదుపాసకుఁడు ముఖ్యము. ఈ విషయము గీతయందే యున్నది.

తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః,
కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మా ద్యోగీ భవార్జున.
యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాంతరాత్మనా,
శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః.

'యోగినా మపి' అనుచోట నున్నషష్ఠి పంచమ్యర్థమందని భగవద్రామానుజు లన్నారు; ఈ జ్ఞానము నెట్లు సాధించుట? దానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

'తత్ శ్రద్ధధానాముసయః' అను శ్లోకముచేత; మూఁడురూపములైన యీజ్ఞానము మననశీలురైన జ్ఞానులు, యోగులు, భక్తులు భక్తిచేతనే పొందుచున్నారు. జ్ఞానులు ఆత్మయందు, సత్పదార్థమైన యీశ్వరునియందు త్వం పదార్థమైన జీవుని పశ్యంతి=అనుభవించుచున్నారు. యోగులు అంతర్హృదయమం దంతర్యామిగా ధ్యానముతో ననుభవించుచున్నారు. భక్తులు. ఆత్మని=అనఁగా మనస్సునందు 'చ' కారముతో బయటఁగూడ ఆత్మానం=భగవంతుని, పశ్యంతి=తమకనుల చేతనే వానిమాధుర్యము ననుభవించుచున్నారు. శ్రుతిగృహీతయా= గురుముఖమునుండివిని, తర్వాత గృహీతమైన భగవద్విషయకమైన శ్రవణకీర్తనాదిరూపమైన భక్తిచేత భక్తుఁడు భగవంతు ననుభవించుచున్నాఁడు. బ్రహ్మపరమాత్మోపాసకులు భక్తిని వేఱుగా సాధించికొనవలసియున్నది.

తస్మాన్మద్భక్తియుక్తస్య యోగినో వై మదాత్మనః,
న జ్ఞానం న చ వైరాగ్యం ప్రాయః శ్రేయో భవేదిహ.

శుద్ధభక్తుఁడు వానిని వేఱుగా సంపాదించికొన నవసరము లేదు, ఆ త్రిరూపమైన జ్ఞానమును భక్తిచేతనే వాఁ డనుభవించుచున్నాఁడు; వాని కప్రయత్నముగనే సిద్ధించుచున్నవని భావము.

విజయధ్వజవ్యాఖ్య:

ధర్మము హరిభక్తిని గలిగించును. దానితో విషయవైరాగ్యము భగవద్విషయక జ్ఞానము నేర్పడుచున్నవి. కనుక, ధర్మ మా రెండింటికిఁ గారణ మగును. అట్టి ధర్మమే ఉత్తమమైనది. ధర్మమున కర్థము, దానికిఁ గామము, కామమున కింద్రియప్రీతి, దానికి మఱల ధర్మానుష్ఠానము- ఈ చక్రకవత్పరివర్తనము కేవల శ్రమ మాత్రమే.

ఈ వాదము సరికాదని త్రివర్గవాదులైన యర్థశాస్త్రకారులు వచింతురు. వారిమాట ముముక్షువు లాదరింపఁ దగినదికాదు. త్రివర్గ

వాదము కేవల బహిర్ముఖులకు మాత్రమే యని ఈ శ్లోకములోఁ దెల్పు చున్నారు. 'అపవర్గ్యస్య'- మోక్ష మనెడు మహాఫలమునకు సాధన మైన, ధర్మస్య=శాస్త్రవిహితములైన ధర్మకార్యములకు, ఇహ=మోక్షాధి కారుల విషయమందు, 'అర్థః అర్థాయ న కల్పతే హి'. అందుచే శ్రీహరి కథయందు ఆసక్తి గల్గించుటయే ధర్మమునకు ఫలము. ధర్మైకాం తస్య=భక్తిని గల్గించి మోక్షమునకు సాధనమైన, ధర్మమే ఫలమైన, 'అర్థస్య, కామః, లాభాయ న స్మృతః'=జ్ఞానులచేత చెప్పఁబడలేదు. హి=అందుకే,సంపాదించిన ధనమునకు ధర్మమే ఫలమని తాత్పర్యము.

తాత్పర్యము: "ధర్మము భగవంతుని కథయందు ఆసక్తిని గల్గింపకున్నను ధర్మ మర్థమునకు, అది కామమునకుఁ బ్రయోజనము. కామముతో సుఖ మేర్పడుచున్నది. మఱల దానికై ధర్మము". ఈ వాదము అర్థశాస్త్రపరులది. భగవద్భక్తి లేనివారి మత మది. భక్తుల నిశ్చయ మది గాదు. వారి ధర్మమునకు మోక్షమే ఫలము. బంగారు మొదలైనవి కావు. సంపాదించిన ద్రవ్యమునకు మోక్షసాధకమైన ధర్మమే ఫలము. విషయసుఖానుభవము గాదు.

"కామస్య ఇంద్రియప్రీతిః న లాభః యావతా జీవేతలాభః" అర్థశాస్త్రములోఁ జెప్పిన వాదము కేవల సంసారులకే, ముముక్షువు లకుఁ గాదు. యావతా=హరి కల్పించిన విషయముల ననుభవించుట యనెడు కామముతో, జీవేత=విష్ణువు, వైష్ణవులు- వీరి సేవకొఱకై ఎట్లు బ్రదుకవలెనో యట్లు, సత్కామము ననుభవింపవలెనని భావము. హరిభక్తులసేవ కుపయుక్తమైన జీవనమే కామమునకు మహాఫలము. ఇంద్రియప్రీతి యధమఫలము. ఇహ=పైఁ జెప్పిన ప్రకారము, కర్మ భిః=యజ్ఞాది కర్మలచేత, యః=ఏ ప్రయోజనము, భక్త్యాదులఁ గల్పించు జ్ఞాన మనెడు ఫలము గలదో, సః=అది, అతత్త్వజిజ్ఞాసోః= భగవత్తత్త్వమును దెలియని లేక తెలిసికొన వలెనను బుద్ధియే లేని, జీవస్య=జీవునకు, న భవతి=కలుగదు. భగవదర్పణబుద్ధితోఁ జేసిన

కర్మలే ఐహికాముష్మిక ఫలముల నిచ్చును. అనర్పణబుద్ధితో నొనర్చి నవి నిరర్థకములు. కనుక యజ్ఞాది ధర్మాచరణముతో సామాన్యభగవ ద్భక్తి యేర్పడును. దానితో వైరాగ్యము, వైరాగ్యముతో శ్రవణము మొదలైన తత్త్వజిజ్ఞాస కలుగును. దానితో జ్ఞానము. ఆ జ్ఞానము సుదృఢమైన భక్తి నేర్పఱచును.

సుఖానుభవరూపమైన కామమునకు జీవనయాత్ర గడచుటయే ఫలము. జీవించుట కెంతమాత్రము సుఖానుభవ మావశ్యకమో అంతయే సేవింపవలెను. ఇంద్రియములను దృప్తిపఱుప వలెనను నాసతో దానియందే మగ్నుఁడు గారాదు. కనుక విషయసుఖాను భవము జీవనమును, జీవన మర్థమును, అర్థము ధర్మమును, ధర్మము మోక్షమును గల్గించునని తెలియుటయే భక్తుల జీవనరహస్యము. తత్త్వజ్ఞాని కానివాఁడు సేయు కర్మల కెప్పుడును భగవద్భక్తిఫలము కానేరదు, కర్మములను భగవదర్పణబుద్ధితోఁ జేసిననే ఫలకారులగును. అట్లు గానివి ఐహికాముష్మికములలో దేనినిగూడ నొసఁగ లేవు. కనుక తత్త్వజ్ఞానమే యావశ్యకము.

తత్త్వజిజ్ఞాసువులు గానివాని కర్మ పురుషార్థజనకము గాదని చెప్పినట్లైనది. ఆ తత్త్వ మేది? దాని నీ క్రింద విచారించుచున్నారు-

తత్త్వవిదః=తత్త్వమును జక్కఁగా నెఱిఁగిన లక్ష్మీబ్రహ్మాది చేతనులు, యత్=ఏ, అద్వయం=తనతో సమానమైనది గాని,యధిక మైనది గాని లేనట్టి, జ్ఞానం=జ్ఞానమే స్వరూపముగానున్న, తత్త్వం= సర్వదా నొకరీతిగానున్న, అందుచే తత్త్వ మనఁబడునట్టి పదార్థమని, వదంతి=చెప్పుదురో, తత్=అది, ఆ తత్త్వశబ్దవాచ్యమైన పదార్థము, బ్రహ్మేతి=అనంతగుణగణములచేత బృంహిత మగుటచే బ్రహ్మ మని (గుణపూర్ణుఁ డనియు), పరమాత్మేతి=సర్వాంతర్యామి యగుటచేఁ బర మాత్ముఁ డనియు, భగవానితి=ఐశ్వర్యాది గుణవిశిష్టుఁ డగుటచే భగ వంతుఁ డనియు, శబ్దతే=ప్రతిపాదితుఁ డగుచున్నాఁడు.

విశేషార్థములు : 'అద్వయం'- అనుటకు అద్వైతులు తదను యాయులు, తనకన్న భిన్నమైన పదార్థము లేనిదని యర్థము చెప్పెదరు. ఇంచుమించు శంకరమతానుయాయులైన మరికొందఱు నిట్లే వ్యాఖ్యానింతురు. దాని కా రీతి యర్థము చెప్పుటకు వీలు లేదు. భాల్లవేయశ్రుతిలో నిట్లున్నది. 'స పురుషస్సోఽద్వయః', 'న హ్యేన మభి కశ్చన', 'హ్యేన మభికశ్చన'- వాఁడే పురుషుఁడు, వాఁడే అద్వయుఁడు. వీనికి సముఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. మీరినవాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. కనుక అద్వయ శబ్దమునకు సమానాధిక రహితుఁ డనియే యర్థము. ఇంతమాత్రమే గాదు. ఈ యర్థమే స్పష్టముగా మహాసంహితలో నున్నది.

నోఽద్వయః పురుషస్తస్మా న్నసమో నాఽధికోహ్యతః

ఏ కారణముతో శ్రీహరికంటె నధికుఁడును, సమానుఁడును లేఁడో ఆ కారణముతో నతఁ డద్వయుఁడు. దీనిలోనే తత్త్వశబ్దార్థము గూడఁ జెప్పఁబడినది.

అతీతా నాగతేకాలే యస్త్రాద్భశ ముదీర్యతే,
కుతశ్చిదన్య ధానేయా త్తత్తత్త్వం తత్త్వతో విదుః.

త్రికాలములయందును నేది యున్నట్లే యున్నదని (మారకున్నదని) దేని నందురో, యే కారణముతోనైనను, నితరమున కేది యధీనము గాదో అదే తత్త్వము. ఒకతేరీతితో సర్వకాలములయందు నుండి స్వతంత్రముగా నుండునది యని పిండితార్థము. కనుక తత్త్వ శబ్దమునకు అనారోపితమైన దనియు, నిది తప్పఁ దక్కినదంతయు నారోపిత మనియు నర్థము సేయరాదు.

సత్తామాత్రం తు యత్కించిత్ సదసచ్చాఽ విశేషణమ్,
ఉభాభ్యాం భాష్యతే సాక్షాద్భగవాన్ కేవల స్మృతః.

యచ్చ=ఏ తత్త్వము, సత్తామాత్రం=కేవల మానందమే దేహముగా నున్నదో, యస్య=ఏ జ్ఞానాత్మకమైన తత్త్వమునకు, సద

సచ్చ=కార్యభూతములైన మహదాదులు, కారణభూతమైన యవ్యక్త తత్త్వము, అవిశేషణం=తాము విషయము లగుట యను దానివలననే విశేషమును గల్పింపలేవో, యత్=ఏ తత్త్వము, యత్కించిత్=లోక విలక్షణమైనదో, యత్=ఏది, ఉభాభ్యాం=కార్యకారణము లనెడు రెంటిచేతను, భాష్యతే=చెప్పఁబడుచున్నదో, అనఁగా కారణమైన మట్టిని సృష్టించినవాఁడు కార్యమైన ఘటమును సృష్టించినవాఁడు, లేక కారణమైన మట్టిని కార్యమైన ఘటమును దెలిసినవాఁడు, అనంత కార్యకారణ విశిష్టుఁడుగా వ్యవహరింపఁ బడువాఁడు అని యర్థము. ఆ తత్త్వమే బ్రహ్మ మని తెలియఁ బడుచున్నది. ఆ తత్త్వమునకే పర మాత్మఁ డని భగవంతుఁ డని పేరులు. కనుక, భగవాన్=ఆ భగవం తుఁడు, సాక్షాత్=ముఖ్యరీతితో, కేవలః=ప్రకృతిసంబంధము లేని వాఁడని, స్మృతః=స్మృత్యాదులందుఁ జెప్పఁబడినాఁడు.

విశేషార్థములు : సత్తామాత్రమని చెప్పుటచేత నున్నది స్వరూప శక్తి యొక్కటే తదన్యము లేదని యర్థము చెప్పరాదు. దీనికిఁ బ్రమా ణము 'పైంగి' శ్రుతి.

అథ కస్మాదుచ్యతే సత్తేతి. నందతి నందయతి చేతి.

సత్త యని యెందు కందురు? తాను సంతోషపడుటచేత, ఇత రులను సంతోషపెట్టుటచేత. 'మాత్ర' శబ్దమునకు దేహ మనియు నర్థము వచ్చును. కనుక ఆనందరూపమైన దేహ మున్నవాఁ డని యర్థము.

పరమాత్మను జ్ఞానస్వరూపుఁ డంటిమి. జ్ఞానము విషయాపేక్షము. అందుచే నుత్పత్తి వినాశములు గలది. 'జ్ఞానస్వరూపుఁడైన భగవం తుఁడును ఉత్పత్తి వినాశము లున్నవాఁడే. కనుక ననిత్యుఁడేగదా?' యని ప్రశ్న. దీని కుత్తరమే 'సదసచ్చా విశేషణం' అనునది.

ప్రపంచమందున్న విషయము లన్నియును కారణములుగనో కార్యములుగనో యుండును. కనుక సదసత్ అను పదములకు విషయ

సమూహము లని యర్థము. జ్ఞానము విషయసంపర్కముగల ఇంద్రియములచేఁ బుట్టినదైనచో నప్పుడు విషయప్రయుక్తవిశేషము జ్ఞానమున కేర్పడును. పరమాత్ముని స్వరూపమైన జ్ఞానము విషయము నపేక్షించి పుట్టునది గాదు. 'దీనిని దీనితోఁ జేయును' ఇత్యాదిగాఁ బరమాత్మయందుండు ధర్మములే తత్స్వరూపజ్ఞానమునకు విశేషమును గల్పించుచున్నవి. కనుక పరమాత్ముఁడు విషయాపేక్షయున్న జ్ఞానము స్వరూపముగాఁ గలవాఁడని యర్థము గాదు. జడసంపర్కము లేని జ్ఞానస్వరూపుఁడు. ఇట్టి జ్ఞానమును తదభిన్నుఁడైన పరమాత్ముఁడును నిత్యులే. 'ఉభాభ్యాం భాష్యతే' అన్నదెందుకు? కనుక గార్యకారణాపేక్ష పరమాత్మజ్ఞానమునకు లేదని యర్థము. ఇవి యముఖ్యములు. అనఁగా బరమాత్ముఁడు స్రష్టయైనందువలన వానికిఁ గార్యకారణరూపములైన విషయములనుండి వ్యావర్తకమైన జ్ఞాన ముండవలెను. అట్లుగానిచో నతనిని సృష్టికర్త యనుటే పొసఁగదు. 'యత్కించిత్' అనుమాట అప్రసిద్ధమైన దానినిఁగూర్చి తెల్పును. ఇక్కడ నామాట వాడుటవలన నీశ్వరతత్త్వము లోకవిలక్షణమైనదని యర్థము. ఈ వ్యాఖ్యానమునకు తంత్రభాగవతములోని ఈ శ్లోకము ప్రమాణము.

విషయాపేక్షి నజ్ఞానం విషయైశ్చ విశేషితమ్,
యత్తదానంద మాత్రంచ తద్బ్రహ్మే త్యవధార్యతామ్.

ఈ శ్లోకమందలి 'విషయాపేక్షి' యనుటతో సదసచ్ఛా విశేషణం' అను నర్థము వివరింపఁబడినది. 'ఆనందమాత్రం' అనునది సత్తామాత్రం అను దానికి మూలము.

తాత్పర్యము: తత్త్వ మన్నచో సమము, అధికములేని జ్ఞానము. దీనినే తత్త్వవిదులు తత్త్వ మందురు. జ్ఞానాత్మకమైన ఈ వస్తువునే శాస్త్రమందు బ్రహ్మ మని, పరమాత్మ యని, భగవంతుఁడని వ్యవహరింతురు. బ్రహ్మ మనఁగా సర్వదేశ సర్వకాల సర్వగుణముల యందును పూర్ణుఁడై యుండువాఁడు; పరమాత్మ యనఁగా సర్వ

జీవాంతర్యామి; భగవంతుఁ డనఁగా నైశ్వర్యము మొదలైన గుణ ములతోఁ గూడినవాఁడు. జ్ఞానాత్మకమైన ఈ వస్తువున కానందమే దేహము. తా నానందపడుటయే గాదు, ఇతరులను గూడ నానంద పఱచును. ఇది లోకవిలక్షణము, ఆశ్చర్యకరము. ప్రపంచమందున్న కార్యకారణరూపమైన ఏ విశేషము గూడ నీ జ్ఞానమును, తన నిమిత్త మున విశేషమున్న దానినిగాఁ జేయలేదు. అది నిత్యము; విషయ మైన కార్యభూతమైన మహదాది తత్త్వములు ఘటము మున్నగు నవి గాని కారణభూతములైన అవ్యక్తతత్త్వము, మన్ను మొదలైనవి గాని పరమాత్మజ్ఞానమునకు విశేషమును గల్పింపలేవు. ఆ జ్ఞానము స్వధర్మములచేతనే దన విశేషమును దోపింపఁజేయ గలది. దానికి విషయాపేక్ష లేదు. ఆ జ్ఞానమునే తత్త్వమని, బ్రహ్మ మని పిలుతురు. తత్త్వ మనఁగాఁ ద్రికాలములయం దొక్కరీతిగనే యుండు వస్తువు. జ్ఞానస్వరూపుఁడైన పరబ్రహ్మ ప్రకృతిసంబంధము లేనివాఁడు.

తత్ = ఇట్లు, బ్రహ్మ పరమాత్మ మొదలైన అనంత వైదిక పద వాచ్యుఁడైనట్టియు, సగుణుఁడు సర్వజగత్కర్త పరమాత్ముఁడు నైన వస్తువే తత్త్వ మగుటచేత, మునయః = జ్ఞానులు, శ్రద్దధానాః = శాస్త్ర మందు జెప్పఁబడిన ఈ వస్తువునం దాస్తిక్యబుద్ధి గలవారై, శ్రుతిగృ హీతయా = హరిమాహాత్మ్య రూపమైన శాస్త్రశ్రవణముచేత దృఢముగాఁ జేయఁబడిన, జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తయా = శ్రవణాది రూపమైన పరోక్ష జ్ఞానముచేతను, విషయవిరక్తిచేతను గూడియున్న, భక్త్యా = పరమాత్మ యందున్న ప్రేమప్రవాహముతో, ఆత్మని = తమ హృదయములందు, ఆత్మానం చ = పరమాత్మనే, పశ్యంతి = చూతురు. అనఁగా నపరోక్షజ్ఞాను లగుదురని భావము.

విశేషార్థములు: ఇందున్న 'చ' కారము 'ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్' అనెడు శ్రుతిప్రసిద్ధిని తెలుపును. కొందఱు 'చ' కారముతో 'ఆత్మని' యనఁగా క్షేత్రజ్ఞుఁడైన జీవునియందు, ఆత్మానం = పరమా

త్మను, చ=అ పరమాత్మయందు జీవునిఁ జూతురు అని వ్యాఖ్యానింతురు. దీనితో నేమైనది? జగదాకారముగా వివర్తితమైన తత్త్వమే వేఱు. నిర్గుణతత్త్వమే వేఱన్నట్లైనది. ఇది శ్రుత్యర్థానుసారి గాదు.

తాత్పర్యము: ఇట్లు ఆ పరబ్రహ్మ పరమాత్మ మొదలైన అనేక వైదికపదములతో వాచ్యమగుటచే సగుణము, సకల జగత్కర్త, సర్వ నియామకుఁడు. ఈతఁడే తత్త్వము; అందుచే జ్ఞానులు శాస్త్రోక్తపద్ధతి యందు శ్రద్ధగలవారై ఆస్తిక్యబుద్ధితో వేదాంతశాస్త్రశ్రవణముచే నేర్పడిన దృఢతర తత్త్వజ్ఞానముతో విషయవైరాగ్యమును బొందెదరు. పొంది, యా పరమాత్మను భజింతురు. వానినే తమ హృదయములందుఁ బ్రత్యక్షీకరించి కొందురు. 'ఆత్మన్యే వాత్మానం పశ్యేత్' అనెడు శ్రుతియు నీ యర్థమునే తెల్పుచున్నది.

అతః పుంభి ర్ద్విజశ్రేష్ఠా వర్ణాశ్రమ విభాగశః,
స్వనుష్ఠితస్య ధర్మస్య సంసిద్ధి ర్హరితోషణమ్. 13

తస్మా దేకేన మనసా భగవాన్ సాత్వతాం పతిః,
శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ ధ్యేయః పూజ్యశ్చ నిత్యశః. 14

యదనుధ్యాసినా యుక్తాః కర్మగ్రంథి నిబంధనమ్,
ఛిందంతి కోవిదాస్తస్యకో న కుర్యా త్కథారతిమ్? 15

శుశ్రూషోః శ్రద్దధానస్య వాసుదేవ కథారతిః,
స్యాన్మహత్సేవయా విప్రాః పుణ్యతీర్థ నిషేవణాత్. 16

అతః=ఆ కారణముచేత, ద్విజశ్రేష్ఠాః=ఓ బ్రాహ్మణోత్తములారా!, పుంభిః=పురుషులచేత, వర్ణాశ్రమవిభాగశః=వర్ణము, ఆశ్రమము వీని విభాగముల ననుసరించి, స్వనుష్ఠితస్య=చక్కఁగా నాచరింపఁబడిన, ధర్మస్య=ధర్మమునకు. సంసిద్ధిః=ఫలప్రాప్తి, హరితోషణం=హరికి సంతోషమును గలిగించెడు-అతని యారాధనము.

భక్తిచేతనే పరమాత్మ యనుభవ మేర్పడుచున్నది. కనుక బ్రాహ్మణాది వర్ణభేదములను, బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమ భేదములను అనుసరించి విధింపఁబడిన నిత్యనైమిత్తిక కర్మలను శ్రద్ధగా ననుష్ఠించుటకు సరియైన ఫలము ధనము గాదు. శ్రీహరి సంతోషమున కుపకరించెడి యారాధనమే ధర్మమునకు యథార్థమైన ఫలము. 13

తస్మాత్=అందువలన, **ఏకేన మనసా**=ఇతరవిషయములచేఁ జలింపని, నివాతదీపమువలె స్థిరమైన మనస్సుతో, **సాత్వతాం పతిః**=భక్తులను పరిరక్షించి పాలించెడి నాథుఁడైన, **భగవాన్**=భగవంతుఁడైన శ్రీహరి, **శ్రోతవ్యః**=వినఁదగినవాఁడు, అనఁగా నతని కథలను నిరంతరము వినవలెనని భావము. **కీర్తితవ్యః**=కీర్తింపఁదగినవాఁడు, **ధ్యేయః**=ధ్యానించుటకు యోగ్యుఁడు, **నిత్యశః**=దినదినమును, **పూజ్యః చ**=పూజింపఁదగినవాఁడు,

భక్తిహీనమైన ధర్మానుష్ఠానము కేవలము శ్రమ మాత్రమే. భక్తియే ప్రధానమైనది. తత్సంపాదనమునకే ధర్మానుష్ఠానము. ఇదే వ్యాసమతము. దీనినే క్రింది శ్లోకముతో మఱలఁ జెప్పుచున్నాఁడు. భక్తియే ప్రధాన మగుటతో నో మునీశ్వరులారా! ఏకాగ్రమైద మనస్సుతో సాత్వతుల కధినాథుఁడైన భగవంతునిఁ గూర్చి నిత్యమును శ్రవణ మొనర్పవలెను. ధ్యానింపవలెను; పూజింపవలెను. 14

యదనుధ్యాసినా=ఎవనికి సంబంధించిన ధ్యాన మనెడు ఖడ్గముతో, **యుక్తాః**=కూడినవారై, **కోవిదాః**=పండితులు, **గ్రంథినిబంధనం**=అహంకార మనెడు గ్రంథిని నిబంధించునట్టి, **కర్మ**=కర్మమును, **ఛిందంతి**=నాశమొనర్తురో, **తస్య**=అట్టివాఁడైన భగవంతునియొక్క, **కథారతిం**=కథయందు దాసక్తిని, **కః**=ఎవఁడు. **న కుర్యాత్**=చేయఁడు ?.

ఇదివఱకుఁ జెప్పిన శ్లోకములో భక్తిరహితమైన ధర్మము వ్యర్థప్రాయమని నిరూపింపఁబడినది. ఇఁక పై శ్లోకములతో భక్తి ముక్తి నొసఁగునను విషయమును విస్తరించుచున్నాఁడు. భగవంతునిస్వరూపధ్యానమే మహత్తరమైన ఖడ్గము. ఈ ఖడ్గమును విద్వాంసులు ధరిం

తురు. దీనితో వారు అహంకారమును వృద్ధినొందించెడు కర్మమును నాశ మొనర్తురు. 'నేను కర్మ నొనర్చుచున్నాను. నేనే దానిఫల మను భవింపఁ బోదును'. ఈ విధమైన భావములను క్రమముగా నశింపఁ జేసికొని 'భగవత్ప్రేరణచేతనే సమస్త కర్మలును జేయఁబడుచున్నవి. అందుచే నే తత్ఫలమైన పుణ్యపాపములు రెండును భగవంతునకే సమర్పితములు' అని దృఢభావమును బూనుదురు. దీనితో వారియహంకారగ్రంథి విడివడును. భగవత్ప్రేరితములైన కర్మలొనర్చుటకు సాధకమైన భగవత్కథాశ్రద్ధ వారి కుండును. ఇట్టి సులభమార్గముతో నహంకారమును దొలఁగించుకొనుట కెవఁ డిష్టపడఁడు? భగవత్కథారతి యహంకారగ్రంథిని నాశ మొనర్చునని పిండితార్థము. 15

పుణ్యతీర్థ నిషేవణాత్—పుణ్యకరములైన **తీర్థసేవనములతో**, **మహత్సేవయా**—గొప్పవారిని సేవించుటచేతను, **విప్రాః**—ఓ విప్రులారా!, **శుశ్రూషోః**—వాసుదేవుని కథలను వినవలెనను కోర్కి గల్గినట్టియు, **శ్రద్దధానస్య**—తత్కథాశ్రవణమందు కేవల మిచ్ఛయే గాక తీవ్రమైన శ్రద్ధగలిగిన పురుషునకు, **వాసుదేవ కథారతిః**—వాసుదేవుని కథలయందలి పరమప్రేమ, **స్యాత్**—ఏర్పడును.

భక్తి ముక్తినిచ్చును. అట్టి భక్తిని బొందెడి మార్గము నీక్రింది శ్లోకముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పుణ్యతీర్థములు పాపములను నశింపఁ జేయును. పుణ్యములను వృద్ధిఁబొందించును. అందుచే పుణ్యతీర్థములందు స్నాన మొనర్పవలెను. ఆ క్షేత్రదర్శనము చేయవలెను. ఈ పుణ్యఫలముగా మహాత్ములసేవ లభించును. వారు వచించు హరికథలు వినవలెనను నాస గలుగును. క్రమముగా వాసుదేవుని కథలయందుఁ దీవ్రమైన యభిరుచి యేర్పడును. 16

శ్రీధరీయము :

ధర్మమునకు ఫలము భక్తియే. అర్థకామాదికములు గావు. ఈ విషయ మింతవఱకు నుపపాదింపఁ బడినది. దీనితో ముగించుచున్నాఁడు.

హరితోషణం=హరికి సంతోషకారణమైన యారాధన. సంసిద్ధిః అనఁగాఁ బ్రధానఫలము.

భక్తిహీనమైన ధర్మము కేవల శ్రమ మని చెప్పెను. కనుక భక్తిప్రధానమైన ధర్మమే అనుష్ఠేయ మనుచున్నాఁడు. ఏకేన=ఏకాగ్ర మైన మనస్సుచేత.

భక్తిహీనధర్మము శ్రమ మాత్రమని చక్కగా ప్రపంచితమైనది. ఇప్పుడు భక్తికి ముక్తిఫలకత్వమును సాధించుచున్నాఁడు.

యదనుధ్యాసినా = ఎవనియొక్క యనుధ్యాన మనెడు-అను ధ్యానమనఁగా తైలధారవలె నవిచ్ఛిన్నమని తాత్పర్యము. అట్టి యను ధ్యానమే, అసిః=ఖడ్గము. దానిచేత యుక్తులు, అప్రమత్తులు, కోవిదాః=వివేకులు. గ్రంథిం=అహంకార మనెడు ముడిని. నిబంధనం= గట్టిగా బిగించుచున్నదో అటువంటి కర్మ=కర్మను, ఛిందంతి=ఛేదించు చున్నారు. తాను కర్తగాదని కర్మము లొనర్చుటచేత, తత్పుణ్య పాపములు, భగవంతునకే చెందుచున్నవని భావము. తస్య కథా యాం రతిం=కోన కుర్యాత్=అట్టి భగవంతుని కథలందు తీవ్రమైన యాసక్తి నెవ్వరైన నేల పూనరు? పూనుదు రని భావము.

నిజమే. హరికథారతి సమస్త కర్మలను నిర్మూలించును. కాని దానియందభిరుచి యేర్పడుటలేదు. ఏమిసేయవలెను? ఏర్పడుటకు మార్గమునే చెప్పుచున్నాఁడు. పుణ్యతీర్థ నిషేవణాదులతో పాపము నశించును. దానితో మహాపురుషులసేవ యేర్పడును. ఆ సేవాఫలమే వా రనుసరించు ధర్మమునందు శ్రద్ధ. ఆశ్రద్ధతో శ్రవణేచ్ఛ గలుగును; వినఁగా వినఁగాఁ బరమాత్మునికథలందు తీవ్రమైన యభిరుచి గల్గును. సత్పురుషుల సంగతి చాలగొప్పది. తులసీదాసు సత్పురుషుల మాహాత్మ్యమును తన రామాయణమునందు బహుధా ప్రపంచించెను.

బిను సతసంగ బిబేక న హోయీ.

సత్పురుషుల సంగతితోనే వివేకలాభము. వారి దర్శన మెట్లగును?

రామకృపా బిను సులభన సోయీ ।

శ్రీరామచంద్రుని దయలేనిదే వారు లభింపరు.

సతసంగతి ముదమంగల మూలా

సోయిఫలసిధి సబ్ సాధనఫూలా ।

సత్పురుషుల సహవాస మనెడు మహావృక్షమునకు సంతోషము మంగళ మనునవే పాదులు. వారి సహవాసముతోఁ దా నొనర్చిన సాధనలే పుష్పములు. ఏర్పడెడు మోక్షమే ఫలము. ఒక్క తులసిదాసే కాదు. సత్పురుషులందరును సాధుసంగమును గొనియాడినవారే. ఆ విషయము లన్నిటినిఁ బై శ్లోకము సూత్రప్రాయముగా వచించినది.

విజయధ్వజము :

అవతారిక : ఇట్లు పరంపరగా నున్న యాత్మసాక్షాత్కారమునకును ఫలమును దెలిపి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

హే ద్విజశ్రేష్ఠాః ఓ ఉత్తమబ్రాహ్మణులారా! పుంభిః=అధికారులైన చేతనులచేత, వర్ణాశ్రమవిభాగశః=వర్ణములకు ఆశ్రమములకు భిన్నభిన్నరీతులతో శాస్త్రములందు విధింపఁబడిన పద్ధతుల ననుసరించి స్వనుష్ఠితస్య = జ్ఞాన పూర్వకముగా ననుష్ఠింపఁబడిన, సాంగమైన, ధర్మస్య=వేదవిహితకార్యములకు, అతః=భక్తినుండి పరమాత్ముని యపరోక్షత వఱకునున్న క్రియాపద్ధతిలో, హరితోషణం=శ్రీహరిప్రీతి, అనఁగా నతని ప్రసాదము, సంసిద్ధిః=ఫలము.

తాత్పర్యము : ధర్మము వర్ణములకు ఆశ్రమములకుఁ దగినట్లు భిన్నభిన్నముగా నున్నది. ఆ యా వర్ణములవారు ఆశ్రమములవారు తమ తమ ధర్మములను సాంగముగా ననుష్ఠింపవలెను. ఇట్లు లోపము

లేక యనుష్ఠింపఁబడిన ధర్మమునకు శ్రీహరిప్రీతియే ప్రధానమైన ఫలము.

కృష్ణుని కథాప్రశ్నయే పరమధర్మమని నిగమన మొనర్చుచున్నాఁడు.

తస్మాత్=కృష్ణుని గూర్చినకథా సంప్రశ్నమే పరమధార్మికమైన దానివలన, పుంభిః=అధికారులైన చేతనులచేత, సాత్వతాం పతిః =సాత్వతు లనఁబడు యాదవులకు పాలకుఁడైన, భగవాన్=షడైశ్వర్యయుక్తుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, నిత్యదా=సర్వకాలముల యందును ఏకేన మనసా=ఏకాగ్రమైన మనస్సుచేత, శ్రోతవ్యః=శ్రవణమొనర్చుటకుఁ దగినవాఁడు. కీర్తితవ్యశ్చ=కీర్తించుట కర్హమైనవాఁడు, ధ్యేయః=ధ్యానింపఁ దగినవాఁడు, పూజ్యశ్చ=అర్చించుటకుఁ దగినవాఁడు. ఇక్కడ పూజ యనఁగా యజ్ఞాది సకల కర్మలచేత నని యర్థము. నిత్యదా=అనుటచేత, శ్రవణము మొదలైనకర్మలు. ఆ యా కాలములందుఁ జేయఁదగినవి. వ్యర్థముగాఁ గాలము గడుపరాదని చెప్పినట్లైనది.

తాత్పర్యము: కనుక, శ్రీకృష్ణ కథాప్రశ్నయే పరమమైన ధర్మము. పరమపూజ్యుఁడు యాదవపతియునైన కృష్ణునికథ నేకాగ్ర మనస్సుతో వినవలెను. దానినే నోటితోఁ బలుకుచుండవలెను. వాని గుణగణములనే ధ్యాన మొనర్పవలెను. యజ్ఞయాగాది కర్మములచేత వానినే పూజింపవలెను. ఇట్లు భగవత్కథా శ్రవణమందు కాలము గడుపవలెనే కాని, వ్యర్థముగా నెప్పుడును ప్రొద్దుపుచ్చరాదని తాత్పర్యము.

ఒక కార్యమున కొక ఫలమున్నదని తెలిసికొనియే దాని యందు మనుష్యుఁడు ప్రవృత్తుఁ డగును. కనుక శ్రవణాది కర్మములతో నేమిఫలమని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు.

యదనుధ్యాయినః = ఏ పరమాత్మను నిరంతరము ధ్యాన మొనర్చుటే స్వభావముగాఁ గలవారు, యుక్తాః=1. మనస్సును పర మాత్మునియం దాసక్తమగునట్లుగాఁ జేసికొనుటకు సామర్థ్య మున్న, 2. పరమాత్ముని యపరోక్షజ్ఞానమునుబొంది దానిచేత హరిప్రసాదము లభించినవారైన, కోవిదాః=అపరోక్షజ్ఞానులు, కర్మగ్రంథి నిబంధనం =కర్మలనెడు పాశములచేత నేర్పడునట్టి యతిశయమైన బంధనమును ఛిందంతి=పోవునట్లు చేసికొందురో, కర్మక్షయరూపమైన ముక్తిని బొందుదురని యర్థము, తస్య=అట్టిపరమాత్ముని యొక్క, కథారతిం =పరమోపకారియైన భగవంతుని కథలను వినుటయం దాసక్తిని, కః=ఎవఁడు, న కుర్యాత్ =చేయఁడు?

కృతజ్ఞుఁడైన ప్రతియొక్కఁడును పరమాత్మకథల యందాసక్తి గల్గియుండునని భావము. దీనితో శ్రవణాదులు అపరోక్ష జ్ఞానమును గల్గించును. కనుక వానికి ముక్తియే ఫలమని తెలిపినట్లైనది. పర మాత్ముని ప్రసాదముచేత కర్మక్షయరూపమైన ముక్తిని బొందినవారు గూడ, శ్రీహరికిఁ గృతజ్ఞులై యుందురు. దానితో వారు సదా పర మాత్ముని కథలను వినుట మొదలైన కర్మలయం దాసక్తులైయుందు రనియే తెలియవలెను.

పై శ్లోకమందు ఇతర వ్యాఖ్యాత లందఱును 'యదనుధ్యా సినా' యనియే వ్యాఖ్యానించిరి. వీరు 'యదనుధ్యాయినః' అను పాఠమును స్వీకరించినారు. పూర్వవ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయములో కర్మ 'గ్రంథినిబంధనం' అని పాఠము, అహంకార మను గ్రంథిని ఛేదించునట్టి కర్మ యని వారి భావము, మధ్వవ్యాఖ్య కర్మగ్రంథి నిబంధనం అనుదానిని ఒక్కటే సమాసముగ నన్వయించినద్వి కర్మము లనెడు పాశములతో నేర్పడిన బలిష్ఠమైన బంధనము. పూర. శ్లోకమందుఁ గూడ 'నిత్యశః' అని ఇతరుల పాఠము, నిత్యదా అని వీరి పాఠము.

హరికథా శ్రవణమందు దాసక్తి దేనిచే నేర్పడుచున్నది? ఆ విషయమునే తెలుపుచున్నాఁడు.

హే విప్రాః = పరమాత్మునియందే ఆసక్తులైన యో బ్రహ్మజ్ఞానులారా! శుశ్రూషోః = 1. గురువు మొదలైనవారిని సేవించుటయే స్వభావముగా నున్న, 2. భగవంతుని స్వరూపమును విని తెలిసికొనవలె ననెడు కోర్కిగల్గిన, శ్రద్దధానస్య = వేదాది గ్రంథములందు శ్రద్ధ నేర్పఱచికొన్న అనఁగా నాస్తిక్యబుద్ధిగల ముముక్షువులైన జీవునికి, పుణ్యతీర్థ నిషేవణాత్ = 1. పవిత్రములైన గంగాది తీర్థములను భక్తితో సేవించుటచేత, 2. భాగవతాది సచ్ఛాస్త్రములను శ్రద్ధతో పఠించుటవలన, మహత్సేవయా = 1. తనకన్న నుత్తములైన జీవులను పరమభక్తితో సేవించుటచేత, 2. జీవోత్తముఁడైన వాయుదేవుని సదా సేవించుటవలన, వాసుదేవ కథారతిః = మోక్షప్రదుఁడైన భగవంతుని కథలను వినుట మొదలైన కార్యములందు శ్రద్ధ, స్యాత్ = అగును. గంగాది తీర్థస్నానాదులతో, మహాత్ములను సేవింపవలె నను బుద్ధి యేర్పడును. వారిసేవతో వేదాదులందు ప్రామాణ్యబుద్ధి గల్గును. ఆస్తిక్యము సిద్ధించును. దానితో పరమాత్ముని స్వరూపమెట్టిదో తెలిసికొనవలెననియు, దానిని పెద్దలచేత వినవలెననియుఁ దీవ్రాకాంక్ష జనించును. వెంటనే వారు భగవత్కథాశ్రవణమందు దాసక్తు లగుదురు.

కొందఱు మనస్సును బరమాత్మునియందే లీనముగు నట్లొనర్తురు. అట్టి సామర్థ్యము వారికుండును. పరమాత్ముని గుణగణములనే ధ్యానించెడు స్వభావము వారిది. వీరే యోగులు, అపరోక్షజ్ఞానులు. వీరు కర్మము లనెడు పాశములను ఛేదించికొందురు. అటుపై వారు కర్మబద్ధులుగా లెక్కింపఁబడరు. ఇట్లు పరమాత్ముఁడు జీవుల ననాది కర్మపాశములనుండి వదలించువాఁడు, నిర్వ్యాజబంధువు. కనుక, యోగులు గూడ వానికి కృతజ్ఞులై వాని కథాశ్రవణ మొనర్చుట యందే యాసక్తు లగుదురు. వారే కాదు. ముక్తియోగ్యుఁడైన

నట్టి యాసక్తియే యుండును. పరమాత్ముని గూర్చిన కథలు విన వలెననెడు తీవ్రమైన యాకాంక్ష ఎట్లు కలుగును? వాని స్వరూప మును వినితెలిసికొనవలె నను జిజ్ఞాసతో నిది యేర్పడును. ఆ జిజ్ఞా సకుఁ గారణ మేది?

వేదాది శాస్త్రములు ప్రమాణము లనెడు నాస్తిక్యబుద్ధి. ఈ యాస్తిక్యబుద్ధి తనకంటె నుత్తములైన మహాత్ములను సేవించుటచేత నేర్పడును. వారిని భక్తితోఁ బరిచరింపవలె ననెడు జ్ఞానము గంగాది పుణ్యతీర్థస్నానముల చేతను, ఆ క్షేత్రముల దర్శనముచేతను లభిం చును. కనుక ముముక్షువులందఱును గంగాదితీర్థములను సేవింప వలెను, భాగవతాది సచ్ఛాస్త్రములను భక్తితోఁ బఠింపవలెను.

శృణ్వతాం స్వకథాః కృష్ణః పుణ్యశ్రవణ కీర్తనః,
హృద్యంతస్థోహ్య భద్రాణి విధునోతి సుహృత్సతామ్. 18

నష్టప్రాయే ష్వభద్రేషు నిత్యం భాగవతసేవయా,
భగవత్యుత్తమశ్లోకే భక్తిర్భవతి నైష్ఠికీ. 19

తదా రజస్తమోభావాః కామలోభాదయశ్చ యే,
చేత ఏతైరనావిద్ధం స్థితం సత్త్వే ప్రసీదతి. 20

ఏవం ప్రసన్నమనసో భగవద్భక్తియోగతః,
భగవత్తత్త్వ విజ్ఞానం ముక్తసంగస్య జాయతే. 21

సతాం—సత్పురుషులకు, సుహృత్—హితకారియు, పుణ్యశ్రవణకీర్తనః— పుణ్యములైన శ్రవణకీర్తనములతోఁ గూడినవాఁడును నైన, కృష్ణః —కృష్ణుఁడు, స్వకథాః —తన కథలను; శృణ్వతాం —వినెడు వారియొక్క, అంతస్థః —లోపల నున్నవాఁడై, హృది—మనస్సునందున్న, అభద్రాణి—మలినములైన వాసనలను, విధునోతి—నశింపఁజేయును.

స్వామి సత్పురుషులకు సత్ఫలము లొసఁగు మిత్త్రుఁడు. శ్రవణ కీర్తనములయందు తత్పరులైన వారియొక్క పుణ్యములను వర్ధింపఁ జేయువాఁడు. అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు తనకథలను వినువారి మనస్సుల నుండి వారి దుర్వాసనలను నశింపఁజేయును. కథాశ్రవణ మొనర్పని వారి హృదయములందుఁ గృష్ణపరమాత్మ లేఁడా? ఉన్నాఁడు. కాని కథాశ్రవణాదులతో వాఁ డుద్దీపితుఁ డైనప్పుడు శుశ్రూషువుల పాపములు నశింపఁజేయునని తాత్పర్యము. కాష్ఠాదులందు సహజముగా నగ్ని యున్నది. కాని, యా కాష్ఠమును దహించుటలేదు. మథనాదులతోఁ బ్రజ్వలింపఁ జేసినచో దహించును గదా! 18

నిత్యం=నిరంతరమును, **భాగవత సేవయా**=భాగవతుల సేవచేతను, భాగవతమును **బఠించుటచేత**, **అభద్రేషు**=అమంగళములు, **నష్టప్రాయేషు**=చాల మట్టుకు **నశించినవి కాఁగా**, **ఉత్తమశ్లోకే**=ఉత్తమకీర్తిగల, **భగవతి**=భగవంతుని యందు, **నైష్ఠికీ**=విఘ్నాదులచేత ప్రతిహతము గాని, **భక్తిః**=పరమానురాగము, **భవతి**=ఏర్పడుచున్నది.

నిత్యమును భాగవతుల సేవించుటచేతను, భాగవతశ్రవణ పారాయణాదుల చేతను, హృదయమందలి మలినవాసనలు నష్టప్రాయము లగును. హృదయకల్మషము నశింపఁజేయునట్టి పవిత్ర కీర్తిగల వాసుదేవునియందు విఘ్నప్రతిహతముగాని భక్తి యేర్పడును. జ్ఞాన మనుభవమునకు వచ్చునప్పు డమంగళములు నశించును. శ్రవణాదులతో నవి పూర్తిగాఁ బరాస్తము లగుచున్నవి. కామాదులు నశించు కొలఁదియు భక్తి దృఢ మగుచుఁ బోవును. దానితో జ్ఞాన మేర్పడును. జ్ఞానముతో నానందానుభవము. 19

తదా=అప్పుడు, **రజస్తమోభావాః**=రజస్తమో గుణములు వాని భావము లైన, **యే కామలోభాదయశ్చ**=ఏ కామలోభాదు లున్నవో అవియును, **(నశ్యంతి**=నశించును) **ఏతైః**=వీనిచేత. **అనావిద్ధం**=స్పృశింపఁబడని, **సత్త్వే**=సత్త్వగుణమందు, **స్థితం**=నిలువఁద్రొక్కికొన్న, **చేతః**=మనస్సు, **ప్రసీదతి**=శాంతి నొందుచున్నది.

అవిఘ్నప్రతిహతమైన భక్తి ఏర్పడినప్పుడు రజస్తమస్సులును వీనితో నేర్పడు నమంగళములైన కామలోభాది వికారములును నశించును. అట్టి దోషములు నశించినపుడు సత్త్వగుణమందు మనస్సు స్థిరముగా నిలుచును. దానికున్న చాంచల్యాది గుణములు తొలఁగి పోవును. నివాతదీపమువలె మనస్సు నిశ్చల మగును. ఇదే మనస్సు యొక్క ప్రసాదము. 20

ఏవం = ఇట్లు, భగవద్భక్తియోగతః = భగవంతుని యందలి తీవ్రమైన భక్తియోగము హేతువుగా, ప్రసన్నమనసః = ప్రసన్నమైన మనస్సున్న, ముక్తసంగస్య = సర్వవిధములైన సంగములను వదలుకొన్నవానికి, భగవత్తత్త్వవిజ్ఞానం = భగవంతుని పరమార్థతత్త్వమును గుఱించిన జ్ఞానము, జాయతే = కలుగును.

భగవంతుని నిరంతరభజనతో మనఃప్రసాద మేర్పడునంటిమి. అప్పుడు వానికి సమస్తములైన సంగములును నిస్సారములై తోఁచును. వాఁడు సర్వవిధసంగరహితుఁడు. అట్టివానికి భగవంతుని సత్యస్వరూపమును గుఱించిన జ్ఞానము జనించును. 21

శ్రీధరీయము: 'పుణ్యే శ్రవణకీర్తనే యస్యాసః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః' పుణ్యములైన శ్రవణకీర్తనలు గలవాఁడు బహువ్రీహి. సుహృత్ హితకారి, హృది యాన్యభద్రాణి వాసనాః = హృదయమందున్నఅమంగళములైన వాసనలను, అంతస్థః = హృదయస్థితుఁడై విధునోతి = నశింపఁజేయును.

నష్టప్రాయేషు = ఇక్కడ ప్రాయగ్రహణ మెందుకు? సర్వామంగళముల యొక్క నాశము జ్ఞానోత్తరకాలమందే. అనఁగా జ్ఞానోత్పత్తి తరువాతనే అమంగళములు మూలమట్టుముగ నశించుచున్నవని భావము. భాగవతసేవయా = భాగవతము, భాగవతులు వీరిసేవచేత, నైష్ఠిక = నిశ్చలమైనది. అనఁగా నప్పుడు విక్షేపము లేవియునుండవని

యర్థము. 'నిత్యం భాగవతసేవయా' అనుచోట ఛందస్సులో నొక యక్షర మెక్కువైనది. ఆర్షమని దానిని సవరించి కొనవలెను. లేక, 'సద్భాగవతసేవయా యని దిద్దికొనవచ్చును.' కాని, భాగవతము సర్వరీతుల వేదసమ్మితము. శ్రీధరుని దిద్దుబాటు లేకుండుటయే మంచిది.

అనావిద్ధం=అనభిభూతమని యర్థము.

'ప్రసన్నమనసః అత ఏవ ముక్తసంగస్య'. ప్రసన్నుఁడైన దానివలననే ముక్తసంగుఁడని యర్థము. రెంటికిని, కార్యకారణ భావము వివక్షితము.

వంశీధరుఁడు:

అంతస్థః=కథాశ్రవణముచే భావనాపదవినిఁ బొందినవాఁడు.

నష్టప్రాయేషు=నామాపరాధలక్షణములైన యభద్రములలోఁ గొంత ప్రబలమైన భాగము నశించును. అప్పుడు పరమాత్మునియందు రతి యేర్పడునని భావము.

రజస్తమోభావాః=రజస్తమోభ్యాం భావః ఉత్పత్తిః యేషాంతే= చిత్తవిక్షేప లయాదయః-రజస్తమోగుణములతో నేర్పడు చిత్తవిక్షేపల యాదులు. ఆదిశబ్దముచేత క్రోధమోహమాత్సర్యములు. అనావిద్ధం= అవికృతమైనదై; యిట్టి మనస్సునకు విషయములపైన రుచి యేర్పడును. శ్రవణకీర్తనాదులందు స్వాదుత్వ మాభాసించును. పూర్వదశ యందు తీక్ష్ణశరాయితములైన కామలోభాదులతో హృదయ మావిద్ధమైనది. అట్టిమనస్సు ప్రసాదము నెట్లుపొందును? వ్యాధిచే జర్జరితుఁడైన వాని కన్నాదులు రుచింపవు గదా! అందుకే సత్త్వే ప్రసీదతి= శుద్ధసత్త్వమూర్తియైన భగవంతునందు, స్థితం=ఆసక్తమైన దగును. భగవంతునే గట్టిగానమ్మి వాని పాదములను భజించునని భావము. అప్పుడు భగవంతునందు పరమప్రేమరూపమైన భక్తియోగమేర్పడును.

భగవత్తత్త్వమైన స్వరూపగుణ లీలా ఐశ్వర్యమాధుర్యాదు లనుభవము నకు వచ్చును.

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య:

సతాంసుహృత్ = సుహృత్ = అనునది హేతుగర్భమైనది. మంగళకరమైన హృదయము గలవాఁడు గనుకనే పాపములను నశింపఁ జేయునని వ్యాఖ్య.

వల్లభాచార్య వ్యాఖ్య:

స్వకథాః=వానికి సంబంధించిన కథలు. ఈకథ లనేకములు. వినునప్పు డొక్కొక్క టొక్కొక్కరీతిగ భాసించును. అందుచే వినుటలో నాసక్తి యేర్పడును. ఇట్లనేక భావావిష్టములైన కథలుగల వాఁడు కృష్ణమూర్తియొక్కఁడే. అందుకే 'కృష్ణః' అని చెప్పఁబడినది. భక్తియోగ విధానమునకే యవతారము. శ్రవణకీర్తనాదుల చేతనే సంచితములైన సమస్తపాపములును నశించును. వానికి వేరు సాధన మక్కరలేదని భావము. ఇట్టిశ్రవణకీర్తనములు గలవాఁడు గనుకనే పుణ్యశ్రవణ కీర్తనుఁడైనాఁడు. శ్రోతృవక్తృదోషముల కిటు తావులేదు. శ్రవణకీర్తనములను వాఁడెప్పు డారంభించునో అప్పుడే సకల పాప నివృత్తియైనది. తూర్పుదిశ యెఱ్ఱనైనంతనే చీఁకటులు పరువెత్త నారంభించును గదా! కామాదులు ధుతములైన వేగాని పూర్తిగా నాశన మందలేదు. అక్కడక్కడ వానిస్వరూపము గనపడుచునే యుండును. రూపము మారునంతే. శ్రవణమందాగ్రహము, శ్రవణప్రతిబంధముతో గ్రోధము శ్రవణసంబంధమందు లోభము. ఈ స్థితిని చెప్పుటకే ప్రాయో గ్రహణము. కాని యివి నిజమునకు ప్రతిబంధకములు గావు. నిత్యమును భగవత్కథాశ్రవణ మొనర్చుచున్నచో వాని స్వరూపము మారును. భగవంతునియందలి పరమప్రేమయే పూర్వము చెప్పిన యాకారములు ధరించుచున్నది. ఉత్తమశ్లోకః=ఉత్తమమైన శ్లోకము

అనఁగా గీర్తి, యెవనికిఁగలదో వాఁ డుత్తమశ్లోకుఁడు. స్థితం సత్త్వే ప్రసీదతి=చిత్తముయొక్క స్వరూపమే నశించుచున్నది. చిత్తమనఁగాఁ ద్రిగుణాత్మకమే గదా! సత్త్వగుణము మెల్లఁగా రజస్తమస్సులకు దారి తీయును. మరల యథాప్రకారము. కొంతకాలము మిశ్రస్వభావము. తర్వాత రజస్తమస్సుల విజృంభణము. వీని యన్నిఁటికిఁ బ్రతీకార మొక్కటే. నిరంతరోత్పన్నమైన భక్తి. భగవత్తత్త్వవిజ్ఞానం=మనస్సు సత్త్వాత్మకమైనప్పుడు 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం' అనునట్లు సర్వ వస్తువులను గూర్చిన తత్త్వజ్ఞాన మేర్పడును. భగవత్స్వరూపజ్ఞానము గాదు. అందుకే 'భగవద్భక్తి యోగతః' అనుచున్నాఁడు. అంతః కరణ ప్రసాదము భక్తికొఱకే. భక్తితోనే భగవజ్జ్ఞాన మేర్పడును. 'భక్త్యా మా మభిజానాతి' అని గీత.

విజయధ్వజము :

ఇట్లు, పరమాత్మునికథలు వినుటయం దాసక్తియేర్పడిన పిదప నింకను గథాశ్రవణ మొనర్చుటవలన నగు ప్రయోజనమును దెల్పు చున్నాఁడు.

సతాం=ముక్తియోగ్యులైన జీవులకు, సుహృత్=నిర్హేతుక బంధువైన, పుణ్యశ్రవణకీర్తనః=పవిత్రమైన, పవిత్రులనొనర్చు శ్రవణ కీర్తనములుగల, (అనఁగా నెవనికథాశ్రవణాదులతో జనులు పవిత్రు లగుదురో యని యర్థము) కృష్ణః=సర్వుల పాపములను కర్షణ మొనర్చి తనవైపునకు లాగికొను శ్రీహరి, స్వకథాం=తన కథను, శృణ్వతాం=ఆసక్తితో విను వారియొక్క, హృది=హృదయమందు అంతస్థస్సన్=లో నున్నవాఁడై-హృదయమందుఁ బ్రకాశించుచున్న వాఁడై, అభద్రాణి= 1. పాపములను, 2. పరమాత్మభిన్నమైన యితరాలోచనలను, విధునోతి=నశింపఁజేయుచున్నాఁడు, హి=ఈ విషయము ప్రసిద్ధము గదా!

అవతారిక : అమంగళకరములైన సమస్తాలోచనలు నశించుట వలనఁ గలుగు ఫలమును దెలుపుచున్నాఁడు. అభద్రేషు—1. పాపములు 2. భగవదితరములైన యాలోచనలు, నష్టప్రాయేషు సత్సు—నష్ట ప్రాయములు కాఁగా, లింగశరీరమందు నంతవఱకును నమంగళము లుండుటకు సంభవ మున్నది. అందుకే ప్రాయశ్చిత్తము సంపూర్ణ ముగా నాశన మగుట జ్ఞానానంతరమే. అందుకే నష్టమైన వానివలె నుండుననుట. నిత్యం—నిరంతరమును, భాగవతసేవయా—1. భగవ ద్భక్తులసేవవలన, 2. భగవంతునికి సంబంధించిన గుణములను ధ్యానించుటచేత, ఉత్తమశ్లోకే భగవతి—ఏ దోషమును లేని కీర్తిగల పరమాత్మునియందు, నైష్ఠికీ—స్థిరమైన, భక్తిః భవతి—భక్తి యేర్పడును. తీర్థయాత్రాది ధర్మములు భక్తి జనకములు. అందుచే పరమధర్మములు. యాత్రాదులతో మహాత్ములసేవ లభించును. ఆ రూపమున, నవి భక్తికిఁ గారణము లగునని వివరించిన ట్లైనది.

భక్తియొక్క ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. తదా—శ్రీహరియందు నిశ్చలభక్తి యేర్పడినప్పుడు, యే రజస్తమోభావాః—రజస్తమో జనిత ములైన యే, కామలోభాదయః—అసద్విషయకములైన అరిషడ్వర్గము లున్నవో, ఏతైః—వానిచేత, అనావిద్ధం—అక్రమింపఁబడని, చేతః— మనస్సు, సత్త్వే—బలజ్ఞానాదుల సమాహారమైన శ్రీహరియందు, స్థితం సత్—ఆసక్తమైనదై, అనఁగా శ్రీహరినే ధ్యానించుచున్నదై, ప్రసీదతి—నిరంతరమును శ్రీహరిని స్మరించుటయందు సమర్థమగును. ఇట్లు చెప్పుటచేత భక్తితో వైరాగ్యము దానితో శ్రవణాదిరూపమైన జిజ్ఞాస యేర్పడునని ముందుచెప్పిన విషయమునే మరలఁ జెప్పినట్లైనది.

అవతారిక: నిరంతరమును పరమాత్మను స్మరించుట యొక్క ఫలమును వివరించుచున్నాఁడు. ఏవం—ఇట్లు, భక్తితో భగవంతుని నిరంతరమును స్మరించుచు, భగవద్భక్తియోగతః—పరమాత్మునియందే భక్తితో నాసక్తుఁడైన దానివలన, ముక్తసంగస్య—సర్వసంగరహితుఁడైన

ప్రసన్న మనసః=ఎప్పుడును భగవద్విషయకమైన స్మరణ మొదలగు జిజ్ఞాసగల జీవునకు, భగవత్తత్త్వవిజ్ఞానం=భగవంతుఁడనెడు తత్త్వము యొక్క విశిష్టమైన జ్ఞానము-అనఁగా నా యా ముక్తియోగ్య జీవునకు యోగ్యమైన వారివారి బింబాపరోక్షజ్ఞానము, జాయతే=కలుగును.

ఈ శ్లోకములలో నంతకుముందు వివరించిన సాధనముల నన్నిటిని, మరల నొకసారి యనువాద మొనర్చి బింబాపరోక్షజ్ఞానమే విజ్ఞానమని తెలిపిరని గ్రహింపవలెను.

తాత్పర్యము: భగవత్కథాశ్రవణమునం దాసక్తి జనించిన తర్వాత యోగ్యజీవులు శ్రీహరిమాహాత్మ్యమును వినుచునేయుందురు. కృష్ణకథ-కీర్తన-ఇవి, తాము పవిత్రమగుట మాత్రమే గాదు, తత్కథా శ్రవణకీర్తనపరులను గూడఁ బవిత్రులనుగా నొనర్చును. భగవంతుఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణబంధువు. తన కథలు వినువారి మనస్సులందు వాఁడు స్థిరముగాఁ బ్రకాశించి అట్టివారి సమస్త పాపములను నాశన మొనర్చును. జీవుల లింగదేహ మున్నంతవఱకును నశుభసంభవము దీఱదు. కాని శ్రవణాదులతోఁ బాపములు చాలవఱకు నశించి నష్టప్రాయము లగును. ఇట్లు దురిత నాశనానంతరము, నిరంతర భాగవత సేవచేత భగవత్సంబంధి కర్మాచరణచేత, భగవంతునందు నిశ్చల భక్తియేర్పడును. తీర్థయాత్రాది ధర్మకార్యములు సత్పురుష సేవకుఁ గారణములై భగవద్భక్తిని గల్గించును. పరమాత్మయం దిట్టి నిశ్చల భక్తి యేర్పడిన తర్వాత రజస్తమస్సులచేఁ గలుగుఁ కామలోభాదు లంటనేరవు. దుర్భావసంసక్తి వదలిన సజ్జనుల మనస్సు బలజ్ఞానాది సమాహారమై సత్త్వమను పేరుగల శ్రీహరియం దాసక్తమగును. వానిని దప్పమఱి యే విషయము నాలోచింపదు. అప్పుడది నిరంతర శ్రీహరి స్మరణ సమర్థమగును. ఈ స్థితియే యపరోక్షజ్ఞానమునకు హేతువైన భక్తి. ఇట్టివాఁడు విషయాసక్తుఁడు గానేరఁడు. వైరాగ్యశాలి; ఇట్లు శ్రీహరినే భక్తితో నిరంతరము స్మరించెడు ప్రసన్నమతియైన జీవునకు

వానివాని యోగ్యతకుఁ దగిన బింబభూతుఁడైన పరమాత్ముని యప రోక్షజ్ఞాన మేర్పడును. పైనిఁ జెప్పిన సాధనములు లేనివానికి శ్రీహరి తన యపరోక్షము ననుగ్రహింపఁడు. ఇదే బింబాపరోక్షము.

భిద్యతే హృదయగ్రంథి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః,
క్షీయంతే చాస్యకర్మాణి దృష్ట ఏవాత్మనీశ్వరే. 21

హృదయగ్రంథిః=హృదయ మనెడుగ్రంథి, భిద్యతే=భేదింపఁబడుచున్నది, సర్వసంశయాః=సమస్తసంశయములు, ఛిద్యంతే=ఛేదింపఁబడుచున్నవి, ఆత్మని=ఆత్మయైన, ఈశ్వరే=ఈశ్వరుఁడు, దృష్టే ఏవ=చూడఁబడినంతనే, అస్య=వీని యొక్క, కర్మాణి=కర్మములు, క్షీయంతే=నశించుచున్నవి.

అవ: భగవత్తత్త్వవిజ్ఞాన మనఁగానేమి? దానితో నేర్పడు ఫల మేమి? ఈ విషయములనే వివరించుచున్నాఁడు.

సర్వేశ్వరుఁడైన భగవంతుఁడే యాత్మ. ఈ ప్రత్యేకజ్ఞానమే ఈ యపరోక్షానుభూతియే తత్త్వజ్ఞానము. ఈ జ్ఞాన మెప్పుడుండునో అప్పుడు 'నేను' అని తోఁచుచుండెడి భావనారూపమైన యహంకారము. అదే హృదయగ్రంథి. అది నశించును. దేహముతో సంబంధము లేని వేరొక చైతన్య మున్నదా? ఉన్నచో నే ననెడు పదార్థము ఈ దేహమా? లేక తద్భిన్నమా? ఈ విధమైన యసంభావన విపరీత భావన లనెడు దోషరూపములైన సంశయము లన్నియు నశించును. దీనితోఁ దమతమ ఫలముల నొసఁగుటకు సంసిద్ధమైయున్న కర్మ ములు (సంచిత కర్మములు) నశించును. ఇట్టి యవస్థకే మోక్షమని పేరు.

శ్రీధరస్వామి భావార్థదీపిక:

హృదయగ్రంథిః=హృదయమేవ గ్రంథిః-హృదయ మను నదే ముడియని తాత్పర్యము. చిజ్జడగ్రథనరూపమైన యహంకారము;

సర్వసంశయాః=అసంభావనా విపరీత జ్ఞానాది సర్వవిధములైన సంశయములు, కర్మాణి=అనారబ్ధఫలములైన కర్మములు ఆత్మస్వరూపుఁడైన ఈశ్వరుఁడు, దృష్టే ఏవ=ఇచ్చటి ఏవ కారముతో-జ్ఞానానంతరమే యి వన్నియు నేర్పడుచున్నవని భావము.

వంశీధరుఁడు :

శ్రీధరుఁడు 'ఆత్మన్' శబ్దమును ఈశ్వరునకు విశేషముగా వాఁడెను. ఆత్మని=మనస్సునందు, ఈశ్వరేదృష్టే అని యన్వయము. మనస్సునం దీశ్వరుఁడు గన్పించినంతనే ఈ ఫల మేర్పడుచున్నది. ఇఁకఁ బ్రత్యక్షముగ సాక్షాత్కరించినపు డేమని చెప్పవచ్చును? ఇట్లనుటతో స్ఫూర్తి సాక్షాత్కారములు రెండును జెప్పఁబడినట్లైనది.

సతాం కృపా మహాత్సేవా శ్రద్ధా గురుపదాశ్రయః,
భజనేషు స్పృహా భక్తిః అనర్థాపగమ స్తతః.
నిష్ఠా రుచి రథాసక్తిః రతిః ప్రేమాఽథదర్శనమ్,
హరే ర్మాధుర్యానుభవః ఇత్యర్థాస్స్యుః చతుర్దశ.

(విశ్వనాథుఁడు)

పై దానిలో దర్శనము గూడ నున్నది. దర్శనానంతరమే మాధుర్యానుభవము. ఇవన్నియు భక్తునకు సాధనములు. దర్శనమైనప్పుడు సాధకుఁడు పరమానంద స్వరూపుఁడే యగును. అప్పుడు ఫలరూపమైన సాక్షాత్కార మానుషంగిక ఫలమే. శ్రవణ మననాదులతో సర్వసంశయనివృత్తి. శ్రవణముతో జ్ఞేయగతమైన సంభావన భేదింపఁబడుచున్నది. మననముతో తద్గతవిపరీతభావనానాశము, సాక్షాత్కారముతో నాత్మయోగ్యతాగతములైన యసంభావన, విపరీత భావనలు నశించును. క్షీయంతే=భగవదిచ్ఛామాత్రము చేతనే యనారబ్ధఫలములైన కర్మలు నశించునని తాత్పర్యము.

వీరరాఘవవ్యాఖ్య :

సర్వసంశయాః = అన్యథాజ్ఞాన, విపరీతజ్ఞాన, అజ్ఞానాదులు. హృదయగ్రంథిః = హృదయమును ముడివలె చుట్టుకొన్న అహం, మమతా, జ్ఞానములు సమూలముగా నశించుచున్నవి.

విజయధ్వజము;

స్వబింబాపరోక్ష జ్ఞానమనెడు విజ్ఞానఫలమును చెప్పుచున్నాఁడు.

ఆత్మని = హృదయ కమలముయొక్క కర్ణికా మధ్యమందు, ఈశ్వరే=తనబింబమైన సర్వేశ్వరుఁడు, దృష్ట ఏవ=కనులకుఁ గన్పడి నంతనే విలంబములేక యని భావము. హృదయగ్రంథిః = జడ మనస్సు పొందియున్న లింగదేహము, భిద్యతే=నిర్వీర్యమగుచున్నది. ఇట్లు లింగదేహము నిర్వీర్యమైనపుడు, సర్వసంశయాః = ఈశ్వరుఁడు మొదలైన సర్వతత్త్వములకును సంబంధించిన సందేహములు, ఛిద్యంతే=ఛేదింపఁ బడుచున్నవి. ఏ సందేహములు నుండవని భావము. అస్య = ఈ యపరోక్షజ్ఞానియొక్క, కర్మాణి = ప్రారబ్ధములను వదలి తక్కిన పూర్వజన్మకృతములైన సమస్త పాపకర్మములు, అనభీష్టము లైన పుణ్యములును, ముందు చేయఁబోవు పాపములు-అనభీష్టము లైన పుణ్యములును, క్షీయంతే చ=నశించిపోవుచున్నవి.

తాత్పర్యము : హృదయకమలముయొక్క కర్ణికామధ్యమందు తన బింబమైన శ్రీహరిని జీవుఁడు చూచినంత నేమగును? అవిలంబ ముగా జడమనస్సుతోఁ గూడిన లింగదేహ మనెడు గ్రంథికిఁ దనకార్య మొనర్చుటకు సామర్థ్యము దొలఁగును. అది నిర్వీర్య మగును. నిర్వీర్య మైనపుడు పరమాత్ముఁడు మొదలైన తత్త్వములయందున్న సంశయ ములు తమకుఁ దామే పరిహృతము లగును. అంతమాత్రమే గాదు. ఆ యపరోక్షజ్ఞాని ముందుచేసిన పాపములును ననిష్టములైన పుణ్యము లును సర్వమును నాశ మగును. అట్లే చేయఁబోవు పాపకర్మములు,

పుణ్యములు వాని నంటికొనవు. కాని ప్రారబ్ధము మాత్ర మంటిపెట్టి కొనియేయుండును. ఇదెప్పుడు నశించును? లింగశరీరము భంగమైనప్పుడు. అప్పుడే దుఃఖము నిశ్శేషముగఁ బోవును. తృప్తిని గల్గించు సుఖము అనుభవమునకు వచ్చును ఇదే మోక్షము. ఇదే పరమపురుషార్థము.

ఈ సందర్భములో మనము బింబాపరోక్ష మను మాటను వాడుకొంటిమి. బింబాపరోక్ష మనఁగా నేమి?

ద్వైతప్రక్రియలో సృష్టి మూఁడు రీతులు. అందుకే ప్రథమ శ్లోకములో 'త్రిసర్గః' అన్నాఁ డందురు. జీవేశ్వర జడముల సృష్టి యని యర్థము. 'ఏకస్య తేజసో బహుత్వవ దీశ్వర సర్గః'-ఒక తేజము బహుధా భాసించినట్లు ఈశ్వరసర్గము బ్రహ్మరుద్రాదు లనుట. వారి నిమిత్త ప్రతిబింబవత్ జీవసర్గః'. జీవసర్గము నీటియందు ప్రతిబింబించిన సూర్యుని ఛాయవంటిది 'మృదో ఘటాదివత్' 'అవ్యక్తాజ్జడ సర్గః'. మట్టినుండి కుండవలె, అవ్యక్తమునుండి జడసర్గ మేర్పడును. ఇక్కడ బింబాపరోక్ష మనఁగా ప్రతిబింబభూతుడైన జీవుఁడు బింబభూతుఁడైన ఈశ్వరుని దర్శించుట.

పోతన్నగారు :

అని యిట్లు దేవతాగురు నమస్కారంబు సేసి యిట్లనియె. మునీంద్రులారా! నన్ను మీరలు నిఖిలలోక మంగళంబయిన ప్రయోజనం బడిగితిరి. ఏమిటం గృష్ణసంప్రశ్నంబు సేయంబడు, నెవ్విధంబున నాత్మప్రసన్నం బగు, నిర్విఘ్నయు నహైతుకయు నైన హరిభక్తి ఏ రూపంబునం గలుగు నది పురుషులకుఁ బరమధర్మం బగు; వాసుదేవుని యందుఁ బ్రయోగింపంబడిన భక్తియోగంబు వైరాగ్య విజ్ఞానంబులం బుట్టించు. నారాయణకథల నెయ్యే ధర్మంబులు దగులువడవవి నిరర్థకంబులు. అపవర్గ పర్యంతంబయిన ఈ పరమధర్మంబునకు

దృష్టశ్రుతప్రపంచార్థంబు ఫలంబుగాదు ధర్మంబునందవ్యభిచారియైన యర్థంబునకుఁ గామంబు ఫలంబుగాదు విషయభోగంబైన కామంబున కింద్రియప్రీతి ఫలంబు గాదు. ఎంత తడవు జీవించు నంతియ కామంబునకు ఫలంబు. తత్త్వజిజ్ఞాసగల జీవునకుఁ గర్మంబుచేత నెయ్యది సుప్రసిద్ధంబది నిరర్థకంబు. తత్త్వజిజ్ఞాస యనునది ధర్మజిజ్ఞాస యగుటఁ గొందఱు ధర్మంబే తత్త్వంబని పలుకుదురు. తత్త్వవిదులు జ్ఞానంబను పేర నద్వయంబైన యది తత్త్వంబని యెఱుంగుదురు. ఆ తత్త్వంబు నౌపనిషదులచేత బ్రహ్మమనియు, హైరణ్యగర్భులచేఁ బరమాత్మ యనియు, సాత్వతులచేత భగవంతుఁడనియును బలుకంబడు. వేదాంతశ్రవణంబున గ్రహింపంబడి జ్ఞాన వైరాగ్యముల తోడం గూడిన భక్తిచేతఁ దత్పరులైన పెద్దలు క్షేత్రజ్ఞులైన యాత్మయందు బరమాత్మం బొడగందురు. ధర్మంబునకు భక్తి ఫలంబు. పురుషులు వర్ణాశ్రమ ధర్మభేదంబులం జేయు ధర్మంబునకు మాధవుఁడు సంతోషించుటయె సిద్ధి. ఏకచిత్తంబున నిత్యంబును గోవిందునాకర్ణింపను వర్ణింపనుం దగు. చక్రాయుధారాధనంబను ఖడ్గంబున వివేకవంతులహంకార నిబద్ధంబైన కర్మంబు ద్రుంచివైతురు. భగవంతునియందలి శ్రద్ధయు నపవర్గదంబగు తత్కథాశ్రవణాదులయందత్యంతాసక్తియుఁ బుణ్యతీర్థావగాహన మహాత్మసేవాదులచే సిద్ధించు. కర్మనిర్మూలన హేతువులైన కమలలోచను కథలం దెవ్వఁడు రతి సేయు, విన నిచ్చగించు వాని కితరంబు లెవ్వియు రుచిపుట్టి పనేరవు పుణ్యశ్రవణకీర్తనుఁడైన కృష్ణుఁడు దనకథలు వినువారి హృదయంబులందు నిలిచి, శుభంబు లాచరించు. అశుభంబులఁ బరిహరించు. అశుభంబులు నష్టంబులయిన భాగవతశాస్త్రసేవనా విశేషంబున నిశ్చలభక్తి యుదయించు. భక్తి గలుగ రజస్తమోగుణ ప్రభూతంబులైన కామలోభాదులకు వశంబుగాక చిత్తంబు సత్త్వగుణంబునఁ బ్రసన్నం బగు. ప్రసన్నమనస్కుండైన ముక్తసంగుం డగు. ముక్తసంగుండైన నీశ్వరతత్త్వజ్ఞానంబు సిద్ధించు. ఈశ్వరుఁడు గానంబడినఁ జిజ్జడగ్రథన రూపం

బైన యహంకారంబు భిన్నంబగు; నహంకారంబు భిన్నంబైన నసంభావనాది రూపంబులగు సంశయంబులు విచ్ఛిన్నంబులగు. సంశయ విచ్ఛేదంబైన ననారబ్ధఫలంబులైన కర్మంబులు నిశ్శేషంబులై నశించుం గావున–

'అని యిట్లు దేవతాగురు నమస్కారంబు సేసి'–ఈ పాఠము సరిగాదని నా యూహ. మొట్టమొదట మూలకారుఁడును శుకబ్రహ్మ స్తుతియే యొనర్చెను. తెనుఁగుసేతగూడ నట్లే సాఁగినది. మొదటి శ్లోకముతో నాతని చరిత్రను వర్ణించుచు తన్మూలమున నాతని యైశ్వ ర్యమును స్ఫురింపఁజేసినాఁడు. తెనుఁగు గూడ నంతే. రెండవదానిలో శుకుని కృపాళుత్వము వర్ణింపఁబడినది. పోతన్నయు దానినే యను కరించెను. తరువాత దేవతాస్తుతి రూపమైన 'నారాయణునకు నరునకు' అను రచన. కనుక మొదట నొనర్చినది గురునమస్కారమే. అందుకే శ్రీధరుఁడు 'గురుదేవతయో ర్నమస్కారః' అన్నాఁడు. 'నారాయణం నమస్కృత్య' అను శ్లోకమున కవతారికగా 'ఏవం వ్యాఖ్యాం గురుం నమస్కృత్య దేవం ప్రణమతి' అని యారంభించి నాఁడు. అందుచే, నీ వచనమందు 'దేవతాగురు నమస్కారంబుసేసి' అని యుండుటకు వీలులేదు. 'గురుదేవతా నమస్కారంబుసేసి' అని యుండవలెను. ఇది గద్యము. ఎవ్వరిదో లేఖకదోషమై యుండును. ఆధ్యాత్మికమార్గమందు ముఖ్యముగా భక్తిమార్గమందు గురువునకున్న గౌరవము మఱియెవ్వరికిని లేదు. భగవంతుఁడు గురువునకుఁ గ్రిందే. గురుదైవతములలో నెవ్వరిని విడుతువని యొకరు ప్రశ్నించినపుడు 'భగవంతునే వదలెదనని' కబీరు ప్రతివచనము. తులసీదాసు గురు మాహాత్మ్యమును చాల విపులముగ వర్ణించినాఁడు. నీ రిరువురేకాదు. భక్తిగ్రంథము లన్నియు గురువునకు మహాగౌరవము నొసఁగెను. సాధకుఁడై సాక్షాత్కారమందిన పోతన ఈ విషయమును విస్మరించి యుండు ననుటకు వీలులేదు. కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు భాగవతసేవ నమున కధిష్ఠానదైవము గురువు రెండు శుకుఁడే యన్నారు.

నిఖిలలోకమంగళంబు- 'లోకమంగళం' అనునది మూలము. లోకములకు సమస్త మంగళములను గలిగించునదని తాత్పర్యము. మంగళకరమని భావము. కాని, మంగళకరమనియే యభేదముగాఁ జెప్పినాఁడు. మును లడిగినది సర్వశాస్త్రోద్ధారరూపమైన ప్రశ్న. కృష్ణ సంప్రశ్నయే సకల శ్రుతిసారమని ఫలితాంశము. 'సంప్రశ్న 'శబ్దము మూలమున నున్నదే. చక్కగాఁ బ్రశ్నించుట యని యర్థము. అన్ని విషయములును సమగ్రముగాఁ దెలియువఱకు నడుగుట; దీనిచే నేర్పడున దేమి? ఆత్మయొక్క ప్రసాదము. ఇచ్చట నాత్మ యనఁగా మనస్సు. ప్రసన్న మగుట యనఁగా లయవిక్షేపాదులు లేక భగవంతునందు స్థిరముగా నుండుట. నిర్విఘ్నయు.... పరమధర్మంబగు; ధర్మము రెండురీతులు. ప్రవృత్తిధర్మము నివృత్తిధర్మము. ప్రవృత్తిధర్మము స్వర్గాదులనుగోరి చేయునది. నివృత్తిధర్మము శ్రవణాదరాది లక్షణమైన భక్తిని గలుగఁ జేయును. ఇదియే పరమధర్మము. ఇది ఐకాంతికమైన శ్రేయము.

నిర్విఘ్నయు - నిర్గతాః విఘ్నాః యస్యాస్సా=నిర్విఘ్నా. ఇది భక్తికి విశేషణము, అందుచే స్త్రీలింగము. విఘ్నముల వంటిదని భావము. అప్రతిహతా అని మూలము. విఘ్నైరనభిభూతా అని వ్యాఖ్య. కనుక నిర్విఘ్నయు నను శబ్దమునకు వ్యాఖ్య మూలము. నిర్హేతుక=నిర్గతో హేతుః యస్యాస్సా. ఇదియు భక్తికి విశేషణమే. బహువ్రీహి సమాసమగుటచే 'క' ప్రత్యయము వచ్చినది. హేతువనఁగా నిచట ఫలము, ఫలానుసంధానము లేనిదనియు నర్థము. ఏ కోరికయు లేనిది. వాసుదేవుని .... పుట్టించు=భగవంతుని యందు సమర్పింపఁబడిన భక్తియోగము. జ్ఞానవైరాగ్యములను గల్గించునదని భావము, వాసుదేవశబ్దము మూలములోనిదే. ప్రయోజితః - అనుకర్మణ్యర్థమునకు 'ప్రయోగింపఁబడిన' అని తెనుఁగు. మూలమందలి 'ఆశు' శబ్దము తెనుఁగులోఁ బోయినది. శీఘ్రముగా

జ్ఞానవైరాగ్యములు గల్గించునని మూలకారుని భావము. సాధన సాగెడు కొలఁది క్రమక్రమముగా జ్ఞానవైరాగ్యము లేర్పడు ననియు పోతన్నగారి భావము.

తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి,
యజ్ఞేన దానేన తపసాఽ నాశకేన.

అని శ్రుతివాక్యము. వేద మేమని విధించుచున్నది? యజ్ఞ దానములచేతను, నిశ్చలమైన జ్ఞానము చేతను జ్ఞానప్రాప్తి యేర్పడు చున్నది. కనుక జ్ఞానమునకు ధర్మానుష్ఠానము హేతువు. మఱి భక్తి హేతు వెట్లైనది? దీనికి సమాధానముగనే 'వాసుదేవునియందు .... అని వచన మారంభింపఁ బడినది. ధర్మము జ్ఞానహేతువగుట భక్తిమూలముననే యని యభిప్రాయము. 'అహైతుకం' అని మూలముననే శబ్దమున్నది. 'శుష్కతర్కాద్యగోచర మౌపనిషద మిత్యర్థః' అని శ్రీధరుఁడు. ఇది యాంధ్రీకరణమందు లేదు. 'నారాయణకథల ....అవి నిరర్థకంబులు. వ్యతిరేకలక్షణతో నిరూపించుచున్నాఁడు. ఏయే ధర్మానుష్ఠానములు శ్రీమన్నారాయణుని కథలయందు భక్తిని బుట్టింపవో ఆ ధర్మములు వ్యర్థములు. మూలమందు 'స్వనుష్ఠితః' అను పదమున్నది. చక్కఁగా నిర్వర్తింపఁబడినను అని యర్థము. ఈ పదమిందు లేదు. 'రతిం' అనునొకమాటు గూడ మూలమందుగద్దు. ఈ పదము భక్తిపంథలో చాలచిత్రమై గంభీరమైనది. దీని నెందుకో పోతన్న వదలెను. 'అపవర్గపర్యంతంబైన .... ఇంద్రియ ప్రీతిఫలంబు గాదు'. కొందరిట్లు పూర్వపక్షింతురు. ధర్మమున కర్థము ఫలము. దానికి కామము ఫలము. కామమున కింద్రియప్రీతి. దానిని సంపాదించి కొనుటకు మరల ధర్మానుష్ఠానము. 'ధర్మాదర్థశ్చ కామశ్చ స కిమర్థం న సేవ్యతే'. అని వారిథంకా. దీనిని రెండు శ్లోకములతో మూలకారుఁడు ఖండించెను. 'అపవర్గస్య' అపవర్గ పర్యంతస్య అని శ్రీధరవ్యాఖ్య దానినే పోతన్నగారు అపవర్గపర్యంతంబైన' ధర్మంబు

అని తెనిఁగించినారు. ధర్మైకాంతస్య ధర్మాఽవ్యభిచారిణః అనివ్యాఖ్య. ధర్మంబునందవ్యభిచారియైన యర్థమునకు అని తెనుఁగు. వ్యభిచరించు టనఁగా నిర్ణీతమైన మార్గమును వదలి యితర మార్గమందు చరించుట. అర్థమెప్పుడును ధర్మము నంటి పెట్టికొనియే యుండునన్న మాట. కామమున కింద్రియ ప్రీతిఫలము గాదని యర్థము. పిదప దార్థమిట్లుగా తేలును. త్రివర్గఫలవాదుల యభిప్రాయములో స్వర్గము ధర్మమునకు ఫలము ముముక్షువులకుఁ గాదు. వారికపవర్గమే ఫలము. మోక్షపర్యంతము ధర్మమును వారాచరింతురు. వారిదృష్టిలో సర్వము ధర్మము ననుసరించికొనియే యుండును. అర్థమునకు లోకులను కొన్నట్లు విషయోపభోగమైన యింద్రియ ప్రీతి ఫలము గాదు. ముముక్షువైనవాఁడు సుఖము లనుభవించును. ఎంతవఱకు? జీవితమున కెంతవఱ కవసరమో యంతవఱకు. ఈ కామమునకై మఱల ధర్మానుష్ఠానమందు వాఁడు దగుల్కొనఁడు. ఈ చక్రవత్పరివర్తనము త్రివర్గముల నాశించువారికే. ముముక్షువునకుఁ బ్రధానమైన దృష్టి తత్త్వజిజ్ఞాసయందే. కొందఱు తత్త్వజిజ్ఞాసయే ధర్మజిజ్ఞాస యని పలుకుదురు. వారి సిద్ధాంతములో తత్త్వ మనఁగా ధర్మమే. తత్త్వవిదులట్లు భావింపరు. అద్వయమైనజ్ఞానమే వారిదృష్టిలో తత్త్వము. అద్వయమను మాటచేత క్షణికవిజ్ఞానవాదమును ఖండించుచున్నాఁడు. ఇది బౌద్ధులమతము. జ్ఞానము క్షణక్షణమును మారుచుండునని వారి సిద్ధాంతము. అద్వయమైన యీ జ్ఞానమునే తత్త్వమును ఔపనిషదులు- అనఁగా నుపనిషత్తులందుఁ జెప్పఁబడిన మార్గము ననుసరించువారు దానిని బ్రహ్మమందురు. హిరణ్యగర్భు నుపాసించువారు 'పరమాత్మ' యని పిలుతురు. సాత్త్వతు లనఁగా భక్తులు భగవంతుఁడందురు. ఈ విషయమెందుకు వచ్చినది? 'ఔపనిషదులు బ్రహ్మమనిరి. హైరణ్యగర్భులు పరమాత్మయనిరి. సాత్వతులు భగవంతుఁడనిరి. 'మీకుఁ గూడ నేకవాక్యత లేదు గదా!' అని పూర్వపక్షము. దానికి సమాధానముగనే ఇది వచ్చినది. మాటలలో భేదమే కాని వస్తు

భేదములేదని తాత్పర్యము. హైరణ్యగర్భులు హిరణ్యగర్భునుపాసించు వారు. 'వేదాంతశ్రవణంబున.... ....సంతోషించుటయ సిద్ధి. 'శ్రుతి గృహీతయా' అనుదానికి తెలుఁగు. వేదాంతశ్రవణంబున గ్రహింపఁ బడి యనుట. గృహీతయా - గ్రహింపఁబడి యనుట. ఇట్టి శబ్ద ములచేతఁ బోతనామాత్యుఁడు మూలమును, వ్యాఖ్యానమును ఎంత చక్కఁగా ననుసరించుచున్నాడో వ్యక్తమగును. వ్యాఖ్యలోనూ 'వేదాం తాది శ్రవణేన గృహీతయా' అనియున్నది. 'జ్ఞాన వైరాగ్య యుక్తయా' జ్ఞానవైరాగ్యములతోఁ గూడిన భక్తిచేత. సమాసమును విశకలితముగ వాడునంతటి చొరవగూడఁ దీసికొనఁడు మహాత్ముఁడు. 'శ్రద్దధానాః' తత్పరులైన పెద్దలు. ఆత్మతత్త్వమందుఁ దీవ్రమైన యాసక్తిగలవారని తాత్పర్యము. క్షేత్రజ్ఞుఁడైన యాత్మయందు 'ఆత్మని చాత్మానం' అనిమూలము. 'ఆత్మని క్షేత్రజ్ఞే' అని శ్రీధరుఁడు. అదియే తెలుఁగులో వచ్చినది. వేదాంత శ్రవణజన్యమై జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తమైన భక్తిచేత శ్రద్ధధానులైన ముముక్షువులు క్షేత్రజ్ఞుడైన జీవునియందు ఆత్మను పొడగందురని భావము. ధర్మమునకుఁ జక్రవత్పరివర్తనము ఫలము గాదని ప్రారంభించిన విషయమును ఉపసంహరించుచున్నాఁడు. ధర్మ మునకు భక్తియే ఫలము. వర్ణాశ్రమ భేదములతో ననుసరింపఁబడిన ధర్మమునకు హరితోషణమే ప్రధానఫలము. 'ఏకచిత్తంబున గోవిందు నాకర్ణింపను వర్ణింపను' - దీనికి మూలము 'ఏకచిత్తంబునన్' ఏకేన మనసా అనునది. నిత్యశః అనుశబ్దము నిత్యంబును అని యైనది. వ్యాసభగవానుఁడు 'స్తోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ ధ్యేయః పూజ్యశ్చ నిత్యశః' అని నాల్గు చెప్పినాఁడు. పోతన్నగారు రెండే గ్రహించిరి. 'ధ్యేయః పూజ్యః' వదలినారు. ఆకర్ణన వర్ణనములతోనే ధ్యానమును గతమైయుండునని భావించిరేమో! 'పూజ్యః' భాగవత రచన నాటికి బాహ్యపూజలపై నాసక్తి వదలెనేమో! 'చక్రాయుధ ధ్యానమను .... సిద్ధించు' అనుధ్యా + అసినా, అనుధ్యాసినా అని మూలములో పద

విభాగము. నిరంతరధ్యానమనెడు ఖడ్గముచేత, యుక్తాః=అప్రమత్తాః వివేకినః' అనివ్యాఖ్య. పోతన్న రెండవ యర్థమునే గ్రహించినాఁడు. కర్మగ్రంథి నిబంధనం అని మూలమునందలి పదవిభాగము. అహంకార మనెడు గ్రంథిచేత కూడిన కర్మయని యర్థము. కర్మానుష్ఠానములో 'చేయువాఁడు చేయుట' యను భిన్నదృష్టియున్నది. నేను చేయుచున్నానను నహంకారము మొదటిది. దానిపిల్లలు మఱెన్నియో కనుక వివేకవంతుఁడైనవాఁడు భిన్నదృష్టి కాకరమైన యహంకారమును బెంచు కర్మజోలికిఁ బోఁడు. నిరంతరధ్యాన మనెడు ఖడ్గముచేత కర్మను భేదించును. భగవంతునియందలి శ్రద్ధ మోక్షమును గల్గించును. వాని కథలను వినుటయం దాసక్తి, మహాత్ముల సేవచేతను పుణ్యతీర్థావగాహనమునను లభించును. 'కర్మనిర్మూలనం .... రుచి పుట్టింపనేరవు' ఇదియొకరీతిగా పోతన్నగారి సొంతము. వాసుదేవ కథారతిః అనుసూత్రమున కిది విస్తృతి. ఇక్కడి 'రతి' శబ్దము, పోతన్నదృష్టిని దప్పించికొనలేదు. భగవంతుని కథలను వినుటయందు శ్రద్ధగలవానికి మఱి యితరములయం దాసక్తి యుండదని భావము. 'పుణ్యశ్రవణకీర్తనుండైన.... ....నిశ్చలభక్తి యుదయించు' 'పుణ్యశ్రవణకీర్తనః' దానికిఁ దెనుఁగు పుణ్యశ్రవణ కీర్తనుఁడు. అభద్రాణి విధునోతి' అశుభంబులు నిరసించు, శుభంబు లాచరించు అనునది పోతన్నసొంతము. పుణ్యాకరములైన శ్రవణకీర్తనములుగల కృష్ణుఁడు శ్రవణాసక్తులైన పురుషుల మనస్సులందు నిలిచి కథాశ్రవణమునకు విఘ్నకరములైన యశుభములు పరిహరించును. అంతమాత్రమే గాదు, కథాశ్రవణానుకూలములైన శుభములను గూడ గల్గించును. 'నిత్యం భాగవతసేవయా' దీనికి శ్రీధరుఁడు 'భాగవతానాం భాగవతశాస్త్రస్య వా సేవనం' అని రెండు రీతుల నర్థముఁ జెప్పెను. రెండవదానినే పోతన్న యాదరించినాఁడు. దాని ఫలమే 'భాగవత శాస్త్రసేవా విశేషంబున' అనునది. భాగవతమునకు శాస్త్రగౌరవ మెట్లో ముందే చెప్పినాము. భాగవతశాస్త్ర పఠన శ్రవణాదులే యప

వర్గమును గల్గి చునని వల్లభుల మతము. దానినిగూడ ముందే విస్తరించితిమి. నిశ్చలభక్తి - విక్షేపములులేని భక్తి యని యర్థము. నైష్ఠికీ అని మూలము, దానికి శ్రీధరీయ మది, 'భక్తిగలుగ.... ....నశించు గావున' 'రజస్తమో భావాః' అని మూలము. రజస్తమస్సులు వాని నుండి ప్రభవించు కామాదులైన భావములు. ఈ యర్థమును పోతన్న స్పష్టముగ వివరించినాఁడు. 'సత్త్వే ప్రసీదతి' సత్త్వగుణంబున ప్రసన్నం బగు. నిశ్చలభక్తి ఏర్పడినప్పుడు రజస్తమస్సుల ప్రేరణముచేఁ గలిగెడి కామాదుల నశించును. అప్పుడు మనస్సు సత్త్వగుణమందు స్థిరమై విక్షేపాదులు లేక యుండును ముక్తసంగుఁడు=వదలఁబడిన సంగములు గలవాఁడు. విషయసుఖముల సంగమును వదలిన వాఁడని భావము. అట్టివానికి ఈశ్వరతత్త్వజ్ఞానము. ఈశ్వరుఁ డెట్టి వాఁడు? వాని క్రియ లెట్టివి? అనువానిని గూర్చిన జ్ఞానమేర్పడును ఈశ్వరుఁడు గానంబడినన్,అనఁగా క్షేత్రజ్ఞుఁడైన జీవునియందు ఈశ్వరుఁడు సాక్షాత్కరించినపుడు చిజ్జడగ్రథనరూపమైన యహంకారము నశించును. సర్వసంశయాః-అసంభావనాది రూపములైన 'నేను తగుదునా? ఇది నిజమేనా' ఇత్యాదులన్నియును తొలఁగిపోవునన్నమాట. ఆ సంశయములు విచ్ఛేదములైన ననారబ్ధఫలములైన కర్మలు నశించును. అనఁగా ప్రారబ్ధము నశింపదన్నమాట దాని ననుభవించి తీర వలసినదే. 'ప్రారబ్ధం భోగతో నశ్యేత్' - పరమభక్తుఁడైనవాఁడు ముక్తసంగుఁ డగును. అనఁగా కర్మను జేసికొనక సాధనతో సంచితమును దొలఁగించికొనుచు ప్రారబ్ధమును దృప్తిగా ననుభవించును. పై వాక్యములకుఁ బోతన్న కార్యకారణభావమును నిర్దేశించినాఁడు. సత్త్వగుణముతో మనస్సు ప్రసన్నమగుచున్నది. అట్టివాఁడే విక్షేపాదుల కగుపడక ముక్తసంగుఁ డగును. అప్పుడే ఈశ్వరతత్త్వజ్ఞానము సిద్ధించును. క్షేత్రజ్ఞునియందు భగవంతుఁడు సాక్షాత్కరించినపుడు హృదయగ్రంథిరూపమైన యహంకారము దొలఁగును. తదనంతరము

సర్వసంశయములకును విచ్ఛిత్తి అప్పుడు కర్మములు నశించును. ఏవి? అనారబ్ధములు. ప్రారబ్ధము లట్లే యుండును

అతో వై కవయో నిత్యం భక్తిం పరమయా ముదా,
వాసుదేవే భగవతి కుర్వం త్యాత్మప్రసాదనీమ్. 22

అతః—ఈ కారణముచేత, **కవయః**—వివేకవంతులు, **నిత్యం**—ఎప్పుడును, **భగవతి వాసుదేవే**—షడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన వాసుదేవునియందు, **పరమయా**—సర్వోత్తమమైన, **ముదా**—సంతోషముతో, **ఆత్మప్రసాదనీం**—మనఃప్రసాదమును గల్గించునట్టి, **భక్తిం**—భక్తిని, **కుర్వంతి**—చేయుదురు.

శ్రీహరిభక్తితో జ్ఞానప్రాప్తి, దానితో మోక్షము సిద్ధించును. కనుక హరికథా ప్రసంగము సదాచారముగాఁ బరిణమించినది. ఈ విషయమును స్పష్టపఱచి ప్రసంగమును ముగించుచున్నాఁడు.

పై వివరించిన విధమునబట్టి దీర్ఘదర్శులైన విద్వాంసులు పరమసంతోషముతో నిత్యమును భగవంతుఁడైన వాసుదేవుని నిండు ప్రేమతో భజింతురు. తనకుఁ దానే స్వయముగా జ్ఞానస్వరూపుఁడై ఎవఁడు ప్రకాశించునో వాఁడే వాసుదేవుఁడు వానియందు మనస్సును స్థిరముగా నిలుపుటయే భక్తి. వసించువాఁడు గనుక వాసువు. ప్రకాశించువాఁడు గనుక దేవుఁడు.

విజయధ్వజము:

అతః—దుఃఖము సంపూర్తిగా నశించి తృప్తి ఏర్పడెను. సుఖానుభవరూపమైన మోక్షమనెడు పురుషార్థము చిక్కుటచేత కవయః—బ్రహ్మాదులైన జ్ఞానులు-ముక్తులు-అముక్తులు గూడ, పరమయా—అతిశయమైన, ముదా—సంతోషముచేత, ఆత్మప్రసాదనీం—1. మనోనైర్మల్యము నేర్పఱచు, 2. విష్ణుప్రసాదము గల్గించెడు, భక్తిం—ప్రేమ ప్రవాహమును, వాసుదేవే—సర్వత్ర వసించు, ప్రకాశమానుఁడై

వెలుఁగుచున్న, భగవతి=అవ్యాహత సమస్తైశ్వర్యపూర్ణుఁడైన పరమాత్మునియందు, నిత్యం=ఎల్లవేళలను, కుర్వంతి=చేయుచున్నారు.

ఈ శ్లోక మందున్న 'వై' అను అవ్యయము-ముక్తులు, అముక్తులు ఈ రెండు తెగలవారును శ్రీహరియందు భక్తి సేయుదురని సూచించుచున్నది.

తాత్పర్యము: ఇట్టి మోక్షము పరమగుటచే బ్రహ్మాదులు ముక్తులైన జీవులుగూడ శ్రీహరిని భజింతురు. ఎందుకు? అది మనస్సును నిర్మల మొనర్చును. శ్రీహరి యనుగ్రహమును గల్గించును. ధారావాహికమైన ప్రేమప్రవాహమునకే భక్తి యనిపేరు. ఎవనియందు భక్తి సేయుదురు? సర్వత్ర వ్యాపించియున్న వాసుదేవునందు నిరంతరము ప్రకాశించుచుండెడి భగవంతునందు. వాఁడు సమస్తైశ్వర్యపూర్ణుఁడు. అన్యదేవతలను వారు భజింపరు. కారణమేమి? వారు సర్వోత్తములు గారు. ఇట్లు ముక్తులు నముక్తులు గూడఁ బరమాత్మ యెడ భక్తి సేయుదురు.

పోతన్నగారు:

గురుమతులు తపసు లంతః
కరణంబులు శుద్ధిసేయ ఘనతరభక్తిన్
హరియందు సమర్పింతురు
పరమానందమున భిన్నభవబంధనులై.

అర్థములు: గురుమతులు = తపసు లనుదానికి విశేషణము. గురు=గొప్పదైన, మతి=బుద్ధిగలవారు. తద్గుణ సంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి అంతఃకరణము = మనస్సు, జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు మొదలైనవి. ఘనతరభక్తిన్=కర్మధారయము. గొప్పదైన భక్తిని అని యర్థము. సమర్పింతురు= అతని కర్పణముగాఁ జేయుదురు. పరమానందమునన్ = గొప్ప యానందముచేత, కర్మధారయము. విశేషణ

విశేష్యములకు కర్మధారయము వచ్చును; భవ=సంసారముయొక్క బంధనము, సంసారమునందుఁ దగుల్కొనియుండుట. భిన్న=పోఁగొట్టఁబడిన, పోఁగొట్టుకొనఁబడిన సంసారబంధము గలవారై అని యర్థము.

తాత్పర్యము : గొప్పమనస్సు గలిగిన మహర్షులు అంతఃకరణమును శుద్ధిచేయునట్టి ధారావాహికమైన భక్తిని, సంసారసంసక్తిని వదలి హరియందు సమర్పింతురు. అట్టి భక్తియే వారికి పరమానందమును గలిగించును. కవయః అనుదాని పొడిగింపే 'గురుమతులు, తపసు' లనునది, 'పరమయా ముదా' అనుదానికి తెలుఁగు పరమానందమునన్; భిన్నభవబంధనులై అనునది పోతన్నగారు చేర్చినచేర్పు. 'వాసుదేవే భగవతి' అను మూలమును 'హరి' యను మాటతో నమాత్యుఁడు చెప్పెను. 'కుర్వంతి' అను దానిని 'సమర్పింతురు' అని మార్చినాఁడు. చాల మంచిపదము. 'ఘనతరభక్తి' యతికొఱకు వచ్చినదే. ఇక్కడ 'తర' ప్రత్యయమునకంటె 'తమ' ప్రత్యయముండి యుండునని నా యూహ. ఆత్మప్రసాదనీం 'మనశ్శోధనీం' అని శ్రీధరుని వ్యాఖ్య. అంతఃకరణంబులు అని పోతన్న మార్చెను. శ్రీధరునివలె మనస్సు మాత్రమేనని యాతని భావమైనచో 'అంతఃకరణ' మనియే వ్రాసియుండును. కనుక అంతః అనుదానితో మనస్సును కరణములతో జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములును గ్రహింపవలసియుండును.

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి ప్రకృతేర్గుణాస్తై
ర్యుక్తః పరః పురుష ఏక ఇహాస్యధత్తే,
స్థిత్యాదయే హరివిరించి హరేతి సంజ్ఞాః
శ్రేయాంసి తత్ర ఖలు సత్త్వతనో ర్నృణాం స్యుః. 23

ప్రకృతేః=ప్రకృతియొక్క, సత్త్వం రజః తమః ఇతి గుణాః=సత్త్వ రజస్తమస్సు లనెడు గుణములు, తైః=వానిచేత, యుక్తః=కూడుకొన్నవాఁడై,

ఏకః = ఒక్కఁడేయైన, పరః పురుషః = పరమపురుషుఁడు, అస్య = ఈ జగత్తు యొక్క, స్థిత్యాదయే = స్థితి మొదలైన వానికొఱకై, హరి విరించి హరాః ఇతి = విష్ణువు బ్రహ్మ ఈశ్వరుఁ డనెడు, సంజ్ఞాః = సంజ్ఞలను, ధత్తే = ధరించుచున్నాఁడు. తత్ర = వారిలో, సత్త్వ తనోః = సత్త్వమూర్తియైన శ్రీమహావిష్ణువు నుండి, నృణాం = మనుష్యులకు, శ్రేయాంసి = సమస్తములైన సుఖములు, స్యుః ఖలు = కలుగుచున్నవి గదా!

అవ: శ్రీహరియే భజింపఁదగినవాఁ డను సిద్ధాంతమెందుకు? దానికిఁ గారణమును దెలుపుచున్నాఁడు. ఒక్కడేయైన పరమపురుషుఁడు ప్రకృతిగుణములైన సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అనెడు ఈ గుణములను తనపై వేసికొనును. ఏల? ఈ జగత్తుయొక్క పరిపాలనము, సృష్టి, సంహారము అనెడు కార్యములను నిర్వహించుటకొఱకు. విష్ణువు, బ్రహ్మ, శివుడు అనెడు మూఁడు పేరులను భిన్నమూర్తులను ధరించును. వీరిలో సత్త్వమూర్తియైన శ్రీమహావిష్ణువును సేవించు వారికి సమస్తశుభములు నిశ్చయముగా సమకూరును. నాశరహితమైన పదవి నొసఁగుటకు సమర్థుడు శ్రీహరి యొక్కఁడే అందుచేత నాతఁడే భజింపఁదగినవాఁడు.

పరః పురుషః = సర్వోత్తముఁడైన పురుషుడు అందుకే యాతనికి పరమపురుషుఁ డని పేరు. స్థిత్యాదయే = సృష్టి స్థితి ప్రళయముల కొఱకు, తద్గుణసంవిజ్ఞాన బహువ్రీహి హరి విరించి హరేతిసంజ్ఞాః = వ్యాకరణ శాస్త్రప్రకారము ఇక్కడ సంధిరాదు అర్షమగుటచేత సంధి వచ్చినది. సత్త్వతనోః = సత్త్వస్వరూపుఁడైన వాసుదేవుని నుండియే, స్యుః = ఏర్పడుచున్నవి.

విజయధ్వజము :

అవ: పైఁ జెప్పిన శ్రవణభక్తి మొదలగు వానితో మోక్షము సిద్ధించుచున్నది. ఈ మోక్షమిచ్చుట కధికారి యెవఁడు? సాత్త్వికప్రకృతియున్న శ్రీమహావిష్ణువే ఈ విషయమును జెప్పుటకు సత్త్వము మొదలైన గుణములను వాని కాశ్రయములను జెప్పుచున్నాఁడు.

పురుషః=షడ్గుణైశ్వర్యవంతుఁడైన శ్రీహరి, ప్రకృతేః పరోఽపి= అప్రాకృతమైన విగ్రహము గలవాఁడైనను, సత్త్వం రజస్తమ ఇతి= సత్త్వరజస్తమము లనెడు, యె ప్రకృతే ర్గుణాః=జడప్రకృతియొక్క స్వరూపభూతములు, చిత్ప్రకృతియైన రమాదేవిచేత నభిమన్యమాన ములు నైన ఏ గుణములు గలవో, వానిని. అవి ఎట్టివి? శ్రీహరి జగత్తును సృష్టించుటందు ఉపాదాన కారణములైనవి; అట్టి ఏ గుణ ములు గలవో, తైః=ఆ గుణములచేత, యుక్తః=కూడికొన్నవాఁడై. తాను ప్రాకృతగుణ రహితుఁడైనను, ఆ గుణములకుఁ బ్రవర్తకుఁడై, అస్య=ఈ జగత్తుయొక్క, స్థిత్యాదయే=పాలన పోషణ సంహారము మున్నగు కార్యములఁ జేయుటకు, ఇహ=ఈ జగత్తునందు, ఏకఏవ= తా నొక్కఁడే యై యుండి, హరివిరించి హరేతి సంజ్ఞాః=బ్రహ్మ, విష్ణు మహేశ్వరులను పేరులచేత (పేరులను), ధత్తే=అవతరించును (పొందును). ఈ గుణములలో శ్రీహరి సత్త్వగుణ సంబంధము లేని వాఁడైనను, ఆ గుణమును బ్రవర్తింపఁజేయుటచేత, జగత్తును పాలించు వాఁడను పేరు గలవాఁడై ఇంకొక్క యధిష్ఠానమం దుండక వేరు గనే విష్ణువనెడు తన రూపమును బొందియుండును. చతుర్ముఖబ్రహ్మ యందున్న బ్రహ్మనామకుఁడైన శ్రీహరి రజోగుణసంబంధము లేని వాఁడైనను ఆ గుణమునే యుపాదానముగా జగత్తును సృష్టించును. శివునియం దుండెడి శివనామకుఁడైన విష్ణువు తమోగుణసంబంధరహి తుఁడు. కాని తమోగుణప్రవర్తకుఁడై జగత్తును సంహరించును. ఇట్లే మూఁడు గుణములును విష్ణువునే యాశ్రయించియుండును. ఐనను తత్ర=గుణాత్మకమైన ఈ జగత్తుననుందు, నృణాం=(మధ్యే)సాత్త్వక రాజస తామస శరీరులైన మనుష్యదేహముగల జీవులమధ్యలో, సత్త్వ తనోః=సాత్త్వికశరీరియైన, ముక్తియోగ్యతా స్వరూపియైన జీవరాశి యందే, శ్రేయాంసి=జ్ఞాన, భక్తి వైరాగ్యములు మొదలైన మోక్షసాధన రూపశ్రేయస్సులు, స్యుః ఖలు=అగును. రాజసశరీరులైన మిశ్రజీవ

రానులందును, తామసశరీరులైన యసురులందును శ్రేయములు గలుగవు. సత్త్వతనోః అనుటకు బదులుగా సత్త్వతనౌ అని పీఠపాఠము.

విశేషార్థములు: హరివిరించి హర—అను నేకవచన ప్రయోగముతో ప్రమాణసిద్ధమైన విశేషార్థమును సూచించుచున్నాఁడు.

బ్రహ్మ విష్ణ్వీశరూపాణి త్రీణి విష్ణోర్మహాత్మనః
బ్రహ్మణి బ్రహ్మరూపస్థః శివరూపీ శివేస్థితః
పృథగేవ స్థితో విష్ణుః విష్ణురూపీ జనార్దనః. (వామనపురాణము)

అర్థము: విష్ణువునకు బ్రహ్మ-విష్ణువు-శివుఁ డను మూఁడు రూపములు. బ్రహ్మరూపియైన విష్ణువు బ్రహ్మయందును, శివరూపి విష్ణువు శివునందును నుండును. విష్ణురూపి తనకే యధిష్ఠానమును వేఱుగా లేక తనకుఁ దానై యుండును. ఇట్లు శ్రీహరి విశేషరూప సన్నిధాన ముండుటచేతనే బ్రహ్మ శివుల కా సంజ్ఞలు వచ్చినవని తెలియవలెను. ఖలు అనుటలో 'సత్త్వగుణ ముత్తమ మగుటచే' అనుకారణము సూచింపఁబడినది. కొందఱు సత్త్వాది ప్రకృతిగుణములతోఁ గూడిన పరమపురుషుఁడు, హరి విరించి హరు లను సంజ్ఞలను జగత్తుయొక్క సృష్టి స్థితి లయములకై బొందెనందురు. వారిలో సత్త్వశరీరియైన విష్ణువువలననే శ్రేయస్సులు గలుగునని వ్యాఖ్యానించినారు. ఈ యర్థము 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ', 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ' అనెడు శ్రుతులకు 'గుణాస్సర్వేపి వేత్తవ్యాః' 'ధ్యాతవ్యాశ్చన సంశయః' 'ఆనందాదయః ప్రధానస్య' మొదలైన స్మృతులకు విరుద్ధము.

తాత్పర్యము: శ్రీహరి కేవల మప్రాకృత శరీరుఁడు, అనఁగా త్రిగుణముల ప్రభావములకుఁ జిక్కనివాఁడు. ఈ సత్త్వ రజస్తమస్సులకుఁ గ్రమముగా శ్రీ భూ దుర్గా రూపమైన రమాదేవియే యభిమాన దేవత. ఈ గుణములే జగత్తుగాఁ బరిణమించెను. కనుక, జగత్తున కవి

యుపాదానకారణములు. వీనికిఁ బ్రవర్తకుఁడైన శ్రీహరి జగత్తుయొక్క సృష్టి స్థితి సంహారములకై బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులను నామములను ధరించెను. బ్రహ్మనామకుఁడైన విష్ణువు బ్రహ్మయందుండి సృష్టి కార్యము నొనర్చును. శివునియం దీశ్వర నామకుఁడై లయము నొనర్చును. విష్ణురూపముతో దానే పాలించును. ఇట్టి మూఁడు గుణములును విష్ణువునే యాశ్రయించినవి. త్రిగుణాత్మకమైన జగత్తునందున్న జీవులమధ్యలో సాత్త్వికశరీరులైన జీవరాసులుండును. వారే ముక్తియోగ్యులు, వారికి దేవతాస్వభావముండును, అట్టివారికి మోక్షసాధనములైన జ్ఞానభక్తి వైరాగ్యాది శ్రేయస్సులు గలుగును. రాజసశరీరులు మిశ్రజీవులు, తామసశరీరులు దైత్యులు. వీరి కా శ్రేయస్సు సిద్ధింపదు. మూఁడును ప్రాకృతగుణములే యైనను సత్త్వగుణమే శ్రేయఃకారణము, సాత్త్వికజీవియే యుత్తమమైన బ్రహ్మవిద్యకధికారి.

పార్థివా ద్దారుణో ధూమ స్తస్మాదగ్ని స్త్రయీమయః,
తమసస్తు రజ స్తస్మా త్సత్త్వం యద్బ్రహ్మదర్శనమ్. 26

పార్థివాత్=పృథివీవికారమైన, **దారుణః**=కాష్ఠమునకంటెను, **ధూమః**=పొగయు, **తస్మాత్**=దానికంటె, **త్రయీమయః** = వేదోక్తకర్మహేతుకమైన, **అగ్నిః**=వహ్నియు నుత్తమము, **తమసస్తు**=తమోగుణమునకంటెను, **రజః**=రజస్సును, **తస్మాత్**=దానికంటె, **యద్బ్రహ్మదర్శనం**=దేనినుండి బ్రహ్మదర్శన మేర్పడునో, అట్టి **సత్త్వం**=సత్త్వగుణము (శ్రేష్ఠమైనది).

పృథివీవికారమైన కాష్ఠములు రెంటి నొకదానిపై యొకటి రాచినచో అగ్నిలక్షణమైన పొగ జనించును. తర్వాత దానినుండి యగ్ని ప్రాదుర్భవించును. అగ్ని గలిగినప్పుడు దానినుండి వేదోక్తమైన యజ్ఞాదికర్మల నొనర్చవచ్చును. పొగ బయటికి వచ్చినపుడు అగ్ని గల్గునను సంభావన మేర్పడును. యాగాదికర్మలు నిర్వహింపవచ్చునను భావము గల్గును. కేవల ధూమమేయైనచో యాగప్రసక్తి

లేదు. అట్లే తమోగుణమందు బ్రహ్మప్రకాశసంగమే శూన్యము రజోగుణమం దాయన కొద్దిగా నుండును. రజోగుణపూరితుని శ్రద్ధ కర్మ పైన. ఆ స్థితిలో కొద్దిగా బ్రహ్మప్రకాశ మేర్పడునని భావము. సత్త్వగుణము బ్రహ్మమును బూర్తిగాఁ బ్రకాశింపఁజేయును. అందుచే బ్రహ్మానందానుభవము సత్త్వమూర్తియైన విష్ణువును భజించు వారికే గల్గునని పిండితార్థము.

శ్రీధరీయము:

అవ: ఉపాధివైశిష్ట్యముతో ఫలవైశిష్ట్యమును దృష్టాంతపూర్వకముగా వివరించు చున్నాఁడు.

పార్థివాత్ = పృథివీవికారమైన కాష్ఠము, స్వతః ప్రవృత్తి= ప్రకాశరహితమైనది. దానికంటె, ధూమః=ఇది ప్రవృత్తి స్వభావము గలది కర్మ ప్రచురమైనది, త్రయీమయః = అగ్ని త్రయీమయ మెట్లైనది? సాక్షాత్కారసాధనమైన దానివలన. ఇట్లు లయాత్మకమైన తమస్సునకంటెను రజోగుణము, దానికంటెను సత్త్వగుణము శ్రేష్ఠములని భావము. బ్రహ్మదర్శనం=బ్రహ్మప్రకాశ మైనది. 'తు' శబ్దము చేత లయాత్మకమైన తమస్సునకంటె రజస్సు శ్రేష్ఠమన్నట్లైనది. ఎట్లు? రజోగుణము సోపాధికమైన జ్ఞానమునకు హేతువు. అందుచేత కించిద్బ్రహ్మదర్శన ప్రత్యాసక్తి. సర్వథా తత్ప్రకాశకత్వము రజోగుణమునకు లేదు. ఎందుకు? విక్షేపములు గలది గనుక. సత్త్వగుణము సాక్షాద్బ్రహ్మదర్శనము, అనఁగా బ్రహ్మప్రకాశకము. ఇట్లే యేతద్గుణము లుపాధిగాగల బ్రహ్మాదులందును యథోత్తరము వైశిష్ట్యమని భావము.

విజయధ్వజము:

అవ: మూఁడుగుణములును ప్రాకృతికములే. మరి సత్త్వగుణ మెట్లు శ్రేయస్కారణమైనది? ఇది యాశంక. ఉత్తములగుటచే సాత్త్వి

కులకే బ్రహ్మవిద్యయం దధికారమని స్థాపించుటకు మూఁడుగుణము లందును, సత్త్వగుణమునకే ప్రాధాన్యమని నోదాహరణముగఁ జెప్పు చున్నాఁడు. 'యథా-తథా-ఉత్తమః' ఈ మూఁడు పదములను అధ్యాహార మొనర్చి కొనవలెను.

అర్థము: యథా=ఎట్లు, పార్థివాత్ = 1. ప్రథివీకార్యమైన, 2. పృథివీలోకసంబంధమైన, దారుణః = 1. వృక్షమునకంటెను, 2. కాష్ఠమునకంటెను, ధూమః=1. పృథివీకార్యమైనపొగ 2. మేఘము, ఉత్తమః = లోకోపకారకమైన మేఘముగా మారుటచేత నుత్తమమో, తస్మాత్ =మేఘరూపి పొగకంటెను, త్రయీమయః=1. వేద ప్రతిపాదితమైన, 2. వేదప్రతిపాద్యులైన యింద్రాది దేవతలఁ జూపించు సామర్థ్యముగల, సకల పదార్థప్రకాశకమైన, అగ్నిః=సంస్కృతమైన యగ్ని యుత్తమమో, తథా=అట్లు, తమసః=అధోగతికి సాధనమైన ప్రాకృత తమోగుణమునకంటెను, రజః=రజస్సు, ఉత్తమం=స్వర్గాది సాధనకర్మ జనకమగుటచే, నుత్తమము, తస్మాత్ =ఆ రజోగుణమున కంటెను, సత్త్వం=సకల దేవతాతత్త్వ ప్రకాశకమైన సత్త్వగుణము, ఉత్తమం= శ్రేష్ఠము, యత్ =ఎందువలన, (ఆ సత్త్వగుణము) బ్రహ్మదర్శనం=1. బ్రహ్మజ్ఞానము లభింపఁజేయునో, 2. వేదార్థమైన పరబ్రహ్మను జూచునట్లొనర్చునో(ఆ కారణముతో నుత్తమమని యర్థము).

విశేషార్థము: రజస్తు ఇచ్చట 'తు' శబ్దముతో రజోగుణ ముత్తమ మనుటకు హేతువుగా ఫలవిశేషమును సూచించుచున్నాఁడు. అగ్నియెట్లు వేదార్థప్రకాశకమగుటచే దారుధూమములకంటె శ్రేష్ఠమో అట్లే వేదార్థప్రకాశకమైన సత్త్వగుణము రజస్తమస్సుల కంటె శ్రేష్ఠమని భావము. దీనితో సాత్త్వికజీవులే బ్రహ్మజ్ఞానాధికారులని సిద్ధమైనది. జీవులు మూఁడు రీతులు-మోక్షప్రాప్తియోగ్యులు, నరకప్రాప్తియోగ్యులు, తమఃప్రాప్తియోగ్యులు. ఈ విషయముగూడఁ జెప్పినట్లైనది.

భేజిరే మునయో౽థాగ్రే భగవంత మధోక్షజమ్,
సత్త్వం విశుద్ధం క్షేమాయ కల్పంతే యే౽నుతానిహ. 25

అథ=అందువలన, అగ్రే=ఆదికాలమందు, మునయః=మునులు, భగవంతం=మహిమగలవాఁడును, విశుద్ధం సత్త్వం=పరిశుద్ధమైన సత్త్వగుణముచే నిండిన వాఁడునైన, అధోక్షజం=శ్రీమహావిష్ణువును, భేజిరే=భజించిరి, ఇహ=ఈ లోకమందు, యే=ఎవరు, తాన్ అను=వారి ననుసరించి వర్తింతురో, తే=వారు, క్షేమాయ కల్పంతే=క్షేమమున కగుచున్నారు, క్షేమమును బొందుచున్నారని భావము.

అవః విష్ణువే సేవింపఁ దగినవాఁడు. దీని కుపబలముగా సదాచారమునుగూడఁ దెల్పుచున్నాఁడు. ఆదికాలము నుండియును మహర్షులు శ్రీమహావిష్ణువునే భజించిరి. అతఁడు సత్త్వగుణ స్వరూపుఁడు, భగవంతుఁడు. ఆ మహర్షి మార్గము ననుసరించువారు క్షేమములను బొందుదురు.

శ్రీధరీయము:

అథః కృతం అక్షజం జ్ఞానం యస్మాత్తం అధోక్షజం=ఇంద్రియ జన్య జ్ఞానముచేత నెప్పటికిని దెలిసికొనుట కసాధ్యమైనవాఁడు.

విజయధ్వజము:

సత్త్వగుణమే శ్రేయస్సాధన మనుటకు శిష్టాచారమును జూపుచున్నాఁడు.

అథ=సాత్త్వికులే యుత్తమాధికారు లగుటచేత, అగ్రే=ముందు, మునయః=1. జ్ఞానులైన బ్రహ్మాదులు, 2. సాత్త్వికస్వభావులైన జీవులు, అధోక్షజం=ఇంద్రియగోచరుఁడు గాని పరమాత్మను, భేజిరే=1. సేవించిరి, 2. ప్రత్యక్షీకరించి కొనిరి. అందుచేత, ఇహ=ఈ మూఁడు గుణములలో, విశుద్ధం సత్త్వం=రజస్తమో గుణములతోఁ దిరోహితముగాని సత్త్వగుణమే, క్షేమాయ=మోక్షమునకు, కల్పతే=

సమర్థమగుచున్నది, ఇతరౌ = తక్కిన రజస్తమములు, న కల్పేతే = మోక్షసమర్థములు గావు. 'కల్పంతే యేను తానిహ' అని శ్రీధరుల పాఠము. 'కల్పేతే నేతరావిహ' అని వీరి పాఠము.

తాత్పర్యము: సాత్త్వికస్వభావులైన బ్రహ్మాదిజ్ఞానులు ఇంద్రియాతీతుఁడైన శ్రీహరినే సేవించిరి. వారే యుత్తమాధికారులు. కనుక ప్రాకృతములైన ఈ మూఁడు గుణములలో సత్త్వగుణమే మోక్షకారణము; తక్కిన రెండును గానేరవు.

ముముక్షవో ఘోరరూపాన్ హిత్వా భూతపతీ నథ,
నారాయణ కలాశ్శాంతాః భజంతి హ్యనసూయవః. 26

ముముక్షవః = మోక్షమును గోరువారలు, ఘోరరూపాన్ = భయంకరరూపులైన, భూతపతీన్ = భూతపతులను, హిత్వా = వదలి, అనసూయవః = అసూయయనెడు గుణము లేనివారై; శాంతాః = శాంతములైన, నారాయణ కలాః = నారాయణుని యంశములను, భజంతి = సేవింతురు.

అవ: బ్రహ్మ, శివుఁడు మొదలైన ఇతర దేవతలను భజించువారు లేరా? ఉన్నారు. వారెవరు? తుచ్ఛసుఖములను గాంక్షించువారు. వివేకరహితులు. నాశరహితమైన మోక్షమును గోరువారు, ఘోరస్వరూపులైన భూతములను వారి కధినాథులైన శివ బ్రహ్మాదులనుపేక్షింతురు. కాని ఆ దేవతలను గాని, వారిని భజించువారిని గాని వీరు నిందింపరు. నారాయణుని యంశములు పరమ శాంతములు. అతని యంశము లేవి? రామకృష్ణాద్యవతారములు. ఇవియే మోక్షప్రదములు. వీనినే వారు సేవింతురు. సాత్త్వికమైన మనస్తత్త్వము గలవారే ఈ దారికి వత్తురు.

శ్రీధరీయము:

భూతపతి యనుట పితృప్రజేశ్వరాదుల కుపలక్షణము.

విజయధ్వజము :

పూర్వమందే గాదు. నేడు గూడ మోక్షకాములు పరమాత్మనే సేవింతురని చెప్పుచున్నాఁడు.

అథ = బ్రహ్మాది పరమసాత్త్వికచేతనులు పరమాత్మను సేవించుటచేత, అనసూయవః = అసూయ మొదలగు దుర్గుణములు లేని, ముముక్షవః = ఇప్పటి-రేపటి సాత్త్వికజీవులు దుస్తరమైన సంసారము నుండి ముక్తి నపేక్షించువారై, ఘోరరూపాన్ = రాజస తామస ఫలముల నొసఁగుటచేత, భయంకరమైన సంసారమునకుఁ గారణభూతములగుటచేత, భూతపతీన్ = రుద్రుఁడు మొదలగు దేవతలను, హిత్వా = వదలి, శాంతాః = పరిపూర్ణసుఖస్వరూపములైన, నారాయణ కలాః = భగవంతుని మూర్తులను. భజంతి = వర్తమానకాలమందు సేవింతురు. హి = భవిష్యత్తునను సేవింతురు.

తాత్పర్యము : బ్రహ్మాది పరమసాత్త్వికులు శ్రీహరినే సేవించిరి. అందుచే ననూయ మొదలగు దుర్గుణములు లేనివారు వారినే యనుసరింతురు. దుస్తరమైన ఈ సంసారమును దాఁటిపోవలె నను తీవ్రేచ్ఛ వారిది. వారు ఘోరరూపులైన రుద్రాదులనుఁ బరిత్యజింతురు. ఎందుకు? వారు రాజస తామస ఫలముల నొసఁగువారు. అందుచే వారిని వదలి సుఖపూర్ణుఁడైన సుఖశరీరియైన శ్రీహరిమూర్తులనే సేవింతురు. ఇక మీద వచ్చు సాత్త్వికులును ఈ మార్గమునే త్రొక్కెదరు.

> రజస్తమ ప్రకృతయ స్సమశీలా భజంతి వై,
> పితృభూత ప్రజేశాదీన్ శ్రియైశ్వర్య ప్రజేప్సవః. 27

రజస్తమ ప్రకృతయః = రజ స్తమోగుణములు స్వభావముగా గలవారు. సమశీలాః = తాము గొల్చు దేవతలతో సమానమైన శీలము గలవారు (కనుకనే), శ్రియా = సంపదతోఁ గూడ. ఐశ్వర్య = వైభవము, సంతానము వీనిని ఇచ్చింపుచున్నవారై. పితృభూత ప్రజేశాదీన్ = పితృదేవతలు, భూతములు, బ్రహ్మ

మొదలైన దేవతలను, భజంతి = సేవింతురు, వై = ఈ విషయము ప్రసిద్ధము. రజస్తమోగుణములే స్వభావముగాగలవారు, పితృభూత ప్రజేశాదులతో సమానమైన గుణములు గలవారు. ఆ దేవతలేమి యొసఁగుదురు? సంపత్తు వైభవము, సంతానము మొదలైన వాని నిత్తురు. వీరికిఁ గావలసిన వవే.

శ్రీధరీయము :

రజస్తమసి ప్రకృతిః స్వభావో ఏషాం తే=రజస్తమో గుణములే స్వభావముగా గలవారు, కనుక పితృభూత ప్రజేశాదులతో సమానమైన శీలము గలవారు.

విజయధ్వజము :

అవ : ప్రాసంగికముగా రాజస తామసిక స్వభావు లెవరిని సేవింతురని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్రియైశ్వర్య ప్రజేప్సవః = సంపద, అధికారము, సంతానము వీనిని బొందవలెనని యపేక్షించు, రజస్తమః ప్రకృతయః = రాజస తామస స్వభావులైన జీవులు, సమశీలాన్ = నిర్దోషియైన బ్రహ్మనే సేవించెడు స్వభావముగల, పితృభూత ప్రజేశాదీన్=పితృదేవతలును, భూతేశ్వరుఁడైన రుద్రుఁడు మొదలైన దేవతలను, ప్రజాపతులను, భజంతివై=సేవింతురు; శ్రీకాములు ప్రజాపతులను, ఐశ్వర్యకాములు రుద్రుని, ప్రజాకాములు పితృదేవతలను సేవింతురని తెలియవలెను. ఇట్లు శ్రేయస్కాము లితర దేవతలను సేవించువా రున్నను వారు ముముక్షువులు గారని తెలియవలెను. సమశీలాః=శ్రీధరీయపాఠము. సమశీలాన్=మధ్వాచార్యుల పాఠము.

తాత్పర్యము : రాజస తామస స్వభావులు తమవంటి గుణములే గలిగిన లేక నిర్దోషుఁడైన శ్రీహరిని సేవించుటయే స్వభావముగాఁగల ప్రజాపతులు మున్నగువారిని సేవింతురు. ఐహికఫలము నాశించెడి జీవులు రాజస తామస స్వభావులని తెలియవలెను.

వాసుదేవ పరా వేదా వాసుదేవ పరా మఖాః,
వాసుదేవ పరా యోగా వాసుదేవ పరాః క్రియాః. 28

వాసుదేవ పరం జ్ఞానం వాసుదేవపరం తపః,
వాసుదేవపరో ధర్మో వాసుదేవపరా గతిః. 29

వేదాః = వేదములు, వాసుదేవ పరాః = పరమాత్మ పరమైనవి, మఖాః = యజ్ఞములు, వాసుదేవ పరాః యోగాః = యోగములు, వాసుదేవ పరాః = పరమాత్మ పరమైనవి, క్రియాః = క్రియలు, వాసుదేవ పరాః. జ్ఞానం = జ్ఞానము, వాసుదేవ పరం = వాసుదేవపరమైనది, తపః = తపస్సు, వాసుదేవపరం = వాసుదేవపరమైనది. వాసుదేవ పరోధర్మః = ధర్మము వాసుదేవపరము, గతిః = ఉత్తమమైన మోక్షము, వాసుదేవ పరా = వాసుదేవ పరమైనది.

వేదములు వాసుదేవ పరములు. యాగము లంతే. యోగములు, క్రియలు వాసుదేవ పరములే. జ్ఞానశాస్త్రము, తపస్సు, ధర్మశాస్త్రము, పరమగతి ఇవన్నియు వాసుదేవుని పరమతత్త్వమును స్పష్టీకరించునవే. అనగా వాసుదేవుని బొందుటకుపకరించు సాధనములు.

శ్రీధరీయము:

వాసుదేవ ఏవ పరః తాత్పర్యగోచరో యేషాం తే - వాసుదేవ పరాః. వేదాదు లన్నిటికిని పరమ తాత్పర్యభూతుడు - వాసుదేవుడే యనియర్థము. వేదములు యజ్ఞ యాగాదులను బోధించునవి గదా! అవివాసుదేవుని పరము లెట్లైనవి? యాగాదులును తదారాధన రూపములే. అందుకే తత్పరములైనవి. ఆసన ప్రాణాయామాది క్రియా పరములైన యోగము లన్నియును బరమాత్మ నుద్దేశించి చేయునవే గనుక వాని తాత్పర్యము వాసుదేవుడే యైనాడు. యోగములు పరమాత్మనుబొందుట కుపాయభూతములని పిండితార్థము. జ్ఞానము, జ్ఞానశాస్త్రము ఇవియును వాసుదేవ పరములే. అతనిని బొందుటకే గదా జ్ఞానము! ధర్మశాస్త్రము దాన వ్రతాది విషయమైనది. దాన

వ్రతాదులకు స్వర్గముగదా ఫలము! అదియును పరమాత్మని యానందాంశమే.

వంశీధరుఁడు :

వేదములచే పితృప్రజేశాదులు భజనీయులుగాఁ జెప్పుచున్నవి గదా! వారి నుపాసించు వారిదేమి దోషము? అట్టివారు వేద ముఖ్య తాత్పర్యము నరయక పిత్రాదులను భజింతురని భావము. 'వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్యః' అని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది గదా!

స్వంలోకనం న విదుస్తే వై యత్ర జీవో జనార్దనః,
అహు ర్ధూమ్రధియో వేదం స కర్మక మతద్విదః.

అని నారదపురాణమందును గలదు అనుటచే ధర్మము గూడ భగవత్పరమే.

వీరరాఘవీయము :

వేదములు కర్మకాండ, జ్ఞానకాండ అని రెండు విధములు. కర్మకాండలోఁ జెప్పు ఇతర దేవతలును వాసుదేవాంతర్యాతులే.

సర్వే వేదా యత్పద మా మనంతి,
తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి.

ఇష్టాపూర్తే బహుధా జాతం జాయమానమ్,
విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః.

తదేవాగ్ని స్తద్వాయుః తత్సూర్యస్తదు చంద్రమాః,
యో యో యాం యాం తనుం భక్తః.

ఇత్యాది వాక్యములతో భాగద్వయాత్మక వేద వేద్యుఁడు వాసుదేవుఁడే. అతఁడే చతుర్ముఖాదులయం దంతర్యామియై, యైశ్వర్యాది ఫలముల నొసఁగును. అందుకే 'వాసుదేవపరా వేదాః' అనుట. యాగాదులును వాసుదేవుఁడే.

అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ,
న తు మామభిజానంతి తత్త్వే నా ఽతశ్చ్యవంతి తే. (గీత)

అవ: సమస్త శాస్త్రములను తాత్పర్యమును బర్యాలోచించు నపుడు సర్వులచేతను సేవింపఁదగినవాఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

వేదాః=వేదములు, వాసుదేవ పరాః=వాసుదేవుని గుణోత్కర్ష మును బ్రతిపాదించుటయందే తాత్పర్యము గలవి. మఖాః=సంసార మదమును నాశ మొనర్చు అగ్నిష్టోమాది యాగములు, వాసుదేవ పరాః=పరమాత్మనుద్దేశించియె యున్నవి. యోగాః=అష్టాంగయోగ ములు, ప్రాణాయామాదులు, వాసుదేవ పరాః=పరమాత్మ నుద్దేశించి యే యున్నవి. క్రియాః=శ్రుతి స్మృతులయందుఁ జెప్పఁబడిన సంధ్యో పాసన మున్నగు క్రియలు, వాసుదేవ పరాః, జ్ఞానం=ఉపనిషత్తుల యందుఁ జెప్పఁబడిన జ్ఞానము దేవతా తారతమ్యము మొదలైనది వాసుదేవపరం=వాసుదేవుఁడే విషయముగాఁగలది, తపః=కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాది కాయక్లేశరూపమైన తపస్సు, వాసుదేవపరః= వాసుదేవుని ప్రీతికొఱకే యేర్పడినది, ధర్మః=ఇష్టాపూర్తము మొద లైన ధర్మము, వాసుదేవపరాః=పరమాత్మప్రీత్యర్థమే చెప్పఁబడినది. గతిః=పొందఁదగిన సత్యలోకము మొదలైన గతులు, వాసుదేవ పరాః=వాసుదేవుని యనుగ్రహమువలననే చిక్కునవి. వేదములందుఁ జెప్పఁబడిన అవాంతర తాత్పర్య విషయములు గూడ వాసుదేవు నుద్దేశించి చెప్పఁబడినవే. కనుక ఋగ్వేదాదులకు ముఖ్యతాత్పర్య విషయము గూడ వాఁడే. దీనిచే హరియే సర్వోత్తముఁడని చెప్పి నట్లైనది.

స ఏ వేదం స సర్జాగ్రే భగవా నాత్మమాయయా,
సదస ద్రూపయా చాఽసౌ గుణమయ్యా ఽగుణోవిభుః.30

సదసద్రూపయా=కార్యకారణాత్మక రూపమైనట్టియు, **గుణమయ్యా**=గుణరూపమునునైన, **ఆత్మమాయయా**=తన మాయచేత, **అగుణః**=గుణముల పరిధిని మించినవాఁడును, **విభుః**=సర్వవ్యాపియునైన, **అసౌ స ఏవ భగవాన్**=ఆ యీ భగవంతుఁడే, **ఇదం**=ఈ సమస్త ప్రపంచమును, **అగ్రే**=ఆదియందు, **ససర్జ**=సృష్టించెను.

లోకమును సృష్టించి, దానియందుఁ బ్రవేశించి, ఆ యా పదార్థములను స్థిరముగ నుంచుటకుఁ దగిన సామర్థ్యమున్న వస్తువునందే గదా సమస్త శాస్త్రములును సమన్వయించుచున్నవి. మరి వానికన్నిటికిని వాసుదేవ పరత్వమెట్లు సిద్ధించును? ఈ యాశంకను నాల్గు శ్లోకములతోఁ బరిహరించుచున్నాఁడు.

జగత్సృష్ట్యాదిలీలలు నిర్వహించెడు పరమ తత్త్వము వాసుదేవుఁడనియే యీ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పఁబడు పాఠము.

కార్యకారణభావ మవలంబించుట స్వభావము చేతఁగూడినది. సత్త్వాదిగుణ సముదాయాత్మికయునైన తనమాయచేత గుణాతీతుఁడు సర్వవ్యాపియు, భగవంతుఁడునైన వాసుదేవుఁడు తొలుత నీ లోకమును సృష్టించెను.

శ్రీధరీయము :

ఈ నాల్గుశ్లోకములతో 'తస్య కర్మా ణ్యు దారాణి' అని మునులు వేసిన ప్రశ్నకుత్తరము చెప్పఁబడినది. జగత్తును సృష్టించి, దానియందు భగవంతుఁడు ప్రవేశింపవలెను. ప్రవేశించి, దానిని నియమనము సేయవలెను. ఇట్టి లీలలతోఁ గూడిన పరమాత్మునందే సర్వశాస్త్రములును జేరుచున్నవి. మరి వాసుదేవుఁ డీ ప్రపంచమందుఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడా! ఆ విధమెట్లు? దానికుత్తరమే యీ క్రిందిది. ఈ శ్లోకముచే భగవంతుని జగత్కారణత్వము చెప్పఁబడుచున్నది. సదసద్రూపయా = కార్యకారణాత్మకమైన, అగుణః = తాను నిర్గుణుఁడయ్యును గూడనని యర్థము.

విజయధ్వజము :

అవ: ఈ శ్లోకముతో జగత్సృష్టిరూపమైన కర్మను దెలుపుచున్నాఁడు.

స ఏవ = సమస్త వేదములు, శాస్త్రములు మొదలైన వానికి, ముఖ్యతాత్పర్య మెవఁడో, పరమ సాత్త్వికులైన బ్రహ్మాదిదేవతల కిష్టదైవ మెవఁడో అట్టి, భగవాన్=అవ్యాహత సకలైశ్వర్య సంపన్నుఁడైన వాసుదేవుఁడే, అగుణః=సత్త్వాదిప్రకృతిగుణ సంబంధము లేనివాఁడై, వానికి ముఖ్యకారణమైనవాఁడై, విభుః=సమస్త కారణములందును ప్రవర్తకుఁడై, వ్యాప్తుఁడైనవాఁడై, అగ్రే=సృష్టికి మొదలు, ఆత్మమాయయా=తన స్వరూపమైన యిచ్ఛచేత (నిమిత్తకారణముచేత) సదసద్రూపయా=కార్యకారణాత్మకమైనట్టియు, గుణమయ్యా చ=సత్త్వాది గుణాత్మకమైన జడ ప్రకృతి చేతను, (ఉపాదానకారణము చేతను) ఇదం=మహత్తత్త్వము మున్నగు కార్యసమూహమని చెప్పఁబడు జగత్తును, ససర్జ=సృష్టించెను. ఇట్లు, సత్యమైన ప్రపంచమును సృష్టించుటచే, విష్ణువే సర్వోత్తముఁడని చెప్పఁబడి నట్లైనది.

తాత్పర్యము : సకల వేదాది శాస్త్రముల తాత్పర్యము నాలోచించినను సర్వులకును నారాయణుఁడే సేవ్యుఁడని తెలియుచున్నది. వేదాది సమస్త శాస్త్రముల ముఖ్యతాత్పర్యము వాసుదేవుఁడు గుణపూర్ణుడైనందుచేత సర్వోత్తముఁడని చెప్పుటయే. ఇంతకుమించి వేఱు తాత్పర్యము లేదు. సంసార మదభంజకములైన యగ్నిష్టోమాది యాగములు శ్రీహరి నుద్దేశించి వాని ప్రీత్యర్థమై యొనర్పఁదగినవే. ఇతరుల నుద్దేశించి చేయఁదగినవి గావు. యమ నియమాద్యష్టాంగ యోగములు శ్రీహరిని ధ్యానించుట కేర్పడినవే. అణిమాది సిద్ధులు వాని ముఖ్యప్రయోజనము గాదు. శ్రుతిస్మృతి విహితకర్మములైన సంధ్యావందనాదులును, శ్రీహరి నుద్దేశించి యేర్పడినవే. వానికి విషయము వేరొకవస్తువుగాదు. ఉపనిషత్తులచేతఁ జెప్పఁబడు జ్ఞానము

ఇంకనుఁ దెలియఁదగిన దేవతా తారతమ్యము మొదలైన విషయములు శ్రీహరి నర్థము చేసికొనుట కేర్పడినవే; శ్రీహరి ప్రీతికొఱకే. కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది కాయక్లేశకరములైన తపస్సులు, దానము మొదలైనవి హరిప్రీతికొఱ కేర్పడినవే. అంతమాత్రమే గాదు, కర్మ ఫలముగా లభించు సత్యలోకము మున్నగు లోకములు మోక్షము గూడ శ్రీహరినుండియే పొందఁదగినవి. అందుచే నాతఁడే సర్వోత్తముఁడు; అతఁడే సర్వసంసేవ్యుఁడు.

తయా విలసితేష్వేషు గుణేషు గుణవానివ,
అంతః ప్రవిష్ట ఆభాతి విజ్ఞానేన విజృంభితః. 31

తయా=ఆ మాయచేత, విలసితేషు=ఉద్భవించిన, యేషు గుణేషు=ఏ గుణములయందు, అంతఃప్రవిష్టః=లోపల ప్రవేశించినవాఁడై, గుణవానివ=గుణములయం దభిమానమున్న వానివలె, ఆభాతి=ప్రకాశించును, (వస్తుతః=పరమార్థరూపముగా) విజ్ఞానేన=జ్ఞానముచేత, విజృంభితః=విజృంభించినవాఁడు.

జగత్తునకు కారణము భగవంతుఁడైన వాసుదేవుఁడే యని నిరూపితమైనది. ఇప్పుడు జగత్తునందుఁ బ్రవేశించుట అందునిలుచుట యనెడు లక్షణములతోఁగూడిన లీలలు నిర్వచించుచున్నాఁడు.

త్రిగుణములు మాయచే నేర్పడినవి. వానికార్యము లేవి? ఆకాశాదిభూతపంచకము-వానియం దాభగవంతుఁడు బ్రవేశించును. 'నన్నాశ్రయించుట చేతనే యీ పంచభూతములు స్థిరములైయున్న' వని యభిమానమున్న వానివలె, నాతఁడు గన్పించును. కాని పరమార్థముగా, నా విధమైన యభిమాన మాతనికి లేదు. గుణములతోడి సంబంధము శూన్యము. ఎందువలన? అతని స్వరూపమే చిచ్ఛక్తితోఁ గూడినది, దానితో నాతఁ డత్యంతమూర్జితుఁడు. అందుచే నాతనియం దభిమానముండుటకు వీలులేదు.

శ్రీధరీయము :

గుణవానివ = మదధీనా ఏతేగుణా ఇత్యభిమానవానివ 'ఈ గుణములు మదధీనము' లని యభిమానమున్న వానివలె నగుపించును. నిజముగా నట్టిదిలేదు. ఎందుకనఁగా నాతని స్వరూపమే చిచ్ఛక్తి. దానితో నాతఁ డత్యూర్జితుఁడు.

విజయధ్వజము :

ఈ సమస్తజగత్తుయొక్క నియమన కర్తృత్వము ఆ శ్రీమన్నారాయణుని యొక్కనియందే యున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

భగవంతుఁడు ప్రకృతిగుణ రహితుఁడు. కొందఱు గుణబద్ధుఁడైన జీవునకు భగవంతునకు భేదములేదని యందురు. అది వారి భ్రాంతి. దీనికిఁ గారణమేమి? సృష్ట్యనంతరము తన్నియమనమునకై భగవంతుఁగు జగత్తునందుఁ బ్రవేశించెను. ఎందుకుఁ బ్రవేశించెను? తత్తదాకారము గలవాఁడై తచ్ఛక్తిని బ్రకాశింపఁ జేయుటకొఱకు. ఆ శ్రీహరి, తయా=కార్యకారణరూపమైన జడప్రకృతిచేత, విలసితేషు= ప్రకాశితములైన పంచభూతములు, భౌతికదేహము, ఇంద్రియములు మొదలైన రూపములుగాఁ బరిణామమందిన, యేషు=ఈ కన్నులకుఁ గన్పించెడు, గుణేషు=ప్రాకృత గుణములయొక్క కార్యములందు, అంతఃప్రవిష్టః=ప్రేరణ మొనర్పవలెనను నే కారణముచేత లోపలఁ బ్రవేశించెనో ఆ కారణముచేత, గుణవానివ=ప్రాకృతగుణబద్ధుఁడైన జీవునివలె, ఆభాతి=అజ్ఞానులకుఁ గన్పించును. అంతే గాని, అతఁడు గాఁడు. ఎందుకనఁగా, విజ్ఞానేన=విశేషవిషయకజ్ఞానముచేత, విజృంభితః=పరిపూర్ణుఁడైనవాఁడు. పరమాత్ముని జీవభిన్నుఁడని తోపింపఁ జేయుటకే ఈ విశేషణము వాఁడఁబడినది. నానావిధములైన కర్మవిపాకములకు లోఁబడిన జీవులకు విజ్ఞానము లేదు. అందుకే వారందఱును నియమ్యులు. శ్రీహరియే నియామకుఁడు. కనుక శ్రీహరి సర్వజీవభిన్నుఁడే.

తాత్పర్యము: శ్రీహరి సర్వోత్తముఁ డగుట కేవల సంకేత మాత్రమేయని తెలియరాదు. సకలశాస్త్రములకు ముఖ్యవిషయమును బ్రహ్మాది సాత్త్వికజీవుల కిష్టమైన శ్రీమన్నారాయణుఁడు ప్రాకృత రహితుఁడు. సమస్తమునకు ముఖ్యకారణ మతఁడే. సర్వత్ర వ్యాపించిన శ్రీహరి తన స్వరూపభూతమైన యిచ్ఛను నిమిత్తకారణముగాఁ జేసికొని, కార్యకారణాత్మకమైన ఈ జడప్రకృతి అనఁగా సత్త్వ రజస్తమో గుణాత్మకమైన ప్రకృతిని యుపాదాన కారణముగాఁ జేసికొని కన్పించెడి ఈ సత్యమైన జగత్తును మొదట సృష్టించెను. ఈ చిత్రమైన సత్యజగత్తును సృష్టించుటచేతనే యాతఁడు సర్వోత్తముఁడు, సృష్టిసేయుట మాత్రమే గాదు. ఈ జగత్తును నియమించువాఁడు గూఁడ నాతఁడే. జడప్రకృతియొక్క పరిణామములైన పంచభూతములు, భౌతికదేహము మొదలగు పదార్థములు, ఇంద్రియములు వీనికి ప్రేరకుఁ డాతఁడే, వాని కా యా శక్తుల నొసఁగుటకే నాతఁడు వానిలోఁ బ్రవేశించెను. అందుచే మూఢుల కాతఁడు ప్రాకృతగుణబద్ధుఁడైన జీవునివలెఁ గన్పించును. కాని సమస్తమునందును శ్రీహరి విశిష్టజ్ఞాన పరిపూర్ణుఁడైయే యుండును. అందుచే నాతనికి జీవభావ మెప్పుడును రాదు. జీవులందనూ? వివిధకర్మల ఫలము ననుభవించువారు విజ్ఞానరహితులు గనుక హరియే సర్వనియామకుఁడు. తక్కిన వారెల్ల నాతనిచే నియమింపఁ బడువారే.

యథా హ్యవహితో వహ్నిర్దారుష్వేక స్స్వయోనిషు,
నానేవ భాతివిశ్వాత్మా భూతేషు చ తథా పుమాన్. 32

స్వయోనిషు=తన యుత్పత్తిస్థానములైన, దారుషు=కాష్ఠములయందు, అవహితః=ఉండునట్టి, ఏకః వహ్నిః యథా=ఒక్క అగ్నియే యే ప్రకారమో, తథా= అట్లు, విశ్వాత్మా=సర్వాత్మయైన, పుమాన్=పురుషుఁడు, భూతేషు = భూతములయందు, నానా ఇవ=బహురూపములు గలవానివలె, భాతి=ప్రకాశించును.

అవ : బహురూపములతోఁ గానఁబడెడు వాఁడును, వాసుదేవుఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు. ఉపాధిభూతములైన కాష్ఠముల యందుఁ బ్రవేశించి శోభించు నేకరూపుఁడైన యగ్ని, వాని స్థౌల్య దైర్ఘ్యాదుల ననుసరించి బహురూపుఁడుగాఁ గనపడును గదా! అట్లే యొకఁడైన భగవంతుఁడు సమస్తమునందును అంతర్యామియై యున్నను చతుర్విధ సృష్టివర్గములలో జీవరూపుఁడుగా వసించు నప్పుడు బహురూపములు గలవాని తెఱఁగున శోభించును.

శ్రీధరీయము :

బహురూపత్వము లీలలను జెప్పుచున్నాఁడు. స్వయోనిషు = తన కభివ్యంజకములైన కాష్ఠాదులందు, అవహితః = ఉన్నవాఁడై, నానాత్వమును బొందిన వానివలెఁ గనిపించును.

వీరరాఘవ వ్యాఖ్య :

ఇచ్చట యోనిశబ్దముచేత నభివ్యక్తిస్థానము మాత్ర మనియే గ్రహింపవలెను. కాష్ఠ మగ్ని కుపాదానముగాదు. నిమిత్తమాత్రమే. దారువులనుండి వహ్ని వ్యతిరిక్తుఁడుగనే యుండి స్వాభివ్యక్తస్థలము లైన దారువులయం దనేకరూపములుగాఁ గన్పించుచున్నాఁడు. అగ్ని యొక్కటైనను తృణ పర్ణ శాఖాదులం దెట్లు భిన్నముగాఁ గన్పించునో అట్లే ప్రకృతి పరిణామరూపములైన దేహములం దభివ్యక్తుఁడైన జీవుఁడు జ్ఞానానందరూప ధర్మములతో నేకరూపుఁడే కాని "నేను దేవతను, నేను మనుష్యుఁడను" అనెడు భిన్న భావము నందుచున్నాఁడు. మూలమందలి 'పుం' శబ్దము జీవ వాచి. దానికి తచ్ఛరీర పరమ పురుష పర్యంతమర్థముఁ జెప్పికొనవలెను. 'పుమాన్ విశ్వాత్మా' జీవ శరీరకుఁడైన సర్వేశ్వరుఁడు ఒకక్కఁడే. దేవాదిరూపములతో భిన్న భిన్నములుగాఁ బ్రకాశించుచున్నాఁ డని భావము. 'దారుషు' 'భూతేషు' అను రెండింటికిని దృష్టాంత దార్ష్టాంతికభావము. ఈ రెండును బహు

వచనమందే యున్నవి .దారువులందే హ్రస్వత్వ స్థూలత్వ వక్రత్వాది ధర్మములు. అగ్నియందు లేవు. అట్లే దేవత్వ అజ్ఞత్వ దుఃఖిత్వాది భేదములు గూడ విశ్వాత్మునియందు లేవు. దారుభేదములవంటి దేవాది శరీరముల యందున్న జీవులయందే యీ ధర్మములున్నవని భావము. 'వహ్నిః-విశ్వాత్మా' ఈ రెండు నేకవచనములే. కనుక వహ్నివలె విశ్వాత్ముఁడును, సర్వత్రావస్థితుఁడైనను స్వరూపముతోఁ గాని, స్వభావముతోఁ గాని నానావస్థలఁ బొందుటలేదు. ఈ రెంటికిని కించిద్భావము మాత్రమున్నది. దారువులనుండి అగ్ని సాక్షాత్తుగా నభివ్యక్తమై నానారూపములుగా భాసించుచున్నది. దార్ష్టాంతికమందు విశ్వాత్ముఁడు జీవునిద్వారా దేవాదిరూపములతో ననేకములుగా భాసించుచున్నాఁడు. జీవవిశిష్టములైన దేవాదిశరీరములకే యధిష్ఠేయత్వము.

విజయధ్వజము :

అవ: పంచభూతములు, భౌతికదేహము, ఇంద్రియములు వీనికి ప్రేరకముగా నా యీ శక్తుల నొసఁగుటకు భగవంతుఁడు వానియందుఁ బ్రవేశించునని చెప్పితిమి. 'వాఁడు పూర్ణరూపుఁడై సర్వస్థలముల యందును నున్నచో స్థానభేదముతో వానియందును భేదమేర్పడవలెను గదా!' అని యాశంక. దీనిని బరిహరించుటకై ఈ శ్లోకము ప్రవృత్తమైనది. పరమాత్ముఁ డొక్కఁడే యనేక పదార్థములందు బహురూపములతో నుండును. అద్వయుఁడైన శ్రీహరికి స్థానభేదముతో భేద మేర్పడదు. ఈ విషయమునే యుదాహరణ పూర్వకముగాఁ దెల్పుచున్నాఁడు.

అర్థము: యథా=ఎట్లు, ఏకః వహ్నిః=ఒకఁడే యైన యగ్ని యనెడు యభిమానదేవత, స్వయోనిషు=తన యభివ్యక్తికిఁ గారణములైన, దారుషు=కట్టెలయందు, వ్యవహితః=కన్నులకుఁ గనఁబడక యున్నవాఁడై, నానేవభాతి=బహురూపములు గల దానివలె గనుపించునో (నిజమునకు భిన్నముగాదో), తథా=అట్లే, ఏకః=ఒకఁడేయైన

విశ్వాత్మా=ప్రపంచమునం దెల్లెడ వ్యాపించిన, పుమాన్ = పరమపురుషుఁడైన శ్రీహరి (విశ్వాత్మా ఏవ=పరిపూర్ణ రూపముతోనే), భూతేషు ప్రవిష్టో౽పి = ప్రపంచ పదార్థములందుఁ జేరికొనియున్నను, నానేవ భాతి=భిన్న భిన్న రూపములు గలవానివలె గన్పించుచున్నాఁడు. నిజమునకు వాఁడు భిన్నుఁడుగాఁడు. అనేక రూపములు గలవాఁడైనను స్వగతశూన్యుఁడు. 'నేహ నానాస్తి కించన' అనెడు శ్రుతిగూడ శ్రీహరియందు భేదము లేదనియే చెప్పుచున్నది. అతనికి సర్వథా ఏ రూపమందును నే భేదమును లేదు. ఎక్కడనున్నను వాఁడు పరిపూర్ణుఁడే.

తాత్పర్యము: భిన్నభిన్నపదార్థములందున్న శ్రీహరి పదార్థములు పరస్పరభిన్నములైనట్లుగాఁ దన రూపములయందును బరస్పర భేదములు గలవాఁడని తెలియరాదు. అనేక కాష్ఠములలో నగ్ని (అభిమానదేవత) అణఁగికొని యుండును. ఆ కట్టెలను బరస్పరము రాచినప్పుడు బయటికివచ్చి కాన్పించును. కట్టెలు భిన్నమైనను తద్గతమైన యగ్ని యొక్కటే. అట్లే భిన్నవస్తువులందు శ్రీహరి ప్రవేశించియున్నను బహురూపములుగల వాఁడేగాని యా రూపములలో నే భేదమునుఁ బొందిన వాఁడుగాడు. అద్వయుఁడైన శ్రీహరికి స్వగత భేదములేదు. ఈ యర్థమునే 'నేహనానాస్తికించన' అనెడు శ్రుతి వాక్యముగూడ స్పష్టపఱచుచున్నది. అవహితః అనునది శ్రీధరుల పాఠము. వ్యవహితః అనునది వీరి పాఠము.

అసౌ గుణమయైర్భావైః భూతసూక్ష్మేంద్రి యాత్మభిః,
స్వనిర్మితేషు నిర్విష్టో భుంక్తే భూతేషు తద్గుణాన్. 33

అసౌ=ఈ పరమాత్ముఁడు, గుణమయైః=గుణస్వరూపములైన, భావైః=భావములచేత, భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మభిః=భూతసూక్ష్మములు, ఇంద్రియములు, ఆత్మ=వీనితో, స్వనిర్మితేషు=తనచేత నిర్మితములైన, భూతేషు=భూతములయందు, నిర్విష్టః=వసించుచున్నవాఁడై, తద్గుణాన్=ఆ యా భూతముల కను గుణములైన విషయములను, భుంక్తే=భుజించును (భుజింపఁజేయును).

అవ: సుఖవిషయముల ననుభవింపఁజేసెడు లీలను వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆకాశాదులు సూక్ష్మభూతములు. శ్రోత్రాదు లింద్రియములు. మనస్సు, శ్రీహరి వీనితోఁబాటు భూతములను సృష్టించెను. ఆ సృష్టి నాల్గువిధములు. వానియందుఁ దాను బ్రవేశించును. ప్రవేశించి, ఆయా సృష్టివర్గముల కనుకూలములైన సుఖవిషయములను భుజింపఁజేయును. ఆయా ప్రాణివర్గములలో జీవరూపముతో వ్యాపించి యుండునది శ్రీహరియే. అందుచే, నాయా జీవులనుభవించెడు సుఖదుఃఖములభోక్త వాసుదేవుఁడే. జ్ఞాన స్వరూపుఁడైన భగవంతుఁ డజ్ఞాన సంబంధము లేని వాఁడు. అందుకే జీవుల సుఖదుఃఖములకుఁ గారణభూతుఁడై మాత్రమే యుండునని చెప్పుటకే 'భుంక్తే' అను దానికి, 'భోజయతి' యను నర్థముఁ జెప్పికొనుట యైనది.

శ్రీధరీయము:

భోగరూపమైనలీలను జెప్పుచున్నాఁడు. శ్రీహరి, భూతసూక్ష్మములు, ఇంద్రియములు, మనస్సు వీనిచే నిర్మింపఁబడినట్టి నాల్గు తెఱఁగులైన భూతములందు, అనఁగా నాయా వర్గమునకుఁ జెందిన భూతములు అవి తమ తమకు నచ్చెడు సుఖము ననుభవించుటలో స్వాతంత్ర్యముగలవి యని భావము. తద్గుణాన్=తత్తదను రూపములైన విషయములను, ఇచ్ఛయా భుంక్తే = కోరికతో ననుభవించుచున్నాఁడు.

వంశీధరుఁడు:

అంతర్యామి స్వరూపముగాఁ దమయందు వాసుదేవుఁ డుండి, వాని ప్రేరణలేక జీవులకు భోక్తృత్వము సిద్ధింపదు. వాసుదేవుని తటస్థశక్తియైన జీవునిద్వారా స్వయముగా నంతర్యామియే సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచున్నాఁడని తెలుత శ్రీధరుఁడు 'భుంక్తే' అని యర్థముఁ జెప్పెను. జీవునివలె నీశునికి గుణభోక్తృత్వ మనుచితమని తోఁచి ప్రేరణార్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

వీరరాఘవీయము :

అవః విశ్వాత్ముఁడైన భగవంతునకు స్వశరీర భూతప్రకృతి పురుషద్వారా దేవాది రూపములుగా ననేక ప్రకారముగా భాన మని ముందుఁ జెప్పఁబడినది. సుఖదుఃఖాది భోక్తృత్వము తన్నిమిత్తమైన కర్తృత్వము రెండును స్వశరీర భూతమైన జీవుని మూలముననే. స్వయముగాఁ బరమాత్ముఁడు భయరహితుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

అర్థము : అసౌ=విశ్వాత్ముఁడైన పరమాత్ముఁడు, గుణమయైః=సత్త్వాది గుణపరిణామరూపమైన దానివలన తత్ప్రచురములైన భూత సూక్ష్మాదిరూపములైన, భావైః=పదార్థములచేత, ఇచ్చట భూతము లనఁగా పృథివ్యాదులు, సూక్ష్మములు గంధాదులు. ఇంద్రియములు శ్రోత్రాదులు. ఇవి రెండు రీతులు. జ్ఞాన కర్మేంద్రియములు. జ్ఞానేంద్రియములు వాగాదులు, కర్మేంద్రియములు పాదాదులు. ఆత్మ=అంతఃకరణమైనను గావచ్చును. ఇవి తనచేత నిర్మింపఁబడినవే. ఈ దేవాదిభూతములందు, నిర్విష్టః=జీవునిద్వారా ప్రవేశించినవాఁడై, తద్గుణాన్=పృథివ్యాది భూతగుణములైన గంధాది విషయములను, భుంక్తే=జీవునిద్వారా అనుభవించుచున్నాఁడు. స్వయముగాఁ గాదని తాత్పర్యము. జీవునిద్వారానే పుణ్యపాపరూపములైన కర్మల నాచరించుచున్నాఁడని యర్థము.

వల్లభాచార్య సుబోధినీ వ్యాఖ్య :

సృష్టి నాల్గురీతులు గదా: అంతఃకరణములు, ఇంద్రియములు తన్మాత్రలు, భూతములు. ఈ నాల్గును త్రిగుణాత్మకములు. వీనిచే నిర్మింపఁబడిన దేవ తిర్యఙ్నరాది భూతములయందు, నిర్విష్టః = నితరాం విష్టః అని విగ్రహము. ఎక్కువగా నున్నవాఁడై, స్వనిర్మితేషు= దీనికి విగ్రహము మూఁడురీతులు, 'స్వస్మిన్ నిర్మితేషు, స్వార్థం నిర్మితేషు, స్వేన నిర్మితేషు'– తనయందు నిర్మింపఁబడినవి, తనకొఱకై

నిర్మింపఁబడినవి, తనచేత నిర్మింపఁబడినవి. త్రిగుణములు. సాత్త్విక మైన దంతఃకరణము. సాత్త్వికరాజసము లింద్రియములు. రాజస తామసములు తన్మాత్రలు. తామసములు భూతములు. ధర్మార్థకామ మోక్ష చతుర్విధ పురుషార్థసిద్ధ్యర్థమే నాల్గురీతులుగా భేదము. దేహము చేత ధర్మము, తన్మాత్రలచే నర్థము, ఇంద్రియములతోఁ గామము, అంతఃకరణముతో మోక్షము. జీవుఁడు వీని యనుభవములలో ముఖ్యుఁడు, తక్కిన వంగములు. అందుకే తద్గుణాన్ అన్నాడు. చతుర్విధ పురుషార్థరూపములైన గుణముల ననుభవించు చున్నాఁడని భావము.

విజయధ్వజము :

అవ: హేయములైన దేహములందుఁ బ్రవేశించిన శ్రీహరి, ఆ యా దేహములందున్న జీవునివలె భోగము ననుభవించునని తలఁప రాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

అసౌ = ఆ సర్వోత్తముఁడైన శ్రీహరి, గుణమయైః = సత్త్వము మొదలైన గుణముల వికారములైన, భూతసూక్ష్మేంద్రియాత్మభిః భావైః=పృథివ్యాది పంచమహాభూతములు, శబ్దాది పంచతన్మాత్రలు, శ్రోత్రాది దశేంద్రియములు, మన స్సనెడు తత్త్వములచేత (ఉపాదాన కారణములచేత), స్వ నిర్మితేషు=ఆ తత్త్వములయందుఁ బ్రవిష్టుఁడైన తనచే నిర్మింపఁబడిన, భూతేషు=ప్రాణుల దేహములందు, నిర్విష్టః= తన మహిమతో, అసంగుఁడుగనే ప్రవేశించి, తద్గుణాన్ ఏవ= ఆ యా ఇంద్రియముల విషయములైన ఆనందాది గుణములనే, భుంక్తే=అను భవించును. దోషనిమిత్తములైన గుణముల ననుభవించుట లేదు. స్వతంత్రుఁడైన శ్రీహరి శరీరమందున్నను దుఃఖము నెప్పు డనుభ వింపఁడు.

విశేషార్థములు : శ్రీహరి యానందాది గుణములనే యనుభ వించును. దుఃఖముల ననుభవింపఁడు. ఈ విషయమునకుఁ బ్రమా

ణముగా మధ్వాచార్యులు వామన పురాణములో నీ క్రింది శ్లోకము లుదహరించిరి.

సర్వత్ర సారభు గ్దేవో నాఽసారం స కదాచన.

సమస్త ప్రాణిదేహములందును శ్రీహరి శ్రేష్ఠవిషయములను మాత్రమే యనుభవించును. అసారములైన దుఃఖముల ననుభవించుట లేదు. ఉపనిషత్తులలో నీ శ్లోక మున్నది.

ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా
సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే,
తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వ
త్త్యనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి. (ముండకోపనిషత్)

ఒక చెట్టుకొమ్మపై రెండు పక్షులున్నవి. రెండును బంగారు రంగు గలవి, అవి యొక జంట. అభిన్నమైన మైత్రి. వీనిలో నొక పక్షి పిప్పలమును దినుచున్నది. రెండవది తినక తినుదానిని జూచుచున్నది. ఈ రెండు పక్షులును జీవాత్మ పరమాత్మలు.

మధ్వాచార్యులవారు 'అనుభవించు' నని వ్యాఖ్యానించిరి. ఈ శ్రుతిలోని 'అనశ్నన్' అనుట కేమిగతి? ఇది ప్రశ్న. దీనికి సమాధానము 'అనశ్నన్' అనఁగా నశుభవిషయముల ననుభవించుటలేదని మాత్రమే యర్థము. అశుభవిషయములను పరవశమైన దానిని యత్నసాధ్యమును భగవంతుఁ డనుభవించుట లేదు.

అక్షప్త్యాచ స్వతంత్రత్వా దశుభస్య చ వర్జనాత్,
అభోక్తా శుభభోక్తృత్వా ద్భోక్తేత్యేవ చ తం విదుః.
న్యూనాఽనధికత్వాచ్చ పూర్ణస్యానంద భోజనాత్,
విరాగాచ్చ పరస్యాస్య భోక్తృత్వ ప్రతిషేధనమ్. (స్కాందము)

ప్రయత్నము లేకుండుటచేతను పరవశుఁడు గాకుండుట చేతను అశుభవిషయములను బొందకుండుట చేతను శ్రీహరి నభోక్త

యందురు. అశుభవిషయమునే యనుభవించుటచే భోక్తయుఁ గూడ నగును. లేక భోగముచేత నుచ్చ నీచభావము లేకుండుట చేతను స్వరూపభూతమైన యానందమునే యనుభవించుట చేతను, విషయ భోగములం దాసక్తి లేకుండుటచేతను సర్వోత్తముఁడైన హరికి శ్రుతి యందు భోక్తృత్వము నిషేధింపఁబడినది.

భావయత్యేష సత్త్వేన లోకా న్వై లోక భావనః,
లీలావతారానురతో దేవతిర్యఙ్నరాదిషు. 34

లోకభావనః_లోకముల నభివృద్ధిపఱచుచున్న; **ఏషః**_ఈ భగవంతుఁడు, **దేవతిర్యఙ్నరాదిషు**_దేవతలు, తిర్యక్కులు, మనుష్యులు-వీరియందు, **లీలావతారానురతః**_లీలావతారమును స్వీకరించుటయం దిష్టమున్నవాఁడై, **సత్త్వేన**_సత్త్వగుణముతో, **లోకాన్**_లోకములను, **భావయతి**_పాలించుచున్నాఁడు.

లోకములకు సుఖమును వర్ధింపఁజేయు భగవంతుఁడైన శ్రీహరి దేవతలు, మృగాదులు, మనుష్యులు-వీరియందు స్వేచ్ఛగా నవతరించి యొక్కొక్కవిధమైన లీలను ప్రకాశింపఁ జేసి, సత్త్వగుణముతో లోకములనుఁ బాలించుచున్నాఁడు.

శ్రీధరుఁడు :

భావయతి_పాలించుచున్నాఁడు. ఇది సర్వావతారములకును సాధారణమైన ప్రయోజనము. విశేషముగాఁ గృష్ణావతారమునకు. లోకభావనః=లోకకర్తయైనవాఁడు. దేవాదులం దే లీలావతారము లున్నవో వానియం దనురతుఁడై యని విగ్రహము.

ఇతి శ్రీ మద్భాగవతే మహాపురాణే
అష్టాదశ సహస్రికాయాం, సంహితాయాం
పారమహంస్యాం, శ్రీవైయాసిక్యాం, శ్రీహయగ్రీవ
బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రథమస్కంధే ద్వితీయోధ్యాయః.

విజయధ్వజము :

అవ : పూర్వాధ్యాయ మందలి 'అథాఖ్యాహి హరేర్ధీమన్' అనెడు ప్రశ్నకుత్తరముఁ జెప్పుచు నా విషయమునే యిచ్చట సంక్షేపముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. లోకభావనః=జగత్కర్తయైన, ఏషః= పురుషోత్తముఁడైన శ్రీహరి, సత్త్వేన=సత్త్వగుణముతోఁ దక్కిన రజస్తమస్సులను క్రుంగఁదీసి, లోకాన్=సజ్జనులను, భావయన్=పాలనతో నభివృద్ధి పఱచెడువాఁడై, తిర్యఙ్నరాదిషు=వరాహాది తిర్యగ్జాతుల యందు, మనుష్యులందును, దేవతలందును, ఆదిపదముతో స్తంభము మొదలైన వానియందును, (నృసింహమూర్తి) ఋషుల యందును, లీలావతారాను గతః భవతి=క్రీడతోనే జగద్రక్షణ కనుకూలమైన యవతారములను బొందును. (వాని యవతారములు కర్మఫలముగా గాదు. తా నుద్భవించెడు జాతికిఁదగినట్లు చేష్టల నొనర్చును.) 'భావయత్యేషః' అని శ్రీధరపాఠము. 'భావయన్నేషః అని వీరిపాఠము' 'లీలావతారానురతః అని' శ్రీధరుఁడు.

'లీలావతారానుగతః' అని వీరు. 'దేవతిర్యఙ్నరాదిషు' అని శ్రీధరపాఠము. తిర్యఙ్నరసురాదిషు అని వీరి పాఠము.

తాత్పర్యము : ఆ యా జీవుల దేహములయందు వసించుచున్నను శ్రీహరి జీవులవలె దుఃఖము ననుభవింపఁడు. పృథివ్యాది పంచభూతములు గంధాదిపంచతన్మాత్రలు, దశేంద్రియములు, మనస్సు ఈ తత్త్వములతో వానియందుఁ బ్రవేశించిన శ్రీహరియే దేహములను నిర్మించినవాఁడు. ఆ ప్రాణిదేహములలో వాఁడు దన సామర్థ్యముచేత ససంగుఁడుగనే ప్రవేశించెను. ఇట్లు దేహము లందున్నవాఁడై తత్తదింద్రియ విషయములందు శ్రేష్ఠములైన స్వాత్మకములైన శుభవిషయములనే యనుభవించును. అసారములైన విషయముల ననుభవించుట లేదు. శ్రుతిలోని 'అనశ్నన్' అనుటకు 'అశుభములను శుభముల యందును బరవశమైన వానిని ప్రయత్న సాధ్యము

లను అనుభవింపవలెనను నానతో ననుభవింపక' అనియే యర్థము. స్వతంత్రుఁడైన శ్రీహరి యీ శుభానుభవముతో నుచ్చనీచముల కొన్ప దుఁడు గాఁడు. విషయజన్యమైన యానందము ననుభవించుట లేదు. తద్గతమైన స్వరూప భూతమైన యానందమునే యనుభవించును. ఇట్లు లోకకర్తయైన శ్రీహరి సజ్జనులను రక్షించి వారి సాధనతో వారి నభివృద్ధిపఱచుటకు లీలగనే వరాహాది తిర్యక్కులు, మనుష్యులు, ఋషులు, దేవతలు, స్తంభములు, మొదలైన స్థలములు, వీనియందు వ్యక్తుఁడై యవతరించును. అయా జాతులందు జన్మించి నపుడు తదను గుణముగనే కర్మలనుజూపి సజ్జనులను రక్షించును. వాఁడవతరించుట కర్మఫలముగా గాదు. వాఁడు గర్మబద్ధుఁడు గాఁడు. వాని యవతారము లన్నియుఁ గ్రీడకొఱకై స్వేచ్ఛతో గ్రహించినవే. కనుక హరియే సర్వోత్తముఁడు. సర్వసంసేవ్యుఁడు.

పోతన్నగారు:

త. **పరమపూరుషుఁ డొక్కఁ డాఢ్యుఁడు పాలనోద్భవ నాశముల్**
సొరిదిఁ జేయు ముకుందపద్మజ శూలిసంజ్ఞలఁ బ్రాకృత
స్ఫురిత సత్త్వరజస్తమంబులఁ బొందు నందు శుభస్థితుల్
హరిచరాచర కోటి కిచ్చు ననంతసత్త్వనిరూఢుఁడై.

అర్థము: ఒక్కఁడు=ఒకఁడేయైనట్టియు, ఆఢ్యుఁడు=సర్వసమర్థుఁడైనట్టియు, పరమపురుషుఁడు = సర్వోత్తముఁడైన వాసుదేవుఁడు, ముకుంద పద్మజశూలిసంజ్ఞలన్ = విష్ణుబ్రహ్మశివ సంజ్ఞలనుబొంది పాలనోద్భవనాశముల్ = సమస్త ప్రపంచముల యొక్క పాలనము, సృష్టి, లయము మొదలైన పనులను, సొరిదిన్ చేయున్=క్రమముగాఁ గావించును. ప్రాకృతస్ఫురిత=ప్రకృతిగుణములైయున్న, సత్త్వరజస్తమంబులన్=సత్త్వ రజ స్తమోగుణములను-వీనిని, పొందున=ప్రాపించును. అందున్=అ ముప్వురిలో, హరి=వాసుదేవుఁడు, అనంత సత్త్వనిరూఢుఁడై=అనంతమైన సత్త్వగుణము నాశ్రయించినవాఁడై, చరాచర

కోటికిన్=చరాచరములైన ప్రాణులకు, శుభస్థితుల్=ఉత్తమములైన శ్రేయస్సులను, ఇచ్చున్=కల్గించును.

తాత్పర్యము: సర్వస్వతంత్రుఁడైన పరమపురుషుఁ డొక్కఁడే. అతఁడే ప్రాకృతగుణములైన సత్త్వరజస్తమస్సులను బొంది విష్ణువు, బ్రహ్మ, శివుఁడను పేరులతో వెలయును. ఈ బ్రహ్మాండములయొక్క పాలనము సృష్టిలయము మొదలైన కార్యము లొనర్చును. ఆ ముగ్గు రిలో సత్త్వగుణసంబంధము గలిగిన శ్రీమహావిష్ణువు తన్నుఁ గొలుచు వారికి సమస్తశ్రేయము లొడఁగూర్చును.

తరలవృత్తము:

> పలుకుచో తరళంబులందుల భానువిశ్రమ పద్ధతిన్
> గలియ నభ్రసజాగముల్ సమకట్టి చెప్పుదు రుత్తముల్.

న, భ, ర, స, జ, జ, గ, లు. 12వ యింట విశ్రమము.

పాలనోద్భవనాశముల్ 'పద్మజశూలిసంజ్ఞలన్' 'సత్త్వరజస్తమంబులన్' అను చోటులందుఁ గ్రమాన్వయము. 'పరః పురుషః' అను సంస్కృతపదమునకు పరమ పూరుషుఁడని యున్నది. 'ఏక' శబ్దము మూలములోనిదే. ముక్తిందదాతీతి ముకుందః. ఈ శబ్దమిచ్చట చాల సముచితముగా వాఁడఁబడినది. పరమాత్ముని నాభికమలమున నుద్భవించినవాఁడు గనుక, పద్మజుఁడు బ్రహ్మదేవుఁడు. శూలాయుధమును ధరించువాఁడు శూలి. రుద్రుఁడు, ముకుందపద్మజ శూలులు అనుట ద్వంద్వసమాసము 'ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకేన సంబధ్యతే' అను నియమము ననుసరించి, సంజ్ఞాశబ్దమునకుఁబ్రత్యేకాన్వయము. ప్రాకృతస్ఫురితము. ప్రాకృతములనఁగా ప్రకృతికి సంబంధించినవి. ప్రాకృతములై స్ఫురితములైనవి, రెండును విశేషణములు. రెండువిశేషణములకుఁగూడ కర్మధారయము వచ్చును. 'ఉపస్నాత ప్రయాత ద్విజావలి పిండీకృత శాటులన్ సవిన్' అని యాముక్తమాల్యదా ప్రయోగము 'స్నాతాశ్చతే ప్రయాతాశ్చ' అని

సమాసము. ఇక్కడఁగూడ 'ప్రాకృతాశ్చ తే స్ఫురితాశ్చ' అని సమాసము. పాలనోద్భవనాశములు, సత్త్వ రజ స్తమములు ఈ రెండును ద్వంద్వసమాసములే. 'హరి విరించి హరేతి సంజ్ఞాః' అనిమూలము. హర ఇతి హరేతి-ఇక్కడ సమాసమార్ష మని శ్రీధరుఁడు. ఒక్కవ్యక్తికే శివ విష్ణు బ్రహ్మనామము లని సమాసస్వారస్యము. పోతనామాత్యుఁడును 'ముకుంద పద్మజ' సంజ్ఞలని, సమాసము నొనర్చుటచే నా స్వారస్యము తెలుఁగునఁగూడ వచ్చినది. నిరూఢుఁ డనఁగా నధిష్ఠాత యని యర్థము. వాని కధీనుఁడై కాదు వానిని నియమించునని భావము. అందున్=ఆ మువ్వురియందును, శుభస్థితుల్=ధర్మార్థకామ మోక్షము లనెడు శుద్ధఫలములు. బ్రహ్మ శివుఁడు ధర్మార్థ కామాదు లొసఁగినను, ఉపాధిదృష్టితో నతి సుఖములు గావు. ఎందుకనఁగా రజోగుణము ఘోరము, తమోగుణము మూఢము. ఆ యుపాధులను వదలి వారిని సేవించినను మోక్షము తొందరగ రాదు. సాక్షాత్తుగ లభింపదు. అతికష్టముతో నేర్పడును. ఈ బ్రహ్మ శివులు పరమాత్మ యంశభూతులే. ఈ విధమైన యనుసంధానాభ్యాసము చాల దినములు సాఁగవలెను. అపుడు తదంతర్యామియైన పరమాత్మనుండియే ముక్తి లభించును. ఉపాధిదృష్టితో నైనను విష్ణువును సేవించినపుడు, సత్త్వము పరమశాంతరూప మైనందున దానినుండి ప్రాప్తించు ధర్మార్థ కామములును సుఖదములై యుండును. నిష్కామముగ నాతని సేవించినపుడు 'సత్త్వా త్సంజాయతే జ్ఞానం' అనుటచేత జ్ఞానము, తత్ఫలమైన మోక్షము శీఘ్రముగ నేర్పడును. స్కాందమం దిదియే చెప్పఁబడినది.

బంధకో భవపాశేన భవపాశాచ్చ మోచకః,
కైవల్యదః పరంబ్రహ్మ విష్ణురేవ సనాతనః. (స్కాందము)

సర్వథా ఉపాధిని పరిత్యజించి నందువలన పంచమ పురుషార్థమైన భక్తియే సిద్ధించును. ఆ భక్తి పరమాత్మాకారముతోనే భాసించు

నది గనుక; కర్మ జ్ఞానాదులను వదలి భక్తియే యెట్లు సేవింపఁదగి నదో అట్లే దేవతాంతరోపాసనమును వదలి విష్ణువునే యుపాసింపవలె నని సిద్ధమైనది. 'ఒక్కఁడు'-ఆ భగవంతుఁ డొక్కఁడేయైనను క్రీడగా నవతరించి, యనేక రూపములుగా భాసించుచున్నాఁడు. దశమ స్కంధములో 'బహుమూర్త్యేక మూర్తికం' అని చెప్పఁబడినది. అతని యవతారములు రెండు రీతులు. చిచ్ఛక్తితో నేర్పడునవి. మాయా శక్తితోఁ గలుగునవి. చిచ్ఛక్తికృతములు మత్స్య కూర్మాదులు. మాయాకృతములు సత్త్వ రజ స్తమోగుణముల ద్వారా విష్ణు బ్రహ్మ రుద్రులు. వాసుదేవుఁడు గుణయుక్తుఁడైనను అచింత్యశక్తిచేత నా గుణములకు బహిర్భూతుఁడై యుండును. పరమపురుషునియందు మాయాగుణమైన సత్త్వగుణ మున్నను దానితో నతనికి యోగమే. సత్త్వ మాతని ప్రకాశము. లేక దానియం దాతఁ డుదాసీనుఁడు. కనుక సచ్చిదానంద వస్తువైన పరమాత్మకు సత్త్వగుణముచేత ఉప రాగము సంభవింపదు. కనుక నది వారి శరీరముతోడి సంబంధ మున్నది గాదు.

బ్రహ్మశివుల కట్లుగాదు. ఆ రెండుగుణములును విక్షేపరూపములు. ఆవరణములు; ఉపకారాపకారములు గల్గించును. కనుక, వారితో వారి యానందస్వరూపమునకు విక్షేప మేర్పడును. ఉపరాగముగూడ ప్రాప్తించును. బ్రహ్మ రుద్రాదులకు రజస్తమత్త్వము లున్నందువలన వారు సగుణులే. హరియే నిర్గుణుఁ డనుటయు నుక్తిసిద్ధమే. హరి నిర్గుణుఁడైనను ప్రాకృతమైన సత్త్వగుణము ప్రకాశరూపముతో నాతని సమీపమం దున్నదిగదా! తద్ధర్మమైన విశ్వపాలనమును నాతనియం దేర్పడినది; మఱి నిర్గుణుఁ డెట్లయ్యెను? అతఁడు దానియందుఁ గేవల ముదాసీనుఁడని యుత్తరము. ఉదాసీనుఁడైనంత మాత్రముతో సంబంధ మెట్లు పోవును? సత్త్వగుణము శ్రీమహావిష్ణువునందు సంయోగ సమవాయ సంబంధములతో లేదు. కేవల సామీప్య సంబంధముతోనే యున్నది. స్వభక్తపాలనము స్వరూపభూతమైన

శుద్ధసత్త్వముయొక్క ధర్మముగాఁ దెలియవలెను. బ్రహ్మజీవుఁడే. రజోగుణయుక్తుఁడైన బ్రహ్మయందు పరమాత్మయోగము కేవలమావేశమే. బ్రహ్మసంహితలో నిట్లున్నది-

భాస్వాన్యథాశ్మ శకలేషు నిజేషు తేజః
స్వీయం కి యత్ప్రకట యత్యపి తద్వదత్ర,
బ్రహ్మయ ఏవ జగదంత విధానకర్తా
గోవింద మాదిపురుషం తమజం భజామి.

శివునకు జీవత్వము లేదుగనుక నతనికి గుణయుక్తేశ్వరత్వమే. ఆ బ్రహ్మసంహితలోనే యిట్లున్నది-

క్షీరం యథా దధివికార విశేషయోగా
త్సంజాయతే న తు తతః పృథగస్తి హేతోః,
యశ్శంభు తామపి తథా సముపైతి కార్యా
ద్గోవింద మాదిపురుషం తమజం భజామి.

ఇది కొందఱివాదము. కొందఱు నియామక సంబంధముతోఁ గాని, సామీప్య సంబంధముతోఁ గాని భగవంతునికి సత్త్వగుణసంబంధముఁ జెప్పెదరు. నియామకతా సంబంధమైనచో విష్ణువు స్వరూపేణ నిర్గుణుఁడే యగుచున్నాఁడు. రజస్తమస్సులు సంయోగసంబంధము చేత బ్రహ్మ శివులయం దుండఁగా వారు సగుణులే యగుచున్నారు. సత్త్వమందు సామీప్యసంబంధ మాత్రముచేతనే యోగమని పక్షాంతరము. అట్టి యెడలఁ గూడ నాత్మఁడు నిర్గుణుఁడే. భాగవత చతుర్థ స్కంధమం దీ శ్లోక మున్నది.

త్రయాణా మేవ భావానాం యో న పశ్యతి వై భిదామ్,
సర్వభూతాత్మనో బ్రహ్మన్ ! స శాంతి మధిగచ్ఛతి.

ఇక్కడ 'శాంతి' యనఁగా మోక్షము. ఒక్కఁడేయైన పరమాత్మ సోపాధికమైన మాయాగుణములైన గుణత్రయములతోఁ

గూడినవాఁడు. అప్పుఁ డాతనికిఁ గర్మభేదత్వములతో నామభేదము. ఒక క్షేత్రమందు సేద్యగాఁడు బీజములను విత్తునపుడు ఆవాపకుఁడు. సస్యోపేతమైన క్షేత్రమును జలములతోఁ దడుపుచు పాలకుఁడు. కొడవలి మొదలైన వాటితో పంటఁ గోయుచు లావకుఁడు. కారణ భూతమైన రజోగుణగ్రహణముతో సర్వప్రపంచమును సృష్టించుచు బ్రహ్మ మనిపించికొనును. హిరణ్యగర్భుఁడు పంచీకృతమైన సృష్టినే యొనర్చును. పంచీకృతభూతభౌతికసృష్టి యొనర్చినను నాతఁ డపు డపుడు బ్రహ్మ యనిపించికొనును. కాని యది యౌపచారికమే. ఆ జీవుఁడు గల్పాంతమున జేసిన 'యహంగ్రహోపాసన'చే బ్రహ్మ భావమును బొందినవాఁడు. ఈ విషయ మితిహాసాదులందుఁ బ్రసిద్ధమే. అతనియందు వాఁడఁబడు 'ఈశ'త్వాది పదములు తదంతర్యామియైన పురుషునకుఁ జెందినది. అట్లే వహ్నీంద్రసూర్యాదులకు వాఁడు నీశత్వాదులు, తదంతర్యామి పదములు. వహ్న్యాదులకును, తదంతర్యామికిని అభేదమైనను భేదము గ్రహింపఁ బడుచున్నది. శ్రుతియే దానికిఁ బ్రమాణము.

యశ్చాదిత్యే తిష్ఠన్ ఆదిత్యాదంతరః యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్య శ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరోయ మయతి భీషాస్మాద్వాతః పవతే.

కనుక వ్యావహారికభేద మంగీకార్యమే. కారణీభూతమైన సత్త్వ గుణముతోఁ జరాచరమును బాలించుచు విష్ణు వనఁబడుచున్నాఁడు. తమస్సుతో రుద్రుఁడు. కనుక పరబ్రహ్మ, పరమశివ, మహావిష్ణు, వాసుదేవాది శబ్దగోచరుఁడైన యొకడే వస్తువునకు చతుర్ముఖ, చతుర్భుజ, పంచముఖరూపములైన పుమాకారములు వాణీ రమా ఉమాకారములైన స్త్రీరూపములును, లీలావిగ్రహములు. చతుర్ముఖాకారము బ్రహ్మకు, చతుర్భుజాకారము విష్ణునకు, పంచముఖాకారము రుద్రునకు. అట్లే వాణ్యాకారము విధికి, రమాకారము హరికి, హరున కుమాకారము అని వేరువేరుగాఁ జెప్పవలెను గదా! గుణత్రయ

భేదముతో తదవచ్ఛిన్నులకును భేదమున్నది. ఒకనికే యిన్నియునని యెట్లు చెప్పఁబడినది? ఇది పూర్వపక్షము.

సమాధాన మీ క్రిందిది. చతుర్భుజశరీరునకు పాలకత్వ ప్రయోజనము విష్ణుత్వమే యనుటకు వీలులేదు. అతఁడును దైత్య సంహారాది కార్యము లొనర్చినవాఁడే. నిజమున కవి తమోఽవచ్ఛిన్న రుద్రకార్యములు గదా! అట్లే పంచముఖాకారావచ్ఛిన్నుఁడైన యీశ్వరుఁడును త్రిపురాది సంహారరూపమున దేవతాపాలనాదుల నొనర్చెను. ఇవి విష్ణుకార్యములే గదా! 'శివ ఏకో ధ్యేయ శ్శివంకరః' 'ప్రజ్ఞాచ తస్మాత్ప్రసృతాపురాణీ' అనెడు శ్రుతిచేతను 'సమోచయతిసుప్రీతః' 'మోచయామి శ్వపాకం వా' అనెడు స్మృతిచేతను సత్త్వావచ్ఛిన్నుఁడైన విష్ణుకార్యముగూడ శివునియందుఁ గన్పడుచున్నది.

త మాచుర్బ్రాతరో రుద్రః సేవిత స్సాత్త్వికైర్జ నైః,
మో చ యేత్సత్త్వ సంయుక్తః పూజయే శమతో హరమ్.

అని భాగవతమే యనుచున్నది. కౌర్మమునందు రుద్రునికి సాక్షాత్సత్త్వగుణమే ప్రతిపాదితము. ఈ మాటలతో తమోగుణాశ్రయత్వముతో రుద్రున కపకర్షణ మాపాదించిన వాదన వీఁగిపోయినది. జీవులు నిరంతరదుఃఖమయ సంసార పరివృత్తిచేత శ్రాంతులు. వారికిఁ గొంతకాలము విక్షేప విగమ సముల్లసితమైన యానందానుభవము నొసఁగి విశ్రాంతిని గల్గింపవలెను. అందుకే పరమాత్మ తత్సంహారమునకై తమోగుణమును స్వీకరించెను. దుశ్చికిత్స్యవ్రణ పీడితులైన జనులకు వైద్యుఁడు శస్త్రప్రయోగ మొనర్చినట్లు. శివపురాణవ్యాఖ్యాన మిట్లే యనుచున్నది.

నిదానజ్ఞస్య భిషజో రుగ్ణహింసాం ప్రయుంజతః,
న కించిదపి నైర్ఘృణ్యం ఘృణైవా త్రప్రయోజితా.

కనుక పరమ శివుఁడు నిరతిశయ కరుణాంబునిధియే. విష్ణుపురాణాదులందు 'సత్త్వోద్రిక్త స్తతోబ్రహ్మా' అని బ్రహ్మకుఁగూడ సత్త్వ

గుణయోగముతో విష్ణుత్వము ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. భారతమం దతివృద్ధులైన ప్రజలను విధి కోపాగ్నిచే దహించెనని యున్నది. అది రుద్రత్వ ప్రతిపాదకమే. వసిష్ఠపురాణమందు 'సత్త్వం దేవా హరాదయః' ఇత్యాదులతోఁ ద్రిమూర్తులకును శుద్ధసత్త్వప్రధానమైన మాయోపాధికత్వము చెప్పఁబడినది. అట్లే భవానియు దైత్యాది సంహారమొనర్చినను పాలనరూప విష్ణుకార్యమును జేసినది. 'నృణాం భవతి ముక్తయే' అను మార్కండేయ పురాణవచనముతో మోచకత్వ గుణావచ్ఛిన్నమైన విష్ణుకార్యము పార్వతికిఁ జెప్పఁబడెను. మహిషా సురయుద్ధమందు అనేక గణములను సృష్టించినది. బ్రహ్మకార్యము. మోక్షప్రదత్వము మహాలక్ష్మికే మార్కండేయమునందుఁ జెప్పఁ బడినది.

'సాచాన్యైవ సమష్టిరూపా' అని మార్కండేయ ప్రాధానిక రహస్యములోఁ గలదు. మరి పార్వతియందు మోచకత్వాదిరూపమైన విష్ణుత్వము చెప్పఁబడుచున్నది నిజమే. దీని నింకను గూఢముగ శోధింతము.

మార్కండేయమునకు భిన్నముగా మహిష, శుంభ, నిశుం భాది సంహారము నందపుత్రీత్వము హరివంశమందు గౌరీదేవికే చెప్పఁబడినది. సందర్భము ప్రద్యుమ్న శంబరాసురుల యుద్ధము. ఆ శ్లోకము లీక్రిందివి.

హతాయాం సర్వమాయాయాం శంబరోఽచింతయ త్పునః,
అస్తిమే కాలదండాభో ముద్గరో హేమభూషితః.

పురాయో మమపార్వత్యా దత్తఃపరమ తుష్టయా,
గృహాణ శంబరే మంత్వం ముద్గరం హేమభూషితమ్.

మాయాంతకరణం నామ సర్వాసుర వినాశనమ్,
అనేన దానవౌ రౌద్రౌ బలినౌ కామరూపిణౌ.
శుంభశ్చైవ నిశుంభశ్చ సగణౌ సూదితౌ మయా.

ఈ ముద్గరవృత్తాంతమును ప్రద్యుమ్నునితోఁ దెల్పుటకు, దేవేంద్రుఁడు నారదునంపెను. అతఁడు వచ్చి, ప్రద్యుమ్నునకుఁ గౌర్యుపాసనాక్రమము నెఱిఁగించి వెళ్లినాఁడు. యుద్ధమున శంబరుఁడు గౌరీదత్తమైన ముద్గరమును గ్రహించెను. వెంటనే ద్వాదశాదిత్యుల వెలుఁగులు మాసినవి, ఉత్పాతములు జనించినవి. ప్రద్యుమ్నుఁడు దేవి నిట్లు స్తుతించినాఁడు—

ఓం నమః కాత్యాయన్యై గుహస్య జనన్యై నమః,
నమస్త్రైలోక్య మాయాయై కాత్యాయన్యై నమో నమః,
నమస్తే శంభుమథనీం నిశుంభఘ్నీ ద్విదారిణీమ్,
వింధ్యవాసినీం దుర్గఘ్నీం రణదుర్గాం రణప్రియామ్.
త్రిశూలినీం నమస్యామి. మహిషాసురఘాతినీం,
సింహవాహాం నమస్యామి.

ఈ విధముగా మార్కండేయ మధ్యమ ఉత్తమ చరితోక్తమైన సర్వవిషయము నక్కడఁ జెప్పినాఁడు. ప్రథమచరిత్ర దేవత యోగనిద్రారూపిణియైన తామసీశక్తి. అది రుద్రాంతర్భూతమే యనుట నిర్వివాదము. మార్కండేయమందు శుంభనిశుంభవధ శూలఖడ్గములతోఁ జేసినట్లున్నది. ఇక్కడ ముద్గరము వాడఁబడినది. ఇంతమాత్రమే రెంటికిని భేదము. దీనిని కల్పభేదముతో సమర్థించికొన వచ్చును. 'వైవస్వతేంతరే' అని భగవతియే చెప్పుచున్నది. అనిరుద్ధ విష్ణువులు హరివంశమందు దేవీప్రార్థన మొనర్చిరి. భీష్మపర్వమం దర్జునుఁడును. ఇది తక్కిన పురాణములందుఁ గూడఁ గలదు. ఇట్టి చోటులందును మాహాత్మ్యవర్ణనములో హరివంశోక్తమైన యర్థమే చెప్పఁబడినది. ఉమాదిశక్తులు మహాలక్ష్మీ విభూతిపరములే యనుట ఉపాసనార్థస్తుతిపరము, నృసింహస్తుతిలో విష్ణ్వాదులు నృసింహుని విభూతులే యని చెప్పఁబడినట్లు. కనుక మహాలక్ష్మ్యాదులు గౌరీదేవి విభూతులేయనుట స్పష్టము. ఈ వాక్యములన్నియు వివిధమూర్తులకభేదపరములు. రామస్తుతిలో 'త్వమక్షరం బ్రహ్మ' అని యున్నది. అప్పుడేమగును? అక్షరుఁ

డైన పరబ్రహ్మగూడ రామచంద్రుని విభూతియే యగునుగదా
తారములెత్తు మూలరూపమునకును, అవతారములకును అభేదః
ఇత్యాది వచనముల యభిప్రాయము. కూర్మపురాణమం దిట్లు

న మే నారాయణాద్భేదో విద్యతే హి విచారతః,
తన్మయాఽహం పరంబ్రహ్మ స విష్ణుః పరమేశ్వరః.

తనకే విష్ణురూప మున్నదని గౌరీదేవి చెప్పుచున్నది.
లోనే_

సదా శివాంక మారూఢా శక్తి రిచ్ఛాత్మయా శివా,
మహాలక్ష్మి ....

శివునియందు మహాలక్ష్మీరూపముగా మాయ యున్నద
దనియు నొకమాట. లక్ష్మీతంత్రములో ఉమాదేవి లక్ష్మీదేః
తారమే యని ప్రతిపాదితము.

హిరణ్యగర్భ రుచిరౌ స్త్రీపుంసౌ కమలాసనౌ

ఇత్యాది ప్రాధానిక రహస్యమందును రమాదేవికి ఏ
చ్ఛిన్న బ్రహ్మరూపత్వము ప్రతిపాదింపఁబడినది. కనుక నామె
విష్ణురూపత్వమే గాదు. అట్లని కేవల విధిరూపత్వము మాత్ర
దనియుఁ జెప్పరాదు.

ఇయం సా పరమాశక్తిః మన్మయా బ్రహ్మరూపిణీ.

అని కౌర్మమందు విష్ణువనుట చేతను, విష్ణుపురాణాది
నముచేతను నామెకు విష్ణుత్వముగూడఁ గలదని విదితమగు
అట్లే రుద్రయామళములో 'మోక్షదే ముక్తిమార్గే' అని స
గూర్చి వాడఁబడినది. కనుక నామెకు మోక్షాదిరూప సత్త్వా
కార్య మున్నట్లే, ప్రాధానిక రహస్యమందును_

సత్త్వాఖ్యేనాతి శుద్ధేన గుణేనేందుప్రభం దదౌ

అనుటతో సరస్వతి శ్వేతరూపిణి. సత్త్వయోగ వ
శివునకుఁ గూడ నీ గుణములే చెప్పఁబడినవి. కనుక సర్వులకు

దేహము లున్నవని సిద్ధమగుచున్నది. సర్వులకు నేకరూపత్వమనియు పర్యవసానము. హరివంశమందు—

యో విష్ణు స్తతో రుద్రో యో రుద్రస్స పితామహః.
ఏకమూర్తి స్త్రయో దేవాః రుద్రవిష్ణు పితామహాః,
వరదా లోకకర్తారో లోకనాథా స్స్వయంభువః,
అర్ధనారీశ్వరా స్తేతు వ్రతం తీవ్రం సమాస్థితాః.

అనెడు శ్లోకము లున్నవి. వీనిచేత నే మగుచున్నది?

రుద్రో నారాయణశ్చైవేత్యేకం సత్త్వం ద్విధా కృతమ్.

ఇత్యాది భారతవచన ముపపన్న మగుచున్నది. అందుచే శివ విష్ణువు లిర్వురును సత్త్వావచ్ఛిన్నులే. పైఁ జెప్పిన విషయముచేత, బ్రహ్మ జీవుఁడే యనువాదము పరాస్తమయ్యెను. ఒక్కొక్కచోట పురాణాదులలో శివునినుండి విష్ణువుద్భవించినట్లును విష్ణువునుండి శివుఁడు జన్మించినట్లును చెప్పఁబడుచున్నది.

అండం హిరణ్మయం రుద్రస్య వీర్యాత్ప్రథమం సంబభూవ తత్ర బ్రహ్మా విష్ణుర్జాతః.

హరివంశమందును, శివునితో విష్ణు వన్న వాక్యము—

అహం బ్రహ్మ కపిలో ఒథావ్యనంతః
పుత్రా స్సర్వే బ్రహ్మణ శ్చాతివీర్యాః,
త్వత్త స్సర్వే దేవదేవ ! ప్రసూతాః
ఏవం సర్వే కారణాత్మా త్వమీడ్యః.

అని యున్నది. శ్రుతి 'నారాయణాద్బ్రహ్మ జాయతే, నారాయణాదింద్రో జాయతే, నారాయణాద్ద్వాదశాదిత్యాః రుద్రస్సర్వే దేవతాః' అనియును గలదు. ఇట్లే అనేకము లున్నవి. ఇవన్నియుఁ గల్పభేదముచే జరిగినవని సమాధానపడవలెను. ఈ విషయమింకను విపులముగా వసిష్ఠుఁడు రామునకుఁ జెప్పినట్లుగా వాసిష్ఠములో గలదు. వసిష్ఠునితో నీశ్వరుఁ డనుచున్నాఁడు—

ఏవం సర్గే హి కస్మింశ్చిత్ ప్రథమోఽథ సదాశివః,
కస్మిం శ్చిద్విష్ణు రిత్యుక్తో నా భ్యుత్పన్న పితామహః,
పితామహస్స కస్మింశ్చిత్ కస్మింశ్చి దపిచేతరః.

ఇక్కడి 'ఇతర' శబ్దముతో దుర్గా భైరవ వినాయకాదులు గ్రాహ్యులు. తన్మాహాత్మ్య ప్రతిపాదిక పురాణాదులు వారినుండియే బ్రహ్మాదు లుద్భవించినట్లు చెప్పుచున్నవి. వాయుపురాణమందును—

బ్రహ్మనారాయణౌ పూర్వం రుద్రః కల్పాంతరేఽ సృజత్,
కల్పాంతరే పునర్బ్రహ్మ రుద్ర విష్ణూ జగన్మయః.
విష్ణుశ్చ భగవాన్ తద్వత్ బ్రహ్మాణ మసృజత్పునః,
నారాయణం పునర్బ్రహ్మా బ్రహ్మాణం చ పునశ్శివః.
ఏవం కల్పేషు కల్పేషు బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరాః,
పరస్పరస్మా జ్జాయంతే పరస్పర జయైషిణః.
తత్తత్కల్పాంత వృత్తాంత మధికృత్య మహర్షిభిః,
ప్రభావః కథ్యతే తేషాం పరస్పర సముద్భవాత్.

అని పై వాక్యము లున్నవి. కౌర్మములో—

క్వచిద్రుద్రః క్వచిద్బ్రహ్మ క్వచిద్విష్ణుః ప్రశస్యతే,
నాన్యేన తేషామాధిక్యం న్యూనత్వం వా కథంచన.
తత్త త్కల్పాంతవృత్తాంత మధికృత్య మహర్షిభిః,
తాని తాని ప్రణీతాని విద్వాన్ తత్ర న ముహ్యతి.

అని యున్నది. మార్కండేయములో—

విష్ణు శ్శరీరగ్రహణం అహమీశాన ఏవ చ,
కారితాస్తే యతో ఽతస్త్వాం కస్తోతుం శక్తిమా న్భవేత్.

ఇత్యాదులతో విష్ణ్వాదులు దుర్గాదేవినుండి పుట్టినట్లు గలదు. కనుక త్రిమూర్తుల నుండి దేవీజన్మము గూడఁ గల్పభేదముతో సమర్థనీయమే. అట్లే గణేశ పురాణాదులందును వినాయకాదుల నుండి

బ్రహ్మాద్యావిర్భావ మని చెప్పఁబడిన విషయముగూడ సమర్థింపఁదగి నదే. కనుక సర్వులును సత్త్వతనులే. సత్త్వతనుత్వముతో బ్రహ్మా దుల నుపాసించినను శ్రేయమే గలుగునని స్థిరమైనది.

ఐనను, మహావిష్ణువునకు సాక్షాత్వ అసాక్షాత్వ భేదములతోఁ బ్రకాశమందు తారతమ్య మేర్పడుచున్నది. ఆ దృష్టితోఁ జూచినపుడు విష్ణూపాసనే తక్కినవానికంటె నుత్తమమనియే చెప్పవలెను. ఈ మాటలనే వంశీధరుఁడు తనవ్యాఖ్యలో నిట్లు పేర్కొన్నాఁడు-

తథాపి తస్య తత్ర తత్ర సాక్షిత్త్వ అసాక్షిత్త్వ భేదేన ప్రకాశేన తార తమ్యం దుర్నివార మేవేతి స దృష్టాం త మాహ పార్థివాదితి.

వచనము: మరియు నొక్కవిశేషంబుఁగలదు. కాష్ఠంబుకంటె ధూమంబు, ధూమంబుకంటెఁ ద్రయీమయంబయినవహ్ని, యెట్లు విశేషంబగునట్లు తమోగుణంబుకంటె రజోగుణంబు, రజోగుణంబు కంటె బ్రహ్మప్రకాశంబగు సత్త్వగుణంబు విశిష్టంబగు. తొల్లి మునులు సత్త్వమయుండని భగవంతు హరి నధోక్షజుంగొలిచిరి. కొందఱు సం సారమందలి మేలుకొఱకు నన్యుల సేవింతురు. మోక్షార్థులయిన వారలు ఘోరరూపులయిన భూతపతుల విడిచి దేవతాంతరనింద సేయక శాంతులయి నారాయణ కథల యందుఁ బ్రవర్తింతురు. కొందరు రాజస తామసులయి సిరియునైశ్వర్యంబును బ్రజలనుంగోరి పితృభూత ప్రజేశాదుల నారాధింతురు. మోక్షమిచ్చుటంజేసి నారాయ ణుండు సేవ్యుండు. వేద యాగ యోగక్రియా జ్ఞానతపోగతి ధర్మం బులు వాసుదేవపరంబులు. నిర్గుణుండైన పరమేశ్వరుండు గలుగుచు లేకుండుచుఁ ద్రిగుణంబులతోడం గూడిన దనమాయచేత నింతయు సృజియించి గుణవంతుని చందంబున నిజమాయా విలసితంబులైన గుణంబులలోఁ బ్రవేశించి విజ్ఞాన విజృంభితుండై వెలుంగు. అగ్ని యొక్కరుండయ్యుఁ బెక్కు గ్రాకులందుఁ దేజరిల్లుచుఁ బెక్కండై తోఁచు తెఱంగున, విశ్వాత్మకుండైన పురుషుండొక్కండ తనవలనం

గలిగిన, నిఖిలభూతంబులందు నంతర్యామి రూపంబున దీపించు. అతండు మనోభూతసూక్ష్మేంద్రియంబుల తోడంగూడి గుణమయంబులైన భావంబులం దనచేత నిర్మితంబులైన భూతంబులందుఁ దగులు వడక తద్గుణంబు లనుభవంబుసేయు. లోకకర్తయైన యతండు దేవ తిర్యఙ్మనుష్యాది జాతులందు లీల నవతరించి లోకంబుల రక్షించు అని మఱియు సూతుం డిట్లనియె.

మఱియు నొక్కవిశేషంబు గలదు. ఆ విశేషమేమి? ఉపాధి వైశిష్ట్యముచేత ఫలవైశిష్ట్యమే విశేషము. ఆ యుపాధి విశేషమునే చెప్పు చున్నాఁడు.

అర్థములు: కాష్ఠంబుకంటెన=స్వయముగాఁ బ్రవృత్తి ప్రకాశ రహితమైన కట్టెకంటెను, ధూమము విశేషము. ఎట్లు విశేషము? దానికిఁ బ్రవృత్తి యున్నది. ప్రవృత్తిస్వభావమైన ధూమముకంటెను త్రయీమయంబైన వహ్ని=వేదోక్త కర్మప్రచురమైనయగ్ని. అగ్నియే వేదోక్త సమస్తకర్మలకును సాధనము. తమోగుణము లయాత్మకము. దానికన్నను రజోగుణము గొంతమెఱుఁగు. కొద్దిగా దానియందుఁ బ్రవృత్తియున్నది. అది సోపాధికమైన జ్ఞానమునకు హేతువు. కాని విక్షేపాదు లుండుటతో ధ్యానము నిలుకడగా నిలువదు. కొద్దికొద్దిగా మాత్రమే బ్రహ్మదర్శన సంభావనయుండును. రజోగుణమునకంటెను 'బ్రహ్మప్రకాశకము', బ్రహ్మానుభూతిని సాక్షాత్తుగా గలిగించునది. అట్టి సత్త్వగుణము శ్రేష్ఠము. కాష్ఠమునకంటె ధూమమును, ధూమమునకంటె వైదికకర్మానుష్ఠానమునకుఁ బ్రధానహేతువైన వహ్నియు నెట్లు విశిష్టములో, అట్లే తమస్సుకంటె రజోగుణము దానికంటె సత్త్వగుణము విశిష్టములని పిండితార్థము. 'బ్రహ్మదర్శనం' దీనియర్థ వివరణమే బ్రహ్మప్రకాశకము అనునది. తొల్లిమునులు .... కొలిచిరి. అధోక్షజ శబ్దము మూలమందున్నదే ఇంద్రియజన్య జ్ఞానమున కతీతుఁడని యర్థము. భగవచ్ఛబ్దమును మూలములోనిదే.

'సత్త్వం విశుద్ధం' అను దానికి 'సత్త్వమయుండగు' అని పోతన్న రచన. కొందరు .... సేవించుచుందురు. ఇది పోతన్నగారి సొంతను. అనఁగా మూలార్థమునకు వివరణప్రాయమైనది. 'నన్వ న్యానపి కేచిద్భజంతో దృశ్యంతే' అని శ్రీధరుఁడు ఒక శ్లోకమున కవతారికగా వాడెను. దానినే పోతన్నగారి వాక్యములో వివరించినారు. సంసారమందలి మేలుకోలకు—మేలనఁగా సుఖములని యర్థము. సంసారమందలి తాత్కాలికములైన కష్టములుతొలఁగి సుఖము లనుభవించుటకని తాత్పర్యము. మోక్షార్థులైన .... ప్రవర్తింతురు— 'ముముక్షవః' అనుదానికి మోక్షార్థులైన అనియాంధ్రము. ఘోరరూపులైన—ఇది మూలపదమే. భూతపతిశబ్దమును అట్టిదే. దేవతాంతర నింద సేయక—అనుసది 'అనసూయవః' అను దానివివరణను. 'నారాయణకలాః శాంతాః' ఇది మూలమందలి పదము, ఇక్కడి 'శాంతాః' అను శబ్దమును 'ముముక్షవః' అను దానితో నన్వయింపవచ్చును. 'నారాయణకలాః' అనుదానితోను జేర్చికొనవచ్చును. ఈ శబ్ద ముభయగాన్వయి. పోతన్నగారు మోక్షార్థులైనవారికే యన్వయించికొన్నారు. దీనితో నొకస్వారస్యమేర్పడినది. నారాయణకళలు సహజముగనే శాంతములైనవి. వానికి మరల విశేషణాంతర మక్కఱ లేదు. మోక్షార్థులైనవారు కేవలము నారాయణ కథలయందుఁ బ్రవర్తించుట మాత్రమేగాదు. పరమశాంతులైగూడ నుండవలయును. అనఁగా సంసారమందలి మేలుగీళ్లతో తమ శాంతిని బోఁగొట్టుకొనరాదని తాత్పర్యము. వారు ఘోరరూపులైన భూతపతులను వదలి నారాయణ కథలందే ప్రవర్తింపవలెను. శాంతియను కవచమును ఎప్పుడును వదలరాదు. దేవతాంతర నింద సేయకుండుటయుఁ బ్రధానమైన లక్షణము. కొందఱు రాజస .... సేవ్యుండు— కొందరు మానవులు, రజస్తమోగుణములు గలవారై పితృభూత ప్రజేశాదుల నారాధించుచుందురు. ముముక్షువులైనవారికి నారా

యణుఁడే సేవ్యుఁడు. ఎందుకు? మోక్షమిచ్చుశక్తి వానికే గనుక. మూలమందు '|శ్రియైశ్వర్యప్రజేప్సవః' అని కలదు. శ్రియాసహ ఐశ్వర్యప్రజేప్సవః = అని విగ్రహము, లేకున్నచో నా సమాసమున కర్థముచెప్పుట కష్టము. దానిని పోతన్నగారు పసిగట్టినారు. 'సిరియు నైశ్వర్యంబు ప్రజలునుంగోరి' అని సరసముగాఁ దమరచనలో దించి కొన్నారు. ఈ శ్లోకమందు 'సమశీలాః' అనియున్నది. సమంశీలం ఏషాంతే=అని శ్రీధరుఁడు. రజస్తమోగుణులైన సాధకులవలెనే తదు పాస్యులైన దేవతలును, రజస్తమోగుణులేయని తాత్పర్యము. ఈ విశే షణము పోతన్నకు నచ్చినట్లు లేదు. దేవతాంతరనిందక్రిందికి వచ్చు నేమో యని యాతని భయము. పైఁగా భూతపతులు, ప్రజాపతులు వీరందరును సహజముగా శాంతులే, సాధకుని యభ్యర్థనను బట్టి వారు రజస్తమస్సులతోఁ గూడిన వరము లిత్తురు. తావన్మాత్రముతో పితృభూతప్రజేశాదుల గుణములు కేవల రజస్తమస్సులేయని యొప్పి కొనుట యమాత్యున కిష్టము లేనట్లున్నది. 'అతో మోక్షప్రదత్వాత్ వాసుదేవో భజనీయ' ఇత్యుక్తం 'అను శ్రీధరుని వాక్యమునే' 'మోక్షమిచ్చుటంజేసి నారాయణుండు సేవ్యుండు' అని యమాత్యుఁడు తెలుఁగులోఁ బెట్టినారు. వేదయాగ .... పరంబులు = మూల మందలి రెండుశ్లోకముల యర్థము తెలుఁగులో నేకవాక్యములోఁ గుదింపఁబడినది. వేదములు, యాగములు, యోగక్రియలు జ్ఞాన తపోగతులు, ధర్మములు, ఇవి యన్నియు, వాసుదేవ పరములే యని యర్థము. వేదములు మఖపరములైనవి గదా! నిజమే. కాని వేదములకుఁ బరమ తాత్పర్యము వాసుదేవుఁడే. ఎందుకనఁగా యజ్ఞాదులు భగవదారాధనారూపములైనవి. యోగములు, ఆసన ప్రాణాయామాదిక్రియలు అన్నియును వాసుదేవునిఁ బొందుట కుపా యములే. జ్ఞానం అనఁగా జ్ఞానశాస్త్రము. తదధ్యయనముగూడ వాసుదేవపరమైనదే. కాయక్లేశాది తపస్సులకుఁ బ్రధానఫలము శ్రీమన్నారాయణుని తృప్తియే. తపస్సనఁగా నిచ్చట జ్ఞానము.

ధర్మమనఁగా ధర్మశాస్త్రము, దానవ్రతాది విషయకమైనది. దానికి స్వర్గాదులు గదా ఫలము! దానిని సమర్థించుటకే శ్రీధరుఁడు గొంచెము గష్టపడి నట్లున్నది. 'గమ్యత ఇతి గతిః' స్వర్గాదిఫలం, సాఽపితదానందాంశ రూపత్వాత్ తత్పరైవేత్యుక్తం' అని సమర్థించి కొన్నాఁడు. ధర్మానుష్ఠానమునకు ఫలమైనగతి, అనఁగా స్వర్గాది ఫలము వాసుదేవుని యానంద లేశమైనందు వలన తత్పరమే యని వ్యాఖ్యానము. ఇంతకష్టమెందుకని గతిశబ్దమును తపస్సుతో నమాత్యు లన్వయించిరి. తపోగతి యని యర్థముచేసినారు. తపస్సుయొక్క యనుష్ఠానము. నిర్గుణుండైన పరమేశ్వరుండు .... విజృంభి తుండై వెలుంగు=పరమేశ్వరుఁడు స్వభావముతో నిర్గుణుఁడు. అతఁడు దనమాయను స్వేచ్ఛగా స్వీకరించును. అదిగుణమయమైనది. దాని చేత నీసమస్తమును సృష్టిసేయును. చేసి నిర్గుణుఁడైనను గుణవంతుని వలెనే తన మాయావిలసితములైన గుణములయందుఁ బ్రవేశించును. ప్రవేశించియు నిరంతరము విజ్ఞానవిలసితుఁడై ప్రకాశించును, అనఁగా దాను గుణములచేఁ గూడిన వాఁడను భావ మాతని కెప్పుడుగూడ నుండదు, ఎందుకు? నిరంతరము చిచ్ఛక్తిచేఁ గూడియుండునుగనుక. గుణమయ్యా = ఇది మాయయా యనుదానికి విశేషణము. దానినే పోతన్నగారు 'గుణంబులతోడఁగూడిన తన మాయచేత' నని యాం ధ్రీకరించినారు. 'గుణవానివ' అనుదానికిఁ దెనుఁగు- గుణవంతుని చందంబునన్, 'తయావిలసితేష్వేషు' ఆ మాయచేత విలసితములైన గుణములలో. ఇక్కడ 'విలసిత' శబ్దమునకు, 'ఉద్భూతేషు' అని శ్రీధరుని యర్థము. తెలుఁగులోఁగూడనిదియే- 'తన మాయచేత నింతయు సృజియించి' అనుపర్యంతము పరమేశ్వరుని జగత్కర్తృత్వ మైన లీల ప్రతిపాదింపఁబడినది. పరమేశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడైనను త్రిగుణములతోఁ గూడిన తన మాయతో బ్రహ్మాండములు సృష్టించు చున్నాఁడని యర్థము. ఇచ్చట నొకవిశేష మున్నది. మూలమందు

'సదసద్రూపయా' అనుపదము గద్దు. ఇది 'మాయయా' అను దానికి విశేషణము. దీనికర్థమును శ్రీధరుఁడు 'కార్యకారణాత్మికయా' అని చెప్పినాఁడు. కార్యకారణములు రెండును మాయయే యని తాత్పర్యము. పోతన్నగారిచట భేదించి 'కలుగుచు లేకుండుచు', నని యర్థము తీసినారు. ఇది రామానుజుల సంప్రదాయమునకుఁ గొంతదగ్గరగానున్నది. మిథ్యయనఁగా 'మిథ్యాత్వంనామ ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథావస్థిత వస్తుజ్ఞాన నివర్త్యత్వం' అని శ్రీభాష్యము. వారు శ్రీభాష్యమును గూడఁ జూచి యుండిరేమో! 'విజ్ఞానేన విజృంభితః' అని మూలము. 'విజ్ఞాన విజృంభితుండై' అని తెలుఁగులోని కల్లే వచ్చినది. అగ్నియొక్కరుం .... అంతర్యామి రూపంబున దీపించు=అగ్నియొకఁడే యయ్యును పెక్కుచెట్లు కంటుకొన్నప్పు డనేకములైన యగ్నులుగా భాసించును. పైఁగా వానికి దైర్ఘ్యవక్రత్వాదులు అగ్నిగుణములైనట్లే గన్పడును. కాని, వాస్తవమునకు వహ్నికాగుణములతో సంబంధము లేదుగదా! అట్లే అంతర్యామియైన పురుషునకు జీవునిగుణములతో సంబంధము లేదు. ఉన్నట్లు భాసించునంతే. 'విశ్వాత్మా' అనునది మూలములోని పదమే. ఇంతకముందు అనుప్రవేశనియమన లక్షణమైన లీలను వివరించినాఁడు. దీనితో బహురూపత్వలీలను జెప్పినట్లైనది. అంతర్యామి యొక్కఁడేయైనను జీవుల భిన్నత ననుసరించి నానారీతులైనట్లు గన్పించును. మహాభూత .... నూతుండిట్లునియె=ఈ క్రింది భోగ లీలను వివరించుచున్నాఁడు. భూతసూక్ష్మములు, ఇంద్రియములు, వీనితోఁగూడి గుణమయములైన భావములతో భూతములయందుఁ దగులువడక తద్గుణము లనుభవించు నన్నమాట. 'స్వయంనిర్మితేషు భూతేషు' ఇదియే 'తనచేత నిర్మితంబులైన భూతంబులందు' అని యైనది. భూతంబులందుఁ దగులువడక అనునది అర్థవివరణార్థము పోతన్నగారి చేర్పు. అంతరాత్మగాఁ బరమాత్మ అందరియందున్నను

వారి యహంకార మమకారములతో నాతనికి సంబంధము లేదు. ఎందుకనఁగా నాతఁడు సతతవిజ్ఞాన విజృంభితుఁడు. తద్గుణము లనుభవించు చున్నఁగా విషయాశ్రితములైన సుఖదుఃఖాదులను గాదు. కేవల ఘనస్వరూపమేయైన యానందాంశములనే యనుభవించును. ఆనందమాతని స్వరూపమేగనుక బాధలేదు. మూలమందు 'భుంక్తే' అనియున్నది. దీనికి శ్రీధరుఁడు రెండర్థములు చెప్పినాఁడు. 'అనుభవించు' 'అనుభవింపఁజేయుచు' నని. పోతన్నగారు మొదటియర్థమునే స్వీకరించిరి. నిరంతరజ్ఞాన రూపుఁడైన పరమాత్ముఁడు భోగముల ననుభవించుట పొసఁగదని మొదటియర్థమునం దస్వారస్యముండుటచే రెండవయర్థమును శ్రీధరుఁడు చెప్పెనని వంశీధరుఁడన్నాఁడు. ఈ సందేహము పోతనగారికిని గలుగక పోలేదు. 'భూతంబులందుఁ దగులువడక' అని యాసంశయమును నివృత్తిఁ జేసికొన్నారు. లోకకర్తయైన పరమాత్ముఁడు దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదులందు లీలగా నవతరించి లోకముల రక్షించుచుండునని యర్థము. దేవాదులం దాతని యవతారము కేవల లీలమాత్రమే. ప్రారబ్ధము ననుసరించి గాదు. లోకభావనః=అనుటకుఁ దెన్గు 'లోకకర్త' యనుట. ఇది శ్రీధరీయమే. ఈ విషయములు చెప్పి మఱియు సూతుఁ డిట్లారంభించినాఁడు.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యదానునిచే విరచింపఁబడిన
'భాగవతసుధాలహరి' యందు ప్రథమ
స్కంధము ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయా
ధ్యాయముల వ్యాఖ్య
ముగిసినది.

శ్రీపద్మావతి అమ్మవారు

శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారు